ЛЕСЯ УКРАЇНКА

1

SHOUT
SHARE
IT

-
- ЛЕСЯ
  - іф8
- 4%
- notes
  - 1
  - 2
  - 3
  - 4
  - 5
  - 6
  - 7
  - 8
  - 9
  - 10
  - 11
  - 12
  - 13
  - 14
  - 15
  - 16
  - 17
  - 18
  - 19
  - 20
  - 21
  - 22
  - 23
  - 24
  - 25
  - 26
  - 27
  - 28
  - 29
  - 30
  - 31
  - 32
  - 33
  - 34
  - 35
  - 36
  - 37
  - 38

- ○ 39
- ○ 40
- ○ 41
- ○ 42
- ○ 43
- ○ 44
- ○ 45
- ○ 46
- ○ 47
- ○ 48
- ○ 49
- ○ 50
- ○ 51
- ○ 52
- ○ 53
- ○ 54
- ○ 55
- ○ 56
- ○ 57
- ○ 58
- ○ 59
- ○ 60
- ○ 61
- ○ 62
- ○ 63
- ○ 64
- ○ 65
- ○ 66
- ○ 67
- ○ 68
- ○ 69
- ○ 70
- ○ 71
- ○ 72
- ○ 73
- ○ 74
- ○ 75
- ○ 76
- ○ 77
- ○ 78
- ○ 79
- ○ 80
- ○ 81
- ○ 82

- ○ 83
- ○ 84
- ○ 85
- ○ 86
- ○ 87
- ○ 88
- ○ 89
- ○ 90
- ○ 91
- ○ 92
- ○ 93
- ○ 94
- ○ 95
- ○ 96
- ○ 97
- ○ 98
- ○ 99
- ○ 100
- ○ 101
- ○ 102
- ○ 103
- ○ 104
- ○ 105
- ○ 106
- ○ 107
- ○ 108
- ○ 109
- ○ 110
- ○ 111
- ○ 112
- ○ 113
- ○ 114
- ○ 115
- ○ 116
- ○ 117
- ○ 118
- ○ 119
- ○ 120
- ○ 121
- ○ 122
- ○ 123
- ○ 124
- ○ 125
- ○ 126

- ○ 127
- ○ 128
- ○ 129
- ○ 130
- ○ 131
- ○ 132
- ○ 133
- ○ 134
- ○ 135
- ○ 136
- ○ 137
- ○ 138
- ○ 139
- ○ 140
- ○ 141
- ○ 142
- ○ 143
- ○ 144
- ○ 145
- ○ 146
- ○ 147
- ○ 148
- ○ 149
- ○ 150
- ○ 151
- ○ 152
- ○ 153
- ○ 154
- ○ 155
- ○ 156
- ○ 157
- ○ 158
- ○ 159
- ○ 160
- ○ 161
- ○ 162
- ○ 163
- ○ 164
- ○ 165
- ○ 166
- ○ 167
- ○ 168
- ○ 169
- ○ 170

- ○ 171
- ○ 172
- ○ 173
- ○ 174
- ○ 175
- ○ 176
- ○ 177
- ○ 178
- ○ 179
- ○ 180
- ○ 181
- ○ 182
- ○ 183
- ○ 184
- ○ 185
- ○ 186
- ○ 187
- ○ 188
- ○ 189
- ○ 190
- ○ 191
- ○ 192
- ○ 193
- ○ 194
- ○ 195
- ○ 196
- ○ 197
- ○ 198
- ○ 199
- ○ 200
- ○ 201
- ○ 202
- ○ 203
- ○ 204
- ○ 205
- ○ 206
- ○ 207
- ○ 208
- ○ 209
- ○ 210
- ○ 211
- ○ 212
- ○ 213
- ○ 214

- ○ 215
- ○ 216
- ○ 217
- ○ 218
- ○ 219
- ○ 220
- ○ 221
- ○ 222
- ○ 223
- ○ 224
- ○ 225
- ○ 226
- ○ 227
- ○ 228
- ○ 229
- ○ 230
- ○ 231
- ○ 232
- ○ 233
- ○ 234
- ○ 235
- ○ 236
- ○ 237
- ○ 238
- ○ 239
- ○ 240
- ○ 241
- ○ 242
- ○ 243
- ○ 244
- ○ 245
- ○ 246
- ○ 247

ЛЕСЯ

УКРАЇНКА
ЗІБРАННЯ ТВОРІВ У ДВАНАДЦЯТИ ТОМАХ
ЛЕСЯ УКРАЇНКА
ЗІБРАННЯ ТВОРІВ У ДВАНАДЦЯТИ ТОМАХ
ВИДАВНИЦТВО
«НАУКОВА
ДУМКА»
ЛЕСЯ
УКРАЇНКА
ТОМ
11
листи
(1898—1902)
КИЇВ
1978
Уі Редакційна колегія:
У45
Є. С. ШАБЛІОВСЬКИЙ (голова),
М. Д. БЕРНШТЕЙН, Н. О. ВИШНЕВСЬКА,
Б. А. ДЕРКАЧ, G. Д. ЗУБКОВ, А. А. КАСПРУК,
П. Й. КОЛЕСНИК, В. Л. МИКИТАСЬ (заступник голови), Ф. П. ПОГРЕБЕННИК
Редактор тому Ф. П. ПОГРЕБЕННИК
Упорядкування та примітки О. О. БІЛЯВСЬКОЇ
Редакція художньої літератури
у 70403*628
М22і(04)-78 передплатне @ Видавництво «Наукова думка», 1978
листи
І. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)
13 січня 1898 р. Ялта Villa Iphigenia,
1
Виноградная ул., Ялта, 18—98
З Новим роком, з новим щастям!

Люба Лілїчко і панове громадо, бажаю вам усім щастя і вдачі на кожній дорозі. Твій лист, дорога Лілічко, і Ук-сусовий лист ми отримали тільки вчора, 31-го, мама вже почала було трохи сердитись і непокоїтись, а я, признаться, і не думала, щоб ви могли раніш третього дня свят зібратись написать. Од папи я отримала перевод на 50 р. і при ньому записочку ще з

Колодяжного, а того, що ти писала, ніби він послав з Києва, ще нема.

Коли сей лист застане папу ще в Києві, то передай йому моє поздоровлення з Новим роком і нехай вибачить, що не пишу тепер, бо не знаю, чи застану його з листом, скоро писатиму в Ковель.

Мама, певне, поописувала вам все, як і що, то я вже боюсь впасти в повторенїє. Скажу тільки, що домівка мені дуже подобається, а тільки дорого се страх — 30 р., і коли б мені потім ся античність не прийшлася «з соком». Хоч мама страх намагається, щоб я покинула свій урок і всі платні занятія, але я того не хочу, бо інакше, буду страх зв'язана фінансами в щоденному навіть бюджеті, а про екстренні видатки нічого й думать. Кинуть урок і обідать тут, у господарів, то значить приплатити до хати ще 25 р. на обід, ergo [1] 55 р. мені коштуватиме тільки самий грунт. Мама ніколи якось не лічить таких обставин, а я думаю, що і то вже багато, що папа мені мусить 50 р. щомісяця посилати. Я була б дуже рада, якби мені вдалось іще де знайти урок, але оказалось, що се не так-то легко, отже, треба триматися хоч того, що маю.

Мама, певне, понаписувала вам niestworzone rzeczy [1] про мою першу хату,— хата була неважна, але і не паскудна, як на 15 р., то навіть добра. Я сама думала звідти вибратись кудись у теплішу хату, та все ж би в такі хороми, як тепер, не попала. Врешті, якщо мої фінанси мені вдасться поставити на потрібну високість, то я буду зовсім задоволена з своєї оселі, бо таки правда, що тут дуже гарно, головно, приємно, що широкий дуже вид, як єсть на всі чотири сторони, і навіть моря чимало видко, а се в тутешніх квартирах чомусь-то дуже рідко буває, треба для того жити або десь високо на горах, або на якому третьому поверху.

В Одесу я після свят вже не поїду, а хіба або на Великдень, або як вертатиму додому в апрілі чи в маї, ergo вистава не про мене писана.

Мама, як приїхала сюди, то їй все здавалось, що тепер вербна неділя, а не різдво, так було тепло, але сьогодні щось завіяло знов, коли б не вдарив холод, бо тоді у мене тут буде так холодно, як, певне, бувало у самої Іфігенії в той час, як вона була в Тавріді жрицею холодної богині Діани — аже в ті часи навіть залізних грубок не було! Хата моя взагалі великого тепла не обіцяє, видно, доля судила мені мерзнути в хаті «на благословенном юге». Впрочім, мені чогось сі дні, як тому беранжерівському petit homme tout habille de gris [2], все смішним здається, навіть те, що в моїй хаті дихання парує, мов фіміам «на алтарі величної богині»,— може, сьому винен кримський

портвейн — не знаю!

Через маму писатиму ще, а тепер годі. Кланяйся всім, хто мене згадає, Хом'яковій, п. Михайлові і Гамбарову зосібна. Тебе міцно-міцно цілую, а серйозно бажати чого^ небудь боюсь.

Твоя Леся

2. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

22 січня 1898 р. Ялта Villa Iphigenia,

18—98

I

Люба Лілічко!

Обіцяла я тобі і гусям «багацько» написати через маму, та, як то часто буває, обіцянку не прийдеться справдити: вже тепер досить пізно (ми з мамою часто пишемо листи in der zwolften Stunde і я чогось дуже утомилась сьогодні біганням та переписуванням. Врешті, мама вам більше і ліпше розкаже про мене, ніж би я могла написати. Ти інтересувалась моїми новими віршами, то от їх ціла пачка їде з мамою в Київ,— як бачиш, нічого такого «надзвичайного», мовляв Бердяєв, у них нема, «уліти» як уліти.

Єсть у мене і деякі інші писання, та то все «не до громадської відомості».

Хотіла я написати тепер листа до п. Михайла, та вже не напишу, бо щось голова дурна, а дурних речей він і так, певне, чув немало. Скажи йому тільки, як побачиш, що я його дуже вітаю і жалую, що, певне, не хутко прийдеться нам з ним зобачитись. І взагалі шкода, що якось я менше, ніж всі, мала нагоду бачити його, через те, певне, я для нього здаватимусь найчужішою з усіх київських людей, яких він знав, а тим часом ся думка для мене сумна, бо я звикла відноситись до нього не по-чужому, а по-товарисыш.

Коли тільки матиму можливість, то пришлю тобі ще грошей, тоді ти половину їх оберни, куди там тобі здасться потрібніше, а половину віддай М. Д. Т..,— посилаючи, я про се не писатиму, то ти вже так і знай. Я вважаю, що я їй винна 18 р., була б рада віддати всі до літа, але навряд, бо провиджу, що мої фінанси будуть куди не блискучі сього семестру: хату маю дорожчу, а відповідно їй доходи не збільшаться, бо нової роботи не маю, долги ж свої я, як ти знаєш, виплачувать стараюсь «власним» коштом.

Писав папа про те, яке свинство тобі зробили з екзаменами — от чорти! Що ж було їм хоч раніш так сказати, то ти б не гибіла цілі свята чорт зна над чим!

[1] В останню хвилину, буквально — о дванадцятій годині (нім.) <— Ред >

Тепер, може, матимеш більше часу, то пиши мені частіше: я

боюсь, що тепер мені ще сумніш буде, бо мамин приїзд був для мене як та блискавка, що контрастом світла ще зміцнює темряву дощової ночі...

Ну, впрочім, се вже я щось пусте завела, видно, спати таки іменно пора.

Бувай мені здорова! Вже хочеться сказати «до побачення»! Цілую тебе міцно, дуже міцно.

Твоя Леся

3. ДО О. П. КОСАЧ (матері)

25 січня 1898 р. Ялта Villa Iphigenia,

18у98

Люба мамочко!

Я дуже зраділа, коли оце сьогодні рано радо усміх-нутеє чорненьке хлоп'я подало мені твого листа. Добре, що я не знала про запізнення парохода на 4 години проти норми, а то б я дуже боялася за тебе,— у нас тут увечері в неділю щось таке було, немов чорти зірвалися з ланцюгів: вітер, снігодощ! Мені часами здавалось, ніби моя хата тремтіла, немов маяк, мимохіть згадувалось оповідання Daudet «Le phare des Sanguinaires» [1]... Коли так було й під Севастополем, то могла бути не то колисанка, а й справжній шторм. З твоїм виїздом виїхала від нас і погода: другий день безперестанку йде сніг, не снігодощ, а таки сніг, як слід, аж кипариси погнулись під важким «навісом», наче поліські сосни. Мені шкода, що ти не бачиш сього видовиська — се дуже оригінально. Невважаю-чи на сніг, надворі не холодно, бо вітру й морозу нема, якесь біле і м'яке повітря, «неначе хто розпровадив у молоці пух і, захолодивши його трохи на льоду, полив ним небо і землю»,— так сказав би Нечуй.

Живу я так собі, запевне не так весело, як з тобою. Вчора була «на старому попелищі»,— відносила бензинку п. Банг і «Нове слово» Руденкам. Пан Руденко збирався прийти сьогодні до п. Дерижанова розмовитись та, може, й найняти велику хату: хоче кидати Ліщинську, обридла йому темрява і різні папуги. Вже коли Руденки виберуться, то Ліщ[инська] мене прокляне, її ніхто не зможе впевнити, що я в переселенні її квартирантів ні сном ні духом не винувата. Врешті, мені се, звісно, дарма. Казав мені Руденко, ніби він напевне знає, що Горєва то не справжня Горєва-артистка, а сестра справжньої, і що збирає вона трупу скоріш кафешантанну, ніж серйозну драматичну. Das andert die Sache \ коли так,— чи не краще розпитатись перше як слід, що воно таке єсть ота Горєва, та тоді вже посилати п'єсу. Радить Руд[енко] послати «Троянду» Ліницькій в Одесу, та я щось після твоїх і Лілиних розповідів не вірю в талан Ліницької. Про артисток Кроп[ивницького] Руд[енко] одзивається скептично, але він їх

давно не бачив. Та вже побачим, як там буде, а п'єсу і листа я послала Вороному вчора.

Ну, от лист вийшов якийсь «авторський»...

Коли ж так щось нічого не вспіло ще й трапитись нового з неділі.

На мене ніхто не нападав. Настя спала одну ніч таки у мене, але се вийшло для нас обох невигідно, я їй не давала спати ввечері, а вона мені рано, то другу ніч вона спала у великій хаті.

П[ан] Дер[ижанов] одпечатав нашу фотографію, але вона чогось вийшла така біла, що ледве-ледве можна розгледіти і нас, і діскоболоса (Афродіта не вийшла зовсім). Се вже боги розсердились та й напустили якогось білого туману.

Сьогодні отримаю другу пробну карточку у Орлова

1 пришлю тобі вкупі з «Іфігенією».

Міцно, міцно цілую тебе.

Твоя Леся

4. ДО О. П. КОСАЧ (матері)

2 лютого 1898 р. Ялта Villa Iphigenia,

21

18—98

Люба мамочко!

«Пишу до тебе», сидячи на балконі, чи то пак на самому Парнасі, під захистом самої Афродіти. З сього ти бачиш, що у нас не холодно,— і справді тепер 11° тепла, стільки, скільки при тобі бувало в хаті. Але ся благодать почалась тільки з вчорашнього дня, а то було таке, що нехай йому цур, бодай не верталось. Правда, вдень морозу не було, навіть було по 2°, по 3° тепла, вночі тільки 3°—4° морозу, але вітри такі, що — в буквальному значенні сього виразу — стріхи зривало. На бкатеринінській вулиці зірвало і розметало виставку фотографа («придворного») і стріху одної дачі,— я сама бачила, як на другий день ціле дворище тієї дачі було встелене залізними листами; у мене на балконі перекинуло геть залізну лавку; в одному місці розбило огорожу садову; у пані Разумової геть вирвало двері з одвірків і в хату так навіяло, що Льоня зовсім простудився; кипарис, що росте з боку мого вікна, нахилявся так, що закривав середні шибки вікна і стукотів так по шклі, що я ждала тії хвилини, коли вікно з гуком упаде на мої мармори,— але сього не сталось, не допустили олімпійці! В хаті у мене температура стояла між 8° і 9°, і навіть самовар, лампа, машинка та піч не могли здійняти її вище. Тепер у мене ще не топлено, а вже 12°!! Велике щастя, що нё було морозу, бо, певне, прийшлось би пропасти. Катюша — добра дитинка! — не пустила мене з хати в день урагану і запросила обідати; тепер вона часто навідується до мене і приходить часом

сидіти на балконі. Вчора прийшла з чоловіком читати газети і «В мире отверженных» (зовсім не дитяча книжка!), вигрілася так, що хотіла було скинути пальто, але чоловік сказав, «щоб не видумувала», і воно ускромилося.

Під час вітру падали у нас сніги, так що геть скрізь було біло і на балкон не можна було вийти, бо двері примерзли і приперлись снігом; на вулицях було слизько — по-київському! В горах, на Сімферопольському тракті, пошта два дні стояла в снігу, поки її відкопали, пароходи опізнювались на 12 годин; розказували мені, що ніби на якомусь пароході кругового рейсу умерло двоє людей від морської хвороби, а третій приїхав у Ялту і ліг у больницю зовсім в безнадійному стані. Правда, море було страшне. Мені трапилось бачити початок снігової бурі на морі, се була така грандіозна картина хаосу, що я, певне, ніколи її не забуду. Добре, що тебе не застав на морі циклон оцей, а то я й не знаю, що б се було. Ти казала, що в Криму вітри пусті, але якби ти була тут між 12-м і 17-м, то взяла б свої слова назад.

, З твоїм пароходом «Константаном» трапився ще один скандал: дурень капітан таки повів його з Севастополя до Одеси, але з Тарханкута повернув назад у Севастополь], бо далі було годі, до того ж нахопилась буря; черпаючи бортом воду, ледве-ледве доліз він до Севастополя, і .то на буксирі під кінець. В трюмі втопився один матрос, та кажуть, що якби ще годину пароход побув у дорозі, то вже б його ніякі буксири не врятували.

В сю хвилину море синє, аж фіолетове, небо зовсім весняне, хмарки білі, пушисті, а сніг видно тільки на вер-хівлях Яйли. Вчора ввечері по вулицях так бриніли потоки, що мені зовсім згадався Київ у марті, і наш quartier Latin і багато-багато aus Vorzeit...[3]

Добре все-таки, що тут зима буває тільки нападами, я не знаю, як я терпітиму наші «безпросвітні» (від слова «просвіток») зими: мы к этому не привыкли! Ось воно, наприклад], був тиждень ураганів, зате знов, може, буде тиждень сонця.

Дивлюсь оце поперед себе і бачу, як іде татарин з великим букетом пролісків і свище якийсь air printanier...[4] Кипариси стоять тихо-тихо, так, мов вони ніколи й не можуть навіть хилитись, а не то що метатись, як божевільні, і розтріпуватись гірше всякої верби.

У нас в хаті нового тільки те, що до «коричневого» пристав у сусіди ще якийсь його товариш,— сей уже «чорний». Живуть вони обоє в коричневій хаті, а радо усміхнуте хлоп'я спить в залі. «Коричневий пан» так розмотався, відколи їх стало двоє, що говорить по-вірменськи дуже багато (правда, в своїй хаті), співає і свище, аж навіть Катюша сердиться, бо вона не любить свисту, а

церемониться сказать, щоб не свистали. Велика хата стоїть порожня, і щось ніхто не приходить питати. П[ан] Дерижанов має прикрість часто зустрівати «проклятую немку», що справді оселилась десь дуже близько від нас.

Я маюся на здоров'я зовсім добре, хоч як був вітер, то нога моя почала була таки добре боліти, і я не ходила по слизьких вулицях, а їздила: ся нога зовсім не признає зими, ожеледі, важкої одежі, глибоких калош і т. д. А propos[5] глибоких калош — може, їх треба було вислати тобі услід? Я не знаю, чи варто вже тепер посилити,— може, ти вже нові купила. Ти щось нічого не пишеш про посилання.

Вчора я заходила у фотографію — раніше ніяк не могла — нашої другої карточки вони не робили, бо в тій позі погано вийшло, негатив поганий і поза негарна, то я замовила всі 6 таких, як та, що у тебе єсть; обіцяли, що до неділі буде готово.

«Іфігенію», бачиш, посилаю, вона вже днів три як написана, та я все не могла зібратись переписати, тим і листа запізнила,— не хотіла посилати без «Іфігенії». Монолог, я сама бачу, страх довгий, колись потім для сцени (!) можна буде скоротить, а для читання се, я думаю, нічого. Коли б се була побутова драма, то такий монолог був би злочинством, але для драматичної поеми en style classique[1] я се допускаю. Се пишу для того, щоб ти і Михайло] Петр[ович] не думали, ніби я зреклась свого принципу виключення монологів з новітньої драми. «Іфігенія» іменно не буде новітньою: в ній буде хор, репліка a parte [2] і, може, навіть deus ex machina![3]

Ну, годі, час скінчити,— їсти хочеться, і сонце напекло в потилицю. Поздорови од мене Оксаночку з іменинами. Дроздикові спасибі за лист — справді, се дуже негарний звичай у нас, старших родичів, забувати посилати такі листи. Бувай здорова і не задавнюй листів, бо... врешті, я ж недарма написала «класичний» монолог... Цілую тебе!

Твоя Леся

Мої господарі кланяються тобі, вони про тебе часто згадують.

5. ДО О. П. КОСАЧ (матері)

27

8 лютого 1898 р. Ялта 18у-98

Люба мамочко!

Затрималася з листом через фотографії, хотіла, щоб послати їх заразом. Оце ж і посилаю. А ті «білі» фотографії п. Дерижанов усе надіється «просвітлити» і внаслідок бажання вчора вже зіпсував один негатив жаве-

[1] У класичному стилі (франц.).— Ред.

[2] Набік, про себе (італ.).— Ред.

[3] Бог з машини — несподівана розв'язка (лат.)— Ред,

лѳвою водою, другого ж пе чіпав. «Білі» одпечатки єсть готові, і якщо не буде крс::тих, то візьму їх і пришлю тобі.

З новин тільки та, що Льоня захорував на кір, і через те я не ходитиму на обід до пані Разумової, поки не минеться кір і небезпечність зарази,— боюся нанести чорному хлоп'яті кору, бо тепер я вчу його по-французьки, то воно легко може набратись від мене бацил. Крім того, я знаю, що п. Разумова не схоче взяти з мене грошей за обід, як не взяла на свята, хоч заніматись тижнів зо два не доожна буде, а їсти її страву даремне мені якось неприємно. Обідатиму тим часом у Катюші, звичайно, за плату,— я вже так і вмовилась.

Шкода Льоні, хоч хвороба і пуста, але стягнеться на нитку, бо й так воно бліде та зелене, тільки й вигоди, що трохи ся з учення «отрясе». Пані Разумова знайшла собі місце управляющої дачею і з першого февраля вибереться туди жити з меншим хлопцем, а додому ходитиме тільки на обід, бо квартира у неї найнята до мая.

У нас приходили деякі істоти питати про велику хату, проте жадна не найняла: для того завелика, для другого зависока. Руденки були вчора у мене, дивились теж і хату, сподобалась, але їх смущає спільна прихожа (подумаєш, люди гуляють раз у раз!) і високі сходи, а головне те, що їх п. Ліщинська «законтр[ак]тувала» до марта.

Зо мною добре ся діє щодо ноги і здоров'я взагалі. «Іфігенія» чогось спинилась тим часом, певне того, що в мене читання прибуло: маю «Вісник літератури» і ще купила собі вірші Елізабети Браунінг (по-англійськи),— давно інтересуюсь сею поетесою, та тільки «случая підходящого» не було купить її твори.

Погода у нас добра — знов пишу надворі. Татами все приносять «подарки», т[о] є[сть] проліски на продаж. Оце днів два йшов дощ при 8° тепла. Щан] Дерижанов розкашлявся і розхорувався за сі два дні дуже,— плохі все-таки його діла!

Ну, спішуся кінчати, бо спізнюся на пошту: треба сього листа одправити і гроші собі получити. Тобі посилаю дві фотографії], а дві собі лишаю, одну випросила п. Разумова, я їй дала. Чому не посилаєш «Крейц[ерової] сонати»? Чи роз'яснилася справа з Байроном?

Бувай здорова! Цілую міцно тебе і всіх гусів!

Твоя Леся

6. ДО О. П. КОСАЧ (матері)

17 лютого 1898 р. Ялта Ялта, Виногр[адная] ул.,

villa Iphigenia,

іф[8]

Люба мамочко!

Гоголь то правду каже, та тільки не завжди можливо відповідати «моментально», напр[иклад], я отримала твого листа в момент занятій з Капрелом, то де ж тут було моментально писать?

Листи твої я всі отримала (за нумерами), № 5 (про Міцкевича) одіслала Миші, відповідаю тепер на №№ 5 і 6. «Крейцерову сонату» я отримала, Катюша грала її частинами, вона їй подобається, але заграти цілу, з початку до кінця, без перериву, їй не під силу.

Байрона 3-й том теж отримала, сього тому у мене ще не було, були тільки 1-й і 2-й, а тепер мені належаться ще 4-й і 5-й і буде вже все. Отримала теж і різдвяне «Ж[изнь] и иск[усство]», цікаві все-таки там речі, хоч оповідання Сари Бернар само по собі не конечне цікаве,— таких багато єсть.

За посилку спасибі, вона мені дуже до речі. Між іншим, у Байрона єсть переклад Евріпідового «Прометея», а я іменно думала, де б мені взяти тут сю трагедію: хотілось мені передивитись в ній хори і т. і. До Разум[ової] ще не ходжу, але не знаю, чи відмовлюсь, бо якось не випадає кидати занятія в самий критичний для хлопця час, коли йому прийшлось стільки пропустити і трудно буде доганяти інших без всякої сторонньої помочі. Зроблю се, може, пізніше, вибравши кращий час.

Нуг комедія у вас з тим вечором Міцкевича! Ти мені напиши, що там воно, врешті, вийшло? Дуже цікаво. Тепер за тобою установиться спеціальність писати біографічні реферати; ну, що ж, се куди веселіше, ніж, наприклад], Науменкова спеціальність. Що Соловця з його ребятами поляки вижили, то я дуже рада,— баба з воза, кобилі легше. А от що конкурс такий скупий виходить, то шкода, якось нехороше для літературної renommee [1] Києва! Чекаю од Лілі описання маскараду, того розбору веселощів, на який ми з тобою «чуть-чуть» не попали.

По-моєму, негаразд відкладати твою «Світову річ» на великдень,— тепер кращий сезон, а тоді дехто роз'їдеться, дехто з любителів замотається, то ще й знов промажуть справу. Що ж до моєї «Троянди», то, здається, вона «в нещасную годину вродилася, в нещасную й помирати буде». З Москви од «підпірників» ні слуху, ні вісті... справді, Вороному рука не зломилась би, коли б черкнув хоч слово, чи хоч получена та нещасна п'єса!

Посилаю фотографії дві — і білу, і чорну,— так просить п.

Дерижанов, каже: «Это будет занимательно». Нехай буде по-його.

Маюся я, як і при тобі, в доброму здоров'ї, в такому, від якого для мене не може бути кращого. Сими днями не писала нічого з уліт, а завтра думаю знов почати, бо оце вправилася з листами нарешті.

Тобі хутко знов писатиму, а тепер бувай здорова! Міцно цілую тебе і мерлушек, крошечек, подростков.

Твоя Леся

7. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

16

28 лютого 1898 р. Ялта 18у|-98

Люба Лілічко, дорога моя сестричко! Хоч не можна мені сьогодні багато писати, та все-таки хочеться хоч слово подати під гарячим враженням твого листа. Не можна ж багато писати через те, що я було на сих днях утяла такий нервовий припадок, як бувало торік в Києві; дрож до судорог і до розтяження правої руки, але до безпам'ятства і бреду діло не дійшло. Повторилось се три вечори зряду, так що врешті мій господар, Dr Дерижанов (і він і його жінка надзвичайно добре до мене відносяться), узяв мене під ферулу, поклав у ліжко і холодними витираннями, бромом, ваннами etc. [1] вернув мене до нормального (більш чи менш) стану: зосталась тільки чимала втома і незначний наклін до дрожі,— врешті, сѳ мій хронічний, ergo нормальний, стан.

Які причини сього скандалу — справді не знаю, бо перед сим я почувала себе гаразд і нічим не слабувала, а потім ні з того ні з сього напало головокруження, безсонниці і врешті — цілковитий скандал.

Ну, та се пусте, бо 1° — воно минуло, 2° — не першина! Пишу тобі про се більш в виді «предостережения», щоб ти не запускала своїх нервів, бо так і я колись думала, що пограють та й перестануть, а тепер уже виходить, що я «інтересний об'єкт», як каже д-р Дерижанов... Я знаю, що твій нервовий стан залежить на більшу половину від моральних причин, але ж психіка психікою, а фізика фізикою, і вір мені, більш ніж кому, що холодні обтирання щоранку (не ввечері) помагають часами і з душею своєю справитись краще. Не сердись за таку, може трохи грубу, раду, згадай, що ти будучий медик. Коли ти хочеш стримувати себе, «не розпускать себе», як ти виражаєшся, то треба ж і помагать собі, а то інакше вийде занадто жестоко і несправедливо. Не налягай дуже на те стримування; розпускатись, запевне, негаразд, але занадто велике стримування доводить часом людей до істерії! J'en suis l'eloquent exemple [1]. Краще ти роби так: як прийдеться дуже погано, то кидай печене й варене, себто латинь etc., та йди куди на Дніпро, на Байкові гори, куди хочеш, тільки на простір і,

по можливості, без компанії. Нема гідного товариства для смутно настроєних людей, як чотири стіни, а в Києві нема ліпшого товариства, як Дніпро, сади, гори і гарні перспективи улиць. У вас теж хутко буде весна, отже, спробуй мій рецепт і напиши мені, що з того вийде. Подумай теж і про свою анемію. Коли тебе вважають упертою (про репутацію злої не варт серйозно говорити), то нехай же недаром, докажи, що ти, невважаючи ні на що, можеш, коли захочеш, поправитись і набратись сили до вступлення на медицину. А щодо подорожі по Волзі, то я давно сю мисль в уме держу, навіть коли не думала ні про які надзвичайні причини для сього. Ну, а коли я не поїду, то ти поїдеш за моє здоров'я. Я бачу, що все-таки і я можу часом осягти мету, яку собі визначу, деякі приклади, між іншим, і сей рік, приведений (сливе) тут, упевнили мене в сьому. Знай тільки одно, що тебе можуть не допустити до сеї подорожі які хочеш причини, але не брак грошей, бо вже хоч би навіть істерія чи який там інший дьявол скрутила б мені навіть праву руку (не про нас згадуючи), то все-таки я маю вже тепер деякі «зацепки» для збирання грошей, ergo... Деталі сеї справи ще маємо час вияснити.

Ти просиш «вилаять» тебе... ні! Се не моє employ! [6] Згадай мої невдалі виступи на публіцистичному полі і згодься зо мною. Прости, за одне тільки хоч не вилаю, то «выражу неодобрение». Невже ти серйозно допускаєш, що п. Мих[айло] може думати, що ти тільки — «з упертості, та й годі» можеш робити щось доброго? Ні, він сього не може думати, коли він такий, яким мені здається. Та й взагалі не знаю, хто се має такі дикі ідеї про тебе? Коли ти здаєшся йому мала, то він сам певне дуже вели-к и й... Ти права, що не хочеш плакати при таких великих людях: сльози річ дорога, дорожча від бісеру, отже, їх тим паче шкода «метати» перед ким попало, не говорячи вже про свиней, такої дорогої речі варті тільки дорогі люди і дорогі справи і не всякий вартий того, щоб дивитись на се дороге намисто.

Однак моє «слово» щось виходить довге, треба кінчать, а то щоб не було кепсько.

Як тільки матимеш адресу п. Мих[айла], то пришли її мені, коли він не збереться одночасно дати її мені, врешті я згодом напишу тобі листа для нього, то ти перешлеш, коли знатимеш куди *.

А знаєш, яка мені ідея з'явилась? Добре було б, якби ти могла на Великдень приїхати сюди до мене, трохи б ся з Києва отрясла, Криму настоящого побачила, мене б одвідала (бо, між нами буде сказано, я раніше другої половини мая не думаю бути в Києві, а то, може, й прямо в Ковель чи в Гадяч поїду — es hat seine Griincle [7]), собі здоров'я поправила б. На різдво ти сиділа тихо, цілу

зиму приємностів мала менш ніж небагато, отже, коли тобі ся подоріж приємна, то ти маєш право на неї. Екзамени 8-го кл[асу], здається, неважні, можеш і тут попрочитувать, що там треба. Подумай про се — їй-богу, варто! Подорожніх видатків половину беру на себе, а другу половину все ж таки можуть тобі дати. Ми тут з тобою гідропатією займемся, екскурсіями, водяним спортом.

Справді, мама тут за два зимові тижні поправилась, а то ж буде вже весна, la belle sarson! [1] І здумать не можу, як би було хороше! Ялта стала б для мене новою, справді.

Бувай здорова! Завтра напишу мамі фактичного листа, а сьогодні щось я не так настроєна. Якщо можна, то не смущай нікого звісткою про мій нервний скандал, найкраще, якби не давала нікому читать про се.

Цілую тебе міцно і обіймаю, моє ти мале та велике.

Твоя Леся

Од т[ьоті] Єлі отримала сьогодні листа, вона вже не слаба і в них усе гаразд. Миша теж писав, учора був лист,— все добре.

8. ДО О. П. КОСАЧ (матері)

$21_{л}$

б березня 189S р. Ялта 18—98

Люба мамочко!

Мені самій неприємно, що я тобі давно не писала (здається, тижнів зо два), але так я все чогось кисла, що не хотілось і писать під такий час. Нічого особливого не було, вдень я навіть була зовсім здорова, хіба що голова морочилась трохи, але ввечері якась дрож нападала (як було торік у Києві) і настрій був або занадто підвищений, як у добре п'яної людини, або занадто пригнічений, так що у всякім разі писати я нічого як слід не могла. Написала ото тільки Лілі листа, та й то жалую, бо, як собі пригадую, лист якийсь безтолковий вийшов. Тепер я вже знов вернулась до нормального стану і за се мушу дякувати п. Дерижанову, бо сама я навряд чи збулася б так хутко клопоту.

Він же, в скутку всього, сказав мені, що дивується, чому досі лікарі всі вважали тільки на мою ногу, а зовсім лишали без уваги мої нерви, тоді як, на його думку, моя нервність може стати ще більш на перешкоді операції, ніж анемія. «С вами до сих пор поступали так, как будто у вас, кроме ноги, нет ничего живого в организ-ме...» Се ж і правда! Тепер на мене мають прекрасний вплив холодні обтирання щоранку і ванни, що беру двічі на тиждень. Я сподіваюсь, що як не буду по ночах писати і взагалі напружувати дуже нервну енергію, то все гаразд буде і восени таки осягну свого — операції! Врешті се see «мысли далекая», звернуся до ближчих. Мені була дуже приємна звістка, що Заньковецька береться за роль Люби; якщо у неї, може, й не все

гарно вийде, то все-таки темперамент, настрій, голос, фігура, обличчя будуть відповідні ролі. Кращої за неї української] артистки я не знаю, і коли у Заньк[овецької] Люба не вийде добре, то, значить, їй (Любі, а не Заньк[овецькій]) треба ждати слушного часу або й зовсім загинути для української] сцени. Ото тільки якби Заньк[овецька] знала, хто такий Лесбос!.. Ви вже там як-небудь розкажіть їй, хто чи що таке Мойра, фатум, блакитна троянда і т. і. Не знаю, чи краще, чи гірше, що «Троянду» хотять ставити у піст, воно-то, може, й краще, бо люди в піст на спектаклі голодніші, але знов оцей термін «чтение моно-логов» якийсь маркітний, не говорячи про те, що мошен-ницький! Бо, як навмисне, у мене іменно монологів і нема, то хіба вже назвать, як у Леопарді, Діалоги! Та се все річ не так важна. Головно добре те, що Люба врятувалась від Мані, перший раз принаймні. Люба не повинна бути гладкою — le ridicule tue le tragique [8].

Що собі думає Вороний? Чому не відсилає назад п'єси і не озивається? Адже їх трупа, як чую, зіходить на пси, принаймі, крім «Віїв», «Пропащих грамот» і т. п. «феєрій» з козами, чортами та відьмами, вони нічого не ставлять.

Був тут на масницю Садовський, та велось йому пот гано, інакше і буть не могло, бо в трупі, окрім його самого, артистів нема, а єсть партачі. Ставили вони все ветош («Сват[ання] на Гонч[арівці]», «Наталку» і т. і.), надіючись, що Ялта все одно «новини не видала». Найбільшим clou[9] репертуару був «Никандр Безщасний» («роль Ник[андра] исп[олнял] автор»), хтіла я піти подивитись на сю безщасну п'єсу, та не могла, бо на той час була слаба, врешті тим не багато втеряла. Без Зань-к[овецької] Садовський мусить провалитись, бо та Бази-левська,— всі признають,— zero personnifie [10]. Ну, як же тая польська soiree de gala [11] обійшлась? Чи була ти на їй? А піти слід було, безперечно слід. Еге, ото була історія! Наш пан господар ходили на масницю — у маскарад! Хто б сподівався? Каже, ніби зроду не був, то хотів побачити, що там воно таке, ну, і запевне, вернувшись, сказав, як і наш Пуц, що ходить не варт, а так хіба раз піти, аби в тому впевнитись.

Що ж би ще нового написати? Почалась ще настоящіща весна: у саду у нас цвітуть фіалки, тепло було так, що можна було сидіти в садку з роботою, як у хаті, без пальто: ото тільки вчора звечора насунув з моря туман, та такий густий, «непрозорий», що від нас Виноградної вулиці зовсім не було видко, та й сьогодні, хоч трохи проясніло, але гір нігде не видно, так наче Ялта на степу! Такий туманний час тепер для Ялти невигідний, бо якраз оце згорів газовий завод і світла на вулицях нема, а як скінчаться місячні ночі, то вже буде зовсім тьма єгипетська! Сю ніч цілісіньку

якийсь пароход простояв коло Ореанди, не зважаючись посунутись ні сюди ні туди в тумані — ото ще так же приємність!

У нас в хаті, «слаба богу, нічого нового»,— велика хата все не зайнята, і там спить Настя.

Катюша журиться, що вже не в стані багато грати, та все-таки грає щодня, хоч небагато. П[ан] Дериж[анов] з весною щось було дуже розкашлявся і змарнів, аж було жаль на нього дивитись: тепер знов наче поправляється. Чисте нещастя,— коли лікар заслабне на сухоти — нема, здається, нещаснішої людини! Ще дивно, що п. Дер[ижа-нов] не тратить гумору чи, принаймі, не виявляє сього. Мені його дуже шкода! Хоч він сам часто любить говорити, що лікар мусить професіонально, «бесчувственно» відноситись до своїх слабих, але у нього самого се тільки теорія, а на практиці, коли б всі лікарі так відносились до своїх слабих, як він до мене, в той час як я була слаба, то епітет «друзья человечества» ніколи не бренів би іронічно... Коли я рівняю той час, як я лежала слаба у Лі-щинської, і те, як зо мною обійшлись тут і пан і пані

Дерижанови, то я бачу, що я не вдвоє, а в сто раз краще у строєна тута!

Ну до побачення. Тепер писатиму часто! Цілую тебе міцно!

Твоя Леся

9. ДО О. П. КОСАЧ (матері)

12 беревня 1898 р. Ялта Вілла Іфігенія,

28

18—98

Люба мамочко!

Тільки що отримала твого листа і, по-гоголівськи, од-повідаю зараз. Сподіваюсь, що досі вже отримались мої листи до Лілі і до тебе і ви вже знаєте, чому я мовчала. Раніш ніж писати далі про сю тему, я попрошу, щоб ти мені частіше писала про Уксуска,— мене дуже вразила звістка, що воно слабе. Маю надію, що, може, все-таки простуда не дуже серйозна. Але так чи інакше Оксана С[тарицька] поступила з дівчатками дуже по-свинськи, і се їй слід сказати. Моє здоров'я вже значно урівноважилось, настільки, що завтра п. Дерижанов сам згоджується «взяти» мене на публічні відчити тутешніх його колег по громадській гігієні («народное здравие»). Твої слова про безскутечність «блаженної лжи» зробили на мене таке враження, що я вже буду в сьому листі все писати по правді, не зміняючи «ні титли, ніже тії коми». Була я, справді, слаба досить неприємно, хоч і не тяжко. Такі припадки дрожі і головокруження, які були у мене торік під кінець вприскуваннів і давно, перед виїздом до Відня, і ще давніш, як у мене було щось вроді хореї (літ в 14— 15, коли пам'ятаєш),— повторились тут у

мене раз в кінці осені, коли було доволі причин для розстройства нервів, а вдруге оце тижнів три чи 2 V2 тому назад, без всяких серйозних причин, окрім хіба довгого писання вечорами і ще одної не так-то важної, але невчасної речі. П[ан] Дерижанов, що дуже наглядав за мною увесь сей час, прийшов до переконання, що се у мене істерія, не grande hysterie \ звичайне, але все-таки така, що слід звернути увагу, бо вона може стати на перешкоді операції. І справді, коли отаке трусне на другий день після операції, то

навряд чи буде то гаразд для розрізаного сустава. Проте він каже, що се річ не така-то страшна, хоч і загайна, бо корувати її треба гігієною та водою, а ся курація, між іншим, і для ноги корисна. Тепер оце я щоранку витираюсь холодною водою (kalte Einwickelungen про які ще Більрот говорив!) і двічі на тиждень беру теплу ванну; окрім миш'яку та заліза і бромистого препарату, Катюша пхає у мене, скільки я можу витримать, молока, яєць, м'яса etc. Годують мене з докторською тиранією: що на тарілці, те мусиш з'їсти! Ходить мені багато не дають, бо зауважено, що втома найбільше шкодить. Дивно тільки, що сі припадки втрапили на мене, власне, в той час, коли я, здавалось мені, мало втомлялась, наприклад], не ходила на урок і сливе нікуди. На урок не ходжу і тепер, і не ходитиму, бо нема потреби: я Льоні помогла догнати товаришів у пропущеному за час слабості, а тепер він іде настільки добре, що може і без репетирування учитись. Отож я тепер під захистом богів і Катюші. Припадки, що були у мене перше щовечора, потім через день, остатніх три-чотири дні вже не повторяються, отже, може, сьому й кінець. Тільки все-таки тепер, знаючи, що се таке, я вже буду з ними осторож-ніше. Щан] Дерижанов дуже дивується, що всі мої лікарі не звертали жадної уваги на мої нерви, хоч би вже ради хірургії, т[о] є[сть] через те, що такі вияви істерії безпосередньо мусять одбиватись на нозі.

«Впрочем, хирурги вообще во всех остальных областях медицины — сапожники!»—так заключив п. Дерижанов і, я думаю, по правді. Він радить мені їхати звідси (літом) не в Київ, а просто в Полтавщину, щоб там зайнятись гідропатією, їдою і навіть літературною роботою, аби не біганням, кружковщиною, дебатами та іншими «гражданскими добродетелями». Хоч літ[ературна] робота, каже він, і псує нерви, та не настільки, як шарваркове життя в великому місті, а крім того, позбавити людину її професії чи навіть призванія — се значить вибити з колії, а вкупі з тим і з нервів. Тим часом от усе, що можна сказати на сю тему. У всьому іншому маюся, як і досі, т[о] є[сть] нога не болить і загальний стан, якби не сі нерви, то був би добрий. Тепер

маю до тебе прохання відносно панства Дерижанових. Треба б справді,— жарти, мовляв, жартами,— пустити якусь «рекламу» про п. Де-рижанова на случай, якби хто з київських чи інших знайомих їхав у Крим, бо, яко лікар і господар хати, п. Д[е-рижанов] заслугує, справді, більшої реклами, ніж яку я можу йому зробити. Шкода, що нема у нас знайомих межи лікарями київськими, що «посилають» людей у Крим. Звичайне, тут приїзні люди вдаються до тих лікарів, до яких їх посилають краєві «світачі», а п. Д[ерижа-ков], не маючи, яко молодий лікар, між своїми знайомими столичних і губернських «світачів», сидить без роботи — ergo, і без гонорару. Ся річ, впрочім, більш залежить від Мойри, ніж від людей... А ось уже дві просьби, не так піддані сій богині: будь ласкава, купи і пришли сюди XII шумку Завадського (ту, що Уксус грає), я б хотіла подарувати її пані Дер[ижановій], а крім того, :може, трапиться той чоловік, що продає срібні подільські вишиванки, то купи їх (самим сріблом шитих, без шовку і золота) на одну мужеську сорочку і пришли її, коли можна, пошиту, бо тут, не маючи машини, пошити трудно; п. Дер[ижанов] побачив якось мою блузку з срібною вставкою і прийшов від неї в нестям великий, все повторяв: «Ото якби мені таку сорочку на літо!» Мені ще тоді прийшла ідея, що слід би подарувать йому таку сорочку, тепер же воно й зовсім годиться,— буде дарунком пацієнтки.

Тепер, ad res litterarias! [1] Трупа Кропивницького тепер у Мінську, мені про се писав п. Мержинський (т[о] є[сть] що трупа вже там тепер), і я просила його піти запитати у Вороного, чи отримав він п'єсу і листа; сподіваюсь, що відповідь буде хутко, бо п. Мерж{инський] чогось дуже інтересується долею моєї «Троянди». На посилці, я добре пам'ятаю, я написала, звідки і від кого послано. Се просто земляцька недбалість, alias [2] свинство з боку В[ороного], що він досі ні тобі, ні мені нічого не пише. Чого ж було лізти: «Давайте п'єсу!»? Згоріти п'єса не могла, бо то було багато пізніше моєї носилки. Розписка у мене єсть — ховаю «як зіницю ока». Про Занько-вецьку в ролі моєї Люби я писала в минулому листі. Тепер повторю, що я дуже рада Заньковецькій. Прошу тільки не називать спектакля «чтением монологов», не до смаку мені сей термін!

[1] Про літературні справи] (лат.)—Ред.

[2] Інакше (лат.).— Ред.

Над лисячими виразами я справді дуже сміялась. Положим, що од «солодкого» пера може справді бути «пятно» — теж солодке, напр[иклад], від шербету,— але ж такі речі не [до] громадської відомості! Вірші мої і «Іфі-генію» пошли у «Вісник», тільки не посилай «Східну» і «Єврейську» мелодії, «Мрії» і

«Зимову ніч на чужині», бо се я звідси послала. У 2-й книжці, власне, надруковані «Східна мелодія» і «Мрії». Про твою поему я давно була тієї думки, що її гріх «маринувати»,— посилай лисам не гаючись! Я певна, що Ста[рицьк]кі своїм «Мазепою» не переважать твого «Орлового гнізда», бо, на мою думку, се найкращий з твоїх поетичних творів, а роман, певне, буде щось а 1а [12] «Богд[ан] Хмельницький]», отже, тим більше не слід, щоб за ними зоставалось jus primae occupationis[13] сеї ще ніким поважно не зачепленої теми про Дорошенка! Щодо моєї драми, то у мене просив її Стешенко для якогось полтавського видавництва (чи се збірка в пам'ять Котляревського], чи що інше, не знаю), але я відповіла, що перше треба випробувать на сцені, а тоді вже друкувать — ми, значить, стрілися думками з тобою. Як буде йти «Троянда», то ти візьми рукопись і відзнач ті місця, які вийдуть невдало, і по можливості зваж, через що іменно невдало, тоді я постараюсь поправити. Ну, однак, ти, і лиси, і кияни — всі хочете розвити в мені mania grandiosa![14] їй-богу, розхвастаюсь!!

Що правда, мамо, то правда,— «олімпійство» не лежить в моїй натурі і трудно часом буває витримувать олімпійський спокій, але, по правді кажу, тепер у мене скоріш завзятий, ніж кислий настрій,— се вже, може, й не зовсім нормально, але мені здається, що я маю перед собою якусь велику битву, з якої вийду переможцем або зовсім не вийду. Коли у мене справді є талан, то він не загине,— то не талан, що погибає від туберкульозу чи істерії! Нехай і заважають мені сі лиха, але зате, хто знає, чи не кують вони мені такої зброї, якої нема в інших, здорових людей. «Nennt man die grossten Schmerzen, so wird auch das meine genannt» [15],— сказав Гейне, і я скажу за ним, але Гейне сказав, і по праву сказав, ще й другі слова, яких я не важуся сказати, тільки в години якогось безум'я вони все бринять мені в думці, і трудно буває заставить їх замовкнути.

Годі писати! Не слід мені ще писать таких довгих листів, сама почуваю, та трудно втриматись. Пиши ж мені скоріш, як мається Уксусок! Дуже ждатиму звістки! Цілую тебе дуже, дуже міцно.

Твоя Леся

10. ДО О. П. КОСАЧ (матері)

22 березня 1898 р. Ялта Ялта. Villa Iphigenia.

10

18ш98

Люба мамочко!

Думала було ще день-два зачекати з писанням, але треба

написати таки сьогодні, а то ти як отримаєш раніше листа п. Дерижанова, то ще злякаєшся. Лист його не визваний нічим надзвичайним, але він просив у мене дозволу написати тобі, щоб вияснити щось там, чого нібито я сама не можу йому вияснить. Про мене, нехай собі пише! Здоров'я моє було поправилось, але оце днів три тому назад знов трапився напад, останні три дні хоч маюся добре, та вже не дуже вірю собі. Нема нічого страшного в моїх нападах, але все-таки і неприємно се* і скучно. Я думаю, що в сьому винна трохи і погода, що останні два-три тижні зовсім капосна стала: що роз'ясниться, то знов дощ і «гадость».

Поговорю і я трохи на лікарські теми. Не знаю, як мені відноситись до ради п. Дер[ижанова] р.е їхати звідси в Київ, а просто кудись чи в Гадяч, чи деінде. І досадно мені не бути зовсім у Києві і навіть якось немов малодушно виходить, а разом з тим правда, що Київ, надто весною, якось натруджує нерви людині. Що сказати про зоставання тут до іюня, та ще й з гідропатією? Дорого се буде, я думаю, дуже, та й давно вже я дома не була... Знов же досадно вертатись, не зовсім поправившись, т[о] с[сть] не настільки, наскільки можливо. Я думаю, що коли б на твоєму хуторі (прийшла коза до воза! — скажеш ти) я могла б зробити собі сама «водолечебницу» і «санаторію», то могла б я і в початку мая звідси рушити, До мая, мусить бути, над Пслом ще холодно і, може, щодо лихорадки небезпечно. В Колодяжне їхаті; просто з Криму я боюся, бо там мені завжди був страх від малярійного бацила. Нарешті скажу, що я не панька-лась би з своїми нервами так, коли б не зважила (і ти иї зо мною згодилась!), що сього року треба зробить операцію. Отже, для операції треба сили відпору не менш, ніж для вприскуваннів, може й більше. Коли йти на війну, то треба узброїтись. Ти бачила і знаєш добре, який вил і розміри мають оці мої нервові напади, і, певне, згодишся з п. Дериж[ановим], що з ними слід боротись. Тільки все-таки я ніколи не ставила себе ні центром світу, ні центром нашої сім'ї, а через те прошу обсуждать програму мого лічення, беручи на увагу загальний бюджет і загальні потреби та порядок ждття нашої родини. Не при-носячи сама жертв, я не хочу приймать їх від інших. Програму ж моїх ліків, певне, напише п. Дерижаної), і йому, я думаю, можна в сьому вірити більше, ніж навіть якому «светилу», бо «светило» може мене бачит.5 тільки під час «візиту», а п. Дер[ижанов] бачить мене ра з у раз і в здоровому і в слабому стані, до того ж він дивиться за мною дуже уважно, чого звичайне «светилз» не роблять. Коли він чує, що зо мною негаразд, то кидає печене і варене і йде мене рятувати, а від «світила) сього не дочекаєшся... Смущає мене тільки те, що якось се виходить лічення gratis !, але не знаю, чи не образиться мій господар, коли

я надумаюсь йому платить. Може б, ти спитала у Антоновички (она усё знает!), як тут у Ялті звичайно платять лікарям, коли живуть у них на квартирі і в них же керуються? Тут у мене таких знайомих нема, щоб се знали.

Однак годі, а то як розпишусь... Рада я дуже, що Ук-сусок одужав! Оце тільки що прийшов твій коротенький лист. Коли папи вже нема в Києві, то перешли йому мого листа і листа п. Дерижанова.

Цілую тебе дуже міцно!

Твоя Леся

11. ДО О. П. КОСАЧ (матері)

23 березня 1898 р. Ялта Villa Ipingenia.

Люба мамочко!

, Послала я тобі вчора листа, а сьогодні знов пишу. П[ан] Дерижанов чогось-то не рішився писать тобі сам, що, може, тобі се здасться чудно або, може, навіть налякає, і просить мене передать тобі «своїми словами» те, що він збирався писать.

1°. Він уважає, що досі занадто багато звертали лікарі увагу на мою ногу і занадто мало, до крайності мало, на мої нерви.

2°. Нерви мої конечне треба корувать, поки не пізно, бо істерія, як відомо, може приймати і гірші форми, коли її запустити.

3°. Операцію при такому стані нервів дуже трудно вдатно зробити, т[о] є[сть] вона може страх як розхитати організм.

4°. Найперші ліки при істерії — се гідропатія. Воду, звичайно, кожний має дома, але, не випробувавши під наглядом спеціаліста, яка іменно форма водяної курації підходить до певного слабого, рисковано починати її при домашніх обставинах. Отож рада така, щоб ходити тут в «водолечебницу» місяць-півтора або й два (коли треба буде): скоріш, що всього місяць, а потім завести дома те, що треба буде, та й їхати додому. Але позаяк гідропатія річ досить дорога,— тут в лічебниці беруть р. 30 на місяць,— то треба зважити, чи витримають фонди наші такий налог.

5Ǫ. П[ан] Дери[жанов] вмовляє мене, «коли я хоч трохи вірю в його авторитет», не повертатись в Київ до осені, бо географічні і громадські умови Києва мусять, на його думку, вибити мене ще гірше з рівноваги.

6°. Мені потрібний «санаторський» режим, а його чомусь дуже трудно запровадити дома, а часом і зовсім неможливо, бо се все-таки зв'язано з певним насильством над привичним життям родини. Коли ж мені може бути забезпечений дома водяний прилад, регулярність в їді і нагляд (як бачиш, і тут не вірять в мою основатель-ііость!), то я не маю потреби зоставатись тут на літо, а можу їхати хоч і в Полтавщину, як тільки там стане тепло і

можна буде врядити літне пристановище.

Се все п. Дерижанов просить тебе прочитати, зважити і відповісти, що ти про се думаєш, в такій формі, щоб і він міг прочитати, аби потім,— знаючи наші фінансові обставини, час, який я можу провести тут, і перспективи на літо (де і як іменно я житиму),— проводити так чи інакше моє лічення, що потребує, на його думку, ще енергічніших, ніж досі, способів. Я думаю, що краще буде, коли ти напишеш просто йому.

Дещо на сю тему я вже раніш писала, але так, для обстоятельности, нехай вже будуть і повторення.

Здоров'я моє то ліпше, то знов поганенько. Вчора ввечері знов був напад, здається, найближча причина та, що я вимила ранком голову, а потім не досить багато лежала, отже, втомилась (sic![1]). Дивно мені, що се не одбивається на нозі, принаймі вона не болить, спасибі їй. Правда, я тепер сливе не виходжу з двора (балкон добре служить!), то нога має добрий спокій. На урок не хожу і не ходитиму.

Тепер, слава богу, можна звернутись до інших тем. Ти писала в передостатньому листі («а № кото-

рий?»...), що посилаєш мені ще один том Байрона,— чи ти не послала, чи він не дійшов? Краще, коли не посилала, то пришли одразу два томи, 4 і 5-й, вкупі з іншими речами.

В листі до Лілі я запрршувала її приїхати до мене на Великдень. Тепер звертаюсь до вищої інстанції, до тебе і до папи, чи не можна б справді устроїти її приїзд до мене,— запевне, якщо вона сама сього хоче,— я думаю, що і їй, і мені се було б не тільки приємно, але й корисно. Хто зна, як хутко я з нею побачусь, бо вона, здається, буде півліта в Колодяжному, а я вже напевне буду не там,— тільки де?

Бувай здорова! Цілую тебе дуже міцно!

Твоя Леся

P. S. Цікаво знати поступ справ театральних.

12. ДО О. П. КОСАЧ (матері)

3 квітня 1898 р. Ялта

Люба мамочко!

Листа твого (№ 1) я отримала, він трохи невиразний, але/ чекаючи виразнішого, відповідаю на сей. Що сказати тобі про мій «рятунок»? Запевне, і тут річ може бути тим часом про паліативи, та хто знає, чи не прийдеться мені все життя мати діло з паліативами. Тим часом і лагідні паліативи, як бром, витирання дома водою, і ванни принесли мені користь видиму, але стан моїх нервів все-таки ненадійний: одна безсонна ніч, невелика втома — і все йде шкереберть, очевидно, треба якоїсь міцнішої поправки, щоб могти витримать згубу крові, і багато безсонних ночей, і

всякі інші наслідки операції. Щан] Дерижанов раз у раз повторяє мені, що в Київ їхать не слід, бо там я не могтиму (морально) не ходить, не пізно лягать, не провадити дебатів і т. і., а ми вже тут наочно бачили, наскільки се все має зв'язок з моїми нападами. В Києві буде la saison morte [1] в саму весну, час, коли люди або тримають екзамени, або марнобродять, мене чогось завжди лютить Київ весною (т[о] є[сть] не Київ, а кияни), якось нема тоді ні діла, ні навіть проектів, інертність, безділля... я розумію Галю, що вона, було, завжди металась і виходила з себе в такі часи. Моє нещастя, як і Га-лине, в тому, що я не завжди хочу спати тоді, коли всі інші сплять... Ну се, врешті, все філософія, той «взгляд и нечто», за який ти часто не хвалиш мої листи. Вернімось до реальних справ. Скучаю я не за Києвом, а за своєю родиною, за вами, і за доброю, нормальною роботою, і, може, багато за чим, чого в Києві нема. Вас я побачу у Гадячі, робота вернеться мені (більш-менш) з фізичною рівновагою, а все інше... чи не краще не думати про нього? Так, справді, якби думка слухала наказу! Властивий, найрідніший рідний край для мене — Волинь, туди мені не можна, а Київ і Полтавщина для мене однакова Україна. У Києві були у мене товариші, тепер їх один, два, найбільше три, а решта — «иных уж нет, а те далече»... Треба нових набирать, але се весною не робиться, се робота нешвидка, треба з осені починать. З того всього виходить, що небагато втрачу, коли звідсіз просто в Полтавщину поїду.

А от коли б мені Ліцічок сюди приїхав на Великдень,' то вже се було б мені над всі подарунки! Я вже так настроїлась, що в кінці сього тижня ждатиму з цікавістю прибування севастопольських парохбдів.

Сьогодні отримала Байрона, спасибі! «Жизнь и искус-ство» давно получаю.

Ну, сумно мені, коли панове артисти не чували навіть слова «альтруїст»! І взагалі я не знаю, як вона поставиться, тая «Троянда», аже зостався один тиждень до початку страсного, коли нігде нічого не грають. А на Великдень Заньков[ецька] нібито має приїхать сюди, значить, у Києві їй грати «Троянду» не трапиться. Хіба, може, тут зіграє,— се буде хіба для мене особисто, бо ялтинській публіці будуть зовсім незрозумілі пе то «спадщина» і т. і., а навіть «что такое м о в»...

Хутко буду знов писать, а тепер скінчу. Міцно цілую тебе і папу, коли він в Києві, і все наше громадянство.

Твоя Леся

Пані Борецька добре б зробила, коли б приїхала тепер: чудова погода! Така, як у нас в кінці ащзіля.

13. ДО Л. М. ДРАГОМАНОВОЇ

7, 8 квітня 1898 р. Ялта 26. 27.III. Ялта,
Виноградная ул. Вилла Ифигения, кв. д-ра Дерижанова
Дорога моя дядино!

Оце тільки що отримала Вашого листа і зараз одпи-сую, щоб не задавнилось. Я Вам відповідала на Ваш різдвяний лист, та, видно, мій лист пропав — се таки часом буває... Шкода все-таки, бо що Ви думали про мене?! Потім я скілька раз збиралась писать Вам і Раді, ба навіть раз написала, та не схотілось посилать такого листа, під дурним настроєм він був написаний. Ся зима була для мене трохи краще минулої (97 р.), та все-таки поганенька: багато сили вимотали з мене вприскування, і ніяк я не можу вернутись «в свої береги». Нога, правда, поправилась трохи, та зате були всякі лихорадки, інфлуенци, екземи, аж бридко згадувать, а коли те все нарешті минуло, то пришилось трохи повозиться з нервами, та і досі ще мушу про них не забувать. Впрочім, тепер я здорова так, наскільки взагалі я буваю здорова; у нас тепер настояща весна, тепло зовсім, ясно і гарно, а се вже багато значить і для здоров'я, і для настрою. В сей вечір я надто в доброму настрої, бо завтра жду в гості Олесю, Лілію свою, оце вона, певне, тепер їде через Азовське море або північнокримський степ, а завтра о 9-й год[ині] увечері буде тут! Мені, може, вже не прийдеться виїхать звідси до іюня, то такі одвідини мені тепер більш ніж до речі.

27.111. Листа В. И. я передала, і вона нарешті зібралась до мене. Справді, вона робить враження симпатичної людини. Багато розпитувала про Вас і казала, що напише Вам сама, але просила мене привітати Вас од неї, коли я буду раніш писати. Казала, що не могла довго зібратись до мене, перше через слабість, а потім через виїзд у Москву.

Що ж Вам написати про своє життя? Воно похоже на піскові часи, сиплеться та й сиплеться собі досить монотонно. Живу тепер як по-заведеному, роботи у мене мало: всього один урок, займає він ранком години дві; маю ще одну роботу для писання, але пишу мало, коли-не-коли. Більше місяця пришилось повозиться з нервами, що були зовсім здуріли, ну тепер вже можна б і за нормальну роботу взятись, та доктор ще не радить, а каже, що замість роботи треба краще гідропатією зайнятись. Нехай і так. Все-таки помимо всіх лих я тут поправилась, так принаймі казала мама, як приїздила зимою, от побачу, що Олеся скаже. Се ж ми з нею хутко рік як не бачились!

Що таке нападає на Раду? Якісь нариви? Бог зна що! Як приїдете до нас, то я їм не дам боліти, прийму се за обиду собі.

Напишіть, як справа з бібліотекою? Де Ви її помістите, коли будете виїздити. Я тут пробуду у всякім разі до мая (коли не

іюня), то Ваш лист мене застане тут.

Ну, прийшов мій ученик,— треба кінчать. Цілую Вас дуже, дуже міцно.

Ваша Леся

Спасибі m-me і т-11е [1] К[ойчу], що мене не забувають, кланяйтесь їм від мене.

14. ДО А. М. ДРАГОМАНОВОТ

8 квітня 1898 р. Ялта 27.111

Cher petit Radis! [16] Давно-давно пора вже мені написати тобі! «Сколько я не собирался, а доселе не собрался». Mais considerant que etc.[17], ти мене простиш. Твій лист був для мене дуже інтересний, багато в ньому нових фактів, та ще й таких, яких я од Софії і не сподівалась. Тепер тобі, може, і в Росію не захочеться їхать од своїх societes[18] — гляди! Сього літа ми вже певне побачимось з тобою, бо я думаю літо прожить в Гадячі і так уже наладилась проводити його з Вами. Вже 10 місяців, як я у Криму, з них 7 міс[яців] прожила я зовсім сама — не мало! Пора б уже і додому,— та ще «гріхи не пускають».

От коли зібралась писать і то якось без толку виходить. Діло в тім, що відколи я получила телеграму, що Олеся їде до мене, то стратила спокій і вже другу ніч не можу як слід спати, отож і в голові шум та дур від того. Знаю я добре, що раніше 10 ч[асов] вечора вона не може приїхать, і все-таки всякий стук смущає мене і заставляє бігти на балкон. Добре, що мій балкон такий, що з нього всю Ялту видно — буду цілий вечір сидіти і дивитись на улицю. Коли хто приїжджає до мене (як, напр[иклад], зимою мама приїжджала), то мені все кругом починає здаватись новим і свіжим. Я тепер все думаю, що треба показать Олесі, і бачу, що в Криму єсть-таки що показувать. На тому тижні ми збираємось великою компанією в гори дивитись на водопад, потім треба в два міста поїхать з Олесею морем, потім послать її саму туди, куди я сама доступиться не можу. А яка досада, що я не всюди можу доступиться! Мені страх як хотілось би вилізти на гору Чатир-Даг, але там треба 8 верст іти пішки і значить — сиди і не рипайся! Ну, впрочім, нема чого пищать, се поганий звичай. Знаєш, оце я недавно, коли була больна, то все було, як тільки розкисну, зараз згадую: Quatre canards... disaient a leur canardes fide-les: quand finiront nos tourmentes [19]. І зараз робилось смішно самій з себе. A propos de quatre canards [20] я про demoiselles Ammann [21]. Як се Jeanne [22] поспішилася заміж? Мені все здавалось, що вона ще зовсім Backfisch![23]

Мама казала мені, що ти хочеш остатись в Софії ще і на той рік, хоч би твоя мама і поїхала в Росію,— чи правда? Все ж таки ти приїдеш літом, сподіваюсь? Що тобі пише Зоря з Києва, як

йому там подобається? Може, там йому скучно або погано здається? Як то йому покажеться ще, коли старша кузина приїде! Така маса кузин!

Скажи Ліді, що їй вже пора написать до мене, я, хоть не часто, та все-таки пишу, а вона, здається, рішила зовсім не писать, «стыдио так поступать единственной стар-шей кузине». Non, c'est inutile! [24] Далі не пишу,— нема толку! Прости і вір, що, їй же ти господи, скоро буду знов писать! Міцно цілую тебе et toute la famille [25]. Кланяйся од мене m-me Белчевій і m-lle Домні.

Твоя Леся

15. ДО О. П. КОСАЧ (матері)

ЗО

11 квітня 1898 р. Ялта

Люба мамочко!

Хотіла я тобі вчора писать зараз же після Лілі і Оксани, але п. Дер[ижанов] мені не позволив, бо в вечір приїзду наших і на другий день ввечері мене знов трясло, отож вчора я большею частію лежала на кроваті і займалась читанням та приємними розмовами — вчорашній вечір минув без жадних інцидентів, тож сьогодні вже можна писать. Приїзд Уксуса був мені дуже милою несподіванкою, мені чогось і на думку не спадало, що й Оксаночка може приїхать! Ліля не здалась мені ні худою, ні блідою, якою я чогось-то думала її бачити, а от Уксус,— не знаю, може, се я од нього одвикла,— вразив мене своїм витягненим, чисто «імпресіоністським» видом.

Правда, було воно тоді дуже здорожене, а тепер мовби трошки цвітніше стало.

Стидно мені тепер, правду кажучи, що я визвала сюди Лілю, а тим самим і Оксану, бо тепер тобі і папі на свята муеить бути скучно і досадно. Справді, не знаю, звідки встановилась за мною слава альтруїстки! Може, се через те, що інші до кінця не завважають, що поступають безуважно і своєкорисно, а я хоч пізно, та побачу, але від сього ні мені, ні другим користі нема. Признаючи се все, я, проте, мушу сказати, що дуже рада гусям і що з їх приїздом мені знов усе здається новим і цікавим у Ялті. Я думаю, що і для дівчат наших буде корисно пробути тут тижнів два, шкода тільки, що шлях сюди такий довгий і втомний.

Спасибі тобі, мамочко, за всі справунки, що ти зробила для мене,— як подумаю, скільки я тобі за сю зиму клопоту завдала з своєю драмою та з іншими літературно-життєвими справами, то, далебі, робиться сором, хоч і знаю, що робила ти се все без прикрості. А за драму, то справді досадно, що вся ота заметня з репетиціями, збиранням акторів і т. і. була даремна, а що даремна, то напевне, бо, як виїде Заньк[овецька], то де ж знов тую

примадонну шукать? Ні, видно, судилось мені бути «безкорисною» писателькою. Боже мій, що мені Ліля нарозказувала про зчитку моєї драми! Та й ти ж писала... Ліля правду казала: «Публіці бракує таких драм, як «Троянда», але таким драмам бракує акторів»,— от і cercle vici-eux! [1] Ну, врешті, і я скажу, як п. Калмикова, «нехай вони сказяться» — і драми, і актори!

Вчора отримала повєстку на гроші і папиного листа. Піду оце на пошту, а на листа папі відповім так днів через два, коли все виясниться з моїм ліченням. На жаль, оце з тиждень не могтиму возитись з водою, а там буде Великдень, то, певне, водолечебница буде закрита, отже, певне, почну туди ходить тижнів через півтора. П[ана] Дер[ижанова] я ще не питала про гонорар, як просив пана, та думаю, впрочім, що він мені і не скаже нічого виразного (він взагалі, яко молодий лікар, ще зовсім не вміє відноситись спокійно до сього питання), але я тепер маю дві нагоди довідатись про ялтинські звичаї в сьому напрямі, отож, днів через два-три знатиму.

Гусі мої оце тепер сплять, хоч всього 12-а годдиа дня, ото ніяк не виспляться з дороги! Вчора вони були вкупі з усією компанією «увековечены» на фотографії п. Дери-жановам, тільки фотографія ще не одпечатана, то не знаю, як вийшла. Про подоріж в Алупку і всякі інші речі і спостереження вони вже тобі, певне, просторо писали, бо вчора щось там півдня скромадили,— мені, звісно, но показували.

На сих днях все наше панство збирається їхати в Гур-[3]уФ» але я не поїду, бо я там раз була, то не варто ради бачених речей втомлятись. Якщо куди поїду, то хіба на водопад Учан-Су, бо там я не була, а, кажуть, є що подивитись. Товариство збиралось в Гурзуф сьогодні, але з самого рання здійнявся великий вітер, стало хмарно, і морем їхати не можна, прийдеться трохи пождати.

Оце з початком весни я все частіше звертаю свої думки на різні уліти і, коли б не боялась заулітитись, то писала б певне. Якось я переклала першу сцену з «Мак-бета» — пришлю тобі через наших. Може бути, перекладу шматок «Манфреда» або «Каїна», то теж пришлю. Переклади не так все-таки томлять, як свої уліти, надто коли вірш білий. Якось трапилось, що я досі ні в якому перекладі «Каїна» не читала і, певне, се ліпше, бо він зробив на мене найсвіжіше і найповніше враження, ніж всі інші поеми Байрона, що були мені раніш відомі з перекладів. І якими тепер мені мізерними здаються усі «москвичи в Гарольдовом плаще»! Ні, з Байрона красти не можна, ним треба бути, а хто ним бути не може, то має право тільки перекладати, і то без «отсебятины». Якось я читала переклад «Гамлета» Полевого — отже, люди

грають на сцені, і ніхто не лає і жадних «закавик» не прикладав, а переклад препакосний: злизано багато чудових виразів, сливе цілі сцени. Характер Полонія спотворений,— вийшов не царедворець, а неотесаний грубіян (в сценах з дочкою); пісні Офелії зовсім якісь солдатські: «...он был бравый молодец!..» Мені весь час було жаль Мих[айла] Петр[овича], що його чудовий переклад «Гамлета» марнується, загнічений дикими умовами нашого театру і ще дичішим глузуванням чужих і своїх невігласів.

Однак я пишу, пишу, та, дивись, і на пошту спізнюся. Треба кінчать, чи то пак написать, як пишуть лиси: «Далі буде», бо, властиве, і полбвини ще не написано.

Не знаю, чи будеш ти писати нам на сім тижні, може, часу не буде, а все-таки я сподіваюсь, що напишеш. Ніхто ніколи не писав мені так часто і так любо, як ти, і, запевне, ніхто й не писатиме. Коли думаю про се, то згадується мені сонет Гейне до його матері... Шкода тільки, що всі ми — і поети, і не поети — по більшій часті буваєм не варті своїх матерів.

Міцно, міцно цілую тебе. Спасибі і тобі, і папі, що ради мене пустили з дому на свята моїх гусів.

Твоя Леся

P. S. Поздоровляю з Великоднем тебе, папу, Микося, Зорю і Дору. Чи не було б ласкаве молоде панство написати до мене по слову хоч для рокового дня — великодня?

Моє вітання теж всім, хто мене згадає.

Ще раз міцно цілую тебе.

Пан і пані Дерижанови вітають тебе дуже гречно. П[ан] Дерижанов уже раз сварився зо мною, що я (як по правді призналась йому) забула передать тобі його привіт, і грозив за се штрафом, а я от знов мало не забула.

16. ДО О. П. КОСАЧ (матері)

13 квітня 1898 р. Ялта Ялта. Вілла Іфігевія.

Люба мамочко!

Тільки що отримали ми твого листа, і я, прочитавши, безпосередньо сідаю відповідати на нього, чи то пак писати продовження свого минулого листа.

Уксус таки, видно, справді дуже радий з своєї подорожі [26], бо якось увечері, лягаючи спати, промовив, зітхаючи, з полегкістю: «Яка б я тепер була нещасна людина, якби не поїхала!» Тепер ся людина знаходить тільки єдиний привид для свого Weltschmerz \ а іменно, що учебники Ліля не дала взяти з Києва, хоч я готова не внаю за що заложитись, що ті учебники ні разу не були б навіть розкриті.

Сплять обидві гусі на канапі, хоч п. Дерижанов з першого ж вечора призволяв їх взяти ще меншу софку з великої хати, але

вони запевняють, що їм так зовсім добре. Украсти тепер кого б то не було з Іфігенії трудно, бо людей у нас тепер дуже багато, а в великій хаті спить сам пан господар і його тесть.

Щодо [в]моїх нервів, то біда їх знає, чого їм треба. Ну, нехай тепер ти думаєш, що я заслабла з нудоти, а торік? Ще перед вприскуваннями у Києві разів 3—4 були зо мною такі напади, раз Ліля бачила, а тричі ніхто не бачив, та факт той, що все-таки було. Нарешті, тут у Ялті сливе всі нудяться, але не у всіх же бувають такі штуки з нервами, як у мене. Врешті сі дні маюся добре, окрім перших двох вечорів зараз по приїзді наших. Може, то через те знов я не втрималась на висоті свого положення, що відколи отримала телеграму, що Ліля їде, то мало спала, а потім в той вечір, коли мали прибути наші з мальпостом *, я послала назустріч Настю, і вона вернулася сам а,— тоді я пережила досить прикрі хвилини від 8-ї до 11 г[одини] вечора. Але то все минуло і скінчилося як не може бути, то нема що й говорити про се.

Ти, мамочко, не зовсім мене зрозуміла. Пишучи про найближчі причини свого нервного стану, я натякала не на моральну прикрість, а на одну чисто фізичну обставину, про яку просто не хотілось писати в листі. Ліля тобі розкаже про се і, коли хочеш, про ту зимову пригоду, про яку я просто вважала невартим говорити, бо тепер воно здається мені скоріш комічним, ніж прикрим. Тепер же я попрошу Лілю тобі розказати, аби тебе се не мучило і аби ти побачила, що нічого особенного не було.

Про театральні справи Ліля мені розказувала чимало,

і з її слів та з твоїх виходить, що було б добре, якби п. Яворський з товариством поставив «Троянду», але тепер я вже нічого не збагну, наскільки се можливо. Найда бачилася зо мною позавчора і старалась виманити у мене абсолютну згоду на постановку моєї драми тут, але я сказала, що, не знаючи учасників, не можу нічого з певністю сказати, а при тім сказала, що якби був той jeune premier[27], про якого мені писали добрі звістки з Києва (т[о] є[сть] п. Яворськ[ий]), та Заньковецька, та порядна артистка на роль матері, то тоді я готова згодитись, хоч знов не знаю, наскільки ся п'єса має смисл в Ялті. Про свою антрепризу Найда не признавалась, либонь, для якоїсь політики тонкої. Репертуар тут у них досить дикий, каже Ліля, бо вона бачила той репертуар.

Учора приходив актор Мороз і з ним якийсь галичанин наймати хату у п. Дер[ижанова] і вже було от-от згодились, та якось потім роздумались, що дорого, і відкинулись.

Катюша з своєю сестрою і квартиранткою (теж вірменкою) сьогодні все печуть якісь свої вірменські пундики, а паски (таки настоящі) замовлять десь у пекарні, бо в нашій кухні нема печі, а

тільки духовка.

Богам про Микося я казала, і вони в той час освітилися сонцем, а се ж запевне добрий знак.

Бувай здорова! Будемо часто писати, як не одна, то друга. Цілую тебе дуже міцно і папу. Не думай про мене нічого лихого, а то плакатиму.

Твоя Леся

Поздоровляю тебе і папу і все товариство з роковим днем Великоднем!

17. ДО О. П. КОСАЧ (матері)

19 квітня 1898 р. Ялта

Люба мамочко!

Я думаю, що моїх обидва листи вже досі до тебе дійшли і ти, певне, не дивуєшся, що моє «завтра» все виходить «післязавтра» — l'homme propose, dieu oppose! [28] або скоріш le diable oppose [29].

Шкода, що ти так сердишся на море, властиве, скоріш ти могла б сердитись на тих дурних людей, що везли тебе на пробитому пароході та ще й далі потяглись, не залатавши дірки. З того, що якийсь хворий панич умер, проїхавши морем з Батума до Ялти (3 суток!), ще не значить, що така доля може загрожувати Оксаночці. Врешті, певне, наші на Одесу не поїдуть, бо після ваших листів Ліля боїться везти Оксану морем.

Актори — народ зрадливий par excellence *, і я їм теж не вірю. Вони тут до мене під'їжджають з п'єсою, але я, певне, їм «Троянди» не дам, бо думаю, що в Ялті вона не має значення. На Великдень були ми у Руденків, там все перелітали актори, між іншими і Науменко, отож він приговорювався до мене щодо п'єси, а Руденко Лілю «зондірував» щодо Балевича. Трупа їх звичайна, без жадних «нових начал», так принаймні мені здається. Оце в неділю ставитимуть «Лимерівну», хотілось би мені піти, та не знаю, як випаде; коли статкуватиму сей тиждень, то, може, й могтиму піти. Часто, у всякім разі, не ходитиму, бо театр мене взагалі дуже втомляє. З сього погляду краще мені не ставити тут «Троянди», бо сі заходи навряд чи корисні були б для моїх нервів.

Мої «гусі» поживають добре і, здається, навіть поправились за сей час, Уксус навіть не такий блідий став. Завтра збираються йти з бувшим своїм учителем Ніко-лаенком на Надсонову дачу, нехай підуть, воно ж таки слід. Певне, вони тобі описували, як ми тут розговлялись у страсну суботу. Розговіни сі були найбільш по-хожі на шабас — якось тії свічки перед кожною тарілкою, тая риба... щось досить восточне. Ми з Уксусом писали писанки і тим справили певний ефект серед товариства. Сорочка, видимо, сподобалась п. Дерижанову,— ми її тут сполученими силами пошили без машипи, бо у Катюші машини нема, а до пані

Разумової тепер далеко ходить, бо вона вибралась уже зо всею родиною на кінець Садової улиці. Вчора до мене приходив Льоня «с ви-зитом», так хвилин на п'ять, спішився, бач, на дальші візити... Людей у нас сьогодні поменшало: виїхав «коричневий пан» і батько пані Дериж[анової], а сестра її зосталась. Велика хата як не зайнята, так не зайнята. Врешті, про всякі сі Zustande [2] Ліля і Оксана тобі розкажуть хутко, то нема що й писать.

Вчора я почала перекладать «Каїна» Байрона, дуже мені хочеться послати шматок його в Київ. Як перечитаєш його, то пошли Стешенкові, бо тож ми з ним наважилися в спілку вступити для перекладів з Байрона, не-хайже він бачить, що мій замір серйозний.

[1] Переважно (франц.).— Ред.

[2] Обставини (чім.).— Ред.

Оце Катюша почала грать шумку (мою), треба слухать.

Міцно цілую тебе, Микося, Зорю і Дору. Хутко знов писатиму.

Твоя Леся

18. ДО П. А. КОСАЧА

19 квітня 1898 р. Ялта

Ялта. Villa Iphigenia.

< *V*[8]

Любий папа!

Тільки що я поклала папір і написала дату, як мені принесли твого листа. Спасибі, дуже спасибі за карточку! Досі так якось було, що у мене не було твоєї фотографії. Як завжди на фотографії, так і тут, вираз трошки не той, але ж на се у кожної людини єсть фантазія.

Я збиралась писать тобі на страсному тижні, та якось не прийшлось за деякою роботою.

Про гонорар д. Дерижанову я надумалася так: його питай не питай, він нічого виразно не скаже, я се знаю з деяких прецедентів, а єсть у мене інша комбінація. Я з 1-го февраля стала заніматись з його братом часа по 1[1]І2 — по 2 щодня, і за се Дер[ижано]ви беруть з мене на 15 р. менше за пансіон, тепер же я думаю заплатити їм всі гроші, нарівні з іншими пансіонерами, а моя учительська робота нехай іде за медицинську роботу п. Дерижанова коло мене. Здається, так буде по правді.

Завтра думаю почати ходить в водолечебницу, коли погода дозволить і коли пані докторша, хазяйка лічебниці, не потребує всіх грошей (ЗО р.) вперед. З тих 75 р., що ти прислав, я 1-го апр[іля] заплатила господарям 50 р. (ЗО за хату, 15 — за пансіон

і 5 за те, що з минулого місяця зоставалось), після всяких святкових і буденних видатків зосталось мені коло 20 р. (бо «до нових» у мене ще дещо було).

Мій новий бюджет, як собі хочеш, мене лякає: 60 р. хата і пансіон, ЗО р. вода... Одна потіха, що се не довго триватиме, найдовше до 1-го іюня. Доктор каже, що 1 або 17г місяця лічення водою тут буде доволі для того, щоб бачить, які форми і прийоми його мені потрібні.

Тільки що я вилічила, що коли я проживу тут до 1-го іюня, то за сей час (місяць і три тижні) мені треба буде 175 р.— не мало! А се вже найменше. І все це йде на «паліативи»!.. Але врешті, скільки не пищи, нічого не поможе, то краще мовчати.

Про своє здоров'я не маю що нового писати, воно все-таки краще, ніж було місяць тому назад. З того часу, як Ліля і Оксана тут (хутко два тижні), дрож у мене була всього двічі, можна думати, що далі й зовсім буде добре, хоч я, впрочім, мало в себе вірю, як ти знаєш.

Ліля і Оксана, здається, довольні своєю подорожжю, шкода тільки, що з мене їм погана компанія для гуляння та й погода не щодня кримська: то вітер, то хмуро, то холоднувато. Сьогодні вони ходили самі пішки в Чукур-лар, до моєї літньої домівки,— там їм дуже сподобалось. Якщо збереться компанія, то поїдуть ще в Гурзуф, а в суботу думають додому рушать. Не знаю, чого ти і мама так против вертання на Одесу, се напевне менше втомило б Оксану, ніж троє суток такої дороги, яку вони проїхали сюди. їдучи на Одесу, вони на цілі сутки менше будуть в дорозі. Врешті се не моє діло, нехай самі думають, як їм вертатись.

Бувай здоров! Другого листа вже напишу в Коло-дяжне.

Цілую тебе дуже міцно.

Твоя Леся

сили відпору, ну, та й справа тоді певніше буде. Про стаю «зграю» Ліля теж може розказати більш навіть, ніж я. Яворськнй здається тепер зовсім «прахом над моря водами». Маня теж засумувала трохи. А всі оці трупи plus ga change plus c'est la meme chose [30].

Вже пізнувато, треба вкладатися спати, а то нашим треба рано вставать.

Міцно цілую тебе і кланяюсь киянам. Сподіваюсь, що Дора, Микось і Зоря ще таки мені сюди напишуть.

Твоя Леся

20. ДО О. П. КОСАЧ (матері)

19

1 травня 1898 р. Ялта

Люба мамочко!

Который вже день збираюсь тобі писати і все якось де зберусь, а ти вже досі й сердишся на мене. Сьогодні я оце вперше пішла в гідропатичний заклад,— побачимо, що ще з того буде. Досі ніяк не можна було почати з різних причин, то погоди не було, то я сама була не в такому стані, щоб починати Wasserkur[31]. Страшного не робили мені нічого: спочатку закутали в одіяло, потім почали розтирати, перше через рушник по сухому, далі по мокрому, далі знов по сухому, врешті, знов закутали в одіяло

і казали* якийсь час лежати тихо, а там я встала і пішла додому. Спочатку я була втомлена, але от тепер (4-та година] по обіді) маюся добре і маю енергію писати листи, якої мені, напр[иклад], вчора і сьогодні рано цілком бракувало. Боялась я, коли б мене ще так, як Софію Віталіївну], «тройчаткою» не почали бить, але ні, кажуть, не будуть. Чогось я на ту воду чималу надію маю, може, того, що мені завжди холодне купання було ліпше, ніж гарячі ванни і всякі інші способи.

Детально тепер про своє здоров'я писати не буду, бо Ліля мала тобі про нього розказати, яко наочний свідок. Скажу тільки, що після її виїзду я була в тім же стані, що й при ній, тільки що нога зовсім ш боліла, як було якось при Лілі днів зо два. Нога взагалі тут мені не завдає лиха, бо вже скілька літ, як вона не була в такому мирному стані, коли не лічити року, проведеного в Болгарії. А нерви не мали досі причин поправлятись, а скоріш могли розстроїтись за остатні роки, і коли я досі на них зовсім не звертала уваги, то не дивно, що й вони на мене не звертають уваги, а танцюють собі, коли хочеться. Цур йому всьому врешті! Властиве, коли я который день поводжуся як слід, то не можу скаржитись на здоров'я, і всякий, хто бачить мене dans mes belles journees *, видимо, відноситься скептично до моєї репутації хворої людини. Так, напр[иклад], вчора ввечері Балевич, тільки що прийшовши, здивувався, чого я лежала перед його приходом, а потім сам утік, порадивши мені знов лягти, і добре зробив, бо мені справді було не до гостей.

Чудний якийсь сей Балевич: щось середнє між «земле дельцем» і актором. Розчарування від найдячої трупи у нього тепер саме гірке, але хто ж велів надіятись? Говорили ми з ним чимало якось про мою драму, і погляд у нього на неї такий, що мені трохи дивно, як він брався за яку б там не було роль у драмі, що, по його думці, кидає тінь на сучасну українську громаду, виставляючи її (громаду) людьми безпринципними, рабами тільки нижчих інстинктів і навіть людьми неінтелігентними і т. і. Заспокоївся тільки на тому, що се драма не побутова, а психологічна (вперше сього від мене довідався!), і порадив мені написати передмову, поясняючу, що мої діячі говорять по-

українськи тільки через те, що автор

з України родом, але не через те, щоб вони були самі українцями. Щирість такої рецензії мені сподобалась, хоч, запевне, я не могла у всьому згодитись з нею. Занько-вецька страшенно напалась на Бал[евича] за його «присуд» і спорилась з ним мало не до істерики.

«Ставити сеї злощасної драми», видимо, не прийдеться, бо щось уже всі примовкли про неї,— і овшем, скажу я. Грали досі «Наталку», «Чорноморців», «За Німан іду», «Не ходи, Грицю», «Наймичку», а сьогодні гратимуть «Жидівку-вихрестку», «Слава богу, нічого нового»... Бал[евич] дуже хтів грати Голуба в твоїй п'єсі, але, запевне, він не має жадного впливу на вибір репертуару.

Він у великому захваті від «Світової речі» і все мені її в приклад ставить. Найда тут їх всіх запрягла добре, будуть вони знати. Маня оселилася вкупі з Заньковецькою близько від мене, але бачимось ми не дуже часто, навіть не щодня, бо щоденні репетиції і спектаклі часом не дають їм і вгору глянути. Чогось мені дуже шкода Зань-ковецьку, все вірші Беранже згадуються: «Encore une etoile, qui file, file et disparait» \ вона зробила на мене симпатичне, хороше враження, і жаль мені її.

Отримала я ноти Левицького і карточку Френкеля, рада була і тому, і другому. Ноти справді гарні, і, здається, Старицький справді дуже дотепно говорить про Ли-сенка і Бетховена. Принаймні Левицышй не тим винен, що він не Бетховен, а тим, що написав музику на слова Шевченка... Я, врешті, завжди вірила в переказ про Мо-царта і Сальєрі. Френкель якось не дуже добре вийшов на сій фотографії, занадто en face [2], і вираз не властивий йому. Та все-таки мені приємний був сей знак товариської уваги.

На листи Микося і Дори відповідатиму тоді, як писатиму Лілі, себто хутко, а сьогодні, нехай вибачать, годі вже мені писати. Взагалі прошу не сердитись і не турбуватись, якщо часом трохи забарюся з листом, се може трапитись часом «так якось», без жадних поважних причин, а скоріше з лінощів. Цілую тебе міцно, дуже міцно.

Твоя Леся

На другий день після того я почала «гидрогіатствовать» — і тим часом нападів не було різких, а тільки втома велика або п'яний настрій, все-таки далеко не врівноважений.

І доки се я буду юродствовать?.. Піду завтра в театр, що то ще з того вийде. Се йду вперше, бо досі були все п'єси занадто нецікаві для того, щоб варто було жертвовать собою. Заньковецьку, Маню і Балевича бачу, хоч не щодня, то все ж часто. В суботу вони виїжджають,— всі в досить маркітному

настрої, а найгірше Балевич, зовсім зав'яв і знов стратив усю свою бравуру.

Після вашого виїзду отримала я листа від Мих[айла] Вас[ильовича], де пін просить мене написати, як ти доїхала до мене, чи не сталося чого і т. і. Я йому відповіла запевне, що все гаразд, хоч в той час сама трошки боялась за ваш переїзд до Одеси, бо в ту ніч у нас було щось похоже на бурю. Твоя картка з Одеси дійшла сюди аж 17-го! Ото порядки!

Шкода, що мало ти тут була і що ми аж надто мало були tefce a tete *, не все я тобі сказала, що хотілось і що слід було, та вже надія на літо і на твою умілість чути межи словами і читати межи щілками. Деяких тем я, правда, боялась чіпати грунтовно, вважаючи на свій «не-вменяемый» стан,— ти ж бачила, що й не всякі листи мені даром даються. Так, так, за все треба платить, а з яких фондів? Ну, врешті, нічого розкисать — якось-то буде!

Однак треба лягать спать. Міцно тебе цілую і руку стискаю, знаю, що не писатимеш мені тепер, то й не питаю ні про що.

Твоя Леся

P. S. Мамі напишу хутко, на сьому тижні.

я була дуже рада їм, шкода, що ви не можете писать частіше. Я не сподівалась, що тобі, Микосю, найлегша буде грецька мова, — об неї багато гімназистів зуби ламають. Таки видно, що ми з тобою еллінського роду. Ти, Дорочко, певне, хутко в Колодяжне поїдеш, то напиши мені звідти непремінно, я вже давно нічого про Колодяжне не чула. У вас тепер, певне, всі, як і тут, говорять про екзамени. У нас у домі єсть хлопчик, що збирається, держать екзамен 15 мая (Ліля. і Оксана знають сього хлопчика). Тепер він розривається між учебниками і Жюль Берном, аж мені жаль його. Один мій бувший уче-ник приніс мені недавно «в знак уважения и благодар-ности» черепашку рожеву, таку, що шумить завжди, і шишку з кедра ліванського, се, може, вам здається пустяком, але тут гімназисти дуже дорожать черепашками і збирають з них колекції. Сьогодні я ходила дивитись на море у великий вітер, воно було гарне і зелене зовсім, як трава.

Сьогодні в пристані стояли дві міноноски, я згадала, як тебе, Микосю, якісь гімназисти так назвали, але вони брехали, бо ти зовсім не похожий на міноноску.

Бувайте здорові! Іншим разом ще напишу. Цілую міцно вас обох, і маму, і Зорю.

Ваша Леся

що всі мої хірурги не хвалили Полісся для життя людей з туберкульозом хоч би й такої форми, як у мене. До того ж і, Дериж[анов] каже, що зовсім без купання (не в смислі ванн, а в смислі плавання) літо проводити мені не годиться. Він мені казав,

що добре було б покупатись ще літо в морі, але в самій Ялті купання погане і літом порох та задуха, а загородні митарства мені обридли, не хочеться знов іти на циганське життя, розбалували мене Дерижанови. Поїду таки в Гадяч, а як би там справді було жити невигідно, то ніколи не пізно і в Колодяжне приїхати. Тобі зо мною не трудно, я думаю, побачитись у Гадячі: їздив же ти туди торік. Я думала, що мама їде в Гадяч не тільки ради мене, інакше не тривожила б її листами про свій виїзд. Прости за лаконізм,— спішуся. Цілую міцно тебе, маму і гусів.

Твоя Леся

Гроші на виїзд у мене єсть, а якби ти прислав в Одесу мені рублів з 10, то вже було б з головою доволі.

Хотіла б я знати, чи виїде хто до мене сюди, чи ні. Коли ні, то я б сама виїхала. Хотілось би знати се до 5-го числа, бо довше я не розщитувала тут бути. Я думала, що ти мені напишеш сюди на ймення Комарова, а тепер, не отримуючи ніякої звістки, починаю непокоїтись, чи не розсердилась ти на мене за те, що я поїхала на Одесу. Але справді інакше було б якось чудно. Окрім того, мені здається, що в твоєму новому погляді на Мар-гариту винне просто якесь непорозуміння чисто припадкове, бо я в ній проти себе ніякої зміни не бачу. Що було позитивного чи негативного, те і зосталось. Врешті на сі теми ліпше говорити, ніж писати.

Дуже мені вже хочеться додому, до тебе, «на тихі води, на ясні зорі», все здається, що там скоріш минеться моя втома і сей змінливий стан то кипіння, то замерзання, в якому я тепер постійно пробуваю. Шкода, що не можна мені поїхати в Колодяжне і побачити усіх в зборі, але я таки думаю, що не можна, коли навіть се і «само-внушение», як думає папа, то і се ж річ для здоров'я небезпечна. Я сподіваюсь-таки бачити наших в Гадячі, бо раз, що і їм слід літом купатись, а друге, я буду без Лілі скучать, ми з нею мало бачились сього року.

Ну, годі писати. Ще, може, сей лист і не застане тебе в Колодяжному.

Цілую міцно тебе і папу і всіх малих. Маргарита і Ко-марови кланяються тобі. До побачення!

Твоя Леся

25. ДО П. А. КОСАЧА

5

17 червня 1898 р. Одеса Одеса. 18у|£8

Любий папа! Сьогодні оце приїхала Ліля. Доїхала, звичайне, добре, впрочім, вона вже тобі телеграфірувала. Днів через три виїдемо звідси,— раніше Ліля каже, що не може.

Шкода, що в Гадячі довго не буде нікого, окрім нас двох,— і що се ви там всі засіли в тому Колодяжному? Поїдемо звідси так,

як ти казав: на Єлисаветград. Я перше було думала, що треба їхать на Ніколаєв, але коли на Єлисав[етград] скоріше, то й добре. Чого ти казав, що не скоро побачишся зо мною? Хіба ти не думаєш хутко бути в Гадячі? Тобі вже, певне, і так Колодяжне за зиму наскучило, приїздив би ти краще у Пслі купатись!

Не думаю я, щоб мені було у Гадячі недобре. Як я уже писала, сложної гідропатії мені не треба: не при-йшлась вона по моїй натурі, а звичайні ванни та витирання вже[1] ж таки можна скрізь врядити. Дерижанов казав мені, що треба спробувать купатись в річці і коли не буде такого возбужденія, безсонниці і болі в руках, як було після холодних обливаїшів, то можна і все літо купатись, а як буде погано, то триматись обтирання і ванн. Головно — треба палягти на «санаторський режим», щоб до осені поправитись, а там уже вдатись до хірургів та невропатологів (ще нова халепа!), щоб установити дальший modus vivondi [1] з моєю ногою та з нервами. Ти писав: «коли твоя істерія не пройшла»... пройти вона так хутко не може, бо я нею слаба не від сьогодні, а далеко давніше, ніж се було признано офіціально, стоїть тільки дещо пригадати. Добре й те, що вона трохи ускромилась і припадки хоч і бувають, та вже не так часто, як було в марті та апрілі.

Тільки що дали мені твій лист. Сумно було його читати. Чого се так, що ти в Гадяч не приїдеш? І що такого лихого у нас? Ти вже краще пиши по правді, я ж не в такому стані, щоб мені не можна було говорити про наші спільні справи. Боюсь, що і я, може, причиною твоєму настроєві, прямою чи непрямою, се вже однаково. Коли ти не можеш приїхати в Гадяч, то я, може, згодом таки поїду в Колодяжне, хоч не надовго, от тільки з дороги відпочину. Сама не знаю, чого я тепер так втомляюсь, от і тут, приїхавши, днів три навіть рука до листів не здіймалась.

Ну, та якось-то буде, ще, може, й добре буде.

До побачення. Цілую міцно тебе і маму і всіх наших.

Твоя Леся

P. S. З Гадяча ще писатиму. Чому мама не пише? Коли мама буде в Гадячі? Ліля казала, в іюлі. Чи так се? Чого так пізно? Ліля вже на Лимані, у Комар[ових], а я тут в Одесі, у Маргарити.

26. ДО Л. М. ДРАГО МАНОВШ

ЗО червня 1898 р. Гадяч Гадяч. 1&VI

Дорога дядино!

Давно Ви вже мені не писали. Як там з Вами і що? А Ліда то вже, певне, і ймення моє забула! Рада ніколи не балувала мене листами, а тепер уже, певне, зарок положила. Правда, і я давно не нагадувала Вам про себе, та щось я була трохи розклеїлась весною ъ Криму, то й писать не хотілось. Нічого особенного не

було, тільки нерви були розпустились, а се гірше слабості писать за-Еажає. Потім поправилась, як літо встановилось, та й поїхала оце сюди [32]. Радив там мені один доктор ще одне літо в морі купатись, та вже мені досадно було, що я більше року дома не була, то я пожертвувала морським купанням і подалась на Псьол, і хоч купання гірше, зате жити ліпше. В Ялті мені від Нового року було жити добре, якось випало устроїтись в дуже добрій сім'ї, але купання в ялтинській гавані поганеньке, прийшлось би вибиратись куди-небудь на літню домівку, а там уже комфорту не жди, прийшлось би знов «общество самопомощи с единственным и непременным членом» засновувать. Ще якби хто з наших міг бути зо мною літом, а так самій обридло. Тут мені тільки моря бракує, а що сонця і спеки, то тут, може, не менш, ніж у Криму. Вся весна і тут, і в Криму була досить холодна, зато тепер уже припекло!

В Колодяжне кликав мене папа, та я туди побоялась їхати, щоб знов малярія не вхопила,— було б се не дуже до речі.

Чи писала Вам Т.? Вона була у мене всього раз, ранньою весною. Казала, що буде у мене на Великдень, та щось я її більше не бачила, може, вона знов заболіла, абощо.

Коли ж Ви приїдете до нас? Я вже Вас на осінь сподіваюсь. Чи правда, що Рада думає зоставатись в Софії, щоб кінчать школу? Чи варто се? Аже в Росії школи не згірші, наприклад], одеська дуже добре поставлена. А то киснуть там у тій Софії! На чому стоїть діло з бібліотекою? Недавно один добродій розігнався: «Чому Ваша дядина не подарує бібліотеки Львівському університето-ві?»-— «Даруйте, кажу, Ви, коли багаті!» — так він мене розізлив! Які-то ми всі патріоти на чужий кошт!

От коли б Ви вже скоріш приїздили, то якось би лучче було. Коли не для Вас, то для Ради і Зорі було б ліпше. Ми з Лілею були б дуже раді, коли б Ви зібрались на осінь до нас. Пишіть мені сюди, які Ваші плани. Аж сумно, що так давно немає жадних звісток. Цілую міцно Вас і Раду і ПІишмапоїшх. Софійським знайомим моє вітання.

Ваша Леся

27. ДО О. П. КОСАЧ (матері)

29

*Vi[98]

11 липня 1898 р. Гадяч

Люба мамочко!

Не знаю, чи застане тебе сей лист, та все-таки напишу на всякий случай. Діло в тім, що тут приїхав дядя Саша (днів три тому назад) і думає пробуть тут до 20 іюля (сам приїхав). Він тут стрівається з компанією гадяцыших «любителей» і хоче подати їм

ідею, щоб поставили твою «Світову річ», отож дуже просить мене, щоб я написала тобі і попросила, аби ти привезла з собою п'єсу, хочеться йому поставити її, навіть сам збирається грать. Тепер тут маються заснувать приют і для того збирають фонди, отож між іншим дають спектаклі — вже два було. Справді, привези п'єсу, їй би слід бути поставленою в Гадячі. Привези теж который там примірник моєї драми, хочу дядькові показать, а то він уже обіжається, що я «ховаю» од нього драму, написану при його сприянні, а я зовсім не ховаю, тільки не хочу вголос по Чернівці читать, бо взагалі не люблю її читать і навіть вважаю, що то мені «вредно»,- сам же дядько нехай прочитає, мені цікаво, як вона йому здасться. Одному психіатрові, п. Черня-х[івському], вона сподобалась, побачимо, що другий скаже.

Ну, не буду більш писать, бо що ж так, на безвість. Та й побачимось хутко. Бувай здорова! Міцно цілую тебе і молодую гусю.

Твоя Леся

P. S. Лист твій сьогодні отримала. Дуже раді, а то вже було дуже прикро, коли Каролеві лист прийшов, а нам ні, ми вже думали, що се неспроста, ну, а тепер уже все гаразд.

Кароль, власне, тепер на ярмарку, коня купує, одного приводив сюди, та не купив, щось там у ньому зганив. Думає купить рублів за ЗО, хоч вибір тепер малий, ярмарок уже кінчається, шкода, що твій лист пізненько прийшов.

28. До М. І. ПАВЛИКА

2

Ы липня 1893 р. Гадяч

Шановний друже!

От і знов я пишу до Вас — через три роки... Не раз хотіла раніше писати, та одно, що не знала куди, а друге, що обставини не сприяли відновленню перерваного листування. Чула я через люди, що Ви на мене за щось (хоч мені й казали, за що, власне, та я все-таки скажу «за щось») ображені, згадую про се не для того, щоб просити вибачення: просить той, хто винен, а я не винна перед Вами, бо ніколи нічого проти Вас не писала, не говорила і не думала. Я думаю, підкреслених слів досить, щоб зважити, що жадній образі між нами нема місця. Коли ж що у моїх літературних виступах могло Вам не подобатись, то се не повинно кидати тіні на наші відносини, бо пі я, пі мої писання ніколи не були ідеальними — сподіваюсь, і в Ваших очах,— а проте се не заважало Вам звати мене своїм другом. Може, не все те, що я писала і друкувала торік, написала б я тепер, або, може, було б воно виражене в іншому тоні і трохи іншому змісті, але тоді я інакше не могла, скажу знов, не могла «по долгу совести и чести»,

— такі довги, повірте, не завжди приємно платити, але вже натура моя така, що кожний довг я мушу виплатити, інакше не буду в згоді з собою. От і все про сю справу, що я хотіла сказати Вам; я сподіваюсь, що Ви розумієте мене і що більш ніяких запевнень і роз'яснень Вам не треба.

Тепер друга справа. Мені казали, що Ви хочете видавати збірник в пам'ять Миколи Васильовича і що закликаєте до участі всіх, хто має які спогади і відомості про нього. Прийняти участь в сьому збірнику я хотіла б конечне — се теж довг, хоч і смутний, та не тяжкий. Тільки не знаю я, чи мої спогади мали б увійти, яко матеріал, поруч з іншими, в біографію, написану Вами чи ким іншим, чи вони могли б прийняти форму самостійної статті; се мені треба б конечне знати, бо від сього залежить форма і розмір роботи. Теж хотіла б я знати, коли має видаватись збіриик і чи єсть які фонди для нього? На яку адресу посилати матеріали? Було б добре, якби Ви зараз одповіли мені, бо, власне, тепер обставини сприяють для збиранпя таких матеріалів, пізніше вже буде не так вигідно. Власне, сього літа єсть мені можливість бачити родичів Миколи Васильовича і мати стосунки з деякими сучасниками і приятелями його і його жінки. Пишіть же скоріш!

Вчора була я на хуторі М[иколи] Васильовича], бачила дітей Галиних, багато портретів М[иколи] Васильовича] і Галі... Тепер пишу Вам під свіжим враженням, при збуджених спогадах... «Нема його, і мов людей не стало»,— писала я на вінку, що посилала з Ялти в Київ на могилу Миколи Васильовича, сі слова не раз бриніли мені в думці вчора ввечері. Багато могла б я Вам сказати тепер, але писати було б довго. Бувайте здорові! Як будете писать про справу, то напишіть і про себе, я давно нічого не знаю про Вас.

Завжди однаково прихильна до Вас

Леся Українка

P. S. Пишіть мені в г. Гадяч, Полтавск[ой] губ., просто мені.

Гадяча. Ми телеграфірували, що папа невідомо коли буде і що ждати його в Києві не радимо. Думаю, що Мипга прийме се на увагу і виїде сюди, може, завтра. Од тьоті Єлі нема ще ні слуху, ні вісті. Серг[ій] Костянтинович] вчора ввечері поїхав, ми з ним ранком були на хуторі, чимало ходили, так що я таки добре втомилась, але, проте, ніяких припадків не було, навіть не починалось,— добрий знак! Наша група (в другій позі) вийшла дуже добре, а в першій позі погано зовсім. Сергій Костянтинович] ще раз тобі кланявся і просив нагадати, щоб ти не забула про нього, як їхатимеш у Дерпт.

Напиши, як ти застала наших в Умані, коли ви з То-сею вмовилися їхати і які плани Костецького?

Листа Кат[юші] я одправила, слава богу!

Дядько сьогодні ввечері має виїздити і таки зважив заїхати на Орел. Вчора він з Кузьміними на човні катався,— на щастя, я була на хуторі, коли вони збирались, і доля врятувала мене від сеї partie d'ennui! [1] Шкода, що ти виїхала, тепер, як Миша приїде, було б ліпше, якби ми обидві були тут, та що вже — «долг выше всего!».

Бувай здорова! Цілую тебе міцно, моя Лілія, Джілія, Ліліточка! Папу і все товариство теж міцно цілую.

Твоя Леся

P. S. Ділова справа: ніяк не можу знайти чулок, що ти значила, де ти їх сховала?

роковин (до октября) скінчити, але обіцяти не можу. Тільки що отримала велику пачку рукописних лекцій учительських М[иколи] Васильовича], як знайду де підпис, то Вам пришлю, а як ні, то випрошу у кого з кореспондентів. Я тільки сьогодні знайшла Вашу приписку про се, і то зовсім несподівано — така вона маленька і незначна. Я чула, що в [Петербурзі] збирались матеріали, не знаю, чи то для Вас, чи то щось зовсім незалежне? Тим часом обставини складаються мені до роботи добре: люди і матеріали сприяють, а навіть здоров'я мало заважає, бо значно поправилось проти минулого року; до зими, я знаю, здоров'я мусить витримать, бо літом я завжди маюся краще, а там вже все одно робота буде скінчена, так що за мене не бійтесь, буду «держатись». Енергія тим часом служить, сподіваюсь, так буде до кінця сеї роботи, бо ніхто ж її на мене не накидав — сама я обізвалась.

Щодо коштів, то я не допущу, аби Ви брали їх па себе, то було б не по правді. Обрахуйте, скільки треба буде на видання, а решта моє діло.

Спішитись дуже з виданням, на мою думку, не треба, себто спішитись в ущерб грунтовності, але, звичайно, «мо-нятись» не треба, я се тямлю.

Скажіть, як справа стоїть з друкуванням дядькової кореспонденції, що почалось у «Ж[иті] і с[лові]»? Мені крайня досада, що я сі дві остатні зими зовсім не могла збирать по бібліотеках тих дрібних статей, про які Вам колись казала. Я була таки почала ту роботу, але сидіння правцем в публічній бібліотеці показалося вище моїх сил, а помічників не було. Не думаю, щоб і сеї зими вийшло краще, бо, може, таки будуть мене різать, тоді знов полежу трохи, а там побачимо — загадувать ще рано. Qui vivra verra! [1]

Дрепера хотілось би мати. Попробуйте прислать, а кошти я зверну у всякім разі.

Бувайте здорові!

31. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)
О
20, 24 серпня 1898 р. Гадяч ˆ_дз
Моя милая Лілія!

Що се ми одна одній не пишемо? Аж чудно! Положим, ти писала «до громадської відомості», але ж, може, знайшлось би що-небудь і до особистої моєї? Я тепер взагалі мало листів пишу, втравилася в переклад (російський]) «Блакитної троянди». Мама і Серг[ій] Костянтинович] «весьма очень искусно» заставили мене дати слово, що я її перекладу ще до виїзду в Київ, і тепер я караюсь за власний sentiment d'honneur [1]. Переклала оце дві перші дії і просто мало не згинула од нудоти: цур йому, перекладати власні твори! Треба скоріш прославитись, чи що, аби вже знайшлись такі злощасні люди, що прийняли б на себе сю невдячну роботу. Сьогодні напало на мене завзяття лінощів, і я перекладала не тільки вдень до обіду (що роблю кожен день), але й увечері — ну та вже досить. Більш нічого особливого не роблю, перечитую лекції М[иколи] Васильовича], прочитала «Париж», «Об искус-стве» Толстого, скілька драм Ібсена, все то читалося, висячи в гамаку або лежачи увечері в ліжку, мої очі колись скажуть за се «спасибі!»!

12.VIII. Три дні провалявся мій лист, поки я знов зібралась взятися за нього. Діло в тім, що почала я його увечері, витративши енергію на перекладі, другого дня зрання ми з Мишею і Фотею (що тижнів півтора як у пас) поїхали в Броварки дивитись на могили і здіймати з них фотографії. Я вилізла тільки на одну, але зате на саму найвищу,— вид з неї дуже широкий і хороший. Миша, а надто Фотя вилазили мало не на всі могили. Вітер був у той день навісний, і могили дуже слизькі від сухої трави, отже, вилазити, а надто злазити було не дуже-то легко.

Після сеї подорожі я вже другу половину дня нічого не писала і навіть здавалось мені, що я не зовсім здорова. Проте другого дня, коли наші вибрались в Цяцьчин хутір, то і я поїхала з ними. Не знаю, чи була ти на тому хуторі? От хороше місце! Якби там була вода, то було б там ліпше жити, ніж у Гадячі (abgesehen що там нема в чому жити — ні хати, ні хижки не лишилось з давніх часів). Садок там гарний, тільки, звичайне, запущений до стану справжніх сельвасів (sauvagerie [33],— мовляла Ліда), є там хороші дуби, берести і сливок видимо-невидимо. Вид на хутірську балку і на близькі ліси чудовий. Фотя з Мишею і там дещо здіймали, але

я ще їх знімків не бачила. Фотя тепер став завзятим колекціонером, накупив на ярмарку з півдюжини різних плахот, чим і заслужив від Лисавети прозвище «плахтёр». Він якось виріс непачо і вилюднів за сей рік, хоч все-таки, певне, нового пороху іго видумає... В сю хвилину він сидить надворі і малює Ліно ЇТсмирову на фоні плахти. Має віп тепер три «натури»: Дню, Лопу і Мишу нашого *. Аня і Лена малюються просто як «головки», а Миша — в гамаку межи шовковицями в позі «спящого». Я, слава богу, не підходжу під Фотин смак і через те «увековечена» не буду.

Вернувши з Цяцьчиного хутора (по дорозі ми ще заїздили в Ковалевщину), я вже добре розломилась і ввечері, а надто вночі, була слаба,— нічого особливого, тільки жар і нога боліла. Вчора цілий день валялась в такому стані, а сьогодні вже маюся ліпше, хоч іще не зовсім добре. Та вже коли пишу, то живу (scribo, ergo sum[34]). Літо минає, і треба зарані миритись з думкою, що такі напади жару і болі ноги будуть від часу до часу прокидатись, бо навіть у Криму вони були. Ceterum censeo gam-bam meam resectam (чи, може, resecendam?) esse...[35] Отримала я через тьотю Єлю запросини їхати з Садовськими в Крим, але запросин прийняти не могла, бо, primo [36], не думаю проводити взагалі зиму в Криму, а думаю скоріш вдатись до хірургії, коли буде можна; secundo [37], я Садов-ських сама не знаю і їхати з ними учителькою їх дочки рішитись не могла б без великої крайності, бо коли б ми потім не зійшлись у чому, то і їм було б ніяково відмовити мені (все ж там ніби якась «родичка»), та й мені не по натурі кидати людей, виїхавши раз вкупі з ними. Умови життя, правда, були б дешеві: 10 р. я мала б платити за хату, а їду мала б від Сад[овських] за те, що вчила б їх малу дівчиину; жили б ми у Сімеїзі — верстов 5 від Алупки. Я не чула, щоб у Сім[еїзі] хто жив зимою, і, певне, се місце яко зимове помешкання не дуже вигідне, бо з Алупкою і Ялтою зносини, здається, не щоденні і їздити треба на лінейці. Все-таки їхати людині одинокій в незнайому сім'ю і в доволі глухе місце трохи страшнувато. Досить того, я вже відмовила. Дай боже, щоб не прийшлось жалувати,— що ти на се скажеш?

Оце через тиждень маємо їхати в Київ. Там, певне, прийдеться попасти мені між акторщину — страшить мене се, та що ж робить, може, хоч яку-небудь мою раду приймуть на увагу.

Взагалі не з легкою душею їду в Київ, але, врешті, може, буде ліпше, ніж я думаю. Приємно, що досі у нас

з мамою добрий лад, правда, що тут нема і не може бути київських причин до нарушення ладу, впрочім, їх тепер і в Києві мало — се, як з якого боку, і добре і недобре (фраза безтолкова, але ти її, сподіваюсь, зрозумієш тол-ково). Миші теж в сей раз

ліпше тут живеться, ніж давніше, нема тієї гостроті на кожному слові, хоч все-таки для досвідченого вуха дисонанси часом прориваються, але вони для «непосвященных» незамітні, і то вже добре. Все-таки не знаю, журитись чи радіти тому, що Миші не вдається попасти в Київський політехнікум... Ну, та ти вже се знаєш, то нащо й писать на сі теми. Та й взагалі приходиться кінчать, бо треба лягати, а «продолже-ние в следующем №».

Цілую міцно тебе, Уксуса і товариство.

Твоя Леся

P. S. Єдина гадяцька новина: у Немирових був Ьаі costume \ після нього знята група з усього товариства в костюмах, а потім усе товариство, теж у костюмах, попровадилось гулять берегом аж до Стоянового хутора. Вид досить надзвичайний.

Вчора нарешті отримала листа від Кр[ивинюка], коротенький і, як завжди, трохи невиразного змісту, але вже в ньому нічого «до пояснення» нема. Пише, що вмерла якась його знайома в Астрахані], не знаю, чи се та сама, що мала їхати в Крим? приходиться догадуватись. Ну, та не мені вгризатись до людей за невиразність: «Поки інших учить, себе вперше треба вмить».

Ще раз бувай здорова!

От іще що: чого ти хочеш тримать екзамен в сент[яб-рі], де ти візьмеш час на підготовку? їй-богу, не заморюйся даремне!!

Фотя тобі кланяється.

32. ДО Л. М. ДРАГОМАГІОВОЇ

19 вересня 1898 р. Київ 7.IX

Дорога дядино!

Почала я Вам вчора писати, але потім роздумалась і відложила на сьогодні, коли будуть відомі скутки Зори-них екзаменів. Як бачите, він прийнятий. Поки почнуться занятія, я буду заніматись з ним, щоб часом не забув чого. Надто треба налягти на диктовку, бо все-таки він пише по-русски неважно. Потім, коли він ходитиме в гімназію, теж буду репетировать його по всім предметам, окрім греческого і математики, бо в сих двох я і сама не міцна. Тепер я буду начальником учебної команди, бо Ліля думає провести зиму з папою в Колодяжному. Правда, буду я тут до января, а там хочу поїхати в Берлін і там, коли згодяться хірурги, різати свою ногу, бо хоч вона і не болить особливо тепер, та все-таки не вилічилась ін'єкціями радикально і по скількох маленьких рецидивах я заключаю, що не сьогодні-завтра знов може наступить великий рецидив, якого краще не ждати.

Ми тепер живемо en petit comite \ мама, я, Оксана, Зоря і Микось. Мама на днях думає їхать в Колодяжне, де, певне, пробуде досить довго, а тим часом все ходить по справах, от і тепер нема її дома. Не знаю, чи хутко вона збереться Вам

написать, бо таки їй тепер клопоту чимало з початком учебного сезону.

Чому Ви нічого не пишете, чи думаєте приїхати в Росію? Дуже б я хотіла знати, які Ваші плани. Що зробите з бібліотекою? Знаю, що трудно і тяжко Вам вибиратися з Софії, але ж для Ради, а надто для Зорі було б краще, якби Ви були тут. Пишу се не для того, щоб накидатись Вам з своїми порадами, а просто виражаю своє щире бажання бачити Вас і Зорю не поділеними горами та границями.

Після довгого мовчання варто б і довший лист написати, але спішуся, щоб не затримувати Зорину звістку.

Сподіваюсь, що за минуле мовчання Ви вже мене простили, тому ие було моєї злої волі!

Цілую міцно Вас і всіх, хто з Вами.

Ваша Леся

33. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

7

19 вересня 1898 р. Київ 18jˆ98

Милая Лілія!

Зоря видержав екзамени! Grace a dieu c'est fini! [1] Тільки що я заставила його написать про се Л[юдмилі] Мих[айлівні] і сама написала. Екзаменували його дуже легко і не тільки ніяких умисних причіпок не робили, а ще немов щадили його. Впрочім, не його одного, а взагалі всіх щадили, бо з переміною місця гімназії в ній поменшало учеників і, видно, начальству не вигідно провалювать новопоступаючих. Возня ще тільки предстоїть з документами Зорі, з тим дворянським достоїнством і паспортом «на жительство». Мама оце мусить іти в старо-київський участок для всяких виясненій та заявленій. Детально не можу тобі роз'яснить, в чім іменно діло, бо все то якось плутається в моїй голові: мама сама, певне, про се писатиме. До того ж мама збирається їхати в Колодяжне, правда, «на сих днях», а се, як ти знаєш, термін невиразний, тепер же більш ніж коли, бо справді тепер клопоту чимало, надто з Зориними справами і його обмундировкою. Вчора мама і Зоря весь Крещатик і Васильковскую сходили і все-таки не знайшли для нього плаття готового, отже, треба заказувать. Заніматься з Зорею хотіла б я сама, от тільки з математикою та грече-ским не знаю як буде, впрочім, греч[еским] на пертих порах я теж могла б, а для матем[атики] то вже треба когось іншого. Налякала ти мене тільки тією «феноменальною» ліностю, а я сама знаю, що з мене ніякий педагог. Тим часом Зоря мене слухає, от і листа своїй мамі по моїй раді написав, і пальто мусить носити по моєму усмотрєнію, і так взагалі мої бажання «увзглядняє», але я боюсь,

що то все тільки так, поки він мене не розібрав, а як побачить, що я великою твердістю вдачі не владаю, то, може, й иоростапе слухатись. Ну, що буде, те побачимо!

Оксана видимо скучав без тебе і, може, через те, а може, й так, я косі» білвш признається до метіе і часто закликає моио з собою гулять в бот[апічний] сад або на бульвар, приходить в мою хату просто на розмову, раз прийшла слухать, коли я мамі щось із уліт читала, сама заявила бажання вчитися знов зо мною по-англійськи. Се мене дуже радує, бо ти знаєш, як мені прикро було, що Оксана і Микось так якось «чужо» відносились до мене. Микось, правда, і тепер досить неприступний, та все-таки мовби трошки приступніше. Який він великий і важний став!

А propos важності, прислали мені вчора Дериж[анови] портрет Капрела в гімназическькій формі, так от де важ-ность!.. Прислали і портрет пані Дериж[анової] з сином, вона дуже похожа, а сина якось трудно розібрать, на кого він похож, малий ще дуже. Пан Д[ерижанов] знов зовсім розхорувався, от іще нещасний чоловік!

Ну й звичай же у мене! Не вмію зовсім коротких листів писать! Сьогодні от і часу не маю, а все-таки лист вийшов куди довший, ніж я думала. Робота моя тепер: писання і перешивання.

Бувай здорова! Пиши частіше. Цілую міцно тебе, папу

І Дору.

Твоя Леся

P. S. Хом'якова приходила, тобі кланялась.

34. ДО Л. М. ДРАГОМАНОВОЇ

27 вересня 1898 р. Київ 15.IX

Люба дядино!

Дуже мені прикро, що Ви стільки турбувались, чекаючи від нас телеграми, але ж, далебі, трудно було зважити, куди тую телеграму посилати і що у ній писати. Екзамени Зоря, як уже досі знаєте, витримав, але з документами справа не скінчена. Ходила мама по участках різних з сього поводу (у нас же без сих милих учрежде-ній ніщо не обходиться!), і їй там сказали, щоб вона подавала прошеніє губернатору, чи. не видасть він паспорта Зорі на проживання тут (він може се зробить), а тим часом Зоря може місяць так прожить. Мама того дня, 10-го сент[ября], поїхала в Колод[яжне] і казала менір що як тільки приїде туди, то зараз пошле прошеніє губернатору], порадившись з папою, в якій формі його треба писать. Можна думати, що до 22-го сент[ября], т[о] є[сть] до того часу, як почнуться занятія, се діло буде улажене. Мама на днях вернеться сюди, бо вона поїхала ненадовго з поводу кінця оренди в Колод [яжному]. Потім вона збирається в Гадяч, а там, може, ще куди. Але Ви не турбуйтесь за Зорю, він не буде без

догляду, бо я буду увесь ˆас тут, до января, поки не поїду в Берлін, а може, ще і поїхати не вдасться. Хотіла я зараз по екзаменах взятись до занятій з Зорею, але мама випросила для нього канікули по 16-те, та і справді треба було дати йому спочинок. Завтра ми з ним рішили все-таки почати заніматись, щоб не так було трудно одразу в гімназії. Я думаю, що заніматься зо мною він буде не гірше, ніж з іншими, не знаю тільки, який Ваш погляд на се. Взагалі напишіть мені все, що Ви хочете, аби було зроблено для Зорі, і будьте певні, що я постараюся зробити все так, як би робила для свого рідного брата, коли ж мене тут не буде, то мою обіцянку перейме Ліля, хоч я її про се не питала, але я в сьому певна, бо знаю її і знаю, як вона відносилась до Зорі увесь час. Недавно Ліда написала сюди листа до Лілі, але нехай простить, я перешлю його в Колодяжне тоді, як мама звідти виїде, — думаю, що так буде краще. Лілю не вразить те несправедливе, що відноситься до неї, але мама навіть до справедливого може віднестись пристрасно, бо взагалі вона тепер якась роздразнена, дякуючи справам з орендою, гадяцькій постройці, що завела її в справжній грошовий кризис і т. і. Не моє діло відповідати на чужі листи, інакше я б сказала, що Ліля заслужила собі не на такі слова. Про Зорині екзамени вона сама тоді ж довідалась, як і Ви в Софії, отже, не могла б, хоч би хотіла, дати Вам у свій час звістку. Прошу Вас, не кажіть Ліді нічого про се, що пишу з поводу її листа, бо справді вона може сказать, що се не моє діло.

Сподіваюсь, що Ви вже перестали сердитись на мене за моє мовчання (повторяю, в тім не було моєї злої волі) і напишете мені пару слів, як будете писати вдруге до Зорі. Не мені запевняти Вас у своїй приязні,— Ви знаєте мене і знаєте, як я відносилась до Вас, бувши в Софії,

з того часу я взагалі мало змінилась, а в стосунку до Вас не змінилось нічого. Коли часом в переписці б»ула за-держка, то се походило або з поганих обставин, або з лінощів, теж чисто патологічних: часом, Ви, може, і самі се знаєте, нападає якась така апатія, що і перо в руки взяти противно, і власні думки дурними здаються. З сим, запевне, слід боротись, та не завжди людина се вміє. Тепер, я думаю, така апатія не повинна б чіплятись до мене: здоров’я моє краще, робота єсть, а коли не все іде так, як мені хочеться, то я вже до того звикла...

Пишіть же мені, моя дорога, люба дядино, нехай я знаю, що Ви не думаєте про мене нічого прикрого. Раду поцілуйте і привітайте від мене. Я тим часом ще не маю права нападатись на інших за недбалість в кореспонденції, але згодом нападуся, то краще упередити сю страшну погрозу.

Бувайте здорові! Мушу кінчати, бо дуже втомлена, зовсім не

виспалась сеї ночі — воно і по стилю видно?

Цілую міцно Вас і всіх Ваших.

Ваша Леся

35. ДО Л. М. ДРАГОМАНОВОЇ

4 жовтня 1898 р. Київ 22.IX

Люба дядино!

Нарешті можу Вам написати просто і ясно: Зоря в гімназії. Сьогодні я ходила сама в гімназію платити за обох хлопців, і мені дана «расписка в получении 25 р. за

Светозара Драгоманова, уч. III класса, Киевск[ой] IV гимназии». Зоря дуже радий своєму новому званію, купив собі нову шапку, причепив герб IV гімн[азії], потім побіг (оце тільки що) самолічно на Крещатик і купив нову бляшку до пояса з тим же написом (К. 4. Г.), дуже все се його займає, звичайне, як новинка. Він тепер буде в одному класі з хлопчиком Лисенковим, певне, будуть товаришувати. Завтра ще пришиємо блискучі гудзики, а післязавтра почнуться занятія. Тим часом занімаємось дома: я навіть свою давню «греку — латину» пригадала, себто латину мені часто трапляється пригадувати, та й в Ялті я мала з нею діло, але грецької книжки щонайменше літ 10 в руки не брала, проте,— як се не дивно,— далеко не все забула, принаймні на перші набої пороху стане, а там побачимо! Задавала я Зорі сьогодні «пере-ложение басни» писати: два-три звороти не російські, а то нічого собі вийшло. Говоримо ми з ним по-французьки, і з того користь нам обом, а то я вже почала було одви-кать від сеї мови, та й Зоря теж. Наші, Оксана і Ліля, чомусь не можуть одважитись говорити чужою мовою, а то, може б, і потрапили. До Зорі я з першого дня стала говорити по-франц[узьки], то він так і звик, встановилась традиція.

Однак се чудно, аж трудно повірити: третій раз пишу я Вам, і все «в невменяемом состоянии», або, попросту, не виспавшись! Певне, в Ялті я одвикла від товариства, бо тепер, як тільки піду увечері в гості, де буде більше ніж дві людини, то вже, вернувшись, не можу спати до 3-ї год[ини] ночі, а другого дня тиняюсь, як мокра курка, аж самій із себе смішно. От і сьогодні так. Та ще вдень трошки побігала по справах (гімназія, Крещатик etc.), а по обіді теж «поважні» обов'язки не дали мені просвітку, от видався день! Воно-то у других — порядних людей — всі дні такі, але ж на мою лінтяйську натуру то занадто героїчно. А се я кажу не для сміху тільки, таки серйозно, що я тепер лінтяйкою стала, бо часом не то що якої даної роботи не хочеться робити, а так просто ніякої, і хто його знає через що, не завжди через слабість. Се, може, або лікарі спортили, або добрі люди збалували, або вороги наврочили. Як думаєте?.. Ну, але що се я пишу?! Далебі,

самій сором. Простіть!

Наша невеличка компанія мається добре, всі здорові, надворі ходять багато, бо хоч дощі перепадають, та все ще так тепло, що можна без пальто ходить. Мама ще не вернулася з Колодяжного, так що ми досі en petit comite, і я la presidente du petit comite і влада моя не більша, ніж влада швейцарського президента над кантонами.

Попросіть Раду, щоб мені написала, які в неї враження від Цареграда. Та й взагалі пора б моїм кузинам згадать, «что в городе NN живет Петр Иванович Добчин-ский».

А тепер до побачення. Цілую Вас міцно, моя дорога!

Ваша Леся

36. ДО Л. М. ДРАГОМАЇОВОЇ Після 5 жовтня 1898 р. Київ

Тільки що, люба дядино, збиралась я питати, що з Вами робиться, як прийшов Ваш лист. Дуже я рада, що наші звістки роблять на Вас таке добре враження. Оце посилаю Вам Зорин лист — тут зауважу, що лист був написаний по власній ініціативі його автора, без мого нагадування — сама напишу Вам згодом більше, а тепер не хочу затримувати Зорю. У нас все гаразд, мама вже вернулась до нас у Київ з Полтавщини, а Ліля поїхала до папи в Колодяжне, я перешлю їй Вашого листа.

Тим часом будьте здорові. Цілую Вас і всіх рідних.

Ваша Леся

37. ДО І. П. КОСАЧ

9 жовтня 1898 р. Київ

Люба, мила Гусінько!

Пишу коротенько, бо нема часу, та ще й голова болить чогось. Лілю я мало бачила, бо вона зараз до учителя поїхала, так що навіть про тебе добре не розпиталась. Все-таки знаю, що ти добре учишся, і дуже я тому рада. Мусю я бачила разів два, як була у Лисенків, а Муся до нас не ходить з того часу, як ти виїхала. Мусі, здається, дуже трудно учитись в гімназії. Приходила раз Соня Борецька з своїм батьком, вона дуже виросла і схудла і вже не така кучерява, як перше.

Другий раз ще напишу, а тепер будь здорова, гусенятко моє, ой гусь-гусю-гусю! Міцно цілую тебе і папу.

Твоя Леся

38. ДО М. І. ПАВЛИКА

/ 16

16 жовтня 1898 р. Київ 18-———98

X

Шановний друже!

Користаюсь нагодою написати Вам, але вибачайте, що пишу так погано, може, Ви й не відчитаєте того. Сама не знаю, чого

воно так, може, того, що холод такий надворі і в хаті, що аж руки закостеніли! От вона — «рус-ская зима!», бодай її...

Найперше про біографію: привезу Вам її сама в січні, і будемо разом редагувати. Одразу я сподівалась і так писала Вам, що матиму багато матеріалів, а тим часом вийшло, що дістала я тільки пачку його лекцій по літературі, почула кілька оповіданнів про те, що я і сама більш-менше знала, і — більш нічого. До брата його мені не радили вдаватись, бо, кажуть, вони були посварені здавна і сливе не зналися. Більше близьких родичів нема, а, напр[иклад], Дегени знають його з тих часів, коли і я вже була з ним знайома. Просила я ще літом одного його університетського товариша прислати мені які спомини, але досі не маю «ні одвіту ні привіту». Навіть того не можу довідатись: коли вродився, коли, де учився etc. Отже, мушу змінити план роботи і замість біографії (властиве, нарису біографії) напишу хіба свої власні спомини, та й годі. Раджу Вам ще вдатись до Людмили Михайлівни], чи не написала б вона споминів, бо вона його добре знала ще студентом, і вони були великими приятелями. Я думаю, вона не відмовить. Я б їй сама написала, але од Вас то вигідніше і скоріше буде. Я чую, що те все має друкуватись перше в «Віснику», а потім вийде окремою відбиткою, отже, коштуватиме недорого, каже п. Ф[ранко], рублів з 25. Ті гроші я зберу запевне. Може,

Ви досі лаєте мене, що я не виготувала тії роботи на роковини смерті М[иколи] Васильовича], але ж, далебі, то не від мене залежало, все я надіялась, що зберу повніші відомості, а тим часом тільки збаламутилась тим.

Тепер от що: Вам розкажуть, що сталося з «фондом Драгоманова» і чому він тепер недосяжний для нас. Дуже се шкода. Книжки такі, як «Рай і поступ» etc., конче потрібні тепер уже й на Україні. Тепер до Вас мали приїхати люди від Н. С. Ж. (Вам, може, й противні тепер сі ініціали?) по сі книжки, не знаючи того, що наклад уже весь розійшовся. Коли б можна було їм хоч по одному примірнику тих книжок дістати, а вже по Новому році, може, що-небудь врадимо з виданням. Матиму на той час дещо і свого до друку, оце тепер почала писати одну брошурку на політ[ичну] тему, а крім того, час би вже мені видати другий збірник віршів (хоч, певне, там і перший досить обрид книгарським полицям!), тільки вже се трудніше, бо ненавиджу такої роботи, як збирання, переписування і т. і., я занадто лінива для того. Однак годі про плани, бо ще ніхто не знає, як вони справдяться.

У вас в Галичині, як мені казали, розійшлися було чутки, що ніби я от-от вмираю. Не журіться, ich habe zahes Leben *, і так хутко світ мене не позбудеться, дарма що надо мною медицина

експериментується, мов над морською свинкою чи кроликом. Тепер я досить здорова, так що, може, й операцію вдасться зробити,— на сьому тим часом кінчаються мої «мрії про особисте щастя».

Я чула, ніби Ви оце були дуже слабі, але сподіваюся, що то вже запізнена звістка і що досі Ви вже знов поправились.

Не пропускайте нагоди писати до мене, від вас там тепер люди часто їздять сюди, а я рада б частіше знати, як Вам ведеться. Будьте здорові!

Щиро прихильна до Вас

Леся Українка

39. ДО О. П. КОСАЧ (матері)

18-ˆ98

20 оісовтня 1898 р. Київ

Люба мамочко!

Листа твого ми отримали вчора, але відписую тільки сьогодні, бо перше хотіла довідатись адреси п. Френкеля, думаючи, що він, може, через свою слабість не ходить тепер в гімназію і лист міг би пролежати аж до твого виїзду.

Справи, про які ти писала, всі залагоджені. Хлопці вже й самі давно покинули тее олово, се їх недовго бавило, хутко обридло. Пальто тепле я не можу раз у раз надівати, бо все-таки тяжко, я часом і в короткому пальто задихаюсь. Але от ітиму сьогодні з гусями в театр, то надіну, бо вечорами холодно. У нас теж було впала біла зима, але тепер уже дощ і одлига, так що вдень не холодно. А ти таки дуже налегко вибралась в дорогу, якби так хто з нас вибрався, то ти б сказала «неоснова-тельно». Коли б ти ще там не простудилась.

У нас все гаразд, Ліля екзамени витримала дуже добре, про що ти мусила отримати звістку в Гадячі. Тепер ходить по Києву і візити робить.

Хлопці учаться. Зоря занімається нічого собі, навіть сам сідає за уроки. Сьогодні приніс отметки, має 4 з гре-ческого і 5 з французької], все-таки початок приличний. Ліля теж знаходить, що тепер він ліпше занімається, ніж раніше, може, йому шкільна наука більше подобається, ніж домашня. Мундир і пальто З[орі] взято, він запевняє, що в пальто йому не холодно, хоч, по-моєму, воно трохи тонке.

Була я сьогодні у Стар[ицького], він сам і Маня вже дома і, на диво всім його родичам, приїхав зовсім здоровий і в дуже веселому настрої. Тільки вже знов закрутився він у вихрі акторщини, все різні плани строїть, між іншим, збирається в Галичину на великопостный сезон. До нього пристроївся Паньківський і ото вже буде посе-редпичати між ним і

галичанами.

Листів тобі не було ніяких. Миша писав мені, що, може, сього року не поїде вже в хутір, бо землемір і досі не озивається, а тим часом зима настала — час для поземельних справ невигідний.

Ми вже перейшли на зимовій стрій: позаклеювала вікна, позапалювали в грубках. Моє здоров'я нічого собі, т[о] є[сть] я нічим не слаба, а тільки часом нога трохи болить, як то завжди буває зимою.

Знайомі усі навідуються до нас: був знов Борецький, Лисенки були. Всі питають: коли ж мама приїде? А Ли-сенко то щось ніяк не може розібрать, куди ти їздила, звідки приїхала, куди поїхала, аж мені вже обридло говорити з ним про се.

Ліля ходила на лекцію Лучицького (в курсі одкритих недавно публічних] лекцій) і вернулась дуже сердита: нічого не можна розібрать, так погано читає! Більше Ліля на лекції не ходила.

Ну, бувай здорова! Нема що писати довго, бо хутко ж побачимось. Кланяйся п. Френкелю. Що се там з ним робилося? Казав Моргун, що він дуже слабий був? От ще біда!

Цілую тебе міцно.

Твоя Леся

40. ДО І. Я. ФРАНКА

9_21

21 жовтня 1898 р. Київ 18—98

Високоповажаний добродію!

Оце посилаю Вам дві книжечки «Наші люди на селі» і прошу Вас, коли Вам се здасться вартим праці, о рецензію в «Віснику» чи де уважаєте за краще. Хутко вийде третій випуск подібних оповідань, тоді я теж пришлю його Вам, якщо Вам сі два здадуться цікавими. Автор сієї книжки, мій товариш, молодий ще, і се перша його праця, що з'явилася в друку. В Києві сі оповідання справили враження, їх ставлено поруч з «Мужиками» Чехова, та й скуток їх був подібний до тих же «Мужиків»: одні не в міру хвалили, другі не в міру ганили. Мені було б дуже цікаво, яка буде Ваша думка про них.

Чи не були б Ви ласкаві прислати мені Ваше «Зів'яле листя», бо мені якось аж сором, що я його досі не маю, тимчасом як воно мені дуже подобалось по тих уривках, які трапилось читати по журналах.

Спасибі за Вашу аж надто ласкаву відозву про мої вірші. Боюсь, далебі, що в мені тепер розів'ється mania

grandiosa. Одно тільки, мушу признатись, трохи неприємно вразило мене — се, власне, паралелі між моїми і маминими віршами, се поставило мене в фальшиве положення... Ну, та не мені говорити про критику про мене ж таки.

Хоч трошки завчасне, але вже при сій «оказії» повіншую Вас з гобілесм, шкода тільки, що не можу тепер відповідного стилю добрати, бо дуже спішуся. Була б я рада, коли б могла сама прибути на. Ваше свято, може, тоді щире стискання руки замінило б слова. Та що там стиль! Ви знаєте, що я щиро поважаю Вас і Ваш талан, а знаючи тяжку долю українського поета, «рада б неба прихилити», аби та доля поліпшала. Щасти Вам боже на кождій дорозі!

Щиро поважаюча Вас

Леся Українка

41. ДО О. П. КОСАЧ (матері)

13

25 жовтня 1898 р. Київ 18v“98

Х

Люба мамочко!

Пишу тобі в Гадяч, як ти просила, хоч не знаю, чи ти вже там. В нас нічого нового, «слава богу», нема, всі в доброму здоров'ї і przy obowiˆzkach [1]. Приїхав Фотя з свого села, каже, що батько його вмер, так що він уже його, приїхавши, не застав. Але Фотя все-таки не стратив гумору, може, врешті він його ніколи не тратить. Фотю зараз тут припосудили до роботи — малювати віньєтку для Франка.

Лілія наша все бігає: приїхала до неї Афеньєва і вони вдвох одвідують своїх товаришок та учителів, от вчора були у Щербин, а то якось у Тарле. Воно ж приємно прийти до бувшого начальства вільними горожан-ками! Ходили теж в гімназію на велику переміну без всякого виразного діла, хоч і старались впевнити себе і мене, що їм чогось-то «треба» було туди... Комедія з ними! Ходять теж часами на публ[ічні] лекції, навіть Уксус і лисенята ходили раз на відчит Афанасьєва. Я не ходжу, бо се увечері од 8 до 10, та й взагалі я не кохаюся в публічних лекціях, надто читаних такими чудовими лекторами, як Лучицький! Людя ходить щодня — да благо їй буде! Хлопці учаться нічого собі, тільки по математиці Зоря поганенько, ніяк не може взяти в толк початкової алгебри.

Листів щось ніяких тобі не надбігало, один тільки городський не знаю від кого, та я не пересилаю, бо, може, сей лист розминеться з тобою. Через те ж саме і сама довгого листа не пишу. Бувай здорова! Цілую міцно тебе і жду, що ти таки на довший час приїдеш у Київ.

Твоя Леся

42. ДО М. І. ПАВЛИКА 2 листопада 1898 р. Київ

Вис[око]п[оважаний] друже!

Ваша цитата зовсім невірна для статті у «В[естнике]

Е[вропы]», я заледве по змісту знайшла її (як бачите, під іншим заголовком, і не в 70, а в 77 р.!), другий раз цитуйте докладніше. «Р[усскую] м[ысль]» ніяка сила людська не може мені знайти у Києві, бо вона «із'ята», навіть у публічн[ій] бібліот[еці] нема. Може, згодом де знайдеться. Тим часом посилаю те, що вдалося здобути. Простіть, що писано олівцем і з деякими скороченнями слів, у публічній] бібл[іотеці] (де я переписувала) інакше, як олівцем, писати невільно, а скорочення і викидання ъ — для швидкості, бо і так 5 днів пішло на переписку (два дні прийшлось святечних, коли бібл[іотека] була закрита), швидше я ніяк не могла.

Яку іменно розправу Вам треба з «Р[усской] м[ыс-ли]»? Я боюсь, що Ваша цитата зовсім неповна. Коли вам треба ще яких статей, пишіть мені тепер, до січня буду тут. Маю тепер список всіх статей, поміщених у «В[естнике] Е[вропы]», коли треба, можна всі списати.

До побачення.

Пишіть мені за ініціалом Л., а не О., я звикла все отримувати на своє власне ймення.

43. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

10 листопада 1898 р. Київ 18тг-98

Х

Моя милая Лілія!

Твої листи всі получені, тільки я не мала часу відповісти, от і тепер спішуся, треба ще вірші одні переписать і до Люді йти через годину, але вже хочу хоч слова два написать, щоб Оксаниного листа не затримувать.

Мама до доктора не ходила, хоч я і дуже просила її се зробить. Тепер вона, здається, здорова, лихорадки нема і так нічого не об'являється, а все ж би краще, якби з ким порадилась, так що ж, коли не хоче!

Тьоті Саші листа ми не знайшли, а я забула, коли Тося був у клініці,— здається, в 95 р.?

Вещі твої забуті єсть, передамо через папу. Та тільки чи думає папа хутко приїхать, щось він про те мовчить. Ось хіба, може, завтра вкупі з грошима і звістку отримаєм.

Був учора Пашкевич: записався він в отряд, щоб їхать на чуму «по первому требованию». А з «женщин врачей» ніхто не записавсь, тільки сестра милосердія. Пашк[евич] з приводу сього каже, що не варто і грошей збавлять на мед[ичний] інст[итут], коли так.

Хоч мама каже, щоб Дору уже не пригонять до листів, але вона б добре зробила, якби написала; все-таки мамі прикро, що Дора так-таки не може себе заставить обізватись до неї. Я Дорі в

слідуючому листі напишу, а тепер, далебі, ніколи.

Здоров'я моє нічого собі, припадків більше не було.

Писатиму хутко більше, а тепер бувай здорова. Міцно цілую тебе, папу і Дору.

Твоя Леся

P. S. Нагадай Аф[еньєвій] про долг, мені ніяково, хоч і дуже треба. «Bis dat qui cito dat» [1] — ти знаєш.

44. ДО М. І. ПАВЛИКА

26 листопада 1898 р. Київ 18^98

XI

Шановний друже!

Не писала Вам досі, бо все ще надіялась дістати і переписати потрібну Вам статтю, але, невважаючи на всі просьби і старання, сього не вдалося зробити. Тепер, може, нехай буде так: друкуйте поки що те, що зібрано, а цю статтю, якби я дістала, можна буде видрукувати додатком або в другому якому томі при історичних працях. У «В[естнике] Е[вроиы]» фольклор[них] праць я більше не знайшла. Скажіть, чи підпис просто «Д.» теж значить «Драгом[анов] > >?

Про фінанси я тут людей питала, та вони казали, що гроші (200 р. або трохи більше) будуть послані в Товариство] ім[ені] Ш[евченка] не раніше марця і то не виключно для Вашого видання, а взагалі на розпорядок Товариства, воно вже від себе може з того дати на видання, скільки схоче. Після такого заявлення я вже не стала тим людям говорити про дальше видавання на їх к о ш т, бо, очевидно, вони умивають від того руки і передають його на ласку-неласку Тов[ариства] ім[ені] Ш[евченка]. Все-таки Ви напишіть мені, скільки могтиме коштувати кожний том видання, то я ще тут, може, з іншого боку буду шукати фондів.

Спомини про М[иколу] Васильовича] я тепер пишу. Могла би Вам послати початок, але, думаю, не варт,— краще в січні привезу все скінчене та тоді разом прочитаємо і зредагуємо, бо в листах довго про се переписуватись, отже, діло не вийшло б швидше, коли б я тепер послала початок.

Мушу сказати правду, трохи досадно було мені, що моє переписування (експедиції) дарма пропало, я тоді — признаюсь по правді — заплатила за інтенсивну роботу добрим конвульсивним нападом. Ну, та де наше не пропадало! Хоч се і дурна філософія, то кращої тим часом не пригадаю. Між іншим, сей напад не перший і не остатній, бо я тепер взагалі трохи біснувата.

Тільки що була в магазиии «К[иевской] стар[ины]», там мені казали, що «Р[усская] м[ысль]» Вам послана. То й гаразд, коли

так. Тільки чи отримали Ви її?

Як Ви маете видавати II т., чи Вам хто помагає перекладати статті? Коли б так мені в Берліні не пришилось дуже круто,— а може ж, і не прийдеться — то я б Вам помогла, хоч Ви, здається, про мої переклади не дуже високої думки, та все-таки за мене хоч те, що я незгірше знаю чужі мови. Наприклад], праці на італьянській мові я могла б взяти на себе (от як «Movipento litterario» [1] та статті в «Antologia» [2] і т. і.). «Movimento litterario» можу і тут знайти, а статті, може, з Болгарії можна спровадити. Вам, може, чудно, що я після мови про конвульсивні напади від роботи знов про тую ж роботу заводжу річ, але ж писати дома, при комфорті, то зовсім інша річ, ніж писати в бібліотеці при таких столах, при яких пишуть звичайні люди, а не інваліди.

Бувайте здорові! Пишіть мені й далі, листи доходять добре.

Л. Косач

45. ДО Л. М. ДРАГОМАНОВОЇ

ЗО листопада 1898 р. Київ 18.XI

Люба дядино!

Спішуся не менше, ніж Зоря. Пишу третій день «без просвітку». Завтра мають читати моє оповідання в Літературному] обществі, а тим часом воно (оповідання) ще далеко не скінчене! Буду писать, певне, і вночі. А там ще маю роботу для вечора юбілейного (юб[ілей] Котляревського і століття української] літератури). Коли не зроблю того, що обіцала, то мене з'їдять приятелі. З неділі буду вільпа і тоді нарешті напишу Вам толком. У нас все гаразд.

Бувайте здорові! Цілую Вас і всю родину.

Ваша Леся

46. ДО М. І. ПАВЛИКА

12 грудня 1898 р. Київ

XI

Шановний друже!

Шукаємо ми тії злощасної статті і ніяк не знайдемо. Либонь, її нема в 80 р. Але ще є надія знайти, отже,

[1] «Літературний рух» (італ.).— Ред.

[2] «Антології» (італ.).— Ред.

як тільки дістанемо, то вишлемо Вам. Вертати Drucksa-chen [38] маєте просто в магазин «Киевской старины», кажуть, можна й не рекомендуючи.

Н. Ж. каже, що грошей він Вам не посилав ніяких, а тільки просив одкрити йому кредит в 20 р. до січня, бо раніш не міг би заплатити.

Досі не подякувала я Вам за Дрепера, хоч і була дуже втішена книжкою. Простіть за таку нечемність, вонаˆ більш на папері, ніж

в думці. При сьому маю передати Вам запитання: скільки примірників] Дрепера видано і скільки авторських примірників маєте Ви?

Як моє здоров'я? Було б нічого собі, якби не та дурна істерія, хорея, слабість серця чи біс її зиа, як вона зветься. Ходжу собі по світі, як людина, пишу — часом навіть багато, приймаю участь в товариському житті, а тільки за все це плачу регулярно нападами, про які може Вам розказати 0[льга] Ф[едорівна]. Я, здається, хутко до них звикну, як вельможні пані звикають до балів, rowt'iB [39], soirees [40] і т. п,— тоді буде all right! [41]

Відсвяткували ми тут роковини століття досить бучно. Телеграма зі Львова зірвала грім плескання. Певне, звістки про се свято будуть послані в Галичину, тим-то и не пишу більш про нього. І взагалі кінчаю — багато роботи.

Бувайте здорові!

Л. У.

47. ДО Л. М. ДРАГОМАНОВОЇ

18 грудня 1898 р. Київ 6.XII

Люба дядино!

Оце знов писатиму без толку, бо знов спішуся. Сеї ночі виїжджаю екстренно з Києва в Умань, щоб піймати там проф. Бергмана, до якого я збиралась в Берлін. Се щасливий випадок, що Бергман визваний в Умань на операцію, і треба сей випадок ловить. Таким способом завтра буде рішено, чи можна мені робить операцію, чи ні.

Коли ні, то я і не рипатимусь в Берлін, а коли можна і слід, то вже вибиратимусь як треба, знаючи, на який кінець. Дуже я рада, що се так виходить,— може, воно економізує багато грошей, часу і нервної втрати.

Про Зорю не турбуйтесь. Вчора щось було трошки мов лихорадка, я дала йому хіни, і він вже сьогодні здоров, жару зовсім нема, ходить, просився гулять, та я не пустила, наказую, щоб і завтра ще не ішов у гімназію, хоч, окрім насморку, справді нічого нема. Купила йому сьогодні калоші глибокі і теплі рукавиці. В Умані не засиджусь, думаю післязавтра вернутись, бо мама тепер в Коло-д[яжному], а вернеться тільки перед різдвом. Отже, Вашого поручення я не могла їй ще передать, при побаченні скажу і напишу Вам відповідь. Будьте певні, що коли б Зоря був скільки-небудь серйозно слабий, я б не поїхала

з дому навіть ради Бергмана, отже, будьте спокійні. Я зоставляю Зорі написаний конверт і прошу писать Вам без мене.

Вернувшись, напишу Вам і Раді, а тепер спішуся. Бувайте здорові. Цілую Вас міцної

Ваша Леся

48. ДО Л. М. ДРАГОМАНОВОЇ

23 грудня 1898 р. Київ 11.XII

Моя люба дядиної

Перше всього скажу, що Зоря здоровий. Противне хлоп'я не написало Вам, поки мене не було дома! Тепер оце він в гімназії, прийде, то, може, напише, а ні, то і не буду його ждать, бо і так мене вчора даремне затримав, збирався писати листа, а тим часом як сів за якусь задачу, так і просидів, аж поки спать було пора.

Зо мною справа так: Бергман сказав, що операцію треба зробить і щоб я приїздила в Берлін після 7-го ян-варя ст. ст. Так я і зроблю. Він казав, що боятись нема чого і що навіть нога подовшає після операції. Значить, all right! Я дуже рада, може, справді скінчиться оцей «безконечник». Мама раніш казала, що хоче теж їхати зо мною в Берлін, певне, і тепер вона рішить так, тільки я ще про се нічого не знаю, її ще нема в Києві і на листи мої ще нема відповіді. Коли ми обидві виїдемо, то Ліля буде жить в Києві з дітьми, так що вони не будуть без нагляду, ба навіть Ліля краще начальство, ніж я.

Ваша правда, що не слід би писать багато, та що ж, коли я не вмію вдеря^атись в границях, от і тепер маю багато .роботи, а коли скінчу її?.. Драма моя не надрукована, може, вона увійде в збірник, що тут хотять видати в пам'ять Котляревського. Оце я переклала її по-русски, завтра пошлю в цензуру.

Про переклад «До світла» я тим часом ще не могла розпитати, бо сі дні пе виходжу з хати, трохи простудилась дорогою та й охрипла, отже, хоч се і пусте, а хочеться скоріш вернути голос, то вже пересиджу в хаті, бо надворі холодно — воно і пора! Досі було все тепло або мокро, а оце тижнів півтора взявся мороз.

Обіцяла я Вам «основательного» листа написать, та хто знає, чи вдасться се зробить до самого виїзду в Берлін, аже до нього зосталось тільки місяць, а тут стільки літературної роботи набралось, що я, здається, об'явлю себе банкротом! От і зараз треба братись до писання на строк. А завтра вечір занятий, хочеться в симфонічний концерт піти. Діла! Ще обізвусь до Ради, та й засяду. Цілую міцно Вас і всю родину.

Ваша Леся

49. ДО А. М. ДРАГОМАНОВОЇ 23 грудня 1898 р. Київ

Cher petit Radis!

Ти не думай, що я на злість не пишу тобі. З листів моїх до твоєї мами ти бачиш, як ішло моє життя за весь сей час. Були такі

дні, коли ніколи було їсти, не то що листи писати, а коли і був час, то приходилось платить письменні довги, котрі давніші. От уже як заляжу в Берліні, тоді буду довгі листи писать, а тепер мала надія! Тим часом ти мені пиши, коли матимеш час.

Я рада, що ти находиш інтерес у школі, а то життя в Софії взагалі не бог зна як розмаїте... Тут не то що весело, а так якось нема часу, та й годі,— може, се і єсть веселість?

Здоров'я моє так собі, але не погано, впрочім, тепер я щось не думаю про нього.

Бувай здорова. Міцно цілую тебе. Кланяйся від мене тим, що мене не забули.

Твоя Леся

50. ДО О. П. КОСАЧ (матері)

29 грудня J898 р. Київ 18.1Z-98

XII

Люба мамочко!

Нарешті лист від тебе! Справді, ми з Уксусом уже не знали, «чему приписать», що ні ти, ні папа тижнів

30 два не озивались. Я думала, і таки не помилилась, що ти була слаба! Приїхавши з Умані, я не писала почасти через те, що не було нічого нового до писання, а почасти через те, що ти обіцяла до 15-го приїхати, то я сподівалась хутко побачитись. Отже, листи мої не пропадали. Мій останній лист і одкритку ти мала вже досі отримати. Сьогодні, 17-го, я ні до якого следователя за тебе не ходила, бо д-ра Левицького брат (судовик) був так гречний, що сказав і потвердив своїм фемідам, що тебе таки іменно нема дома.

Сьогодні я отримала гроші (75 р.), з них оце дала 60 Оксані для гімназії, а модистці вже не могтиму тепер заплатить, бо нам нічого не зосталось би.

Я не ходжу і так багато, хоч тут зовсім не слизько, а навпаки, знов дуже тепло і сухо, тільки просто нема куди і нема чого багато ходить, проте стараюсь гулять щодня, бо шкода не користуватись такою погодою.

Починаю збирати відомості про Берлін. Кажуть, що там можна устроїтись не дуже дорого. П[ані] Гіберман казала, що операція мусить обійтись рублів у 100 (або й 50), що про ціни лічебниць і клінік вона не знає, а на приватній домівці можна устроїтись з усім утриманням, їдою і пр. рублів па 50 у місяць. Орися,— я оце була сьогодні у неї в гімназії каже, що її тітка Кістяків-ська живе в Берліні зовсім не дорожче, ніж жила в Києві. Впрочім, Орися обіцяла написати тітці скоро і розпитатись детально, що скільки коштує. Так що можна буде зложити якийсь бюджет.

П’єсу мою Пол. давно приніс, тільки я її ще не послала, правду кажучи, головно через гроші, бо й так ми досі па позичені жили, а другою позичкою рискувати не хотілось. Тепер пошлю.

Плаття мені вже готово, я вже його й надівала разів зо два, дуже добре вийшло. Оксанине ще не готово, але до свят пошиється. Казала модистка, що на гроші зачекає до свят. Я вже рада, що хоч Оксана з своєю гімназією одчепиться, та й взагалі оце ж їх усіх «розпускають» післязавтра, то мешне того сіпання буде з конками, сніданням etc.

Здоров’я моє /іобре, т[о] є[сть] я було трохи простудилась після Умані (тоді капосно було надворі!), захрипла сильно, але то вже минулось, та й взагалі то було пусте; головно, що припадків не було, може, через те, що настрій у мене «повышенный» після розмови з Бергманом. Аж мені самій дивно, що я так уже зовсім не боюсь операції, аже ж у людей якось прийнято боятись таких речей. Може, се я так через те, що сам Бергман не страшний, нема у нього і сотої долі тієї важності, що у наших «світил».

Однак чого се я розписуюсь? 1) Ти заборонила писати довгі листи. 2) Ми хутко побачимось. Отже, до побачення. Цілую тебе міцно і гуся меншого теж цілую, а разом з тим прошу його «смикнути за перину, щоб гегнув».

Твоя Леся

51. ДО М. І. ПАВЛИКА

29 грудня 1898 р. Київ 18-ˆ98

XII

Шановний друже!

Статті нема ні в «Р[усской] м[ысли]» за 80 рр., ні в «К[иевской] с[тарине]» за 80—90 рр. (15 річників переглянуто) . Що тепер далі? Мені спадає на думку, що, може, автор хтів умістити свою статтю, але вона уміщена не була.

Ви, запевне, маєте право на свої 50 прим., ніхто проти сього не сперечається, інтересно тільки знати, скільки прим, належиться Вашому спільникові з того, що лишиться від Ваших 50 і Ф[ранкових] 200? Не знаю, через що, але остатня цифра (200) здалась декому несподіваною. Все оце говорю на основі приказки posiel jak osiel[42]. Щодо обіцяної кимсь бібліотеки, то про се нічогісінько не знаю. Здається, то все «теплі слова», та й годі.

Я тепер маюся краще. Оце трапилось бачити свого берлінського оператора, він згоджується мене різати, так що тижнів через три я вже буду лежати на операційному столі. Така перспектива мене зовсім не лякає, бо за нею ще є кращі перспективи: не буде туберкул в організмі, значить, одною бідою менше буде. Що ж до самого процесу різання, лежання etc., то се мені не першина і я вмію дати собі раду з тим усім. Quod

medicamenta non sanant, ferrum sanat[43], сподіваюсь, що до третього лі-карства — ignis [44] —= не прийдеться вдаватись. Нова перспектива злякала не мене, а мою істерію — вона притихла і не мучить мене от уже тижнів зо два. Користуюсь сим і займаюсь ліквідацією літературних справ.

Бувайте здорові!

Л. У.

P. S. Просить швагер 0[льги] Ф[едорівни] написати негайно, чи можна продати білети менше як за 300 р.?

18ˆ98

16

Юуії[98]

52. ДО Л. М. ДРАГОМАНОВОІ

4 січня 1899 р. Київ 23.XII

Люба дядино!

Оце насилу Зоря зібрався написати Вам,— їх же «розпустили»! Ну от і бігають вони тепер так, мов тренірують себе до якогось спортсменського матчу. Надворі зовсім весна, так, як було в Софії на різдво при мені, оце тепер дощ іде, аж плющить, а Микось і Зоря в гості одпроси-лись і потягли. Трудно не пустить...

Зоря, як бачите, учиться нічого собі, двійки ні одної, значить, all right. В гімназії він вже привик і взагалі йому, видно, під шкільним режимом легше вчитись, ніж під домашнім.

Спасибі Вам і всім за добрі бажання для мене. Я рада, що Ви не в опозиції проти моїх хірургічних замірів, а то дехто з родичів і приятелів ніяк не хоче миритись з тим, що мене треба різать. Миша, напр[иклад], страшепно сього боїться, я вже навіть не знаю, чого він так. Сама я зовсім не боюсь, та й, думаю, всякий після 16 літ «паліативів» уже б нічого в світі не боявся.

Роботу свою я трохи спинила, бо вона почала втомляти мене і така щось, було, лінь напала, тільки святами знов візьмусь, бо таки треба.

Сім'я наша, як завжди, врозбрід. Ліля в Дерпті, а мама і Дора завтра тільки приїдуть сюди, папа, може, теж завтра приїде, а може, і пізніше, бо пише, що якісь діла задержують. Коло Нового року і Ліля буде вже тут, хоче приїхать мене виряджати.

Святками ще напишу, а тепер бажаю вам усім доброго здоров'я і щасливих свят. Міцно цілую всіх. Святий вечір!

Ваша Леся

53. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

26 січня 1899 р. Варшава 18—99

Милая Лілія!

От ми ще тільки в Варшаві. В Колодяжному просиділи більше, бо перший день папи ще не було дома, а на другий день мама

було захорувала, вчора ж о 8-й увечері ми виїхали, а сьогодні о 7-й рано прибули в Варшаву. Миша тут з ночі, так що ранком ми вже допиталися і зустрілися і будемо далі їхати вкупі. Папа нас провів до Варшави і тепер сидить з нами. Коли завтра не забаримось у Творках, то рушимо в Берлін о 5-й по обіді. Дядя Саша був у нас в отелі, кликав на ніч у Твор-ки, але ми зважили їхати завтра рано, бо раз, що мама не любить там бути уночі, а друге, що нас аж 4, то де ж нас класти. У дяді Саші єсть друга дочка — Ніна.

Ну, місця бракує. З Берліна писатиму.

Бувай здорова! Цілую тебе і гусів.

Твоя Леся

54. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

29 січня, 1 лютого 1899 р. Берлін Berlin, N[ord] W[est], den 17—29. I 1899

Милая моя Лілія!

От нарешті добрались ми до Берліна тільки сьогодні. Були у Бергмана, не застали його дома, виїхав кудись, але завтра має вернутись, отже, завтра знов буду у нього і, може, виясниться вже все. Тим часом, здавалось би, нема чого й писать, але от сиджу сама в отелі, то все одно нічого кращого не видумаєш, як писати листи. Мама з Мишею пішли бродить по Берліну (іменно — бродить, бо на вулицях ляпотнява страшенна!), а я бродить не можу: проклята нога наостанку робить мені скандал, так чогось розболілась, аж не можна самій і через вулицю перейти, сливе так, як було позаторік перед вприскуванням,— чи її дорогою розтрясло, чи лихо її знає!

20.1 — 1 .II 99. Перебили мені писання на півслові, а потім я вже не могла зібратись докінчить його. Спустиˆ лась елеватором вниз, в читальний зал отелю, і, поки наші ходили по Берліну, читала газети і писала, тільки сього початого листа не взяла вниз і через те не докінчила, бо згодом пішли обідати, а там поїхали до Бергмана, котрого перший раз дома не застали, потім, посидівши знов у читальні, подались в Deutsches Theater [45] дивитись на «Fuhr-mann Henschel» [46] Гауитмана. Німці грають чудово, дуже типічио і вже так «народно», що нехай наші українські актори сховаються! Але сама драма мені не дуже сподобалась: логіки бракує в розвитку драматичних моментів.

Це все було позавчора, а вчора ми з мамою вже перебрались у Бергмапону Privatklinik [47]. Мама, здається, забула тобі написать адрес, так ось він який: Johannes-s t r a s s e, 11, be i Frl. Blohm[48]. Сяя Frl. Blohm (стара німка, властиве, дві німки-сестри) содержує пансіон для Бергманових пацієнтів, і через те пансіон сей єсть заразом і заклад Frl. Blohm і Bergmann's Privatklinik. Деруть тут

сильно дорого, але зате специфічно больничний елемент зведений до minimum: хата окрема (без інших сусідів — слабих), обстановка просто хатня, а не больнична, навіть над ліжком нема таблиці з назвою слабості, а ся таблиця так удручала мене в київській клініці! Перев'язки тут роблять в окремій ізолірованій хаті, і через те йодоформ не так-то глушить. Прислуги багато, і все дуже хутко робиться. їсти дають 5 раз на день і досить розмаїто. Ми тепер живемо удвох з мамою, і тут скілька пацієнтів живуть так, тільки за здорових приплачується по 6 марок в день. Наскільки може бути добре в больниці, то вже так тут єсть.

Як бачиш по почерку, я вже лежу, але мене ще не різали, ждуть, щоб нога трохи заспокоїлась, а вона, як на злість, болить. Оце ж і положили мене днів на 2—3, думають, що перестане боліти, як побуде в спокою, а я щось-то не сподіваюсь. Дуже досадно се, бо час минає даремне, і я вже бачу, що весна, значить, пропала. Жалую тепер, що не виїхала до різдва, властиве — що заважало?

Ну, на медико-хірургічні теми ще буде час наговоритись потім, коли почнеться справжня Kur [49], а тепер мені хочеться поговорити про що інше. Тут так багато нового, чудного, починаючи від дрібниць комфорту до грандіозних спорудженнів. Навіть я, мало виходячи поза стіни отелю і бачивши місто тільки в одному неширокому районі, і то більше крізь вікна фіакрів, усе-таки побачила цілий світ. Вена проти Берліна зовсім не здалась би великою, про Київ і говорить >чічого. Тут, властиве, три міста: підземне, наземне і надземне. Берлін стоїть мов на кротовинні: ціла сітка підземних труб каналізаційних, поштових, електричних проводів і т. і. Доми тут сливе всі в 5—6 поверхів.

Понад вулицями і нижчими будинками побудовані естакади, по яких мчать раз у раз поїзди. Ми обідали перших два дні в такому ресторані, де по стрісі пробігає залізниця. Просто на вулиці машина не ходить, а все по тих естакадах. В перших етажах домів усе магазини, чогось аж страшно, як подумаєш, скільки людської праці кристалізовано у сих виробах, часом зовсім зайвих. Найбільше мене вражає не так той рух, що видно вдень, як той, що чутно вночі, надто було його чутно в тому отелі, де ми жили перших два дні. Як тільки жильці отелю полягають спати, починається поправка і прочист-ка водопроводів, елеваторів і т. і., наче якісь карлики, духи підземні, провадять таємну роботу. Тільки дуже ненадовго, перед світом затихає Берлін, а ранком карлики переносять свою роботу з підземеллів у коридори, далі в кімнати, разом з тим і вулиця прокидається, все біжить, летить, стугонить...

Сьогодні рано, лежачи, я придивлялась до роботи карликів

Frl. Blohm: принесла дівчина 5 щіток (їй-богу, 5!) і 3 стирки, пустила в діло всі 8 знарядів, і в Уг години хата була як шклянка; таким способом вона мала 6 хат за ранок прибрати. Розкажи се Фені «в назидание». При такій звинності якось уживається фундаментальність у всьому — в роботі, в стилі хат і убрання і навіть в поході, надто в поході. Тут всі страшенно стопоходні, навіть жінки ходять так, що 6-етажні солідні будови двигтять.

Сьогодні, як приїздив Бергман, знялася страшенна біганина, хазяйки, служанки метались, як божевільні, я сього не бачила, але зараз же почула, що пульс нашого дому забився 140 в секунду, коли се біжить щось по коридору, як підкований кінь, найшвидшим галопом і просто аж креше підлогу — цок, гуп, цок, гуп! Лишенько — хата розвалиться! Питаю: хто се біг? Herr Assistent[50].

Ну-ну... Взагалі, хоч тут і не дуже широке поле спостережень, але я ще не скучаю, бо щодня щось нового довідуюсь. Тут і пацієнти єсть надзвичайні, наприклад, дівчинка 10 літ приїхала з Африки, з Трансвааля! У неї та ж слабість, що і в мене, але її не різали, зробили вьі-тяжение, а тепер вона ходить в апараті і каже, що поправляється. Значить, Бергман зовсім не «різун» необачний, а ріже тоді, коли іменно треба.

Розказували німки, що багато таких слабих, як я, поправились у них на очах після операції так, що стали ходить ohne Stock, ohne irgend was[51]. Speriamo bene[52] і не біймося!

А тепер бувай здорова, бо треба ж колись листа скінчити.

Цілую тебе, mein braves Madchen[53], і всіх Gesch-wister[54].

Знайомим кланяйся, сама пиши.

Твоя Леся

55. ДО П. А. КОСАЧА

Johannesstrasse, 11, bei Frl. Blohm,

2 лютого 1899 р. Берлін

$$\frac{21}{I}\left(\frac{2}{II}\right)^{99}$$

Любий папа!

В перший день приїзду я написала тобі одкритку, але по случаю неділі не можна було купити марок, і вона зосталась не отосланою, а потім уже й не стоїло посилать.

Зо мною досі ще нічого певного нема. Я лежу, нога болить, а німці сподіваються, що вона од лежання заспокої-

ться, впрочім, коли днів за два не заспокоїться, то, може, й так будуть різать. Тим часом нога болить все різче, побачим, що завтра буде.

У строїлись ми з мамою в приватній клініці Бергмана, куди він сам послав нас. Дорого се страх (20 марок в день!). Тільки

правда, що содержання і догляд добрі, хата, має вид не клінічесыший, а просто хатній. Все-таки, якби можна було вільно вибирать, то слід би устроїтись дешевше, але спорити з Бергм[аном] не приходилось.

Попрошу Мишу написать тобі подробніше про наше тутешнє життя, а то ти, може, і нелегкр розбереш таке моє писання.

Мама здорова і, наскільки можна судить по виду, нерви її заспокоїлись.

Телеграму твою ми получили, пиши, коли вибираєшся в Київ, коли не хутко, то нехай Ліля перешле тобі мій лист.

Міцно, міцно цілую тебе!

Твоя Леся

56. ДО М. І. ПАВЛИКА

3 лютого 1899 р, Берлін Berlin, Johannesstrasse, 11,

bei Frl. Blohm (Privatklinik),

"n"

Шановний друже!

Привіт Вам з Німеччини! Готуйтесь читати препогану базгранину, бо на кращу не спроможусь. Хутко тиждень як я в Берліні, а досі не написала Вам, бо настрій листам не сприяв. Тільки сьогодні даний мені вирок від Бергмана, і то не абсолютний. В неділю (5.II) мене захлороформують і спробують силоміць виправити мені хронічне звихнення в нозі, а як того не дасться зробити, то зараз же, в ту мить, будуть оперувати, виріжуть, що там уже слід. Так чи інакше, а хлороформу не мину, се ж і є найприкріший момент у цілій справі, як на мій смак. Отже, як бачите, я ще не різана, а проте лежу. Причина сьому така: запізнилась я з виїздом через околичні справи на тиждень проти того, як визначила було раніше, а тим часом дорогою нога, що вже боліла трохи в Києві, почала боліти дужче, а в Берліні вже й ступити не можна було без сторонньої помочі. Отож Берг-

ман поклав мене в ліжко, надіючись, що біль втихне, а він і не думає втихати ні вдень, ні вночі, вкупі з тим повищала температура значно — се ознака, що рЬцидив почався по всій формі. Отак я ні з доброго дива пролежу 5 днів не різана. Весело...

Однак біда бідою, а діло ділом. З Вашого остатнього листа я переказала кияпам те, що до них належало про книжні рахунки, вони врешті годяться з Вами у всьому. Про пожертвування (in spe [55]) бібліотеки я не говорила, бо ніяк не могла догадатись, про кого, власне, Ви пишете. Коли про Тарновського, що нібито мав купити дядькову бібліотеку і подарувати її у Львів, то се даремна надія, він нічогісінько не думає ні купувати, ні дарувати, так він сам сказав моїй мамі зовсім виразно. Коли річ про кого іншого, то

Ви напишіть про се виразно, ая коли не сама, то через маму * чи брата (вони тепер тут обоє) спишуся з ким треба, щоб діло було залагоджене. Коли Ви натякаєте на кого з старих киян, то я можу тільки сказати, що, власне, я ні на кого з них надії в сьому напрямі не покладаю, бо вони взагалі не охочі дарувати. Напишіть, чи приходив до Вас хто від мого ймення за популярними виданнями, а коли дістав їх від Вас, то на яку суму? Якщо мені вже не прийдеться платити сього довгу, то я попрошу брата перейняти се на себе. Слід би було зав'язати міцніші стосунки з тими людьми, що оце вдавались до Вас, може, вони справді здатні до позитивної роботи, у всякім разі, не слід цуратись a priori[56], бо се, у всякім разі, люди доброї волі. Вони казали, що будуть присилати мені сюди гроші і матеріали для друкування в Галичині. Відповідно тому, що вони мені пришлють, я буду радитися з Вами, де і яким способом видавати. Тільки се буде тоді, коли я хоч трохи на ноги стану, отже, буде час тоді поговорити про се. На случай, що я і зовсім можу не встати, я вказала їм дорогу до Вас, отже, поручаю Вашій ласкавій помочі й увазі своїх недавніх приятелів. Хотять вони видавати популярні книжечки і різні Schrif-ten [57] на політично-економічні теми. Можливо, що се так заміром і зостанеться,— «добрими замірами вимощене пекло»,— кажуть італьянці,— але не хочеться зарані песимісткою бути.

Ах, тепер ще справа... хтозна-як і починати. Біографія Ковалевського — я її не скінчила! Почасти винні тут інші, на кого я даремне надіялась, що постачать мені матеріалів; почасти, і то головно, винна я сама: стільки раз міняла план роботи, що, врешті, взялась до писання тоді, коли часу до виїзду зоставалось мало, а тут почалися збори, прощальні візити, та ще нагодився реферат, що треба було на термін написати, от так моя робота й спинилась. Але все-таки я Вам пришлю або скажу прислати початок моїх спогадів і ті ескізи, які належать до сеї теми. Маю надію, що таки сама скінчу свою роботу, а коли ні, то оправданням мені почасти може те служити, що я і других не менше цікавих для мене робіт не покінчала, напр[иклад] одної популярної брошури, двох драм etc., не звела докупи своїх віршів. Ну, що ж, як заставлять у пеклі поміст мостити, то хоч буде чим!

Не заїхала я тепер у Львів через те, що треба вже було поспішати в Берлін і до того ж у такому стані здоров'я з мене нікому і нічому користі не було б, однаково сиділа б де-небудь в отелі або ще й злягла. Нехай уже навесні,— хто живий діжде,— вертаючи додому або, може, їдучи кудись далі на море, заїду до Львова на довший час.

Як скінчиться або, краще сказати, як виясниться моя

хірургічна справа, то треба буде спровадити собі галицькі часописі, а то я вже трохи стратила провідну нитку серед лабіринту різних «консолідацію) і не знаю, що мені про них думати. Чого не розберу з газет, те попрошу Вас роз'яснити: тільки все оце згодом, бо тепер я занадто дурна для таких заплутаних справ. Згодом подумаю і про одно видання своїх віршів і багато про що, тепер же, здається, краще ні про що не думати, а так собі ждати слушного часу, бо за день-два все одно ні до чого не додумаюсь.

Одно прохання: не кажіть там нікому знайомим, що зо мною зле діється, бо, primo, ще не можна сказати, наскільки іменно зле, а secundo, у Вас там люблять зарані некрологи писати. Мені-то,— кажу щиро,— од таких некрологів ні зле, ні добре, але на близьких до мене людей вони роблять погане враження. Вам я писала про свій теперішній стан і перспективи не для жалісного стилю, а для порядку в ділових речах, ну, і таки ж недаремне я називаю Вас моїм шановним другом. Щиро стискаю Вашу руку, до побачення чи на прощання, се вже як трапиться!

Л. Косач

57. ДО Л. М. ДРАГОМАНОВОЇ ТА Л. М. ДРАГОМАНОВОЇ-ШИШМАНОВОЇ

25 лютого 1899 р. Берлін 13—25.11,

Berlin, Johannesstr[asse], 11

Любі мої дядино і Лідочко!

Пишу обом разом, бо я тепер на писання не бистра, та й листи ваті прийшли мало не в один час. Спасибі за поздоровлення і всі любі слова, може бути, факти покажуть, що вони не даремні. Оце через два дні буде 3 тижні після операції, але я лежу цілий місяць, бо прийшлось нерізаною пролежати з тиждень, так гостро боліла нога, розструсившись дорогою. Тепер я ще в гіпсі, може, днів через 10 його здіймуть і наложать якусь легшу перев'язку і з нею ще з місяць пролежу, а тогді не знаю, може, позволять помалу вставать. Тепер нога мало болить, куди не так, як перед операцією, часом хіба, як натягну її або занадто різко повернусь, та от ще при перев'язках, і то остатні перев'язки вже нічого, можна витримать, а перші то були такі, що можна було з ума зійти. Остатніх три ночі можу спать при помочі брому і сульфоналу, а перше без морфію і не думай. Бред і всякі інші штуки не давали спокою ні мені, ні мамі.

Ви не дивуйтесь і не гнівайтесь, що я вам досі не писала: перед виїздом з Києва клопоту було багато, потім тут до остатнього дня я не знала, коли іменно буде операція, а непевних звісток подавати не хотілось. Потім нерви були такі розтріпані, що я просто боялась писати листа, щоб не лякати своїм настроєм

людей. Тепер я теж не зовсім ще в порядку, та все-таки вже розумію, що се тільки нерви і більше нічого.

Спасибі за ваші запросини в Софію. Запевне, я була б дуже рада побачити вас усіх, та доля моя залежить від Бергмана, а він ще свого остатнього слова не казав. Може, куди купатись пошле, а може, і просто додому пустить, тоді вже поїду додому, бо і так масу грошей тут у Берліні розсіяла. Мами тепер нема дома, пішла з Мишею щось купувать, бо Миша сьогодні вже виїздить в Росію. Бувайте здорові! Міцно цілую вас, Раду і мечки-те [1].

Ваша Леся

58. ДО А. М. ДРАГОМАНОВОЇ

25 лютого 1899 р. Берлін Berlin, Johannesstrasse, 11,

13-25.11 1899

Mon cher petit Radis!

Тільки що отримала твого листа і в той же момент пишу, а то потім розкисну і вже не захочеться. Мамі і Ліді я вже писала про своє здоров'я, тобі напишу про що інше. Знаєш, мені здається, що я не стою того, як до мене відносяться мої родичі і друз'я. Стільки поздравленнів і добрих слів сказано і написано мені, а я навіть не вмію толком відповісти на їх. Подумай, Миша нарошно приїхав із Дерпта сюди, щоб бути при мені під час операції! Правда, се було добре не тільки для мене, але і для мами, а то я дуже боялась, що вона буде робить сама, поки мене будуть різать. Ти кажеш, que j'avais supporte l'operation avec beaucoup de courage. Pas autant que ga, ma cherie![2] Часом так розкисаю, що і ложками не збереш... Мене сердить сей гіпс: він постоянно кришиться, і те, що спать хочеться, а не можна заснуть, і те, чом мені не зробили операції 10 літ тому назад, і etc., etc., etc. Врешті, се пусте і не варт про се думать, правда?

Берлін дуже інтересний город, тільки я його мало бачила, бо не могла ходить, як приїхала.

У мене в хаті на больницю не похоже, і се дуже добре, бо я терпіть не можу больниці. Я тепер багато читаю, бо тут можна доставать всякі книжки на чужих мовах, що в Росії доволі трудно.

Подякуй за пам'ять про мене m-me і т-11е К[ойчу], а также т-11е Домні передай мій найкращий привіт. Кланяйся усім, хто мене пам'ятає. Де тепер м-me Белчева?

Ну, знаєш, я кінчаю, бо... спать хочеться, хоч тепер день. Міцно цілую тебе, та petite Radinette! Та cousine pour l'eternite [3].

Коли Ви їдете в Росію і чи іменно їдете? Пиши точно. _Леся

[1] Ведмедів (болг.).— Ред.

[2] Що я перенесла операцію з великою мужністю. Це зовсім не так, моя дорога! (франц.) —Ред.

[3] Моя маленька Радочко! Твоя кузина навіки (франц.).— Ред,

59. ДО П. А. КОСАЧА

26 лютого 1899 р. Берлін

Любий папа!

Перешли мою п'єсу в Київ Лілі, нехай дасть її там переписать [58].

Мені трохи лучче, рана не болить, а тільки кругом болить. Сплю погано, больно якось вночі. Писать трудно. Миша в Кельні, скоро вернеться.

Бувай здоров. Цілую тебе.

Леся

60. ДО М. І. ПАВЛИКА

2 березня 1899 р. Берлін Berlin, Johannesstr[asse], 11,

2

Privatklinik, I8щ99

Шановний друже! Не прошу вибачення за те, що досі не писала Вам, бо я все-таки ще «невменяема» і вільна від всяких інших, крім пацієнтських, обов'язків. Хоч маюся далеко краще і живу на світі вже без помочі морфію, брому, сульфоналу etc., та все-таки ще лежу в гіпсових оковах, отже, так горизонтально, що як тільки напишу щось довше, то руки мліють, а потім три дні болять. Се так доля жартує над моїм «писательским» званієм! Як здіймуть гіпс — а коли се буде, не знаю — тоді вже писатиму, треба надіятись, ліпше, бо, може, позволять хоч трохи підвестись. Тим часом я більше читаю, ніж пишу, до речі, се для писателів корисно.

Спасибі Вам за «Громадський голос» і за клопіт про «Вісник». Прочитавши по три чч. того і другого, а до того Ваших два листи, я трохи зорієнтувалась в галицьких] справах. Прошу і дальших інформацій. Ви боїтесь, що, може, мене вражають сі справи неприємно. Справді, не все в них приємно, але ж се життя, се дійсність, а від неї не замажешся — навіть гіпсом. Шкода, що в Галичині соц[іал]-дем[ократи] такі,— як би сказати? — podlejszego gatunku*, а то б ще, може, якось прийшло до згоди.

Наскільки я читала польські соц[іал]-демократичні] видання (ще вдома), то бачила таке: поки діло йде про загальні принципи, то все йде «по-чеськи», а як дійде до місцевих відносин і до відбудування Польщі, то знов заводиться «по-песьки». В двох остатніх пунктах поляки (навіть соц[іал]-дем[ократи]) не багато посунулись наперед з того часу, як писалась «Ист[орическая] Полыпа». Скільки я бачила поляків з-під усіх «трьох заборів», то, здається, ваші найгірші. Се, між іншим, видко і з крит[ичної] статті Фр[анка] про молодих п[ольських] поетів. Дивно тільки, як русинам (до яких же належить і Яр[осевич]) ще не до кінця набило оскому польське «kochajmy si§» після якого через 5 хвилин

(коли вже русин до послуг непотрібний) наступає «idz do diabla!»[59]. Бажаю, щоб сі

5 хвилин були якнайкоротші. Що з радикалів певна частина виділиться в чисто соц[іал]-демократичну] фракцію, сього я давно ждала, яко речі натуральної і навіть, на мою думку, зовсім не сумної; тільки я не думала чи, скоріш, не хтіла думати, що се буде з такими скандалами, з соромним прибіганням під польську егіду (бідний русин без егіди не може, бо вже звик до «громовержців») і обкидання болотом своїх недавніх товаришів, як годиться тільки «непомнящим родства». Ох, я нещасна! Душа моя чує, що прийдеться мені про сеє все на Україні реферати писати і читати, а ти, господи, вЬси [60], що я з охотою залишила б сю роботу кому іншому!

Однак мені вже руки болять, треба кінчати.

Пишіть мені, як маєтесь самі і як здоров'я Вашої матері, привітайте її від мене, коли не забула мене.

Будьте здорові!

JI. Косач

P. S. Прикро вразило мене оголошення «Хлопської бібліотеки». Доки ми ще будемо інших, а то й самих себе лаяти хлопами? Єсть же слова «селяни», «хлібороби» etc. Може, се й дрібниця, та все ж характерна... Ніхто в Росії з серйозних і вільнодумних людей не назвав би свого видання «Мужицкая библиотека».

P. P. S. Мама просить, щоб Ви були ласкаві прислати нам: 3 прим, моїх перекладів з Гейне; 3 наших перекладів з Гоголя («Пропаща грамота»); 1 прим. «Першого вінка»; 1 прим, збірника «Привіт Фран[кові]»; на пересилку і на «Привіт» мама посилає 3 марки, як се буде мало, то* потім вернемо надвишку коштів.

Напишіть мені, б[удь] л[аска], чи є у спродажі дядькові остатні женевські брошурки, такі, як, приміром], «А 1а veille сГип nouveau trouble» [1] і т. і.

Ще раз бажаю Вам здоров'я.

Л. К.

Ще P. S.!I Чи нема видання хоч одного оповід[ання] Бордуляка? Ми б дуже хтіли мати сього автора.

61. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

11 березня 1899 р. Берлін Berlin, Johannesstr[asse], 11,

11

$18_{т}99$

Люба Лілічко!

І я вже хочу запитати, чому ти нам не пишеш? Мама дуже тим турбується, та і я не можу бути спокійною, хоч мені й не рекомендується тепер непокоїтись. Певніш усього, що ти «так якось» не пишеш або збираєшся «на-стоящого» листа писать, але ж ми за перших два тижні після операції звикли до частих листів від тебе і тепер одвикать тяжко. Сьогодні мама почала тобі писать, рука затремтіла так, що перо не вдержалось, отже, здумай, в якому вона стані тепер. Про себе не кажу нічого, бо я вам пишу рідко, то й не одважуюсь вимагать, хоч коли будеш часто писать мамі, то, вір, з того буде дуже велика користь і для мене. Твоє мовчання і гадяцькі справи розстроїли маму так, що часами вона зовсім тратить над собою владу, а коли і вдержує, то я бачу, що се їй дорого коштує! Якби не се, то було б ще все нічого,— я поправляюсь, рана гоїться, от, може, днів через два остатні дренажі виймуть, а тижнів через півтора і гіпса здіймуть. Бред пройшов, жар невеличкий, тільки остатніх три дні збільшився, та то вже, певне, не від хірургії. Нога вдень не болить, вночі не завжди і не дуже. Коли встану — не знаю, бо тут нічого пацієнтам і родичам толком не ка[61]-жуть, хто коли встане, коли могтиме виїхать і т. і.

Читать я можу багато, а писать дуже трудно, бо лежу дуже горизонтально. Після листа до тебе три дні руки боліли, через те вже боюсь довгі листи писать.

Папі напишу хутко. Тепер бувай здорова і пиши нам, Оксаночці і Дорі спасибі за листи, хай вибачають, що не пишу — я ще інвалід.

Твоя Леся

62. ДО М. П. КОСАЧА

21_9

21 березня 1899 р. Берлін 18—j-jj—99

Любий Миша!

Оце тільки що подерла початого листа, бо, справді, «ще нема нігде нічого», а я вже, було, таке завела — цур йому! Властиве, я думаю, що Колодяжне не продане, теоя і мамина телегр[ами] мусили мати якийсь вплив. Нарешті, плакать завжди буде час *. Се, бачиш, я така розумна зробилась, подерши листа. Я часом навмисне пишу листи з тим, щоб потім подерти,— се «одкриває клапан» і лихий настрій вилітає в повітря, як чад. Коли б не сі різні Nachrichten [1] або знов Briefmangel[2] і зв'язане з сим напруження нервів, що передається, як по дротах, від мами до мене (а часом, може, й навпаки), то було б зовсім не зле, бо мої справи йдуть нормально. Сьогодні Geheimrat[3] казав, що завтра чи позавтрьому здійме з мене гіпс, потім наложить Verband [4] якийсь такий, що можна буде вставать (з гіпсом чи без гіпсу — ніхто не

знає), а ще потім зроблять мені апарат, певне, такий, як у Polly [5]. Все оце, кажуть лютри, займе 6 тижнів, значить, клади більше. Ввиду сього єсть комбінація, щоб Ліля приїхала на зміну мамі, та ще не знаю, чи се так вийде, бо, може, фінанси стануть на заваді. Я, запевне, могла б і сама зостатись, але мама про се і слухать не хоче, надто надивившись на mania solitudinis [62] п. Мікушевського. A propos я вже знайома з сим паном, і правду ти кажеш, що він з м'якого[0] тіста (хоч то не мені б і говорить після мого пост-операційного малодушія!). Жінка його так собі, як більшість польок — із типу «госпось», а дівча славне, смішненьке, бо все просторікує і резоньорствує, як наша Дора. Воно все присусіджується до мами і вкупі з нею ходить то в' музей, то по магазинах, а з своєю матір'ю своїм порядком — хитре! Люди тут все нові прибувають. Geheim-rat їх ріже, фабрика так іде, що ні одної хати вільної нема, а на деякі зайняті вже кандидати є.

Ти питаєш, які я «зайці» читаю? Ах, різні і багато й на різних мовах,— в Києві таких зайців нема й на лі-карство! Газет читаю мало — чогось «спротивились». Про Russische Zustande [63], зрештою, в німецьких] газетах нема аніжё, в «Vorw[arts]» [64] була коротенька звістка, і годі, очевидно, тут сьому значення не придають. Отже, твої листи мали значення кореспонденції з Росії. A propos кореспонденції] з Росії, чи пам'ятаєш «Третье письмо к тетеньке» Щедріна? Коли забув, перечитай конечне, се дуже на часі.

Ах, ніколи ще не було мені так трудно писать, як тепер, власне, того, що ідей багато, а писати мушу коротко, се дуже врізує крила всякій ліриці! Ну, вже ж таки я встану колись, тоді вже — всі Hahn, und Schwanˆ und Pferdekopf! [65] — писатиму не так! А тепер, коли б можна було мені простягти до себе свою лапку, з якої ти сміявся і все-таки гладив як людську...

Бувай здоров.

Твоя Леся

Зараз починаю писать Річі, але, може, пошлю завтра.

63. ДО О. Є. СУДОВЩИКОВОЇ-КОСАЧ

21—9

21 березня 1899 р. Берлін 18 щ 99

Моя люба Річі!

Ти вже другого листа мені пишеш, а я все мовчу. Ти, сподіваюсь, не сердишся, бо мені тепер «закон не иисан», вживаючи не дуже ввічливого виразу. Все я думала, от визволюся з гіпсових кайданів, тоді вже писатиму, але сього ще довго ждати, як я бачу. Лежать на спині, зовсім рівно і низько, в гіпсовій нерухомості, се поза не поетична і не літературська, через те я нічого не пишу, окрім листів, та й тих дуже мало й короткі.

Знаєш, як діти переводять малюнки на інший папір, накладаючи їх на шибку в вікні? При сій роботі дуже руки мліють,— отак мені тепер. Через такі чисто механічні причини я забула, що я літератор, і, коли читала твій лист про мої вірші, то здавалось мені, що річ іде не про мене, а про якусь іншу людину, отже, значить, я тепер об'єктивна. Тим-то кажу об'єктивно, що «Казка» краще, ніж «Сон», бо вона і по формі літературніша, і по змісту цікавіша, а «Сон» написаний ще дуже невмілою рукою. Щодо chef d'oeuvre *, то його, певне, і зовсім ще нема у нашого автора або, коли й єсть, то не друковане, бо його найкраща лірика (він все-таки лірик par excellence) не видана в світ, та, може, і не буде видана. Через що? Через брак од-ваги, бо інакше слід би видати, коли вже видавались далеко гірші речі. Тільки, заміть, брак одваги не горожан-ської, а — як би се сказати? — одваги стати «на торжищі» і виложити все, що маєш. По-моєму, сей автор по-дурному робить: або зовсім сховай свою лірику, або май одвагу стати з нею вище «суда глупца» і будь вільний в своїй пісні, як музикант, що вважає тільки на серйозну критику. Наш автор повинен ще добре подумати над сим.

Недавно читала я один глупуватий роман Bourget[66], але там поставлено цікаве питання про те, наскільки справжня моральна особа артиста може і повинна одбиватись у його творах. Bourget рішає, що у справжнього таланта його твір мусить бути антитезою його біографії, бо, творячи, він завжди вільний від свого щоденного «я». Ex! Трудно писать, треба скінчити!

Щось ви обоє не пишете нічого про Євцю, які її гіро-греси?

Ну, adieu-hhh! [67] Цілую тебе міцно, і маму твою, і Євцю.

Твоя Леся

64. ДО Л. М. ДРАГОМАНОВОЇ, А. М. ДРАГОМАНОВОЇ І Л. М. ДРАГОМАНОВОЇ-ШИШМАНОВОЇ

19 квітня 1899 р. Берлін Berlin, Johannesstrasse, 11, 19.IV

Любі мої дядино, Радо і Лідочко!

Ви вже простіть, що я так заразом всім пишу, але я боюсь, що як почну збиратись писати всім окремо, то знов довгий час мине. Я тепер пишу тільки недовгі листи, і се може сердить, але нічого не поробиш, бо інакше прихо-диться три дні писати (от і тепер один початий лист лежить третій день!). Властиве у мене тепер великий прогрес: я вже встала з ліжка і можу трошки ходити по хаті без особенної болі, тільки ходжу я з гіпсом на нозі (т[о] є[сть] він доходить у мене вище талії і робить мені пре-смішну фігуру), се мене дуже утомляє, так що увечері я дуже рано мушу лягать спать і вже не можу рукою порушити від втоми. Пишу все лежачи, бо сидіти довго не можу, заважає гіпс, та й голова ще не звикла по-людськи держатись, я всього три дні як встала. Мені

багато краще в остатні дні з тої пори, як знято Streckverband («вытя-жение» — дуже прикра ортопедична перев'язка): нога по ночах не болить і спати можна. Морфій, бром, сульфонал et toute la boutique de diable [68] зоставлені в спокої. Берг-ман знаходить мій стан добрим і нормальним, тільки, звісно, поправка моя має йти все nach und nach[69], т[о] є[сть] слимаковим ходом. Мені ще згодом мають робити апарат, в якому я, певне, ще довго ходитиму, поки дійду до справжньої самостійності. Думаю, що, може, ще з місяць пробуду тут, поки одважуся їхати додому, а може, й більше.

Спасибі тобі, Лідочко, за «Legendes» !, я давно їх отримала і прочитала, але була такою свинею («выражаясь литературным слогом»), що навіть досі не подякувала тобі за їх і за Ванину брошуру. Одно оправдання, що мені тепер «закон не писан»...

Впрочім, «литературныя выражения» сами по собі, а то таки й трудно було писать: поза була дуже невигідна, а настрій іще гірший,— не хотілось показувать малоду-шіє, отже, оставалось тільки мовчать. Тепер я вже бачу, що моя видумка їхати сюди і робить операцію не була дурною, я нарешті в сьому певна, а поки я не ступила додолу, я все ще сумнівалась, чи не вбита часом моя остатня карта, бо справді се була остатня!

Лілія моя приїхала зовсім не слаба, так тільки трохи заморена — багато занімалась дома — та й то вже тепер оджилася. Папа завжди способний трошки перебільшувати наші напасті. Врешті Ліля про себе і свої враження напише сама, а я вже скінчу, бо треба ще декому написать, поки є енергія.

Цілую міцно вас всіх, мої дорогі. Як би я хотіла заїхати звідси до вас, та, видно, вже не прийдеться — не стане сил й фінансів. Ще раз цілую вас.

Ваша Леся

P. S. Мінцес більш не приходив, видно, поїхав у Норвегію, чи куди там він ще збирався. Шкода, що він так спішився, не вспів навіть толком нічого розказать.

Що се так обідили Болгарію, не запросили на мирну конференцію? Я за неї ображена.

У нас в Росії таке робиться, що аж читать неприємно. Як начитаюсь про Фінляндію та про студентські справи, то аж додому нема охоти їхать, аж стидно німцям в очі дивитись, як згадаю, що то ж я «русская подданяая» — навряд чи і Мікина лояльність устояла б, якби він був тепер «гражданином нашего обширного отечества»... Миша з Дерпта пише jammervolle Briefe [70] з поводу тамошніх справ, і всі росіяни знакомі якісь пригнічені. Цікавий контраст — з жизнерадостными німцями, з їх енергічним життям, ще більш розбудженим, відколи соц[іал]-демократи

виступили вільно на арену. Ах, краще мовчати про се...

65. ДО М. І. ПАВЛИКА

9,10 травня 1899 р. Берлін Berlin, Johannesstr [asse], 11, 9

18—99

Шановний друже!

Не писала Вам досі, бо прийшлось залагодити так багато листовних залеглостів, а сили на се так небагато було, що ніяк я не могла вибрати часу, щоб написати скільки-небудь порядного листа, а прихапцем писати не хотілось. Винна я перед Вами, що пе відповіла на Ваше питання про дату заслання М[иколи] В[асильовича] К[овалевського], але я її не знала тоді, власне, в Києві я була певна, що ся дата подана в його власних споминах, коли ж ні, то справді не знаю, в кого б про се докладно допитатись. Я знаю тільки, що він був засланий в кінці 70-х років, не раніше 77 р., а не пізніше 80-го, і пробув на засланні три роки. Взагалі мушу сказати, що про життя його мені сливе нічого не вдалось довідатись тепер такого, чого б я раніш не знала з розповідів М[иколи] Васильовича] або з моїх власних спостережень; щодо всяких дат і докладних біографічних даних, то нема де їх і зібрати, як се виявилось, бо родичі, ті, які єсть, стояли від нього далеко, а приятелі, по б[ільшій] ч[асті], не більше знають, ніж, наприклад, я. Врешті, мені здається, що М[икола] В[асильович] цікавий не стільки через такі чи інші обставини його життя, скільки через свій характер, надзвичайну енергію, витривалість і силу переконання, якими він так одрізнявся від маси своїх земляків,— то ж, власне, на сю характеристику звертаю я головну увагу в своїх споминах. Жаль мені, що я досі їх не скінчила, але ж досі я абсолютно не була в стані писати. Ви розумієте, що коли людина може писати листи, то се ще не значить, щоб вона могла писати щось до громадського вжитку. Тепер тільки я настільки маю сили і енергії, що можу в один день два не дуже довгі листи написати, але ніяк не більше, бо перш усього довше сидіти не можу, а крім того, за довге писання плачу безсонням і різними напастями, на які мені ще не пора одважуватись, бо я ще «не заняла своего места в среде честных граж-дан». Проте все ж прогрес чималий: 1° — не лежу в ліжку, 2° можу ходити, спираючись на кий, а другою рукою тримаючись сестри, таким способом можу перейти тричі по наших довгих сінях, 3° — можу виїздити на вулицю і бачити, що все-таки є ще на світі весна. Перспективи ставлять мені многонадійні, тільки що маю ще з півроку носити кайдани, себто ортопедичний апарат — дарма! Як скинуть з мене сей довгий бандаж, що тепер маю, а наложать апарат, тоді буду вважати себе

a peu pres [71] здоро-* вою і візьмусь до писання, бо нема часу хорувати, хоч знаю, що за се буде мені від сестри літанія щодня з рана до вечора. Не пам'ятаю, чи писала я Вам, що тепер зо мною сидить моя сестра Олеся (по-моєму Лілія), а мама поїхала вже додому. Сестриця моя хоч багато молодша від мене, але я мушу тепер признавати її авторитет, з чого немало сміємось ми обидві. Досі я старалась забути, що я поет «von Gottes Gnade! [72] (як казав Франко), але тепер мені про се нагадала «Видавнича спілка», і — що буде з авторитетами? A propos «Видавничої спілки» порадьте, шановний друже, що мені робити? «Вид[авнича] спілка» прислала мені три книжки свого видання на показ. Тепер я не знаю, чи посилати мені за них гроші, чи се не випадає? Ви краще знаєте сі звичаї, то порадьте мене.

10.V. От бачите, таке писання — два дні один лист пишу! А це зараз прийдуть мене забирати, щоб здіймати з мене гіпсову модель для апарата. Ненавиджу я ці процедури! їх уже цілих сім було — чиста кабалістика.

Тепер ще просьба до Вас: будьте ласкаві, пришліть нам «Основи біблійної критики», хочу, щоб сестра їх прочитала. Дві прислані Вами брош[ури] отримала — спасибі!

Дуже прошу, перешліть мого листа п. Кобилян-с ь к і й, Ви, певне, знаєте її адресу. Коли вона не має поняття, що я за одна, то не відмовте рекомендувати мене їй. Я вже давно слідкую за її літературним поступом, і вона мене дуже інтересує яко талан і яко людина, її писання не дилетантство, а справжня література: як прочитала я збірник її після творів «собственных Невто-нов и быстрых разумом Платонов» (vid. Гр. Коваленко e tutti quanti[73]), то здалось мені, що я от з сеї клініки зійшла на гірську верховину, — контраст виразний! Я не пишу їй сього в таких виразах — хоч з охотою написала б — через те, що не хтіла б здатися їй faiseusse de compliments *, а вірити в мою щирість вона тим часом нічим не зобов'язана — в нашій шановній професії цнота лицемірства таки процвітає.

Тепер маленьке прохання від моєї сестри: вона просить пояснити, що то воно за дерево — смерека: чи то сосна, чи ялина, чи щось інше, і як воно зветься на інших мовах, наприклад по-німецьки чи по-латині. їй треба се для перекладу оповідання Кобилянської.

Ой, ой, чую, ходять, бігають, зараз прийдуть мене забирати!

Ще одно: не можу знайти Вашого листа з адресою Кузьми, б[удь] л[аска], пришліть сю адресу знов, мені вона конче потрібна.

Хотіла послати Вам одно виданнячко «1-го мая со-ц[іал]-дем[ократів]», та не знаю, чи в Гал[ичині] такі речі йдуть?

Здається, йдуть. Там дещо і про гал[ицьку] еміграцію спогадується. Боже, господи! І страх, і сором читати про ту еміграцію, далі не говорю, бо слова — ні до чого...

Ще одно: чи можу я надіятись, наприклад], на «Хлопську бібліотеку» для видання якої роботи в стилі дядькових брошур?

Простіть — більше питань, ніж листа! Будьте здорові, друже!

Л. К.

66. ДО В. М. ГНАТЮКА

10 травня 1899 р. Берлін Berlin, Johannesstrfasse], 11,

Високоповажаний добродію!

Дуже дякую за книжки, що були-сьте ласкаві прислати мені. Видання гарненькі, я нічого не маю проти того, щоб мої вірші були так видані. Брошуровка тільки трохи погана, аркуші страх розлітаються, як тільки книжка розрізана, але, певне, сього вимагає економія, то вже, либонь, так і буде.

Я весь час мала на меті другу, т[о] є[сть] остатню ко-ректу, інакше, справді, видання затяглось би ad infinitum [1].

Будьте ласкаві, скажіть тому, хто переписує мої вірші, аби переписав оглав моїх віршів у зб. «На крилах пісень», бо я добре не пам'ятаю, які, власне, з моїх поезій увійшли туди, отже, боюся, щоб не умістити до нової збірки щось давнього. Ще питання: чи повинна збірка складатись тільки з оригінальних речей, чи можуть увійти деякі переклади?

В Берліні пробуду я щонайменше три тижні, а певне, й більше, бо ще процедура зо мною далеко не скінчена.

Ще одно прохання: при переписуванні віршів кажіть зазначувати дату, яка стоїть під ними, а коли її бракує, то хоч дату того числа часописі, де уміщена п'єса.

Дозвольте мені дати одну пораду щодо книжок «Видавничої спілки»: може, цензура російська] скоріш допустила б їх на Україну, якби автори кожний від себе просив би за свою книжку, бо цензура головно спілок не любить, індивідуум її не так лякає. Шкода, коли книжки не підуть на Україну, бо варто, щоб ширша громада прочитала їх. Надто оповідання п. Кобилянської, се просто окраса нашої літератури.

Хтіла далі писати на сю тему, але так раптово заболіла голова, що годі. От і літератка з мене!

Зостаю з правдивим поважанням

Леся Українка

67. ДО П. А. КОСАЧА

із_і

13 травня 1899 р. Берлін 18—^. ■ 99

Любий папа!

Тільки що збиралась тобі писати, як прийшов твій лист. Спасибі, що ти мені пишеш, хоч, далебі, я не заслужую, по правді сказавши. Я так мало тобі писала за увесь сей час! Ти, я знаю, не сердишся, але все-таки се погано з мого боку. Одно оправдання, що я взагалі мало пишу, хоч остатніми часами вже куди краще «вла-дію пером», Єо вже можна сидячи писати, а се багато

значить, тільки все-таки часто одно письмо по три дні пишу — трохи трудно, а трохи лінуюся, а часом втомлюсь, то й робить нічого не хочеться.

Вчора зробили мені пов'язку, ке гіпсову, а просто з крохмального бинта, се вже, певне, буде остатня, бо апарат мені вже заказаний в середу (три дні тому назад) і тижнів через півтора, кажуть, буде готовий. Дуже чудно, як здіймають мірку для апарата, роблять гіпсову модель ноги, так що апарат буде вже іменно «як улитий». Казав бандажист, що апарат буде стоїти 70 марок. Бергман казав, що апарат треба буде носить місяців 6. Як буде готов апарат, то я ще мушу тут пробуть тиждень чи півтора, щоб добре випробувать і щоб, в потребі, могли тут поправити все, що буде недобре. Так що приїхать додому ми не можемо в перших числах мая, а хіба що в середніх, десь так перед Лілиними роковинами, коли, певне, вже всі наші збиратимуться в Гадяч.

Рахунків тепер не посилаю, бо ще хазяйки їх не позводили (остатній, який вони дали, ми тобі послали), а Бергман тепер виїхав на скілька днів з Берліна, так що прийдеться ще трохи з рахунками пождати. Я думаю, що для залагодження всіх рахунків, певне, треба буде зо 2000 марок.

Тепер тут досить добра погода, і я часто виїжджаю гулять. Сьогодні просто олімпійська погода, Ліля оце поїхала в Потсдам (се час їзди звідси) з одною сусідкою-зем-лячкою подивитись на резиденцію, там має бути дуже гарно, вернеться, певне, по обіді. А я збираюся їхати гулять з служанкою, не ждучи, поки вернеться Ліля, хочеться побути в городському саду, поки сонце так гарно світить, подивитись на розмаїту німоту, як вона доброде-тельно, по-фамільному гуляє і життям утішається; сей вид завжди наводить на оптимістичні думки.

Ходжу я тепер все ще дуже помалу, але вже можу ходить тільки з палкою, ні за кого не держачись. Положим, як держусь, то йду лучче, але можу і сама, тільки не багацько. Тут у нас такий довгий коридор, як буває в гостиницях, то я можу по ньому тричі пройти, і се моє звичайне гуляння щодня, навіть в ті дні, коли виїжджаю. Нога від ходьби не болить, а часом від сидіння, тільки Бергман каже, що се нічого і що я повинна старатись менше лежать, а більше ходить і сидіть, а що боль, певне, ще з півроку буде озиватись, бо такі операції, зв'язані з ортопедичною виправкою, надовго зоставляють боль. Та нехай там собі, як знаєш, що се тільки тим часом, то якось і не досадно, тим більше що і боль невелика. Приятно, що Бергман нікуди не посилає на літо, обридло-таки мені волочитись по курортах, а так поїду собі в Гадяч голубів їсти, і благо мені буде. Досадно, що ти мусиш все літо в Києві сидіти! Хіба б не можна хоч на місяць вирватись? А то

так ми з тобою знов мало що будемо бачитись?

Шкода, що, як ти кажеш, дом в хуторі не буде до кінця іюня скінчений. Але ж я думаю все-таки, що, властиве, я могтиму там одразу поселитись з ким-небудь; признаться, мені сього більше хочеться, ніж сидіти в самому Гадячі, дуже я тут, серед камінного Берліна, заскучала за лісом, таки лісова натура обзивається.

Чи не занадто ви собі клопоту задаєте з кіньми і т. і.? Коли се, власне, для мене, то справді не варт було, бо я думаю літо сидіти «безвиїзно», а коли й їздити, то на човні, а не кіньми.

Ну, я ще хочу Дорі приписати, а Ліля тобі, то треба кінчать, а то лист тяжкий буде. Міцно цілую тебе, маму і людоньків. Знакомим привіт.

Твоя Леся

68. ДО І. П. КОСАЧ

13—1

13 травня 1899 р. Берлін Berlin, 18 —^—99

Милая Гусінько!

Спасибі за листок, я дуже з нього рада. А напротив чого срібна свинка — га? Ай, Гусю, Гусю!.. Я тепер буду писать не довго, бо треба збираться їхать гулять: я надіну свою нову, вчора куплену, чорну накидку і червону (!) шляпу з чорною лентою, сяду в «одкидную карету» і поїду «во всю прыть тихими шагами», на тих конях, що так чудово копитами клапають. Тут, знаєш, усі коні клапають, навіть тії, що возять пиво у таких величезних возах, як цілий вагон. Поїду дивиться, як маленькі німчинятка у зелених, червоних і ярко-розових шляпках з обручами бігають і лебедів кормлять.

От якби ти бачила, Гусю, як тут смішно дітей возять в тачках, по двоє в одній тачці! Сміхота! Смішно теж, як багато людей на велосипедах їздять, зовсім, як ті павуки, що скачуть по болоті. Панове в коротеньких штанчиках, а пані в коротеньких спідничках, дуже чудно.

Іще скажу тобі чудну штуку, як з мене гіпсову мірку здіймали: намазали погу жиром, а потім наложили гіпс так товсто, як тісто на буженину, а як трохи підсохло, розрізали вздовж і зішли осторожно, щоб не розломилось. Потім доктор тую порожню форму з ноги забинтував так як живу, щоб пе скривилась, і її понесли до майстра, щоб робив на неї апарат. Той апарат теж буде такий, як ціла нога. Тепер я буду иастоящий божок па трьох ніжках — зобачиш.

Ти, Гусю, повинна мене літом глядіти так, як Ліля тут,— ти будеш мене водить гулять на Макітру й гойдати в гамаку, бо інакше я не хочу, я тепер дуже капризна.

Я хотіла тобі знов послати картинку, тільки ми вже всі

порозсилали, а нову сьогодні не можна купить, бо неділя.

Кланяйся од мене Мусі і Олі. А тобі я сама кланяюсь» і міцно цілую, і за крильце твоє гусяче потрясаю.

Твоя Леся

69. ДО О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ

20 травня 1899 р. Берлін Berlin, Johannesstrasse, 11,

20

18—99

Дорога і шановна товаришко!

Багато приємності справила мені Ваша швидка і прихильна відповідь, приємна, між іншим, була вона мені ще й тим, що в ній я пізнала Вас таку, якою бачила Вас досі в Ваших творах,— отже, на сей раз Dichtung und Wahr-heit[74] не стали в сперечність. Хотіла б я, щоб Ви могли так само сказати і про мене, коли побачите мене, та боюсь, що я не відповім тому високому ідеалові, який Ви зложили собі про мене. Ви порівнюєте мене навіть з ангелом, але, дорога пані, щоб Ви знали, тому ангелові приступна часом така ненависть, яка запевне скинула б його з неба, коли б навіть він туди дістався якимсь чудом. Не така сторона наша російська (ба й австрійська!) Україна, щоб виховувати ангелів... Однак я, властиве, не про се хотіла говорити. З Вашого листа, запевне без Вашої волі, забринів мені немов докір, що я раніше, тоді, коли Вам се найбільш було потрібно, не обізвалась до Вас, не подала братньої руки помочі. Се сталось тільки через те, що маю надто українську, а навіть спеціально волинську вдачу і часто, боячись показати себе не в пору експансивною, попадаю в інший гріх — здаюсь індиферентною. Врешті, може, так вийшло краще: Ви тепер маєте ту гордість, яку не кожний має, Ви самі створили собі свою долю і нікому пе завдячуєте її. Крім того, вірте мені, чужа поміч, властиве, не поміч: мені легко було вийти на літературний шлях, бо я з літератської родини походжу, але від того не менше кололи мене поетичні терни, а власне — невіра в свій талан, трудне шукання правого шляху і тисячі інших, про які я не буду Вам говорити, бо Ви їх, певне, знаєте. Що значить признання цілого світу, коли автор сам не вірить в свою силу? Чи пам'ятаєте трагічний діалог майстра з жінкою в «Versunkene Glocke» Haupt-mann'a \ де жінка вмовляє його, що він великий майстер, бо всі люди, всі авторитети сказали, що його твір — вінець всіх творів, але майстер з розпачливою одвагою відповідає: «Nein, mein Werk war schlecht — ich weiss, ich fiih-l'es!» [75]. Справді, нам тільки здається, що хтось інший може визволити нас від сумніву в нас самих, ні, сього ніхто інший не може зробити, тільки ми самі — і то не завжди. Врешті, ся ідея краще виражена в Вашому нарисі «Мати божа». Запевне, нам мило, коли нас розуміють, коли нас

люблять, але се не поміч, се часом велика надгоро-да, часом невеличка приємність, але се завжди приходить post factum [76], коли діло так чи інакше скінчене. Тим-то і я тепер, збираючись знов говорити про Ваші твори, не думаю, що се дуже придасться Вам практично, просто мені самій се приємно, а Вам, може, буде цікаво, яко «голос з публіки». Властиве, критика більш потрібна публіці і — самим критикам, ніж авторам. Однак моя Einleitung [77] виходить довга, простіть — се вже берлінський вплив! Я, власне, хотіла зазначити різницю між поглядами галицької критики і моїми: гал[ицька] критика докоряє Вам Німеччиною, а я думаю, що в тій німеччині був Ваш ря-тунокˆ вона дала Вам пізнати світову літературу, вона вивела Вас в широкий світ ідей і штуки, — се просто б'є в очі, коли порівняти Ваші писання з більшістю галицьких (я тут не маю на меті, наприклад], Франка, бо він не належить до більшості); там (у гал[ицьких] писаннях) чути закуток, запічок,— у Вас гірську верховину, широкий горизонт.

Се, власне, добре, що Ви прийшли в нашу літературу через німецьку школу, а не через галицько-польську, як більшість галичан, бо та школа гал[ицько]-польська, властиве, не школа. Якби почали з того, чим скінчили, певне, користь була б менша. Що Ви пізно навчились нашої літ[ературної] мови, дарма, зате Ви н а в ч и л и с ь її тоді, коли інші одразу думали, що знають. Та ще й те, entre nous soit dit[78], х т о знає укр[аїнську] мову? себто так знає, як можна знати французьку], нім[ецьку], англійську] etc. Коли Ви з німецької школи прийшли на Україну, то прийшли свідомо, знаючи, куди і навіщо, отже, тепер нема страху, що Ви покинете її. Може й правда, що Ви часто залітаєте ins Blau [79], але — не мені корити Вас за се! лишаю се людям практичнішим. Не у всьому я можу цілком співчувати Вам, так, наприклад], я не поділяю Вашого ніцшеанства, бо сей філософ ніколи не імпонував мені яко філософ: його ідеал Ubermensch'a [80], тієї blonde Bestien [81], якось не чарує мене. Його афоризми справді часом блискучі і гарні, але я не кохаюсь в афоризмах. Таке антиніцшеанство не повинно становить між нами стіни, у мене є один дуже близький друг ніцшеа-нець або щось коло того, і він мириться якось з моїми виступами проти blonde Bestien, хоч я виражаюсь перед ним далеко гостріше, ніж тепер перед Вами. Я сподіваюсь, що в сьому Ви будете до мене толерантні. Сподіваюсь теж, що ми з Вами поговоримо ще не раз на сю

і па інші теми і в листах, і живим словом. Дуже мене тішить, що Ви збираєтесь влітку на Україну. Прошу Вас, напишіть мені конечне перед виїздом, коли маете прибути до Києва, бо я хоч і не буду на той час там, то, певне, могтиму приїхати вмисне, а якби вже абсолютно не могла, то чей же Ви, дорога товаришко, не

відмовите мені завітати до мене на хутір в Полтавщині. Літом я маю пробувати близенько біля міста Гадяча, в Полтавській губернії [82], на хуторі моєї матері. Гадяч — се рідне місто родини Драгоманових, отже, і матері моєї. До нього з Києва їхати не дуже далеко, годин з 10 (на російські простори, то се зовсім близько!), і коштує недорого, а поїхати туди варто, бо там побачили б Ви справжні центральноукраїн-ські села і типи, та й околиця, хоч, певне, не така гарна, як Ваша зелена Буковина, та все ж є в ній багато лагідної краси. Так чи інакше, але, якщо Ви в серпні приїдете на Україну, то я конечне привітаю Вас в нашій хаті — чи в Києві, чи в Гадячі, або і там, і там. Добре так? Сама я тепер, відай, поїду найпростішою дорогою додому, бо з мене такий інвалід, що аж не бере охота в товаристві показуватись. Врешті, я б рада заїхати і до Відня, і до Львова, але, говорячи без жартів, у мене ще замало сили; ходжу ледве-ледве, їздити можу з великою бідою, а навіть сидіти дуже тяжко, бо ся поза найгірша для такого пацієнта, що має не всі кості в кульші. Приїхати ж до Львова і лежати в готелі не весело, та я й не влежала б при моїй натурі — у мене натура не по організмові! — а се могло б скінчитись дуже сумно для мене, бо зруйнувало б з такою тяжкою бідою заложені підвалини. Я була хора 16 років, нарешті знайшовся хірург, що схотів мене різати, операція і вся процедура після неї були такі, що вдруге я собі й за царство небесне такого не хочу, та ще й не все скінчено, все буде скінчене хіба через півроку. Бачите, які терміни? Так, немов я збираюся жити стільки, як прамати Єва... Поїду, може, тижнів через IV2 додому, а знов через півроку, може, треба буде ще раз в'явитися до хірурга, чи позволить зовсім увільнитись від ортопедії. Тоді-то, може, матиму волю в Галичину і на Буковину «залетіти», а тепер мені не літати, хіба що на крилах мрії, бо навіть пісні мої щось примовкли серед хірургічних вражень. Оце з тяжкою бідою берусь переписувати

Леся Українка з матір'ю Оленою Пчілкою серед знайомих. Зелений Гай. Фото. 1904—1905

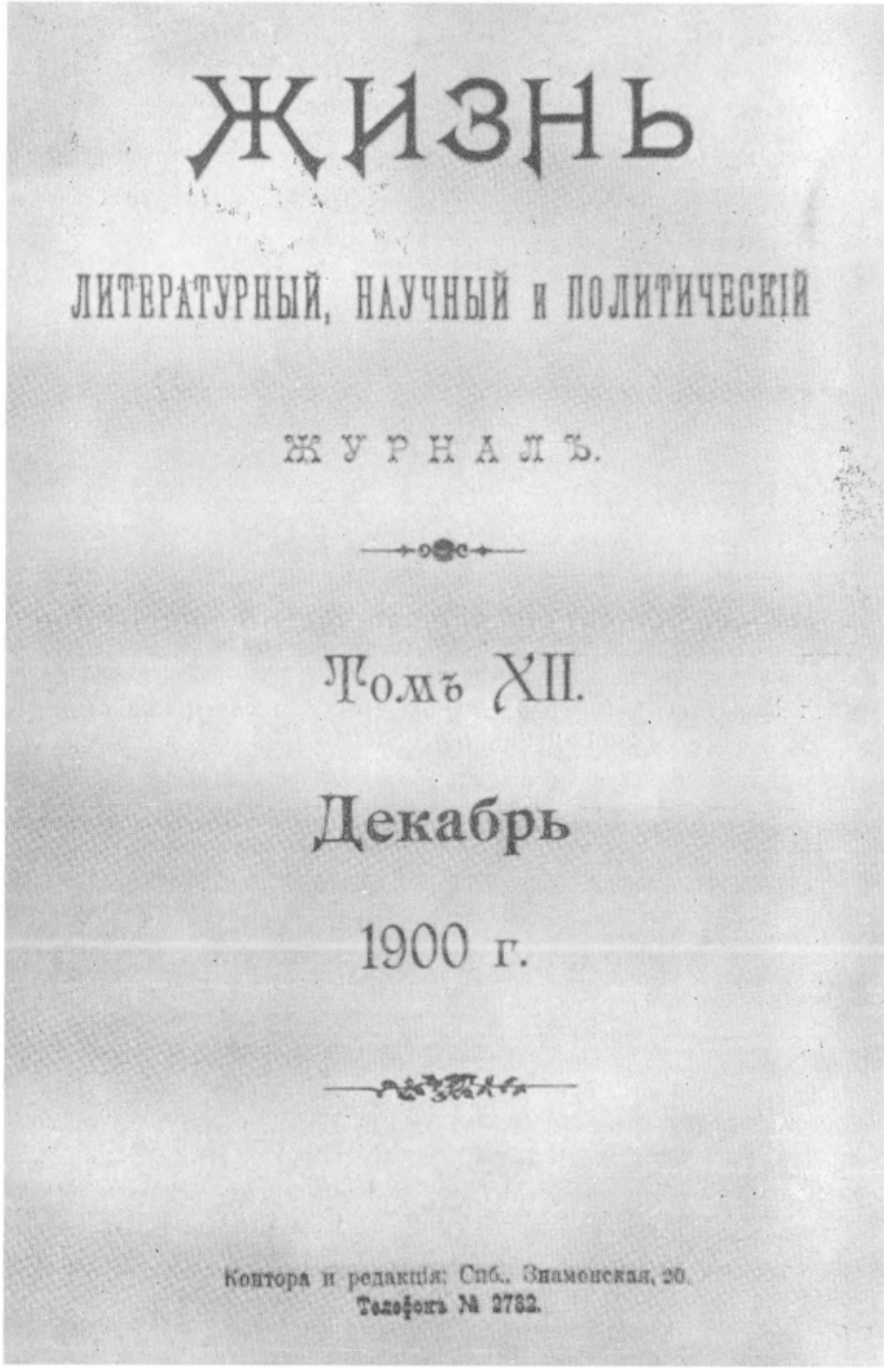

свої «пісні» для нового видання, та й робота ся йде, як з каміння...

Якби Ваш знайомий літерат був цікавий бачити мене, то я була б дуже рада його пізнати, я дуже високо ціню la confraternite litteraire [1], Все ж я не настільки інва-* лід, щоб не могти бачити

людей. Щодо приймання незнайомих, але відомих людей взагалі, то ми, українки, в сьому досить ліберальні. Та й взагалі, наперед прошу Вас, простіть, коли я часом в чому не дотримую прийнятих у русинів австрійських звичаїв, се, запевне, буде не з браку поваги до Вас, а тільки через те, що я — українка. Щиро, сердечне вітаю Вас від себе і від сестри.

Ваша товаришка Леся Українка

70. ДО О, П. КОСАЧ (матері)

«Й = *799

29 травня 1899 р. Берлін

Люба мамочко!

Сьогодні я вже хотіла писать тобі листа з «жалкими словами», та ось якраз, ще ми не вставали з ліжка, як отримали твого листа. Спасибі, дуже спасибі за нього, багато в ньому цікавого і наперекір Якимовій поговірці багато нового і доброго вкупі. Сьогодні ж получилась од Миші одкритка із Пскова. Оце ж він вчора вже мав бути в Києві. Як же там вам усім Євця показалася? Шкода, що я її не бачила.

Приємно, що вже кінець тій канітелі з Ярчевським. Але все ж «иноплеменнички» деякі будуть в Колодяжно-му — чи се тобі нічого? Положим, се навіть добре, бо інакше могло б уже за сей рік «воцариться запустекке».

Літер[атурне] общ[ество] щось завело рисковану гру, ще потім почнуть літераторів та поетів за довг продавати! А з святом Пушкіна, то мені, при всій моїй національній] толерантності, робиться нарешті досадно, що хохла хоч в церковь і не пущають, а проте як до чого запрягти треба, то і він годиться. Я розумію «принять благосклон-ное участие», але всяку чорну роботу повинні б взяти на себе Соловцов і С°, а то се вже занадто благонравно.

Ще ж потім того ж Стар[ицького] й лаятимуть, що, мовляв, своєї хохлаччини напустив до юбілею.

Яворська, справді, «женщина руча», як я бачу... Ото, якби...

За дом у Гаю я дуже радуюся, тільки чи не дуже ти вже собі клопоту завдаєш з такою нагальною роботою. Впрочім, і для тебе ж краще, як те будування скінчиться. Коня нового я, признаться, трохи боюсь. От до чого дійшло— я вже коней боюся!.. Але то все нічого, я таки довольна, що житиму «в земному раю» — адже ж сього від часу прабабуні Єви ні одна жінка не зазнала! Надто звідси з кам'яного і тепер дуже, занадто шумного Берліна то наші українські зелені простори здаються навіть краще раю.

Ходить я, певне, могтиму і пішки до річки, бо вже ж коли ходжу на 3-й етаж по сходах, то воно, може, по землі й легше. А може» в апараті й зовсім хороше ходитиму. Апарат ще не готовий,

німецькі зелені свята, певне, перебили роботу бандажистові, але завтра обіцяв принести міряти, після примірки, кажуть, уже хутенько докінчить. Проте Емма, у котрої скоріш можна «правдоньки» допитатись, ніж у Лютр, каже, що я ще пробуду тут zwei Wochen ganz bestimmt[83]. Та нехай уже й zwei Wochen, сиділа більше! Може бути, що з апаратом я і Мишиного коханого Bote [84] побачу, а тепер ще боюсь ходить по галереям. Єсть можливість побачити й мені Rochegross ˆ бо він тепер виставлений на великій берлінській Jahrausstel-lung [85] (відповідає паризькому «Salon»), там же єсть і та картина, що розказувала лютеранка: «Abschiedsgedan-кеп» [86], постаті, що привиджуються в клубках диму з локомотива. Вистава ся уряджена в саду Lehrtezbanhof, в окремій будові, au rez de chaussee 6. Може, й побачу. Ліля була на сій виставі і каже, що хоч дуже надзвичайних картин нема, але гарних багато. Була Ліля і на виставі «вёсеззіоп» [87] («Modernisten»[88], отих, що «Jugend» [89] вида-* ють), вона їй страшно не сподобалась. Купила мені на показ ілюстрований каталог, то справді якесь страхіття. Емма і Марі, роздивляючись той каталог, раз у раз скрикували: HaBlich, grafilich scheufilich, greuelhaft! Nal 1st es moglich? Ich bin Sprachles! [90] Я на сюю «Secession» н е хочу .дивитись, хоч би й могла!

Еге, признаться сказать, я ледве «скрыла своє изумле-яие», коли Лютра сказала мені, що Geheimratt бажає собі тільки drei Hundert Mark[91], бо ніхто б йому не заперечив, якби він двічі стільки сказав. Я думаю, що й наші добродії людськості, оті, що пінцети в животах «забувають», беруть навряд чи менш 150 р. за свої добродійства.

Я вже дещо купила собі: дві спідниці нижні, накидку, літню довгу блузу, одну блузку, а то ще куплю скілька блузок і, може, ціле літнє плаття. Шляпу тим часом маю простішу, а гарну куплю тоді, як буду вільніша в рухах,

бо шляпу завжди треба купувать в присутності того, хто має її носить.

Твоя сенсаційна новина про Мумму справді сенсаці-онна. Хто ж би се? Чи не Пашкевич? Вони ж давно «друг к другу возвышѳнныя чувства питали».

Ну, буду хутко ще писать, після полученія апарата, то понаписую ще дещо, а тепер не хочу дуже утовщать листа, бо ще пропаде.

Міцно цілую тебе і всіх! До побачення, дорога мамочко.

Твоя Леся

71. ДО В. М. ГНАТЮКА

29 травня 1899 р. Берлін Berlin, Johannesstr[asse], 11, 29

Високоповажаний добродію!

Посилку (вірші) отримала, дуже краяно дякую. Вибачайте, я чогось ніяк не сподівалась, що то Ви самі маєте переписувати, і через те якимсь надто категоричним тоном давала свої розпорядки в сій справі, не беріть мені сього за зле. Проте все ж мушу Вам знову докучати: будьте ласкаві, пришліть мені ще три мої поезії: «Східну мелодію» і «Мрії», обидві друковані у «Віснику» за минулий рік (не пам'ятаю тільки, в яких числах), Крім того, «Поет під час облоги» з «Привіту» Франку. Тоді вже буде все. Я вже своє все переписала, тепер ще гаразд перегляну, дам порядок — і буде готове. Одно тільки, я згадала, що деякі з недрукованих речей маю в Росії, а вислати їх мені ніхто не може, бо не знайде без мене, отже, не знаю, чи мені їх прийдеться друкувати просто в кінці книжки як Anhang чи можна буде завести в хронологічний порядок, чи краще пождати з друкуванням, поки не пришлю все. Се, що маю тут, пришлю Вам, звичайно, тепер, з Берліна. Переклади, справді, краще полишити до слушного часу. Між іншим, як гадаєте, чи не взялася б «Спілка» згодом видати мій переклад «Атта Троля» Гейне і переклад його балад та драми «Ратклiф» (пер. Ставиcько-го)? Сі переклади давно готові навіть до друку. Я маю навіть тута з собою сі речі (окрім «Ратклiфа») і могла б їх, в разі потреби, послати до Львова.

Забавлю тута довше, ніж думала, може, ще тижнів зо два — хірурги ще не пускають додому.

Про видання «Спілки» напишу в другому листі, а тепер мушу кінчати.

З правдивим поважанням

Леся Українка

72. ДО О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ

29, ЗО травня 1899 р. Берлін Berlin, Johannesstr[asse], 11,

Шановна і дорога товаришко!

Зачинаю писати дрібно — знак, що лист буде довгий, і погано — знак, що пишу його лежачи: мала сьогодні зрана трохи роботи, то се вже втомилась та й лежу. Диво, що і Ви говорите про мою енергію, хіба прийдеться мені й самій колись повірити в неї, а досі я думала (до остатніх 3—4 років), що, власне, енергії нема в мене ні крихти і що найменше енергії в моїх віршах. Правда, що й та енергія, яка є, чисто пасивна — я таки лінюх, кажучи по правді! Сього допевнитесь, листуючись зо мною; часом на мене нападає, що місяцями не пишу ні до кого, а що роблю? Хто його знає!

Не робіть собі такої великої ілюзії з моєї «широкої освіти». Запевне менше знаю, ніж Ви, бо навіть жадних шкіл не покінчила

і взагалі систематично вчилась тільки до 14 років, а потім пішла «на власний хліб», себто вчилась тільки того, що мені подобалось, а читала все, що эапорву, без жадної заборони. Правда, коректив був в осо

бі моєї матері та в листах дядька Драгоманова, якого вважаю своїм учителем, бо дуже багато завдячую йому в моїх поглядах на иауку, релігію, громадське життя і т. і. Коли б він був жив довше, то, може б, з мене вийшло що ліпше, ніж є тепер, а так — буде, що буде! Пишу Вам про се для того, що взагалі маю звичай рекомендувати себе новим знайомим не тільки з найкращого, але й з найгіршого боку, щоб, коли хто має розчаруватись в мені, то міг би зробити се скоріше, а коли хто має стати моїм товаришем, то щоб знав, з ким має діло, і приймав мене telle que je suis *.

Не обіцяю Вам, люба пані, «гримати» на Вас, бо раз, що не буде за що (так я думаю), а друге — гримання не в моїм характері, та коли мене побачите, то самі скажете, що воно мені не до лиця. Се не значить, щоб я була дуже добра, ні, але просто злість у мене приймає інші форми. Врешті, думаю, що злість моя ніколи не покажеться Вам, бо чим можете Ви її викликати? За теоретичні незгоди я ніколи не доходжу до злості, за риси характеру було б чудно нападй'гись на людину, бо характеру свого ніхто не може самохіть змінити, та й оскільки я догадуюсь про Ваш характер, то він може мені тільки подобатись, а не викликати на гримання. Я не раз кажу, що в мене натура «хронічна», бо справді у мене все хронічне: і хвороби, і почування. Як анемія, туберкульоз, істерія, так і приязнь, любов і ненависть. Через те і наше товаришування, сподіваюсь, буде хронічним. Вибачайте за такий непоетичний стиль — адже я мешкаю в шпиталі: «Wer den Dichter will verstehen, muss in Dichters Klinik gehen!» [2]

От і гаразд, що про клініку згадала: я ще з неї не

[1] Такою, якою я в (франц.).— Ред.

[2] «Хто хоче зрозуміти поета, мусить піти в поетову клініку 1» (нім.) — Ред.

зараз виїжджаю, бо німці трохи одурили, не зробили мені на термін ортопедичного апарата, а без нього їхати ие можу, отже, знов тижнів на IV2—2 відтягається мій виїзд. Шкода, що я тоді так Вам написала, через те, може, і Ваш знайомий не прийшов до мене, думаючи, що вже пізно.

30.V. Оце отримала від нього карту — прийде.

Тіепер нова комбінація про Вашу гостину до мене: чи не було б для Вас вигідніше приїхати багато раніше вистави просто в Гадяч? Там би Ви побули з нами на хуторі, а потім ми б рушили вкупі до Києва, бо раніш в Києві нецікаво: всі роз'їдуться по літніх

мешканнях. А під час вистави, певне, однаково моїй родині час буде вертати до Києва, бо дітям до шкіл пора буде. Для мене, властиве, однаково, я тільки гадаю, що Вам краще так, бо в липні на селі ціла вигода, а в місті краще пізніше. Напишіть заздалегідь, як зважите.

Київська адреса моя: Киев, Назарьевская ул., № 21. Я в Києві довго не затримаюсь, так хіба пару день, але якби Ваш лист розминувся зо мною, то все ж мені його перешлють до Гадяча. Хутір мамин зараз же під Гадячем, та тим не маєте чого сушити собі голови, бо якби тільки написали, то сестра моя виїхала б до Вас назустріч до двірця, а в Києві теж я попрошу татка, щоб Вам поміг. То все не я«урба, ось тільки приїздіть. Далебі, Вам треба приїхати на Україну, так як українкам треба їздити в австрійську Русь і взагалі за границю. Коли б Вам було цікаво познайомитись, наприклад], з російською літературою, то я з великою охотою, в чім можу, послужу Вам. Ой боже! якби-то, наприклад], д. Павлик знав, що я хвалю Вас за німеччину і запрошую до російщини,— то б то сварився! А я таки йому про се скажу — часом люблю скандалізувати компатріотів. Я не дивуюсь, що галицькі уми не мають на Вас впливу, бо, мені здається, Ви самі виросли понад їх. І,— я не знаю,— розумних людей Я в Галичині стрівала, тільки всі вони якось не чарують, чогось їм бракує,— темпераменту, чуття, серця чи хто його знає чого,— не можна з ними почувати себе вільно. Говорю про мужчин, жінок мало знаю. У галичан мене ще вражало якесь чудне, непросте відношення до жінок, все вони дивляться на нас або згори вниз, або знизу вгору, а щоб так просто, нарівні — зроду! Хіба ж могла б яка жінка чи дівчина сказати або написати якомусь галичанинові «дорогий товаришу» або й «дорогий друже» без того, щоб йому не привиділось не знати що? Я думаю, ні. А поки справа так стоїть, що всі фрази галицьких поступовців про сприяння «жіночому питанню» лишаться фразами. Наскільки я чула про становище галичанок в това-рйстві, то се якась така неволя, що, може б, я скоріш на каторгу пішла, ніж на таке життя. Подібне життя, наприклад], в Болгарії, я його бачила... Не подумайте, що се в мені говорить «гординя» українки. Пишу так, бо думаю, іцо можу говорити з Вами щиро про сі речі. Мені здається якимсь лицемірством, коли галичани (мужчини) плачуть над духовним убожеством своїх жінок і вихваляють українок; від кого залежить, щоб справа змінилась? Нехай університети, права, патенти etc. залежать від уряду, але товариські звичаї не декретуються. Було колись і в Росії так, що жінці «з доброго товариства» не вільно було й кроку ступити по-людськи. Ще в часи Пушкіна написати листа до панича значило скомпрометуватись навіки («Я вам пишу, чего же

боле? Что я могу еще сказать?» — пише Татьяна до Онєгіна), а тепер якби хто таке сказав, то люди б сміялися. Пам'ятаю, якось один «січовцк» признався мені, що хтів «украсти» мою фотографію, бо ніяк не думав, що може просто її попросити, не будучи ні свояком моїм, ні нареченим. Дрібний факт, але він здавсь мені характеристичним. Тоді ще, пам'ятаю (се було літ 8 назад), аж лютила мене та мішанина понять: жіноча рівноправність, вільна любов, з якою «січовики» ніяк не могли дати собі ради. Так мов гвіздок якийсь сидить у них в мізку! Вже нащо д. Павлик найбільш «українізований», але й той заплутується в сьому. Ей, та вже недаремне ті галичани, що приїздили «шукати жінки собі» на Україні, стали з тим своїм сватанням «притчею во язы-цех»! У нас хіба капелюхи так вибирають, а не жінок. І то ж приїздили не які-небудь, а поступовці... Цур їм, аж говорити не хочеться! Мені здається чомусь, що на Буковині люди інакші, сердечніші, хоч справді я про Буковину нічого не читала, окрім Федьковичевих та Ваших оповідань.

От несподівано і показала я свою злість, напалась на бідних галичан мокрим рядном, хоч вони мені особисто нічого лихого не вчинили. Такий-то з мене ангел!

Тільки, дорога пані, не лякайтесь, не думайте, що я і до товаришів така, Ні, мені здається, я завжди розумію, коли людину болить, надто якщо та людина мені симпатична. Завдати прикрість Вам я б не хотіла ніколи ні словом, ні вчинком. І Ви не бійтесь мені завдати болю, я звикла приймати чужі болі і жалі, у мене були і суть і тепер близькі товариші, друзі, що звертаються до мене в хвилини смутку і тим, власне, найбільше притягають мене до себе. Я сама не дуже експансивна,— се, здається, вдача всеї нашої родини,— се не добре, але я нічого не можу проти сього, і Ви не беріть мені за зле, коли часом я здамся Вам не досить одвертою. Ніколи найближчі друзі не знали мене все ї, та я думаю, що се так і буде завжди. Друзі мої звикли до сього і дали мені волю говорити тільки про те, про що я хочу. Але я думаю, що їм ніколи не трапилось жалувати про те, що коли говорили мені.

Однак лист мій виходить страх довгий! А я ще забула спитати Вас про те, що просила сестра моя. Будьте ласкаві, напишіть, яке то, власне, дерево смерека? У нас на Україні його, здасться, нема. Адже се не сосна і не ялина? А також, як треба розуміти ?ираз: «Що й залежить на мені, коли лиш музику чую». Чи то значить: «сама себе забуваю», чи, може, «чую в собі незвичайну силу», чи що іншого? На Україні так не говорять, то ми якось не можемо як слід зрозуміти. При сьому сестра моя просить передати Вам її вітання, подяку за дозвіл перекладати і запросини в гостину до

нас. Я сама теж, нарешті, вітаю Вас і — кінчаю.

Ваша товаришка Л. Косач

73. ДО О. П. КОСАЧ (матері)

31

31 травня 1899 р. Берлін 18ˆ99

Люба мамочко!

Листа твого ми ждали, як бога, уже й Briefkrankheit[1] починалась, я сьогодні збиралась писати укорительного листа, ну, та гаразд, що не написала, бо з таких листів нема нікому приємності. Перше питання у тебе і всіх наших запевне: коли ми приїдем? Отже, і досі нема жадної певності! Апарат я ношу і при тому ношенні щодня виявляється потреба такої чи іншої поправки, а коли він дійде до «совершенства», хто його знає. Оце й сьогодні в

6 г[один] має знов прийти бандажист, забрати апарата і переробити до грунту всю верхню частину його, через те завтра лежатиму цілий день, се, впрочім, не дуже досадно, бо погода щось-то зіпсувалась, то й не жаль в хаті сидіти. Вчора коник «для проби» приказав мені більше ходити, ніж звичайне, отож я пішла для тої проби в Altes Museum [92] і там в нижньому етажі подивилась ассіро-єгипет-ський відділ, я ж, властиве, цих речей ніколи в оригіналах не бачила. Найцікавіші здались мені сфінкси, таки справді «таємні істоти», і я не вірю, щоб то були образи раннього сонця, вони всі злорадні, таємні і страшні — чого ж би сонце мало бути таким?

Сьогодні вже проби не треба було, тож не ходила нікуди, тільки поїхала в магазин і купила собі дві блузи, довгу і коротку (блузку). Всякі «проби» показали, що для щоденного убрання мені можуть служити тільки довгі блузи (Morgenrocke [93]), бо всякі спідниці, ліфи і навіть блузки при апараті невигідні, бо при ньому ні станика, ні корсета не можна толком надіть (пояс у ньому дуже широкий, т[о] є[сть] високо підходить), так на годину-дві для гуляння можна вбратись, але сидіть, а надто лежать дома таки найвигідніше im Morgenkleide[94]. Через те я купила два Morgenkl[eider], таких, що до прання, одно за 8, друге за 57г марок, а одно шерстяне за 11, се остатнє дуже гарненьке. Блузок коротких купила дві, дуже трудно знайти добрі для мене, бо тут все або англійські (з стоячими комірами крохм[альними]), або на підшивці і розщитані на дуже великих німок, а не на таких Wesen [4], як я. От і та, що я сьогодні купила, по матеріалу і фасону гарненька, але широка скрізь. Шляпи я ще не купила, все не виберусь ніяк до того Вертгейма.

З ваших поручень Ліля вже сливе все купила, тільки морковок ніяк не може знайти, чи вони з моди вийшли, чи що,

тільки нема нігде!

Хтіла я вчора піти на «Versunkene Glocke» (вдень), та побоялась і не пішла. Може, апарат врешті дійде до ідеалу, тоді, може (і то тільки — може), в суботу піду. Ліля бачила «Einsame Menschen» [95] на сцені,— каже, що дуже хороше виходить, так, як і сподіватись трудно було. Драму сюю я тобі купила.

Ти, мамочко, не бійся, що я натруджу ногу,— тут сього не дадуть, скільки прикажуть, стільки людина й ходить. Тут єсть один пан, що рад би і міг би, як той Spanier[96], в 2 г[одини] додому вертатись, та от коник заборонив йому «без надобности» ходить, і сидить пан, правда, лається страшенно, але все ж сидить. Я, по думці коника і Geheimrat, належу до тих пацієнтів, що ходять менше ніж слід, і через те мені все приказується ordent-lich spazieren[97]. Все-таки в апараті ходить тяжкувато, та й сама нога ще не прийшла в нормальний стан, але прогрес чималий, напр[иклад], мене вже можна було «легко и без труда» посадити в ванну і витягти з неї; вночі я сплю без ніяких «оков» (Juz dawno nie doznawalam takiej rozkoszyl[4]), ну і т. д. Врешті, може $ж_{л}$ таки я скоро і сама тобі покажуся, не можу ж я безконечно тут стриміти!

Ну, бувай здорова, я ще Уксусові приписку зроблю. Цілую міцно тебе, папу і всіх. Куди ж тепер тобі писать?

Твоя Леся

P. S. Пакети досі в Гадячі вже.

74. ДО Л. М. ДРАГОМАНОВОЇ 5, 6 червня 1899 р. Берлін 5.VI

Дорога моя, люба дядино!

От спасибі, що написали. Я вже збиралась робить Вам «інтерпеляцію», не маючи відповіді на наші листи. Сподіваюсь, що Ви вже досі маєте звістку від Зорі про екзамени, але я все-таки «виразила ему своє порицание» за те, що він лінується Вам писати. Біда з такими хлопцями-підлітками! От хоч би і наш Микось, він як напише за півроку два листи, то і то вже «подвиг силы беспример-ной»! Нам писала Оксана, що хлопці витримали всі екзамени, а осталось до кінця всіх ще два якихсь, як вона каже, неважних, за які вже нема чого боятись.

Врешті, Ліля за Зорю не боїться, бо він увесь час добре вчився і учителі не мають чого чіплятись до нього. Скоріш Микось міг би схибити, бо в нього за рік не все було гаразд, але і то тим часом якось іде. Сьогодні писав папа, що має певну звістку, ніби Вас мають пустити в Росію. На бога, як отримаєте оте формальне «разреше-ние», то не гайтесь дуже з приїздом. Нам так хочеться, щоб Ви вже скоріш були з нами! Не говорячи вже про те, як то добре для Зорі, але і для Ради, я думаю, се буде куди краще, недаром же і дядько завжди казав, щоб я взяла Раду «в Новоград-Волынск»,— яка б не була погана Росія, але для жінки і дівчини в

ній легше жити, ніж в Болгарії, яка, признаться, в моїй пам'яті зосталась стороною жіночої неволі par excellence (N'en deplaise a Ванн \ достойнейшему из болгар!)

6.VI. Через день перериву відхотілося кінчать перебиту фразу, тим більше що Ви і самі все цеє знаєте. А перебили мені писання апаратом — нова перипетія мого Heilkursus [98]. Сей апарат неприємна машина, наполовину шкуратяна, наполовину стальова, доволі важка і незграбна, а вже що гаряче в ній, то цур йому, наче в кожусі! Не скажу, щоб се було багато краще, ніж гіпс, тим хіба краще, що на ніч здіймається, отже, людина має хоч вночі святий спокій. Вчора на перший раз, походивши в ній півдня, я так втомилась, що, розпрігшись увечері, писати вже була не в стані, а сьогодні оце знов надвечір розпряглась і пишу лежачи, в надії, що Ви розберете і таке писання. Врешті, я тепер і сидячи пишу погано, бо ніяк мені справжня писательська поза не дається,— певне, бог карає за якісь давні літературні гріхи, нових-бо гріхів не може бути, я от швидко півроку, як нічого, крім листів, не «творю», хірургія заїдає мою музу. Нічого, revanche[99] за нею! (за музою, а не за хірургією, хай бог милує!). Лілія моя оце тепер в театрі, пішла дивитись на драму Ґауптмана «Einsame Menschen», завидую їй, бо я тут гауптманісткою стала. Вдень Лілія шукала Вам голок «Germania» [1] і не знайшла. Завтра ще пошукає. Врешті, вона сама Вам про се напише.

Мінцес уже поїхав раніш, ніж прийшов Ваш лист. Багато цікавого розказував про Фінляндію] і т. п., я передавать не буду, бо він же і Вам розкаже. Перед виїздом звідси не вспів до мене зайти, прислав листа з обіцянкою своєї брошури про Фінляндію], але я бро[шуру] не отримала. Політика заважала йому розказати мені про вас всіх стільки, скільки б я хотіла, але зате власне сі «політичні» розмови так живо нагадали мені софійські часи... Славний він чоловік, сей Мінцес! І я справді була extre-mement touchee [2] тим, що він, маючи весь час так занятий, уділяв його все-таки на розмови зо мцою, хоч, власне, для нього, Мінц[еса], жадної користі літературної чи громадської від interview [3] зо мною не було.

Тепер про мої перспективи: через тиждень, може, німці пустять додому, але се так тільки a peu pres [4], бо от завтра має бути зроблена одна реформа в апараті, а скільки таких реформ потребується — невідомо, бо се виясниться в міру того, як ходитиму, щодня потрошку. Треба випробувать добре, бо в Росії нема кому робити реформ, навіть в хірургічних] апаратах, а недобре прилажений апарат все одно, що погана конституція — не стільки помагає жити, скільки заважає. Так чи інакше, але тут уже бути недовго!

Щодо мого здоров'я, то «прогресе идет вперед», ходить можу (правда, з усякими «поддерживающими основами») навіть на другий етаж (по-русски — третій), болить мало, більше заважає, ніж болить. Врешті, як знаєш, що все це тільки до часу, а там за яких півроку воля настане, то всі хірургічні варіації здаються пустяками! Коли б тільки се вже було остатнє митарство в сьому роді,— на інші я згоджусь, але хірургічних вже справді доволі, j'en ai par dessus les oreilles [5].

Бувайте здорові! Ні, до побачення, моя люба, мила, дорога дядино! Міцно-міцно обіймаю і цілую вас, і Ліду, і Раду, і Міку та й Ваню, не во гнів його ученій милості.

Ваша Леся

[1] «Германія» (нім.).— Ред.

[2] Надзвичайно зворушена (франц.).— Ред.

[3] Інтерв'ю (франц.).— Ред.

[4] Приблизно (франц.).— Ред.

[5] Я маю їх по вуха (франц.).— Ред.

75. ДО М. І. ПАВЛИКА

7 червня 1899 р. Берлін Berlin, Johannesstrasse, 11,

18^99

Шановний друже!

Знов я замовкла, се найбільш через те, що коли подумаю про Вас, то згадую про ту роботу, яку мушу, а не можу тепер зробити, і зараз такий візьме жаль, що аж світ темним здається. Ви кажете диктувати: на жаль, не можу, не вмію сього абсолютно, куди й думки всі діваються! Я навіть не люблю, щоб хтось сидів коло мене, як пишу, а вголос думати можу тільки в гарячці. Тут всі обставини настільки не сприяють писанню, що поки я тут —» я не літератор і навіть не людина, а хірургічно-ортопедичний манекен. Ви бачили, який вид мають мої листи, переривані усякими медичними експериментами,— хіба ж то було писання, скажіть самі? Я, живучи остатні роки па більшу половину зовсім самотньо, присвоїла собі непрактичну звичайку, а власне, що можу займатись літературою тільки тоді, коли сама в хаті, і то головно ввечері і вночі. А тут день і ніч я вдвох, в 10-й, 11-й іду спати (такий режим), потім щовечора оті масажі, здіймання і (ранком) накладання апарата вибивають мене з настрою, бо занадто нагадують, що я «матеріал», а не людина. Писати «як-небудь», аби не гаяти, я могла б, але не хочу, бо занадто люблю пам'ять М[иколи] Васильовича] і говорити про нього прилюдно, не узброївшись тим хистом і талаком, на який тільки можу здобутись в нормальніших, ніж тепер, обставинах, не вважаю згідним ні з моєю любов'ю, ні з моєю літературною гордістю (признаюсь, що вона таки в мене є). Се робота більше

белетристична, ніж компілятивно-біографічна, а белетристика мій фах, darum soli ich das beste leisten... [1]

З поводу німецької фрази згадала Кобилянську. Щодня хвалю сама себе, що познайомилася з нею,— вона, видно, розумна і хороша дівчина, по листах дуже мені подобається; я вже взяла з неї обітницю, що прибуде до мене в гості в серпні. Щодо німеччини, то я іншої гадки про се, ніж Ви і всі галичани. Не эгубила, а вирятувала К[обилянськ]у німеччина, показала їй ширший європейський світ, навчила ідей, навчила стилю (не в значенні слів, лексики, але в значенні фрази, багатства форми), а розвивши їй розум, тим самим виховала для свідомої і розумної служби рідному краю. К[обилянськ]а вже не кинеться в вузький шовінізм, бо звикла до широкого лету думки,— гадаю, що й збочення до клерикальства для неї йеможливі. Найкращий спосіб втримати К[обилянськ]у при нашій літературі назавжди — се не дорікати їй щодня Німеччиною, не називати чужою, екзотичною квіткою, & признати за нею те почесне місце в нашій літературі, на яке вона цілком заслуговує. Порівняйте писання (прости боже!) Коваленка, Катренка, Коваліва,— і як там ще вони звуться, ті патріоти-белетристи, що пишуть для патріотів-читачів,— з яким навіть найменше вдатним оповіданням К[обилянсько]ї, то зважите самі, хто більш екзотичний,— чи вона з своєю «Німеччиною», чи вони з своїм «українством». У Кобилянської, напр[иклад], в 1-й частині «Царівни», та й у всіх оповіданнях в збірці, скрізь живі буковинські люди, нехай хоч і в профіль, силуетами змальовані (наприклад], в оповіданні «Жебрачка», «Час», «У св. Івана» і т. п.— між іншим, яка «німеччина» в сих оповіданнях?), а в Коваленка і С° маріонетки з написами «писар», «становий» і т. і., ті маріонетки говорять таке, якого ні на Україні, ані деінде в світі ніхто не говорить. Найменш мені подобається її оповідання «Мужик», хоч воно найменш німецьке, і коли вона піде на сей шлях, то недалеко зайде. Тепер лайте мене. Я не тільки не відучу К[обилянсько]ї від німецької] мови, але попрошу її зредагувати один мій ні м[е ц ь к и й] переклад мого оповідання для німецького] берлінського видання українських] оповідань, куди мене люди, дякуґочи К[оби-лянські]й, запрошують. К[обилянськ]у збираюсь «втра-вить» ще й в російську] літературу, бо, видно, вона її з третіх рук знає, а по-моєму таки, напр[иклад], Тургенєва і С° варто з перших рук приймати. Лайте ще раз або похваліть.

Можу Вас повіншувати, друже? Остатнє ч[исло] «Громадського] голосу» сповіщає про перемогу радикалів. Мені шкода молодих соц[іал]-демократів] русинів, коли їх з'їсть Польща, але зовсім з'їсти соц[іал]-демократію руську вона не

може, сей напрямок таки прокинеться, згодам вільний від решток національно-духовної неволі, від йкої ще не визволився Яросевич і тов[ариші], се занадто уні-версадьний рух для того, щоб могла українська нація обійтись без нього. Коли б я була публіцистом (тепер, більш ніж коли, жалію, що нема в мене публіцистичного] талану), то ввернула б якнайсерйознішу увагу на соціал-ˆдемократичний рух і на те, яке місце має займати в ньому елемент національний, т[о] є[сть] як мають, напр[иклад], українські], польські і великоруські соціал-демократи відноситись межи собою. Се була б нова «Історична Польща». Але писати про такі речі без публіцистичного талану — пожалься боже! маю досить досвіду для того, аби знати, що публіцистика не мої ризи. Хотілось би знайти якого талановитого публіциста на Україні і «втравити» його в се. Я думаю... але знов-таки — «не кажи гоп, поки не вискочиш».

Мені здається трохи чудним, що на з'їзді постановлено «ніколи більше не здіймати питання» про соц[іал]-дем[ократію]. Як можна постановляти щось за інших людей? Адже, може, через скілька років більшість в партії буде зовсім інша, тоді що? Тоді ся «постанова» буде мертвою буквою, запевне.

Познайомилась недавно (листами) з Кузьмою. Треба постаратись щось порадити йому, тільки для сього мог*) власного бажання трохи мало,— я сама подібна до героя моєї «Давньої кавки»,— що то тільки й мав талан до віршів не позичений, а власний. Бувають часи, коли мені хотілось би стати капіталісткою, такий час, між іншим, тепер. Що ж, коли належу до народу, у якого літератори мусять бути безсеребрениками або шукати іншої роботи чи — іншого народу!

Простіть, пищу знов нерозбірно і погано, се я знов лежу. Зробили мені на ногу машину, та от все роблять в ній реформи, а я тим часом мушу лежати, бо вільною ногою не можна на землю ступати. Через тиждень, кажуть, пустять додому, але се залежить від реформ, а скільки їх ще треба буде, покаже практика. Бачите, яка практична політика, чи пак медицина. Шановний друже, присилайте мені в Гадяч (як торік) «Громадський] голос» і що буде цікавого з виступів рус[ької] соц[іал]-де-м[ократії], хоч би й на польській мові (коли не важитиме багато в пакеті) — все оце, звичайно, на мій кошт. Я ду-$_{5>}$маю, що туди буде доходити; коли буде доходити, то шліть і потім восени і взимі, там у мене тепер завжди зв'язки з Ґадячем є. Туди ж пошліть і поп[улярні] вид[аця] дядька. Може, згодом дам і ще яку адресу, а се тепер даю на всякий случай, щоб не переписуватись про такі речі з Укр[аїни]. Досада, що тепер не можу везти нічогісінько, тож мушу тепер читати так, як індики глитають, не пережувавши, аби

швидше. «Спілка», спасибі їй, прислала ще книжечку Мопассана — вибір і переклад порядні. Далебі, такий лінивий робітник, як я, не вартий стільки дарунків.

Пишіть, що і кому маю від Вас сказати на Укр[аїні], може, маєте діло, я вивчу напам'ять і скажу. Ви давно щось писали, та тоді я ще була дуже запаморочена наркозом, то й забула. Тепер я «в здравом уме и твердой памяти». Заїхати у Львів ніяк не можу, бо ледве соваюсь по світі, не знаю, як ще додому дістанусь. Приїду, але заїду в Галичину і на Буковину, як буду вільніше розпо-ряджувати собою.

Писатиму Вам ще звідси, а потім з Гадяча. В Росії тепер якийсь хаос, незгірше австрійського, цікаво, як він зблизька видасться. Тим часом рубрику Russland [1] в берлінських] газетах читати не дуже весело: голод,

арешти, страйки, бійка... Все-таки добре, що я помалу, все життя привикала до «заключения» і «стеснения сво-боды» через хірургію,— се капітал на будуче,— як гадаєте? «Все это было бы смешно, когда бы не было так грустно». Бувайте здорові.

Л. К.

76. ДО М. І.ПАВЛИКА 18 червня 1899 р. Берлін Berlin, Johannesstrasse, 11,

Шановний друже 1

Напишу оце короткий лист, а більше згодом, не хочу затримувати посилки. Я написала своїй ще молодшій сестрі в Київ, щоб вона знайшла в публ[ічній] бібл[іотеці] те, що Ви просите. Вона зрозуміла так, що треба тільки дядькових статей, і через те прислала виписку з «Киевлянина», «Письмо в ред[акцию]», а я оце посилаю її Вам. Сказати правду, і я якось не зрозуміла Вас: сестра пише, що в ч. 265 «Пет[ербургских] вед[омостей]» за

Леся Українка. Єгипет. Фото. 1912

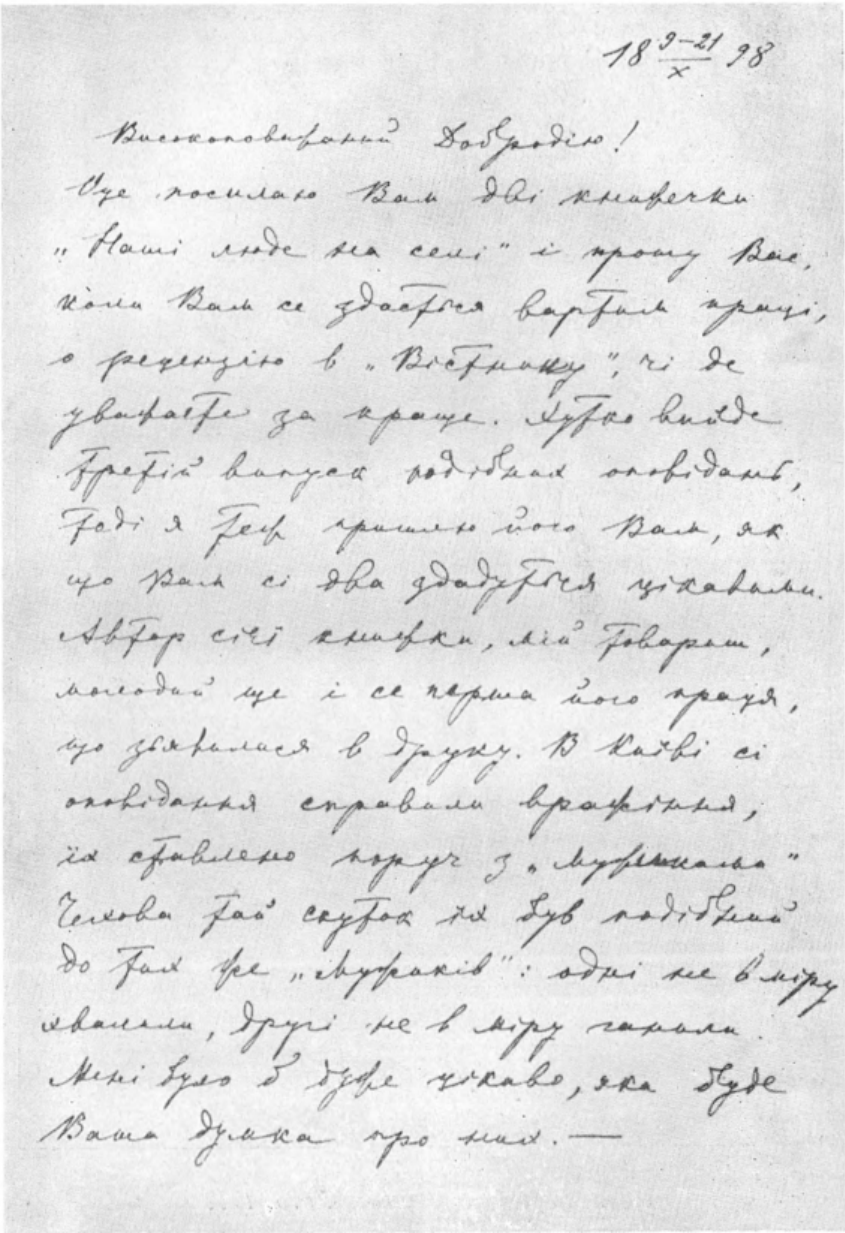

Автограф листа до І. Я. Франка від 21 жовтня 1898 р.

1874 р. є тільки стаття самого О. М і л л е р а, а не суперечка дядька проти нього. Чи Вам потрібен і текст сеї статті Міллера? Більш в «Пет[ербургских] вед[омостях]», як пише сестра, нічого нема на сю тему. Тим часом напишу їй, щоб виписувала замітки «Киевл[янина]», належні до сього питання, а про статтю Міллера напишіть точніше. Може тільки статись, що сестри досі нема в Києві, бо родина наша має бути досі вже на селі. Не знаю теж, кого б із знайомих могли б тепер застати мої листи в Києві,— на

літо звідти всі втікають. Тоді вже мусите пождати, поки я і сестра Ольга повернемось в Київ, там 0[льга] піде в бібліотеку і випише Вам все, що треба,— «Пе[тербургские] иод[омости]», «Известия», «Рус-ск[ие] вод[омости]» і «Киевл[яиип]>>, і всі головні російські газети можна знайти в Києві, і в Петербург] про се писати не варт, а до того ж я не знаю адреси Араб[ажина], а з моїх знайомих ніхто там літом не сидить.

Я досі ще не знаю, коли виїду звідси, властиве, я повинна б уже досі виїхати, але ортопедист мене підвів, робить апарата неможливо довго, а до того й погано, так що на поправки йде страх багато часу, і я, невідомо за чиї гріхи, сиджу досі в шпиталі, коли далеко краще було б сидіти на селі. Як тільки апарат буде зовсім добре — виїду. Все-таки Ви ще пишіть мені сюди, тільки не гаючись, то ще отримаю. Друкованих речей сюди більш не посилайте, ав Гадяч, як я просила, бо я й так вже голову сушу над тим, що мені робити з сею всею літературою: покинути жаль, брати з собою неможливо,— родичі пишуть, щоб нічогісінько не везти, бо — не довеземо. Не знаю, наскільки вони мають основи думати так, але певне б не писали про такі речі без причини. Мені ж тепер рискувати не випадає, тим більше що сим загородилась би сестрі дорога в медичний інститут.

Про питання, зачеплені в Вашому листі, напишу згодом, хутко, Тим часом прошу вірити, що про жадну «закостеніліcть» Вашу і т. і. я не думала, лишаю се д. Яро-с[евичеві]„

В серйозність замірів Міхн[овського], скажу правду, не вірю, але, звісно, Ваше поручення справлю. Будьте ласкаві, добудьте мені адресу Павла Граба. Стискаю Вам руку.

J1. Косач

77. ДО П. А. ТА О. П. КОСАЧІВ

26 червня 1899 р. Берлін 18—J99

Любі мої папа і мама!

Пишу так тільки, щоб звістка була, а властиво нічого нового і певного написати не можу.

Сьогодні були поправки в апараті, завтра знов будуть— може, остатні, а може, ще й ні: кожний раз думається, що остатні, а там через день знов де-небудь починає гнітить і знов робота. Обридло се до остатньої крайності, просто аж говорить про се противно! Проте сьогодні, здається, прогрес більший: давить тільки в одному місці, а нога вже при ходьбі не болить, може, я, врешті, просто привикла до апарата, як надіявся Бергман. З о в -с і м вигідно в сій машині, я певна, ніколи не буде, але все ж треба досягти minimum невигоди. Коли завтра се буде, нарешті, осягнуто, то на сім тижні виїдемо, може, в четвер, але з певністю, як бачите, нічого не можна сказать.

Бергман заходить часто і все повторяє з своїм жизнерадостным видом: «Побольше ходить». Отож я і ходжу по Thiergarten [1] та по галереї. Вчора вдень одважилась навіть на «Versunkene Glocke» піти, сама втомилась, а нога нічрго, правда, місце було дуже добре, по-нашому ложа в бенуарі (за 3 марки!). Грають німці хороше, але в головній ролі актор занадто спішивсь і через те часто «злизував» і фрази, і вираз. Впрочім, про сі враження розкажу краще. Бачила я на виставці знаменитого Беклiна, нехай мене повісять його поклонники, але я, далебі, не розумію, на чім держиться його слава. Що тут нового? Дерев'яні центаври, бридкі сатири, голі жінки... Колись поговорю з Б[ергманом] на сю тему.

Ліля просить написать, чи ще в Києві Орися, бо, може, вона сама вже за границею, тоді нащо Ліля має їй купувать хустки — тоді вона сама собі вибере до вподоби. Теж питає Ліля ще раз, чи взяті її літні вещі з Коло-дяжного? Коли ні, то вона мусить собі купить ще тут блузки.

На сьому кінчаю в надії хутко побачитись. А ви все-таки напишіть нам, головно, мамочко, про твоє здоров'я, чи ти вже зовсім поправилась. Цілую вас міцно, міцно.

Ваша Леся

78. ДО М. І. ПАВЛИКА

1 липня 1899 р. Берлін 18^1_99

Шановний добродію! Виїжджаю сьогодні, спішуся, отже, пишу коротко. Ваші листи всі отримала і все зроблю. Дуже рада, що Ви збираєтесь в Київ. їдьте сміло і гордо тримайте голову — і благо Вам будет. Сподіваюсь, дасте мені знати, коли будете в Києві, то я або приїду, або, може, Ви до мене на село зберетесь. Про теоретичні справи багато б писати, та ніколи, втомлена я,— нехай поговоримо. Хтось прислав «Будучність» — чудне воно! І як відноситься Беклін до українського ідеалу?..

Сестра вітає Вас. До побачення! коли дорогою костей не розтрушу. Будьте здорові.

Стеф[аника] привітайте від мене, як побачите.

Л. У.

79. ДО О. 10. КОБИЛЯНСЬКОЇ

21 липня, 4 серпня 1899 р. Гадяч, хутір Зелений Гай,

Гадяч 18^т"

Дорога товаришко!

Признаюся по правді, що не писала Вам, відколи з Берліна, бо того ж таки вечора, як писала Вам картку, виїхала, а потім — рідний край привітав мене так неласкаво, що не хотілось і писати. їхала я в Київ на день, а пролежала там три дні, бо так тяжко впала, що, думала, і костей не зберу. Зібравшись на силі, поїхала

сюди, полежала ще й тута, а ледве встала, штурхнули мені ногу, та й знов боліла. Стан був настільки критичний, що я вже думала з журбою про морфій або, ще й гірше, про нову хірургічну битву... однак обійшлось без нічого. З ногою скінчилось, нахопилась ангіна, пуста, правда, та все ж три дні пролежать довелось, бо в початку можна було думати, що то дифтерія. Нарешті, все те скінчилось, і я здорова, тож вчора викінчила я свій переклад, оце перепишу і пошлю Вам, а Ви, з ласки Вашої, зредагуйте його. Певне, моя німеччина здасться Вам дикою, але в наш вік шаблонів часом цікаво щось оригінального побачити,— певне ж, Ви ще такої німеччини не бачили. До всього я ще не маю тут ні словника і нічогісінько. Я все-таки переклала сама, бо, як бачите, воно все-таки писання чимало, а я знаю, що Ви дуже зайняті. Може-таки з поправкою менше буде клопоту, ніж було б з перекладом. Оповідання се (скоріш нарис) не було ще нігде друковане, було тільки подаване на конкурс Київського літературного товариства і отримало премію, товариство збиралось видати його, та якось досі не зібралось. Врешті, я й радніша, що воно вийде по-німецьки, чому се так, розкажу Вам при побаченні,— es hat seine Griinde. Я знаю, що для п. Якобовського були б більше пожадані повісті з народного життя, у мене хоч і є одна така повість, та одно, що її ще треба причепурить, а друге — вона задовга, а третє (і головне) — я зовсім не в стані віддати нашого волинського народного стилю по-німецьки, виходить якось смішно, певне, для сього треба знати німецькі діалекти, тоді б можна вибрати якийсь відповідний, а літературний не вистачає. Врешті, се (перекладене) оповіданнячко ти-пічне для мене, бо воно наскрізь ліричне, його б можна поемою в прозі назвати, а я ж, власне, лірик par excellence. Я б радніша навіть послати вірші, але мені віршувати по-німецьки — «Du lachelst, o mein ewiger Vater Apollo!»

Як будете пересилати переклад п. Якобовському, то, майте велику ласку, перепросіть його від мене за припізнення, справді, причини сьому поважні. Я за те досі не послала решти віршів «Видавничій спілці» до мого збірника. Що ж робити, коли Dame Nature [100] не дала мені нічого, окрім пера в руки, а рукам не дала навіть стільки сили, щоб завжди твердо тримати перо, та й сказала: «Пиши»... Люди теж кажуть мені: «Пиши», але ж се тільки слово, а в діло переводити його маю таки я, ну, яка я, таке й моє діло.

Тепер від літератури до життя. Се справжнє щастя, люба товаришко, що ми хутко побачимось! Тільки я в Києві не буду, бо все одно по з'їздах та виставах мені не ходити, а сидіти дома тут ліпше, ніж в Києві. З нашої родини буде там тільки мій батько, бо мама, здається, не могтиме бути там на той час. Я могла б

попросити татка, щоб прийняв Вас, та не знаю, чи то Вам приємно буде, бо, 'звісно, без господиии в хаті ладу нема. Тим-то, прошу Вас, швиденько огляньте виставу, подивіться на людей, рефератів слухайте не дуже багато, бо, entre nous soit cE it, археологічні реферати річ нудна, принаймні як на мою профанську думку,— та й рушайте до мене сюди якомога раніше. Поки я по шпиталях лежала, мама збудувала тут хорошу хату, де могли б мої приятелі з усього світу зміститися. Околиця тут гарна, горизонт широкий (після кам'яного Берліна я вмію се шанувати), людей не занадто багато, може, Вам здасться й замало. Будемо човном плавати і просто руками, коли вмієте; будемо читати, розмовляти, я буду Вам грати Шумана і ІПопена, яких Ви, здається, дуже любите, окрім того, українських пісень масу у власній транскрипції, вільній від контрапункту і всякої теорії. Мої сестри (їх у мене три) покажуть Вам всю околицю, побачите вже таку Україну, що «україні-шої» й нема. Гойдаючись в гамаках попід дубами, прочитаємо Ваші нові твори, а мої хіба старі, бо нових тим часом дасть біг. Ви, може, що нового тут напишете, лісовий гомін, може, навіє на Вас нові мрії та думки. Наша хата оточена лісом, а пижче по річці ліс ще більший, не смерековий, правда, а мішаний, але темний і гарний.

Я не буду наганяти на Вас сум, бо я в житті більша оптимістка, ніж в своїй літературі. Се залежить від того, що я пишу найбільш тоді, коли в мене в душі йде дощ, а він же таки не щодня йде, при Вас, гадаю, він не йтиме зовсім.

Запевне, напишете ще мені до виїзду, а з Києва теж пишіть, коли тут будете, щоб наші могли Вас зустріти. Якби на двірці не було нікого (може, вночі приїдете або лист спізниться), то кажіть візникові везти себе на Драго-манівську гору, в дім Драгоманових (таки в Гадячі), а там уже, певне, хтось з наших буде, бо ми все так — одні на хуторі, другі в місті.

Жаль мені, що не буду в Києві та не побачу всіх закордонних гостей, але мені тепер їздити так погано, що й думать не хочеться про вагони і т. і., та ще знов катастрофа, яка спіткала б у тому Києві, ні, вже краще мені не рипатись, щжи не вилюднію.

До побачення, дорога товаришко, та швидше прибувайте. Жду Вас. Сестра вітає Вас сердечне.

Ваша Леся Українка

P. S. Мама просить переказати Вам її запросини до її нової хати. Буде дуже рада пізнати Вас.

P. P. S. (Через два тижні після самого scriptum \ бо аж 23 липня ст. ст.) Залежався лист так неможливо довго через те, що я хотіла його відправити вкупі з перекладом, а переклад затримався, бо дуже було багато гостей, то якось писання не

йшло. Написала я і п. Якоб[овському] листа, дала відправити, і мені його загубили, може, напишу другого, але все ж прошу Вашої ласки, перепросіть його від мене за зволікання, Ви краще німецьким стилем владаєте. Хотіла б я ще мамине одно оповідання перекласти і ще одно, та вже не знаю, чи не опізнилась. Коли, власне, має вийти збірник?

Ой, спішуся, бо як і сьогодні не одправлю, то вже й не знаю, що про себе думати.

До побачення! Стискаю Вашу руку.

Л. У.

80. ДО В. М. ГНАТІОКА

29

10 серпня 1899 р. Гадяч Гадяч, 18уц99

Високоповажаний добродію!

Посилаю коректу, як лиш можу хутко, тим спішусь і пишу коротко.

Зробіть велику ласку, нагляньте особисто, щоб на 24 стор. було надруковано як слід (там з двох куплетів зроблено один і тим затерто навіть значення віршів, бо діалог збився). Я б навіть хотіла побачити сей листок раніш, ніж вийде книжка, боюсь я таких речей.

Сподіваюсь, можна признати рацію моєму бажанню корегувати самій, бо таки автор завжди має гостріше око, хоч би навіть він був такий короткозорий, як я. Зрештою помилок мало, і я вдоволена друком. Не пам'ятаю, чи надісланий був листок з заголовком «Поеми»? Чи се я згубила, чи його не було? Коли не було, то, будьте ласкаві, кажіть надрукувати.

«Дуже спішуся одіслати, тому простіть за недбалість листа.

Сердечно дякую за клопіт коло моєї книжки!

Щиро поважаюча Вас

Леся Українка

P. S. Мої сестри просять передати Вам їх вітання, мама також.

P. P. S. Посилаю коректу в двох посилках.

81. ДО В. М. ГНАТЮКА

22—1

1 вересня 1899 р. Гадяч 18ущ -їх"

Високоповажаний добродію!

Відсилаю Вам останню форму коректи. Далі віршів додавати не буду — справді, книжка і так чимала — отже, се вже кінець. Либонь, знудила я Вас тими коректами? Вибачайте ласкаво!

Я ще попрошу Вас зробити оглав (спис речей), бо я можу зробити його тільки половину. Дві останні поезії прошу перестановити, чогось не хочеться мені, аби книжка скінчилася тим сумним «Поворотом».

Щодо «Атта Троля», то я передам його через п. Коб-ринську або п. Кобилянську до «Вісника». Про мене, нехай його видасть чи «Спілка», чи «Вісник», тільки аби вкупі з іншими перекладами (д. Слав[инського]), бо так було спочатку рішено і я хтіла б слова дотримати. Байрон ще не готовий. «Атта Троля» хтіла б я таки сама коректувати, зрештою, як він буде у «Віснику», то я можу там справити, якби де помилка була, а вже відбитка буде чиста. З моєю прозою однаково треба пару місяців почекати, поки її виготовлю до друку. Будуть то не поезії в прозі, а таки щира проза — оповідання, одно з них посилаю тепер хутко до «Вісника», одно ще нігде не друкувалось,

а решта були де-не-де друковані або ще тільки будуть дописані. Як бачите, се ще in spe.

Здоровлю Вас щиро

з найбільшим поважанням

Леся Українка

P. S. Чи не можна б скілька примірників видрукувати на тонкому папері? Се має практичне значення, справді.

Оглав: ст.

Поеми:

82. ДО О. П. КОСАЧ (матері)

24-

5 вересня 1899 р. Гадяч jg__99

Люба мамочко!

Оце пишу тобі про деякі комбінації, що прийшли мені в голову за ці дні. Здається, краще буде, як я виберусь в Київ раніше, ніж було думала. Зуби не дають мені жить по ночах, і за них слід би взятись серйозно. До того ж

роздощилось, здається, на добре, і я знов не виходжу з хати, я ніяк не думала про таку ранню осінь, коли збиралась провести тут сентябрь. Ліля і Оксана все одно хотять бути до 1 сент[ября] в Києві, чи не краще б і нам з Дорою забиратись з ними? Коли ти не хочеш, щоб ми з Дорою їхали, то привези їй учебні книжки, які їй треба по. програмі, бо вже пора їй кінчати канікули, я б хотіла зайнятися з нею, а то вона може розлінуватись. Коли не збираєшся хутко їхати сюди (може, театральні та інші справи затримають тебе), то напиши, як ти про це все думаєш, чи виїздиш нам до тебе в Київ, чи ти не довіряєш, щоб ми вибирались без тебе звідси. Головна причина, через яку я хтіла б виїхати,— зуби, а друге, ще хтілось би й з Лілею лишніх днів 10 пробути вкупі перед її виїздом.

Як же там наші п'єси? Хто грав у твоїй, і як вона пройшла? Цікаво, чи послухались актори хоч трохи твого і мого протесту проти халату і т. і. От іще кодло! Передай Люді, що я тепер

єднаюся з нею в спільній ненависті до сеї почесної корпорації.

Мені прийшло в голову, що, може, буде тісно, як ми тепер всі разом приїдемо, то вже, може, краще посидіть який час тут. Все це ви з папою зважте і напишіть нам.

У нас, слава богу, нічого нового, нічого не наслуча-лось за сей час, а про наше powodzenie [1] взагалі розкаже тьотя Саша.

Сергій Костянтинович кланяється тобі, він таки послухав моєї ради і їде в Крим, боїться, що знудиться в Німеччині без німецької] мови.

Як там наші гостьї — дами? Коли ще не поїхали, то кланяйся їм від мене. Будь ласкава, передивись мій переклад передмови до «Атта Троля» і віддай його п. Коб-ринській, хай передасть Гнатюкові вкупі з «Атта Тролем», а коли п. Кобринська вже поїхала, то пошли передмову просто Гнатюкові (вулиця Чарнецького, 26), а я вже йому раніш писала, що переклад «А[тта] Т[роля]» йому привезуть.

Я забула попросить тебе внести за мене в Літературне товариство, вони требували з мене ще, як я була в Києві проїздом з Берліна, та я тоді ніяк не могла того зробити, а тепер боюсь, ще виключать із членів, сором буде. Слід би не гаятись і з Общ[еством] драм[атических] писателей, та то ще є час. Се все «на улітний конт», як ти часом говориш. Вибачай, що завдаю тобі клопіт, нарешті, як се загайно, то не возись.

Міцно цілую тебе, папу, Микося і дядину з кузен-ством.

Твоя Леся

P. S. Коли приїде Ліда? Миша з родиною ежє, певне, поїхав. Шкода, що я не бачила, от і бвця знов проїхала без мене.

83. ДО В. М. ГНАТЮКА

27

8 вересня 1899 р. Гадяч ^VTЛ^

Високоповажаний добродію!

Я дістала 6 аркушів чистих (96 стор.), а Вам відосла-ла всю коректу, яка належалась,— досі, сподіваюсь, Ви її отримали. Книжок «Спілки» не отримала жадної, велика шкода, коли Ви послали їх три; якби одна, то все б менша втрата. Очевидно, я вже не отримаю їх.

З друку я вдоволена, хіба ото тільки трохи негаразд, що епіграф до «Нев[ільничих] пісепь» уміщений на тому місці, де в нас звичайно друкується тільки «дозволено цензурою», тимчасом як йому слід би бути або на тій же сторінці, що й заголовок, або зовсім на окремій картці (як я і думала). Та се вже навряд чи можна тепер справити. В сьому недогляді, запевне, винна я сама. Одна помилка зосталась несправленою: на ст[ор]. 81, стр[о-фа] 7, — замість летить треба лежить. Треба вже хоч у «помилках»

зазначити, хоч се, властиве, авторська еамопотіха...

Папір, на мою думку, загрубий, але такий, здається, тип видань «Спілки». Чи можна хоч скілька примірників видрукувати на тоншому? Мені б на тім залежало. Чи маю я право хоч на десять примірників сеї книжки? Якщо маю, то нехай би вони були на тоншому папері, а різницю коштів я готова навіть приплатити.

Будьте ласкаві сповістити мене, як отримаєте «Атта Троля».

З правдивим поважанням

84. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

2 зісовтня 1899 р. Київ 18-ˆ99

Люба моя Лілея!

Отримали ми твою одкритку, телеграму і діаріуш і дуже, були з того всього раді. З усієї родини, як бачиш, най-акуратніша я, бо пишу в день (навіть в вечір) отримання твого листа. Хотіла писать в день отримання одкритки, та не змогла, бо дужо час був зайнятий чи, краще, розбитий, до того ж писать мені все ще трудно, бо кресла мені досі нема, сьогодні ми ходили знов його шукать і все-таки не знайшли відповідного: або дорого, або не підходить. Се дуже погано, бо роботи літературної все прибавляється, а робити її ніяк. Робота ось яка: два переклади, реферат і оповідання, крім того, переписування давнішого. Найближче реферат (про Аду Негрі і д'Аннунціо, їх громадські ідеї), бо його треба читать в Літературному] общ[е-стві] через VI2 тижні. Се Агне устроює вечір і прийшло самолично запрошувать мене. З сеї нагоди мушу я собі чорну блузку шить, бо ліф до чорного плаття тепер я ще не можу носить, а інакше, як в чорному, читать, по-моєму, не випадає. Оце ж я тільки що скроїла і сфастригу-вала блузку, та вже й втомилась, тим і лист сей буде не довгий. До завтра листа відкладать не хочу, бо ніколи буде: зрання полізу до Горощенка (все з тою дурною пломбою!), хто зпа, скільки стримітиму в нього, потім буду заніматись з Дорою — ми тепер щодня «неукоснитель-но» занімаємось — далі з Манею Ст[арицькою], що вчить мене виразного читання, а я її французької] і німецької] мови, потім, може, прийде Рада читать по-укр[аїнськи], а далі треба буде читать італьянщину і дещо ладити з віршованих цитат, ну, та й блузу шитиму межи читанням та диктовками. Потроху стараюсь входити в роль de la fille de la maison], так, наприклад], сьогодні зайнялась білизною і деяким порядкуванням, але се для мене найтрудні-ша робота, і через те моя хата досі не вбрана як слід. Взагалі маю досить моментів для порівнювання себе з тобою: наскільки у тебе всяка робота йшла швидко, настільки вона у мене йде мляво, і все-таки увечері не раз в спині тягне від втоми. Впрочім, тут винні ще хожденія до Горощ[енка] і так деякі візити, хоч би в найближчому

районі. Оце було троє іменин зряду: Людм[или] Михайлівни], Софії Віт[аліївни] і Ради,— до всіх трьох не можна було не піти. Сьогодні знов те кресло, нехай йому цур! Ну, та коли б тільки всеї біди на світі, що втома!..

Новини в нас такі: мама з папою їздили в Чигирин і привезли звідти цікаві враження, гарні килими українського] стилю і всякі археологічні раритети. Про сю подо-ріж мама, певне, напише тобі сама. Дора собі трохи порізала бороду, впавши, але се вже гоїться і взагалі нічого особенного нема, хоч одразу налякало воно нас обох, мене і Дору (більш тоді нікого дома не було). Маємо нову служанку, гарненьку і симпатичну дівчину, що дуже старається, може, впрочім, новини ради; між іншим, вона одразу навчилась надівать мені апарат, і се мені дуже до речі, бо я собі тепер щорана, вставши, ходжу 5 мінут без апарата, далі дзвоню, служанка приходить, запрягає мене, і я не потребую чекати, поки хто встане або прийде до мене. Ходжу я без апарата добре, однак все з палкою, інакше кульгаю дуже, от, може, як справлю відповідні черевики, то похода поправиться. Оксана живе тепер фактично сама в хаті, бо мама чомусь там не спить. Дора зо мною, Микось...

85. ДО О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ

Київ,

16, 17 оісовтня 1899 р. Київ Маріїнсько-Благов[іщенська], 97,

Дорога панно Ольго!

Не хутко Ви зібралися мені написати, та й я Вам не зараз, а все через ту саму причину: не було часу (от і як же нам стати «слов'янськими ПІекспірами»?!). Було часом так, що ледве чи могла шматок хліба з'їсти. Спочатку треба було хоч якось трохи куток собі вибрати і прибрати, далі виїздила Ліля до Петербурга [101], то знов було не до писання, а ледве трохи втихомирилося, то втягли мене до літератури. Минулого тижня мала я від-чит про нові напрями італьянської літератури (Ада Негрі і д'Аннунціо), а що до сеї теми прийшлось чимало різних сонетів etc. перекласти та й саму розправу написати, то зайняло се кілька днів шаленої роботи. До того ж я мусила ще собі і вбрання якесь приладити, бо то з моєю машиною (кайданами!) не кожну сукню можна убрати, отже, пошила собі власноручно чорну blouse-fantaisie \— се знов зайняло кілька днів марудної роботи. Читала я ˆ тутешньому Літературному товаристві, в присутності 120 осіб,— пе багато людей, але для мене досить. Відчит мій сподобався, і тепер маю його десь надрукувати. Се був мій перший црилюдпий відчит, і мені самій дивно, що я не боялась, читаючи, бо взагалі вважаю естраду якимсь Blutgeriiste[102]. Маю в замірі ще два або й три відчити, але то ще згодом, тепер є багато іншої роботи. Тільки

сьогодні і завтра нехай робота пожде: я взялася до листів, бо інакше страчу всякі зв'язки з людьми, вже «найвищий час» відповідати на давно отримані листи. Вираз «найвищий час» я вичитала в одному галицькому письмі, отже, галичани не мають чого дорікати Вам Німеччиною, бо самі перекладають до слова з німецького!

Так от бачите, взялась я до роботи. Купила собі крісло, приставила до свого столика impromptu[103] і пишу, а як не пишу, то шию, а як не шию, то вчу Дору або ще кого «началам премудрости». Дору я прийняла до себе в хату, отже, вона тепер під моїм безпосереднім «згубливим» (як казав один патріот) впливом. Правду кажучи, воліла б я жити сама в хаті, але се було б не по правді, бо тоді інші мусили б жити втрьох (мама, Оксана і Дора), а я ще не так погрязла в егоїзмі, щоб на таке пристати. Врешті, Дора мало мені заважає, бо лягає спати рано, а встає пізно, а я, як Вам відомо, Nachtvogel[104] і відколи в Києві, то рідко можу заснути раніше 2-ї г[одани] ночі, дарма що зуби вже не болять (я вже їх поправила). Здумайте, до чого мало було часу — я тільки вчора вперше могла заграти як годиться! хоч фортепіано вже з тиждень як привезене. Правда, раз серед найгарячішої роботи вирвалася і заграла Вашу наймилішу «Poeme erotique» [105] (якби Ви могли її чути там на своєму Новому світі]). A propos, я на забула про «Бретонську легенду» і просила її у п. Лисен-кової, але вона ще не знайшла її для мене серед хаосу нот,— піду завтра правити. Треба завтра і до Люді піти, випросити Вашу «Некультурну» на прочитання, Людя хвалилась, що має її. Будьте ласкаві, подякуйте п. Стефа-никові від мене за його «Синю книжечку» (нащо її видали в зеленій обложці — es ist etwas komisch [106]), я зробила б це сама, та не знаю його адреси. Гарні його нариси, тільки сумні невимовно... врешті, еся наша література веселістю не відзначається, часом як начитаюсь її (не виключаючи і власних творів), то тац і хочеться сказати з розпачем Гамлета: «Най дьявол носить смуткове убрання, а я.ладіну ясні кармазини!» — і, певне, я се зроблю, тільки ще не зараз, потрохи звикатиму, оце ж почала червоні капелюхи носити...

Рада я, що Київ лишив по собі у Вас такі добрі спомини, а то панове галичани дуже його нам знищили, так лають та дорікають, що нам лишається тільки в груди битися та «шеа culpa» [107] повторяти. Однак я сього не роблю, бо маю взагалі нерозкаяну натуру, а волосся моє і так попелясте, то пощо маю його попелом покори посипати? Тим-то я і з паном професором (антипатія п. Кобр[ин-ської]) преломила копіє за українську молодь, що справді не така вже нікчемна, як він гадає. Між іншим, сей

професор знищив страшно мою «Блакитну троянду», казав, що я собі нею попсувала репутацію і тепер мушу поправити свою славу іншою драмою. Тут уже я не ламала копія, а як щира правовірна спустила очі додолу і мовила: «Постараюсь, шановний добродію...» Запевне, моя драматична репутація тепер не високо стоїть в Галичині. О, je mer'sch, je mer'sch! du juter Gott![108], а нарешті — schadet nichts[109], як казали в нашій клініці.

5—17.X. От і на другий день лишився лист! Се я так листи пишу.

Щоб не забутися, зараз адреси напишу: 1) моєї братової: г. Юрьев, Лифляндской губ., Пеплер-ская у л., №5, А л е к с а н д р е Евгеньевне К о -с а ч; 2) моєї дядини: К и е в, Паньковская у л., №14, Людмиле Михайловне Д р а г о м а н о в о й. Тепер пишіть листи, коли хочете. Вчора отримала лист від братової, згадує і про Вас, зробили-сьте на неї добре враження.

Не знаю, що такого, чогось мені буква за букву заскакує, так бридко сьогодні пишу, що страх, відай, пора кінчати листа. От ляжу і буду читати.

Була сьогодні у Люді, просила Ваше оповідання, та вона не дала, дось заложила далеко між паперами, обіцяла завтра знайти.

Ей, приїздіть, наппо Ольго, знов до мене, та будемо собі знов szaro godziny [110] справляти І і чай будемо пити «не отвратительный», і Гріга гратимем, і я Вам страшні драми та дикі фантазії розповідатиму, та й залетимо обидві ins Blaue hinein![111] А тим часом бувайте здорові, liebe ferne Freundin[112]. Мама, і Лисенки, і Стар[ицькі] Вас вітають, і дядина теж.

Ваша Л. Косач

86. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

9

21 жовтня 1899 р. Київ 18—-99

X

Милая моя Лілія!

Оце поки там Дора п'є чай, почну тобі листа, а коли скінчу, бог відає, бо якось той час дуже розірваний у мене, проте постараюсь скінчити за дня, а то увечері ніколи буде через «ассамблею Петра Великого». Ніяк я не сподівалась, що Оксана буде так рідко і так довго тобі писати, вона, видимо, подібна до наших кузенів, що цінять свої писані слова на вагу золота! Про Дору і Микося нічого й казати. Впрочім, Дора, здається, щось там передавала через Катрю. Шкода, що ти не написала виразно, які ти хочеш ноти, може, ми мало тобі послали? Врешті, оце ж місяців через 2^{X}I2 будеш сама тут, то вибереш більше нот. Фоті щось нігде нема ні слуху, ні вісті, отже, й варення ні з ким передать, а з Катрею мама постісня-лась.

Мама не знаю коли збереться тобі написать, бо тепер оце Маня Ст[арицька] втягла її в народні спектаклі, що Маня сама уряджує в чайній, то все репетиції та різна театральна справа... ти сама знаєш. Здається, і лист Миші, либонь, ще при тобі початий, досі не посланий лежить. Твої переклади теж не переписані, але я от, врешті, перепишу їх сама та вкупі з своєю статтею про італьянців пришлю тобі. То ти своїми перекладами розпо-рядиш, звичайне, як сама знаєш, а мою статейку папа радить понести до Пипіна, може, він прийме до «Вест-н[ика] Европы», було б то не зле, бо там найліпші гроші платять; ну і журнал почтенный. А якщо Пипін зверне статтю назад, то дай її до «Жизни», а коли й там не приймуть, то й цур їй зовсім. Тільки попроси Пипіна, щоб таки прочитав і не дуже довго відтягав свій вирок, бо мені цікаво, щоб ся справа рішилась скоріш.

Папа казав, що ти з Пипіним знайома і що він тебе навіть дуже запрошував до себе, оце буде тобі приключка увійти в його салон, а то, може, хутко не зібралась би. Врешті, якщо, може, тобі через що-небудь неприємно сим зайнятись, то дай мій реферат просто до «Жизни» і fiat voluntas Dei[113]. Просила п. Гіб[ерман] сказать тобі, що не треба вже передавать її поручення Воронц[ову], бо вона сама про нього їм написала, а тільки, звичайне, коли ти хочеш до їх так піти, то се інше діло, але ради неї не треба.

Пані Романова рекомендує тобі свою знайому, Анну Семенівну Федорченко, студентку першого курсу, що живе в інтернаті,— може, ви там з нею й так зустрілись. Отже, тепер у тебе там знайомих немало, аби був час в гості ходить.

Які ж новини у нас?

Шишманови вже поїхали, переслабувавши перед виїздом якоюсь інфлуенцою чи ангіною з розряду imaginaris [114]. Зоря й тепер нібито слабий, а властиве, здоровий, принаймні Черняхівський каже, що Зоря здоровісінький, проте сей пацієнт не хоче вставать з ліжка, співає лежачи, аж хата розлягається, їсть конфети і грається з котом.

Збираюсь оце йти з спеціальною місією — лаяти Зорю. Бо подле хлоп'я замітило, що мати й сестра відносяться до його здоров'я якось релігіозно, і видумує не дай боже: сьогодні його нудить, завтра голова болить, позавтрьому насморк, а там просто «так как-то», тим часом уроки пропускаються та й просто не учаться. Досадно те, що Людм[ила] Мих[айлівна] справді страшенно тривожиться сими maladies imaginaires *, аж сама занепадає, а Зорі ні гадки про се. Виросте, такий як Ліда буде. Нещастя бути довго одиначкою, як Ліда, або єдиним сином, як Зоря. Впрочім, воно часом і пе з одинаками буває.

Людм[ила] Мих[айлівпа], иевтіо, скоро переїде на другу квартиру, бо в сій прокинулась вільгость, але знайти другу трудно, хоч віддається їх багато, та все в нових домах, а на їх дядина не впевняється. Рада все бігає по квартирах, забігає часто до нас; почала вже читать

зо мною по-українськи, спочатку йде трудненько, але все ж нічого. Домна ходить у свою школу і ліпить зуби з гіпсу. Наташа поступила в гімназію, але туди не ходить, а ходить на репетиції до Мані і замість уроків учить ролі. Ото саме їй занятіє!

У нас учіння йде: Оксанине добре, Дорине нічого собі, а Микосеве «ни шатко, ни валко», і то при помочі репетитора,— остатніми часами трохи мов поправився по древніх мовах, але й то не бог зна як, на тройках іде. З Дорою ми занімаємось-таки щодня і вже кінчили повторять та до нового беремось. Шкода, що її арифметика стоїть на мертвій точці, але ж я на се не маю ради, прийдеться їй потім форсированим маршем бігти.

Папа їздив на тиждень по ділам, вчора вернувся. Збирається тобі писать. Папа живе тепер з Микосем в тій хаті, де ти з Оксаною жила. Дора все зо мною, а Оксана з мамою. Найбільший лад в моїй хаті (представ собі!), а в інших ще й досі якийсь відтінок хаотичності замічається; але я ніяк не можу привчити Дору до прибирання за собою, і се мене часом злить.

З околичного світу новин мало. Водовозов читав реферат в Літературному] общ[естві] про Зудермана (в той вечір, як і я), але щось невдало і дуже довго. Анічков читав лекцію публічну про Ібсена і теж невдало. Солов-цов розпочав сезон рівно ж невдало, публіка чомусь не конечне ходить, хоч їй на приманку запрошена Пас-халова. L'interet du scandale [115] зібрав трохи більше публіки, але скандалу ніякого не вийшло і — публіка знов перестала ходить. Щось-то іскуства не цвітуть сеї осені в Києві. Хутко має бути в Літературному] общ[естві] юбілейний вечір Словацького, і там має Антонович читать реферат — цікаво! Приїхав Dr Левицький і вже сидить в клініці з своїм оком, жінка його і Вася теж тут. Приїздив Рудченко (старий) і об'явив себе «трупом» для українофільства, але для всього прочого зовсім живим — давно б так! Тиховський отримав прозвище «Потонувший колокол» — от курйоз! — за те, що багато обіцяв і не справдив надій, здається, він не мало ображений за таке ймення.

Був у мене Петров; переводиться в Дерпт на медицину, чистий вечный студент; казав, що вони з Прот[асьє-вим] збирались до нас літом, та, як відомо, не зібрались.

Од Мих[айла] Васильовича] увесь час не маю листів, хоч сама йому писала.

Серг[ій] Костянтинович] пише, що дуже помалу

поправляється, ну, й то добре.

Миша і Шура писали, що бвця вже, нарешті, добре ходить. Миша собі учителює. Врешті, ти там, може, більше про їх знаєш.

Здається, більш нічого, уваги достойного, і, нарешті, ти знаєш, що з мене поганий хронікер, кажуть, ніби се шанс, що може зато вийти добрий поет, я себе тим і потішаю.

Ти мені нагадуєш, що я обіцяла нічого не робить цілий сей рік, але ж 1 — «нічого» не слід в сьому випадку розуміти абсолютно, 2 — се не завжди від себе залежить і 3 — «добрими замірами вимощене пекло», се трошки цинічно, але зате правда. Не забувай, що я ж тепер, так сказать, на твоєму місці, а могла б ти нічого не робить, живучи дома? Врешті, я й так дуже мало роблю (коли одкинути той час, коли писався реферат — das war etwas![116]) — minimum того, що слід би. Однак все кожний день хоч що-небудь та зроблено, і то добре. Попала я тепер в компанію перекладання наукових творів і незчулася, як нав'язала собі на шию обузу в 280 печатн[их] сто-р[інок] — ну, чей же вмирати не зараз. Тепер писать можна, бо вже крісло куплене. Коли б тільки мені робочої дисципліни більше, а то зовсім я не вихована в сьому напрямку. На твої питання (які, я забула) відповім іншим часом. Тепер папа заніс твого листа, а напам'ять не пригадаю, що треба.

Однак годі, пора скінчити «книгу». Май в виду, що коли я часом затримаюся з листом, то се не з лінощів,— я від певного часу втратила сю цноту,— а просто часу нема, бо іпших листів багато на черзі. Бувай здорова, моя Лілея, і «Gaudoamus igitur» [117] etc., etc.

Міцно тебе цілую, ти, моє мале-велике.

Твоя Леся

Був недавно Агапов, казав, що наші уманці всі здорові і що — Тося покинув курить!!!

87. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

28 листопада 1899 р. Київ ˆ§1ˆ99

XI

Люба моя Лілія!

Мені просто аж самій неприятно, що я тобі так довго не пишу. Се, звісно, не через те, щоб я рахувалась листами, я знаю, що тобі ніколи писати a parte[118], добре, що пишеш «універсали», так воно і не обидно нікому, і все ж кожний знайде собі в них те, що йому треба.

Не писала я тобі через те, що не могла вибрать часу. Але не лайся знов, бо я, власне, нічогісінько не писала за сей час, відколи твій реприманд отримала, але ж се мало «врятувало ситуацію», бо факт той, на перший погляд, парадоксальний, що

чим менше роби, тим менше часу,— для мене факт непреложний. Primo — маю два уроки: з Дорою до обіду, а з Радою по обіді. Робота се зовсім не тяжка, а час, признаться, досить-таки розбиває, бо Дора встає не раніше 11-и (як ти знаєш), за урок сідає коло 12-и, занімаємось так до 2; перед уроком писать трудно, бо через Дору в хаті неприбрано, та й ранком я не людина. Після уроку до обіду теж рідко вдається писати, а по обіді, так між 4-ю і 5-ю, приходить Рада, часом пізніше (в 7) в ті дні, коли вона сама дає урок дітям Личкова (тричі на тиждень, по дві години, за

15 р. в місяць). Занімаємось години 17г, 2, коли ніхто не переб'є, а се таки частенько буває — ти знаєш київський триб життя. Остатніх три дні в такому калейдоскопі людей проминули, що вчора по обіді я вже могла тільки лежать на кушетці і півсонними очима переглядать (властиве, не читать) французькі журнали. Такі речі, як гості

і раути («асамблеї»),— се така force majeure проти якої я не можу нічим оборонитись, і ти мене не повинна докоряти за втому через них, бо всякі forces majeures признає навіть суворий code Napoleon [119]. Я навіть думаю, що єдиний паліатив проти сієї force majeure — се почати якусь серйозну роботу на строк, се, далебі, далеко менше втомляє, ніж вештання людей і сидіння правцем при гостях, а до того ж заставляє інших, навіть домашніх, хоч трохи поважати мій час:, вона, мовляв, пише роботу на строк, їй таки справді ніколи. Ти знаєш, либонь, як неприємно буває, лягаючи спати, подумати собі: от і знов день минув даремнісінько, ні собі, ні людям. Невже ти хотіла б засудити мене на цілих 365 таких днів? Положим, ти тепер тільки в далеких спогадах можеш в'явити собі таке життя «вничью», а до того знов скажеш, що мені нічого рівнятися з тобою, бо ти, бач, здорова, а я слаба і т. і. Але ж виходу іншого нема: або калейдоскоп, або робота. Я справді втомлялась, як писала реферат і пр., але то була, далебі, здоровіша втома, здоровіша і морально, і навіть фізично. А нарешті я можу не брать пера в руки, то хіба краще, коли ненаписані думки не даватимуть спати по ночах? Через те зробімо такий компроміс: я писати буду тільки по вечорах, а не по ночах (вдень ніколи і не в стані я). Я не пам'ятаю, коли я обіцяла зовсім нічого цілий рік не робити, се була б занадто чудна і навіть непотрібна обіцянка, аже пригадай, що я навіть в Берліні трохи писала і мої хірурги нітрохи за те не обі-жались, навпаки, вважали, що воно навіть до певної міри корисно.

Зрештою, ти почасти маєш рацію,— не в принципі, а на практиці,— себто коли прикласти твій протест до способу роботи, а не до самого принципу її. Скажу тобі ще одно (се вже зовсім а

parte), що мені робота, як і музика, служить часом замість — горчишника (морального, звісно). Так, наприклад], з місяць тому назад, якби не моє невсипуще, справді нелюдське писання, перериване часом сонатами та ноктюрнами, то, може б, я була знов дійшла до припадків, такі були обставини (які, власне, розписувать не варт, се дуже хронічне, і ти, як і всі ми, його добре знаєш). Отже, обійшлось без припадків, laudentur Apollo et Musael [120] Я знаю, що дуже невозвышенно вживати літературу замість морфію, але все ж се краще, аніж морфій вживати замість літератури. Сей «морфій» не дає мені погрязпути, скиснути і заспидіти — за те спасибі йому. Було б найкраще, якби я могла, поки зовсім поправлюсь, жити спокійно, врівноважено і щоб ніщо мені не натягало нервів, та де ж його взяти таких умов?

Боюсь, що ти всю оцю довгу хрію приймеш просто за «віляння». Але ні, я все ж слухаю твого прийдешнього авторитету (послушание в кредиті). Так, наприклад], я сьогодні дуже зручно викрутила свого чуба з рук Ста-р[ицького], котрий хотів мене залучить до писання драматичного етюда en collaboration[121] з ним, «но — не тут-то было». Мушу признатись, впрочім, що і перспектива писати на задану тему (у Ст[арицького] вже уложений план) і в спілці з людиною зовсім іншого літературного покоління і не схожих з моїми літературних прийомів — мені не дуже була мила. Дай боже мені з власними темами справитись. А найкраща спілка і товариство при писанні оригінальних белетристичних речей — се робоча лампа (коли не коптить) і чотири стіни, такий принаймні мій смак. Ст[арицький], здається, розсердився на мене; ну, та пересердиться.

Однак ти маєш право сказать мені, як Раутенделейн Нікельманові: «Erzahle Dinge, dass man wissen will!»[122] А я все про своє, забувши, що воно, може, й не цікаве. Про домашні справи, певне, папа, Оксана, Дора і тепер оце мама написали і напишуть тобі краще, ніж я, бо вони мають на се le talent du detail[123], якого я не маю. Зрештою, нового мало: Микось був дні три послабував, але тепер здоровий. Оксана все якось в'яла, як то вона завжди в київській обстановці, у мами нерви часто грають, папа скаржиться па одишку, на Дору якісь чиряки нападають, я здорова, і всі кажуть, що у мене дуже добрий вигляд. Та воно ніхто не слабий так, щоб серйозно, а так собі часом поскрипують, як належить городянам. Поскрипування не заважає всім членам нашої родини провадити досить товариське життя: у мене і в Микося воно йде центростремительно, а в інших центробежно, бо я більше бачу людей в себе вдома, а другі самі ходять до людей. Я буваю частіше тільки у дядини та ще у Стар[ицьких] (там тепер Зіна — скульпторка, дуже вона мені подобалась), а в інших так «про

свято». Асамблеї всякі сього року живіші і якось більше в них толку, ніж перше. Літерат[урне] общ[ество] процвітає, як бувають вечори з укр)[аїнською] програмок^ а як з іншою, то ледь бринить, так воно й чередується: один четвер — людей багато, «треск и блеск», другий четвер — до ЗО не дотягає, і «тишь да гладь». Стар[ицький] намігся, щоб там устроїть сцену, і вже заміряється щось ставить. Маня Стар[ицька] влаштовує щотижня народні спектаклі, в одному з них грала мама, а Рада з Оксаною були «лицами без речей», грали теж Маня, Людя і Наталочка (Галя Л. теж була без речей). Спектакль сей (ішло «За двома зайцями») я бачила, він пройшов і живо, і гарненько.

Тепер Маня клопочеться страх, бо поки получиться розрішення на дальші укр[аїнські] спектаклі, то треба ставить російські (бо треба конечне щотижня щось грать), а на них і акторів, і зрителів небагато знаходиться. Окрім сього спектакля, я була в театрі двічі: ходила дивитись на Муне-Сюллі в «Отелло» і на Багрова в ролі царя Феодора. Ні той, ні другий на сей раз не очарували мене, бо їм не личили якось їх ролі. Муне-Сюллі декламував Отелло в той час, як сьому маврові було зовсім не до декламації, і, коли виключити скілька дуже вдатних жестів, оригінальних сценічних tours [1] і проникаючих в душу інтонацій, то можна сказати, що гра його в сій трагедії світить, та не гріє. Багров зробив з Феодора такого вже слабоумного, що йому одна дорога — в Творки, а не в драму. Врешті, й сама п'єса мені не сподобалась, старомодна і важка (9 одмін! І монологи, монологи...), і якось нічим не вражає. Буда ще я на двох концертах: Сливин-ського і Єсипової, обоє чудово грають, але Єсипова краще: тонка, інтелігентна, розмаїта і повна чуття гра. Як де почуєш, що Єсипова дає концерт,— конечне йди слухать, бо таки варто. Ходила теж на деякі четверги в Літер[атурне] общ[ество], на одному, як тобі вже відомо, сама читала. Один четвер уряджувала мама і читала там про 'свою чигиринську подоріж; кажуть, вечір був дуже удачний, та я на ньому пе була, бо саме пішла на Муне-Сюллі.

Був недавно Людіп вечір, з досить случайпою і для самої ініціаторки лосподіпапою програмою, однак все ж пройшов нічого собі. На тому вечорі Стар[ицький] читав «Дякову помсту» М. Ф. Левицького, і публіка пе заспокоїлась, поки пе визвали самого «автора» на естраду; мусив вийти, хоч мало не вмер од смущения (недаром він Модест та ще й син Модести Модестовни).

Тепер в Києві і другий Левицький (Левитський М. В.), але я його ще дуже мало бачила, на вулиці на одну хвилину, казав, що прийде до нас. Dr Лев[ицький] хутко виїздить (позавтрьому), око його вже починає приходити в норму, а намучився він, бідний, з

ним немало. Сестра пані Лев[ицької] Віра поїхала у Умань телеграфісткою, я її рекомендувала нашим. A propos, тетенька Саша недавно об'явилась в Одесі у гостях в Мал[аньи] Фом[иничны]. Про се сказала нам панна Клименко, що верталася звідти і була проїздом у пас. Се т[ьотя] Саша так собі «подхватилась и зашумела» зовсім несподівано (може, й для самої себе), бо недавно писала і нічого не згадувала про збори в дорогу. Та се вона добре робить, я сей її звичай люблю. Паша і Тося все міняють свої плани; оце хочу запитати Тосю, на чому вони стали врешті. Хотять продати Луци — жаль, по-моєму, та хто його зна, може, інакше не можна.

Кінчаю вже «книгу», бо спать пора, та й довга вона, тобі, може, й ніколи читать таких книг. В один час із нею посилаю тобі завтра свою статтю «Два направлення в нов[ейшей] итальянской литературе» і три твоїх переклади з К[обилянської]. Переклади затримала мама, бо нікому, навіть мені, не хтіла дать переписувать, а сама вона завжди не хутко збирається. Мій же реферат запізнився через те Літерат[урне] общ[ество], бодай його! Довго розказувать, як іменно було, і не варт, а тільки факт той, що давно скінчена робота валялась бездаремне по всяких конторках, а я думала, що вона друкується.

Тепер я роздумала давати статтю до «Вестн[ика] Ев-р[опы]», там вона навряд чи «ко двору», дай її через Сла-винського в «Жизиь», мама запевняє, що Сл[авинський] дуже запрошував, бувши тут, мене і маму писать в «Жизни», коли так, то нехай зважить, чи ся робота годиться туди; коли годиться, то я б хотіла якнайшвидше знати рішенець редакції (мені багато залежить, щоб се було швидше). Якщо робота буде прийнята, то скажи Слав[инському], що я не хотіла б друкувати її gratis, але ціну їй, прошу його, нехай він сам визначить, бо я їх звичаїв не знаю. Нарешті, якби ти побачила, що він не має охоти зайнятись моєю роботою, то не нав'язуй йому її, а вже, будь ласка, однеси чи й одішли сама в «Жизнь» чи там куди інде, порадившись з добрими людьми або з власним розмислом. Спитай тільки Слав[инського], як умовлятись про гонорар. Я, нарешті, не думаю, щоб він так-таки рішуче не мав охоти помогти мені в сім ділі, бо я і тепер, як було перше і як буде завжди, рада йому помагати, в чім тільки можу (се можеш йому навіть сказать, коли прийдеться до слова). Чому ти не спитала його, як думає він з коректурою перекладів з Гейне? Чи маю я тримати її, чи він доручає лисам? «Атта Троля» я, у всякім разі, корегуватиму сама. Слід би зважити так чи інакше сю справу, бо видання, либонь, хутко почнеться.

Вибачай, що завдаю тобі клопоту. Та в редакцію посилати з провінції від невідомого автора — марний клопіт, а

Слав[инського] адреси я не знаю. Ти можеш списатись з ним, коли ходить ніколи.

Бувай здорова, Лілея моя! А скоріш до побачення, бо, либонь, через місяць побачимось. Ти там не сумуй, час хутко пробіжить. Не сердься, що рідко пишу, далебі, тут злої волі нема, се навіть не ліноші. Одкриток я взагалі не пишу, а на «книги» не завжди є час і сила. Однак писатиму ще за сей місяць. Ти ж, моя Лілея лілейная, не хили головки на чужині, а держи її стрімко і гордо, як годиться лілеям огнистим.

Цілую тебе дуже міцно.

Хом'яковій поклон і знайомим.

Твоя Леся

88. ДО Л. М. ДРАГОМАНОВОЇ-ШИШМАНОВОЇ

11, 12 грудня 1899 р. Київ 29. XI

Бідненька моя товстенька Лідочко!

Отже я таки зібралась писати тобі, невважаючи на те, що хочу спать (я тепер завжди хочу спать цілий день і тільки ввечері вертається мені енергія), і що перебивають кожну мить, і що з Дорою от-от заніматься треба, але я таки хоч почну тепер, та, може, дасть біг увечері скінчити. Рада, певне, писала тобі, що я була увесь цей час дуже зайнята, і се правда, остатній тиждень я була так зайнята, що наближалась до Ваиного ідеалу («человек, который работает»), хоч, звичайно, його не досягла, бо я все-таки вмивалась, чесалась, пе сиділа в пальто, а надівала плаття, говорила часом з людьми і їла не з книжкою, а з хлібом. Але все ж роботи було чимало, треба було зложити одну conference privée !, і не стільки прийшлось писать, скільки читать всяких пре-скучних речей. Та ще у мене звичай серйозно братись до роботи in der zwolften Stunde, т[о] є[сть] коли вже не можна далі ждати. На сей раз хочу змінити свій звичай, через півтора тижні (9 дек[абря]) маю знов conference, тільки не privee, а publique[124], в Літературному] общ[єстві], про буковинських белетристів, так от почну писать завтра, щоб писать не «форсированим маршем», а «с прохладцей». Впрочім, навряд чи завтра візьмусь, бо листів багато писати треба, цілих п'ять, та ще й довгих. Очевидно, «человек, который работает», не повинен зовсім писать листів сам, а держать два секретаря, одного для ділових, другого для дружеских і родственных листів, от Ваня має такого секретаря в твоїй особі, а я надіюсь, що, може, колись, як вийду заміж, то мій чоловік буде секретарствовать у мене, ну, а тим часом «не надеюсь ни на князи, ни на сыны человеческие» і пишу все, що треба, сама або мовчу і з серцем сокрушенным читаю філіппіки розгніваних приятелів і родичів, повторяючи кожний раз «шеа culpa!»

Життя у нас більш-менш таке, як і при тобі. Всі здорові. Мама була трохи слаба, та то вже давно, тепер вона здорова. Мама теж читала дві conferences, одну pub-lique (про свою подоріж до Чигирина), другу privёe— про укр[аїнську] етнографію. Першу conference читала на своєму ж таки вечорі, що устроювала в Літерат[урному] общ[естві]. Кажуть, вечір вдався добре, але ми (я, Рада і Оксана) на ньому не були, бо пішли на «единственный» спектакль Муне-Сюллі, де нас, по заслузі, спіткало розчарування. Грав Мупе-Сюллі Отелло, а ся роль не підходить ні до його темпераменту, ні до французької grande declamation притім французи мають манію причісувать і навіть гофрирувать Шекспіра a la frangaise [125], що для нас, вихованих в інших літературних традиціях, здається дуже дивним. Коли М[уне]-Сюллі (давно колись) грав тут Гам-лета і Oedipe Roi[126], то се було зовсім що іншого! На нас трьох було найшов таких стих, що ми по театрах та концертах ходили, зато тепер як засіли, то нікуди. Врешті, Рада, певне, тобі описала свій train de vie [127] (вона вчора щось дуже довго писала тобі отут в моїй хаті). А от, до речі, вона забула тебе спитати і просила, щоб я спитала, чи ти передала її дарунки Богдані? Напиши їй про се.

ЗО.XI. От не прийшлось кінчати листа вчора. До обіду занімалась, а потім гості були, а потім та гостя, що жила у нас скілька днів, виїздила на вокзал, то вже ніяково було остатній вечір сидіти, замкнувшись у своїй хаті. Виїхала вона мало не опівночі, то вже потім не до писання було — спать хотілось.

Читала я всі твої «жалосні листи» про софійські злидні економічні. Справді — положення серйозне. Що ж до журфіксів, то єдиний спосіб — видрукувати в газетах таке запрошення: «M-me Chichmanof a l'honneur d'invi-ter ses amis pour une tasse de l'eau fraiche» [128]. Воду можна подавати гарячу або холодну, ad libitum [129], натурально, без варення і без сахару, можна б ще подати des glaces natu-relles[130], але се вже небезпечно, бо може піти чутка, що у вас їдять «ледяно», а не просто льод. Багато esprit[131] показувати на журфіксах не слід, бо скажуть: «М-те Chichjmanof] a beaucoup de resprit» [132], а сиирт, як відомо, річ дорога, надто коли чистий. У вас тепер мусять бути в моді товариства тверезості і т. і. Нехай Ваня не сердиться на мої дурні Witz'n [133] і не думає, що се я сміюсь над болгарським лихоліттям, мене смішить ваша haute bourgeoisie [134], що рахує шматки в чужому роті, так мовби сама від того ситіша стане, як одіб'є іншим смак до їди. До того ж я думаю, що ся bourgeoisie не така вже й голодна і коли всіх, обзшзає злодіями, то, певне, через те, що має великий досвід в сьому напрямі.

У Людм[или] Мих[айліши] я часто бувала, тільки остатній

тиждеиь не була, бо абсолютно не було часу в гості ходить. Сьогодні піду. Ти, запевне, знаєш, що Зоря був слабий, але тепер він вже настільки поправився, що його думають хутко в гімназію пустить. І що се за кара божа з тим хлопцем! Як був тут сам, то не слабував, а це як приїхала мама до нього, то він їй щомісяця «бенефіси» виправляє! Сказать би, кутають більше, чи що там, ну, то була б простуда, а то ж кір або жовтяниця може напасти завжди на всякого, чому ж торік нічого сього не було, а тепер одно за другим? Ні, я роблюсь дедалі все більшою фаталісткою: «єсть что-то в природе»... Погано те, що Зоря був худий, а тепер ще худіше стане.

Рада, навпаки, дуже поправилась і тепер зовсім не має малокровного виду. Вона тут якось багато живіше стала, ніж була при мені в Софії; може, вона просто постаршала і перестала боятись говорити з людьми, а може, тут їй більше молодого товариства та й причин до розмов більше. Окрім того, треба признатись, що в Софії таки принято, щоб молоді дівчата були безсловесними, ну, а тут сього звичаю нема. І те, що Рада має тут уроки і якусь спеціальну мету (вона готується до екзамену в гімназію), все це робить її більш певною в собі і додає оптимізму.

От що: я говорила з N. про Gaston Paris [135] і видання фольклористичних праць по-французьки (що ти мені казала перед виїздом) і мушу признатись, що одібрала від нього fiasco [1], як, впрочім, і сподівалась. Вони так широко дивитись на справу не звикли, коли б хоч того не упускали, що перед самим носом мають, і то ще було б добре...

Питаєш про папу. Він здоров, зайнятий всякими «сервітутами», що вище мого розуміння. З Л[юдмилою] М[ихайлівною] все клопочуться про документи і ніяк не дійдуть краю, бо там різноплеменні чиновники такого наплутали, що й сам чорт ногу зломить.

Ну, кінчаю, а то не кінчу, душа моя чує. Писати тобі все-таки буду, хоч би там всі forces majeures були против. Цілую тебе, Ваню і Міцікато.

Твоя єдина старша (між всіма іншими) кузина

Леся

89. ДО О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ

13 грудня 1899 р. Київ Киев, Мариинско-Благовещенская, 97,

Товаришко люба!

Пишу Вам нашвидку, бо дуже ніколи, роботи багато. Будьте ласкаві, напишіть мені, які знаєте, біографічні відомості про д. Стефаника, а то якнайшвидше, бо на тім тижні я маю тут в Літературному товаристві відчит про буковинських письменників: Федьковича, Вас і Стефаника. Про п. Стефаника не знаю, окрім

його творів, нічого, а воно годилось би хоч елементарні біографічні звістки подати, 9-го ст. ст. (21-го н. ст.) маю читати, отже, чим швидше напишете мені, тим більшу ласку мені вчините. Дуже лаю себе, що так пізно надумалась вдатись до Вас, але раніш мені то якось на думку не спало, що, власне, ніхто, як не Ви, не поможе мені в сій справі. Коли се клопіт, то вибачайте, але ж то клопіт во славу Вашої зеленої Буковини, то вже не погордуйте моїм проханням.

По відчиті напишу Вам, як воно «тото всьо» випаде.

Тим часом бувайте здорові. Беруся до аналізи «Царівни». Отже, і я буду «критиком»! А іцо!

Коли ж Ви до Києва?

Міцно стискаю Вашу руку. Мама вітає Вас.

Ваша Леся

P. S. Хотіла б особисте подякувати д. Стефаника за його книжечку, та не маю адреси. Тим часом, при нагоді, будьте ласкаві передати йому мій товариський привіт, хоч ми і пе знайомі ще.

90. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

4

16 грудня 1899 р. Київ 18-—99

All

Люба Лілічко!

Сьогодні случайно знайшовся у мами лист мій, що мусив був одіслатися тобі ще хтозна-коли! Напиши, будь ласка, чи отримала ти рукопись (бо я непевна, чи вона справді тобі послана), а коли отримала, то напиши, що ти з нею зробила; коли нічого, то зроби так, як я тут у листі пишу.

Мама таким посиланням дуже поплутала мої плани і взагалі так розсердила, що я ледве можу писать тепер. Ти бачиш, яка може бути акуратність в листуванні при таких умовах?!

У нас все гаразд. Папа і Дора писали тобі вчора. Бувай здорова, до побачення.

Твоя Леся

91. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

21 грудня 1899 р. Київ

XII

Милая Лілеєнька!

Пересилаю тобі листа панни Рафаелі, побачила, що се від неї, розпечатавши для пересилки, і, вибачай, прочитала. Дуже вже мені цікаво було знать, що там з нею. Я сподіваюсь, що ти не розсердишся за се,— якби се було від кого з твоїх близьких приятелів, то я б, звісно, ЙѲ зробила б так, а тут я думала, та так воно і єсть, що нічого privatissime[1] нема. Зрештою, коли

сердишся, то вилай, а я вже буду надалі знать.

Оце спішуся писать, бо ніколи, не стільки роботи, скільки стан душі «як у чорта перед утренею» — сього вечора читаю в Літературному] тов[аристві] реферат про буковинських белетристів. Не лайся (я знаю, що тобі вже прийшло се бажання), я на нього зовсім мало роботи положила, бо знаю сю тему надто добре, і по ночах н е писала, бігме! У тебе знайшовся завзятий союзник в лиці Серг[ія] Костянтиновича] — в кожному листі нагадує мені, щоб слухала твоїх докторських рад і не писала принаймні по ночах, коли вже зовсім залишити не можу. От вороги літератури!

У нас всі здорові, тільки у Дори зуб болить, так що ми з нею мало що спали сеї ночі (се мені дуже до ладу сьогодні!).

У Драгом[анових] ніяк не виведеться біда — тільки що очуняв Зоря від кору, тепер заслабла Рада, бо заразилась від нього. У Ради сильніша форма, ніж у Зорі, і вона, бідняжка, лежить в великій гарячці. Вчора ввечері, правда, їй стало краще, а сьогодні я ще не чула про неї.

Бувай здорова, міцно цілую тебе! До побачення! Стискаю твою лапку. Коли ж приїдеш?

Твоя Леся

92. ДО О. 10. КОБИЛЯІ-ІСЬКОЇ

30 січня, 3 лютого 1900 р. Київ 18—ЗО.І 1900

З Новим роком, з новим щастям! Запізпеиий привіт, але ж від того він не менше щирий.

Скажіть, дорога товаришко, що Ви думаете про мене, чекаючи так довго мого відчиту і — листа? Коли думаєте щось неприємне для мене,— наприклад]: «Ну та й дурисвітка ота Леся!»,— то залишіть такі думки, бо я на них не заслужила. Я була від самого того відчиту мого (від

9 грудня) в нескінченній «тарапаті». Спочатку мусила готувати до друку давніший відчит свій (про Аду Негрі і д'Аннунціо) для збірника тутешнього Літературного] товариства, далі складати один приватний відчит на тему

з української літератури, далі засіла до листів і тільки що зібралась пепеписувати відчит про буковинське «три-зілля» (Kleeblatt[1]), як тут нахопилася справжня халепа: Оксана і Дора захорували на скарлатину (отже, було не до писання). Лежали вони цілі свята і встали тільки 12— 24-го с[ього] м[ісяця]. Я і Ліля дуже пильно мусили глядіти їх, бо ся страшна хороба погана своїми наслідками, коли не доглянути всього як слід. Бідна Ліля зовсім погано провела свої різдвяні вакації, бо навіть нікуди в гості не можна було піти через страх занести кому в хату заразу. Оце вона вже поїхала знов до Петербурга та верне додому вже аж

літом. Однак я побачу її скоріше, бо заміряюся тижнів через три їхати на північ до брата

і до Лілі одбігти, а ще по дорозі маю одвідати того свого приятеля, що має сухоти. Можливо, що тьотя Саша буде

31 мною їхати до Риги, де мешкає старша тітка, якій теж маю «зложити візиту». Таким способом, сподіваюсь, подо-ріж буде приємна дуже. Се пе вадить після прикростів, які я терпіла остатніми часами. Перелечу такі простори, що кожна Mitteleuropeische Seele [136] вжахнулась би на одну думку про них! Але що мені тепер простори, відколи вже не ношу «кайданів»? Я дарма що біла, а маю циганську натуру і вештатись по світі мені мило. Північної Росії я ще не бачила, варто подивитись, побачу й той «жіночий університет» — цікаво.

А па літо, аби дав мені бог заробити гроші за недавно послані до російських] журналів праці (між іншим і за Вас, liebe Morgenseele[137]), то вибираємось удвох з Лілею до Вас, на зелену Буковину. Вірте чи ні, а ми зеленої Буковини більше прагнемо, ніж паризької вистави, надто як начиталися Вашої «Некультурної». Що то за пишне оповідання, ота «Некультурна»! Я не вмію розказати Вам, яке чудове враження справила вона на мене. Які типи, які пейзажі! В нашій літературі нема пейзажиста над Вас, і я не знаю, як готова цінити Вас за се, бо дуже люблю пейзаж в літературі, і Завжди мені його бракувало в нашому письменстві. Щодо самого характеру Параски, то, даруйте, я не сподівалась від австрійської русинки такої щирості і одваги, з якою змальований і самий тип, і ситуації; читаючи, я раз у раз покликувала в думці: «Браво, панно Ольго! Es lebe die Kunst! Es lebe die Freiheit!»[138] Вас мусили добре лаяти Ваші dobrze wychowani[139] краяни, бо вони не звикли, щоб жінка — хоч і писателька — могла на «щось такого» одважитись. Не думайте однак, що і я бачу в Вашій «Некультурній» «щось такого»; на мою думку, в ній нема нічого надто різкого, найсильніші місця подібні до fortissimo [140] доброго піаніста, що ніколи не буває різке. Такий реалізм я признаю, бо він не виключає поривів ins Blau. Скажіть, чи д. П[авли]к читав «Некультурну»? Се мене дуже інтересує. Ліля так само, як і я, в нестямі од «Некультурної».

«Valse melancolique»[141], і «Некультурна», і «Битва» найбільше подобаються мені з Ваших праць, як, врешті, побачите і з мого відчиту. Щодо сього відчиту, то, певне, Ви сподівалися від нього чогось більшого, ніж тепер побачите. Я подаю його Вам скороченим тропіки (in extenso !) і виключаю цитати, бо вони, запевне, звісні буковинським читачам, а тим способом мій відчит тратить свою головну покрасу. Боюся, що взагалі він буде мало цікавий для буковинців (порадьтесь там з редакцією, може, не

варт і друкувать), бо, як бачите, він зложений для людей, що нічогісінько не знають про австро-руську літературу, і через те повен банальностів. Моя мета була презентувати письменників, а не критикувати їх, бо хіба ж я критик (борони мене боже!)?

22.1—3.II. От і пождав мій лист ще кілька днів, а все через той відчит! Ненавиджу переписувати, а се пришилось аж двічі переписати ту саму річ. Я сей відчит розширила трохи, написала по-російськи, переклала цитати; і послала через Лілю до «Вестника Европы», може, видрукує, бо він тепер дуже чесно обстає за нашу справу проти усяких сіпак aus ordentlichen und unordentlichen Professoren [142]. В тій версії я трохи розширила біографічну частину, зробила детальнішу оцінку творів, а в початку підійшла до справи з тоншого кінця, ніж тут, бо то має бути «розправа», а се просто «реферат». Ви бачите, що я д. Стефаника раз назавжди записала до Вашої буковинської парафії, і нехай він при ній зостається. Адже добре так?

Цитати, що я умістила до свого відчиту, справили на слухачів якнайкраще враження, надто заінтересувала навіть сторонніх людей (не українців) «Синя книжечка», бо вона зачіпає тему, що тепер найживіше займає російську публіку, а власне, справу пролетаризації селян. Взагалі «мої буковинці» заімпонували киянам. А я ж то вже не рада, ні! (Так, здається, по-вашому кажуть?)

Тепер — о справах приватних. Фотографії берлінської тепер, на жаль, не маю і ніяк не можу зібратись написати до Берліна, аби замовити ще. Як матиму, то конче Вам пришлю. А Ви на мене не чекайте та присилайте свою.

Людя Вас дуже щиро вітає і часто згадує, але що не відписала Вам хутко і багато часу минуло, то тепер їй сором озиватись до Вас (воно так часами буває!), от вона і далі мовчить, хоч я і кажу їй, що се «отвратитель-но» так робити! З усіх київських знайомих я тільки і бачу, що Старицьких та Черняхівських, бо вони не бояться нашої «прокаженної» хати — однаково ж п. Черняхівський одвідував наших слабих яко лікар,— а решта всі бояться, отже, ми тепер наче «отлучении от церкви», тільки не можемо витримати, аби часом десь до театру або до концерту не піти, бо таки ж годі витримати, коли такі боги музики приїздять, як, наприклад], піаніст Рейзенауер, котрого я перед тижнем чула. Чи Ви його чули коли? Як ні, то можете жалувати. Досі я цілком не розуміла і не любила Моцарта (окрім «Requiem» *), а тепер пізнала його в новому світлі і вже люблю. Навіть з Лістом погодилася, хоч не цілком ще, в в нього речі мені неприємні, і тут навіть Reisenauer [2] нічого не порадить. Шопена, на мою думку, піаністка Єсипова не гірше, а може й краще грає, але щодо класиків, то Reis[enauer]

справжня сила!

Чи хто Вам пише такі листи, як я? Певне, ні, бо я вже прославилась далеко своїми листами, що в них ніколи нема того, що треба. Мама не раз сміється, що я пишу їх, певне, з високості неба чи зо дна моря, але не з сього світу. Часами вони подібні до рецензій, як от і сей: спочатку література, потім музика, а щоб докінчити рубрику, уміщу і драму. Бачила я недавно Ібсенову «Нору» тут на сцені, і — страх подумати! — вона мені не сподобалась. Ся Нора таке наївне звірятко, що я надивуватись не можу, як могла вона вкінці обернутись у Frau Ibsen [3]. Але ж таки обернулась, при божій та авторовій помочі, бо остатню сцену була такою проповідницею, що аж злість на неї брала — es klang ganz zu erbaulich und es roch nach 01[4].

А що треба, те забула! «Легенду», мушу признатись, ніяк не можу прислати, бо її хтось у Лис[енка] украв, а я грати вмію, та нот записати не тямлю, напишу своїй кузині в Софію, може, вона пришле, бо в неї є.

А тепер — бувайте здорові! Як бачите, і мої листи мають кінець. Напишіть мені хутко, то ще отримаю. Пишіть, що думаєте, так найцікавіше, тому не ставлю жадних запитань. Щире стискання!

_Ваша Леся К.

[1] «Реквієму» (лат.).— Ред.

[2] Рейзенауер (нім.).— Ред.

[3] Пані Ібсен (нім.).— Ред.

[4] Все звучало надто повчально і відгонило оливою (нім.).— Ред.

93. ДО В. М. ГНАТІОКА

11 лютого 1900 р. Київ Киев, Мариинско-Благовещ[енская], 97,

Високоповажаний добродію!

Вчора я зовсім несподівано через люди довідалась, що мій «Атта Троль» вже друкується у «Віснику», але ж ні «Вісника», ні мого перекладу не бачила. Редакція сього шан[овного] журналу, де я маю честь вважатися постійною співробітницею, певне, чекає, аж я пошлю передплату, і через те мені книжок не посилає. Через великі клопоти, що були остатніми часами в нашій родині, нам не було часу подумати про посилку грошей на журнали, але тепер в[исоко]пов[ажана] редакція може бути певна, що ми не забаримось вислати передплату, отже, чи не буде ласкава прислати мені негайно хоч ті книжки, де уміщений мій переклад, бо, якщо він має вийти потім окремою відбиткою, то я конечне хтіла би переглянути перший друк, чи нема там чого до поправки. Я вже мала нагоду писати Вам, ласкавий добродію, що право остатньої коректи я хотіла би мати завжди за собою, що се conditio sine qua non [1] видавання моїх праць (надто віршованих) чи по сей, чи по той бік кордону. Не знаю, чи відома ся моя умова шан[овній] редакції, коли ні, то прошу сповістити її про се тепер і передати моє прохання, щоб книжку (перекл[ад] «Атта Троля») не випускали в світ, поки я не побачу першого друку (в журналі). Може, сей мій принцип дуже невигідний, але ж я не сперечаюся з принципами шан[овної] редакції, що теж, може, не завжди вигідні для її співробітників, і приймаю їх такими, як вони є, без критики.

Жалую дуже, що не бачила нігде сими часами «Вісника», але се було неможливо, бо я тільки вчора вперше могла вийти межи люди (ми мусили IV2 місяці тримати карантин після заразливої хороби) і почути щось з околичного світу. Ну, що робити, прийдеться моїм шановним видавцям помиритися з невеликою стратою часу, що сталася не з моєї вини.

Будьте ласкаві відповісти мепі на моє ще зовсім давне запитання, як же буде з перекладами д. Стависького, що мали видаватися вкупі з моїм «Атта Тролем»? Чи маю послати Вам його переклад драми Гейне «Ратклiф», що маю у себе? Де і як будуть друкуватись його балади [143] (з Гейне теж), що вій лишив у Львові, бувши там навесні? Ми з д. Ставиським здавна в літературній спілці по перекладах з Гейне («Атта Троля», «Ратклiфа» etc. ми редагували спільно), і спілки сеї я не мала на меті розривати, зібравшись видавати далі свої переклади. Зробите мепі велику приємність, коли відпишете негайно на сі мої питання, бо 4 (16) лютого я виїжджаю до Петербурга, де буду бачити д.

Ст[ависького], то могла б йому дати якесь пояснення, як стоїть справа з видаванням його праці.

Завтра спробую, може, де дістану «Вісника», то перегляну свій переклад і пошлю Вам з своїми увагами, коли вони здадуться мені конечними. Коли ж не дістану, то вже чекатиму, поки мені надішлють. Будьте ласкаві, пишіть мені краще не на київську адресу (так я собі надумала в сю хвилину), бо лист може розминутися зо мною, а вже на петербурзьку, на ймення моєї сестри: С.-П етербург, Петербургская сторона, А р -хиерейская у л., общежитие Же не кого медицино кого института, кв. №40, слушат[ель-н и ц е] 1-го курса Ольге Петровне Косач. Краще, якби на сю адресу були послані і перші дві книжки «Вісника» за сей рік, не відмовте переказати се моє прохання шан[овній] адміністрації.

Ще майте ласку послати в г. Юрьев, в универси-тетскую библиотеку, 1 прим. «Думи і мрії» (ще, бо давніший отримали, спасибі Вам), 1 прим. «На крилах пісень» і 1 пр. «Книга пісень Гейне». Напишіть, скільки Вам коштувала пересилка тих книжок, що досі Ви на моє жадання посилали, то я з охотою верну кошти. А за клопіт прошу вибачити і прийняти щиру дяку

від поважаючої Вас Л. Косач

94. ДО О. П. КОСАЧ (матері)

23 лютого 1900 р. Петербург 11.11 1900

Люба мамочко!

Вчора не писала я сама, а попросила Лілю написати одкритку, бо так утомилась тряскою в вагоні і приглушилась безконечною їздою в санках з вокзалу на Петербурзьку] сторону, що зовсім не в стані була писати. Ще й тепер голова трохи шумить, та то вже пусте. Сама не знаю, чого я так утомилась, бо їхала всього сутки

з Мінська сюди і весь час то спала, то лежала, бо дуже просторо було. В Мінську я пробула три дні, бо раз, що перший, а почасти і другий день ще була дуже втомлена і не хотілось їхати далі, поки зовсім не відпочину, а по-друге, С[ергій] Костянтинович] дуже просив лишитись ще на день, і мені не хотілось робити йому прикрості, бо він тепер зовсім не приспособлений до переносіння навіть таких невеличких неприємностів. Зрештою, я нічим не жертвувала, бо мій білет давав мені право бути в дорозі до 10-го числа до півночі, а я приїхала в Петерб[ург] 10-го в 6-й годині по обіді. В Мінську я познайомилась-та-ки з Чириковим і чималою компанією людей. Чириков показав велику solidarite litteraire [1] до мене і другого дня написав рекомендаційного листа до ред [акції] «Жизни» про мене; хоча я його, запевне, об тім не просила, але се мені дуже до речі, і

я дуже вдячна своєму рекомендателю.

С[ергій] Костянтинович] передавав багато привітів і поклонів тобі і всім нашим. Він запевняє, що дуже поправився після санаторії, але вид у нього страшно чахо-точний, сливе не може ходити пішки і втомляється од всього страшенно. Передавав він мені сумну новину, що доктор Дерижанов умер (звичайне, від чахотки), що були про нього некрологи в «Рус[ских] ведомостях» і ще десь

з дуже прихильною оцінкою його медично-філантропічної діяльності в Ялті. Шкода його! Не думала я, що так хутко з'їсть його ся проклята чахотка, він не здавався таким безнадійно хворим. Шкода і жінки його; я хотіла написати до неї, та не знаю, де вона, навряд щоб вона зоставалася в Ялті, певне, до батька виїхала... Ах, іще люди говорять про якусь там «целесообразиость»!

Тут я ще мало що бачила, хоч і проїхала цілий Петербург. На вид він мені не сподобався — і сам він, і околиця його негарні. Тут, в інтернаті, вже бачила чимало панночок (Попову, між іншим), товариство доволі симпатичне. Сама ще не виходила сьогодні нікуди, оце йдемо обідать, тут же, в інтернаті. У Лілі хатка гарненька і досить вигідна. Лілея приймає мене дуже гречно.

Ну, бувай здорова! Ліля підганяє, щоб уже йти обідать. Тебе, папу і всіх міцно цілую.

Твоя Леся

95. ДО О. П. КОСАЧ (матері)

4 березня 1900 р. Тарту Дерпт, 21.11 1900

Люба мамочко!

От я вже пересунулась з Петербурга до Дерпта. В Петербурзі було мені добре і цікаво, тільки трошки втомно: простори там величезні, а в хаті не сидиться, і те і се хочеться бачити, і з людьми побачитись. Познаходила давніх знайомих, придбала й нових. Дала раду своїм рукописам: одну (про Аду Негрі і д'Аннунціо) зовсім напевне надрукують в «Жизни» в марті або в апрілі, сам редактор мені казав, а друга, про буковинців, здається, теж буде прийнята, тільки не знаю, коли іменно надрукують. Знаєш, що я тебе попрошу, чи не можна б умовити Ігнатьєва, щоб він віддав назад сей італьянський реферат, якось чудно, що він у двох місцях друкується, а притім, якщо у збірнику з'явиться раніше, то в «Жизни» моя справа пропаде, і навіть се може мене скомпрометувати в очах редакції. Ігнатьєв знає,— я ж йому одразу казала,— що я статтю сю готовлю до журналу, може, й йому нецікаво подавати у себе щось тільки що друковане, т[о] є[сть] не нове і не page oubliee \ а щоб у нього з'явилось раніше, того я

просто не хочу, і се йому відомо. Предложи йому, щоб він узяв на замін що іншого, напр[иклад], «Над морем» *, воно ж, до речі, було читане теж в товаристві, або хай почекає реферату про Гейне, а коли ні того, ні другого не хоче, то хай обмежиться віршами і «Струнами», нащо йому більше. Так чи інакше, нехай не

[1] Забуту сторінку (франц.).— Ред.

* Можу його дати і по-руськи.

перебиває мені стежки до «Жизни», що так тепер добре проложена. Редактор «Жизни» сам предложив мені писати до його журналу огляди української літератури (отож я й дала йому буковинців) і взагалі віднісся до мене дуже добре, запросив мене на вечірнє редакційне зібрання і взасалі трактував en confrere, [144] як далеко не завжди трактують «пришельців».

Зроби ласку, переговори з Ігнатьєвим і сповісти мене, що з тих переговорів вийде. Якщо збірник вийде, наприклад], в марті, то я, хоч се буде мені дуже прикро, муситиму взяти статтю з «Жизни» назад, видумавши якусь excuse [145] перед редактором «Ж[изпи]» в своєму чудному поводінню.

От зайнялась сею справою, а про все інше й забула, ти ж наказала не писать довгих листів.

Бачила я в Петербурзі] подружжя Славинських, подружжя Кістяківських, Карташевських, Френкелів, Цвіт-ківського з синами та онуками, Пипіна, Сластьона і його компанію (Фотю там же, звичайне), цілий кружок літераторів і Струве «во главе», безліч медичок і всяку «уча-щуюся молодежь». Була на балу Академії художеств, де$_{ч}$ бачила і велике панство петербурзьке. Бачила музеї, з'їздила Петербург вздовж і впоперек, на звощиках, на конках і на «вейках» (селяни-ести, що приїздять на мас-щіцю возити гуляючих петербуржців). Тільки в театрі не була, бо репертуар мало цікавий, а білети надзвичайно трудно дістати. Була на одній лекції з Лілею, а в анатомічний] театр не пішла,— цур йому! Ліля все угризається совістю, що дорого коштує платити за інтернат, але слід, щоб вона жила там і надалі, бо інакше буде провадити Hundesleben[146], як всі неінтернатки-студентки, тимчасом як тепер Ліля живе гігієнічно і взагалі порядно.

Виїхала я з Петербурга] того, що вже почала втомлятись дуже, а сидіть там і нігде не ходить і не можна, і не варт. Зрештою, пора вже було, бо й часу небагато. Тут я думаю пробути так до 29, а потім ще трохи (скіль-ка днів) у тьоті Єлі прогостювати, так що у Києві буду в початку марта, ніяк не пізніше 10-го, а може й раніше, бо я ж таки думаю про вечір (реферат постараюсь навіть написать тут).

Застала тут все гаразд. Євця дуже хутко до мене привикла,

сьогодні ранком прийшла до мене, як я ще лежала, і ми з нею довго балувались. Вопа, по-моєму, на свої літа зовсім не мала і не худа, так собі мірненька, тільки вона зовсім не така, як па портретах. Пора б уже її настоящѳ знять, а то вона якимсь чучелком па всіх тих домашніх фотографіях вийшла.

Водив мене Миша вже на Домберг, в бібліотеку, дуже вона у них гарненька, в середньовіковому стилі. Впрочім, я ще не зовсім розглянулась у Дерпті, бо всього ж тільки вчора приїхала. Хата у Миші не дуже велика (4 кімнати) і трохи занизька, але тепла і гарненька.

Однак я таки довгого листа пишу, пора скінчить. Прошу Дорочку вибачить, що не пишу їй тепер, хутко напишу їй окремо, і Євця напише, вона любить писать.

Бувай здорова, люба мамочко!

Міцно цілую тебе, а ти за мене поцілуй всіх наших. Знайомим моє вітання. До побачення!

Твоя Леся

96. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

13 березня 1900 р. Тарту 1.III 1900

Милая Лілія!

Що я «безсовісна», то правда, але ще [не] до кінця, тим-то все ж напишу тобі ще з Дерпта, як обіцяла. Мені тут якось зовсім не пишуться листи: ранком бавлюся з Імочкою, що приходить до мене, коли я ще в ліжку, потім балакаю з Шурою, а разом з тим шию що-небудь, потім ми гуляємо, самі або з Імочкою, се залежить від погоди,— далі обідаємо, потім читаємо, надвечір часом хтось приходить чужий або ми куди йдемо, а пізно увечері філософствуємо втрьох безконечно, так що, розійшовшись спать, з пас ніхто не має сили ні писать, ні читать.

Крім того, я тепер набрала 12 томів Гейне і в вільні від філософії хвилини переглядаю його, бо таки ж треба.

Спасибі за пересилку коректури, я вже виправила її і бачу знову, як то конечне потрібно корегувати самій. Пише Гнатюк, що в томик увійде «Атта Троль», балади і «Ратклiф», може, побачиш Славинського, то скажи йому се.

Тут твій лист чимало завдав роботи Миші, він цілий день бігав та гроші збирав, а в одної пані на сходах так простягся, що не одразу встав, медички мусять його за се колись даром корувати, як покінчають. Запевне, ти вже досі гроші получила.

Був у мене Петров двічі, він сам так смущається, що аж других смущає своїм видом. Шура все думає, що він чи розсердився, чи образився, а він просто так, від дикості, вовком поглядає, тільки як зоставався зо мною сам, то міг но-людськи говорити. Діла його плохі, либонь, таки треба йти в москалі, а

тоді, вважає він, всі його екзамени пропадуть. Послав ніп телеграму міністру, просячи одстрочки, та ио сподівається з того великої користі. Шкода хлопця, бо якось глупо се все виходить.

Ні за що не хтів Петров прийняти від мене твого довгу, каже, що ти винна не йому, а його товаришеві, і що сей товариш конечне таки зайде до тебе.

Ну, тут перерив, бо Імочка пише тобі листа.

Сьогодні вже виїжджаю звідси, думала було вчора, та Шура вмовила мене зостатись на сьогоднішній день. Сьогодні велике лютеранське свято Bussetag [147] і в церкві лютер[анській] буде великий релігіозний концерт на органі з акомпанементом оркестру, гратимуть Баха, Генделя

і т. і., я такого не чула ще і взагалі дуже люблю орган, отже, хочеться послухати. Осталась би з охотою і довше, та треба їхати, бо інакше мало прийдеться у тьоті Єлі пробути та й у С[ергія] Щостяптиповича] тільки «жару позичити» буде час, бо 10-го, не пізніше, треба в Києві бути.

Несподівано попала я тут на роковини Шевченка в чисто студентську компанію і в таку ж обстановку. Було три реферати, один з них доволі цікавий, а два так собі, нічого нового, читались вірші, співались пісні; ув'язались до мене, щоб я вірші свої читала (принесли мою книжку), я прочитала зо три, а мені наговорили компліментів немов за тридцять, признатись, диявольськи ніяково бути в ролі «знаменитой иностранки»... В тій компанії все більше бувші семінаристи, хлопці нічого собі, тільки таки трошки загнічені спеціальним вихованням. Я завважила, що з семінариста рідко виходить новітній libre-penseur[148] на європейський лад, а частіш або старосвітський «вольтер'янець», або «ум с препятствиями», дуже придатний для защеплення толстовіцихіи, врешті, було б скоріш дивно, якби се було інакше.

Бачила «Орестиіца», він трошки схуд, по-моєму, а в іншому якось мало змінився. Бачила декого з професорів, одного (Срезневського) чула на публічній лекції (про Трансвааль), тільки лекція була дуже марудна. За бурами та англічанами тут просто поступити не можна, тільки й розмови. Хоч би вже та війна кінчалась, то для всіх було б краще (окрім російських] газет)!

Ну, що ж тобі про наших написать? Всі вони здорові, маються добре. Миша тільки вже занадто у свої лекції та уроки затопився, так що я його навіть мало бачу, тільки увечері, та й то він часто засідає в кабінеті, складає лекцію для другого дня. Шура возиться з Імочкою, каже, що пише мало і навіть поговорює, що, мовляв, писать їй взагалі не варт, до чого воно і т. і., але я думаю, що то так тільки на якийсь час така «меланхолія чи мінор» напали, а вже як хто втягнеться в писання так, як вона, то навряд щоб міг

покинути. Не хоче мені ні за що своєї драми ні прочитать, ні показать, я було домагалась, але тепер залишила, всякому своя воля! Анна Іванівна, як завжди, угощає і вітає, аж мені ніяково, бо думаю, що, може, се її томить. Імочка така славна дитинка, що з нею не можна не возиться, і тільки дивно, що вона досі зовсім не розбалувалась.

Ну, будь здорова і вибачай за «безсовісність», і прело-жи гнів на милость. Міцно цілую тебе. Поклон всім твоїм добрим товаришкам.

Твоя Леся

97. ДО В. М. ГНАТЮКА

16 березня 1900 р. Рига Рига, 4—16.III 1900

Високоповажаний добродію!

Лист Ваш гнався за мною наздогін, бо вже не застав мене в Петербургу. Нагнав мене вже недовго перед виїздом у Дорпаті, у брата, і хоч я там коректу переглянула, та якось не випав час написати листа і відправити посилку. Вибачте мені на сей раз, бо я тепер людина подорожня і не завжди мій час від мене залежить.

«Ратклiфа» вишлю Вам вже з Києва, бо тут його не маю при собі, може, тим часом можна друкувати балади, щоб не гаятись. Будьте ласкаві, напишіть, чому при «Атта Тролі» нема Гейневої передмови, що я переклала для сього видання? Чи ви її не отримали, чи вона Вам нецікавою здалась? Мені здається, що ця передмова, як і всі передмови* Гейневі, має значення як самостійний літературний твір, а, крім того, вона справді багато поясняє і доповняє саму поему, тому варто було б її видрукувати. Якщо ви її не отримали, то я можу Вам її вдруге послати. Добродій] Славинський (до речі, він просить на виданні підписати його так, власним прізвиськом) згодився, щоб і його переклади корегувала я, аби не розсилати по усіх усюдах і мати діло з кимсь одним з авторів. Отже, прошу все посилати на мою київську адресу, бо через тиждень я вже буду в Києві. Ми з д. Слав[инським] уложили план ще третьої книжки перекладів з Гейне, маємо надію виготувати її на осінь: він бере на себе Norderney-Cyclus \ а я решту балад і, може, «Hebraische Melodien» [149]. Казав він мені, що Ви обіцяли зробити се видання таким типом, як наша «Книга пісень» Гейне, се мені приємно, бо, може, ми й скілька випусків зможемо зложити, то краще їм всім одну уніформу носити.

Тепер дещо про саму коректу. Прошу Вашої ласки наглянути особисто, аби спростовано помилку на 74 ст., де у мене стоїть NB, там побачите, що IV2 куплета на сій сторінці бракує і що вони перенесені почасти на 75 ст., а почасти на 76. Отже, повинно бути так:

Мумми чорної ревіння Удала так натурально,
Що привабила із ями Затишної Атта Троля.
Він летів, немов на крилах,
По долині, часом ніжно Він обнюхував каміння,
Думав, там сховалась Мумма.
Ох, сховався там Ляскаро і т. і.

А кінчається гл. XXIV на словах: «Недотепний, але щирий». Щодо правописі слова «Троль» чи «Тролль», то, знаю, що я сама винна в плутанині, бо тільки тепер завважила, що в мене неоднаково, раз так, а раз інакше, отже, тепер хочу, аби скрізь було «Тролль», так, як у Гейне. Хай вибачать складачі! Ще прошу, хай буде Діана, бо Д и я н а дуже негарно, аж вуха ріже. Не розумію теж, чому к о м е д и я, а не к о м е д і я, як говорять скрізь на Україні. Врешті, ви побачите, що я ще не дуже додивляюсь до тих відтінків, через те сподіваюсь, що й мені дещо відступите. Напишу з Києва більше, а тут не пишеться. Бувайте здорові. За книжки спасибі, всі отримані і в Києві, і в Юр'єві. Щиро вдячна Вам

Л. Кос.

98. ДО В. О. ПОССЕ Березень — квітень 1900 р. Київ

,..или же яркие и в каком-нибудь отношении оригиналь-ные, хотя и спорадические, явления. Я буду стремиться, по мере сил, чтобы в каждой моей статье была опреде-ленная руководящая нить и в то же время чтобы не было шаблонного втискивания каждого писателя в рамки «шко-лы» во что бы то ни стало. Я беру на себя только обзор поэзии, беллетристики и литературной критики, да, ка-жется, Вы именно это и имеете ввиду. Две мои, уже известные Вам, статьи могут служить до значительной степени типом моих работ в этой области. Ближайшая моя статья будет о немецких поэтах-модернистах, затем я могу написать о немецких же модернистах-прозаиках, т[ак] к[ак] втиснуть всю немецкую Moderne в одну статью едва ли возможно. Но если Вы находите, что две статьи сряду о немцах — монотонно, то я соединю часть той и другой темы в одну статью, а часть отложу на более отдаленное время. Вообще, мне кажется, лучше останав-ливаться каждый раз главным образом на литературе одного какого-нибудь народа, касаясь других только для сравнения, чем летать с легкостью мотылька по всевоз-можным и разноязычным изданиям, рискуя запутать и себя и читателя в лабиринте. Кроме немецкой, я могу в ближайшем дать статью по французской литературе, затем по итальянской и позже всего по английской. За сла-вянские литературы, кроме малорусской и, пожалуй, из-редка польской, я не берусь, т[ак] к[ак] не люблю переводить цитат, особенно стихотворных, с одного родствен-иого языка на

другой. Сделаю из этого исключеиие только для галицко-малорусской литературы, издающейся в Авст-рии, если Вы согласны включить ее в иностранный отдел.

Будьте любезны выяснить мне детали: за сколько вре-мени до выхода книжки должна я представлять свои ста-тьи и могу ли я посылать вполне отчетливые, но не совсем беловые (с поправками) рукописи? А также прошу Вас прибавить два слова о том, какая судьба постигла перево-ды из О. Кобылянской, приложенные к моей статье о бу-ковинских писателях?

В заключение позвольте мне выразить Вам благодар-ность за Ваше, глубоко тронувшее меня, доверие ко мне и к моим силам. Ваш товарищеский тон, впрочем, не удивил меня, т[ак] к[ак] я видела такое же отношение ко мне еще в Петербурге в Вашем кружке, в которьхй я при-шла случайным гостем и ушла собратом. Воспоминанье

о вечере, проведенном у Вас, до сих пор живо у меня.

Прошу передать при случае мой привет Вашим товаришам.

Искренне уважающая Вас

Л1. Косач

99. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

10, 13 квітня 1900 р, Київ 29.111 1900

Милая Лілея!

Спасибі за поздоровлення. Я сього року свої іменини дуже тихо справляла, краще сказати, ніяк. Всі про них забули, окрім дядини і Ради; вони мені подарували портрет Гейне, се було tres a propos К Тож 23-го ми з дядиною обидві виступали на естраді, я читала реферат і ще аком-панірувала одній співачці, а дядина теж акомпанірувала дуету. Вечір той одібрав у мене масу часу і енергії, а все ж вийшов йе так, як мені хотілось: мало співців було, хоч біганини за ними було без кінця, всього тільки троє знайшлося, і ті співали небагато, бо в їх репертуарі з Гейне нічого не було, а багато нового лінувались розучувать.

Мій реферат теж вийшов неважно, принаймні я ним не-довольна: дещо вийшло розволочене, дещо недоговорене, бо написать його як слід я не вспіла, отже, прийшлось не читать, а говорить, і се мене зв'язувало з негіривички. Хоч люди кажуть, що воно непогано вийшло, тільки що паузи часом були довгенькі, а все ж у мене якийсь неприємні] й одслід в душі зостався. Тільки я не жалую, що врядила вечір, бо інакше зовсім не було б поминок по Гейне в Києві, а се не випадало. Старицький дуже добре читав на вечорі Людіні, Слав[инського] і мої переклади, Бердяєв теж читав порядно. Читав дехто і по-німецьки. Декламація взагалі була незла. Другий реферат (Гольдеи-вейзера), біографічний нарис про Г[ейне], мені не дуже подобався, багато там місця

одводилось літературній сплет-ні, не люблю я сього, і, здається мені, користі мало з такого перевертання і перемивання кісточок померших поетів.

Я після сього вечора ще більше впала в свій суб'єктивний фаталізм, думаю, що не слід мені брати ініціативи таких речей, бо завжди траплю на «феральний день», страх як не ладилось все на сей раз; тепер не варто розказувать всіх тих більших і менших злоключеній, що причепились до мого вечора, але крові вони попсували мені чимало і на другий день після вечора я було аж голос втратила. Тут ще раз показалося, як трудно робити щось на певний строк серед нашої київської обстановки: безконечні гості, зібрання і т. і., в переривах репетиції з співцями (все мусила розучувати з ними сама, бо ніхто в цьому не помагав), а значить, на літературну роботу лишались хвилини. Ти повіриш мені, що за той час мені листи не писались. Оце тільки вчора я взялась до них і се вже четвертий лист починаю. Кривишоку я написала, але вже тут, в Києві, бо в Дерпті і в Ризі (окрім одного листа тобі, не знаю, чи отриманого тобою) якось зовсім не писалось: не вмію я писати на людях, а там ні хвилини (окрім ночі) не випадало бути самій. Ти, певне, розсердишся за се, і маєш рацію, бо поступок мій свинський, і признаюсь в ньому не для того, щоб получить прощення, а просто з почуття правди.

1-го апр[еля]. От скільки пролежав лист! Се все оте общество та всякі «искусства». Малює тепер з мене один галичанин портрета, а сидить він аж у новому музеї на Олександрівській вулиці, то поки туди та назад, то 172 години, а там години дві пройде, дивись — і півдня пропало. А ввечері прийшлось бути раз на драмі, що ставили Старицьк[ий] і Маня, драма — «Борьба за жизнь» — погана, але грали добре, я через те пішла, що ся компанія має грати «Раткліфа», то хотілось подивитись, які в ній сили. Другого ж вечора (з 30-го на 31-е) пішлй ми на «общее собрание», де обсуждались різні «сметьт» та вибирались нові члени правлення. Дообсужда-лись до 37г г[одии] ночі, а прийшли додому у чотири; приходимо, а тут Оксана слаба. Вона ще од самої неділі (26) кисне, простудилась, гуляючи цілий день з поводу першого весняного дня, а крім того, чимсь застромила живіт, а в неї й так з тим животом ніколи ладу нема. Отже, позавчора їй стало значно ліпше, вона встала, тте лягала цілий день, чистила з Дорою мигдалі та й наїлась їх, а вночі її й схопило знов. Отож я, прийшовши у 4, провозилася з годину з Оксаною, а в 8 уже встала, таки до Оксани, бо вона плакати почала. Зміряла їй температуру, а в неї 40,2°, ну, тут, звісно, по лікарів мама побігла, а я тим часом дала деяку раду Оксані сама, температура упала на градус (39,1), Оксана заснула, а як

прокинулась, то вже було їй значно ліпше. Лікар каже, що нічого серйозного нема, а просто «желудочное страдание», посадив на дієту, казав лежати і приписав деякі «животкові» средства. Сьогодні їй нічого собі, жар середній (38°) і вже видно, що нічого страшного нема, а вчора то не раз насувалася думка, чи не тиф часом. Вчора я цілий день то коло Оксани сиділа, то куняла, а ввечері, як все заспокоїлось, заснула, вночі вставала до Оксани, потім думала йавіть листа сього скінчити, але сон переміг.

Тепер скінчу, бо пора йти малюватися. Буду писать тобі часто, хоч одкритки, таки справді, бо вже не буде більш ні рефератів, ні зібрань, а все інше і не так томить, і не стільки часу забирає. Увесь сей час, відколи приїхала, се було щось страшенне!

Міцно цілую тебе, Лілеєнько моя.

Твоя Леся

100. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

26у 27 квітня 1900 р. Київ 14.1 V 1900

Христос воскрес!

Лілея моя лілейная! Аж тепер можу тобі написати, а то при найліпшому бажанні не могла. Діло в тім, що передсвятковий час пройшов дуже сутужно і втомно для мене: спочатку ото слабувала Оксана, як ти знаєш, і я навіть боялась для неї якогось тифу, бо здіймалось багато вище 40°, однак пролежала вона тиждень і встала здорова, хоч і тепер живіт часто болить, але то вже так собі, звичайним способом. Ледве тільки встала Оксана, злягла Дора, була у неї пропасниця, але дуже сильна, так що цілий страсний тиждень був з нею клопіт. Обидві пацієнтки, в міру того, як слабли, переходили в мою хату, і я їх уночі гляділа. Наші старші тим часом виїздили: спочатку їздив у Колодяжне папа, а далі, на страсному тижні, мама, отже, мені прийшлось і передсвятковий клопіт взяти на себе, правда, остатніх два дні мені трохи помагала Оксана, але я не хотіла багато її помочі, бо вона ще тоді не оправилась як слід по своїй слабості. Ходила я і на базар, пекла мазурки, шила, прибирала, гляділа Дори, приймала навіть гостей при всьому тому: приїздив Френкель і Серг[ій] Костянтинович], а крім того, заходили різні чоловіки, вигнані жінками з дому на страсному тижні «за ненадобностью». Межи всім тим їзда на Креща-тик, вставання вночі до Дори і т. і. не лишали й хвилини вільного часу. Думала вже на свята взятись до писання листів і уліт, «но не тут-то было»; вже в першу великодню ніч мусила я сама себе одливати водою, бо Оксана і Дора спали, а більш нікого дома не було (мама ще не приїхала була, а папа і Микось по церквах ходили). На пертий день, як завжди, цілий хаос візитів і всякого вештання, а ввечері був уже в мене такий грандіозний припадок, які тільки після вприскуваннів

та в Ялті бували, та так він мене розтрусив і приголомшив, що я вже більш нікуди не вилазила в дальші чотири дні, боролась між тремтінням і апатією і зовсім жити не хотіла. Оце тільки сьогодні, здається, прийшла в норму і вже беруся до листів.

15/IV. Вчора не прийшлося скінчити листа. Заходилась мама вибиратися в Гадяч, ну, і не вибралась, а виїхала сьогодні рано, але вже ти знаєш, що як мама вибирається в дорогу, то вже тоді комусь листи писати трудно. Писала я тобі, що вже візьмусь до роботи спокійно, але, здається, знов того спокою не буде. Щось Оксана знов на живіт скаржиться, і жар, і голова болить, коли б знов так не було, як перед святами. Послали ми по лікаря, почуємо, що скаже. їй, певне, прийдеться довго і серйозно той живіт лічити, бо щось він у неї взагалі часто дає про себе знати. Правда, що тут ще й свята не в пору прийшлись: не вспіла як слід одужати, а тут почались різні гулянки і їда без розбору, усяке холодне м'ясо та солодке тісто, а тепер маємо знов роботу. Я вже чогось аж лиха, сказати по правді.

Папа сього вечора виїздить, посилає губернатор кудись на ревізію, отже, знов останусь сама з слабою Оксаною. Сподіваюсь, що, може, їй доктор чим-небудь спинить ту животову лихорадку (воно найбільш на лихорадку похо-же). У всякім разі сподіваюсь собі з того всього нового припадку, бо й так ще не зовсім прийшла в себе, то не можу об'єктивно відноситись ні до слабості Оксаниної, ні до її звичайного при слабості тону (ти пам'ятаєш, як то нас діймало часом при скарлатині?). Се дуже глупо і навіть неальтруїстично звертати увагу на якийсь там «тон» слабої людини, але часом таки прикро буває... Ну, се вже дурниці, аби тільки вона врешті здорова була. Властиве, боятись нічого, бо, очевидно, се якась гастрична лихорадка, і коли я неспокійно відношусь, то сьому винні тільки мої нерви. Шкода, правда, що замориться вона дуже, надто ввиду екзаменів се погано. У них з Дорою після скарлатини таки дуже неврівноважені організми стали, і слід би їм взагалі стерегтись, та вони сього не вміють.

Однак годі вже про слабість, давай ще про щось інше.

Великодні гості вже роз'їхались. Френкеля ми мало бачили: перед святами був раз і поїхав до батька, потім по святах знов з'являвся раз на нашому горизонті і знов зник, певне, поїхав у Полтаву. Він все такий, як був, не змінився. Казав, що поїде літом за грапицю, головно в Берлін, але буде і в Парижі на виставі. Він тепер, окрім жіночої гімназії, має уроки ще й в корпусі, так що капітали його значно збільшились.

От, щоб не забути. Папа казав, що наводив справки для Кривкнгока про поступлення в політехнікум, то казали, що тепер ніякої відповіді дати не можуть, а тільки після канікул, коли

виисіїиться, чи зостанеться щось із ЗО вакансій, що тепер єсть. Якщо пе всі будуть зайняті повноправними, то будуть шанси для поступлення тих, у кого не все гаразд, і тоді вже можна починати переговори. Напишу про се Кривинюку сьогодні; оце тільки що отримала від нього Postkarte [1] з фотографією «внут-ренности калмыцкого храма». Поздоровляє всіх з Великоднем, пише, що дуже зайнятий, аби писати довгі листи, що хутко напише мені «детальну відповідь», що сніг і льод заставили його провести свята в Астрахані.

Серг[ій] Костянтинович] поїхав позавчора. Дуже він тут багато бігав, бо якраз на свята зібрались в Київ різні його приятелі, що давно з ним не бачились і, певне, довго знов не будуть бачитись. Аж притомився він врешті. Однак взагалі мається далеко ліпше (на вид принаймні), ніж тоді, як я його в Мінську бачила, та все-таки я не можу на нього так оптимістично дивитись, як його приятелі і він сам, бо знаю, що тут багато значив чисто нервний підйом енергії, і навіть боюся після сього реакції. З Кримом справа стоїть ще непевно. У Серг[ія] Костянтиновича] переміна начальства, і, може, трудно буде одпуск получить. Мені, після мого припадку, Полена] Ізр[аїлівна], що якраз попала случайно до мене за лікаря, дуже радить поїхати сього року в Крим, але не літом, а восени, не стільки для когось іншого, як для самої себе, а тим часом виїхати як тільки добре потепліє, на село. Мені самій дуже хочеться геть з Києва, він мене вже втомив і починає обридать. Остатніми часами в Літературнім] общ[естві] почались різні звади і скандали, касації виборів і т. і.; люди вештаються, по сто раз перемолочують різні «інциденти», кричать до самооглушення, розбивають один одному слух і нерви і все-таки ні до чого путнього не договорюються. Тепер не хочеться детально писати про се, напишу або вже розкажу тоді, коли все скінчиться або принаймні вйясниться. Обридає се все, нарешті, страшенно! Цур йому!

Хочеться виїхать ще й через те, щоб пожити на самоті. Не в моїй натурі жити довго удвох в такій хаті, куди по сто раз на день хтось може вриватись. Відколи приїхала з Петербурга, то, крім реферату про Гейне та деяких листів, нічого не написала і навряд чи напишу багато. Вночі писати не можу, бо заважатиму Оксані спать, а вдень нема можливості. Ще, може, якщо Оксана хутко видужає, то ходитиму до дядини, в неї тепер є окрема хата (Наташина) до мого розпорядку, та, може, й дома, як «скінчиться святечний період, буде менше вештання. А все-таки ще ліпше було б утекти на хутір і побути там зовсім самій, се часом так добре буває! Ось приїде мама

з хутора, довідаюсь, чи можна там тепер жити, та,

може,-«подхвачусь і зашумлю», аби тільки погода поліпшала, а то цими днями у нас знов захолодало, паче восеии. Ото тільки наші почнуть казати: «Та як же ти сама будеш, та з твоїми припадками» і т. і., а тим часом мені іменно краще бути вже самій, ніж у товаристві, ніж навіть у сім'ї. Скитання по курортам привчило мене до періодичної самотини і примусове сталося потім привичним.

Як то ти в інтернаті? Чи не обридло ще дивитись на таку масу люду, як там у вас?

Вибачай, що не прислали ми тобі святечної «снеди», але ж, далебі, трудно було, я не в стані була піти на пошту, а більше нікому було. Погано се, та вже прости. Зрештою, поки б воно приїхало до тебе, то й засохло б.

Шкода, що ти не могла поїхати в Дерпт, слід було хоч днів на два, все ж веселіше було б, а то таки, певне, сумно було, я трохи знаю, що то таке — свята на чужині або між чужими людьми.

Ще й писали ми тобі мало святами. Мені ти, запевне, сього за зле не візьмеш, бо се навіть краще було, що я не писала, може, й тепер ще слід би помовчати, бо, либонь, з листа неврастенія скаче — правда?

Поки дописала листа, Оксані поліпшало і жар пройшов, видно, пароксизм минув. Завтра припишу, як з нею буде, а позавтрьому пришлю «открытку». Тепер пише тобі Дора — совість таки зазрила. Папа просить пробачення, що за зборами в дорогу, а раніш за святечним шарварком не написав тобі, може, напише десь із Черкас. Мама, либонь, з Гадяча напише. Тут-таки устроять спектакль на вашу користь, хотіли ставить «Одинокие люди», але вже поставлять «Борьбу за жизнь», бо п'єса відома компанії (Старицького і Мані гурт), п'єса погана, але грають її добре.

Ну, доволі вже надряпано, порк кінчать. Не споминай в листі до Оксани, що я написала про її «тон», бо се не поможе, а погіршить.

Цілую тебе дуже міцпо, ти ж моя Лілея. Всім знайомим поклон.

Твоя Леся

101. ДО В. М. ГНАТІОКА

ЗО травня 1900 р. Гадяч Гадяч, Полтавск[ой] губ., 18—30. V 1900 Високоповажаний добродію!

Коли я виїздила з Києва, оце вже два тижні тому, то лишила там приготовлену для вас посилку «Ратклiфа»

і просила послати Вам того ж таки дня. Не маю жадної відомості, чи послана вона Вам і чи отримали Ви її. Отже, будьте ласкаві повідомити мене про се. Мені передавав д. Труш, ніби Ви в листі до нього допитувались, чому я не шлю Вам рукописів до

друку. Дуже шкода, що-сьте не написали просто до мене, бо мені цікаво було б довідатись, чи дійшла до Вас та коректа, що я посилала Вам, вертавши з Петербурга. Власне, не мавши відомості про те, затрималась я і з дальшою посилкою, бо я на наші пошти маю причину не дуже-то впевнятись. Крім того, рукопись «Ратклiфа» була якийсь час потрібна в Києві для певних сценічних проектів —

з неї розписувались ролі. Досі, гадаю, коли вже Ви отримали манускрипт, то, запевне, дали його до друку, сподіваюсь, отже, хутко отримати коректу, бо, як я вже мала нагоду писати Вам, межи мною і д. Славинським є така «угода», що наші переклади з Гейне мають виходити під моєю коректою.

Ще раз прошу Вас, шановний добродію, відповісти мені на два не раз задавані питання: чи маєте у себе манускрипт «Балад» Гейне (в перекл[аді] Слав[инсько-го]) і що сталося з моїм перекладом Гейневої передмови до «Атта Троля»?

Посилаю оце для «Вісника» два свої віршики, написані ще зимою, та чомусь досі затримані дома. Згодом пришлю свій переклад одноактової драми Метерлінка «L'intruse» К Хотілось би мені дуже, щоб наша публіка руссько-українська познайомилась би з сим поттгтім драматургом в його найкращих творах, а до того ж її українськім] перекладі. Нехай Ваша хв[альиа] редакцій поборе відому мені свою нехіть до «модерністів» і пропитая мій переклад, я певна, що ся оригінальна і тонко написана річ не може не звернути на себе уваги навіть «прп-стороннього читача». Я не абсолютна (далеко ні!) поклонниця Метерлінка і взагалі «модерни», але в трьох драмах сього автора я справді бачу нові елементи штуки, скомбіновані з великим таланом. Одну з таких драм оце, власне, маю подати.

Щиро вітаю Вас і всю шановну редакцію «Вісника».

З правдивим поважанням

Леся Українка

102. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

6 червня 1900 р. Гадяч 25.V 1900

Милая Лілея!

Поздоровляю тебе з твоїми роковинами, а бажання ти вже сама собі придумаєш, бо я «заздрих» боюся.

Жду я наших, та щось не можна діждатись, а папа писав, що 25-го приїдуть!

Якщо наші не виїхали ще, то скажи, нехай пе беруть Біблії для мене, я вже тут дістала. Ну, бувай здорова! Не пишу справжнього листа, бо щось не пишеться сьогодні... До побачення. Цілую всіх.

Твоя Леся

ˆ 103. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

14 вересня 1900 р. Гадяч 2.IX 1900

Милая моя Лілея!

Пересилаю тобі листа Еліасберга, з нього ти побачиш стан речей. Тепер уже нема й розмови про те, чи їду я, чи ні. Звичайне, їду. Здається, мені прийдеться сей рік чимало енергії вжити, але се нічого, коли мета ясно стоїть, то й енергію знайти не трудно. Як би там не віднеслись до мене всі інші, але я певна, що ти і Миша будете мене завжди розуміти і підтримувати, і се мені багато значить. Врешті, треба кінчать, ще на словах поговоримо.ˆ 5-го я буду в Києві, найпізніше 6-го.

Бувай здорова. Цілую тебе і всіх наших. Я сама зовсім здорова сьогодні.

Твоя Леся

104. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

ЗО вересня 1900 р. Мінськ Минск, 18.IX 1900

Милая моя Лілія!

Перше всього просьба: пришли мені, бога для, 7 рублів, тільки по телеграфу, бо треба хутко, щоб не пізніше п’ятниці рано отримала, розпитайся там на телеграфі, і якщо до п’ятниці се не може поспіти, то не посилай. Думала я, думала, хотіла тьоті блі попросить, та раз я не їду до неї, то не хочеться грошей позичать, у папи теж не випадає, в Дерпт довго листи йдуть, тут якось неловко цозичать у малознайомих людей, а С[ергія] Костянтиновича] не хочу тим клопотать, він тепер не самостійно живе. Отже, звертаюсь до тебе. Може, тобі се й трудно, та вже нічого, я зараз же верну, як тільки в Київ приїду.

Я тільки що вернулась від Еліасберга, розсуждали ми про долю С[ергія] Костянтиновича] і строїли плани. Отже, діло стоїть так: тепер в санаторію, хоч би й петербурзьку, а там треба старатись переселитись на південь, хоч би в Ялту. Не дуже легке завдання, та, може, якось воно вийде. Для мене ж особисто, далеко більш ніж для Ел[іасберга], ясно, що треба С[ергію] Костянтиновичу] перш усього звідси втекти, навіть куди б то не б у -л о, хоч би й не на юг, бо тут жити неможливо при тих умовах, при яких він змушений жити. Його родичі страшенний народ, вони можуть просто на той світ загнати. Сьогодні розстроїли його до того, що не спав цілу ніч і вдень був мов з хреста знятий. Самі, лихо їх знає чого, по ночах не сплять і не вміють навіть сього скрить! Од них поли вріж та тікай, а не то щоб лежати у них в хаті. Ну, та цур їм...

Ел[іасберг] каже, що був би тепер позволив С[ергію] Костянтиновичу] встати, але боїться, що він тоді утомить себе і приведе в такий стан, що не могтиме в санаторію їхати. Коли б

уже скоріше рішилось те питання, куди їхать! С[ергій] Костянтинович] сьогодні вже поговорю-вав, що він би хотів поки там до санаторії, поїхати в якусь лічебницю, просто больницю, хоч би в Київ,— видно, добре йому тут!.. Ел[іасберг] запевняє, що справа С[ергія] Костянтиновича] далеко не безнадійна, я думаю, він говорить щиро, тільки при слові «наследствен-ность» хитає головою. Справді, здається, окрім філософії Купер'яна, нічого не видумаєш.

Досить монотонний сей лист. Що ж, такі враження! Зо мною нічого нового, здорова, як і при тобі, видержка мене не покидає, тільки вечорами якийсь непреоборимий смуток опановує, але, врешті, припадків жадних, і то добре. У п'ятницю виїду, пора вже. Може, зберусь сеї осені ще й в Петербург, хто знає...

Телеграфуй: Минск, Захарьевская, Новомосковская, Косач,— я думаю, так доволі.

Міцно, міцно цілую тебе, ти ж моя Лілія! Бувай здорова.

Твоя Леся

105. ДО М. І. ПАВЛИКА 17 ююовтня 1900 р. Київ 5.X 1900

Шановний друже!

Давненько не озивались ми один до одного, але то з нами часто буває... Тепер, на жаль, певне, нічого цікавого не напишу, бо досить-таки втомлена, а час не жде, треба писати зараз, щоб не-прийшлось пождати знов. Зайнята я дуже, бо, крім звичайної своєї белетристичної] роботи, маю іншу обов'язкову: відколи стала здоровілою, схотілося на свої ноги стати (воно ж і пора!), от і впряглась до роботи. Та нічого, се добре. Маюся тепер на здоров'я зовсім не зле, головно, що нога вже спокій дала після хірургії; нерви часом не дають спокою, але то вже їм так годиться, либонь, чи не професія того вимагає. Взагалі — all right!

Хочеться мені у Вашу сторону навідатись. Можливо, що як управлюся з роботою (себто заведу їй постійний лад) та зберуся з грошима, то й зроблю Вам візиту, ще таки, може, сеї зими, а ні, то навесні. Я перестаю розу-мітъ галицькі обставини, а се мепі прикро, я ніяк не вважаю гал[ицьких] справ для себе чужими.

Єсть у мене до Вас прохання (як завжди — визискую!): будьте ласкаві, збирайте під час виборів усякі газети, відозви, брошурки, памфлети і т. і., що будуть видані всіма гал [ицько] -руськими партіями чи то приватними людьми, і складайте в себе ту колекцію. Чим повніше буде та колекція, тим краще. Згодом один добродій, російський] кореспондент, напише Вам з Берліна, куди треба ту колекцію вислати, а Ви йому пошлете рахунок, скільки Вам той збір коштуватиме, то добродій Вам зараз же той рахунок залагодить. Ви не відмовляйтесь від заплати за колекцію, бо то не для мене, а для того добродія, то за що маєте йому даремно

послуги такі робити? Коли Вам самим тяжко тим зайнятись, то попросіть когось із мені знайомих молодих галичан від мого імені зробити те і передайте ті умови, про які пишу Вам. Мені було б дуже неприємно, коли б з сього мого прохання ніякого скутку не вийшло, бо раз, що я обіцяла кореспондентові залагодити сю річ, а друге, що слід, аби про гал[ицькі] справи були безсторонні і добре освідомлені дописі в російських] газетах, а сим, власне, і має займатись мій знайомий кореспондент. Отже, се слід для нас же самих.

Колись Ви писали мені про організування молодежі. Організатор з мене лихий (краще сказати, ніякий), але молодь починає сама організовуватись; тут уже, сподіваюсь, і я щось можу помогти, бо на помічницю все ж більше вдалась, ніж на «війтову палицю». Eppur si muove! [1]

Ще прохання: пришліть мені, таки вже мені самій, оповідання Мартовича, якщо вони вже вийшли, та, може, й Бордуляка вже можна набути, на адресу: Фастов, Ки-евской губ., Елене Григорьевне Бердяевой.

Коли побачите Ф[ранка], передайте йому моє вітання і мій великий жаль з поводу лиха в його родині, справді, серце крається на саму думку про те!

Вам щиро стискаю руку.

Як маєтесь?

Л.

17 жовтня 1900 р. Київ 5.X 1900

Милая моя Лілея!

Тільки що отримала твого листа і зараз же відповідаю, хоч теж страшенно зайнята, до умопомраченія, аж от букви пропускаю. За переклади береться Оксана, я абсолютно не маю часу сей місяць, книжки Федьк[овича] і Нечуя вишле тобі маг[азин] «Киевск[ой] стар[ины]», а Коб[илянську] і Стеф[аника] я попрошу Гнатюка вислать тобі, на яку скажеш адресу (може, баронесі?). Твої переклади уміщені вже при моїй статті в «Жизни», і т[ак] як гроші мені прислали без детального рахунку за все,— і за статті, і за твої переклади (котрі зайняли 10 сторінок),— то я тим часом посилаю тобі 10 р. (мама від себе посилає 10 разом з моїми), а ти розпитайся в Слав [инського], скільки «Жизнь» звичайне платить за переклади, то я тобі зараз надішлю, скільки ще за мною зостається. 7 р. я тобі послала через Кривиню-ка, але він, певне, забув чи не міг віддать їх. Сама я не питаю з Поссе рахунку за переклади, бо чогось ніяково, наче я не

вірю, що мені всі гроші належні заплачено.

Я тепер не пойму, як стоїть справа з Кр [ивинюком] ? Чи могли б ще й тепер ті 150 р. ділу помогти? Коли діло стало тільки за тим, то я сама тепер могла б йому дать 100, ну, а 50, може б, позичила десь. Діло в тім, що я отримала за статті 180, з них 10 посилаю тобі тепер,

25 у мене позичено до кінця сього місяця, 5 сама мушу віддати за довг, отже лишається 140; 40, щонайменше, мушу потратити на книжки і журнали, без чого неможлива дальша робота для «Жизни». Але я можу в когось позичити 50 р. з тим, щоб віддавати потім щомісяця рублів по 10—15 з своїх гонорарів («Ж[изнь]» обіцяє 75 р. на місяць за кождий огляд в 16 сторінок). Моя перша обов'язкова стаття появиться в декабрі, отже, може, мені до нового 40 р. стане, а як не стане, то нічого, жила ж я досі без власних грошей.

Так що скажи Кр[ивинюкові]: коли тепер діло стало за 150 р., то вони його в Києві ждуть. А мені тільки зараз же напиши, чи треба мої гроші, то я їх не буду розпускать. Коли треба, можна і в Петербург гроші послать. Я тільки не хочу, щоб наші знали, що я Кр[ивиню-

кові], позичила гроші, через те видумаю щось, аби не дивно було, що я кудись поділа раптом всі гроші. Коди ти думаєш, що Кр[ивишокові] буде неприятно позичать у мене, то я можу послать тобі чи взагалі зробить так, як ти посовітуєш, щоб було краще. Було б несправедливо губити всю прийдешність людини через яких там 150 р, Я ніколи не об'яснялась Кр[ивинюкові] ні прямо, ні кос-венно, як мама, в своїх чувствах до нього, бо се якось не приходилось до слова, але ж він знає, що я вважаю його за свого товариша і, по-настоящому, не повинен би церемонитись прийняти від мене якусь поміч, але я знаю, що психологія людей, придушених злиднями, дуже вразлива, отже, не хочу звертатись просто до нього, а прошу твого делікатного посередництва. Ти краще знаєш натуру Кр[ивинюка] і як з ним треба обійтись. Він стільки раз за се літо проявив делікатність до мене самої, що я б не хотіла навіть ненароком чимсь вразити його. Коли гроші треба зараз, ще в Петербурзі], то телеграфіруй: «Высылай книги», і я вишлю якнайшвидше 150 р. на твоє ймення.

Чи ти писала Серг[ію] Костянтиновичу] справки про санаторії? Він мені все ще не пише, куди має їхати. І боюсь я тих северпых санаторий і знов же думаю, коли б справді з Кримом не вийшло ще гірше, якщо серед зими прийдеться вертатись із Ялти та просто в білоруську зиму. До того ж в Петерб[урзі] хтось міг би його хоч одвідувати, а в Криму аж страшно, така там само-тиня. Я хотіла поїхати з ним у Крим, навіть обіцяла йому те, але,

здається, хоч і як се тяжко, прийдеться не дотримати обітниці. Він не розсердиться за таке «зламан-ня слова», бо він завжди мене розуміє і вірить мені, як своєму найближчому другові, але ж від того не легше буде ні йому, ні мені... Я тепер ламаю собі голову, як би устроїти, до кого б удатись, щоб помогти йому дістати якусь посаду в Криму, тоді він міг би після санаторії оселитись там, і, може б, се його врятувало хоч трохи. Чи не знаєш ти кого в Петербурзі], хто міг би мати на се якийсь вплив? С[ергій] Костянтинович] казав, що ніби, при деякій протекції, не дуже трудно знайти якусь посаду в удельном ведомстве при удельных виноградниках біля Ялти. Але де ж та протекція? Ні він, ні я нікого не знаємо там. Оце напишу до одної кримської меценатки, хоч сливе напевне думаю, що то буде без скутку.

Се страшна біда. І знов тії гроші!.. Тільки тут уже 150 р. мало. І діло йде не про таку чи іншу перспективу життя, а просто про само життя... Коли я думаю про се, такий мене смуток огортає, що й робота, й життя, і все стає немило... Ну, та годі, досить з тебе й так злиднів.

Я з нашими говорила (звісно, не від твого лиця, а від свого) про те, що як се ніхто в Києві не поміг Кр[и-винюкові] в обставинах. Папа каже: «Вольно ж ему быть неоткровенным,— попросил бы и дали бы! А впрочем, эта заграница — фантазия, ему в России лучше оставаться». Мама каже: «Ліля одібрала нам всяку можливість помогти К[ривинюкові] матеріального не ловко предлагать йому гроші, коли він щитається в особих відносинах до нашої сім'ї. А впрочем...» Тут далі те саме, чим і папа кончив. Всі знайомі К[ривинюка] рішають за нього, що йому в Росії буде «лучче». Вічна історія «приятельських рад».

Перечитала я ще раз твого листа уважніше і бачу, що гроші не пізно для К[ривинюка] і тепер. Так скажи йому, що вони єсть, і напиши, чи посилать їх, чи К[риви-нюк] сюди приїде. Та прости, що я так багато насорочи-ла, не розібравши одразу діла, але я взагалі безтолкова, а тепер ще й надто. Роботи для «Жизни» сила, бо треба страшну масу книжок і газет перечитувать, а до того бігать за ними по бібліотеках і де тільки можна випрошувать, бо іностр[анпа] література стоїть в Києві чортзна-як, а не можна ж писать «обзори» нашармака. Поки устроїться нормальний etat des choses [1], клопоту сила. Все-таки я дуже рада сій роботі (спасибі за повіншування), бо вже от перший її приємний скуток, що можу помогти товаришеві. Да, я помагаю йому для нього, а не для тебе, ну може, ще для себе, для власної приємності, як, властиве, завжди все на світі робиться, n'en de-plafse aux altruistes [2].

Не думай, що я через те можу не поїхати з С[ергієм] Костянтиновичем], що грошей не буде, коли тільки буде можна з

інших причин, то будуть і гроші, я маю свою комбінацію. Можливо, що мене, власне, робота не пустить, а відказатись від неї сам С[ергій] Костянтинович] не порадив би мені, бо се, значить, знов пустить на вітер свою матеріальну незалежність. Я думаю, що таки

[1] Стан справ (франц.) — Ред.

[2] Хоч би це й не подобалось альтруїстам (франц.).— Ред.

поїду, хоч би мені прийшлось для сього більше енергії потратити, ніж я потратила її за все своє життя. Нехай навіть се все буде «жертва непотрібна», але я найбільш люблю приносити імеппо такі жертви иа алтар дружби,— в сьому логіки мало, признаю, але що робить, се факт. C'est triste, mais c'est scientifique... [1]

«Нема часу, нема часу», а сама просторікую безконечно, дарма що весь стіл завалений, нігде курці клюнути, ще не переглянутими (!!!) книжками і що на цілковите написання статті маю тільки три тижні перед собою!

Бувай здорова і пиши або телеграфіруй скоріше про діло. Ти знаєш, що я завжди хочу помогти своїм товаришам, коли тільки можу, і через те мою поміч не сором приймати. Я певна, що К[ривинюк] поміг би мені теж, якби міг, при всякій приґоді. Кланяйся йому від мене. Тебе цілую міцно. Як матимеш час, то пиши. Я не обіцяю часто писать, бо вже сього місяця більш не виберу часу. Ще раз цілую.

Твоя Леся

Новина. Приїхала Маня з Уссурійського краю. Масу розповідає, та ніколи вже про се писать. Вона тебе цілує.

107. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

31 жовтня 1900 р. Київ 19.X 1900

Люба Лілія!

Нарешті від тебе лист! Признаться, мені таки було неприємно, що ти мені не відповідала на той мій лист, якось навіть аж трохи вразливо, але вже тепер нічого, розумію, що тобі було не до писання. З тими злополуч-ними 7 р. було діло так, що в остатню хвилину, коли я мала дати їх К[ривишокові] для передачі тобі, то мама взяла їх у мене, кажучи, що вона їх дасть йому сама вкупі з якимись іншими, ще належними тобі від неї, ну, і, значить, не дала, забула, може, захватавшись (вона писала листи, як завжди, до остатньої хвилини), а потім, як то звичайне, не призналась мені в тому. Посилаючи тобі гроші за переклади (я потім зважила, що тобі належить 15 р., а не 10, і так послала), додала від себе

10 р. і сказала мені, що то вона так собі «на всякий случай» посилає їх тобі, а про мій невідданий довг — ні слова. Отже, як

бачиш, мама вже не може зробити з сього ніякої історії і ніхто з К[ривишоком] про се не говорив і не говоритиме.

Я,‘ не дождавшись відповіді від тебе, предложила М[ихайлові] В[асильовичу] сама поміч від себе. Він віднісся дуже просто і по-товариськи, сказав, що він ще нічого не рішив, а як рішить їхати за границю, то вдасться до мене, бо Євг. увесь сей академічний рік (а не тільки до календарного нового року) не буде в стані помагати йому. Ти кажеш, щоб я добре роздумалась раніше, ніж предлагать свою поміч. Звіспо, я се зробила ще тоді, як тобі писала. Ти боїшся, коли б я «не пожалувала» про свій поступок. Ти коли-небудь чула, щоб я жалувала про яку-небудь послугу, зроблену комусь із товаришів? Будь певна, що з моєї помочі ніколи не вийде образи для Михайла] В[асильовича]. Можливо, що і мені будуть потрібні гроші сього року, але можеш бути певна, що я їх не буду стягати з М[ихайла] В[асильовича], знайду якусь іншу комбінацію, і він ніколи не буде знати, чи трудно мені було, чи легко помагати йому.

Він у мене ніколи нічого не просив, я визвалась сама і, значить, моє діло виконати своє бажання так чи інакше. Яка ж і де тут може бути образа для М[ихайла] В[асильовича] ? Хоч би мені навіть було трудно помогти йому, я все-таки помогла б. У мене єсть якась аномалія: коли я почуваюся нещасною, я не можу бачити спокійно нещастя інших людей, ну, а я тепер досить нещасна... Впрочім, з подоріжжю М[ихайла] Васильовича] ще не рішено, товариші збивають його з толку, запевняють, що з таким малим знаттям мови не варто їхать, що дарма потратить час і гроші, радять шукать роботи, вчитись по-німецьки, а тоді вже на осінь їхать. Я одна раджу йому їхать тепер.

У ректора він був, і ректор признався, що зробить такий отзив: «Ни в чем не замеч[ателен], кроме лабор[аторных работ]», а після сього навряд щоб кудись прийняли. Оце пішов М[ихайло] В[асильович] опять по всяких товаришах (по-моєму, даремне!). Жде інформації! про Мюнхенський політехнікум і про умови життя в Мюнхені. Одним словом, ще ніщо не рішено.

Про наші домашні справи тобі мали написати папа і Дора. Зрештою, нічого особливого: всі здорові, мама ще не приїхала. Я дуже зайнята, що далі, то більше, і через те не пишу листів, окрім конечне потрібних. Миша хай не обіжається, бо іменно він мені не відповів на мого остатнього листа, а я навіть сподівалась неабиякої відповіді.

Часто пишу я тепер тільки С[ергію] Костянтиновичу] і буду писати, хоч би мені ніколи було вгору глянути, бо сі листи, здається мені, «конечне потрібні». Йому

з початком глибокої осені знов погіршало, кашель щ е гірше,

жар вище 38,5; про виїзд в санаторію щось уже мовчить, та й куди їхати в таку погоду і з таким жаром?

О, якби він міг поїхати за границю! Он Льоня Борецький] поїхав в санаторію на Рейні і вже в два тижні значно поправився. Як би я хотіла вирвати мого нещасного друга від тих його quasi ˆродичів, з тієї проклятої ями, що витягає з нього остатнє здоров'я!

Однак ти, може, маєш рацію, що ніколи не слід писати листів увечері. Я занадто в лірику вдаюся і забуваю, що в мене на неї нема часу, що маса роботи лежить на совісті! Ну, та що вже там, я тепер і так не дуже часто маю нагоду до ліричних розмов, бо — нема з ким їх провадити. То, може, не гріх, як десь там якась нотка прорветься в листі, людина не камінь.

Бувай здорова! Міцно цілую тебе. Не став мені в строку, як я що забуду, наплутаю, не до речі скажу,— я тепер дуже заморочена.

Твоя Леся

108. ДО В. О. ПОССЕ

10 листопада 1900 р. Київ Киев, Благовещенская, 97, 29.X 1900 Многоуважаемый Владимир Александрович!

Прежде всего позвольте поблагодарить Вас за любез-ную распорядительность относительно высылки мне гоно-рара и журнала, и то и другое я в своє время получила, не написала Вам тогда потому, что страшно была занята все это время. Ваши желания относительно моей ближай-шей работы я, насколько могла, приняла к сведению, но

[1] Майже (франц.)— Ред.

все же радикально изменить плана этой статг>и по могла, так как уже были собраны и расположеііы миіюстимм образом материалы, а другие подыскивать не хвати,іго бм времени. Тема статьи: «новая женщина» во фраіщузскоиг литературе с параллелями из других литератур (неме-цкой, английской и скандинавской). Мне кажется, что эту тему все равно надо было бы рано или поздно затро-нуть, так отчего же не теперь? «Главнейшие литератур н ы е явленія» за этот год и без того были уже разобраны в «Жизни» в очерках г-жи Гуревич (ко-торые я, конечно, просмотрела), а монографически только и стоит писать, что о таких вещах, как, напр[имер], драма Ибсена, другие же, более низкого достоипства, не-обходимо объединить какой-нибудь определенной мыслью или по крайней мере подвести под какую-нибудь катего-рию, чего никак нельзя было бы сделать при обзоре всего, что вышло за последнее время из-под пера хотя бы вто-ростепенных европейских знаменитостей.

Статья моя уже окончена, завтра или послезавтра я ее

посылаю Вам, так что 3 или 4.XI она будет в редакции — это ведь еще не поздно?

Следующая моя статья будет о польской литературе, сообразно Вашему желанию. За другие литературы, кроме малорусской, польской и, пожалуй, болгарской, я не берусь, потому что не знаю других славянских язьїков иа-столько, чтобы судить о етиле и т. д. Скаидииавскую ли-тературу я пока реферирую по пемецким переводам, но вскоре буду в состоянии читать ее в оригиналах. У меня намечено несколько тем: французекая социальная драма, немецкая модерна и ее отношение к французекой deca-dance \ трансваальская война в английской поэзии и про-зе, self-mademan[2] в американском романе, итальянский политический роман и метаморфоза д'Аннунцио, протестантизм и общая этика в' скандинавской литературе. Я бы попросила Вас сообщить мне, в каком порядке удобнее было бы Вам, чтобы я расположила эти темы; это мне нужно для систематизирования материалов, т[ак] к[ак] при вьшиске книг из-за границы пообходимо соображать все очень заблаговременно, иначе книги, а вместе с ними и моя работа будут опаздывать.

Товарищески жму Вашу руку.

[1] Декаданс, декадентство (франц.) — Ред.

[2] Людина, зобов'язана всім сама собі (англ.).— Ред.

26 листопада 1900 р. Київ 14.XI 1900

Лілея моя!

Позавчора мама дала мені сього листа, що прийшов у Гадяч, щоб переслати тобі, але не зробила того до сьогодні через клопіт, який зараз розкажу.

Мама просить вибачення, що розпечатала листа (він не був виразно адресований тобі — там стояло просто 0[льге] П[етровне] К[осач] (без «панни» чи «т-Ііе», чи як там ще), просить вірити їй, що вона його не читала і що їй дуже прикро за таку помилку. Сама вона не пише, бо ще не зовсім здорова, позавчора заслабла на інфлуенцу, одразу так раптово, що ми думали, буде щось гірше, але сьогодні вже зовсім ясно, що нічого серйозного нема, темп[ература] сливе нормальна, «самочувствие» теж, і мама вже поривається вставать. Оксана так само хвора, але сьогодні вже встала і грає на фортепіано, се була теж інфлуенца. Як бачиш, діло пусте, але того не можна було зважити одразу, і я сих два дні зовсім розривалась між клопотом коло хворих і своєю роботою, бо її цілком покинути я теж ніяк не могла. Тепер зосталась тільки робота, клопіт менший, але вже краще, якби вона мене зовсім захопила і не дала б ні про що думать, бо все одно ясних думок нема. Од С[ергія] Костянтиновича] дуже погані звістки, він ослаб

до крайності (певне, через се він не пише тобі), мало не щодня мліє від упадку сил, кашель ще збільшився. Се він сам пише, а от що пише про нього Dr Еліасберг у відповідь на мої питання: «С[ергей] К[онстантинович] опять стал лихорадить (у нього жар 39° і вище), потерял аппетит и значительно ослабел. Бронхит не случайный, а находится в связи с болезнью. Хотя в легких еще нет угрожающих изменений, но при этой проклятой болезни нельзя полагаться на объ-ѳк[тивные] данные: бывает скоротечная чахотка, при кот[о-рой] объектйвно (клинически) в легких ничего не находить, а больной между тем тает, как свеча... Говорю я С[ергею] К[онстантиновичу] о временном ухудше-нии глави [ым] обр[азом] для утешения, но, может быть, и действительно ему станет лучше, когда установится зима. Но пока солнце взойдет, роса может глаза выесть. Словом, я очень и очень опасаюсь за него. Вдобавок, он още охрип. Он приписывает сипоту кашлю, дай бог, что-бы он был прав...»

Ти бачиш, що се таке?

Потім Ел[іасберг] пише про санаторію, що С [ергій] Костянтинович] хоче через Пол[іну] Ізр[аїлівну] все-таки добиватись в Фінляндію, «но если не удастся устро-иться в упомян[утой] санат[ории] и если лихорадка бу-дет упорно держаться, тогда придется отправить его в Крым». Остатньої фрази гаразд не розумію: ну, а коли лихорадка мине, то тоді що? оставатись в Мінську? Врешті, то неважно, бо в Мінську я йому оставатись просто не дам, як тільки він в стані буде звідти виїхать. Його звідти, у всякім разі, рятувати треба! А, коли б же тільки вирятувать! В остатньому листі С[ергій] Костянтинович говорить про свій новий проект їхати замість російських санаторій в Швейцарію, в сан[аторію] Давос, і питає, чи могла б я з ним поїхати. Я гаряче підтримую сей проект і пишу, що поїхати можу, і се правда, я поїду, хоч би там що. Коли не стане на се моїх грошей, я позичу, дістану ще яку роботу і все-таки поїду. Як тільки з початком зими С [ергій] К[остянтинович] поправиться (я таки маю на се надію), ми з ним рушимо! Я рада б з ним бути тепер, але се ніяк не можливо, мій раптовий приїзд його злякає, та ще й його родичі стали між нами, будь вони...

М[ихайло] В[асильович] вже не їде у Львів, але, звісно, не через мій проект швейц [арської] подорожі (се проект пізніший його рішення), а через те, що йому не дали паспорта. От проклята доля!

Ну, бувай здорова! Спішуся, та й все одно, що я тепер доброго можу сказати? Цілую тебе міцно.

Твоя Леся

110. ДО О. 10. КОБИЛЯНСЬКОЇ

Anlescriptum[1]: на цитрі конче треба добре навчитись грати і привезти її до мене літом, я відтягну з Вас музикальний довг за мою торішню музику. Пам'ятайте!

26 листопада 1900 р. Київ

Дорога моя товаришко!

14.XI 1900

Дуже я втішилась, що Ви таки нарешті обізвались до мене. Се ж і правда, що ми одна від одної чекали листів: я писала Вам літом, там між іншим і свою подоріж на північ описувала, але, очевидно, той лист [до] Вас не дійшов. Се шкода через те, що, може б, наша розмова не перервалась би так надовго, якби Ви того листа отримали.

Тепер, liebe Ferne [150], пишу Вам зараз же по отриманні Вашого листа, щоб «не задавнилось», але мушу писати коротко, бо дуже не маю часу. Маю тепер обов'язкову роботу: пишу щомісяця літературні огляди до «Жизни», що платить мені за се по 75 р. за аркуш; гроші се не так і великі, коли зважити, скільки роботи сі огляди вимагають, але я вже взялася за них, бо тепер мені було б ᵀРУДᴴо жити без власних незалежних фондів, а белетристикою своєю, самі знаєте, я не зароблю нічого. Інша праця, не літературна, дала б мені менший заробіток, втомила б мене далеко більше і, може, навіть затамувала б мій розвиток, відбиваючи мене від читання, а що найгірше, прив'язала б мене до якогось сталого місця, одбираючи можливість раптових подорожів, без яких я не можу здумати «нормального» життя. Певна річ, що я белетристики і не думаю покидати, бо то вже моя натура того б не дозволила, тільки ж я багато, раз у раз писати белетристики ніколи не могла, бо вона занадто палить мене, і коли б я, наприклад, з рік щодня писала вірші чи сірозу красну, то мій Brennmaterial[151] вичерпався б так, що з мене б тільки облудка лишилась. «Жизнь» дає мені хоч ие дуже великий зарібок (в Росії взагалі гонорари досить високі), але зате постійний, і се для мене тепер багато значить. Правда, що робити треба регулярно на термін, пам'ятаючи, що час не жде і навіть що «час — то гроші».

Розсердив мене «Вісник», поробивши з моєї статті цитати тільки про Стефаника і зовсім поминувши мою характеристику Ваших творів. Що се — навмисне?

Ваше «Під голим небом» дуже мені подобалось, і не тільки мені, а всім нам. Се високопоетична річ і до того ж оригінальна. Ви артистка,^ в нашій публіці не дуже теє ціниться, але я ое люблю над усе. Es lebe die Kunst! [1] Можуть знайтись деякі дрібні уваги щодо стилю тощо, але тепер про се не буду писати,— коли хочете, то згодом. Надсилайте скоріш Ваше оповідання до «Киев-

ск[ой] стар[ины]» і майте на увазі, щоб не давати його gratis, сей журнал має тепер звідки платити, а поети, на жаль, не тільки святим духом жити мусять. Чи бачите, якою я утилітаристкою стала? Може, навіть скажете: «А, фе! Ach, liebe Freundin, es hat seine Grtinde...» [2].

Напишу до «Жизни», щоб мені прислали відбитки моїх «буковинців», як зробить се, то пришлю й Вам, а тепер ще й сама не маю нічого, окрім одного примірника, що мені на часі потрібний.

В нашій родині пема нічого дуже лихого, але й нічого надто доброго: мама, Оксана і Дора були хворі остатніми днями, мама ще й сьогодні в ліжку, хоч уже видужує, то була інфлуенца, що тепер лютує в Києві.

Ст[арицькі] та Др[агоманов]и маються гаразд, я їм передам Ваше вітання.

Я маюся на здоров'я добре, але все-таки «чорний світ навколо мене», а чому, власне,— напишу через два тижні, коли писатиму Вам довгий-предовгий лист. Тепер мушу скінчити. Сердечне цілую Вас. Наші всі Вас вітають. Не мовчіть же довго!

Ваша Л. Косач

P. S. Труш уже в Галичині і мав до Вас паписати. Ми з ним дуже добрі товариші.

NB. Мама просить, чи не могли б Ви їй назад прислати оригінали її «Соловьиной песни», що Ви перекладали для німецького збірника? Коли не згубився, то, б[удь] л[аска], пришліть.

бачила, який він тепер. Якщо будеш у нього, то наведи як-небудь розмову, чи не вважав би він можливим, щоб я приїхала тепер до нього. Він мені все пише про те, як ми поїдемо вкупі в санаторію, але де ж та санаторія, як же до неї вибратись? Коли от уже й зима, а в нього кров горлом іде і жар все більше й більше! Знов пише часом, що коли прийдеться застрянути на зиму в Мінську, то він устроїться якось незалежно і попросить приїхати мене, але як же, власне, може він устроїтись?

Пише теж і про те, що при мені йому навіть гинути буде легше, але ж не можу я своїм раптовим, непроше-ним приїздом дати зрозуміти: ось ти вже гинеш...

Я знаю, моя Лілеє, що се тяжка місія, яку я прошу тебе взяти на себе, але се неначе була б якась потіха мені з того, якби ти заїхала, я б, може, чогось довідалась, що вивело б мене з сеї примушеної пасивності.

Як тепер часто всі говорять про те, що ось я тепер здорова і що се мусить мені бути дуже ново і приємно. Якби вони знали, що бути здоровою тільки самій для мене нічого не варт. Не радує,

зовсім не радує мене моє здоров'я!.. Ну, годі, до побачення, цілую тебе міцно, моя Лілеє.

Твоя Леся

112. ДО В. О. ПОССЕ

21 грудня 1900 р. Київ Киев, Мариинско-Благовещ[енская], 97,

9.XII 1900

Многоуважаемый Владимир Александрович, мне очень было неприятно, что я, кажется, несколько запоздала со своей статьей о польской литературе, но при всем жела-нии и старании ее невозможно было написать скорее,— оказалось, что эта тема потребовала гораздо больше работы, чем я раньше предполагала. Дело в том, что в рус-ской литературе, сколько мне известно, кроме работы Спа-совича, совсем нет ничего о польской литературе, выхо-дящего за пределы простой рецензии. Я хотела дать все-таки критическую статью, а не рецензию, да боюсь, что мне это не удалось: страшно трудно стиснуть такой огромный материал в рамки короткой статьи, да еще при этом не упускать из виду, что это все-таки о б з о р, а пе историко-литературное исследование. Утешаю себя тем, !чу'ё- это только' ввёёййе, которое облегчит мне дальней-шие обзоры нольских новинок.

Ввиду ;тогр, что в «Жизни», по-видимому, охотно по-мещаются иереводьі из новейших польских авторов, я ре-шилась послать Вам теперь один перевод небольшой, но очень типичной вещи Ст. Пшибьішевского, шефа краков-ской модерны,— быть может, она Вам покажется интерес^ ной. Перевод сделан не мной, но под моей редакдией щ как видите, с моим иримечанием. Если эта ноэма Вам го-дится, то, можѳт бытъ, Вы найдете удобным помеетить ее при моей статье, в которой, между прочим, трактуется и о Пшибышевском? Жалею, что но могла послать этого перевода в мосте со статъей, да ие хотелось мие ещё боль-ше\ опаздывать с ной ради этого.

Стаття моя, несмотря на все сокращения, какие толь-ко я могла в ней сделать, вышла все-таки несколько длиы-ной, но я бы просила все же не урезывать ее — она и так стиснута,—зато следующая уж будет короче, т[о]е[сть] возьму не такую сложную тему.

У меня к Вам маленькая просьба, к сожалению, на-столько запоздалая, что я даже мало надеюсь на ее ис-полнение. Кобылянская и Стефаник (мои «буковинцьі»)' недавно просили меня прислать им ту мою статью, где го-ворится о них, но я не могу это сделать, т[ак] к[ак] у меня єсть только один ее экземпляр в тексте книжки «Жизни», которую я совсем не хотела бы им отсылать. Если бы можно было получить два оттиска с этой

статьи («Малорусские писатели в Буковине»), то я была бы Вам очень благодарна, но я очень хорошо сознаю, что теперь едва ли можно это сделать. А жаль мне отказывать своим буковинцам!

Я, конечно, не только ничего не имею против того, что Вы поставили мой автограф на юбилейном подарке Ми-хайловскому, но, напротив, очень благодарна Вам, что вспомнили обо мне при этом случае. Само собой разуме-ется, что я не уклоняюсь и от материального участия в этом подарке, прошу иметь это в виду при будущем ра-счете со мной.

Простите за длиное письмо, не умею писать коротко!

[4] Жму Вашу руку.

Уважающая Вас Л. Косач

26 грудня 1900 р., 2 січня 1901 р. Київ 14.XII 1900

Люба моя товаришко!

Дуже оце Ви мені смутну новину написали про Яко-бовського! І чого так людині раптом умерти?! Чи не маєте яких там матеріалів про нього, щоб могли мені прислати, треба буде щось написати про нього до «Жизни», однаково я мала писати про його стосунок до німецькоїʼ] модерни, але тепер слід би до того приступити griindli-cher *. Шкода чоловіка, бо талановитий був і симпатичний

і не час би ще йому вмирати.

Як довідаєтесь що про долю того нещасливого збірника укр[аїнських] новел у Дрездені, то, будьте ласкаві, напишіть мені — чи він коли вийде? Господи!

Щодо «К[иевской] стар[ины]», то там платять не дуже багато, так, може, 25 рублів від друк[ованого] аркуша, часом ЗО, виїмково навіть 40. Думаю, що оповідання Ваше буде прийняте, бо оце навіть редакція через мого татка запитує вже мене, чи не знаю я Ваших замірів щодо сповнення обітниці писати. Звісно, редакторських фантазій ніхто не годен вгадати, та все ж не думаю, щоб могли звернути Вам працю назад. Чом Ви їм не послали на зразок початку повісті, то були б вже знали напевне, чи воно в них піде.

21.XII. Бачите, як у мене часом з листами діється! Пролежав початий лист цілий тиждень, поки судилося йому знов під мої руки попасти. Але вже тепер не випущу його з рук, поки не скінчу.

Даремне просите вибачення за те, що питаєтесь у мене практичної ради — я готова служити Вам у всякій пригоді, великій і дрібній, аби тільки Ви хтіли вдатися до мене. Надто коли Ви заміряєтесь при помочі гонорарів вибратись до нас, то я не то що радою готова помогти Вам до сього, а навіть якби Ви позволили, то сама б заробила, та й привезла б Вас сюди, та й

довго б тримала, аж поки б не стали проситись: «Ой пустіть мене на Буковину!»

Захтіли Ви, щоб наші люди щось говорили про Вашу новелу! Вони хіба тоді щось заговорять, коли їм цілий том такйх речей напишете, та й то ще невідомо. У нас писатель, коли хоче, аби про нього більше говорили, то мусить вмерти, тоді його з великим гуком поховають і почнуть писати по всіх усюдах, що «вся Україна плаче» за своєю славною дитиною і т. і.

Чекаю обіцяної фотографії від Вас, а своєї берлінської зараз не маю, навіть колись писала до Берліна, замовляла другий наклад, та якось з того нічого не вийшло, не отримала я нічого. Та не знаю, чим вона Вам сподобалась: ще Ліля там не так зле вийшла, а я то, далебі, там більше до мокрої курки подібна, нія^ до «лебедя». Я б, може, тепер фотографувалась, та боюся, щоб знов не пригадати собою тії ж таки мокрої курки, а се образ якось малоноетичний, нехай як настануть трохи ліпші часи, то вже тоді пришлю Вам свою Conterfei.

Відбитки моєї статті з «Жизни» я Вам вчора вислала, а Ви вже будьте ласкаві переслати одну з них д. Стефа-никові, а при тім передайте йому моє товариське вітання. Хотіла я щось написати на тих брошурках, аби відомо було, кому й від кого, та по наших поштових приписах не вільно нічого писати на друкованих речах, що посилаються під опаскою. Зрештою, колись на чімсь поважнішім сподіваюсь написати, не на такій критичній дрібниці. Взагалі критика для мене eine Nebensache[152], бо Hauptsache[153] єсть, була й буде — таки поезія! Оце хочу зладити видання своїх віршів таки тут, на Україні, витягну дещо з попередніх своїх збірників, що моя^е перейти через сито, а то ще додам дещо нового, що назбиралось уже по виданні «Дум і мрій». Се вже слід зробити, а то якось чудно виходить, що я поет тільки за кордоном, а на Україні — російський журналіст.

Чи там вже вийшло моє «Над морем»? Мало з'явитись у 1 ч. «Вісника», писав Труш. Може, довідаєтесь, як воно там сподобалось кому з людей, то напишіть мені, воно все ж цікаво знати, треба признатись. Та й як Вам тепер воно здалось, коли його самі прочитали, а не з мого голосу почули.

Дуже шкода, що справи д. Стефаника так зле стоять, але, може, вони ще якось поправляться,— він людина з талаком, то чей же не загине.

Питаете, чи буваю часто в театрі, отже, ні, дуже рідко. Трупа «консолідована» дуже порядна, але репертуар мало мене загоджує. Якось була на новій драмі Кропивни-цького «Зайдиголова» та й дуже лиха вернулася з того. Шкода мені було Заньковецької, що марнує свій талант на таких речах. Не хочу

описувати сеї штуки, бо справді не варт. Жаль мене гризе за український театр. Був у неділю оце вечір Старицького в Літер [атурно]-арт [истично-му] товаристві, досить добре удався. Оце всі українські артистичні події, які я бачила, а то сиджу дома і не рипаюсь, нема якось ні часу, ні настрою до жадних розри-вок. Правдиву естетичну втіху мала тільки раз сього сезону: приїздила італьянська драм[атична] артистка Tina di Lorenzo [154] і хоч грала дуже обридлу всім річ «La dame aux camelias»[155], однак зробила величезне враження,— я більш натуральної, простої і разом з тим тонкої артистичної гри ще не бачила.

Питаєте про Лілю? Я сама тепер про неї мало знаю: виїхала вона, вже більш як два тижні буде, з Петербурга та й досі їде, мала бути у брата і в тіток в гостині по дорозі, та отож гостює й досі. Ми вже всі гніваємось на неї, бо могла ж би хоч написати з дороги, де вона і що з пею. В Петербурзі їй поводилось не зле і в науці, і в житті; за границю тим часом ще не збирається.

Вертаю до літератури... і не знаю, чи до речі тут згадувати про «декадентську» повість Лев[ицького], бо то, властиве, не література. Дивно, як-то тепер дехто думає, що тільки треба написати «по-декадентському», то вже се дає право які хочеш дурниці писати. Ліпше б дав собі спокій Лев[ицький] з «новими напрямами» чи там з сатирами на них, бо то зовсім не його діло, досить на нього глянути, щоб зважити, що йому вже до «модерни» ліпше ні сяк ні так не братися... Я тільки дивуюся редакції «В[існика]», що таке надрукувала, могла б пожалувати коли не своїх читачів, то хоч слави ветерана автора і не робити йому такої кепської послуги.

Тепер маю Вам накинути деякі «орудки», коли позволите. Перш усього моя дядина Драгом[анова] просила нагадати Вам про обіцяні їй від Вас Ваші новели.

Потім я вже від себе прошу (хоч і не для себе, бо се не посміла б) прислати мені «Некультурну». Ще, будьте ласкаві, коли можна, вишліть мені нову книжечку Стефаника і ту брошуру Франка, що вийшла недавно в Чернівцях. Все те прошу прислати на таку адресу: г. Фастов, Ки-евской губ., Елене Григорьевне Бердяевой (те ж саме по-німецьки, а до прізвиська тої пані додайте ще «Schrift-stellerin» *). От і вся орудка, простіть, коли завдаю Вам клопоту нею, але мушу се зробити.

А тепер вже треба спинити «поток красномовства», бо в мене тепер робочий час, остатня третина місяця, значить, пора на добре взятись до статті (се вже третя зряду), маю тему «Нова соціальна драма». Ще треба два ділові листи от зараз написати та ще бігти по деякі орудки на місто... Ой, ой, пема часу!

Будьте мені здорові, meine liebe Wunderblume![156]

Наші всі Вас вітають.

Мені здасться, що цвіт папороті, якби він був, то був би до Вас подібний.

Ваша щира товаришка

Леся

114. ДО О. 10. КОБИЛЯНСЬКОЇ

22 січня 1901 р. Мінськ

Дорога товаришко!

Спішуся Вам скоріше відповісти на Ваше питання: на жаль, нічого доброго,— «К[иевская] ст[арина]» великих оповідань, що тяглись би ц і л и й р і к, не приймає, хоч коротше від Вас прийняла би радо. Може, маєте щось готового меншого?

Пишіть мені на адресу таку: Минск, угол Михайло в с к о й и Широко й, д. Нарейко, г-ну Мержинскому (для Л. П. К.). Чого я тут, про се напишу згодом. Beste Griisse, liebste Feme [1].

Ваша Л. Косач

115. ДО О. П. ТА П. А. КОСАЧІВ

28 січня 1901 р. Мінськ 15.1 1901

Любі мої мама і папа!

Спасибі Вам, що обізвались до мене, а то я вже починала боятись, чи не сталось там чого вдома, що всі мовчать. Я й так боюсь, мадоочко, що моє лихо відіб'ється на твоїх і без того неміцних нервах. Не буду, звісно, запевняти тебе, ніби мені тепер легко жити, бо се ж би вже могло бути тільки брехнею, але тільки нагадаю тобі, що я дуже витримлива, отже, ти можеш бути певна, що мені особисто ніяка небезпечність не загрожує. Мені часом аж досадно, що я така вже аж занадто витримлива,— се таки, певне, якась нечувствённість, чи що!

Сьогодні поговорю про твої поради з лікарем, коли він приїде оглядати горло С[ергія] Костянтиновича]. Боюсь

я того оглядання, бо як залізе він з дзеркалом в горло (Ліля знає, як то робиться), то коли б ще Blutsturz [1] не трапився; але С[ергій] Костянтинович] сам настоює на тому огляданні, бо горло дуже обридає йому остатніми часами, а тепер ще й зверху стала шия боліти і до ключиці біль іде. Певне, то все до одного належить. З їдою справа трудна, бо їсти С[ергій] Костянтинович] не все і не завжди може, ще восени міг все їсти, а тепер і сей апарат розстроєний. Дякуючи колосальним дозам хіни (24 гр[а-на] в день), при тому ж антифібрину та іншим понижаючим, жар на 2—3 десятих зменшився (тільки (!) 39°), але упадок сили зате збільшився, так що навіть часом підвестися немає енергії. Єдине, чим ся слабість ще лагідна, се той дивний оптимізм, що сливе не покидає хворого. Вчора просив мене написати в Швейцарію, навести справки про тамошні санаторії, і до Льоні Б[орецького]

на Рейн,— ото все думає про подоріж! Я, звісно, написала... С [ергій] К[остянтинович] думає тільки про те, коли б настільки поправитись, щоб їхати — «в такому стані, як тепер, я вже ж не можу їхати, бо се було б занадто багато клопоту для того, хто мав би мене везти»,— він не думає про те, що його в жадну санаторію не приймуть таким.

Надто думати про бережіння себе мені нема нагоди, бо я й так нічим не втомляюсь, хіба що морально. У С [ергія] К[остянтиновича] я проводжу час тільки від 127г дня до IOVг вечора,— віп пізно переходить на денний стрій, бо вночі сливе не спить через кашель і жар, а ввечері починає рано усякі витирання та інші відправи, хоч я підозріваю, що то вже він видумує, аби заставити мене раніш іти спати. Він не дає мені нічого втомного робити для нього, рідко коли попросить щось принести з другої хати, я тільки примочую йому голову одеколоном (се він завжди просить іменно мене), знаходжу потрібні листи абощо в його столику, часом напишу якийсь діловий лист, читаю йому часто — от і всі мої «обов'язки». Відноситься він до мене так, наче я з тонкого шкла, що можу впасти і зараз же розбитись,— не позволяє ніколи йти ввечері додому (се тільки через малий дворик перейти!) без провожатого, бо, мовляв, я можу послизнутись або спіткнутись; взяв з мене слово, що я казатиму всі вікоп-ниці собі на ніч зачиняти, ото щоб часом хто не вбрався; допитується, коли я лягаю спати, не вірить, що я стільки їм, скільки треба,— можна подумати, що се я хвора, а він мене глядить. Все повторяє: «Я сознаю, что это страшный эгоизм с моей стороны, но я не в состоянии был бы отпус-тить вас теперь, нет, безусловно, не в состоянии». Коли бачив, що я спішилась кінчати свою статтю (я її послала 12-го), то представлявся, що не хоче ні розмовляти, ні слухати читання вголос, і то так, що я навіть повірила; просив тільки, щоб я писала за тим столом, що біля його ліжка: «Я люблю, когда около меня люди ра-ботают».

Погода тут, як на злість, бридка,— іде сніг і зараз розтає, вітер противний, мокрий, просто не віриться, що се январ, так наче марець!

Тьотя Єля була і вже поїхала, бо раз, що якісь там справи дома чекали, а друге, що мені однаково нічого помагати. Що ж поможеш тому, для кого «чудо» потрібне? Тут треба бути хіба месією!.. Все-таки спасибі їй, що приїздила, я дуже ціню таку прихильність.

Будь ласкав, папа, напиши, чи не озивався там Брок-гауз? Робота моя все-таки не жде, і, правду кажучи, я без неї не могла б витримати. Белетристики я щось не можу писати, бо і в ній беруть участь нерви, а статті сі добрі тим, що се робота зовсім об'єктивна

і вимагає тільки думки, що досі в мене ще доволі незалежна від настрою. Якщо Брокгауз прислав книжки, то, будь ласкав, не гайся мені їх переслати сюди.

Я дуже прошу Лілю піти до Бердяєва (його адрес можна довідатись у його батьків на Ново-Єлисавет[ин-ській], № 10) і попросити у нього роман «Lene» [157] і нові числа журналів «Gesellschaft»[158] «Literarisches Echo» [159], «Revue bleue» [160], і, може, він сам там знайде щось до теми «Народничество в Гермаиии». Се теж прошу прислати поштою, не ждучи, поки Ліля їхатиме сама.

Треба жити так, як живуть люди в осаді,— поставити варту і провадити всю роботу так, мов у нормальні часи. Хто знає, справді, чудо не чудо, але й лікар не бог і може помилятись. Я бачила в Криму людей, «приговоренных» в молодості, що жили собі під тим приговором до старості. Врешті, нічого я не знаю і краще б ні про що не думати...

Пишіть мені, що там в Києві робиться, ми дещо начитували в газетах, але в листах воно живіше виходить. Взагалі пишіть, що там всі наші роблять.

С[ергій] Костянтинович] дякує за привіт і просить кланятись вам обом, і всій родині нашій, і Драгомановим.

Я писатиму часто, хоч не завжди так просторо, як тепер.

Цілую вас дуже, дуже міцно. Мною, власне, не журіться: «Она усьо может» — перифраза мого речення, відповідна обставинам.

Ваша Леся

116. ДО О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ

29 січня 1901 р. Мінськ 16.1 1901

Liebe, feme Lotosblume! [161]

Певне, отримали мою картку і подумали собі: чого се її біда загнала у якісь невідомі простори? Отже, щоб Ви знали, то власне біда: тут у Мінську живе той мій приятель, що я Вам ще давно колись про його казала. Він все остатній рік був хворий, і я навідувала його, їдучи на північ і з півночі, потім їздила спеціально до нього восени (минулого вересня) днів на 10, а тепер от приїхала та й сиджу, жду, що далі буде. А далі, здається, нічого доброго не буде. Він уже близько півроку не встає з ліжка, кашель, кров, голос втратив зовсім, гарячка безперестанку, сили менш, ніж у дитини,— каже лікар, що се вже раптові сухоти, а при сьому надія мала на поліпшення. Тим часом я гут уже тиждень і ліпшого нічого не бачу, хіба навпаки. Тепер от пишу Вам за тим столом, що стоїть перед ліжком хворого (я цілий день не відступаю від нього), мій друг спить не спить, лежить тихо, а я пишу листи і думаю собі: «Нащо, властиве, їх писати? тільки людям жалю собою завдавати!» Вам пишу головно для того, щоб Ви не думали, ніби я з лінивства послала Вам картку та й

замовкла. Я писала її серед клопоту, шукала собі домівку тут, ганяла по місті за різними справами (ще й міста сього не знаю гаразд), а головно, була так приголомшена свіжим враженням страшного стану мого друга, що ледве могла думки свої зібрати. Що Ви не нагнівались на мене за коротку і немов недбалу записку, я в тому певна, Sie werden gewiss Ihrem armen Schwan nicht bose \ а якби й нагнівались, то тепер перестанете — правда ж?

Життя моє тут досить трагічне. Я мушу бути найспо-кійнішою від всіх, хоч я, власне, найменше маю ілюзій, а через те й надії (зо мною лікар був найщирішим). Щодня мій друг розмовляє (отим своїм безгучним голосом, немов шелестом) про те, як ми вкупі за границю поїдемо, в Швейцарію, як то гарно зустріти там весну... А я весни так боюся, так боюся, як... того, чого не можу назвати.

І я кажу йому, що поїду з ним, що буду з ним, аж поки він поправиться... В сьому правда те, що я не покину його так, як його покинули інші його друзі. Я з ним останусь, поки буде треба. Ви розумієте мене?

Тим часом я живу тут зо дня на день без планів, без перспектив. Роботу свою веду далі. Оце днів два як відо-слала до «Жизни» свою розправу про новітню соціальну драму, докінчену вже тут з лихою бідою. Тепер писатиму другу розвідку: про народовський напрям в німецькій літературі. Набрала матеріалів до того ще в Києві і повезла з собою сюди: лихо лихом, а робота роботою. Що ж, коли не впиватися, не вприскувати морфію, не курити опіуму, то треба хоч роботою задурити себе. Белетристика, однак, щось не йде мені тепер, навіть боюся до неї братись, певне, якесь божевілля вийшло б, маю занадто натягнені нерви. А до критики нерви не належать або менше належать, отже, саме для мене робота. Тільки не можу так хутко робити, як в Києві. Хто зна, чого я втомляюсь (роботи більш нема ніякої, і вночі мені ніщо не заважає спати), але я, напр[иклад], увечері ледве в стані один-два листи написати.

Ну годі, мій друг прокинувся, треба буде йому щось прочитати, а може й заграти (тут єсть на чому, хоч і поганенько), то вже скінчу листа, щоб на завтра не зоставалось.

Бувайте здорові, Sie liebe, liebste! [1] Міцно стискаю Вашу руку.

Ваша Л. Косач

Моя адреса тут: Минск, угод Михайловской и Широко й, дом Нарейко.

117. ДО А. Ю. КРИМСЬКОГО

8 лютого 1901 р. Мінськ Минск, угод Михайловской и Широкой,

д. Нарейко, 26.1 1901

Дорогий товаришу!

Випало так, що не я мамі, а вона мені передала Вашого листа, бо він мене в Києві не застав. Я вже третій тиждень, як тут пробуваю, і скільки ще пробуду, невідомо. Чого я сюди забралась, не буду Вам розповідати, бо то справа ні для кого, окрім мене самої, не цікава, скажу тільки, що переживаю тепер надзвичайно (навіть для мене надзвичайно) сумний час, і, може, власне, через те Ваш лист,— повний такої прихильності, на яку я і не заслужила зовсім,— дуже втрапив мені до серця. Шкода мені дуже, але не можу вволити зараз Вашого бажання щодо фотографії, бо в мене її навіть в Києві готової нема, а вже тут і поготів; здійматись тут навряд чи варт, бо, либонь, і фотографії иогапенькі, та й сама я в настрої для портрета не властивому. Прийдеться Вам, товаришу, либонь, який час почекати ще. Товаришка] Черняхівська мені нічого не казала, вернувши з Москви, про Ваше бажання, а тоді його легше було б загодити, певне, вона забула, хоч передавала мені Ваше вітання і все те добре, що Ви їй говорили про мене. Згадуючи те все і Ваш теперішній лист, думаю я собі: чим, справді, могла я з'єднати собі таку прихильність? Невже Вам могли так припасти до серця мої вірші, коли Вам одкрите ціле море світової поезії,— адже в ньому всі мої друковані і недруковані думи і мрії мусять зникнути, мов крапля води дощової! Я, з моїм виключно безбарвним життям, з моєю отруєною душею, маю бути «сонцем»? Ідеалізуєте, дорогий товаришу!.. А врешті, коли моя муза справді дає Вам і другим людям, пе тільки мені, якусь ілюзію світла,= нехай то буде навіть оптична облуда,= не мені нарікати на неї, се було б невдячно, бо все ж найясніше в моєму житті походило від неї, а коли те життя було все-таки темним, то вона з того не винна. Тов. Черн[яхівська] казала мені, що Ви збирались на різд-во до Києва, —чому не зібрались?! Я була б дуже рада бачити Вас. Жалую взагалі, що ми так рідко стріваємось, а на сей раз знайшлись би навіть деякі справи до спільної обради. Може, згодом напишу Вам дещо про них, але тепер вже ні, бо се тема досить довга і про неї треба говорити з більшою притомністю, ніж я тепер маю.

Спасибі, товаришу, за Ваше добре слово, се вже не вперше воно мені приходить zur rechten ZeitДивно мені і все ж мило думати, що й така життям зламана (або, краще, без життя змарнована) людина, як я, може комусь дати хвилину втіхи. Моїм невідомим прихильникам моє вітання, а Вам, дорогий товаришу, щире стискання руки.

Завжди прихильна до Вас

Л. Косач

118. ДО В. Г. КРИЖАНІВСЬКОЇ-ТУЧАПСЬКОЇ

11 лютого 1901 р. Мінськ 29.1 1901

А теперь, Вера Григорьевна, я позволю себе прибавить еще от себя самой приписку, на которую меня упол-номочил наш друг. Его письмо вышло по необходимости очень коротко (Сергей Константинович, кроме того, очень опечален, что оно вышло «сухо» от непривычки дикто-вать), хотя писали мы целый день с 1 ч[аса] дня до

10 ч[асов] вечера, с большими перерывами среди фраз... Сергей Константинович не преувеличивает своего положення, скорее смягчает его: он приговорени, хотя не слыхал этого приговора, но сам его чувствует. Он уже сделал мне распоряжения, кому и когда должна я буду послать телеграммы... С трудом нахожу слова утешаю-щего противоречия, когда он говорит мне своим едва слышным шепотом о своем близком конце, говорит так просто и спокойно, как, бывало, не говорил даже о ка-ком-нибудь простом выезде. Миє кажется, ему жизнь действительно ие очень дорога.

Когда я приехала сюда (7 января), то у меня уже не было надежды, так как доктор нисал мне, что болезнь приняла скоротечную форму и что о проектированной нами совместной поездке куда-нибудь в санаторию нече-го и думать. Но сам Сергей Константинович еще был на-строен более онтимистически: норучил мне разослать письма в разные концьі за оправками о санаториях и с большим нетерпением ждал ответов, теперь же, когда эти ответы получены, он уже не смотрит на них. Да и как ве-рить в лучшее будущее, когда жар выше 40°’доходит (даже по утрам часто не ниже), голос без звука, не только встать, но даже подняться без посторонней помощи нельзя, кашель положительно изводит, пресловутое «питание» по не-обходимости сведено на minimum, а ко всему еще эти ужасные бессонницы. С каждым днем падают силы, и нет средств восстановить их. Жизнь проявляется только в со-знании страдания да в чувстве бесконечной усталости. Не только читать и писать самому, но даже слушать чте-ние ему теперь не по силам; раньше часто просил меня играть, последние два дня уже не просит. Мы даже редко теперь с ним разговариваем, он только просит, чтобы его не оставляли одного, ну да, конечно, об этом и просить не надо. Днем с ним я, а ночью его отец. Я живу в том же доме, взяла с собой все необходимое для ближайших ра-бот и делаю вид, что я живу и работаю вполне нормально, так как при малейшем моем видимом отклонении от нормы С[ергей] Щонстантинович] начинает упрекать себя в эгоизме и беспокоиться о том, что я расстрою своє здо-ровье, опоздаю с срочной работой в журнал и т. д. С ним приходится быть очень осторожной, чтобы не

потревожить его чувства альтруизма, которое у него как будто все воз-растает по мере того, как падают силы.

О Вас он вспоминает часто и с особенной теплотой. Как жаль, что Ваши письма до него не дошли! Это доставило ему миого горьких минут. Не знаю, писали ли ему его остальные друзья, но он от них почти полгода ни слова не получал и чувствует себя забытым ими. Страшно тяжело слыдіать, когда он вспоминает об их молчании без всяких упреков, а чаще всего в такой фор-ме: «Как вы думаете, может быть, они рассердились, что я им ничего не пишу? Но ведь я не могу писать, даже диктовать долго не могу, а после такого перерыва коротко писать нельзя». Ваше письмо и карточка обрадовали его почти до обморока (вот как иногда выражается ра-дость!), не хватило сил прочесть его первый раз с начала до конца без перерыва, зато потом перечитывал много раз. Теперь с иетерпением и беспокойством ждет обещан-ного Вами «большого письма» и все обсуждает причины, отче го этого письма нет. Неужели он так и не дождется его?

Однако довольно уже этих грустных вещей. Если за-хотите что-нибудь узнать, пишите мпе на имя С[ергея] К[онстантииовича]. В случае чего — Вы получите от меня телеграмму, то'гда, если пожелаете, пишите в Киев, М[а-риинско]-Благов[ещенская], 97. Жму крепко руку Вам и Павлу Лукичу.

Л. Косач

119. ДО О. 10. КОБИЛЯНСЬКОЇ

11 лютого 1901 р. Мінськ 29.1 1901

Дорога моя товаришко!

Сердечно дякую за Ваш лист і фотографію, хоч вона і не дуже вдатна, та все ж нагадує трошки Вас. Моєму товаришеві дуже подобались Ви на фотографії (він знає Вас з творів і з моїх слів). Не знаю, коли відплачуся Вам, бо, відай, не хутко схочеться мені здійматись, хіба замовлю якийсь з давніших портретів.

Мала Вам довгого листа послати, та, може, короткий буде ліпше, бо нащо та туга має бути, ще й довга! Окрім туги, тепер нічого не маю.

Одваги в тім нема, за що Ви мене хвалите, так зробила б кожна — нефілістерка, а може, навіть і філістерка одважилась би, при тім же в нас се мало кого може скандалізувати. Наскільки я starker Geist[162],.покаже час,—■ може, ще і я зломлюся. А коли витримаю, то в тім заслуги нема, як не було заслуги в тім, що я витримала операцію,— не моя в тім заслуга, daS ich habe ein zahes Leben[163]. А колц вже приходиться жити, то треба, щоб якась робота була в руках. Впрочім, роблю остатніми часами дуже мало, бо якась втома вечорами нападає і часто голова болить.

З моїм другом дуже зле, і він вже сам не вірить, щоб міг видужати. Стан зовсім розпачливий, і на поправку нема надії. Вже не може підвестися сам. Листи замість нього пишу я, навіть його найближчим приятелям. Не може слухати читання, сливе не говорить і музики вже не в силі чути, тільки ще казав сьогодні: «Може, мені трошки поліпшає на час, тоді Ви мені заграєте». Каже, що любить в мені спокій і силу волі, через те я при ньому спокійна і сильна і навіть ніколи не зітхаю, інакше він би за мене боявся, а тепер він вірить, що я все витримати можу. Я не зруйную йому сеї віри в його остатнього друга. Може, через те і вігі такий спокійний, дивно спокійний, коли говорить про свій кінець, хоч взагалі він дуже нервовий. Часом говорить про те, як багато для нього значить, що я з ним, і жалує, що я раніш не могла приїхати. Коли подумаю тільки, що я т а к о го друга маю втратити!..

Не давайте свого товариша на поталу недузі! Рятуйте його, чим тільки можете, і не тратьте часу,— в, з а р о -д і сю хворобу можна викорувати. Боріться на життя, а не на смерть, бо інакше се такий розпач!..

Бувайте здорові, міцно стискаю Вашу руку і щиро дякую за ті прихильні слова, що Ви мені подарували. Ви не вважайте, що мої вирази такі холодні, се я вже тримаюсь тепер увесь час такого тону, боюсь давати собі волю.

Я здорова, сплю не завжди добре, та се пусте.

Листа від п. Стефаника я не отримала, може, лежить в Києві. Про книжки теж не маю звістки.

Можливо, що хутко знов буду в Києві, хоч я не хочу про се думати, бо я не вернуся з добра.

Бувайте здорові,, моя добра, ніжна і люба товаришко. Ще раз стискаю Вашу руку.

Ваша Леся

120. ДО В. О. ПОССЕ

27 лютого 1901 р. Мінськ Минск, угод Широкой и Михайловской,

д. Нарейко, 14.11 1901

Миогоуважаемый Владимир Александрович, сердечно благодарна Вам за скорую высылку мне гонорара и прошу извинения, что я обратилась к Вам через посредничество

Е. Н. Чирикова,— это вышло просто потому, что обстоятельства не позволяли мне, в буквальном смысле слова, ни строки написать, да и теперь я с трудом урываю время для этого письма. Письмо, которое я Вам писала отсюда 17 января, очевидно, пропало, что миє очень жаль, так как в нем я объясняла причины своего опо-здания с обзором. Кстати, получили ли Вы

этот обзор («Современная общественная драма»)?

С крайним сожалением я должна сообщить Вам, что на мартовскую книжку я решительно не в состоянии вы-слать вовремя работу. Дело в том, что я теперь совсем не принадлежу себе, меня вызвали сюда из Києва экст-ренно к тяжело и безнадежно больному человеку, я должна пробыть при нем до конца, т[о] е[сть] неопределен-ное время,— по всей вероятности, до весны,— и, надеюсь, Вы мне поверите, что работать мне при таком положений вещей невыносимо трудно. Я уж оставляю в сторо-пе нравственные условия трудности работы, так как работала же я первый месяц здесь при том же настроении, что и теперь, д[умаю рабо] тать и дальше во [всякую] минуту, какую мне удастся урвать, но именно минут-то этих немного, так как раньте я работала по ночам и по утрам, а теперь у меня ночыо только 5—6 часов для сна, а в осталькое время я исполняю обязанности сестры ми-лосердия, при которых — увы! — быть литератором почти невозможно. Простите, Вам, может быть, совсем неинте-ресно все это, но я считала долгом объяснить Вам свои иначе необъяснимые опоздания в работе. Конечно, если эти опоздания будут еще дольше продолжаться и если они будут отражаться [на работе в] журнале, то [не счи-таю] себя в праве жаловаться, если Вы замените меня другим, более аккуратным обозревателем, хотя я не по небрежности, а по несчастию прину&депа быть неакку-ратной, но ведь в отношении иитересов журнала это все равно.

Материалов я набрала с собою сюда на две статьи вперед, да и выписка из-за границы продолжается, так что с этой стороны дело обстоит не хуже, чем в Киеве, и лишь бы было время, а тем и материалов довольно.

Во всяком случае, если Вы найдете, что при настоя-щих моих условиях я для Вас неудобный сотрудник, то,

надеюсь,ч сообщите мне об этом откровенно и заблаговременно. Не правда ли?

Жму крепко Вашу руку.

Л. Косач

121. ДО В. Г. КРИЖАНІВСЬКОЇ-ТУЧАПСЬКОЇ

4 березня 1901 р. Мінськ Минск, уг[ол] Широкой и Михайловской, д. Нарейко, 19.11 1901 р.

Сегодня получили мы, Вера Григорьевна, Ваши письма, читали мы их оба, но отвечать я буду одна, потому что Сергей Константинович не в состоянии уже и дик-товать, у него мысль работает с трудом. По ночам и по утрам он бывает то в бреду, то в странном и тяжелом по-лубредовом, полусознательном состоянии. Сознания до-статочно для того, чтобы понимать

безнадежность своего положення. Во вторую половину дня мысль его яснее, но все же он очень слаб, и нервы в таком ужасном состоянии, что я даже не хочу предлагать ему заняться перепиской, боюсь припадков, кошмаров и пр. на всю ночь. Да и что может он написать теперь!? Разве то, что го-ворит мне теперь, но лучше Вам этого не читать, это слишком тяжело. Я очень бы хотела написать Вам что-нибудь более утешительное, но ведь это значило бы лгать, а Вы этого, конечно, не желали бы.

Вашим письмам С[ергей] Щонстаитииович] был очень рад, и первому (с карточкой) *, и второму (болыпому), и третьему, которое получил сегодня. Он теперь ничьих писем не читает — три письма лежат нераспечатанны-ми — но Ваше прочел сам, даже утром, когда ему особен-но трудно делать умственные усилия. О, Вы очень хорошо сделали, что написали ему! Не думайте, что в Ваших письмах было что-нибудь некстати,— я их не читала, но говорю это на основании впечатления, которое я наблюда-ла у С[ергея] К[онстантиновича] после чтения их. Из всех его старых друзей только Вы одна относитесь к нему так, как следует другу, иные же... но лучше я не буду говорить

о них, иначе много может вылиться горьких и бесполез-ных слов. Не только друзья, но шапочно знакомые люди

* Его карточку я постараюсь Вам найти или же пересниму ту, которая у меня єсть, из последпих.

могли бы выказать болыне человечности и внимания к такому бесконечно несчастному человеку, как С[ергей] К[он-стаитинович]. Сколько камией было брошѳно! сколько про-поведей произнесено! и как немного сделано для помощи и иравственной поддержки... Нет, в самом делѳ довольно.

Я теперь совсем переселилась к С[ергею] К[онстанти-новичу] в дом его родных (теток), где он лежит, так он просил, да это действительно было иеобходимо. Тетки его вообще больные женщины, притом у них с ним нет ничего общего, кроме родства; отец, с которым отношения в последнее время наладились, заболел от ухода за сыном и рисковал кончить ударом от бессонных ночей. Взяли, правда, на ночь сиделку, но, во-первых, она не может си-деть беспрерывно всю ночь (а оставить больного нельзя ни на минуту одного, потому что он нуждается в помощи, как грудной ребенок), а во-вторых, я не могу сдать его на всю ночь на чужие руки, это было бы и для него и для меня тяжело. Я прихожу к нему в комнату несколь-ко раз ночью, а около 6 ч[асов] утра совсем сменяю сиделку, так как все равно не могу спать, слыша из другой комнаты его беспокойный шепот, в котором я угадываю бред. Когда с ним бывают особенно тяжелые припадки, то я остаюсь с ним одна, иногда бывает при этом его

отец, если это случится на то время, но большей частыо я одна, так как тетки его всегда в таких случаях или бегут вон из дому, или прячутся в дальнюю комнату. Я очень рада, что привыкла не бояться больных, а то было бы совсем плохое положение. С[ергей] К[онстантинович] не может теперь сам даже головы поднять сколько-нибудь высоко, кормить его надо, как ребенка, а кроме того, он не может теперь выносить одиночества (должно быть, реакция про-тив одиночества всей жизни!). Я никогда не видала такого упадка сил,— теперь это еще хуже, чем в то время, когда я Вам писала, вообще все состояние хуже, но я не знаю, как долго это может продержаться. Доктор не дает мне ни малейшей надежды на поправление С[ергея] К[он-стантиновича], да и зачем была бы мне эта ложь, которой я все равно не могла бы поверить, так как єсть же у меня глаза, и вижу я, что это медленная агония, а не жизнь. Сегодня лучше в том отношении, что вместо беспокойыо-го состояния наступило апатичное, сонливое, меньше тя* желых разговоров, больше сна. Но это начало конца, говорит доктор.

Я часто не узнаю теперь своего друга, так он бывает странен, как будто даже отчужденность какая-то чув-ствуется. Я искала этому причин в его, откуда-то теперь явившейся (конечно, от болезни), религиозности, прояв-ляющейся и в бреду, и наяву, но он сказал мне вчера в одну минуту просветления: «Это отчужденность смерти, других причин не ищите». Да, конечно, он прав. Он теперь уже совсем «не от мира сего». Две недели тому назад он простился со мной, в нервую ночь, что я провела при нем, и мне все кажется, что только тень его со мной осталась, а сам он только изредка, на короткие моменты являєте я и снова исчезает... Слишком все это тяжело, Ве-ра Грнгорьевна, больше, чем я могу сказать и чом следует говорить. Право, єсть вощи, которых даже не следует стараться высказывать, потому что слова выдумаиы не для них.

Я не изменяю решения остаться з десь до коица: во-первых, сама не могу иначе, во-вторых, надо будет еде-лать все, что поручил мне С[ергей] К[онстантинович], а для, этого надо человека, способного придавать серьезное зна-чение даже бредням своих друзей, т[о] е[сть] фантаста, т[о] е[сть] меня.

Я потом Вам напишу, если хотите, все, что будет, а теперь уже больше не надо. Я забываю, что Вы все же в более нормальной обстановке и сами более нормальный человек, чем я, и пишу Вам вот уже пятую страницу не-выносимых вещей, упуская из виду, что ведь это нравст-венная пытка. Я не хотела бы Вас мучить, так как уважаю Вас и высоко ценю,— и вообще, и за Ваше отноше-ние к друзьям в частности. Мой поклон Павлу

Лукичу.

Жму крепко Вашу руку.

Л. Косач

122. ДО О. П. КОСАЧ (матері)

4 березня 1901 р. Мінськ

Люба мамочко!

З телеграми і з листа знаєш, що я здорова, і се щира правда. Благаю тебе, не приїзди, ти тільки даремне надірвеш себе, а мені не поможеш, бо мені ніхто в світі тепер не може помогти, і до того ж ми можем розминутись. Ти не повинна дивитись на сю агонію (вона все ще триває), се не по твоїх нервах, я навіть писать тобі про се не хочу. Коли не писатиму, не бійся, се я через те, що слів не знаходжу. Як буде треба, пришлю телеграму. Цілую тебе тисячу раз.

Твоя Леся

123. ДО О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ

25 березня 1901 р. Київ Киев, Мариинско-Благовещенская, 97,

12 (25).III 1901

Ви бачите, люба товаришко, що я вже тут, отже, нещастя вже впало на мою голову. Сьогодні якраз дев'ятий день по смерті мого друга, вже тиждень, як він лежить в землі. А я, бачите, жива, хоч не знаю, як сказати,— здорова чи ні? Хвороби жадної не маю, та голова на плечах наче не моя, не слухають мене руки і дуже неохоче беруться до роботи. Нічого мені не хочеться, нічого мені не треба, я примушую себе хотіти і вмовляю, ніби те чи інше потрібне мені. Я страшно втомлена фізично і морально і, здається, спала б без кінця, однак спати багато не можу, тільки лежу часами по цілих днях. Але єсть у мене ще одно бажання, таки справжнє, виразне бажання, се поїхати до Вас на зелену Буковину. Мені хочеться Ваших тихих речей, Ваших лагідних поглядів, Вашої ще не чуваної для мене музики, мене ваблять Ваші незнані, а вже милі гори і вся Ваша країна, що здавна мрією моєю стала.

Напишіть мені, дорога товаришко, чи можу я приїхати до Вас так, щоб не стати Вам на заваді. Будьте одверті і щирі: коли Вам досить туги й без мене, то так і скажіть, я не ображусь і не здивуюсь, бо я ж сама знаю, що я невеселий гість. Коли Вам невигідно прийняти мене до своєї хати, то не турбуйтесь тим, я можу собі й в отелі жити, бо досить звикла жити сама і жадні обставини мене не лякають. Матеріальних втрат тепер не боюся, бо матиму власні фонди на сю подоріж.

Коли збираєтесь на весну в гори, то, може б, зачекали па мене. Я хочу виїхати звідси по великодні (так близько

7 апр[іля] ст. ст.), маю пробути скілька днів у Львові, бо маю

там справу до Труша, а десь так-між 10 і 15 апр[іля] (все рахую по старому стилю) могла б бути у Вас.

Як бачите, ще не дуже хутко, але я просила б Вас відповісти мені завчасу, щоб я знала, куди і як мені зби-.

ратись. Так чи інакше, я по великодні вдома не лишуся, я не всиджу на місці. Се дивно: я втомлена і розбита, а проте щось мене жене в світ, кудись так, де я ще не була ніколи, далі, далі, все далі... Я, може, й на Буковині не забарюсь, а ще куди-небудь повіюсь, не знаю ще... Побачимо.

А тим часом напишіть мені, тільки швидше, на бога, швидше, дорога товаришко! Я так буду ждати! Цілую Вас і руку стискаю. Наші всі вітають Вас.

Ваша Л. Косач

124. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

8 квітня 1901 р. Київ Київ, 26.III 1901

Люба моя Лілеєнько!

Не знаю я, чи отримала ти мою телеграму (то було власне від мене) і чому ти зважила не їхати сюди? Я була певнаˆ що ти приїдеш, і не я одна була певна. Я і тепер вважаю, що не такий уже важкий се переїзд, аби так-таки не варто було на яких два тижні приїхати. Хом'якова казала, що ти ждеш тільки від нас телеграми, щоб рушити в Київ. Нащо було її ждати? Хіба не можна було просто приїхати? Чи то вже й ти, як мама, ждеш формальних «приглашений»? Може, у тебе грошей не було, то й про се можна було просто написати. А то все приїздять твої товаришки і кожна інші звістки подає, так що врешті вже вийшов якийсь хаос і ніхто з нас нічого не розуміє. Минулого тижня п. Крив[инюк] щодня ходив тебе стрічати (по устным данным) і, треба сказати, се видимо розстроювало йому нерви. І без того він тепер дуже нещасний, настільки розстроєний, що при всьому старанні не може того сховати, і публічні і приватні справи, правда, йдуть так, що не можуть настроїти на веселий лад. Мені не дивно, що ти до мене не писала, бо, може, тобі страшно було «зачіпати» мене (хоч се даремне), але і дивно і, прости, досадно, що ти не знаходиш часу і настрою написати п. Крив[инюку] [164] — йому тепер моральна поміч дуже потрібна. Я, на жаль, дуже мало можу йому помогти, бо хоч відношусь до нього тепер ще приязніше, ніж раніш, та все-таки самих тільки моїх слів йому мало. У нього тепер проект поїхати до батька на иевизначений час і ждати у моря погоди, або потім їхати назад в Астрахань, або в Америку, аби порвати всі зв'язки з рідним краєм і т. і. Звичайно, тут багато роздраженої фантазії, але ж се зовсім не краще... Я ще маю надію, що старий Мержин-ський достане йому місце, як обіцяв, хоч уже матеріально буде се краще.

Я могла б багато чого сказати, та боюсь влізти не в своє діло, тим більше що мене ніхто не просив і того писати, що вже є. Тільки я, коли згадую своє життя, то завжди боюсь, коли б хто з вас не повторив моїх помилок. А помилка головна в тім, що багато сили йшло на даремну видержку, на непотрібну терпливість, а серцю давалася воля тоді тільки, як уже було-пізно...

Я боюсь багато писати тепер і впадати в ліричний тон, бо в тебе і так нерви розхитані, а сама я знов формально хвора, як і минулої весни. Ох, коли б швидше виїхати, бо мене сеє місто давить.

Правда, я виїду хутко, 7-го апріля, а коли вернусь, не знаю ще, і де буду літом, теж не знаю.

Спитай Мишу, чом він мамі не пише? Вона дуже тдм рветься.

Тіток і Мишу з родиною поцілуй від мене, писатиму їм з Буковини, а тепер мені трудно.

Міцно цілую тебе, моя Лілія.

Твоя Леся

125. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

11 квітня 1901 р. Київ 29.111 1901

Люба Лілічко!

Напиши мені, будь ласка, зараз же, через що ти просиш мене зостатись ждати від тебе звісток про те, коли ти приїдеш. Чи то треба для чого виразного, чи так, щоб побачитись і побути вкупі? Діло в тім, що я вже понаписувала листи і мене ждуть і в Чернівцях і у Львові на певний термін, але се ще б нічого, я могла б і другі листи написати. Головно, мені по умовах здоров'я не сдід зоставатись тут довше, я й так занадто відтягаю свій виїзд;

нервова обстановка нашої сім'ї міоні тюпор, ЇЇЇлмп ггГм колиv.не щ речі, у мене й так душа не иа місці, Велико місто/як Київ, теж мені це годиться, ІШКѲ ЛІКіф, f!o МОІІІ треба бути більше надврріу але вже ж не иа вулиці, «Р < н жим» нашого дому тільки загострює мою і без того досить гостру істерію. Передвиїзний настрій до того ж не дав наладитись ні.на яку роботу, і чим довше він протягнетьсяj тим гірше, та й боюсь, щоб потім моя подоріж «не задаїи нилась» і не розійшлась. Потім, життя тут веде за собою; різні потреби, а потреби збавляють гроші, так що мені може надалі не стати коштів на подоріж.

Якщо справа твоя рішиться 9-го, то ти будеш тут, певне, не пізніше 11—12, значить, хтівши пробути з тобою хоч три дні, я не можу рушити раніш 15-го," себто рівно на тиждень пізніше, ніж я збиралась. Зважсама, чи слід зоставатись? Коли тобі треба, або ти дуже хочеш, то я зостанусь. ,

/Я їду заграницю не так надовго, бо фінанси мої в

неблискучому стані, і далі як на місяць-півтора їх за границею навряд чи стане. Отже, в кінці мая, певне, буду дома, і тоді можемо бути вкупі довший час.

/У всякім разі, напиши мені зараз, щоб я завчасу знала, як мені рішать.

Поздорови від мене тіток і кузенів з Великоднем.

Да: телеграма була від мене особисто, отже, «пуділь-да» тут ні до чого, бо я, здається, тебе ніколи по била, принаймні свідомо. Жалую, що не підписалась.

Дуже спішуся і через те, може, що й без толку. Вибачай!

Цілую тебе дуже міцно, бувай мені здорова і не шарпай собі нервів, якщо можна того хоч трохи уминути.

Твоя Леся

' \ 1

і \

126. ДѲ Є. М. ЧИРИКОВА

12 квітня 1901 р. Київ Киев, Мариинско-Благовещ [енская], 97,

ЗО.III 1901

Христос воскрес!

Я таки хочу отозваться к Вам, Евгений Николаевич, іхрть ради праздника... Передайте мои поздравления милой Валентине Георгиевне, а малышей, с будущим собратом Нолличкой во главе, поцелуйте.

г Благодарю за пожелания мне сил и здоровья, хотя по-fca нй того, ни другого нет: работать почти.не могу, письма писать тоже нелегко, да и больна я теперь, совсем истерия одолевает. Впрочем, в этом пичего неожиданного нет, это естественная «реакция» (вот еще утешительное слово!). Через неделю (7 апреля) уеду за границу, на Буковину, авось там немного поправлюсь, а то боюсь, что не слишком ли я «реагировать» начала...

Жаль, что не пришлось увидеться с Вами перед выез-дом, но, пожалуй, для Вас-то оно лучше было, что Вы в то ужасное время отсутствовали,— все эти обряды так невыносимы!

Вот прошу Константина Васильевича передать Вам снимок с нашей группы, хотя я снимком недовольна — грубая работа и не так переснято, как я хотела, да что по-делаете с фотографами — ничего они не понимают, как там ни объясняй.

На этот раз, как всегда, у меня к Вам просьба. Я писала Поссе (заказным), не может ли он возвратить мне ру--копись забракованной статьи, будь она где-либо сохрани-лась (иногда ведь в цензуру подают в наборе?), но он молчит. Напомните ему об этом словесно, когда увидитесь в Петербурге. Я бы хотела все-

таки напечатать эту работу по-малорусски или по-немецки, она мне очепь дорога в силу условий, при каких создавалась. По боюсь, что она пропала без следа.

Адрес мой с 7 апреля по конец мая будет: Oesterreich, Czernowitz, Shr. Nowyj Swiat, 61, bei Frl. Olga Koby-lanska [165].

Хорошо, что редакция «Жизни» относится ко мне с терпением, иначе было бы мне плохо, так как работать мне теперь страшно трудно по условиям здоровья. На вид я та же, что и при Вас, но чувствую себя совсем больной. Впрочем, конечно, выдержу и это, как выдержала в своє время многое другое,— я из тех скрипучих деревьев, кото-рые «два века живут», пеизвестно для какого благополу-чия...

Я была бы рада иметь время от времени известия.

о Вас и Вашей семье, ведь мы уже успели несколько сжиться — не правда ли?

Дружески жму Вашу руку. Л. Косач

P. S. Кривинюк кланяется Вам всем, особенно же сво-ей невесте и просит ее не забывать его. А Вас лично проект елико возможно изменить внешние подробности изве-стной Вам «темы» для того, чтобы уж не слишком броси-лось в глаза сходство тех, кто, пожалуй, и так будет «на зеркало ліенять».

У нас тишь да гладь и нет ничего, имеющего общий интерес. А может быть, это я только ничего не вижу, так как на людей не особенно смотрю, да и себя почти не по-казываю.

Жму Вашу руку еще раз.

Л. Косач

127. ДО О. П. КОСАЧ (матері)

22 квітня 1901 р. Львів Львів, «Hotel Central» \ 9.IV 1901

Люба мамочко!

Хоч воно вже й спати хочеться, а таки напишу сьогодні, бо завтра можу не зібратись. Доїхала я, як вже з границі писала, добре, ото тільки, що який час було трохи паморочно від несвітської спекоти в вагоні, але то хутко минуло без жадних наслідків. П[ан] Труш стрічав мене вчора аж тричі, думав, що я так можу, як він, за трьома наворотами одного дня виїздити. І сьогодні таки зустрів у свій час, запровадив до свого отелю (кімнату маю сливе поруч з його студією) і водиться зо мною скрізь, де мені треба йти. Сьогодні, хоч дуже мало ми ходили, тільки раз пройшли, а вже чимало людей бачили,— як видно, тут можна з економією ужити час. Зостанусь тут ще завтра і позавтрьому, бо ще не все бачила, що хтіла, та й таки втомлена чогось чимало, а там (12-го) поїду в Чернівці. Звідти вже докладніше напишу, а тепер оце вже кінчу, бо не сидиться. «Урядження» п. Труша мені подобається і чичероне[2] з нього дуже

добрий, не з тих, що «виволочують» своїх гостей аж «до бесчувствия», і не з тих, що не хотять зовсім рушитись. Про інших і про інше напишу потім.

Бувай здорова, цілую міцно тебе і всіх наших.

Твоя Леся

[1] «Центральний готель» (нім.)—Ред.

[2] Гід, екскурсовод (італ.).— Ред.

28 квітня 1901 р. Чернівці Чернівці, ул. Новий світ, 61,

15.IV 1901

Мої любі!

Пишу до всіх, бо поки зберусь писати кожному окремо, то довго буде,— я тепер досить лінива. У Львові я пробула не три, як думала, а чотири дні, бо раз запізнилася на поїзд, отже, мусила пробути лишній день. Знайомі всі (а надто Труш) просили зостатись довше, але я не хотіла, бо вже таки почала втомлятись від готельово-ресторанного життя, від маси людей, розмов і вражень, якось «роз'їритувалась», вийшла з берегів, почала себе почувати якось дуже ненормально, через те, невважаючи на всякі принади, у п'ятницю (13-го) сіла в Schnellzug [1] і за 6 годин була вже в Чернівцях.

Напишу ще дещо про Львів, «а відтак» перейду до Чернівець. Жила я у Львові весь час в отелі «Hotel Central», хоч мене знайомі закликали до себе,— мені було краще в готелі, бо незалежніше. Тр[уш] мені дуже вірно помагав у всіх походах і поїздках і навіть, наскільки міг, сам їх замість мене робив, щоб мені даремне но ходити. Бачила я 0[льгу] Ф[ранкову], вона мені здалась більш-менш такою, як завжди, нічого такого надзвичайного не говорила, т[о] є[сть] говорила в такому стилі, як і А[нтоні-на] Ф[едорівна] потрапить при всій своїй «нормальності»; чоловікові її казала я про Жит[ецт>кого],— «що ж,— каже,— нехай полемізує, то буде користь для літератури»,— дивується, чому Ж[итецький] так пізно оглядівся (стаття проти нього була надрукована торік чи позаторік); зо мною і пан, і пані були дуже гречні і милі, кланялись вам усім [...]

Про свої переклади з Гейне довідалась я, що вони таки не загублені, але мають перше бути видрукувані у «Віснику», а потім вже відбиватися окремим виданням,— отже, ще який час пождуть.

Була я в редакції «Вісника», де мала приємність бачити свій портрет, мальований в Києві,— не знаю чому, але воно чогось таки смішнувато на се дивитись.

П[ана] Шух[евича] не бачила,— не було його вдома, —* тільки жінку його й дочок (красиві дівчата); згадували про Київ з масою компліментів знайомим українцям. Казали, що «Дзвінка» за давні роки послати не можуть, бо мають тільки в одному

екземплярі], і то не весь, а ніби треба вдаватись по нього до ради шкільної, то, може, дасть із своєї бібліотеки. Та се вже, я думаю, довга справа.

Бачила я досить молодих галичан, приятелів Тр[уша], досить мені сподобались, більше, ніж старі, трохи вже не такі хитрі, хоч і більше завзяті.

Увесь час у Львові було дуже погано надворі і холодно, вогко, дощ, навіть щось так иібіг сніг. Тр[упг] навіть у грубці палив і «чайом» мене відогрівав. Розумна я була б, якби вибралась у самій пелерині...

Зате тут і тепло, і гарно. Темп життя багато тихший, ніж у Львові. Властиве, якби хто хотів широкого товариського чи громадського життя, то здалось би йому тут скучно (галичани все казали: «Чого вам туди їхати?»), але я, як відомо, не мала шукати його. Добре мені тут «в санаторії на Новім світі», як каже п. Ольга. П. Ольга і її родичі (батько, мати і два брати) дуже сердечно мене приймають, але без тої галицько-польської гречності, що вже й дихнуть гостеві не дає. Живу я в хаті з п. Ольгою, тим часом ми одна одній не заважаєм,— з лею легко жити, не знаю тільки, як то їй зо мною. Лягасм спати дуже рано, раніш 11, бо тут уже такий триб, часом я читаю собі ще, і то вчора не читала, бо дуже багато була надворі і сп'яніла від повітря так, що хутко заснула. Тут взагалі багато буваю надворі, бо при хаті є садок з альтанкою, де можна навіть писати, і гуляти ми ходимо, тут є великі сади в місті, та й за місто недалеко. Місто не дуже велике, багато менше, ніж Львів, і провінціальніше, але симпатичне і чистеньке, ціле на горі, околиця дуже гарна, якась ідилічна: гори ще не дуже високі, не вищі від волинських (в Дубенській околиці) або й від київських (може, правда, трохи вищі), Прут під самими Чернівцями тихий, в зелених берегах, в'ється собі поміж гаями по широких «зарінках». Вид дуже широкий, як вийти за місто (а се звідси не трудно), видно всю буковинську весну. От уже правда, що зелена Буковина, а надто тепер. Тут уже весна справжня, все зеленіє, сади зацвітають і колорит скрізь такий ясний-ясний, здається, у нас і навесні так ясно не буває. Гарна країна. А ще ж то кажуть, що далі вона ще краща. Може, тижнів через два побачу її, яка вона далі, а тепер тут посиджу, треба дати собі спокій з тим вештанням.

Бачила вчора й сьогодні Стефаника, приїздив на два дні до Чернівець. На вид дуже здоровий («розбійницький вигляд»,— каже Маковей), а в дійсності хворий, се навіть видно по його настрої, сумний якийсь, так наче що згубив і думає, де б його шукати. Написав оце драму, хтів, щоб поставити тут на сцені (тут тепер трупа Гриневецького), та щось не вийшло з того нічого.

Йому тепер погано поводиться,— мусить покинути університет через недостачу грошей, тиняється якось без виразної роботи, а до того хворий, має якісь нервові напади. Шкода, що так якось марнується. Я ще мало до нього придивилась і через те виразного чогось про нього сказати не можу.

Маковей живе тепер тут. Сьогодні з нами ходив гулять, багато розказував з своєї редакторської практики і взагалі про галицько-буковинські справи, досить дотепно, та се вже довго було б списувати. Ще з давніших знайомих є тут, окрім Грин[евецького], Білінський (той, що «партію Смока» мав співати) і маляр Івасюк, та сих я ще не бачила. В люди мені ще не дуже хочеться показуватись, бачила їх досить у Львові, сиджу вдома або ходжу десь ins Grime *, до роботи беруся, але мало, п. Ольга не дає ні шити, ні писати багато, зараз нагадує, що треба вже або лежати, або гуляти. В сю хвилину вона в театрі, а то, може б, і проти такого довгого листа запротестувала.

Ага, от що, папа, ти скажи ред[акції] «Киевск[ой] ста-р[ины]», що повість п. Ольги зовсім вже не така довга, може, 12 друк[ованих] аркушів (коло 250 друк[ованих] сторінок]) — може б, її таїш взяли на перегляд?

Ну, нехай ще згодом напишу, якось утомилась. Бувайте здорові, всі мої любі. Пишіть мені. Цілую вас міцно. Як там Лілія?

Ваша Леся

11 травня 1901 р. Чернівці Чернівці, Новий світ, 61,

ˆ 1901

V(IV) іуиі

Лілея моя лілейная!

Трудно вже тепер зважити, котра з нас котрій була випна листа, та пащо там «важити» — хто міг, той писав, а може, навіть той, хто більше писав (я), краще був би того по робив, бо шарпав нерви і собі, і другим. Врешті, не знаю, як другим, а собі то безперечне: єсть і тепер листи, котрих ще по можу писати безкарно. Однак погано і так задовжуватись, як я тепер, бо — згадай, як ми колись у Гадячі по 8 листів у день писали і що потім в нашій голові було. Так само і з роботою. Оце 27г місяця я за перо не бралась для якоїсь поважнішої праці, зате тепер вона наступила на мене цілою хмарою, що аж проглянути крізь неї трудно. Дещо я вже поробила, що стояло на першім плані, але та робота йде — як хвилі в морі: завжди на першім плані найсильніша хвиля здається. Вже бачу, як ти хмуришся там здалека на мене: ну, ну, вже робота!.. Але не бійся за мене, тут у мене є корективи. Одно, що моя природа тепер досить швидко каже «годі!», і то досить енергічно: заболить шия, та й лягай, а друге, що по тутешній конституції в 11 вже треба лягати спати

(властиве, вже спати, а лягати в IOV2). Можпа писати тільки до обіду, себто до 12 72, по обіді треба лежати (дозволяється не спати, як хто вже рішучо не хоче) щонайменше годину,— потім можна що-небудь робити (от як тепер — писати листи) до 4—5 г[один], тоді йти після чаю гуляти, коли дощ не йде і нікого в гостях нема; з гуляння приходимо аж на вечерю (в 7—8), а по вечері вже не часто пишеться, бо за балачкою та слуханням гри на цитрі (п. Ольга вже досить далеко пішла за рік в тому хисті) не дуже-то пишеться. Забула ще одну увагу: ранком пишу не в хаті, а надворі, як тільки нема «хляпавки» (чудовий буковинський термін для дощу). В цілому припадає на роботу щонайбільше 4—5 (а частіше 3) годин на день,— се ж небагато? Правда, для мене і се немало, я вже більше не потягла б певпе. Тут я було почала приходити трохи в норму, та сталася пригода: заболів зуб (той самий, що болів мене шалено в Мінську), прийшлось його вирвати, та як нагнався опух з болем і якимсь

status febrilis [166], то не давало се мені спокою ні вдень ні вночі і знов розкрутило мене,— тяглося то більше тижня. Тепер опуху вже нема і не болить, тільки дірка з зуба все ще не зовсім заросла, але вже значно менша. Лікар (дантист) дивується, з чого такі довгі наслідки, і пояснює те загальним етапом організму. Може! Хоч той організм і не такі операції витримував... Видно, «час от часу неравен». Все-таки фізично я ліпше маюсь тепер (навіть після історії з зубом), ніж тоді, як була в Києві: шия й потилиця рідко болить і ніколи не болить так дуже, як раніш було, голова не тріщить так шалено, кашель перестав сливе зовсім, тільки на серці частенько млоїть (щовечора щось там колупає і таки досить доткливо), напад був тільки один, і то головно через зуб. Сьогодні, правда, горло болить, головно, коли дишу, але то пусте, може, маленька простуда, хутко мусить минути. От тобі й весь бюлетень ясної пані.

В іншому всьому живеться мені тут так, як можна було сподіватись: п. Ольга ідеальна товаришка, з тих, що не лізуть силоміць у душу і що не відпихають холодом. Мати її нагадує св[яту] Анну на малюнках Леопардо да Вінчі, батько, 75-літній патріарх, трохи консервативного «староруського» напряму (остатні події в Росії зовсім збивають його з староруського тропу, і він вже, очевидно, сам не знає, що робити з своїми «твердими» симпатіями). Старший брат, учитель (чи, як тут кажуть, професор), ein Gelehrter[167] в німецькому значенні сього слова; молодший брат, недавно укінчений студент, недавно ще бувший головою «Союзу», студентського товариства, далеко живіший від старшого по характеру, а по напряму теж живіший. Живуть ще в домі два німчики-гімназисти, підлітки, ganz wohlerzogen иші nett ˆ

нагадують зверхнім виглядом і костюмом Зорю, як він тільки що з-за границі приїхав. З чужих приходять найчастіше п. Маковей, відомий, либонь, тобі з літератури (товариш і приятель п. Ольги, до котрої відноситься a FOukrainienne [168], не a la Galicienne [169]), та ще одна молоденька учителька, дуже гарненька буко-виночка, панна Євгенія Пігуляківна, «татарська дитина», як її зве п. Ольга за її чорнявість і трохи «необузданную» вдач,у. Часом бачу більше людей, але дуже рідко, бо старалось у велике товариство не попадать, бо воно мені неприємно і навіть вадить,— у Львові я від того була зовсім розкисла.

Збираємось ми з іт. Ольгою до Кимполунга, в ті околиці, що вона описувала в своїх новелах; там я, може, й довше зостанусь, бо є можливість устроїтись там матеріально добре, а згодом слід буде виїхати звідси на село, бо дедалі, може$_{г}$ тут і душно буде[1], як взагалі в місті літом:. Ти маєнг рацію, що-не слід мені спішитись додому, я сама те знаю, але одна справа може мене заставити приїхати раніше, се, власне, портрет С[ергія] Костянтиновича], що Труш обіцяв малювати з фотографії, але конечне при мені, бо так, здасться йому, він зможе ліпше намалювати. Отже, приїзд мій значно залежить від того, коли і скільки часу Труш буде в Києві. (Про се останнє можеш нашим не казати, щоб не було зайвої розмови.)

Твої' мрії мюні подобаються, але справдити їх не так і летко, а чому се так, поговоримо потім, бо я вже тепер втомилась писати.

Піди, будь ласка, до Трегуб[ова] і скажи йому, що я застала 0[льгу] Ф[едорівну] здоровішого, ніж сподівалась, і вона зробила на мене враження таке, як завжди. При тій спосібності попроси його запитати в редакції «Киев-ской старины», чи прийняли б там повість п. Ольги, якби вона зайняла 12 друкованих аркушів (звісно, при відповідному змісті), п. Ольга хотіла б знати се скоріш.

Цілую міцно тебе і всіх наших.

Будь мені здорова та енергічна, моя ти Лілея!

Твоя Леся

Щаняа] Ольга тобі кланяється і всім: нашим.

130. ДО М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО

11 травня- 1901 р. Чернівці Чернівці, ул. Новий світ, 64,

Високоповажаний добродію!

Ще перед Великоднем отримала я від п. Чернявського запросини до участі в Вашому Чернігівському збірнику, та через дуже прикрий стан свого здоров'я не могла тоді ні віршів переписати, ні навіть на листа, як годиться, відповісти. Дуже прошу, нехай п. Черіявський вибачить мені сю негречність, що й

тепер не пишу до пього просто, а се тим, що я згубила його адресу чи, може, лишила її ненароком вдома.

Тепер я оце від двох тижнів пробуваю в гостині у п. Ольги Кобилянської, отже, ми зважили послати наші вкладки літературні вкупі, та ще взяли три вірша від п. Маковея, що теж тут в Чернівцях мешкає. Сподіваємось, що наша посилка прийде ще не занадто пізно.

Якби до Вашого збірника мої «Єгипетські фантазії» не придались, то дуже прошу прислати мені їх назад, бо переписування мені тяжче йде, ніж складання віршів, а тим часом треба вже помалу братись до переписування для того видання віршів моїх, що має таки вийти (може, я зберу на те енергію!) на Україні російській.

Мій щирий привіт Вам з дружиною, п. Чернявському і всім, хто мене собі пригадує у Чернігові. Панна Ольга Кобилянська теж просить привітати Вас і просить вибачити, що не пише Вам сама через надмір літературної і всякої іншої праці.

З найбільшою пошаною Л. Косач

131. ДО М. П. КОСАЧА

11 травня 1901 р. Чернівці Чернівці, улиця Новий світ, 61,

у п. Ольги Кобилянської,

—[1]I 1901 V(IV)

Любий Миша!

Напишу тобі через тиждень справжнього листа, а тепер страх зайнята: роботи багато, а сили ще не дуже багато, хоч я вже й міцніша тепер, ніж була в Києві. Апатія трохи минає, а напади біснуватості теж зникають, хоч все-таки ще не можу зовсім в норму прийти. Мені тут у п. Ольги дуже добре і не чужо, і дуже спокійно. Думаю, що верну додому настільки нормальною, наскільки се взагалі для мене можливо. Де і коли ми побачимось? Рада б знати твої плани. Бувай здоров. Цілую тебе. П[анна] Ольга просить тебе привітати.

21 травня 1901 р. Чернівці Чернівці, Новий світ, 61,

1901

Любий папа!

Не дуже се добра звістка, що ти пишеш про мою редакцію, та, врешті, сподівана після того, що я читала в тутешніх газетах,— скоріш всього, що справді моя редакція (отже, й моя робота в ній) лопне. Ну що ж, пошукаю тоді деінде роботи; я думаю, що тепер буде легше знайти, коли вже мене трошки знають в журналістиці. Поки справа виясниться, то я не посилатиму ще нової статті в «Жизнь», бо шкода, як вона там пропаде, краще я вже, в случаї чого, приміщу її деінде, може, в «Вестн[и-ке] Евр[опьф>, що, власне, тепер (як кажуть газети) втратив свою рецензентку

3[інаїду] Венгерову, а вона, власне, писала на подібні теми, що і я. Ну, побачим, як там буде. Щодо грошей, то я тим часом їх маю і, сподіваюсь, на пробування тут і на поворіт додому мені їх стане. Якби ж. не стало, то попрошу в тебе і зарані дякую, що ти так готовий виручать мене (в сьому я, звісно, ніколи не сумнівалась!). Брокгаузові, з ласки своєї, заплати, а я віддам, як розживусь.

Я вже писала мамі в Колодяжне, що хутко їду в Ким-полунг і там буде мій адрес: Oesterreich, Bukowina, Kim-polung, bei Frau Johanna Niesner [1]. Я там, може, тиж-день-півтора пробуду сама, а то п. Ольга буде зо мною,— вона так поладнала свої справи, щоб могти виїхати зо мною на довший час, а поки що листами замовила мені квартиру і пр., щоб мені вже приїхати на готове. Сама вона одвезе мене туди, вернеться додому, а потім знов приїде. Се справді дуже важно, що мені не треба буде шукати квартири і т. і., бо се могло б, замість відпочинку, завдати такий клопіт, що вся моя поправка пропала б.

З Чернівець вибираюсь через те, що літом все-таки краще бути на зовсім вільному повітрі, і через те, що, відколи настав май, то в Чернівцях якось багато шумніше стало, більше торгу і більше війська, і в нас раз у раз під

[1] Австрія, Буковина, Кимполуиг, у пані Йогаини Нізнер (нім.).— Ред.

вікнами брязкіт навантажених возів, овечі та коров'ячі голоси, труби і барабани,— так що вже занадто весело! Але у всьому іншому то мені тут однаково добре, як і раніше. Додому думаю вернути в кіпці іюпя. Вертаючи, буду в Києві на скілька дпів, а там подамся в Гадяч. Точно строку повороту ще не знаю, а якби мала що в своєму плані змінити, то ще маю час написати.

Пиши мепі, любий папочка, як матимеш час, частіше. Коли я тобі звичайно рідко пишу, то се зовсім «не пред-намеренно» і не від злої волі,— я всім рідко пишу,— а часом я сама не знаю від чого, просто від інертності.

Жаль мені вас трьох, що мусите гнітитись в Києві, там, певне, гаряче і неприємно тепер!

Ну, ти в принципі проти довгих листів — правда ж? То я вже скінчу. Цілую міцно тебе і Оксаночку з Дроз-диком. П[анна] Ольга тобі і їм кланяється.

Твоя Леся

133. ДО О. 10. КОБИЛЯНСЬКОЇ в червня 1901 р. Кимполупг Д-jgoi

V I

Нехай хтось буде добрий і вибачить, що лист не на картці писаний, а таки так, «як бог приказав» бути листам. Надворі

страшна хляпавка, а хтось не має картки і не важиться витикатись на вулицю, бо буде «міау». Відколи хтось виїхав звідси, то з погодою нема ладу, як не зрання, то по обіді (am Vorabend[170]) а все мусить хляпати! Міа-а-а-ау! А тут ще нема з ким в позу втомлених коней стати, то вже й зовсім біда...

Однак хтось ловить кожду суху хвилину, аби побігти в гори. Вчора від рання до полудня дощ дав спокій, отже, хтось бродив по Магурі цілих три години і було йому дуже добре, а сьогодні нема чистої години від самої ночі (вночі теж хляпало розпачливо!), Рунг зовсім сховався, Магура в жалобі, гори проти мого вікна не всі видко і —

з нашої проектованої екскурсії до Vale Saca [171] нічого не буде! Хтось сидить надутий (скажіть се, коли хочете, и. М[аковею]) і не хоче навіть до роботи братись, а вла-

стйвё «Vреба, і_ пошдеі саме літературі сприяє. Оце чийсь лист розбудив трохи чиюсь сердито-заспану енергію, то, може, ВОНО ЯКОСЬ піде З роботою. '

Тут прийшла картка комусь від «вуйка Мірошї», але хтось її собі присвоїв і, як схоче, то[172] покаже комусь аж в Чернівцях, а тепер посилати не хоче, бо він взагалі лихий і надутий і до гречності не розположений.

Хтось із кимсь мусить конечне бути ще раз вч Ревній, ganz bestiinmt[1].

Тут когось дуже часто згадують, встаючи й лягаючи, на самоті і вдвох, і втрьох. Нехай хтось частенько пише картки, то буде чіча-ляля.

Як татарчатко не напише комусь, то хтось його з'їсть, не соливши, як приїде.

Хтось посилає свій привіт всій милій родині Кобилян-ських і дякує за пам'ять та уважність, а комусь робить гіпнотизуючі паси в найбільш несподіваний спосіб. Па!

Хтось

134. ДО А. М. ДРАГОМАНОВОЇ

7 червня 1901 р. Кимполупг Kimpolung (bei Fr. Niesner),

7.VI 1901

0 carissima сага! [173] Вже два листочки ти мені написала, а я тобі тільки самі «кореспондентки» посилаю.

Ти vois que je пе manque a suivre les bons exeш-ples! [174] А тепер я вже навіть не знаю, де мій Рарік пробу-вас, куди і як йому писати... І ще не знаю, чи напишу що путнього, бо якась мене nolle [175] нападає, сама не знаю, від чого,— певне, просто розлінувалась, а може, дощ наводить такий настрій. Се робиться смішно, що я вже в третьому, а може, і четвертому листі сшшинаю про дощ, але ж недаром кажуть triste comme une journee de pluie

dans les montagnes [176], а подумай же, що я оце маю четвертий такий день зряду... горе, горе, que misere...[177]

Се мене може навіть посварити з Буковиною, а ми ж були з нею в такій приязні: вона мене приймала сонцем і погодою, мамалигою і бриндзею, прекрасними пейзажами і добрими людьми, а тепер заманила мене в гори, що так страшно називаються — Рунг, Магура, Рарев -- і самі страшні, як насупляться хмари — та й поливає дощем... Ні, я не хочу про се говорити, зміняю тему!

Щанна] Ольга вже три дні як поїхала від мене додому

і навряд чи знов приїде, поки я тут, бо я не думаю дуже довго бути. Я по ній дуже скучаю, та, певне, й вона по мені, бо ми дуже звикли одна до одної і так нам добре було разом. Тільки ж я не могла далі в Чернівцях зоставатися, бо там почало робитися дуже гаряче, і курно, і душно.

Der Barometr steigt[178],— сказала мені сьогодні рано Frl. Niesner, моя господиня, однак дощ уже йде і Рунг стоїть у смушевій шапці. Speriamo bene...[179] Ми власне сьогодні мали проект великої променади — найліпший спосіб накликати дощі!

Ну що там у вас чутно? Чи світить сонце? Чи не маєте яких гостей з-за границі? Врешті, се певне ні, бо я досі отримала б «кореспондентку», а тим часом її щось нема. A propos галичан, Рарік,— добре було б, якби їм хто добре чуба намняв, бо вони вже починають переходити границі. Так, наприклад, в Чернівці якось приїхав один галичанин, коломийський діяч, soi-disant[180], великий почита-тель твого тата, і повів зо мною таку розмову, що я не знала, чи мені сміятись, чи викинути його за двері. Він став мене розпитуватись, чи ти, Рарік, маєш взагалі замір вийти заміж і чи ти не заручена, бо там десь в Парижі єсть якийсь галичанин з дуже запутаною та авантурною історією життя, що власне хотів би оженитись — з дочкою твого тата пі plus пі moins [181]. Ні коломийський, ні паризький добродій тебе ніколи не бачили, але, очевидно, вони обоє думають... que c'est la moindre obstacle [182].

«Я чув,— сказав коломийський «філософ»,—що п. Драгоманова має бути восени в Парижі, отже, познакомитись було б недовго». Коли я взяла сердито-саркастичний тон в відповідь на таке «попівське сватання», то коломиєць трохи ускромився і почав запевняти, іцо він властиве тут пі при чому, що він тільки «об'єктивно реферує» мені справу і так само «об'єктивпо збирає відомості» для свого приятеля, котрий, впрочім, єсть дуже достойний і «при-ятный во всех отношениях» чоловік. Я сказала йому так сам;о «об'єктивно», що не раджу сьому достойному паризькому галичанинові починати з тобою таких «суб'єктивних» розмов, бо я певна, що ти його висмієш.

Коломиєць задумався і рішив, що, може, й справді з того нічого не буде: «Я от питав і артиста Т., чи не знає він чого про наміри п. Др[агомано]вої, то він відповів, що п. Др[агомапо]ва про свої заміри ні з ким не говорить, але, певне, якби схотіла піти заміж, то не потребувала б їхати аж до Парижа по молодого, бо знайшлись би, може, ближче люди, що самі до неї приїхали...» La dessus la conference etait close [183].

Се тобі один приклад галицької arrogance [184], а я їх бачила не один і в такому і в іншому роді.

Знаєш, carissima, щоб купити тобі фартуха, то треба їхати до Коломиї, бо ні у Львові, ні в Чернівцях я таких фартухів не знайшла, вони там тільки часом случайно бувають, а взагалі то коломийський вироб, так само як і різьблені дерев'яні речі. Може, на поворіт затримаюся на день в Коломиї, то куплю. Чи не маєш a propos чого переказати «коломийському сватові»?

Carissima mia [185], кінчаю листа a la diable [186], бо отримала такі листи, що треба зараз же одписать, не відкладаючи, зрештою, може, я тепер писатиму частіше. Із наших bou-les vagabondes [187] обізвалась Лілея і Дора — enfin [188].

Бувай здорова, цілую тебе міцно, і дядину, і Зорю.

Та cousine pour toutes les eternites \

Леся

9 червня 1901 р. Кимполунг Kimpolung

(bei Fr[au]Susanna Niesner), 9/2 7 \

Лілея моя лілейная!

Я по можу тобі взяти за зле, що ти мені не писала, бо я сама теж дуже неенергічно бралась до листів увесь сей час і, признаться по правді, писала їх з чималим примусом, хоч теж, властиве, нічим не зайнята настільки, щоб ие мати часу писати. Тепер мені досадно, що треба писати до тебе, коли, власне, треба б говорити і то ще не виключно словами. Я знаю, Лілея моя, як багато у тебе думок тепер, мені здається, що я їх вкупі з тобою думаю

і, мені здається, на твоєму місці я б зважила вчинити так, як ти. Коли ти можеш, то се вже досить для жінки з косачівського роду (згадай, що нам часом на сю тему тітки говорили), і, нарешті, життя кожної людини складається з моментів, часто суперечних між собою, треба тільки, щоб твоя дружина розуміла і поважала усі ті моменти. Ти розумієш, що я хочу сказати? Єсть речі, що якось не кладуться schwarz auf weiss... [1]

Я думаю, відкладати було б гірше не тільки для М[ихайла] Васильовича], але і для тебе,— невиразне ста-новисько завжди мучить, коли воно надто довго триває, і ти добре зробиш, коли покладеш йому край. Порвати ви б не могли безкарно для обох, та й нема рації поривати: повної ідентичності в думках і почуттях двох дорослих і під різними впливами вихованих людей, я пересвідчена, не може бути, її навіть не треба вимагати, бо гармонія не в ідентичності... Ні, виходить сухо, педантично, книжно... Лілея моя, здається, я на сей раз втеряла всякий дар слова (принаймі писаного)!

Врешті, так буде, бо так мусить бути,— і знаєш, коли я вперше зовсім уже виразно побачила, що так мусить бути? Тоді, у Мінську, як ми з тобою одного ранку розмовляли. Я тільки нічого порадити тобі не могла, бо я не вмію радити, а тільки розуміти і співчувати, ні, навіть предчувати,— тільки мої предчуття ніколи мені нічого но помагають. Є речі такі, що людина мусить на них одва-жуватись сама, не питаючи ради нічиєї, і я рада, що моя

Лілея мав ею одвагу. Не порадою, а спільною розмовою, щирою, одважною, хотіла б я помогти тобі вияснити ті питання, що тільки я одна у тебе розумію. Так, я одна, бо я багато в чому думаю і почуваю інакше, ніж решта нашої родини і твої приятелі, але ж нормальним людям багато чого недоступно такого, що зовсім ясно стоїть для таких ненормальних, як я.

Виключаючи спорні моменти (про них будем говорити, коли

хочеш), я безмірно рада за тебе (се видно й по неладу мого стилю і почерку), що ти матимеш таку справді вірну і щиру дружину. Не міряй і не важ, хто більше, а хто менше любить, бо па сі речі пе досить відомих «измерений», а треба іншого, не математичного. Не міряй і не важ, не збирайся жити, а жив и, люби, скільки можеш і як можеш, то мепше буде жалю, вір мені, ніж коли б ти все розмірила, розважила і відклала на завтра, бо «завтра» не завжди приходить.

Се дуже мало похоже на тверезу пораду старшої сестри, але ти знаєш, що твоя сестра часто буває «без вина пьяна» і тверезість не належить ні до її цнот, ні до її професії. Ні, ні, я нічого не раджу тобі і навіть не бажаю, я тільки буду щаслива за тебе, коли ти будеш щаслива, а здається, ти досі мала репутацію взагалі щасливої (і «линовище» найшла!). Ось бачиш, тепер навіть все до сього часу обходиться без драм, так властивих нашій родині при всяких «рішучих моментах». Іїу, коли вже Ми-кунька «дає своє благословенство» (запевне, навіки нерушиме), то, певне, воно таки «іменно» так слід. Але справді, М[ихайло] В[асильович] покорив увесь наш клан (се перемога навіть численно немала!), бо він справді, об'єктивно взявши, має право на найбільшу симпатію. Щодо мене, то коли я називаю його своїм братом, то се не жарт і не марне слово. В яких би він відносинах не був до тебе, для мене він уже раз назавжди брат. Ще на Новий рік наше з ним побратимство не було вже пустою формою, а потім ті страшні і незабутні для мене часи, що ми вкупі з ним пережили в Мінську, зробили його мені ще рідпішим, показали мені всю одвагу і разом з тим ніжність його серця. Коли найближчі приятелі мого нещасного друга боялися «розстроїти собі нерви» його видом, в той час М[ихайло] В[асильович], не примушений ніяким «довгом серця», був для нього (і для мене ще більш) справжнім братом милосердія і помагав так, як тільки було в людській силі помогти. А вже до мене самої він і тоді і потім був таким уважним, що коли б хотіти віддати мірою за міру, то, певне б, знов математика зрадила б — може, ти вже якось відплатиш за мене...

А спитай лишень там мого братика, чи хутко він має виїхати до Америки і чи буде ласкав хоч мені подати свою адресу?..

Ти добре зробила, що не дотримала заміру скривати час твого весілля до остатньої години, бо я таки справді мушу собі сукню пошити хоч яку-небудь, та білу, бо я не хочу бути в чорному на твоєму весіллі, а в кольоровому я просто якось не в стані бачити себе тепер, та в мене навіть і нема нічого кольорового тепер. Ти знаєш, як я відношусь до церковних церемоній взагалі, а до сеї спеціально, але, як вона вже конечне мусить бути (коли се інакше вносить «трагедію» в родину!), то

треба її принаймі зробити якнайменше неприємною. Єдине, що є гарного при тій церемонії, то убрання молодої, правда ж? Врешті, діло не в обряді, а в настрої того дня. Се дуже добра ідея виїхати до тьоті Єлі на той час, там справді ніхто не нависатиме. Дружками будемо тобі ми — правда? Боярами Микунька і Юрко, — можна обійтись en famille \ слава богу. Чи, може, маєш ти або М[ихайло] В[асильович] ще кого просити? Може, Галя К[омарова] приїде?.. Моя Джілія! Все-таки прости мене, трошки мені смішнувато казати «твоє весілля», «твої дружки», коли подумаю, що все-таки ти і Пуцик, і Пудільда і т. д. Ну, але ж правда, що ти і Лілея ще й навіть лілейная, се дуже важно і поважно!

Хотілось би знати, як то ви на осінь устроїтесь. Моя товариська, і дружня, і братерська поміч завжди до вашої послуги, не забудьте.

А як се мама помирила свої ідеї щодо замужніх студенток і жонатих студентів з вашими замірами? Цікава я знати, що каже Оксана? Вона ж у нас найхимерніша «свість»...

Я, здається, не втерплю і виїду звідси на цілий тиждень раніше, ніж спочатку думала. Раз, що хочеться скоріш бачити тебе; друге, що п. Ольга мусила виїхати до Чернівець і вже не може вернути сюди, а мені без неї скучно; третє, що розпочались дощі невсипущі і я починаю тратити надію на погоду, а дощ в горах — се розпачливе нещастя, щоб ти знала! Однак два тижні ще з певністю пробуду тут, бо треба конечне (крайня пора!) покінчити деяку літературну роботу, давно занедбану, а вже я напевне не могтиму її писати ні на переїздах, ні в Колодяжному. У всякім разі, хоч би й три тижні я пробула тут, то в початку іюля (ніяк не пізніше 1-го) буду в Колодяжному. Скоріш усього буду після 20 іюня,— раніш не можу, бо мушу на поворіт ще побути в Чернівцях, вступити до Львова, а може, й до Коломиї.

Про себе спеціально не маю що багато писати. Я значно «склеїлась», нападів нема (було в Чернівцях тільки два, і то з виключних причин), тільки часом трошки обридає кашель, що почався у мене ще в Мінську (Михайло] В[асильович] не раз мене збирався бити за се!), та по ночах часом буває якийсь status febrilis з дуже важкими снами, але то пусте, бо жадних лихих наслідків з того нема. Лінуюся страшенно і справді не знаю, «куди я йду» з такою лінню... Але хоч там як, мушу оце добре взятись до роботи, бо, далебі, час не жде. Життя проваджу тут таке буржуазно-регулярне, як стара німка, навіть засипаю сливе завжди в 11 г[один] (просто аяч сором!), встаю, правда, в 7 і раніше. Як тільки нема дощу, ходжу багато в горах, а як дощ, то сиджу на веранді і пишу або валяюсь на кушетці і думаю но більшій часті про те, про

що взагалі не варто думати... От і весь триб. Ще, правда, позавчора, цілий день, від рання до вечора, писала вірші — вже іменно «стих найшов».

Ну, годі!

Спасибі за переслані листи, по мірі сил моїх буду на них відповідати.

Лілейнеє моє, будь здорове, і веселе, і щасливе, і «легкомисленне» (се головно!). Міцно цілую тебе, так міцно, як люблю тебе, mio Giglio bianchissimo К Всю братію теж цілую.

Твоя Леся

P. S. A G[eorge] Sand[189] все-таки читай! То не вадить!

10 червня 1901 р. Кимполупг Ocsterrcich, Bukowina, Kimpolung,

bei Frau Susanna Niesner,

10.VI (28/V) 1901

Простите, дорогая Вера Григорьевна, впрочем, я знаю, что Вьт не сердитесь, Вьі не можете думать, что в моем молчании была злая воля. Мяого раз я собиралаеь при-пяться за письма к Вам, и — признаюсь — не хватало реній мости. Вы можете этому позерить после тех у ж а с-пых писем, которые я решалась писать Вам из Минска? Да, но тогда была выспіая мера напряженігя, а теперь detention des forces Я приехала в Киев разбитой, не стольно внешне (у меня всегда более или мгенее одинако-вьій вид), сколько внутренне: невыразимый разлад, мыс-ли, которьіе не поддаются словам, чувства, которые не находят ті в чем выражения, странные навязчивые идеи — все это измучило меня страшно, и ближайшим результатом бьтло сильное обострение моей истерии, неспо-собность к работе, а потом непреоборимая апатия, инерт-ность, подчас непростительная. Все это, что я Вам пишу, конечно, не служит мне оправданием, а только показывает, что я далеко не героиня (н это, конечно, не ново!), но Вы оправдаєте меня без оправданий.

Сейчас после светлого праздника я уехала за границу, на Буковину, к одной своей приятельннце, украинской беллетристке, с которой мы недавно, но уже близко эна-комы. Здесь я нашла очень спокойную и подходящую обстановку и вполне дружеское отношение. Начала несколь-ко ириниматься за работу и приходить в себя, но несколь-ко тяжелых впечатлений, достигших до меня из родного края, которые я в другое время сумела бы гораздо спо-койнее пргнять, опять выбили меня из колеи, опять я «въішла из берегов», а к этому еще случайным образом присоединился легкий грудной катар, причем показалась дважды кровь из горла, et voila toute la boutique de diable a recommencer!..[190] Я опять обратилась к испытанному средству, к

перемене места, и переехала из Черновиц сюда, в Кимполунг, засела в горах, в одиночестве, и вижу, что хорошо сделала,— по крайней мере, ко мне возвратил-

ся образ человеческий и хоть некоторая работоспособ-ность.

Вот Вам моя одиссея, или7 если хотите, иеремиада, я теперь напишу о том, чго для Вас, наверное, более важно.

Я посылаю Вам теперь один переснятый портрет на-шего друга, я пересияла еще и другой, с одной группы, который в оригинале казалея мне наилучшим, но в пере-снимке он вьішел так ужасно плохо, что я не могу послать его Вам. Летом я буду в Гадяче, где была снята эта группа,— может быть, негатив еще существует, то я закажу отпечатать для Вас отделыіый медальон. Если же негатива уже нет, то осенью у меня будет болг.шой портрет, который напишєт для мепя один художник, знавший Сер[гея] Конст[антиповича] (я собрала для него целую коллекцию карточек, из которых не все принадлежат мне), если портрет будет удачный, я сфотографирую его для Вас. Вы же позвольте мне удержать за собой Вашу карточку, ту, которую Вы лрислали нашему другу, пусть она перейдет ко мне по наследству вместе с другими предметами, которые он сам завещал отдать мне.

Что написать Вам о его последяих днях? Все это было бесконечно тяжело. После моих писем к Вам и его по-следнего к Вам (это было вообще последнее его письмо, больше он никому не писал) ему становилось все хуже и хуже, и наконед я увидела высшую меру человсческой слабости [и] несчастья; я не могу и не хочу огіисывать Вам все это, так как знаю, что при жизни он был бы зтим недоволен: он все время, не раз по ночам, прості меня заботитьея, насколько в моих силах, о том, чтобы он не имел отталкивающего вида по смерти, просил покрыть его вуалью, украсить цветами,— он говорил, что это мой долг как друга и как лоэта [191]. Пусть же будет так! Пусть никто не видит его таким, каким я видела его (даже ос-тальные окружающие не все видели). Довольно, если я скажу, что в последшш день я не стала бы удерживать его при жизни, если бы даже эго было в моей власти; только присутствие его родных мешало мне вспрыснуть ему морфий (меня упорно преследовала эта отчаянная мьісль), если бы только я могла, я дала бы ему Gnaden-stoss \— Вы знаете, что это такое? По довольно об этом, а то я опять с ума сойду... В самыѳ последние минуты, однако, не было уже ничего ужасающего, оп взял меня за руку, стал дышать всо реже и реже, потом совсем затих и вдруг сделался прекраснее, чем был когда бы то ии было при жизии.

При пем были тогда только его отец, я, доктор (его приятель)

и один мой приятель из Києва. Я держала его за руку, пока совсем не прекратились последние признаки жизни, потом я начала исполнять «долг друга и поэ-та», но это еще не кончено. Осеныо я поеду устраивать вместе с его отцом его могилу (он и об этом просил), и много еще надо сделать, но это пока относится только ко мне. Что Вам сказать еще? Несмотря ни на что, он всегда был внимателен и деликатен к окружающим и с нежностыо относился к своим друзьям, но это Вы сами знаете из его писем. И знаете ли, иногда, разгова-ривая с ним (пока это еще было возможно), мне приходило в голову, что только болезнь (сначала непри-знаваемая ни им, ни его друзьями) заставляла его быть скептически-пассивным, а в сущности альтруис-тическая восторженность никогда не умирала в нем, даже в бреду...

Довольно уˆке, я устала и Вас утомила — ведь правда? Но другого я не могла написать, да и Вы ждали от меня этого,— не знаю, так ли я исполнила Ваше желание, как Вы ожидали, но, видите ли, я еще не совсем возвратила себе прежнюю энергию. Положим, и то была чисто нерв-ная энергия, да все же без нее еще хуже. Но она уже возвращается ко мне,— не правда ли, как скоро? Ведь еще не прошло и трех месяцев.

Сегодня я, правда, немного больна, весь день голова болит и кашель изводит, но я не хотела уже дальше от-кладывать с письмом, тем более что много очередной ра-боты и время с каждым днем все больше занято будет.

Напишите мне теперь о себе, я очень хотела бы знать, как Вам живется.

Здесь я пробуду еще две недели, потом отправлюсь в Черновцы (ул. Новий світ, 61), а в начале июля буду не-надолго в Киеве. Пишите мне лучше в Киев, чтоб навер-ное письмо меня нашло.

/ Жму крепко Вашу руку, привет Павлу Лукичу.

Ваша Л. Косач

11 червня 1901 р. Кимполунг

11.V[I]. Хтось має довести до чиєїсь відомості, що приїде до когось раніше, ніж сподівався. Прийшли такі листи з України, що хтось уже мусить бути в початку липня вдома, бо там без нього вода не освятиться. Звістки не сумні і не страшні, навпаки, але тим більше треба додому їхати. Розкажу в чім діло при побаченні.

Тут усе хляпає, але хтось ловить хвилини помежи дощем і таки бігає трошки. На Магурі тільки раз був, а на Vale Saca ніяк не попаде — кара божа!

Нехай би мені хтось добренький прислав книжки і ру-кописі (головно р у к о п и с і, а книжки можуть сяк-так заждати), бо хтось все-таки ще просидить тут два тижні, а 26-го виїде (се буде

4 тижні якраз пробування в Ким-п[олунзі]).

Сьогодні перший сонячний день, відколи хтось когось покинув,— бачите, і сонце комусь не світило!..

Хтось отримав гарненькі фотографії кримські і полтавські — для когось — і все-таки не пошле комусь, бо недобрий. Сам привезе.

Хтось був знов нещасний з листами, мусив написати їх 777 X 7 (завелика математика).

Хтось дякує комусь за уважність і добрість і — не може описати рухів своїх рук.

Дами Нізнер шлють Вам привіт.

Хтось вітає всіх, всіх.

Л. К.

138. ДО І. Я. ФРАНКА

11 червня 1901 р. Кимполунг Kimpolung

(bei Frau Susanna Niesner)

Шановний добродію et cher Maxtre *,— як стоїть справа з пашим каталогом? Я хтіла написати Вам взагалі звідси, та щось не пишеться (от і «писателька»!). Мої твори,, призначені до «Віс[ника] > >, переписують мені у

Чернівцях, та щось довгенько,— як будуть готові, то пришлю.

Щиро вітаю Вас з родиною і товариством.

З поважанням Л1. Косач

У Львові буду через три тижні, а два тижні пробуду ще тут, у горах.

139. ДО О. Ю. КОБИЛПНСЬКОЇ

17

17 червня 1901 р. Кимполунг ~VT

Liebe, liebste Wunderblume! [192]

Хтось просить не сварити, що не зараз вислав фотографію, се вийшло так: листонош прийшов, як мене не було вдома, а він такий педант, що тільки в р у к и адресатові віддає рекомендовані] листи, отже, приніс вдруге Вашого пакета аж увечері в суботу, а в неділю хтось на пошту до полудня спізнився, бо намагався викінчити того ж таки дня статтю для «Жизни», але викінчив тільки аж пополудні! Тоді вже взявся заодно переглядати чужий манускрипт (присланий від когось з Чернівців]), думав, що пошле його сьогодні до Львова, але бачить, що конечне мусить мати старий манускрипт, бо деякі місця в копії полишені біло і невідомо, що там має стояти, а напам'ять хтось не вміє. Отже, чи не буде хтось такий добренький послати

сюди хутенько старого манускрипта, аби хтось другий мав уже собі з тим спокій. Він уже одну біду з голови позбув — оту статтю до «Жизни» про Ми-х[айла] Крамера — es lebe die Freiheit![2] Хто не має обов'язкової, на термін, літерат[урної] роботи, той не зпає, яке то щастя має чоловік в той день, коли, нарешті, відправить рукопись геть з хати! Тепер на тиждень хтось має цілковиту волю (окрім чужого манускрипта!), а там мусить подумати про матеріал до дальшої статті, бо хтось інакше сяде на лід з своїми фінансами, як не буде статкувати, вже й так до кінця липня не матиме нічого і не знає, чи дотягне «до нового» о власній силі, чи прийдеться «просити помочі згори» (а хтось уже від того відзвичаївся!). Комусь три місяці безробіття (нібито спочинку!) і цензурні капризи вилізуть боком, бо муситиме потім подвійно гарувати... Ет, якось-то буде! не варт про те говорити!

Фотографій замовте, будьте ласкаві, б тим часом. Єсть деякі дефекти в тому знімку, то я щось не знаю, чи замовляти більше. Пораджуся з Вами, приїхавши.

Хтіла написати Вам більше, як ми з фрейліцікою ходили в Korlagan-Schlucht \ як вона там у воду впала і т. і., але нехай вже або другим разом, або розкажу на словах. Тепер якось я втомлена від писання і не маю гумору. Зрештою маюся добре і приїду, певне, до когось зовсім здоровою.

Св[ятій] Анні цілую ручки і прошу видужати зовсім, поки хтось приїде. Всій Вашій родині мій уклін. Чорненьку дитину поцілуйте.

Ой, спішусь, вже пізно, здається, на пошту!

Паси, паси, паси. . . ,.....па!

Хтось

Обидві п. Нізнер когось вітають.

140. ДО О. 10. КОБИЛЯНСЬКОЇ

23

23 червня 1901 р. Кимполунг —1901, Kimpolung

Хтось когось пасами гладить і дякує за посилку (вона вже поїхала далі, слава Ісусу Христу!),— хтось не од-писав одразу, бо мав багато спішної писанини. Що «Мі-ріам» не приїхала, то не біда, не буду вже її посилати, а повезу сама з цілою пачкою інших своїх «дітей».

Jemand gewiss hat Pech![193] Ні до Vale Saca, ні до Пут-ної не міг вибратись через дощ — і вже, певне, не вибереться, бо в четвер таки хоче їхати до Чернівець (з Гат-ної Schnellzug'oM поїде) — пора вже! І хтось там «праче» за кимсь, то треба йому раду дати.

Казав мені ведмідь з Рунгу, що симпатизуючий йому професор ist promovierl[194], як правда, то прошу передати

повіншування від мене, а від себе порадьте не надуватись, бо

то не файно і не фіалково. Мепо оп дощ мочить, і чаю вже не стало, і зо Львова піхто по пише, і кашель дере, і переписування «млоїть», а я й то пе надуваюсь.

Св[ятій] Аииі з родиною мій привіт.

Щані] Нізиер кланяються і дуже просять написати, чи маєте приїхати.

Па! Па! Па!

Хтось

141. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

2б_13

26 червня 1901 р. Кимполунг Kimpolung,———

Лілея!

Спасибі за телегр[аму].

їду все-таки звідси завтра, але з Чернівців], порадившись там, напишу. Я там запрошена в одно близьке село в гості, отже, там побуду, може, щодо Вижниці одвинусь (то недалеко і там має бути дуже гарно). У всякім разі значно не забарюсь, але, може, на тиждень проти визначеного. Вже хочеться до вас, годі блукати... Напиши в Чернівці], чи довго будете в Колод[яжному],— може, мені вже просто в Га[дяч] їхати? Але скілька день в Колод[яжному] я б з охотою побула (довго боюся), я вже давно там не бувала. Зрештою, сподіваюсь застати листа завтра в Чернівцях].

Бувайте здорові всі, хто є вдома, хутко побачимось.

Леся

142. ДО М. І. ПАВЛИКА

3 липня 1901 р. Чернівці 3.VII 1901,

Чернівці, Нов[ий] світ, 61

Шановний друже!

Я таки позволю собі все Вас так називати, як було давніше в листах,— а Ви чи позволите мені?

Ваш лист я прийняла до відомості, хоч і сподіваюся, що мені не прийдеться по Вас брати спадків, бо Ви самі будете в силі покінчити те, що заміряєте. Але, звісно, обачність ніколи не вадить. Спомини Ков[алевського] тримайте в себе або хоч і Лоз[инському] передайте, а я їх, вкупі з своїми споминами про Ков[алевського], сподіваюсь видати восени на українські гроші. Свій манускрипт, може, могтиму лишити в Галичині тепер, як буду там на переїзді додому. Було думала я 10.VII їхати до Львова, аби ще там захопити Франка для деяких своїх справ, та потім виявилось, що ті справи можуть пождати, то я ще собі посиджу на Буковині, бо мені якось добре тут. Вас я таки сподіваюся бачити на поворіт. Пишіть мені, чи думаєте куди із Львова на літо виїздити, коли і куди, власне.

Про листи Кон[иського] відповіді ще не маю,— попрошу

Труша, щоб залагодив сю справу, досі віп вже в Києві.

Тепер я Вас попрошу помогти мені в одній справі, бо я вже не знаю, як мені з нею бути. Я лишила Ганкевичу скілька рукописів моїх товаришів з України для видання у Львові, просила його обчислити, скільки ті видання будуть коштувати (кожде окремо), котрі з них можуть бути видані на галицькі кошти, а котрі потребують українських. Він обіцяв мені се в найшвидшім часі написати до Чернівець, тим часом я сама йому вже тричі писала і не маю ні слова, ні відгуку,— а тут товариші допитуються, що буде з роботою. Се мене ставить у дуже прикрий стан супроти товаришів, та й погано се тим, що може розхолодити до праці людей, а вони ще тільки недавно взялись до неї охоче. Я Вас дуже прошу, коли Вам се тільки не прикро, побачтесь з Ганк[евичем] і попросіть його, коли не написати, то хоч Вам на словах сказати те, про що я оце питаю, і напишіть мені сюди ту відповідь. Ну, а крім того, я взагалі рада завжди кождому листові до Вас.

Сердечно стискаю Вашу руку.

Л. Косач

143. ДО М. П. КОСАЧА І О. П. КОСАЧ (сестри)

Чернівці, Нов[ий] св[іт], 61,

5 липня 1901 р. Чернівці

$$\frac{5}{\text{VI}}\left(\frac{22}{\text{VI}}\right)\ 1901$$

Дорогі мої обоє, ви вже там, може, лаєте, що я мовчу, але мені так трудно було зібрати думки, що я просто не знала, як і з чого почати, та добре, що несподівано моя «проникливість» (до крайності розвинена останніми часами) одкрила мені вихід, і я вже можу писати просто.

Діло було так: я отримала ваші листи і днів два-три все думала, чого се до мене так гостро взялися? Чого Миша радить їхать в Швейцарію і робить со «ішушенис» папі? Чого ви так напинаєте, щоб їхати до Відня, йти притьмом до лікаря etc., etc.? Was ist eigentlich geschehen? [195] Адже я нічого нового про себе не писала проти того, що було в Києві; проте досі був spokoj w kraju[196], а тут раптом... Сиджу так і медитую, аж тут надходить Квітка, я дивлюсь на нього і якось несподівано «думаю вголос»: «Чи не ви се зра-ˆ дили мене?» Його раптом мов хто окропом полив, зробився такий, що аж у мене вже не стало жорстокості напастися на нього так, як би варт було. Та властиве, чи справді варт було? Може б, кождий так вчинив на його місці. Головно ж те, що я не маю нічого проти того, аби мої обставини були відомі вам (я їх ховала головно від мами, бо не хотіла її попусту лякать, а без переляку вже б не обійшлось), і коли досі не писала нічого, то почасти через те, що взагалі рідко писала, а тема остатнього

листа заставила меле зовсім забути про деталі мого здоров'я, почасти ж не хтіла ставити вас у фальшиве становисько, як стануть допитуватись старші: а що вона пише і т. д., головно ж думала, що хутко буду зовсім здорова, то не варт і турбувати вас даремне (Квітці я якось печаяно проговорилась, і то не думала, що він придасть таке значення). Ну, нема лиха без добра, дякуючи неконспира-тивності Щвітки], можу за те писати (навіть уже мушу)' зовсім по щирості, без недомовок. Отже, почну ab ovo [197]: відомо вам, що кашель дере мене давно (ще з Мінська)', часом менше, часом більше, а як зовсім перестає, то дуже не надовго, днів на два, а потім знов починає. Перше був кашель сухий, потім став трохи мокрий, але не дуже, аж нарешті (неділь 7 тому назад) об'явилась трохи кров горлом, нерви знов заграли, стало якось «млоїти» в грудях (головно з правого боку, з того ж боку у мене чогось завжди червоніше лице, так наче рум'янець), я вдалась до лікаря, що тут вважається найліпшим (бувший ординатор з Allgemeines Krankenhaus [198] у Відні), він мені сказав, що кров пішла від нервових причин, але що все-таки маю в грудях ein kleines Katarrh [199] (чи в бронхах, чи в лег-ком, того не сказав), що сам по собі зовсім не єсть небезпечний, тільки що я взагалі дуже анемічна і слаба (zu schwachlich[200]) і хоч не маю виразної хвороби грудної (Keine eigentliche Brustkrankheit[201]), але маю «предрасположение» (nur die Anlagen sind vorhanden[202] — до тих Anlagen належить і теперішній катар); порадив мені їхати з міста десь у гори, жити гігієнічно і дав надію, що катар за яких два-три тижні мине. Отож я поїхала в Кимполунг. Жила справді дуже гігієнічно, нічим дуже не томилась, їла багато, лягала спати рано, але мене погода «підкузьмила» трохи: тільки перший тиждень було порядно, а потім як став іти дощ, то з малими інтервалами ішов увесь час (так я і виїхала в дощ!). Вільгості, правда, великої не було, бо там дуже швидко сохне (такий грунт і каменю до того багато), але гірські потоки порозливались і попсували мені сливе всі променади, так що приходилось більше сидіти вдома або ходити десь поблизу, тимчасом як найкращі місця були власне найдальше (а туди і ходила перший тиждень). Була помилка певна в тому, що я (оглядаючись на раду київських лікарів, що казали мені дуже високо не забиратись) оселилась в долині, а не на горі, хоч долина сама досить високо положена, тим часом, живучи там, завважила, що завжди, як заберусь вище в гори, де вже ніякого сліду міського нема, то зараз мені дихати вільніше і більше енергії почувається; та перебиратись було вже трудно (повірте на слово, бо довго описувати, чому власне). Все-таки я завважила, що стала поправлятись, але остатніх тижнів $1^1/_2$ так припустив дощ, що зіпсував мені геть настрій і з'явилось щось

наче пропасниця, маленька, без жадної правильності в нападах, якась капризна, тривала дуже недовго і таки ще в Кимдол[унзі] минула без жадних ліків. Кашель було відновився, знов два-три рази трохи об'являлась кров (прожилками в мокроті) і скілька днів обридав мені якийсь противний залізний смак після кашлю, нарешті се минуло, але кашель таки не минув. Вернула я до Чернівець і ото вже роздумувала, щоб додому вертати, та надійшли ваші листи, тим часом я знов трохи киснуть

почала: нічого виразного, тільки упадок енергії (остатніх днів три), малокровний стан голови (се трудно описать, але здумайте собі той стаи, коли занадто довго просидіти в воді), кашель то менше, то більше. Отож я сьогодні знов пішла до того самого лікаря. Він ще уважніше оглянув мере і сказав, що катар таки не минув, хоч, на його думку, поменшав, але що загальна поправка дуже-дуже незначна. Сказав, що, певне, я завжди буду більш чи менш анемічною, але в такій мірі, як тепер, то не годиться і треба конче поправитись, з огляду на Anlagen та й на нерви, що мусять нібито теж поправитись вкупі з загальним станом (вони, може, й так поправились, бо в Кимп[олунзі] ні одного нападу не було і тепер нема). Знов повторив, що слід мені жити в горах, і то чим вище, тим лі п ш е (скілька раз наказав) , і то жити, а не ходити на гори, вибрати місце з дуже чистим повітрям, пити багато молока (сього я досі не робила), ну і триматись звичайних гігієнічних приписів. В болотяному і низькому місці боже борони жити! (Adieu Колодяжне!) Я знов спитала, як і той раз, чи до санаторії не треба, сказав, що не треба, а тільки що звичайне гігієнічне життя десь високо в горах буде багато значити для всіх трьох моїх бід: анемії, катару і нервів.

Отже, я тепер на розпутті і не знаю, що почати: чи вертатись просто додому (в Гадяч), зваживши, що Anlagen то ще не справжня слабість, чи таки їхати в гори. Тут мені радять одне місце в руській Буковині (ще за Вижницею, близько Чорногори), високо на 1000 метр[ів] над рівнем моря, не город, не містечко і навіть не село, а так собі «колонія» для літніх мешканців, з закладом[4] купельовим і з хатками типу chalets[203] (а не великих будов санаторських), кажуть, що там є весь потрібний комфорт і не нудно, бо русини всі з'їздяться туди на поправку, так що завжди якесь товариство єсть. Околиця, судячи по фотографіях, гарна (впрочім, вся Буковина гарна), і хати, як з тих же фотографій видно, таки іменно на горах і в самісінькому лісі смерековому стоять.

То ж якби зважити не їхати додому, то я поїхала б туди, пробула б з місяць, а там, якби ще не стало ліпше, може б, далі в Європу забралась і віддала б себе в лапи

якійсь «знаменитості». Тим часом же думаю, що не варт мені ще ні до Відня, ні в інше велике місто їхати, бо коли мені там те саме скажуть, що тут, то буде даремна трата і коштів і сили, бо життя в великому місті мені тепер вадить, я от навіть з Чернівець, чекаючи вашої відповіді, втечу в одне поблизьке село, бо місто, видимо, зле на мене впливає.

Я думаю, що розказувати всі оці деталі мамі не слід би (врешті, як уиажасте),— все-таки се її може налякати. А папі я оце нарай коротко напишу в Київ, коли ж вія тепер в Колодіяжиому], то покажіть йому сього листа.

Відпишіть мопі зараз (па чернівецьку адресу) вашу раду, бо я (може, від анемічного етапу голови) чогось ні на щось зважитись не можу. Завтра пишу вам про іпші справи, а тепер будьте здорові.

Ваша Леся

144. ДО М. І. ПАВЛИКА 6 липня 1901 р. Чернівці Чернівці, Новий світ, 61,

$\frac{6}{VII}$ 1901

Шановний друже!

Добре, що-сьте мені по щирості написали про Вашу уразу проти мене: так завжди і краще, і справедливіше, бо дає можливість обвинуваченому виправдатись. Отже, коли я була у Вас тільки раз, то не через те, щоб не ін-тересувалась Вами чи справами, а через те, що була дуже розклеєна і втомлена і на велику силу успіла побувати хоч по разу, де мені було цікаво і потрібно (і то далеко не скрізь!). Вас я ждала в отелі далеко довше призначеного часу, може, або я не добре почула призначений від Вас час, або Ви забули мій,— у всякім разі се було дуже прикре для мене непорозуміння... Про візити д. Лозинського мені в отелі ніхто нічого не казав, хоч я завжди питала портьєра, чи не приходив хто до мене,— я се вперше сьогодні з Вашого листа довідалась про ті візити. Я дуже прошу Вас, перепросіть за мене д. Лоз[инського] і скажіть, що я дуже жалую на таку нашу «незустріч» і постараюся направити втрачене, як буду на поворіт у Львові. Рівно ж тільки тепер я довідалась, що Ви поси-лади мені «Громадський] гол[ос]»[7] певне, се було тоді, як я була в Кнмполупзі, і коли б Ви написали на опасці, що то для мене, то мені б туди переслали. Ті газети і книжки, що Ви лишили у портьєра, я маю, а за дарупок їх (мені) щиро дякую. Отже, бачите, що всі Ваші урази походили тільки з непорозуміння; що все тільки що написане— щира правда, я сподіваюсь, Ви не сумніваєтесь, бо я ж досі не дала Вам приводу сумніватись в моїй правдивості супроти Вас, через те я не буду

ображати ні Вас, ні себе надмірними запевненнями: хай буде слово ваше «так» — так і «ні» — ні. Так найкраще, правда?

За те, що Ви було «усумнилксь» в мені на якийсь час, я не ображаюсь, бо розумію (може, з власного досвіду) психологію людини, багато раз зрадженої і зневаженої приятелями, здавалось би, найщирішими. Чому ж би мали Ви більше впевнятись на мене, ніж на давніших, більше знаних Вам друзів? Отже, не дорікаю Вам за се, тільки прошу, аби Ви кождий раз, як заворушиться у Вас який сумнів проти мене, казали б мені його просто, не замовчуючи, а я Вам завжди з охотою так само просто відповім. Я думаю, що так буде найкраще і найгідніше нас обох. Я не буду ні запевняти, ні присягатись Вам, але я певна перед своєю власною душею, що я Вас ніколи но зраджу і не зневажу, бо се було б проти моєї натури. Не беріть мені за зле млявість в моїй розмові з Вами у Львові і моє неписання до Вас з Буковини (до недавнього часу),— я була взагалі така прибита, що просто боялась озиватись до людей, аби їм не завдавати смутку. Звісно, на погляд я такою не здавалась, бо сю «видержку» я завжди маю (се ви, либонь, і в Болгарії бачили), щоб триматися при людях (надто при чужих) спокійно і навіть quasi-енергічно,— нащо ж має кожний заглядати мені в душу? Але перед приятелями, надто в листах, я сеї видержки не маю, отже, коли не хочу їх журити і себе шарпати, то мовчу. Не беріть мені за зле, коли я у Львові поводилась дивно і проявляла видиму байдужість до того, що повинно мене інтересувати (і справді воно мене інтересує), я була тоді в стані хворобливої апатії, фізичної і моральної перевтоми. Ся зима була для мене дуже тяжка, я була півроку в моральному пеклі, а два місяці були такі, що справді не знаю, як я їх витримала, стільки се мені коштувало і нервів, і взагалі здоров'я, потрачених безнадійно... Описувати не буду, що се було,— нехай колись при нагоді розкажу,— але вірте па слово, що се була страшна трагедія, не кождий може таке витримати. Я витримала, тільки все ж не зовсім без наслідків: маю загострення істерії та анемії, а до того ще й якпйсь катар п грудях (новий дарунок щедрої природи!) їхала я сюди просто рятуватись, мені треба було змінити обставини, враження, спосіб життя. Нерви я справді значно поправила (хоч певності нема, що найменша причина знов не поверне status quo[1]), але ж анемія й катар зостаються в силі. Оце хутко їду куди-небудь високо в гори втікати від лиха, куди, власне, ще не знаю напевне. Напишу, як знатиму, куди їду. Дуже прошу, пе кажіть там у Львові нікому (якби ненароком прийшлось де згадати про мене), що я хвора і що я перебувала якісь трагедії, — у Львові, я се мала нагоду завважати, люблять займатись чужими приватними справами, але я до своїх справ тільки

приятелів допускаю. Все, що пишу, то тільки до Вашої відомості, щоб Ви розуміли те, чого, може, інші не розумітимуть в моєму поводінні, а власне сих ненормальних змін активності і апатії, експансивності і замкненості etc. Се не captatio benevolentiae [2] (можете мені все-таки найщи-ріше виявляти, що тільки матимете прикрого проти мене,— мої нерви се видержать), а тільки «об'єктивне подання фактів».

Про громадські справи, порушені у Вашім листі, напишу Вам з гір, а тепер се б далеко завело, а я вже втомлена.

Пишіть мені ще сюди. Стискаю Вашу руку, шановний друже.

Л. Косач

145. ДО О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ 14 липня 1901 р. Вішниця Вижниця, 14.VII 1901

Хтось не написав вчора, бо дуже був утомлений (а до того розкис) і не мавˆ одваги взяти перо в руки. За пересилку листа дякує і просить пробачення за клопіт з грошима.

Тут все йде дощ, але з павзами, то все-таки хтось з п. Кв [іткою] ходить до Черемошу і над Виженку, а се

[1] Стан, який був і раніше (лат.).— Ред.

[2] Запобігання прихильності (лат.).— Ред.

зараз вибирається їхати фіакром трохи за місто. Отже, не нудиться, але на дощ все такий лихий, бо невідомо, як то їхати дощем до Буркута. Як не дуже хляпатиме, то в середу їдем, а як дуже, то ще не знаю. П[ан] Квітка посилає комусь сердечний уклін.

Хтось добре зробив, що не всім кланявся від мене, бо то не завжди варт. Нехай хтось без когось не журиться, нехай купить трембіту. Нехай пише,— хтось любить, як хтось пише. Паси, поза коней і [...]

Поклін родичам і братам.

Па!

Хтось

146. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

14 липня 1901 р. Виоісниця 14—1.VII 1901. Вижниця над Черемошем, в домі п. Москви

Лілея моя! Дякую за готовність приїхати до мене, але помагати мені властиве нема в чому, почуваюся я настільки здорового, що скрізь у всьому даю собі раду сама. Товариство твоє мені, звісно, завжди миле, але ради самої приємності не варт зриватися і їхать такий світ. Це все я кажу зовсім обдумано і щиро. Я це тут на перепутті (пиши мені сюди, то перешлють, а дальшу адресу подам, доїхавши), їду-таки в гори, бо коли їхать, то найкраще тепер, серед літа. Кашляю все ще по-прежнему, але сподіваюсь, що в горах мине. Напишу згодом довше, а сьогодні не

маю енергії, бо й так мусила довго писати. Будь здорова і сама й не сама.

Твоя Леся

147. ДО П. А. КОСАЧА

14 липня 1901 р. Виоісниця Буковина Вижниця

над Черемошем у н. Москви, властителя руського склепу

14—1

Любий папа!

Листа твого отримала я вже тут, переслала мені його Ольга, а я ждати його в Чернівцях не хотіла, бо зважила, що краще їхати помалу в гори, спиняючись то тут, то там, щоб потроху звикати до більших високостів [204]. Тепер я у Вижниці над Черемошем (єсть ще якась друга Вижниця над якоюсь іншою річкою, то треба так на адресі писати), се вже в горах, приблизно на такій високості, як Кимпо-лунг, де я жила, звідси днів через два поїду в Буркут, звідти напишу точний адрес [205], спиняючись по дорозі в Яворові у Окуневських (у тої п. Ольги Окуневської, піаністки; що колись училась у Лисенка) і в Ольги Федорівни в Ясенові, а потім поїду в Буркут, се єсть колонія для анемічних і пр. високо в горах (1200 метрів), недалеко від Венгрії (там близько Чорна гора), не город і не село, а просто доми серед лісу. Єсть там «заклад купельо-вий» (ванни), залізні води, під наглядом доктора,— се так щось, як санаторія, тільки без дорогого шику німецьких і швейцарських санаторій. Впрочім, подробно описать можу тільки тоді, як буду там. Іду в гори тепер, не ждучи до осені, як радить мама, через те, що іменно тепер найкращий сезон для життя в горах (восени вже холодно і не для всякого добре, кажуть доктора і самі гірські люди) , а также для того, щоб приїхати додому уже зовсім здоровою і впевнити вас всіх, що ніякої причини до тривоги нема.

Даремне ви так нападаєтесь на Квітку, я властиве не знаю, в чім його злочинство. Хіба я одна могла б напастись, що він мене видав перед вами, але й я не нападаюсь, бо сама бачу, що так вийшло краще і що так всякий би зробив на його місці. Може бути, що якби він сього не зробив, то я б і досі мовчала про свій стан здоров'я, боячись кидати зайву тривогу, хоч, певне, се було б гірше, бо по щирості жити легше, ніж скриваючись. Хоч мама сердиться, звідки взяли, що вона злякається «бредней Квітки», однак же вона пише мені, що я заражена, що в мене легке застромлене і т. і., а сього ж їй і Квітка не міг казати,— іменно таких її думок я і боялась. Що в мене показувалась разів 3—4 кров, то ще нічого не значить, у мами вона показувалась далеко частіше і все-таки з того нічого страшного не вийшло. Я зовсім певна, що мій катар тільки катар і більш нічого, але щоб він не обернувся в хронічний і не розвивав далі всяких предрасположений, я хочу його вилічити тепер же, беручись одразу до більш еяергічяих способів, ніж би варт ради такої все-таки пустої слабості, як катар. Я зовсім і виду це маю дуже слабої

людини, от така я тепер, як була в Києві перед виїздом (тільки припадків і крайньої первності нема) і кашляю в тій же мірі (тільки що часом, рішить у грудях та дуже рідко показується кров), на лице я здаюсь далеко здоровілою, енергія як часом то нормальна, а як часом то нема ніякої, але се відноситься більш до «самочувствия», об'єктивно ж беручи, се? річ малго за мети а. Буваю часто в анемічному стані, надто надвечір,— маленькі одливи від голови і певна безсилість,, але не в такій мірі, щоб. мені потрібна була стороння поміч. Та от,- здається, і все. Зрештою[206], я вже; писала про це все Лілі і ти мав тож лист чжгатж.

Мені дуже дивно, що ти пишеш мені «не удержшвай Квитку, пусть едет в Швейцарито». Коли се я кого удер-живаю? І чого б я мала удерживать в данім разі? Се зовсім залежить від його волі і потреби, куди йому їхати, а куди ні, і я нічого йому радити не буду. Не бачу теж причини, чото б я мала забороняти йому бути там, де я. Коли він був у Чернівцях, він мені нічого не заважав, абсолютно пічим не розстроював, ніяких нервностей не показував, до того ж бігав сам собі з студентами, так що я шт остатні дні мало й бачшга *. Було б дуже дивно, якби я при таких обставинах ні з того ні з сього сказала б йому : я не хочу, щоб ви були там, де я. Се навіть мало б якийсь чудний смисл. Мені неприємно, що і ти йому про се говорив, так наче він божевільний чи заразний, що вже з ним в, одному городі жити не можта. Впрочім, се твоє діло. Тільки ж я нікого не удерживаю, але й не проганяю нікого без причини, кажу се просто і прошу не сердитись за се,.— я держусь у цій справі нейтрально, бо інакше не вмію. Не знаю теж, чому вираз симпатії до мене чи дбання про моє здоров'я має називатись «вмеша-тельством в наши семейпые дела» — коли так, то й порада твоя «їха/ги в Швейцарію» теж єсть «вмешательство»? Мені чогось неприємно те, що ти ставиш питання, чи бути Квітці там, де я, чи ні,— се мене ставить в фальшиве полгоження. Я йому нічото казати не буду, нехай собі як хоче робить, а тобі кажу зовсім щиро, що він мені нічогісінько не заважає такий, як він тепер. Здається, він мав ту саму ідею ггр:о мою слабість, що ви (тільки не каже нічого), і через те «щадить» мене до смішного, навіть боїться про всякі київські діла розказувать, щоб я не «з'їритувалась». Мені взагалі смішна моя роль,— я себе вважаю сливе здоровою, а мене всі вважають серйозно хворою. Я просила Ольгу і Квітку написати Лілі про мене все по правді, як їм здається мій стан здоров'я, давши їм слово не допитуватись, що вони написали; як напишуть, то, може, тобі Ліля розкаже. Впрочім, можна і мені вірити, бо я, коли не мовчу, то пишу но правді.

Я оце напишу зараз мамі в Гадяч, а Лілі в Колодяжне.

Бувай здоров, міцно цілую тебе. Будь спокійний за мене, я приїду здорова.

Твоя Леся

148. ДО І. Я. ФРАНКА

20 липня 1901 р. Виоісниця 20.VII 1901. Вижниця

Високоповажаний добродію!

Не знаю, чи моя карта раніш до Вас доїде, чи я сама. Якщо вибираєтесь, може, куди на рибу сими днями, то будьте ласкаві затриматись, бо між сею неділею а середою я маю бути на недовгий час в Криворівні (по дорозі в Буркут) і жалувала б дуже, якби не застала там Вас. Моє вітання пані Вашій і пп. Гнатюкам.

До побачення.

Л. Косач

149. ДО П. А. КОСАЧА

20_7

20 липня 1901 р. Виоісниця ˆVTf Лижниця

Любий папа!

Завтра рано їду далі в гори. Раніш не можна було, бо не було звісток, чи є вільна квартира в Буркут і, до того ішли дощі і їхать було б погано, тепер, здається, погода встановилась. Впрочім, я нічого не втратила, що пробула скілька днів тут, околиця гарна (вже в горах), життя врядилось добре, я навіть вже вспіла трохи поправитись,— сьогодні значно менше кашляю.

Писатиму з дороги картки, а листа вже тільки осів-шись на місці напишу. Мені писати прошу так: Л. К. в Буркуті, остатня пошта, Жаб'с, Osterreich G a 1 і -z і е п. Будь здоров!

Леся

150. ДО А. МОСКВИ

22 липня 1901 р. Криворівня 22.VII 1901. Криворівня

Шановна добродійкої

Доїхали-сьмо добре і без неприємностів, тільки мусили трохи доплатити за перестанок в Яворові.

Здоровлю щиро і ще раз дякую за привіт. П[ан] Квітка кланяється.

З поважанням Л. Косач

151. ДО О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ

23 липня 1901 р. Жаб*в 23.VII 1901. Жаб'е

Хтось писав з Яворова мало, бо не мав енергії і тепер ще не має багато, але все ж. В Яворові ми дуже добре провели час, п. Ольга нам досить грала (грає далеко ліпше, ніж було в Києві), і було так привітно та мило, як хтось любить. Казала п. Ольга, що їде до Відня в серпні чи в вересні, а зрештою напише комусь про те сама. В Яворові були ми півдня і один ранок (ну, і ніч між тим, звичайно), більше не могли через фіакра. В Криво-рівні були

стільки само, а там теж було добре. Франко казав, що напише передмову до німецького] видання українських] нов[ел], тільки мусите йому спис речей послати.

Хтось напише з Буркута (там буде завтра), а тепер немає більше місця. Хтось комусь і п. Володимирові] і чорненькому посилає привіт. Паси! Па!

Хтось

25 липня 1901 р. Буркут —. Буркут

Любий папа!

Вчора я доїхала сюди в полудні, але не писала, бо раз, "що була втомлена, а друге, що все одно лист не пішов би,— тут пошта йде не щодня, а тричі на тиждень (через се правильності великої в листах від мене не жди і не дивуйся, коли часом лист ітиме довгенько). Сьогодні півдня була я досить втомлена, мені здавалось навіть, що гірше, ніж вчора, але от тепер уже втома пройшла, а вкупі з нею і кашель минув (рано був збільшився), та й одразу втома все-таки була менша, ніж у мене звичайне буває і ніж можна було сподіватись після такої досить довгої дороги кіньми. Правда, що їхала я з великою еко номією сили, години 3 —5 на день, не більше, половина дороги була дуже добра, половина (вище в гори) не так-то, але зовсім поганої було мало. Все-таки добре, що я рушила в дорогу пізніше, бо тепер погода встановилась і нігде дощ не мочив, і холодно не було, та й тут тепер найкраща пора. Не холодно і не гаряче, так, як у нас в початку іюня, навіть те нагадує іюнь, що тут саме почались позюмки], цвітуть дзвоники і кашка, ледве почалась косовиця. Вдень дуже тепло, і ми всі вбираємось по-літньому, а ввечері, хто гуляє, то вже надіває осіннє, але гулять можна, бо туману нема і не мокро. Повітря тут замітно інакше, ніж в долині (я таке тільки раз в Криму на Ерікліку почувала), якесь прозоре і легке, але не різке. Я тут чогось краще бачу і дальше. Добре тут те, що куряви зовсім нема, бо нема вулиці, а стежки тільки і всього одна проїжджа дорога, та й по тій мало хто їздить, бо тут людей мало, тут всього чотири домики в лісі. Один такий завбільшки, як дім в Зеленому Гаю, а три менші. Я живу в меншому, в домі у лісничого, де, крім мене, ще є одна гіані приїжджа, а то лісничий з жінкою і дитиною та й більш нікого. Всі чотири домики близько один від одного, так що люди всі в п’ять мінут збираються до спільного стола. їдять тут всі вкупі (table d’hote[207]), хто

чотири, хто п’ять раз на день, я буду їсти п’ять раз, бо тут се не трудно, коли бути багато надворі. Тут єсть натуральна залізна шипуча вода, досить добра на смак, але я ще не дуже її п’ю, бо не знаю, як і скільки її пити (тим часом сьогодні взяла з неї ванну), а завтра піду до доктора, то буду знати. Доктор тут не «казенний»,

а незалежний, сам приїжджий, і се краще, бо такому можна більше вірити,— йому нема інтересу в тім, чи хто тут буде жити і пити воду, чи ні. Приїжджі тут все більше русини з Галичини і з Буковини, всі живуть дуже в згоді один з одним і, як видно, не скучають, обстановка привітна і не больнична, та й не курортна в тім смислі, що тут кожний може одягатись, як хоче, і нема до показувати шик, хоч би хто й хотів, бо нема жадної «музики», «курзала» і т. і., хіба що гойдалка та Kegelbahn [1] нагадують якусь дачну культуру, більш нічого. Тепер я пипгу в самій «натуральній» обстановці, в лісі (за 50 шагів від моєї хати), під величезною смерекою, і навколо самі тільки дерева та папороть, птиці співають, Черемош шумить, а з ним навперейми шумить отой залізний потік, що то, власне, Буркутом зветься. Якби не сей шум, було б зовсім тихо, людей не чуть, вітру нема (він тут рідко буває, гори не пускають). Як я тут не поправлюсь, то вже не знаю, якого мені клімату треба. Той доктор, що тепер сюди з сім'єю приїхав, вибрав се місце, перебувавши перед тим в різних курортах тутешніх і заграничних, і знаходить, що тут клімат рівніше, ніж в більшості швейцарських санаторій, бо високість положення самої колонії така сама (1000 ж), але там близькість снігових вершин занадто понижає температуру, а тут снігу нема (хіба трохи на Чорній горі, але то ще досить далеко звідси).

Врешті побачу, як буде мені тут, якби недобре, то втечу, але думаю, що буде добре, на те більше похоже.

Тепер годі писати, бо вже темніє. Напишу другий лист до мами, а тим часом ти сей перешли, бо не знаю, як довго йтиме лист мій до Гадяча, може, в Києва пересланий раніше прийде.

П[ан] Квітка тобі кланяється; ти не бійся, що він тут, він ще мені помагав багато в дорозі, не тільки що не заважав; в Швейцарію не поїхав, бо не стало грошей — просто.

Бувай здоров, цілую тебе міцно. Пиши частіше; страх давно не маю звісток.

Твоя Леся

153. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

Між 25 і ЗО липня 1901 р. Буркут Буркут (пошта Жаб'є),

Галичина

Лілея моя, де еси? Хочу тобі написати, та не люблю, як лист довго іде або довго лежить. Маюся тут на здоров'я ліпше, певне, зовсім поправлюсь за місяць. Чи застану тебе ще вдома, як приїду в кінці августа? Де буде на той час п. Крив[инюк]? Чому пе пишете ніхто?

A rivederci [208].

Леся

154. ДО О. 10. КОБИЛЯНСЬКОЇ

29 липня 1901 р. Буркут 29.VII 1901,

Буркут, пошта Жаб'б

Ой, хтось комусь не велів листа написати, мусить писати картку, і то хутенько, поки пошта не втекла! Хтось і с а м сказав би те, про що його тепер просять, і більше сказав би, хтось знає, що хтось міг би сказати. О, вже ж хтось скаже! Хтось так робить [...] без кінця. Якби тут хтось був, ходив би тут на золоті гори, тут є золоті гори. Комусь тут добре, дуже спокійно, ніхто його не мучить,— йому все було краще по сей бік кордону, ніж по той бік, хоч там і нібито рідніший край... Хтось напише хутко багато. Хтось дуже лінивий, але до когось писати не буде лінуватись. Хтось когось любить [...]. Чорненькому поклін і побратимові. П. Квітка комусь кланяється.

Хтось

Магурі поклін.

29 липня 1901 р. Буркут Буркут (пошта Жаб'є), 29.VII 1901

Високоповажаний добродію!

Посилаю оце скілька віршів і прошу не друкувати їх всі на купу, чогось я сього не люблю, а так, щоб «Ритми» йшли окремо, «Хвилини» теж окремо, рівно ж і «Легенди», все в різних числах, аби не обридати занадто людям моїми творами. «Одержиму» все-таки ще притримаю; розправа про драми — mea culpa — ще не перекладена, але таки буде перекладена; коли? — Quand un Breton dit qu'il viendra, il viendra, mais quand — ne demandez pas...[1]

Чи не будете ласкаві розпорядити, аби мені остатнє число «Вісника» прислали в Буркут — я тут, напевне, до кінця серпня пробуду, хотіла б мати «Вісник», поки тут, бо, може, на Україні трудніше буде здобути.

Прошу сказати п. Гнатюкові, що п. Квітка нагадує про брідську адресу, просить не забути і не гаятись. Притім просить поздоровити Вас і п. Гнатюка з родиною. Від мене прошу сказати, що сьогодні ми бачили тут далеко страшнішу гадину, ніж вловлена в Криворівні,— тутешня була Kreuzotter[2]. Якби не гадюки, то Буркут був би ідеальним місцем пробування для мене, не скажу раєм, бо в раю теж були гадюки (змій), отже, рай не був би теж ідеальним для мене.

Коли ж Ви сюди на рибу?

Моє щире вітання Вашій дружині і родинам Гнатюків та Волянських.

З глибоким поважанням Ю. Косач

156. ДО О. Ю. КОБИЛЯИСЬКОЇ

1 серпня 1901 р. Буркут Буркут, п[ошта] Жаб'є, 1.VIII 1901

Хтось комусь пише нарешті таки навсправжки, а не тими картками, що все здаються комусь не справжніми листами, а

сурогатами листів. Ой, якби-то тут були ми так — «хтось та ще хтось», як у Чернівцях, то б то було славно! "Але що вже казати...

[1] Коли бретонець каже, що прийде, то він прийде, але коли — пе питайте (франц.).—Ред.

[2] Чорна гадюка (нім.).— Ред.

Ну, хтось спише свою одіссею з Черніведь до Бурку-та. З Чернівців до ВижниЦі — нічого особливого, тільки спека і тіснота в вагоні. У Вижниці гарні гори і привітні люди. Мешкала я у гі. Москви (потім і п. Квітка вибрався до них), робили ми чимало проходів, раз заїхали високо на гору Німчич і бачили звідти при заході сонця щось таке гарне і срібне, як мрія,— кажуть, що зветься Росто-ки, але я думаю, що то ніяк не зветься і що його вже тепер там нема, бо щось такого може показатись тільки раз і зникнути, а вже якби хто вдруге хотів би те саме побачити, то не знайшов би. Був хтось у Бобикевичів, пані йому більше сподобалась, як пан, а найбільше сподобалась мала Дуньця; зрештою когось там дуже гречно приймали, згадували когось і казали комусь кланятись. Було комусь у Вижниці не зле, але все ж хтось під кінець став іритуватись, бо дощі трохи обридали і листа з Буркута жадного не було, а їхати без звістки було страшно, бо люди казали, що всі помешкання в Б[уркуті] зайняті і прийдеться «під смерековв ночувати» (з огляду на дощ воно не завжди вигідно, хоча й досить поетично). В тому чеканні (і в дощах) минув тиждень, аж, нарешті, прийшла картка з Б[уркута], що помешкання нема до 1 серпня, однак хтось і пан Квітка зважили таки їхати з тим, щоб хоч у Жаб'їм чекати 1 серпня, бо ніяково було сидіти «в гостях» без кінця, але по дорозі, в Кутах, отримали телеграму, що помешкання єсть (правда, одно, для когось, де хтось і тепер мешкає, а п. Квітка все ще міститься «провізорично» то в сій, то в тій хаті), і поїхали далі вже спокійніше; до Яворова їхалося дуже добре. В Косові комусь не дуже сподобалось, а в Яворові дуже, якось там дуже симпатично і мило. Всі Окуневські (дві панни і батько,— братів не було) теж казали когось поздоровити. Ольга 0[куневська] стала значно ліпше грати і сама стала куди цікавіша, ніж була в Києві. Хотіли ми було за годину-дві їхати далі, бо фіакр не хтів чекати, але 0[куневські] не хтіли того слухати, отже, ми приплатили фіакрові лишнє та й зостались через ніч і не жалували, бо дуже приємно перейшов нам той час. Другого дня стали ми в Ясеневі Горішньому, Маркес показав нам дорогу до Криворівні (з буслят бачили тільки одно, Вільгельма, він щось хорує, а Рейпгольд цілий день в лісі, і його ніхто не бачить), там пас прийняли Волянські теж дуже добре та ще й потім дали нам до Буркута цілу пачку книжок, переважно етнографічних (п. Квітка, зобачивши у них велику масу

українських] книжок, розпалився великою Жадністю і все просив, що бачив, а я певна, що він з того і сотої частки не перечитає). Натурально, бачили ми там Франків і Гнатюків. Згадували теж і про когось, Франко дуже хвалив чиєсь «Під голим небом», тільки казав, що там «тих ідіотів забагато», взагалі хвалив чиєсь писання. Франко досить охоче згодився написати передмову до німецької] збірки (чи хтось послав йому спис новел?),— нехай «ведмідь» заспокоїться! Гнатюк щось закидав, нащо то комусь потрібні гонорари, коли «має багатого батька», але йому хтось сказав, що гонорари ч не мають нічого до того, який в кого батько, і що всяка праця варта плати і то, властиво, не такої жебрацької... далі п. Гнатюк сеї розмови не підтримував. Фр[анко] на когось справив на сей раз якесь дивне враження; з тим чоловіком щось робиться, якийсь він наче приголомшений, мало говорить, почне якусь розмову, неначе й зацікавиться нею, а потім райтом знеохотиться, урве, замовкне або сяк-так докінчить почату фразу. Щось не чула я від нього сей раз тих цікавих літературно-філософських розмов, що давніше,— від політики відтягався старанно, хоч п. Квітка дуже намагався звернути розмову на політичні теми, раз тільки Франко оживився, як почав ганити львівських соц[іал]-демократів за робітницькі розрухи... Хтось не дуже любить бачити людей, що вже «перешуміли», надто коли бачив їх в найбільше голосний, шумливий час... Візита в Криворівню вийшла менше цікава, ніж хтось сподівався. В Криворівні пробули ми теж через ніч, відпустили фіакра і поїхали вже «фіров» (се було не дуже-то приємно, але інакше не можна було, бо прийнялось би переплатити надміру). В Жаб'їм стояли 4—5 год[ин], поки знайшли іншу фіру до дальшої подорожі. Там, в Ж[аб'їм], у Коржинських, бачили ми людей такого розбору, яких хтось ще зроду не бачив: галичан-емігран-тів до Росії (польку і русина), що не хотять говорити ні по-польськи, ні по-українськи, «аби не зопсувати акценту (російського)», і для того говорять увесь час по-російськи, але з таким «акцентом», що навіть немоскалям «вуха в'януть». Що вони хтять тим доказати? Ні, я таких людей, як сі «слов'янофіли» галицької формації, ще досі не бачила і дуже рада, що нарешті побачила. Але за що вони так мучать себе тою російщиною? Дали б уже собі хоч у Жаб'їм спокій, адже звідти до Москви їх все одно ніхто не почує! З Жабйого зачалась властива pielgrzymka \ бо трясло, трясло і ще трясло, і якби не прекрасні пейзажі навколо, то хтось «пракав.» би, а так сидів тихо і навіть був досить успособлений; де вже ставало надміру тряско, там хтось уставав і йшов пішки, аж нарешті подер черевики в шмаття і кинув їх до направи в тій коршмі, де прийшлось ночувати (ночувати було не так зле, як хтось сподівався), далі їхалося все

так само над Черемошем, і гарно було, і тряско було, нарешті трошки прикропив дощ, але мало, так собі, трошки, на пам'ятку. Приїхали ми в Буркут саме на обід, як усі при столі сиділи, там якось одразу познайомились з усіма, пристали до гурту і відразу перестали себе чужими почувати. «Душею товариства» був на той час доктор Кобринський (*те-пер від'їхав, а з неділі знов приїде), справді дуже товариський і досить приємний чоловік. Дав він мені деякі поради, між іншим, заборонив купатися сей перший тиждень, а по приїзді своєму обіцяв оглянути уважно і дати докладний розпорядок, що і як робити. Тим часом я без розпорядку їм 5 раз на день (їсти тут єсть досить, зовсім не мало і не погано, як мене лякали, навпаки, при столі за обідом кождий бере собі, скільки хоче, без порції, дають завжди три потрави і якусь ярину, все старанно приладжене) і пе тільки не примушую себе, щоб їсти, а навіть буваю щиро голодна, і то не раз,— се тут уже таке повітря й вода, що викликує голод (навіть п. Квітка став їсти не мало, теж 5 раз на день, і, певне, вже відступить п. Володимиру право на президію «в товаристві добровільно голодаючих»). Всі кажуть, що хтось навіть сам се почуває,—став сильніший, червоніший (ще!!) і кашляє менше, але ще таки не зовсім кашель минув і напади раптового безсилля ще бувають, і в руки часом пече, але все то в меншій мірі. Хтось знає, що поправиться тут дуже за сей місяць, коли б тільки йому чого нового не притрапилось, коли тільки хто-небудь чим не загроїть. Він такий чудний, отой хтось: як йому спокійно який час, то все йому здасться, що от-от хтось розіб'є той спокій. Він сам не знас, на що себе тим мучить; чи то він так уже не звик жити в спокої?

Комусь перебили листа вечерею, а потім хтось уже йшов до своєї хати, аби дописати комусь листа, коли се здибає на дорозі Франка, д-ра Кульчицького і Міхнов-ського! Всі три наче з неба впали на Буркут. Отже, при-йшлось вистарати їм вечерю і взагалі за гостей прийняти, бо якось так виходило, що Франко головно до когось приїхав. Ф[ранко] був сьогодні в ліпшім гуморі і вже не здався комусь приголомшеним таким; Кульч[ицький] робить досить симпатичне враження і нагадує більш українця, ніж галичанина, Міхн[овського] хтось мало бачив, бо той пан десь захопив пропасницю в дорозі, скупавшись десь у горах, приїхав розламаний і, ледве випив чаю, вклався спати в хаті п. Квітки.

Я, здається, пишу все таке щось малоцікаве, може, хтось того і читати нецікавий? Але як хтось когось любить, то, може, йому від когось і нецікаве цікавим здасться, а хтось любить балакати з кимсь довго, хтось знає. Тут мало цікавого, бо хтось живе, як ростина, живиться та$_{ч}$ спить переважно, читає мало, пише ще менше, до жадної серйозної праці ще не брався, тільки вчора

вірші до «Вісника» вислав, а «Міріам» ще не зачіпав, хай полежить. Драми скульптурної теж не зачіпав. Зрештою перших три дні утомлений, а остатніх три дні дещо шив, а то так собі «природою жив».

Хтось хотів би зробити комусь тепер найніжніші паси, бо хтось дуже розуміє когось і через те і капує когось дуже і зовсім не жалує, бо знає, що хто має силу ходити по гострім камінні, то завжди перейде по ньому до чогось високого, до вищого, ніж звичайно можна дійти рівними та гладкими стежками. А хтось має силу, хтось може.

О, я ніколи не забуду, як хтось писав новелу в сі остатні дні перед виїздом когось з Чернівець,— коли хтось так робить, то хтось багато може і буде могти, і не загине, а зірве собі золоту зірку і цвіт папороті з землі і буде знати те, чого багато-багато інших людей не знають.

Хтось хотів би бачити «ведмедя» і з ним поговорити,— нехай там він вилізе з лісу!

Комусь уже пізно і лист задовгий. Хтось когось дуже любить. Нехай хтось пише. Сюди листи довго йдуть, цілий тиждень.

Па)

Хтось

Пан Квітка просить когось гречно привітати.

2 серпня 1901 р. Буркут Буркут, п[ошта] Жаб'е, Галичипа,

2.V1II 1901

Любий папа!

Чом ні ти, ні інші не пишете? Я ще в Буркуті ні одного листа від вас не отримала,— невже листи пропали? Се мені сумно.

Я маюся досить добре. Кашель ще не перестав, але вже не сильний. Ще не купаюсь, але, може, з неділі доктор позволить. На вид значно поправилась. Енергія більша ніж раніш, але ще не зовсім така як слід. Лихорадки нема, кров не показується.

Цілую тебе і прошу писати.

Твоя Леся

158. ДО І. Я. ФРАНКА Між 4 і 14 серпня 1901 р. Буркут Буркут

Вибачте, cher Maitre, що приписую на сьому клапті,— на лист не можу здобутися, бо поштар наганяє, а до того ж лежу сьогодні в ліжку, бо розтягла собі трохи якийсь мускул в нозі, впавши порядно (таки все коло того фатального місця, де й при Вас падала), біль пустий і вже минає, та, як то кажуть: хто опікся на молоці, то й на воду дмуха,— так і я звикла вертати надмірну увагу на свою оперовану ногу і через те лежу для профілактики, хоч се і нудно.

Пересилаю Вам спис новел, до яких Ви були ласкаві обіцяти

передмову,— тільки що сама отримала його. Ко-билянська просить при сьому передати Вам її щирий привіт. Про те саме просить і п. Квітка; він часто згадує про Вас, між іншим і про те, що Ви один з трьох знаменитих туристів зволили попрощатись з ним при від'їзді. Нам тут дуже бракує Вас, cher Maitre (без компліментів!), і Вас (се найбільше), і Ваших пісень, і—Ваших пстругів! їли ми, правда, пструги від п. Пігуляка, але ті чомусь не були такі добрі.

Нас тепер мало: Кобринські і Рибаки виїхали. Чи довго ще Ви в горах пробудете?

Щиро вітаю Вас і тих, хто коло Вас.

З поважанням Л. Косач

15 серпня 1901 р. Буркут Буркут, 15.VIII 1901

До когось любого, і дорогого, і славного!

Комусь така досада, що страх, бо він бачить, що його довгий-предовгий лист до когось пропав. І жаль, що той лист (стільки писанини!) пропав, а ще більше жаль, що хтось, певне, сердиться і думає: «От подлий той білий хтось — не міг досі ні на один лист зібратись!» Тільки ж хтось не подлий, бо він писав, а подла тутешня пошта, що лазить, як гусениця, помалу та ще й губить листи по дорозі. Коли б ще в який інший час лист пропав, то б нічого, а то якраз тепер, коли мені хтось і так зажурений, коли треба до когось бути дуже уважним і нічого «иодлого» йому не робити. Хтось так не хоче, щоб той лист пропав, хтось дуже не хоче!!

Сей лист піде до Чернівець, може, туди скоріш дістанеться. Ой пошта, пошта!! Якби можна було сказати комусь, аби він щасливий був, та й він був би, то хтось зараз би те сказав з цілої сили своєї душі, але що ж, коли для того слів мало... Тільки все-таки хтось каже, аби хтось себе «подлим» не називав, бо хтось так не любить, і то неправда, зовсім неправда, то хтось тільки з жалю так на себе каже. Не було там жадної «підлоти» чи «немочі», і нема за що комусь карати і катувати себе, а колп «ведмідь» справді хоче когось за який лист (все одно, за котрий, бо з них жадний не заслуговує кари) карати, він не карає, а йому сором озиватись, то він, значить, справдешній «в е д м і д ь» в цілому значенні того слова. Ні, я навіть по «ведмедеві» того не надіялась би, я не думаю, щоб він міг, «аби когось вбити», женитися,— се вже було б занадто немудро такий французький «шлюб

з досади», та ні, навіть не французький, бо французи беруть такий ішиоб з досади на чиюсь зраду, але щоб хто Женився з досади на чиюсь любов і щирість, на чиюсь надмірну тонкість, ніжність і сумлінність, то се ще в світі нечувано. Се або просто бляга «ведмедяча» (справді, недобра і немудра бляга), або —

сплата якогось давнього довгу якійсь «міщаночці», що не має таких ніжних ручок, як хтось, а просто «ловить і міцно тримає», коли «люди трафляються». Боюсь я, що комусь грубим і прикрим здається все отут написане, але тут винно schwarz auf weiss. Головне нещастя в тім, що квітка з папороті занадто надзвичайна ростина для всіх взагалі, а «ведмедям» вже надто тяжко розуміти такі з'явища. Хтось не карати мусить себе, а рятувати: нехай їде до Відня не для того, аби тужити на чужині, а для того, щоб дати собі нові враження, нові інтереси. Хтось не з подлої маси скований, а з благородної, і через те мусить від огню гартуватись, а не ломитись. Тяжке то слово: «Я можу все витримати», але нехай хтось скаже його собі так, як і ще хтось кааав у подібних обставинах, а потім хай розмахне крилами і злетить угору, куди не тільки ведмеді не заходять, а навіть орли не залітають, може, там трошки холодно і са-мотно буде спочатку, але, може, там стрінуться й інші гірські подорожні і розпалять всі вкупі ватру велику і будуть з неї іскри на всю Україну. Нехай хтось не катує сефе і не вважає пониженим. Чим понизився він? Що посмів виступити з етикети? Що сказав одважне, щире слово? Що вийшов з пасивної ролі і схотів рішити свою долю сам з риском зламати її? Що тут низького? Чи він чий вік занапастив? Чи він кого одурив? Чи він кого «каптував?» Чи він собі «партію» вишукував? Не має чого соромитись, але якщо в ньому збудилася гордість, то се натурально, і так повинно бути, бо хтось має право на гордість. Коли хто нещасний, то мусить бути гордим, інакше не витримає з честю. Не всякому можна так просто казати, що він нещасний, але комусь можна, бо він пе боїться слова, коли не злякався самої речі. Нехай хтось не говорить таких слів, що він «хтів би не дожити» і т. і., бо хтось біленький буде плакати. Хтось мусить мати одвату до життя, ту найвищу людську одвагу. Все-таки хтось знає, що він нікого не втратив павіки, то ще, значить, найгіршого не було. Все минеться, одна правда зостанеться, і як хтось стане високо-високо на горі, то звідти йому всі «ведмеді» здаються малими. Не всі мають те, що хтось має, хтось має іскру в серці, огонь в душі, ое, може, не дає щастя, але дає щось більше і вище від щастя, щось таке, чому назви нема в людській мові. Правда ж? правда?

Ох, яке воно холодне, сеє schwarz auf weiss! нема тону, нема жесту, нема мовчання. А якби тепер тут був хтось та й ще хтось, вони пішли б разом над Черемош, от таки зараз, у сю темиу-темну ніч, і слухали б, як вода шумить, і дивились би, як зорі пробиваються крізь темні хмари, і згадали б мовчки, не говорячи слова, все найгірше

і все найкраще з свого життя, погляди й руки стрівались би в

темряві, і було б так тихо-тихо, дарма що річка шуміла б... а потім хтось вернув би до хати вже менше смутний. А тепер? Чи хтось менше смутний? Чи хтось чує, як його хтось любить? Хтось його так високо ставить в думці своїй і так заздро боронить від всього, що може вразити чи образити. Нехай хтось не зневажає себе, нехай хтось плаче, коли йому тяжко, але нехай пе [1] катує себе, бо комусь іншому болить від того, дуже болить... Ні, ні, хтось тільки зробить паси дуже-дуже ніжно і не буде вже нічого казати, а хтось і так буде знати чиїсь думки.

Хтось

P. S. П[ан] Квітка вітає когось. Про деталі тутешнього життя в іншім листі — тепер пізно, треба спати, а пошта завтра раненько відходить.

Хтось здоровий досить, і добре йому. Св[ятій] Анні, побратимові, і всій родині, і чорній донечці моє щире вітання. Приїду у вересні.

Хтось

160. ДО А. МОСКВИ

21 серпня 1901 р. Буркут 1901, 21.VIII, Буркут

Високоповажана пані!

На превеликий жаль, я трохи запізно отримала листа, отже, при найкращому бажанні тяжко було б мені дістатись до Вижниці на 23. Звідси так не можна, що «сів та й поїхав», а треба ще розпитатись за фіру, замовити її, та щоб вчасно приїхала і т. і. До того ж переїзд сей зробити за один день було б меЪі до небезпечності трудно, і не знаю, в якому стані з'явилась би я з дороги на концерт. Я сюди їхала три дні, з довгими відпочинками, а й то була змучена до краю. Шкода, що не знала я сього раніше, була б інакше врядилася з виїздом, а так я собі заміряла виїхати 30-го с[ього] м![ісяця] і десь так за 3—

4 дні дістатись до Вижниці, та, певне, прийдеться-таки так і зробити, бо лікар мені не радив занадто спішитися з гір. Може, шановні краяни будуть ласкаві відсунути концерт на той час, а як се неможливо, то прошу вже Вас, шановна добродійко, передати їм мою велику подяку за ту надзвичайну і нічим від мене не заслужену честь, яку вони

мені складають. Народна справа запевне лежить мені на серці, і коли вже не суджено мені прислужитись їй своєю особою, то постараюсь якось надолужити роботою, а привітним буковинцям я завжди готова служити словом і ділом, оскільки се в моїй силі. Прошу не брати за зле, що висилаю листа, а не ставлюся сама на 25,— далебі, на се цема фізичної можливості при тутешніх обставинах і при моєму здоров'ї, приїхати ж так, щоб все одно спізнитись (могло б статись, що я тільки на 26

поспіла б до Вижниці при буркутському стані речей), то не варто, тоді вже все одно і в вересні прибути.

Так чи інакше, душею я завжди з тими, що так щиро виявляють свою прихильність до моєї невидної та незначної праці.

Щиро здоровлю Вас і шановних краян, що підписані на листі.

З найглибшим поважанням Леся Українка

161. ДО В. М. ГНАТЮКА 27 серпня 1901 р. Буркут 27.VIII 1901. Буркут

Високоповажаний добродію!

Дякую за картки і обзиваюся: листа від п. Питляра з Бродів я отримала, тільки він не дає точної адреси (вулиці і числа дому), тож невідомо, де його в Бродах шукати; чи не будете ласкаві написати мені се. Также прошу подати Вашу приватну адресу у Львові, бо я хотіла б телеграфувати до Вас просьбу вислати книжки до Бродів, до п. Питляра, як тільки отримаю звістку, що там вже є кому ті книжки забрати. Тепер в сьому листі подаю список книжок: відзначені хрестиком попрошу вислати зараз же, якнайскоріше, по отриманні телеграми, а решту меншими пачками при нагоді, про котру сповіщу Вас в свій час пізніше. Прошу написати мені, чи згоджуєтесь зайнятись сею посилкою, а як згода, то куди Вам телеграфувати; писати прошу в Довгополе до о. Попеля, бо від сеї п'ятниці буду вже там і сподіваюсь, що Ваш лист мене там застане; а якби й ні, то мені його перешлють до Вижниці. Вибачте, коли роблю Вам клопіт, але то вже «на алтарь вітчини»...

Моє щире вітання Вам і Вашій дружині з дітками. П[ан] Квітка вітає Вас.

З поважанням Леся Українка

P. S. Я не отримала тут «Вісника», отже, коли мені його не вислано, то прошу розпорядити, аби вислали на адресу п. Москви до Вижниці.

Дуже прошу відписати мені до Довгополя скоріше, аби не вийшло якої проволочки в справі.

Л. У.

P. P. S. Посилаю тепер 4 зр., а що бракуватиме, напишіть, то вирівняю.

162. ДО О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ

27 серпня 1901 р. Буркут 27.VIII 1901. Буркут

Хтось комусь подає до відомості, що ЗО в п'ятницю виїздить звідси, пробуде кілька день в Довгополі, а кілька день у Вижниці (прошу мені писати у Вижницю до п. Москви), от аби не їхати раптом у долину, та й люди в гості просять; десь дорогою сподіваюсь бачити Стефани-ка, бо писав, що хотів виїхати кудись

напротив мене, аби побачитись. Якби п. Квітці було де приміститись в Чернівцях] не в готелі, то приїхали би ми обоє разом, а так він чекатиме у Вижниці, поки я набудуся в Чернівцях, аби потім разом на Україну їхати, бо в Чернівцях] в готелі мешкати не має коштів, хіба на день-два; трошки мені його шкода, але що зробити, приїду сама до когось, а його лишу.

До побачення. Ще писатиму з дороги.

Всім Вашим привіт, а комусь паси.

П[ан] Квітка кланяється.

Хтось

163. ДО В. С. СТЕФАНИКА

27 серпня 1901 р. Буркут 27.VIII 1901

Високоповажаний пане товаришу!

Не відписала я Вам одразу, бо все не могла зважити, коли, куди і як їду. Тепер зважила, що виїду в п'ятницю (ЗО) на Довгополе, а звідти, пару днів пробавив-ши, до Вижниці, десь так межи 7 і 10 буду там. Була б дуже рада бачити Вас чи то в Довгополі, чм в Вижниці, напишіть, коли й куди приїдете до Довгополя, де Вам догідніше, бо в Коломиї вже не буду, не лежить туди шлях, вертаю на Україну знов через Буковину. Отже, в Довгополі буду у о. Попеля, у Вижниці — у п. Москви, а в-Чернівцях] - у п. Кобил[янської]. У всякім разі, до побачення — так? Стискаю Вашу руку.

Леся Українка

164. ДО О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ

6 вересня 1901 р. Довгопілля 6.IX 1901 п. с. Довгополе

Хтось перед кимсь дуже винен, що не відписав зараз на листа, як хотів, але правда, що то було таки перед самим від'їздом з Буркута, коли я пакувалась, та ще й голова мені тоді сильно боліла. Потім почав хтось їхати дуже крутими горами, через Ватинарку; спинився на день в Гриняві, а там приїхав о. Попель своїми кіньми і забрав когось і п. Квітку до себе, і тепер вони тут сидять, у книжках риються, всю велику а крайно невпорядковану бібліотеку о. Попеля до коріння перевертають та шукають, що кому потрібно, п. Квітка публіцистики, а хтось белетристики. Надворі йде дощ, в інтервалах межи дощем ми ходимо на прохід (перші дні були дуже погідні і тоді ходилося з охоти, а тепер лише з обов'язку) і, певне, немало дивуємо гуцулів, що ніким не примушені болото місимо! Господар наш поїхав на вибори (кандидує в Косові), має вернути сьогодні або тріумфатором, або з «моральною побідою». Обіцяв повезти нас в різні місця, показати околицю (се, звісно, як не буде дощу); через се, думаю, раніш 10-го навряд чи виїдемо звідси. В Кутах я мушу зложити візиту п. Стефановичевій,— ми з нею пізнались в Буркуті, і мені та

симпатична жінка дуже сподобалась, так що я запросини її прийняла не формально, яко форму гречності, а так щиро, як щиро вони були вимовлені. В Вижниці теж належить мені зложити дві-три візити, бо інакше вижничани будуть зовсім ображені на мене: вони вряджували «в честь» когось вечерок («під протекторатом ц[ісарсько]-к[оролівського] старости»!!) і запрошували когось на той вечір «конечне» високим дуже стилем, в тому роді, що коли комусь лежить на серці доля рідного краю, то хтось мусить приїхати, а хтось таки не приїхав, тільки відписав греч-неиького листочка,— їхати справді було б і трудно, бо поки б хтось дістав у Буркуті фіру та поки б доїхав у Вижницю, от все одно міг би на вечір спізнитись або приїхати втомленим і розкислим до краю. А крім того, ganz aufrichtig gesagt \ хтось дуже радий, що ие міг бути на тому вечорі, бо і вечір, розказували люди, випав дуже невдало, і хтось себе дуже прикро і засоромлено почуває, коли про нього «вступні слова» говорять, а публіка йому в лице заглядає: ану, який він той «хтось», чи то він справді подібний до «такого», як про нього кажуть. Минула мене чаша сія і слава богу за його милосердя на сей раз.

Але хтось все-таки пише, що комусь, може, і читати не хочеться. Хтось хотів би вже, певне, знати, коли хтось білий долізе до Чернівець. Хтось думає, що раніш 13—14 навряд чи долізе, хоч і дуже хотів би раніше, але як він тут не самостійно живе, а в гостях, і виїзд його залежить, між іншим, і від чужих коней, то він так, напевне, не може рішати по своїй тільки волі. А скаже він комусь, що хоч його тут і дуже добре приймають і дуже гречно вітають (він собі ні від кого найменшої прикрості не бачить), а все-таки йому з кимсь і в когось найліпше, бо тож недарма люди кажуть, що в гостях добре, а дома найліпше. То й хочеться комусь із кимсь про дещо по щирості поговорити, бо хоч хтось з п. Квіткою тепер великий приятель і відноситься до нього по-братерськи, а таки не на всі теми може з ним говорити, бо декотрі теми п. Квітку, як чоловіка нервового, могли б занадто з'їритувати, а декотрі може зрозуміти тільки жінка, і то такого віку, як хтось, та й ще хтось, бо дуже молоденькі ще (на своє щастя) не все розуміють. А ще більше, і навіть найбільше хтось хоче не про себе говорити, а про когось чорненького, і хотів би попробувати так зробити, аби хтось не плакав, аби хтось розважився трошки; хтось ще сам не знає, як і чим він міг би те зробити, чи словами, чи очима, чи пасами, але він таки попробує. От якби хтось їхав не до Відня, а до когось у Київ, то було б дуже добре,— хтось би його зараз з собою повіз; але як то вже ніяк не може бути, то нехай хтось хоч до Відня їде, а в Чернівцях тепер нехай пе сидить, бо то йому недобре,

Нехай хтось не думає, що чийсь лист пропав, і нехай не жалує. Хтось тільки два листи комусь написав з Бур-кута, а решта були картки, бо хтось в Буркуті був под-лий і лінивий і не хотів листів нікому писати, хоч дуже часто про когось думав і хотів з кимсь говорити, найбільше так, щоб сісти напіврозібраним на чиєсь ліжко, як хтось лежить вже в хусточці під ковдрою і трошки хоче спати, а трошки не хоче і має чорні очі з золотими іскорками. Аби хтось знав, що і комусь (білому) треба, щоб хтось його душу підтримав, бо чиясь душа часто буває дуже прибита, хоч і не тим, чим була раніше, а чимсь ширшим, та зате й важчим; що і хтось тепер не раз плаче, хоч він і не має звичаю абичого плакати. Тільки хтось не буде тепер писати того всього, бо то було б довго і все-таки, може, не зовсім зрозуміло, а як хтось комусь буде казати в живі очі живим словом, то хтось його зараз по-розуміє. Тільки нехай хтось не думає, що комусь щось лихе трапилось чи що хто-небудь когось мучить, ні, чиєсь лихо більш абстрактної натури і залежить не від фактів, а від думок, не зв'язане ні з якою людиною, а залежить від розбрату у власній душі.

Нехай хтось не думає й так, що когось тая журба «сушить і в'ялить», ні, вона рідко так гостро до когось береться, і не завпеди хтось їй піддається, бо таки звик боротися з нею (вона часто його опановувала й раніше, та потім на який час уступила перед різким жалем по дорогій людині), часом навіть хтось зовсім спокійно розмовляє з душею своєю про те саме, від чого в інший час плаче.

Доказ тому, що хтось не зсох і не зів'яв, се те, що хтось поважчав за сей місяць на 2 кіло,— гладкий став і на лиці черствий, не кашляє і не труситься і по-італьян-ськи не розмовляє з людьми, що сеї мови не вміють. Хтось уже здоровий і як приїде в Київ, то могтиме знов узятись до якоїсь роботи і буде гроші на Крим заробляти. А тепер він мало що робить, бо лінується, а крім того, не хоче втомитись, щоб додому не приїхати втомленим і щоб там не подумали, що він все ще слабий.

Хтось Франкові списка повел послав і чиюсь просьбу передав зараз же, а після того двічі Франка бачив (раз у Буркуті, раз тут, в Довгополі) і нагадував йому, і Фіранко] казав, що конечне напише і то невдовзі.

Хтось кінчає листа, бо вже й так задовгий, і комусь руки застигли пишучи. Через сей дощ хтось дуже мучиться, бо йому все дуже холодно, а як нагріється, то зараз кров кидається до голови і голова болить (се йому завжди восени так, і за те він ненавидить дощову осінь).

Ай, коли вже хтось буде з кимсь?!! Ну, таки на тім тижні буде,

може й раніше, ніж визначив, а вже не пізніше 14-го, напевне.

Хтось просить передати св[ятій] Анні і всій родині його щирий привіт, а когось чорненького і дорогенького дуже цілує і пасами злегесенька гладить [...].

П[ан] Квітка комусь кланяється і чиїмсь браттям теж.

Хтось

165. ДО О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ

11 вересня 1901 р. Вижниця 11 .IX 1901. Вижниця

Хтось отримав чиюсь картку і хтів завтра їхати, але що дуже втомлений і стрясений (їхав вчора цілий день страшно невигідною дорогою і в дуже невигідній позі), то не могтиме виїхати, аж позавтрьому, отже, буде у когось позавтрьому, 13-го у п'ятницю, певне увечері, бо від-си поїзд відходить у 3 пополудні. В Кутах хтось не буде, тільки буде тут два дні лежати і вже. Але хтось здоровий, тільки втомлений.

Нехай хтось не дуже гризеться, хтось його порятує.

Всій родині поклін. До побачення. Па!

П[ан] Квітка кланяється вам всім.

Хтось

166. ДО І. Я. ФРАНКА

14 вересня 1901 р. Чернівці 14.IX.

Чернівці, ул. Новий світ, н. 61

Будьте ласкаві, cher Maitre, написати мені сюди, як стоїть та справа з Ганк[евичем],— від сього значно залежить, куди маю їхати, чи на Львів, чи на Новоселицю. Але чи туди, чи туди, а з Чернівець мушу виїхати 19-го IX рано, довше мені тут нема що сидіти, бо 20.IX Коб[илянська] їде до Відня, а без неї я в Чернівцях] — чужа. Отже, прошу дуже, не забаріться з відповіддю мені, аби я отримала її до виїзду.

Простіть за клопіт,[4] але як Ви мене в сьому не порятуєте, то ніхто не порятує.

Обіцяні рукописі або привезу, або пришлю.

Мій привіт всім Вашим. Бувайте здорові.

З поважанням Л. У.

167. ДО М. І. ПАВЛИКА

15 вересня 1901 р. Чернівці 15.IX. Чернівці

Шановний друже!

Була я вчора у Стоцького, казав, що переписки пошукає, що, «здається, вона десь є», буду обридати, поки знайде. Казав Ст[оцький], що од Вас жадного листа не отримав...

19—20 їду звідси, а в котрий бік, ще й сама не знаю. Львова я трохи боюсь через те, що томить він мене завжди до млостів, а як приїду додому занадто втомлена, то там знов подумають, що я маю сухоти,— тим часом я тепер зовсім здорова (наскільки вже се

можливо для такого славного організму, як у мене) і катар свій покинула в горах.

Казали мені у Вижниці, що «Громадський] голос» відновлений,— чи Ви приймаєте участь у повій редакції? і що то за редакція? Я б те хотіла знати не з марної цікавості.

Якщо зважу не їхати на Львів, то напишу Вам ще лист і проситиму писати до мене в Київ просто, я думаю, що можу й через «прірву» листуватися, з ким хочу.

Стискаю Вашу руку.

Л. К.

168. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

15 вересня 1901 р. Чернівці Чернівці. 15.IX 1901

Лілея моя!

Дуже мені жаль, що не застану вже тебе в Києві, ну, але зате зобачиш мене здоровою. Бачиш, я таки справжнє те скрипуче дерево, що два віки живе... Як будеш мати час, напиши мені вже в Київ, бо через 3 дні я звідси їду. Я напишу більше з Києва, а тут тепер не маю часу — лагоджу новий збірник віршів до друку. Цілую тебе і руку стискаю.

Твоя Леся

Ольга тобі кланяється. Вона теж виїжджає звідси через 3 дні, тільки не зо мною, а сама — до Відня. П[ан] Кв[ітка] ще в горах.

Се ті гори, що я через них з Буркута їхала,— сама федьковичівщина.

169. ДО І. Я. ФРАНКА

16 вересня 1901 р, Чернівці 16.IX 1901

Cher Maitre!

Дякую за листа і прошу вибачити за клопіт. Дуже може бути, що я таки персонально з'явлюся у Львові, аби лаятися, з ким варто, і розмовляти по добрості, з ким можна. Якщо приїду, то буде се 20 с[ього] м[ісяця] увечері, спинюся в «Hotel Central», а не в якій приватній господі, аби не віддавати случайно переваги комусь з моїх знайомих та й аби мати волю виходити й приходити невчасно a la bohemienne [1]. Можу пробути найдовше до 23, сподіваюсь, що Гр[ушевський] вже буде на той час.

Ольга кланяється Вам, дякує за привіт, а приїхати тепер не може, бо вмовилася рушати з Яворова з О. Оку-н[евською], до Львова вступить на поворіт.

Якщо я не приїду сама, то пришлю довшу епістолію. Поклін пані Франковій і малим.

З поважанням Л. У.

170. ДО М. Ј. ПАВЛИКА

18 вересня 1901 р. Чернівці 18.IX 1901. Чернівці

Шановний друже!

Посилаю Вам те, що здобула від Буч[инського] і Отецького], і той і другий обіцяють пошукати потім ще, чи не

знайдуть більше, але обоє сумніваються, аби знайшли,— я теж сумніваюсь. Ст[оцыший] казав, що напевне знає, що в паперах Купч[анка] жадних таких матеріалів иема; листів Ваших, запевняє, не отримав і про справу з Ма-л[ицькою] нічого не чув.

З листа Вашого бачу, що ліпше мені до Києва поспі-пґати, а не до Львова. Справою займусь ретельно. Постараюсь написати Вам довшого листа ще сьогодні (завтра виїжджаю), а як не вспію (маю ще багато всяких справ), то вже з Києва. Думаю, що нам ніщо не завадить переписуватись і звідти,— я на сі справи маю тепер інакший погляд. Тим часом стискаю міцно Вашу руку.

Л. К.

17І. ДО І. Я. ФРАНКА

20 вересня 1901 р. Чернівці 20.IX 1901. Чернівці

Cher Maitre!

Таки не їду я у Львів, а се через 3 години рушаю на Україну через Новоселицю. Так обернулись деякі мої справи, що треба вже навпростець до Києва гнатись. Ще якби я певна була, що приїду та й застапу всіх, кого мені треба, то, може б, якось два дні в себе вкрала, а так, без тії певності не одважугось тратити час, кошти та й таки здоров'я (воно в мене иайгірш не любить втоми) . Жаль мені, що більш тепер пе побачу Вас і Павлика, та вже нехай до другого разу: я вже назнала шлях сей «за прірву», то, певне, їздитиму частіше.

Отже, щодо справ, які Ви були ласкаві взяти на себе, то я попрошу, чи не можна їх так врядити.

Як приїде Ганкевич, скажіть йому, що я гірко жалую

об тій хвилині, коли передала йому ті злополучні рукописи, але вже «сталося», отже, вимагаю тепер від нього, щоб він зробив відбитку окрему перекладу Дікштейна «Хто з чого жиє», надрукованого в «Волі»; нехай скаже, що коштуватиме відбитка, а гроші йому будуть вислані зараз. Я думаю, ім'я його ще так мало відоме російським «властям предержащим», що можпа гроші просто на його адресу слати. Решту перекладів (Лабріола, Енгельс, «Маніфест комуністичний]»), коли він ще не почав друкувати, то нехай і не друкує, а віддасть Вам. Ви ж, будьте ласкаві, відішліть їх Василеві Сімовичеві (Чернівці, ул. Руска, ч. 12), і більш нічого. Коли ж Гашфзвич] «паче чаянія» почав їх друкувати, то нехай назове «Видання групи українських] с о ц [і а л] - д е м о к р а т і в» і скаже, скільки коштуватиме видання їх всіх, кождого нарізно, причім, коли писати мені поштою (я вже прошу, cher Maitre, напишіть Ви мені се таки самі, а Г[ан-кевич] нехай тільки Вам на словах скаже, що треба, бо інакше не

діждусь), то нехай «Хто з чого жиє» зветься відбиткою «Над морем», Лабріола — «Атта Тролем», «Маніфест» — «Ратклiфом»,, Енгельса розправа — «Баладами»,— аби здавалось, що я трактую про свою власну справу з редакцією «Вісника». Пишіть просто мені: Киев, Мариинско-Благовещенская, 97. Як вишлете переклад Сімовичеві, то напишіть: «Ваші вірші віддав ред [акції] «Буковини».

Щодо справи каталога українських книжок (що говорив з Вами Квітка), то як він буде у Вас в рукописі готовий, пришліть мені, а я, зробивши додатки, знов пришлю Вам (або все, або самі додатки), видавайте сей каталог, де хочете, під якою хочете фірмою, ми в те не мішаємось, бо на Укр[аїні] і так пустимо якось.

Простіть за хватаний лист, страшно спішуся. П[ан] Квітка щиро вітає Вас, він теж сьогодні їде на Укр[аїну].

Здоровлю Вас, і родину, і знайомих.

Стискаю Вашу руку.

Леся Українка

P. S. Уваги з пов[оду] Ваших статей у «Віснику» пришлю з України.

172. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

20, 24 вересня 1901 р. Київ По дорозі від границі до Києва.

7.1X 1901

Лілея моя лілейная!

Ти, певне, зараз скажеш «ет!», отримавши сього листа і побачивши, що се я вже додому вертаю, а досі тобі нічого не написала з поводу твого проекту подорожі до Італії. Але діло в тім, що твого заказного листа я отримала тільки в день виїзду з Чернівець, бо Жаб'є справді «остатня пошта в Європі», як жартує папа, і там з реком[ендо-ваними] листами велика морока: на них перше «повістку» приносять, як на посилки! Отже, й мені принесли повістку перед самісіньким виїздом з Буркута, коли вже мені коні готові стояли, я «довірила отримати» одній пані з Жабйого, а вона отримати забула, я їй нагадала з Чернігівець], а вона отримала і переслала мені ая^ тоді, коли я вже й речі впакувала, щоб їхати з Чернівець. Про Італію вже трудно було починать думати, бо поки б та вся переписка та «обсуя^дения» велись, то мені не було б де за границею той час пересидіти, бо Ольга рівночасно зо мною виїхала з Черн[івець], тільки в інший бік — до Відня — на цілий місяць; в горах вже холодно, навіть сніг почав було перепадати на високих полонинах, а хоч, може, тепер і знов потепліло трошки, то все одно вже «сезон» скінчений, кургауз в Буркуті закритий і всі чисто гості роз'їхались (я і п. Квітка були остатні, що виїхали); монялась я в дорозі на поворіт

«елико возможно» в одного попа-радикала в Довгім Полі над Черемошем (ще в горах, але багато нижче від Буркута), сиділа в гостях 10 днів, а далі вже ж ніяково було б сидіти, бо плати він з мене не брав, вважаючи мене за певну форму посереднього патріотичного податку (ти не повіриш, як мене всерйоз брали на Буковині — три вечори в мою честь дали— страх сказати, чистий сміх!). Ще сиділа у Вижниці три дні, розтрясшись трохи через гірську дорогу; та вже довше там сидіти не могла, бо хтіла бачити ще Ольгу до її від'їзду, та й таки час було рушати на Україну. Мало що була не попала до Львова, з заїздами до Станіславова та до Коломиї, але потім роздумала, бо в Станіславів] потім вже не треба було (листи мої замінили мене), в Коломиї була б тільки втома (хотіли мене нап'ясти, щоб я тримала відчит, але се для мене, ти знаєш, риск втомитись мало не до млості), та й не хочеться мені ще на естраду, я тепер ще маю horror publici[1]. У Львові не було виразного інтересу, бо львівські люди ще блукають по горах та долинах і дуже помалу починають злазитись; я рискувала б сидіти в отелі з тиждень, поки б дочекалась тих людей, в яких я маю виразний інтерес (яких, наприклад], треба інтенсивно вилаяти, на що я дала поішо-міччя Фр[анкові]), ну, а сидіти в отелі і дорого, і скучно, і для здоров'я користі жадної; сидіти ж у Львові та списуватись з тіткою etc. вже зовсім не варт було. Без вираз^ ного діла сидіти у Львові, то все одно що в Києві, — тільки нерви томити та розбивати, бо там багато такого, що про нього можна б сказати: tout comme chez nous! [1]

Нарешті, щодо Італії скажу так: я тепер дуже поправилась, може, навіть радикально (страх перед втомою — се вже педантизм «на всякий случай», щоб не попсувати так ще недавно наладженої справи), катару лікар уже в мене не признав, кашлю, пропасниці та інших симптомів уже місяць як нема, поважчала я на два кіло, поправилась так, що й простим оком видко; сі гори, то була геніальна ідея чернівецького лікаря. Чого ж, властиве, їхати до Італії? Якщо се буде справді потрібно для здоров'я, то я, звісно, можу вибратись і з Києва за папині гроші, лишній день їзди не так багато значить, а паспорт все одно ще тільки на місяць годився б, а там мусила б знову платить. Тепер ся подорож, говорячи об'єктивно, пе-потрібна, ну а для приємності я таки волю за свої власні гроші їздити, хоч ти мене лай, хоч не лай, тільки ж я тепер власних грошей не маю.

11.IX 1901. Київ

От уже четвертий день як приїхала, та все ніяк не можу докінчити тобі листа,— що не сяду, то все щось або хтось мені переб'є. Взагалі настрій якийсь розтріпаний, бо все мушу то розказувати, то показувати всякі речі (часом вже не знаю, в

котрий раз). Дещо є й прикрого: от, напр[иклад], те, що не можу нічим матеріально помогти п. Крив[инюкові], так мене вкупі з «Жизнью» посадили, що аж! А тепер мені гроші аж надто здалися б. Ще треба спробувать поткнутись в «Мир божий» або в «В[естник] Евр[опы]» (більше нема куди, властиво), поки ще за мене не до решти забули в російській] журналістиці. Маю три українські теми для статей, то дещо можу написати. Тепер я не хочу тебе клопотати, а як скінчиш іспити, то попрошу тебе навести мені деякі справки в Петербурзі], чи не знайдеться якось моя послана в лиху путь стаття про нову драму Гауптмана; я ледве відправила її з Кимполунга на адресу редакції «Жизни», а хутко після того отримала звістку, що та редакція вже не існує, а куди і до кого досталась рукопись, невідомо. То я проситиму згодом відшукати когось із співробітників «Жизни» та й допитатись, що сталося з усіма позосталими рукописями. Тільки тепер не прошу, бо тобі зайвий захід.

Ну, п. Крив[инюк] наганяє, щоб дописувала, бо має йти на вокзал відправляти листа. Він все ще не зважив, куди, власне, їде, хоч, у всякім разі, хоче їхати сього тижня на Львів, а там побачить, чи у Львові зостанеться, чи в Прагу поїде. Відповіді з Праги про жінок-студенток ще нема, але, може, не сьогодні-завтра прийде. Се все він просить мене написати, бо тепер сам за клопотом всяким піяк до листа взятись не може.

Прикро, що твої з ним справи так невиразно стоять. Я буду тут агітувати за твоє переселення за кордон, вже, крім всього іншого, через те, що тобі таки вадить петербурзький] клімат, як то вже установлено й через лікаря. Щодо коштів, то не думай, аби їх було треба більше за кордоном, ніж в Петербурзі]; ну, та се зайво доказувати перед тобою, а треба доказати іншим, про се й постараюсь. Взагалі, «якось-то буде», але в найліпшому значенні сеї премудрої сентенції. Мами й Оксани ще нема тут, сидять в Зел[еному] Гаю, та се, може, й добре для Оксани, бо при такій погоді, як тепер, таки варто на селі сидіти. Тільки якби вони там не шарпали [одна] одну, та се вже...

Я тим часом ще врівноважена, не розвіялась ще гірська енергія, хоч фізично я було трошечки розкисла, десь в вагоні захопила раптовий і просто несвітський нежить (Труш радив носити простирадло замість хустки!), так що голова і очі боліли і вся була як збита, але сьогодні вже ніщо не болить і нежить очевидячки минає. Та то взагалі пусте! Постараюсь «не виходити з берегів», не збиватися з придбаних за кордоном гігієнічних звичок і «тримати високо знам'я своє», та, може, затримаю якось людську подобу на собі довший час. Я вже трохи навчилась писати вдень, а не ввечері, і сподіваюсь від того багато.

П[ан] Квітка кланяється тобі і просить сказати, що він тобі на лист і на гроші відповідав (се я напевне знаю), та, певне, його лист пропав, і се йому дуже прикро. Бідний він, мало поправився в горах, але ще якось би було, коли б не втрапив одразу в прикрі обставини; його матері скасували гімназичну квартиру (спочатку наполовину, а потім і зовсім прийдеться ліквідувати діло), і се дуже відбивається і на матеріальному, і на моральному стані всеї родини. Певне, зле Квітці буде сеї зими, коли б ще й зовсім не розхорувався, а він, бідний, і так надломлений дуже. Я йому дуже вдячна за те, як він помагав мені в горах і ходити і взагалі жити, щира і добра в нього натура, та на лихо така надломлена.

Ну, кінчаю.

Ось тобі едельвейс з Рунгу (з Кимполунзьких гір), причепи на темний оксамит і зроби з того який вжиток естетичний.

Хутко пишу тобі знов, а тепер міцно цілую Лілею свою.

Леся

173. ДО М. І. ПАВЛИКА

28 вересня 1901 р. Київ 15(28).IX 1901.

Киев, Мариинско-Благовещенская, 97

Шановний друже!

Сього листа віддасть Вам Михайло Кривинюк, приятель мій і всеї нашої родини; він може розповісти Вам і про дядину з родиною все, що Вас інтересує. Сподіваюсь, що приймете його прихильно.

Не буду тепер нічого писати про себе — дуже зайнята власне сьогодні — розпитайте п. Кривинюка.

Щиро стискаю Вашу руку.

Леся Українка

174. ДО І. Я. ФРАНКА

\

28 вересня 1901 р. Київ 15(28).IX 1901.

Киев, Мариинско-Благовещенская, 97

Cher Maitre!

Дозвольте Вам рекомендувати мого приятеля Михайла Кривинюка, слухача львівської або празької (ще невідомо напевне, котрої) політехніки. Коли він лишиться у Львові, то сподіваюсь, що Ви не відмовите помогти йому своєю порадою при урядженні.

Про моє здоров'я і побут т. Криви шок можо Тілм розповісти:, тож не пишу тим часом про се нічого.

Щиро вітаю Вас і Вашу родину.

З найглибшою повагою до Вас

Леся Українка

175. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

7 жовтня 1901 р. Київ 24.IX 1901

Лігіея моя лілейная!

Пересилаю тобі листа п. Кривинюка, отримала його позавчора, але вчора не могла послати, бо він був мені потрібний для відповіді і для «справоздання». Сама на сей раз пишу мало, бо зайнята: післязавтра вечір в Літ[е-ратурно]-арт[истичному] тов[аристві], то там будуть читати мій реферат, викроєний з моєї статті про драму новітню, а я ще маю до нього доточити новий хвостик (огляд на українську драму) — треба се скінчити сьогодні, бо той, хто читатиме, мусить перше репетицію вдома зробити. Сама я читати не хочу, боюся втоми, та й просто може голосу забракнути і кашель на естраді напасти; і так, може, прийдеться трохи поговорити під час дебатів (що, певне, будуть), то треба зберегти енергію. Ти, повне, розсердишся, прочитавши, що я до вечорів ужо бо русі», шіо сей вечір треба було врядити (так уже вийшло), д труд» він мені стоїв самого мінімального, бо робота ргфорлтом залежала головно в скороченні, та от іще маленький я поетик написать. За співцями і т. і. я по бігала, тільки дні записки написала, а бігали лакеї від общества,— і так я заміряюсь робити завжди.

Ну, однак, я все про вечір, а се, може, й нецікаво.

У нас все гаразд, Оксана з Гадяча приїхала дуже поправлена, я її ще такою й не бачила досі. Дора трохи підтяглася ради гімназії, раніше лягає, раніше встає і трохи більше за порядок дбає, хоча при науці досить лінується. Вчора Оксана, Дора і Рада цілий день видавали публіці виграші на приютській лотереї і самі виграли деякі дурнички, з чого досить були втішені. Микось виріс як дуб, захоплюється гонками велосипедними і бродить взагалі занадто багато. На мене було по приїзді напав нежить, і я від того часу знов кашляю, тільки не дуже. Ну, решту згодом. Цілую тебе міцно. Твоя Леся

Товаришці твоїй (що казала про неї Щер[бина]) постараюсь помогти, елико в моїй силі. Слухай, що з твоїми очима? Напиши по правді, бо вже все одно більш ніж тепер не злякаєш, я й так боюся.

176. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

Мідіс 7 і 16 жовтня 1901 р. Київ

Лілея моя!

Не пишу листа, бо зайнята сьогодні. Писатиму хутко. Вечір одложили на З.Х, отже, все ще знаходиться то сей, то той клопіт.

Товаришці твоїй (сибірячці) шукаю роботи, та все не можу знайти, хоч все ще маю надію.

У нас всі здорові. Папа на сей час в Колодяжному, мама в Полтаві на кустарній виставі, читатиме там ре-ферата.

Як ти маєшся? Боюсь за тебе. Як не можеш сама написать через очі, то продиктуй листа. Сумно без звісток.

Цілую тебе дуже міцно.

Твоя Леся

177. До О. П. КОСАЧ (матері)

14 жовтня 1901 р. Київ 1.X 1901

Люба мамочко!

Вибачай, що я так затримала Дорин лист і сама не написала, се так вийшло через клопіт. Слабувала цілий сей тиждень Маруся, не вставала з ліжка, я вже думала, чи не тиф, але се щось гастричне було, тільки досить гостре. Отже, треба було в хаті самій прибирати і порати, до того і Дора в суботу була слаба («щось із'їла»), а Микось у п'ятницю, а вчора я вже сама втомлена була, та ще й справи на місті мала, то отак і довелося з листом аж до сьогодні. Я думаю, що ти вже скоро приїдеш, то нема що й писать, та, може, запізнишся, то все-таки варто ще писати. До того ж Старицькі просили передать, що діло відложене з 6-го десь на 19-те; я не хотіла й писати про се, бо ти ще надумаєшся лишитись і далі будувати та малювати, а я б уже хотіла, щоб ти приїхала. Невже справді над тими малярами конечне треба самій сидіти? Отже, була ти в Полтаві, а воно ж там все якось робилось без тебе. Тут уже до тебе і з Общества раз у раз допитуються, і повестки присилають «г-же члену правлення», а г-жи члена як нема, так нема... Оце в середу (3-rq) має читатись в Обществі мій реферат «Обществен-ная драма», викроєний із статті, тобі відомої, буде читати з рукописі Маня Ст [арицька], бо я сама не хочу, боюся втоми,— тут, кажуть, в новій залі ще трудніше читать з таким голосом, як у мене, а мій голос не сильніше, може, ще й слабше став, ніж торік, та й так щось пе хочеться вилазити на естраду, хіба, може, опоненти витягнуть, а то й не вийду.

Шкода, що ти не бачила мене одразу, як я з гір приїхала, а то я тепер вже почала «спускати жир» з себе тут у Києві,— поки приїдеш, то, може, й зовсім спущу. Я сама не знаю, чого воно так, бо, здається, їм я так само (мусила встановити постійно звичай снідання і вечері, бо звикла так в горах) і все інше таке саме, і спати лягаю рано (хіба часом на годину пізніше, ніж там), а все-таки вже не такою здоровою почуваюся. Не можу сказати, що роботою томилась, оце тільки реферата викроїла, а то навіть листів сливе не писала. От так собії Правда, що зараз по приїзді захопила було страшенний нежить, а він перейшов в кашель, то нежить давно минув, а кашель і досі триває, хоч і не сильний, а все ж є трохи. Та, може, і він хутко мине, бо вже меншає. Властиве, я здорова, а тільки на вид вже не така, як була зараз по приїзді.

От, мало не забула те, про що хотіла просить тебе. Коли можна, будь ласкава, привези мені три плахти, з них дві подібні між собою малюнком, а одна може бути яка-небудь. Я хотіла б у себе в хаті оббити ними крісло і меншу кушетку, бо вони пообдиралися і вилиняли, можна і кретоном покрити, та він хутко псується, а крім того, краще, аби все було під лад великій кушетці, якось подобніше.

Ну, кінець, а то вже розписалась. Приїзди, то розкажу тобі «про всі дива божі» і шитика покажу буковинського. Цілую тебе дуже міцпо.

Твоя Леся

28 жовтня 1901 р. Київ 15.X 1901

Лілея моя лілейная!

Оце посилаю тобі через п. Черемисинову сього листа і листа до П. Н. Ге. Я не знаю, де, власне, живе в Петербурзі сей п. Ге, а листа мені конче треба послать, то ти, будь ласкава, запитай про його адресу або в редакції «Вестника всемирной истории» — Миллионная ул., № 34,— або просто в адресному столі, і коли не маєш часу або охоти віднести листа сама, то пошли по городській пошті, хоч краще, якби однесла сама: по нонеш-ним временам воно певніше. Се я, бачиш, довідавшись, що «Жизнь» воскресла в обложці «Вестн[ика] всем[ирной] истории» і що рукописі, позосталі від «Жизни», перейшли до сього журналу, маю надію, чи не знайдеться там моя стаття, послана з Буковини («Михаэль Кра-мер»), та оце й прошу п. Ге яко співробітника нового журналу відшукати, коли можливо, мою статтю, а крім того, пойснити мені, против чого посилають мені сей «Вестник»,— чи то значить, що там бажають мене за співробітницю з запевненим становищем, як було в «Жизни», чи тільки так собі, за передплатницю. (От так фраза! — сливе сторінка без одної точки!). Не звертаюся просто до редакції, бо знаю з досвіду, що практичніше звертатись до одної виразної особи, ніж до зборного аноніма. До того ж я з п. Ге трохи'знайома особисто. Можливо, що він полінується відповідати мені власноручним листом, тоді нехай би призначив тобі день, коли прийти за відповіддю. Я йому про сю комбінацію не пишу, бо не знаю, чи се тобі вигідно* а ти вже сама, коли се тобі не дуже невигідно, скажи йому про се. Дуже було б мені приємно дістатись у співробітники до сього журналу, бо мої фінанси = 0, але я не набиваюсь, тільки питаю, «что вы под этим разумеете, джентльмены», посилаючи мені свій журнал. Не люблю я набиватись навіть з роботою, бо вже по праву чи ні, а я більше звикла, щоб мене запрошувано, а не я напрошувалась. Забула написати Ге, що коли стаття моя в новій редакції єсть, але для друку там не підходить, то нехай її

віддадуть тобі. Чи не могла б тй сказати йому се на словах? Щодо співробітництва, то я, звісно, могла б без допитувань послати просто яку робо-

ту та й побачити, чи думають мене приймати; але не хочеться мені писати «на авось», шкода праці, вже й так мені дві статті сього року пропало, у мене не стільки часу і скли, щоб писати на пропаще.

Можливо, що Ге нема в Петербурзі, то я вже напишу просто в редакцію «В[естника] всем{ирной] ист[ории]», а ти навідаєшся за відповіддю. Добре? Тільки не відкладай надовго вияснення сеї справи, бо мені хотілось би покінчити з нею скоріш, аби вже знати свої перспективи. Як з сього всього нічого не вийде, то подамся кудись до «Мира божия» абощо, хоч приємніше було б мати діло з людьми, що вже мене знають, ніж шукати дороги під невідомі пороги. В моїх, та й не тільки в моїх, інтересах, щоб я знайшла собі заробіток скоріше. Я вже було звикла мати хоч які-небудь свої власні гроші і не здавати з них справи нікому, отже, тим трудніше вертати тепер до status quo. Я знаю, що ти і всі наші дивуєтесь моїй психології в сьому напрямі, але вже така вона — що робить. Я маю власні довги і власні заміри, отже, мушу мати для них і власні гроші. Скажу тобі, що у мене було невимовно тяжке почуття при виїзді п. Крив[инюка] за кордон: він бігав по Києву за позичкою, я мусила дивитись на се і пальцем не рушити, бо не маю ні шеляга. І се після моїх торішніх обіцянок! Я знаю, що він не винуватить мене, але я почувала себе «лишениою всех прав состояния» — дуже се важке почуття. Хоч не завжди буває приємне почуття і в «постійного співробітника», коли він мусить писати не тоді і не так, як хочеться, та все ж краще, ніж моє теперішнє,— принаймні тоді хоч матеріально чоловік «сам собі пан».

Не докоряй мені за вечори з рефератами: коли я не можу дати просто гроші на справу мені дорогу, то даватиму хоч свою працю і захід, поки спроможуся. До того ж мені се не коштувало дуже багато: реферата я не писала наново, а тільки викроїла з давньої статті про соціальну] драму; музикальну частину вечора я на себе не брала і по артистах не ганяла, тільки по просьбі Общества написала дві записки, та й годі. Трохи, правда, іритували всякі проволочки з розрішенням від попечителя та безтолкові відкладання вечора без своєчасних про те оголошень від Общества. Втома ж була тільки при дебатах після реферату, бо почались вони вже після кінця програми вечора і тяглися довгенько, бо опонентів було аж п'ять, з них толкових два (Стешенко і Водовозов), а решта зовсім безтолкових, таких, що мимоволі все згадувались приказки: «Говори, Грицю, богородицю,

а я буду господи помилуй», «Ти йому образи, а він тобі луб'я» і т. і.

Однак розписалась я занадто довго, а часу мало, тепер уже 4 г[одини], в 7 Черем[исинова] їде, а я ще маю скінчити збирати для неї гроші (25 р.). Отже, спішусь.

Я думаю, що п. Кр[ивинюк] вибрав Львів головно через те, що ні з чеською, ні з німецькою] мовою не справився. Крім того, знайшлись деякі інтереси у Львові, що його там затримали,— се, може, й добре, бо він з тих людей, що не можуть жить тільки власними інтересами. Користь з його пробування у Львові вже й тепер є. Згодом, як йому обридне Львів, звісно, можна й далі поїхати. Сподіваюсь, що він нічим там не скомпрометується, бо, крім мене та Ради, ні з ким із киян не переписується, а я, звичайне, не можу його скомпрометувати. Я вмисне просила його тільки до мене звертатись. Агрономії не вибрав він через те, що не сподівається потім заробітку з неї, так принаймі він казав мені.

Запевне, я можу тільки похвалити тебе, що ти вірно тримаєшся своєї медицини. Кому ж би з того була потіха, якби ти зосталась жінкою без професії, потративши 2{I2 роки інтенсивної праці надаремне? Розваживши добре, здається мені, що тобі не прийдеться бути сю зиму за кордоном, хіба що в гості на різдво поїдеш. Бо в Австрії без грецької мови ти студенткою бути не можеш, навчитись же її за одну зиму, певне, ніхто не в стані. Без півкурсового свідоцтва взагалі не варт їхать, бо «надзвичайною» нема користі бути, а замість того, щоб їхати на остатній семестр, то краще вже скінчити його раніш в Петербурзі], бути вільною літом, а на осінь уже починати щось певного. Так мені представляється діло, хоч, може, я й помиляюсь. У всякім разі, я суджу об'єктивно, а тут же треба приймати на увагу і суб'єктивний бік справи, коли не хотіти попасти в педанти.

Коли надумаєшся їхати до Львова на різдво, то починай заходи про се заздалегідь, щоб тебе не затримали з паспортом тощо. Мене, правда, не затримували, але я людина без офіціального становища, а ти студентка, то, може, до тебе інакше віднесуться. Куди «на південь» хотіла б ти перетягти п. Крив[инюка]? Коли у Францію, то як же він врядиться з французькою] мовою, не знаючи з неї нічогісінько? Коли в південну Німеччину або в Тіроль, то вам обом треба щось думать з німецькою мовою. Хоч п. Крив[инюк] відносився так, що се пусте, але я думаю, що се не пусте освоїтись одразу і з новою мовою, і з варіантами в програмі, прилучивши до того і нормальну, вже саму по собі чималу, роботу.

Коли я закидала папі про те, що тобі вадить жити в Петербурзі] і варто їхати за границю, то він сказав: «Она сама

этого не хочет, т[ак] к[ак] считает оставление института равносилыіым оставлепито медицины вооб-ще». Чому вій се сказав? Чи справді па основі якихсь твоїх слів?.. Ну та вже аби всі інші умови уладнались, а «со-гласие родителей» завжди якось, чи сяк, чи так, здобудеться. Ти все ж таки Gluckskind, la Mascotte \ недарма і «линовище» знайшла, отже, справи твої можуть тільки якийсь час зле стояти, а взагалі провалитись не можуть.

Про моє здоров'я не турбуйся, я не дам йому розклеїтись серйозно. Але ж їхати в Італію «з бухти барах-ти» якось чудно. Завтра я йду до Яновського і пораджусь, чи справді ся подорож потрібна, та спитаю, як він знаходить мій стан взагалі, і буду триматись всіх приписів і режиму — далебі! Я часом, правда, трохи кисну, але ж коли було інакше зо мною в той сезон, коли надворі не літо? Побувавши у Яи[овського], напишу тобі. А тепер бувай здорова.

Наші всі здорові, збираються писать тобі. Мами ще нема, буде в Гадячі ще тижнів два.

Цілую тебе міцно, міцно, міцно!!

Твоя Леся

179. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

. 3 листопада 1901 р. Київ

Лілея моя!

Будь ласкава, скоріш наведи ту справку у «Вестн[ике] всемирн[ой] истории», що я тебе просила, хотілось би мені хоч трохи вияснити свої фінансові перспективи. Оце ж

[1] Улюблена дитина (нім.), Маскотта (франц.).— Ред.

я нібито маю в Італію їхать. Кажу «нібито», бо ще ж тільки що початі «обсуждения», а се, ти знаєш, річ довга. Воно правда, що поїхати в С[ан]-Ремо — се не те, що в Зелений Гай, і грошей, і заходу далеко більше вимагає. Та й хто зна, наскільки се справді конечне потрібно. Лікар (Яновський) каже, що конче треба б поїхати, але тут же поясняє, що се, власне, ще не для курації потрібно, а для профілактики, бо хоч я, по його думці, значно слабогруда і «предрасположена», однак жадних змін в легких нема і виразної хвороби він не постерігає. А може, і без тої «профілактики» нічого мені не станеться. Разом

з тим все-таки не чуюся тепер дуже добре: кашляю вже шостий тиждень (з приїздом в Київ почала), лікар каже, що се, може, й нервове, однак же за остатні дні кашель став уже мокрий, се вже навряд щоб нервове, хіба що горлове; у грудях поболює і так якась розклеєність, надто в сиві дні, як от сьогодні. Той «жир», що я в горах набула, я вже спустила, хоч, здається, живу порядно, їм досить, лягаю спать рано (в 11 або И\2, рідко пізніше), не бігаю і не метаюсь, роботою не томлюсь, скоріш лінуюся так, що

аж сором. Не знаю, чого ще мені треба, хіба що вільного та доброго повітря, не такого, як тут, в Києві. Ось 26-го (в п'ятницю) приїде нарешті мама, будем ще з нею «обсуждать». Я думаю, що вона скоріш говоритиме за подоріж, бо то ж у неї все ідея, що я заражена. Папа знов доказує, що важно, аби я сама себе гляділа, не простуджувалась («пересиджувала негоду в хаті»), слідила за своїм «питанием» і т. д., а се, мовляв, і дома можна, коли ж я сього не дотримаю, то й клімат не поможе, а він сумнівається, щоб я дотримала. Доктор же каже, що, окрім режиму і бережіння від простуди, важно якнайбільше бути на свіжім повітрі, а се в нашу осінь і зиму недосяжно. Папа знов лякає, що коли у нас холодно зимою надворі, то зате в Італії холодно в той час в хатах. Ну, от тут і розбери!

Все-таки чогось мені здається, що я таки поїду, якось • на те похоже. Тільки дуже б я хотіла, щоб хоч половину коштів заплатила сама, а то ж подумай — папі прийдеться рублів 500—600 видати на сей voyage en Italie! [1] І ще хто зна, який скуток з того вийде... Ет, якийсь неприєм-

ний настрій! Не люблю я сих періодів «обсуждения», якось вони заморочують голову і затроюють душу.

Буду писати, як се все рішиться.

Ну, пора кінчать, бо спізнюсь. Цілую тебе міцно.

Твоя Леся

180. ДО О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ

$\frac{30}{X}\left(\frac{12}{XI}\right).1901$

12, 18 листопада 1901 р. Київ

До когось дуже любого.

Як се сталось, що хтось не отримав чийогось листа (довгого-предовгого і дрібного) у Відні? Як хтось про се довідавсь, то був страх лихий, бо, значить, про нього могли подумати, що віп «подлий», а він себе все-таки подлим не почуває. На чиюсь остатню картку з Відня хтось не відповів зараз, бо думав, що вона просто розминулася з листом, а потім, як довідався від українця, що хтось уже був у Львові і нарікав на когось за мовчання, то хотів зараз написати, але йому всякі більші і менші справи перебили тоді і він тільки сьогодні зібрався писати, та й то уривками. Хтось тепер багато листів пише і все-таки всім винен, чимало й інших речей пише і все-таки нена-чеб нічого не зробив того, що конче потрібно,— вже не знає, як тому й порадити. Тим часом сили до роботи не має дуже багато, скільки б слід, бо знов «розклеївся». Хтось комусь писав до Відня, що знов не дуже добре мається: кашляє, зле спить, кисне, «млоїть» його часом. Хтось ходив після того до лікаря, та лікар знов сказав те саме, що Dr Anhauch [1] перед чиїмсь виїздом до Буркута: виразної слабості ще нема, алз великі Anlagen до того, та ще додав, що, на його думку, хтось мусить втікати з Києва на цілу зиму кудись на південь, найкраще, коли б до Італії. Хтось не хотів і змагався з лікарем: «Ви ж самі казали, що крім Anlagen нічого нема», а лікар сказав: «Тоді-то саме час коруватись, поки ще тільки Anlagen, а як буде щось виразне, то, може, й запізно вже буде». Татко потім ще сам, без когось, ходив до того лікаря, то він повторив те саме, та ще додав, що комусь не можна багато писати і взагалі томитись, що хтось мусить дуже на себе уважати і т. і. Радились ми потім

ще багато, чи їхати, чи не варт, та вчора ввечері татко таки прийшов до переконання, що варт, і казав, що вже почне комусь виправляти паспорта і т. і. Отяˆе, може

хтось тижнів за два і рушить; довше не слід би

монятись, бо вже холодно буде їхати, а тепер ще

досить добра погода (у нас, принаймні). їхатиме на

Львів, на Відень (шкода, що когось там вже нема!), а далі ще не знає як, чи на Інсбрук, чи на Трієст, чи на Мюнхен, через Швейцарію. Та се вже вияснити недовго. Хтось має замешкати в Сан-Ремо (так звана Рів'єра над Генуезькою затокою), хтось там має кревних і знайомих, то не буде так дуже самотнім, як був би де в іншім місці, хоч би, напр[иклад], у Криму; туди їде і старша сестра таткова (не тьотя Саша, а старша від неї) місяців на два,— хтось мав навіть вкупі з нею виїхати, але вже не вспіє зібратись,

бо вона їде за два-три дні і то не з Києва, а з Риги, то й нелегко так добре списатись, аби напевне стрінутись десь на дорозі, до того ж хтось не любить в'язатися і других в'язати, то ліпше вже поїде сам.

5.XI.

Чи хтось бачить, як сей лист пишеться? Отже, так пішли справи: несподівано приїхав мій старший брат з Харкова на три дні,— вчора вже виїхав,— певне, хтів подивитись, чи хтось дуже слабий, чи тільки трошки, хоч і не признався, що власне для того. Ну, було багато розмов, візити всякі і т. і., а в павзах між тим всякий літературний клопіт, що дуже опанував когось остатніми часами, аж хтось уже не знає, коли отрясеться з того всього. Сьогодні хтось трошки розкис, бо втомлений: вчора було весілля Катрі Лисенківни, що пішла за молодого маляра Масленикова; весілля було досить веселе, бо танцювали аж до 5-ї рано. Хтось, звісно, не сидів до 5-ої, а пішов додому ще перед 12-ю, але й то для нього запізно, він втомивсь, не міг хутко заснути і тепер йому болить голова ganz Katzenjammerlich [1]. Оксана і Дора ще досі сплять, хоч уже пополудні, либонь, на обід встануть. Ото були танці в хаті молодого, а сьогодні ще Лисенко просить всіх до себе на вечір,— хто зна, відки в тих людей сила береться. Коли хтось піде сьогодні, то втече перед 11-ю, бо не хоче розкисати, та й зрештою він собі з таких забав жадної веселості і розривки не бачить. Він собі і вчора мало що бавився, бо втік було посеред вечора відпроваджувати брата, а потім вернувсь, побув годину і знов утік спати. Він не може довго дивитись, як люди метушаться, якось голова морочиться і сумно стає...

Хтось в початку листа писав, що їде через два тижні, але тепер він не знає напевне, коли їде. Мамі дуже не хочеться, щоб хтось їхав, та й хтось уже починає думати, що, може б, і зовсім не їхати. Бо як хтось має тільки Ап-lagen, то, може, так при них і лишитись. Правда, брат і всі товариші та приятелі і решта родини нападаються, щоб хтось їхав, бо кажуть, що і без жадних Anlagen хтось може розкиснути від київського неспокійного, без потреби і скутку метушливого життя. Хтось, правда, міг би виїхати в Гадяч або на село, але де ж він там буде по снігах ходити так, як лікарі наказують, по 4—5 годин на день (вони кажуть, що хтось мусить раз у раз надворі бути). Отак собі хтось думає-гадає то так, то інак, аж втомився, і ніяк не може до кінця зважити, що йому робити.

Як хтось вибереться за кордон, то напише комусь хоч карточку, аби хтось міг, коли схоче, виїхати напротив когось до Львова. Чи зможе хтось? Хтось буде у Львові 2—3 дні, а потім поїде через Відень далі. Хтось би дуже, дуже хотів би когось

бачити. Бо листи, як хтось бачить, не завжди доходять і таки лист пе те, що розмова або навіть мовчання удвох, сам иа сам. Хтось дуже жалує, що його лист до когось до Відня ие дійшов, там було дещо таке, чого хтось не вміє повторити тепер.

Хтось і тепер і завжди однаково когось любить і хоче комусь «небо прихилити», але часом він не вміє писати так, як хотів би: розкис, голова болить, різні зайві думки заважають, от хтось і пише так якось блідо, апатично, зовсім не так, як думає про когось, як любить когось. А якби був тепер при комусь, то не потребував би сидіти та мазати пером по папері, а ліг би собі коло когось, наводив би на когось паси, може б, мало що говорив, а проте більше б сказав, ніж в сьому недотепному листі. Нехай мені хтось напише, як хтось мається, як його справи, чи не занадто прикро йому в Чернівцях і про все, про що тільки хтів би сказати комусь. І нехай напише, чи не дуже гнівається на когось, чи не вважає когось за «подлого»? Хтось дуже сього боїться, так боїться, що аж плакати хоче. Але якби хто бачив моє життя, то не дивувався б з таких нібито лінощів... Ой, ой, хтось такий втомлений, хтось зараз ляже (не спати, бо тепер день, а так, валятись).

Хтось когось дуже просить, щоб йому хоч карточку маленьку, чи не дуже сердиться.

Наші всі і Драгоманови Вам кланяються.

Хтось просить поздоровити св[яту] Анну і всю родину і всіх знайомих. А медведя не здоровить, бо не любить його так, як Міріам не любила учеників, ох, як не любить!.. Паси [...].

Леся

P. S. Чи не буде хтось такий добрий запитати п. Сі-мовича, чому він не обзивається до мене і що там робиться з моїм збірником віршів. До нього писав мій товариш зі Львова і теж не має відповіді. Я починаю думати, що або мої вірші загубились де, або п. Сімович слабий; і те, і друге рівно неприємно. Якщо мої вірші таки будуть друкуватись, то я прошу поправити там один пропуск: я там забула поставити під заголовками поезій «Легенди»

і «Трагедія» — «посвята товаришці Л. Старицькій-Черняхівській», а тим часом се так повинно бути; прошу п. Сі-мовича конечне поставити сю посвяту па властивому їй місці. Я б написала сама до п. Сімовича, та не знаю, чи він в Чернівцях] і чи не змінив адреси. Кланяйтесь йому від мене і порадьте обізватись хоч словом до «безталанного поета», котрого твори він нібито хтів видавати.

Па!

Ваша Леся

181. ДО О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ

27 листопада 1901 р. Київ 27 (14) .XI 1901

Хтось комусь пише пару слів, щоб сказати, що вже він завтра рушає за кордон і позавтрьому буде у Львові, там затримається днів два, і тільки в крайнім разі три, та й рушить далі. Не може сказати, як був би радий бачити когось у Львові, але сам до Чернівець тепер приїхати не може, бо мало часу. У Львові хтось все одно мусив би тепер бути, а в Чернівцях пробути тільки днів два, то се ж тільки і себе і когось подражнити, та й так ще: коли в Чернівцях] 2 дні, у Львові два, а день на переїзд, то се вже 5 днів, тоді комусь прийшлось би гнатись від Львова до С[ан]-Ремо безперестанку, бо хтось мусить за тиждень від сьогодні вже там бути конечне (з причин, не від мене залеяших), а їхати безперестанку півтретя доби хтось не може, буде дуже бідний і розкисне на самому иочатку, а він все-таки мусить глядітися, коли вже зважив аж так далеко їхати по здоров'я.

Вчора отримала листа від п. Сімов[ича], запрошує мене до Чердівець, але... скажіть йому те, що я Вам написала. Я сама вапишу йому зо Львова або десь з дороги, а тепер тільки скажу, що поручаю свої вірші («Відгуки») опіці божій та Сімовичевій, сама мушу вступитись, тільки все ж прошу не випускати їх з друкарні, й хоч би вже й зовсім готове було все видання, поки я не перегляну готового примірника, аби в разі потреби можна було додати спис «друкарських помилок», се, я знаю, нікому, крім автора, користі не дає, але нехай мені буде хоч тая потіха. От і все, а щодо деталів видання, то я щось уже за давністю й сама забула, о чім власне хтіла писати, пам'ятаю тільки, що треба поставити «посвята товарищці Людмилі Старицькій-Черняхівській» в заголовку «Легенд» і «Трагедії», але се вже, здається, відомо. Нехай не журиться малим розміром книжечки, в тім є навіть дещо доброго.

Нехай хтось за когось не боїться, що хтось «аж» до С[ап]-Ремо їде, в тім ще нема нічого страшного, от просто чиясь родина занадто про когось дбає, та й хоче, аби хтось був vorsichtig \ та й годі. Нехай хтось не гнівається на когось за минулу недбалість в листах, більш так не буде, то тільки в Києві так буває, а в Італії такого звичаю нема. Хтось писатиме часто, і хтось нехай пише. І нехай хтось не буде бідний. Нехай хтось комусь напише, чи він н<е дуже бідний.

Чиясь адреса в Італії буде тим часом така: M-me Natalie Sadovski, Corso Cavallotti, villa Natalia, San Remo, Italie (pour m-lle L. Kossatch) [2].

А тепер хтось мусить кінчати, бо має ще багато пе-редвиїзних справ і листів. Наші всі когось вітають, а хтось (білий) вітає чиюсь

родину. Па! Нехай хтось пише і буде добренький, не гнівається. Па, па, па!

Леся

P. S. Що там робить татарська дитинка, чому не обзивається до біленької мами? Га?

[1] Обережний (нім.).—Ред.

[2] Пані Наталії Садовській. Бульвар Каваллотті, вілла «Наталія», Сан-Ремо, Італія (для панночки Л. Косач).

29 листопада 1901 р, Львів 16.XI 1901

Люба мамочко!

Доїхала я «як не може бути», без жадних авантюр і навіть без пересадок (окрім, звісно, на границі), спати можна було б зовсім добре, але мені чогось не спалося, часто прокидалась і взагалі мало спала, через те досить втомлена тепер, хоч не слаба, а так тільки сонна. Крив[и-нюк] зустрів мене на вокзалі; він мало змінився, хіба що трошки схуд. Живе, як видно по всьому, досить стіснено, хата в нього дуже поганенька. Працює, видко, чимало; прикростів ні він нікому, ні йому ніхто не робить. Окрім Крив[инюка], мало кого бачила з знайомих (в Ольги Федорівни] ще не була, нехай завтра!), навмисне не заявлялась, бо втомлена і не хочеться балачок провадити.

Позавтрьому рано думаю їхать далі, завтра не можу, бо на Відень іде ранішній поїзд найвигідніше, а виїжджаючи завтра з ранішнім, я зовсім не вспіла б виспатись. Сюди я приїхала в 2 г[одини] 35 м[інут]. Так що нема ще й півдня, як я тут.

Писатиму ще з дороги, а тепер вже кінчаю, бо втомлена.

Крив[инюк] всім кланяється, все допитувавсь, чому Оксана і Рада йому не відповідають.

Цілую міцно тебе, мамочко, і папу, і всіх наших. Була б вам дуже вдячна, якби застала вже одразу в С[ан]-Ремо звістку про Микося і про всіх,— надто сумно так виїздити, коли не всі здорові. Ще раз цілую тебе.

Твоя Леся

183. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

30 листопада 1901 р. Львів ЗО.XI 1901

Люба моя Лілея!

От тобі і колективне посланіє,— чи ждала? Се ж я вже на дорозі до С[ан]-Ремо! Не писала тобі з Києва, бо дуже була в роботі, в клопоті, та й певності не було ніякої з виїздом мало не до остатнього дня. Сюди я приїхала вчора, завтра думаю виїздити, бо мені тутешня погода щось не панує, та й не можу дуже затримуватися, бо маю певну дату, коли мушу бути в С[ан]-Ремо.

П[ана] Крив[иятока] застала я здоровим і сливе незмі-неним, тільки врядився вій тут погано, хату має неприємну, варто б її

покинути.

Що ти мені нічого про свої проекти переселення до Львова не написала? Я тим дуже інтересуюсь. Пиши мені: San Remo, Corso Cavallotti, villa Natalia, a m-me Natalie Sadovski.

А тепер кінчаю, бо спішуся страх.

Міцно цілую тебе, моє Лілинятко.

Твоя Леся

184. ДО М. І. ПАВЛИКА

24 грудня 1901 р. Сан-Ремо San Remo, villa Natalia,

Corso Cavallotti, Italia. 24.XII 1901

Шановний друже!

От Вам і листи, простіть, що не відіслала зараз, як п. Крив[инюк] написав. Отож я писала йому, здається, 18-го, що «завтра» посилаю, та й довела «даже до дне сего». Діло в тім, що я трошки слабувала, не виходила з хати, а чужих людей не завжди в дощ пошлеш на пошту. Ну, і недбальство своїм порядком, за що і прошу дружнього вибачення, сподіваючись, що ділу шкоди не вийшло з сеї проволочки. Посилаю ті листи, які тут маю, а більше до весии навряд [чи] дістану, хоч і досадно мені се.

З погодою я знов ожила, а то був тиждень дощу і мене вже пропасниця брала. Сьогодні справжнє літо, я це надворі в одній сукні пишу і знов помирилась з Італією, а то сердилась і ладна була хоч і втікати. Бувайте здорові.

Вашій мамі мій щирий поклін!

Л. Косач

185. ДО О. П. КОСАЧ (матері)

28 грудня 1901 р. Сан-Ремо 28.XII 1901

Люба мамочко!

Отримала твою записочку в листі п. Квітки і бачу, що ти дуже «ся розірвала», тільки не в галицькому значенні сього слова, гляди, коли б ти не занадто себе втомила та не довела до безсоння. Я писала папі, що була трохи нездорова (то все через той дощ! Отже, знайшов він мене і в Сан-Ремо), але від того часу я вже більш не була нездорова, найбільше, що так часом голова заболить і то не надовго. Правда, що й погода поправилась, хоч і бував дощ, але вже не з ранку до вечора, от сьогодні був тільки до полудня, а тепер таке сонце ясне, як літом. Вчора було страх тепло. Але се певне тільки в Сан-Ремо така весна, бо от тьотя бля з Мал[аньей] Фом[инич-ной] були вчора в Ніцці, то казали, що там дуже холодно і повітря якесь різке.

Еге ж, розігнались наші «тьотіньки» в Ніццу, а звідти ще й [в] Монте-Карло, кликали й мене з собою, та я не схотіла, не варт мені тепер їздити. Воно й добре, бо в тій подорожі не обійшлось без комічно-прикрих інцидентів. В Ніцці наші дами так зайнялись

біганням по магазинах та купуванням всякої «дешевизни» (досить дорогої і не конче потрібної), що навіть не мали часу подивитись на могилу Герцена (здається, просто забули про неї). В М[онте]-Карло приїхали поночі, коли вже сливе нічого побачити не могли, розігнались на рулетку, але туди їх — не пустили! Так-таки просто не пустили, сказали, що сюди в costumes de voyage [1] не можна йти, ось, кажуть, ідіть в отель, перемініть убрання, а головно changez vos coiffures [2] (дами були в хустках, та ще й з «козиного пуху»), а тоді приходьте, і то краще пе сьогодні ввечері, а завтра рано, в 10-й (рано «панська публіка» не буває в казино). Наші вже до рана не ждали, а в другій годині ночі вернулись додому, іменно «не солоно хлебавши»...

Як я вже писала, бачилась я тут з п. Нестроєвою. Вона у мене була тричі, а я в неї всього раз і, певне, не хутко зберуся вдруге, бо воно й далеченько й височенько, а головно дуже прикре враження у мене від тії санаторії. Уряджена вона, здається, добре, «по всіх правилах», але б я там жити не хтіла, бо то гірше клініки. Куди там! Берлінська клініка далеко пе пригнічує настрою так, як та санаторія. Тут як полягають люди всі в тій Liegehalle [3], то всі чогось конаючими здаються, навіть хто в дійсності і не дуже слабий. Я б не мала ясної хвилини, якби там жила. А п. Нестр[оєва] каже, що власне таку обстановку найбільше любить. Значить, і се як на чий смак.

[1] У дорожніх вбраннях (франц.).— Ред.

[2] Перемініть ваші головні убрання (франц.).— Ред.

[3] З&лі для відпочинку (чім.).—Ред,

Я дуже рада, що можу лишитись тут, де тепер живу, бо санаторій не терплю (та й дорого: 14—16 frs [1] в день, окрім різних suplements [2]), а всі тутешні отелі та пансіони чогось мені непривітними здаються. До писательки Albini Bisi[3] я перше мала охоту піти жити, а тепер мені та охота минула, відколи та пані почала нам присилати білети ва релігіозні конференції з досить високою платою па користь реставрації якоїсь нічим не значної церкви. «Собеседований» досить і в Києві, так я собі думаю, а живучи у сеї пані, може, було б трудно або негречно від них ухилятись. В гості я до неї ходитиму, бо в неї досить приємно і цікаво. Показувала вона мені портрет Ади Негрі,— цікаве лице і великі, виразні, чорпі очі, але якесь не таке, як я сподівалась, кругліше і простіше.

Оце ж тут вя^е й різдво минуло. Перед св[ятим] вечором вдень грала музика в саду міському, а в церквах були вряджені вертепи з діячами — теракотовими фігурами: Madonna, San Giuseppe, pastori etc.[4], всі дуже італья-нізовані, а збоку і в аггіёге [5] сцені вже й просто італьян-ські типи дівчат з мандолінами і т. і. Я

бачила те вдень приготоване для вечірньої відправи (тільки Gesu bambino [6] ще не було), а ввечері не бачила, було холодно і дощ накрапав, так що не можна було виходити мені. Цілий вечір по вулицях їздили оркестри всякої музики, витинали дуже веселі марші і слонялись перед більшими віллами для серенад. От який тут святий вечір і коляди. Замість куті був якийсь особливий пудинг (либонь, теж обрядовий), обложений букетами фіалок. Другого дня (1-й день різдва) квіток було у нас сила! Всі fournisseurs [7] понаносили квіток при своїх продуктах. Тут же все присилають з базару самі продавці, а кухарка тільки ходить вибирати, так ото й прислали м'ясо з трояндами, молоко з геліотропом і т. д. Навіть хлопець-візник, що служить у Садовських, приніс своїй господині величезного букета per buone feste Natalizie[8], а кухарка прибо-

[1] Франків (франц.) — Ред.

[2] Додатків (франц.).— Ред.

[3] Альбіни Бізі (італ.).— Ред.

[4] Мадонпа, святий Йосиф, пастирі і т. п. (італ.).— Ред.

[5] Позаду (франц.).— Ред.

[6] Маленького Ісуса (італ.).— Ред.

[7] Постачальники (франц.).— Ред.

[8] На добре різдвяне свято (італ.) — Ред.

ри за столом квітками убрала. Кажуть, таке саме має бути й на Новий рік. Квіток тут взагалі не жалують, бо на їх тут «не голодні». Навіть на бульварах нікому не боронять зривати рожі, скільки хто хоче, бо з тих рож тут живоплоти роблять і вони цвітуть цілий рік.

Як то там у вас різдво буде? Либонь, з снігом-моро-зом і без квіток. А все ж воліла б я бути на різдво в Києві. Т[ьоті] Єлі писали, що на різдво Ліля в Києві буде і Кривинюк теж. Скажи п. Крив[инюку], що я йому недавно до Львова писала, та думаю, що лист мій міг уже його не застати, отже, нехай не думає, що листа зовсім не було.

Сподіваюсь, що хоч на рокове свято наші «малютки» до мене обізвуться. Я хтіла Дорі листа написати, та от тепер не зібралась, значить, знов до другого разу, бо тепер оце скінчу, то треба йти гулять: тепер дуже гарно надворі, а завтра хто знає, як буде, то шкода пропускати.

Пиши ж мені, мамочко, «людоду й сонце біле», ти якось вмієш так листи писати, що мов перед очима все ставиш, а от я так не вмію і через те з моїх листів рідко хто задоволений.

Мій остатній (власне передостатній) лист до тебе, може, вразив тебе своїм нервовим тоном, але ти не придавай тому такого значення, я була тоді взагалі якось розстроєна. Звісно, на

курортах jak przy obowiqzku *, але тре-ба-таки себе в руках держати і не завдавати жалю ні собі, ні своїм любим. Правда ж?

Цілую міцно тебе і папу і «малюток» (найдовшу ма-лютку теж, хоч вона завжди в'ється при тому). Пишіть же мені, мої всі дорогі.

Твоя Леся

186. ДО А. МОСКВИ

28 грудня 1901 р. Сан-Ремо San Remo. Villa Natalia,

Corso Cavallotti. 28.XII 1901

Вітаю з Новим роком Вас з шан[овним] мужем і сестрою, прошу згадати про мене. Вже мене біда загнала ось у які пальмові ліси... Дай боже бачитись!

Леся Українка

187. ДО О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ

1, 2 січня 1902 р. Сан-Ремо Italia, San Remo, villa Natalia,

Corso Cavallotti, 1.1 1902

До когось дуже любого, дуже дорогого, що ніколи не сердиться на когось і завжди когось розуміє.

Хтось до когось давно хоче писати, та ніяк не може прийнятись, то якийсь спішний лист на заваді стане, то хтось розкисне сам, та й так нема ладу. Послав картку, а вдруге вже картку не зважився послати, боявся, коли б хтось і не нагнівався: «Що се мені все картки?» А сьогодні і надто не хтів картки посилати, бо то ніби офіціальна гратуляція з Новим роком, а хтось та ще хтось не мають собі нічого гратулювати, хоч в календарі стоїть червоно надруковано 1 січня. Und was weiter? [1] Хтось і першого, і другого, і завжди-завжди готовий привітати когось чорненького ніжними словами і ще ніжнішими пасами, от через те не може посилати гратуляцій, бо знає, що хтось невеселий тепер і не того хоче. Хтось йому хутко тутешнє море пошле, але вмисне потім, не на Новий рік. Тільки хтось буде добренький віддати татарській дитинці карточку — їй тепер, може, й гратуляції до ладу, то нехай. Я мала її адресу, та десь згубила, а числа не пригадаю.

Хтось тепер сидить над самісіньким морем, під яс-ним-ясним сонцем і пише до когось, поклавши відому комусь таблицю з бібули собі на коліна, пише не менше відомим «аршином» — без нього і в Італії хтось не міг би жити — комусь гаряче (але то славно!), хтось тільки од вітру, що лине з Франції (Францію видко звідси), причаївся під стіною кам'яною, але сонце під тою стіною ще ліпше гріє, одбиваючись.

2. І. Комусь не дали вчора дописати, прийшли кликати до гостей (тут єсть одна пані з Києва, знайома), а потім обідати, а потім комусь трохи голова боліла, хтось залінувався, ліг і читав італьянські журнали, а потім увечері прийшов лікар, дещо радив

мені, а більше балакав, досить того, що по тих розмовах хтось уже був втомлений і час було йти спати (тут хтось знову спить по-чернівецьки і пізніш $10^{1}/_{2}$ не сидить). Сьогодні хтось уже не сидить над морем, бо день похмурий, сонця нема, хоч

і дощ не йде, море так розсердилось, так хвилями кидає, що на тому місці, де хтось звичайне сидить, уже не можна всидіти — водою заливає. Хтось пише у себе в хаті, але з вікна бачить море широко й далеко і чує, як воно лютує, хтось тут йога бачить цілий день, а чує часто навіть крізь сон, бо воно тут близько, тільки город перейти — та вже й море. Перед моїм вікном нема ні чужих кам'яниць, ні вулиці, ні людей, а тільки город (перерізаний залізницею) і море. Комусь взагалі тут так добре, як лише може бути добре на чужині, та ще й на Кигог-t'i[209]. Хтось, правда, дістався в виключні обставини, бо жиє в родині, та ще й між кревними (хоч досі їх не бачив ніколи, але був позаочі знайомий). Молода господиня моя навіть подібна до когось білого на вроду, така сама біла, і тонка, і слабовита, така сама нещасна, як хтось, а навіть ще гірше, бо хтось тільки сам слабував цілий вік і тільки в останні роки дізнав, що то є слабість і смерть дорогих людей, а ся бідна жінка ціле своє життя глядить когось хворого: батько їй помер на сухоти, як вона ще дитиною була, мати їй 6 літ була паралізована і німа, прослабувавши цілий вік на істерію, і з того вмерла, тепер уже скілька літ, як чоловік їй хворий безнадійно (Riickgrat-Seuche[2], чи що), не може ходити, возять його в кріслі... Мимо того ся жінка вміє бути не раз веселою, як тьотя Саша, і підтримує в домі зовсім не шпитальний настрій. Правда, відколи вони оселились в Італії, чоловікові значно поліпшало і навіть з'явилась якась надія, що се й не така фатальна хвороба. Отже, се дуже підняло духа в родині, і настрій запанував ліпший. Сам господар має вдачу зроду (так кажуть ті, що його знали давно) досить егоїстичну і непривітну, хтось навіть трохи боїться його зачіпати, але, зрештою, ми один одному не заважаємо і тримаємось в гречних відносинах, ми навіть бачимось мало, бо мешкаємо в різних поверхах (хтось нагорі, а господар вдолині). Може, се когось чорненького мало інтересує, але хтось написав, аби дати поняття, в яких він обставинах мешкає.

Хтось як приїхав сюди (6.XII), то перший тиждень було славно, бо тепло (хоч не так, як тепер), і так се було дивно після російських та й австрійських снігів, дощу, вітру та всякої біди. Потім і тут почався дощ, але не було холодно дуже, отак було, як тоді в Чернівцях, коли дощі йшли, проте хтось мусив подумати про грубку і казав її поставити в себе в хаті (тут грубки па двох ніжках і на двох коліщатках, їх можна ставити і викидати з хати je nach Laune *). Ледве хтось поставив грубку, як уже знов стало

славно, тільки хтось за грубку не жалує, бо все-таки часом і дощ перепадав, і похмуро було, то приходилось трошки «сушити повітря» в хаті. Тут, властиве, завжди так, що поки сонце світить, то дуже тепло, а по заході сонця робиться досить раптова зміна і хворі вже мусять сидіти в хаті, бо ввечері тут легко застудитись.

Рано, до 9-ї год[ини], теж холодно (ступнів 6—8 тепла, а часом і 5), зате від 9-ї рано до 5-ї пополудні буває таке літо, що [до] 23 ст[упнів] тепла доходить, отже, 8 годин денно можна сидіти па свіжому повітрі, се ж не мало! Тепер уже хтось добре знає всі можливі капризи тутешнього клімату і вміє так до них пристосуватись, що й повітря заживає і пе застуджується, а спочатку було не вмів, і через те раз таки розклеївся. їздив частенько з своїми господарями (вони мають коня і їздять щодень) в гори та й пізненько додому вертав, вже по заході сонця, та й напала на когось маленька пропасниця, та й почало когось млоїти, та й почав хтось голову клонити, і знов йому руки палило, і знов він спати не міг... не чічо було геть! Але когось вигоїли хутко (тут в хаті лікар дуже часто буває і до когось заходить), і він вже давно здоровий. Се тільки перед трьома днями почав було кашляти «залізним» кашлем, але й то минуло, і тепер хтось зовсім добре почувається, ну, там часом трошки голова заболить, та то вже пусте.

Хтось уже зважив покласти сю зиму на те, щоб склеїтися, то вже дуже статкує і слухається лікарів. Тільки одне зле, що, певне, хтось нічого не заробить за цю зиму, бо лікарі заборонили йому всяку серйозну роботу, наказали, щоб хтось не смів нічим томитися, а хтось мусить признатися, що таки його статті досить томили. Хтось чорненький пам'ятає, як хтось білий писав розправу про М. Крамера? Таки немало «аршином» намахався, нігде правди діти, а то ще була найлегша робота, бо цілком не вимагала перечитування всякої всячини. Отже, хтось тепер тільки буде читати собі та нотатки робити (ну, часом там якого вірша складе, вже не без того!), а як склеїться, тоді напише якусь більшу роботу про італьянську літературу і тоді, може, й більше грошей заслужить. То, певне, буде аж літом. Тут студіювати італьянську літературу саме добре, бо книжки і журнали хтось тут завжди може мати навіть задарма. Хтось тут познайомився з одною італьянською літераткою, і вона обіцяла комусь випозичати свої книжки, отже, хтось тут вже не буде відчувати літературного голоду.

Нехай хтось не боїться, що, може, хтось та ще хтось вже восени до моря не збереться через те, що комусь заборонили працювати. Чей же хтось поправиться і ще вспіє щось зробити.

Хтось тільки тепер уже так слухає лікарів, бо таки сам

почуває, що неміцний дуже і аби від якої дурниці може розклеїтись, але як уже склеїться на добре, то зовсім іншої пісні заспіває... А що там чиїсь «Відгуки», чи відгукнулись?

Що ж там мій хтось дорогенький за новелку пише? Чому хоч не скаже комусь, на яку тему? Чи плагіату боїться? Чи там друкується чиясь велика повість? Хтось її у «Віснику» не бачить — що з нею сталося?

А правда, хтось комусь говорив, що хтось чорненький таки буде писати і багато і, може, ще ліпше, ніж досі? Хтось уже те знає... Цвіт папороті не може зовсім загинути від якоїсь «ведмежої» лапи, так тільки на який час прив'яне, а потім знов розцвіте, як прийде та чарівна хвилина, коли дух свою силу виявляє серед темної ночі, коли цвіт-поломінь здіймається раптом від землі вгору, до неба, в невідомі простори. Так завжди буває.

Хтось отримав чийсь лист у Києві, та й не вспів відповісти, бо тоді збирався їхати. Хтось хотів ще з Венеції цілого листа написати, але не був в силі, бо там тільки день пробув і поїхав далі, хоч і втомлений трохи. Хтось комусь хотів свою подоріж описати, але не може, то було б дуже довго і все-таки не дало б поняття. Хтось комусь так згодом все розкаже, як побачиться, а дещо, може, одіб'ється згодом в чиїхсь творах. Хтось хотів би ще побачити Рим і Флоренцію, може, на поворіт їдучи, побачить, але все ж думає, що вони не кращі від Венеції, бо та, здається, найкраща в світі, ота цариця моря й краси.

Хтось надумав ще один маленький драматичний етюд, до пари «Міріам», але не знає, коли напише, тепер ще не має сили. Колись напише. Хтось просить поклонитись всій родині і поздоровити. Як здоров'я св[ятої] Анни?

Ну, треба ж колись і сього листа скінчити. Нехай хтось хутенько напише, тоді і хтось писатиме, тепер уже писатиме.

Хтось когось хотів би поцілувати, і погладити, і багато чогось сказати, і багато подивитися, і багато подумати...

Хтось

188. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

2 січня 1902 р. Сап-Ремо 2.1 1902. San Remo

Лілея моя!

Де тебе питати, де тебе шукати, в якому ти краю? Обізвись! Я хотіла недавно розігнатися з довгим листом в Петерб[ург], та т[ьотя] Єля каже, що ти вже не там.

Мені тут було різно — і добре, і не дуже добре, і так собі, але тепер (власне, сьогодні) дуже добре, навіть не кашляю зовсім від ранку. Тут мене «в струні держать»

і господарі, і тітка, і лікар, так що не дають розкисати. А головна річ — сонце, що гріло сей тиждень, як літом.

Ну, обізвись, то й я довшим словом обізвусь, а тим часом з Новим роком, бо він уже тут єсть.

Твоя Леся

4 січня 1902 р. Сан-Ремо 4.1. Italia. San Remo,

villa Natalia, Corso Cavallotti

Бідненька моя товстенька Лідочко! (а може досі вже й не товстенька, тільки бідненька?)

Господи боже, як ми давно одна одній не писали! Просто не знаю, з чого починати... Хіба з того, що просити вибачення, але я пе знаю, хто, власне, винен з того, що я не писала, я чи ти, чи «доля», нехай краще «доля», так буде приємніше. Я до тебе озивалась раз з Карпат, але ти, може, не отримала моєї картки, може, розсердилась, що то тільки, картка, а не листˆ а може, так не зібралась «за всякими околичностями», досить того, що мені твоя мама і Рада не раз возвіщали: «Ліда збирається тобі писать», але так на тому й стало...

А я, Лідочко, так за сей рік свою кореспонденцію запустила, що, може, й до смерті своїх довгів не виплачу,— далебі, щодня пишу листи і все краю їм не бачу. Се не значить, щоб взагалі для мене листи до родичів і приятелів були тяжкою повинністю, ні, але, знаєш, бувають такі періоди, коли взагалі не пишеться або пишеться тільки до тих, що самі дуже часто пишуть і дуже інтенсивно визивають на відповідь. Важно «установити» кореспонденцію, тоді вже йде як з води, але хто її знає, чому вона часом не установляється. Се правда, що до мене й писати навряд чи було цікаво сей рік, така я була..., а самій «починати» після довгого перериву мені було надто трудно. Певне, мама твоя дещо писала тобі про мене, то, може, ти знаєш, який був для мене сей недавно минулий рік, я не буду повторяти тобі всеї його історії, бо то мені даром не дається, а завжди розшарпує до крайності мене саму і, боюсь, моїх кореспондентів теж. До того ж я не знаю, як ти до того всього відносишся... ну, та сподіваюсь, що нема причини тобі відноситись гірше до мене тепер, ніж було раніш. Правда ж?

Починаю з середини. Поки була енергія, то була і на роботу і на все, а як наступила detention des forces, то я мусила втікати в гори і там трохи прийшла до пам'яті, але всеї енергії не вернула. Морально стала міцніше (так чи інакше змогла взяти себе в руки і стала до людей подібна), а фізично не дуже-то. Спочатку мені здалось, ніби й дуже, бо кашель пройшов, припадки теж та мовби й енергія вернулась. А не вспша приїхати в Київ, як за першою простудою знов закашляла і розкисла. От мене лікарі і вигнали в Сан-Ремо, знайшовши якесь там «предрасположение» до хвороби легких.

Тут лікар теж знайшов всі «предрасположения» до чахотки, але самої чахотки не знайшов (впрочім, хоче ще раз вислухать і зробить аналіз мокроти для «пущей важности»). Я не придаю, властиве, значення тим «пред-расположениям», бо в кого їх нема? У мене вони, певне, й зроду були, та не зверталось уваги за більшим лихом, а тепер от нічого гірше нема, то хоч се. Тільки ж наші всі іменно тепер найбільше за мене бояться, то я і мушу лічиться від «предбудущих» бід,— нехай буде спокійна головка! До остатнього тижня мені і тут було не дуже добре, маленькі лихорадки були і кашель, навіть немалень-кий, але остатній тиждень вже добре і кашель зійшов на minimum, остатніх два дні зовсім його не було, тільки сього вечора знов трошки єсть, але зовсім пустий, так що я і про морфій, недавно прописаний, забула (навіть не купила). Сподіваюсь, що тепер вже мусить бути добре, бо наладилось уже і моє здоров'я, і тутешня погода. Тут тепер так гаряче, що я собі сьогодні білу солом'яну шляпку мусила купити, а то в чорній фетровій мало не вмерла. Тут тільки вечори холодні, і я їх пересиджую в хаті (часом навіть грубку палю), а вдень тепло, зовсім літо, всі одягаються по-літньому. Зрештою, ти знаєш Рі-в'єру і взагалі Італію, ти ж по всіх усюдах бувала, то я тобі не буду описувати того всього.

Живу я тут у папиних земляків і трошки ніби родичів (родство ледве дослідиме, але у Мглині, як і в Гадячі, всі якось трошки родичі межи собою). Я у них на пансіоні і дуже добре устроїлась, головне без всякого клопоту і по-санаторськи. Тут же тепер гостює і моя тітка Елена Антоновна, так що [я] не сама і не безпомічна, хоч би й розклеїлась часом. В Сан-Ремо тепер живе (тільки, слава богу, не зо мною) і п. Нестроєва. Живе вона в санаторії «Riviera» [!], але вже сьогодні, чую, хоче вибиратися звідти і шукає по всьому Сан-Ремо собі нової домівки, та не може ніяк знайти rien de convenable[210]. Капризна вона пані і не дай боже тому, хто з нею увійде в ближчі відносини. Вона все жалує, що «Людмилочки» нема тут при ній,— мало вона ще тую Людмилочку в Києві морила шуканням квартир і т. н., то ще б тут не-доставало. Ти, може, скажеш, що я до неї несправедлива, але я зостаюсь при особій думці. Приїхала п. Нестр[оєва] сюди з компаньйонкою і з котом (!!), скучає і жалує, чом не поїхала на Кавказ, однак здоров'я її тут ліпше.

Більш тут знайомих земляків не маю, а незнайомих маса бродить по вулицях, та що мені з них. Зрештою я не скучаю, бо скучать не в моїй натурі, так тільки часом досада візьме: чого се я весь вік по курортах волочусь?.. Та на сю тему не варто багато говорити.

їхала я сюди на Львів, бачила, натурально, Павлика; він уже

має гроші на подоріж до Софії і жде, коли ти дозволиш приїхати. Твоя мама просила, щоб ти помістила папери конечне в таких скринях, щоб замикалис ь,— чи ти так і зробила? Тепер з тими паперами чиста біда: галичани підлазять з усіх боків до дядини, щоб оддала все в Товариство ім. ІПевч[енка], а ми (я і товариші) не радимо їй сього, бо з галичанами не можна мати певності, що якої несподіванки не утнуть; вона склоняється на нашу раду, а ті лютують,— ну, та дарма!

Пиши мені, Лідочко, тепер ти, я давно вже від тебе нічого не читала (ну, таки й сама я винна, та що вже! в Євангелії сказано, що 77 раз треба прощать, а мої провини ще до сього числа не дійшли). Мушу признатись наперед, що навряд чи буду писати дуже часто (ну, звісно, все ж частіше, ніж досі), хіба що позволиш картки писати, бо мені, сказать по правді, всяку роботу заборонили і писання теж, а я, коли б бути акуратною в кореспонденції, то мусила б щонайменше по ЗО листів на місяць писати (я й так уже 25 написала, відколи тут), а я се не завжди в силі робити, тим більше що мої листи не вміють бути короткими.

Ну, годі, ще до другого разу. Цілую тебе з обома меч-ками. Обізвись, «не пам'ятаючи зла». Бувай здорова.

Твоя Леся

А! З Новим роком!!

5 січня 1902 р. Сан-Ремо San Remo, villa Natalia,

Corso Cavallotti, 5.1 1902

Вельмишановний і дорогий товаришу!

Я чую, що Ви довідуєтесь від моїх родичів про мою адресу. Се ж, видно, Ви хочете подати мені слово привіту, невважаючи на те що я була до краю негречна супроти Вас і навіть не обізвалась ні словом подяки на Ваші товариські дарунки, хоч вони глибоко порушили мені серце. Вірте мені, товаришу, коли, приїхавши восени з Буковини, знайшла в своїй київській хаті Ваші книжки, то здалось мені, що се Ви самі зустріли мене на порозі моєї хати і щиро стиснули мені руку. І хоч воно, може, на погляд здається інакше, але Ви повірите мені (я в тому певна), що не байдужість чи неуважність до Вас тому винна, що я не озивалась до Вас. Я навіть писала до Вас раз ще зимою з Мінська, потім раз уже літом з Буковини, та, певне, мені не вірну адресу дали, чи мої листи дорогою пристали, досить того, що я на них відповіді не мала. Тим часом Ваші книжки показують, що Ви таки не забували за мене. Спасибі Вам.

Обізвіться ж тепер, товаришу, на сі мої слова, коли вони дійдуть до Вас. Я знаю, що тепер з мене кореспондент нецікавий: сиджу я, хоч і в Італії, та «в печі замазана», бо примушена дбати виключно про своє вічно розхитане здоров'я, примушена навіть на

який час покинути всяку роботу, ледве-ледве що виторговую собі дозвіл писати листи. Не то щоб я була небезпечна і справді до краю хвора, але недавно минулий рік приніс мені стільки лиха, стільки забрав мені і моральної, і фізичної енергії, що треба її якось хоч силою відновити, бо сама вона не вертається. Лікарі запевняють, що то, власне, і треба тоді керуватись, коли сухот ще нема, а тільки загрожують, отже, я тепер, на думку лікарів, саме до таких «загроже-них» належу. Прикрий се стан,— щось подібне до католицького Purgatoriuin *,— я б воліла вже або рай, або пекло, тільки аби щось виразного!

їдучи сюди, була я два дні у Львові, був саме гарячий час агітації в справі українського] університету. Настрій був незвичайний для людей нашого племені, бо дуже завзятий та бадьорий,— хоч би частіше був він такий!.. Саму справу з усіма деталями Ви, запевне, знаєте незгірше від мене, то не маю що її розповідати.

Ще раз в дорозі я забула і себе, і мету своєї подорожі, то було того одного дня, що я прожила в Венеції. Не знаю, чи побачу її ще коли, але що не забуду ніколи, в тім певна.

Тепер життя моє монотонне, як в санаторії, оживляється тільки листами з України та з інших сторін, де живуть прихильні до мене люди. Оживіть і Ви моє пробування на чужині Вашим щирим і завжди цінним для мене словом,— воно ж мені не тільки на чужині жадане.

Тим часом бувайте здорові. Стискаю Вашу руку, мій товаришу.

Л. Косач

191. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

10 січня 1902 р. Сан-Ремо San Remo, 10.1 1902

Лілея моя лілейная!

Хотіла я тобі написати другого дня після написання «універсалу» до всіх вас, але залінувалась і не написала. Позавчора возилась, споруджуючи собі відповідне до літньої погоди убрання, а вчора нахмарило (без дощу), і я своє убрання сховала в кошик, сьогодні знов тепло, тільки трохи вітряно (отож, вітер і розігнав хмари), і я, притаївшись під стіною, щоб не досягав вітер, сиджу все-таки на своєму балконі під одкритим небом і пишу тобі листа, від часу до часу оглядаючись, чи вже зникли остатні хмарки з горизонту. Ся практична метеорологія хутко стане зовсім моєю манією, та я й сама, як той барометр, то падаю, то здіймаюсь духом відповідно станові погоди. Що ж, коли се тут головний інтерес!

Вчора був у мене лікар, вислухав мене ще раз, сказав, що бачить велику зміну до кращого, що хрип чутно тільки при значно

глибокому диханні, а інакше тільки «некоторая жесткость чувствуется, но без хрипа» (ти вже, певне, знаєш, «против чого» се, а я й не тямлю), похвалив мене за збільшення ваги і за нормальну t°, наказав знов якнайменше ходити (позволив їздити, і то не багато) і знов повторив заборону всякої серйозної

роботи. Зробив він уже і аналіз мокроти (добре, що зробив, бо тепер би вже не можна було—кашлю нема), каже, що бацил туберкулів нема, а єсть якісь там «отложения», що показують на слабкий стан легких, але не на справжню хворобу. Зрештою, я просила його послати (або дати т[ьоті] Єлі для того) самий «протокол» аналізу папі, то вже там самі побачите і зважите, що воно і 'до чого. Лікар ще й мені повторив, що, на його думку, мені не варт переїздити в Каїр, бо подоріж мене втомить, а ще, може, й простудить, та й в самому Каїрі буде трудно врядитись так, як тепер тут, щодо їди і т. і. Отже, я сидітиму тут. Чого ж мені треба, коли й тут я поправляюсь добре? Се вже більш місяця, як я тут сиджу, привикла вя^е трохи, обжилася. Життя чисто санаторське: нічого не роблю і все нема часу (от розв'яжи таку загадку!). Читаю по-італьяиськи багато, а говорю мало, бо нема з ким: в домі тільки один хлопець служить італьянець (кухарка французка), та й з тим, хоч би й говорити багато, користі мало, бо він говорить місцевим лігурійським діалектом, а про той діалект в Італії така слава йде, ніби ним примушують в пеклі говорити — за гріхи б то! Але від сьогодні буду вже говорити з Путиною учителькою-тосканкою, ми з нею Conversations-stunden [1] врядили через день: один день вона зо мною годину по-італьянськи говоритиме, а другий день я з нею годину по-французьки.

Писати жадних вправ, учити жадних слів і т. і. я не буду, бо вважаю зайвим і втомним (так і їй сказала), а так тільки балачка буде, та й годі. Де трапляється, то я й тепер говорю по-італьянськи, але то мало, бо я мало ходжу і мало справ маю, знайомості ближче теж якось не клеяться.

Живеться тут, як в раю Котляревського: «не холодно й не душно, не весело й не скушно», так собі, середнє. Тьотя Єля збирається вже хутко виїздити, через те по цілих днях шиє всяку накуплену контрабанду (могла б уже й на дверях написати: «здесь шьются платья»). На її місце має приїхати одна панночка, з тих, що жили торік у Садовських. Сей приїзд не заважає мені і надалі тут же зостатись, бо ми будемо, значить, все в однаковому комплекті, а тепер нам не тісно, кожний має окрему хату. Тут мені, окрім вигоди, що я, може б, і в пансіоні якому знайшла б (за більшу ціпу, запевне), багато значить ще загальне відношення всіх до мене і певна ферула в справах гігієнічних (мені ж, як Свіфтовому математикові, часом не вадить «людина з паличкою»),

часом я на неї лиха, але, зваживши об'єктивно, пе смію бути лихою...

Скінчу, то, може, ще сьогодні піде лист. Мені взагалі не слід би довгих листів писати, та все не вмію стримувати свою красномовність (ох, не тільки в листах!). Оце вже виплатила всі задавнені листовні довги, то аж полегшало, а тепер уже писатиму тільки постійним кореспондентам, себто тим, що сами часто пишуть і хутко відповідають. Від тебе залежить прилучитись до сеї категорії. Врешті, я не беру тобі за зле, що ти мені рідко писала, де вже тобі там у Петербурзі листи писати! Там хоч би головочка здорова була. Добре робила, коли замість листів пішла часом погуляти. Ну, а тепер, може, напишеш мені обіцяного листа, поки в Києві? Я така рада завжди, коли отримую «графійку» від моєї Лілеї лілейної! Так же вона славно дряпає завжди і такого багато різного наскребе. Mio Giglio d'oro! [1] А знаєш, тут єсть вілла «Giglio d'oro»,— я завжди згадую тебе, коли її бачу (се буває досить часто, бо вона близько).

Нехай Рада вибачить, що я не спом'янула її в «універсалі», се якось ненавмисне вийшло. Я хутко їй напишу зате окремо. Я маю написати тепер теж Дорі й Оксані, тільки з інтервалами, а не за одним махом? то й втоми буде менше і цікавості більше.

Тим часом всім ще раз (і вже остатній раз сього року) мій новорічний привіт — се ж таки вже по всіх світах буде 1902 рік, коли мій лист прийде до Києва. Привітай там од мене всіх знайомих,— коли я не пишу «поклонів» кожному зокрема, то не з браку пам'яті, а через те, що маю багато добрих знайомих і сподіваюсь, що вони самі обізвуться, кому з них мій привіт належить.

А тебе, моя Лілія, моя білая, моя любая, міцно, міцно цілую. Поцілуй за мене всіх наших. Пиши! Садовські і т[ьотя] Єля всім кланяються.

Твоя Леся

17 січня 1902 р. Сан-Ремо 17.1 1902

Люба Дориночко!

Аж ось коли пишу тобі давно обіцяного листа, довгенько збиралась? Ну, краще пізно, як ніколи.

Найперше прошу тебе сказати мамі і всім, що я вже не лежу, нічого мені не болить і ходжу добре, як звичайно. Поки сей лист до тебе дійде, то я, певне, зовсім забуду про цю пригоду. Я дуже рада, що сьогодні встала, бо шкода було б такий день пролежати. Вчора й позавчора був вітер то з моря, то з Франції, а сьогодні нема і так тепло, що чудо (+ 21°). Наші цілий день ходять та їздять, от і тепер поїхали в гори, а мене не взяли, та вже нічого, я рада, що хоч у хаті не треба сидіти.

Тьотя Єля збирається завтра виїздити. Остатніми часами вона все шила, бо накупила собі вишиваних матерій італьянських, то треба було пошить, кусками не можна везти. Сі матерії тут гарні і не дуже дорогі, може, я вам такі блузки привезу, коли стане моїх коштів на те: се зроблено так, як гафти для білизни, тільки на цвітному батисті (рожевому, блакитному, ліловому і т. д.). Тьотя Єля і Маланья Фоминична багато бігали тут по всяких магазинах і на базарі, де, як вони кажуть, все нібито «не-обыкновенно дешево», але я туди не люблю ходити, бо то щось подібне до толкучки — раз піти, то ще нічого, а більше, то нехай йому цур. Ти знаєш, я взагалі не люблю купувати. Отож ходять «тьотінькі» самі і говорять з купцями межинародною мовою — на кйвах, часом то дуже смішно виходить, а де кивів не стає, там просто по-російськи, з приміткою всяких «иностранных звуков», як вони кажуть. Ну, і дають собі раду незгірше. Краще всіх тут в домі говорить Путя (її батько і мати говорять по-італьянськи, але не зовсім плавко), бо вона ще перше знала добре по-французьки (перше в неї була гувернант-ка-швейцарка, а тепер, коли та виїхала, то Путя говорить по-фр[анцузьки] зо мною, щоб не одвикнути), а це за 8 місяців так вивчилась по-італьянськи, що витримала екзамен в тутешню гімназію і ходить туди. Там хлопці і дівчата вчаться вкупі, тільки дівчат мало (в тому класі, де Путя, всього 4), і то їм трохи заважають учителі товаришувати з хлопцями, бояться, щоб не дражнились і не бились межи собою. Але то нічого не помагає: хто хоче, той товаришує, а хто хоче, то язика товаришкам показує потай від учителя, а хто хоче, то дурні записки товаришкам посилає, різно буває. До Путі часто приходить в гості одна товаришка, маленька італьяночка, метке дівча, не то що Путя—та не дуже-то метка,— хитре таке, все списує у Путі і латинські переклади, і навіть італьянські роботи, а потім в очі Путі одрікається, що і не думала списувати. Вони сто раз на день сваряться і стільки ж раз миряться, бігають разом на шоколадну фабрику і бавляться дуже добре. Ти собі здумай, що отаке мале дівча (11 літ) не хоче в гостях ні мандаринів, ні фініків їсти: «...мені се вже наскучило! Вдома у нас так сього багато!» (її мати продає садовину). Воно правда, що тут всі не дуже-то голодні на сі речі. От і ми щодень за сніданням маємо каштани, мандарини, яблука, грушки, фініки і фіги,— се вже конечне мусить бути щодня.

Мандарини вже і в нас виросли в садку, зовсім маленькі деревця, в аршин, а вже є мандаринки — дуже гарненькі деревця, мов цяцьки.

От би тобі сюди! А може б, і тобі хутко «наскучили» сі мандарини. Ріжків тут люди не хотять їсти, а купують їх для

коней, і Садовські для своєї Ніни (кобили) купують. Взагалі, щодо їди, то тут нічого не бракує, ти за се похвалила б Сан-Ремо, а вже щодо театрів, то не дуже: єсть тут нібито опера, та дуже у неї «славушка худа», я навіть щось і не збираюся туди, єсть музика в саду, та чогось вибраний для неї найменший і найгірший сад, і взагалі чогось на ній скучно, я тільки раз була і більше не хочеться. Так, на вулиці музики і співів багато, бо італьянці ніколи не мовчать, тут і військо гарно співає, не так, як у нас, грубо і різко, а наче в концерті, часом дуже помалу і навіть ніжно.

Оце через два тижні буде карнавал з bataille des fleurs [1] і всякими штуками, тут сподіваються всяких див на той карнавал, бо, кажуть, город асигнував на [нього]

14 000 франків, та ще наїхало всяких багатих англічан, що їм нема куди кидати гроші.

Ну, я ще тобі потім допишу, а тепер скінчу, бо треба послати, та й пришла італьянка до мене, треба з нею говорити.

Спасибі всім за гарні новорічні карточки! Всі получи-ли і дякують. Цілую тебе міцно. Пиши ще. Будь здорова, Біла Гусь, моя широкенька, моя дорогенька. Цілу» всіх наших.

Твоя Леся

193. ДО К. ГОЛОТИ 19 січня 1902 р. Сан-Ремо 19.1 1902

Дорога панно Катерино!

Дякую за привіт. Сердечно здоровлю. Аби-сьте завжди підскакували.

Леся Українка

194. ДО М. І. ПАВЛИКА

19 січня 1902 р. Сан-Ремо 19.1 1902

Шановний друже!

Бажаю Вам нової сили в Новому році (не то що бажаю, а сподіваюсь, бажати я завжди боюся). З С[офії] мала я тільки маленьку картку і з неї я не дуже мудра — нічого в ній нема. З К[иєва] теж нічого особливого, так собі всякі приватні справи, без ширшого інтересу. Мій побратим, певне, може Вам більше розказати про К[иїв], ніж я. Простіть, що запізнилась відповісти: була мені пригода, впала я на гладкій дорозі, вдарила ногу (оперовану) і три дні пролежала в прикрому настрої. Тепер уже цілком здорова, небезпечності нема. Взагалі я поправилась дуже, навіть рідко кашляю, не щодня.

Бувайте здорові.

Л. У.

P. S. Гадаю, що в К[иїв] Вам не слід їхати, надто тепер,— кому треба, нехай до Вас приїде або пришле.

Привіт Вашій мамі.

29 січня 1902 р. Сан-Ремо 29.1 1902

Шановний друже!

Я, на жаль, нічого докладніше не знаю про ту запропащену статтю. А може, та «Нев[инная?] вдова» то все одно, що «Фатальная вдова»? — так звалась одна робота, уміщена в кінці 80-х чи в початку 90-х рр. в «К[иев-ской] с[тарине]».

Хто такий та «дама», я догадуюсь (щось подібно, як

і «прекрасная маска»), а коли Ви не догадуєтесь, то можу і Вам сказати: се, здається, наш «приятель історик». Я думаю, що нам з Вами можна переписуватись виразніше, поки я тут: я не думаю, щоб «прірва» межи Австрією і Італією була така непевна, як «прірва» між двома Українами, та й наша мова тут мепше відома.

Ваше питання я передала Раді сьогодні,— її мати сама досить обережна, так що я необережності з їх боку пе боюся; зрештою, «дами» до них не вчащають, а пере-писка Радина, я гадаю, досить вільна.

Коли то Ви писали про Крив[инюка], що його матеріальний стан лихий, то найкраще напишіть про се Сте-шенкові (самі чи через Тр[уша], чи через кого іншого), бо я сама тепер дуже несамостійна фінансово людина, а дуже врізувати свій тутешній бюджет не маю права, бо зобов'язалась словом честі того не робити, а вживати ті гроші, що мені присилаються, на свою курацію.

Зрештою, я б могла щось трошки відтягти з «надзвичайних видатків» (наприклад], з убрання), але їх у мене так мало, що вийшло б смішно мала сума (тих 30 frs., що я послала на комісії і т. і. п. Крив[инюкові], я і то з бідою «відтягла»), та й то я знаю, що побратим її від мене не прийняв би, знаючи, власне, мою теперішню несамостійність. Поки в мене було своє, то була інша розмова. Я могла б написати звідси до Ст[ешенка], та се кружно переписуватись зо Львова в Київ через С[ан]-Ремо. Я чула, що там був якийсь земляк у Львові, то, може б, Ви ним наказали в Київ. Тут же, зрештою, нічогісінько «не-благонамеренного» нема — помогти матеріально товаришеві на чужині. Можна про се і Раді написати, вона знає приятелів деяких п. Кр[ивинюка]. Бувають хвилини, коли б я хотіла бути капіталісткою...

Шкода, що з Вашим здоров'ям так не ладиться — коли б уже справді скоріш до весни та до Софії. Місяців через 172, либонь, поїдете?

Од Ліди я отримала листа, але на мої питання ні слова відповіді. Видно, прийдеться ждати теж 172—2 міс[яці], поки щось певного довідаюсь... Біда з таким листуванням!

Ному пишете, що тепер до Львова не варт їхати? Взагалі чи спеціально Раді не варт? Однак вона якби їхала, то таки до

Львова, а не до Сан-Ремо. Зрештою, то звістка непевна, може, й так собі говориться.

Бувайте здорові! Спасибі, що озиваєтесь. Ви ж не гніваєтесь, що я часом пишу на картках і лаконічно. Я нічогісінько проти того не маю: Вашого часу і шкода на часті та довгі листи до таких людей, як я тепер,— я, зрештою, тепер не людина, а ростина...

Стискаю Вашу руку.

Л. Нос.

196. ДО О. П. КОСАЧ (матері)

3 лютого 1902 р. Сан-Ремо 3.II 1902

Люба мамочко!

То таки правда, що замовкли були ви всі, паче змовились. Та вже, звісно, було вам «пе до солі» за тими концертами та біганиною. Тільки мені дивно, чого то і сей рік, власне, Ліля взяла на себе тую біганину: адже вона вже сеї зими і так досить послужила товаришкам по курсу, бувши «депутаткою», та й минулий раз вона ж метушилася з концертом, то вже на сей раз нехай би ще інші побігали, а то вона, певне, більше втомилась за такі свята в Києві, ніж за всі будні в Петербурзі. Адже то відомо, що гіршої каторги нема, як уряджування всяких спектаклів etc... Ну, то вже я раз виражала свої думки з поводу «київських свят», то що вже повторяти знов? Тим більше, що і вперше, запевне, мої слова не зробили великого враження. На таких просторах, як від Києва до Сан-Ремо, всяке слово може «витхпутись», поки доїде, а як воно й одразу не дуже у мене здатне «жечь сердца людей», то що вже з нього сподіватись після тижневої мандрівки!.. У всякім разі приємно, що з тої біганини хоч матеріальна користь для інституту вийшла.

Мені приємно, що вже не треба реферату для галицького вечора, бо таки тут було б трудно написати такий реферат, все-таки матеріали було б нелегко зібрати.

Збірник «Левада» єсть і в мене, але з нового року щось уже мені ні «Вісника», ні «Левади» не шлють — треба їм про себе нагадати. Оце або сього місяця, або в марті буде надрукована моя «Одержима» і, здається, вийде окремою відбиткою потім.

Яцків тепер «ыаймодніший» з молодих белетристів в Галичині, так що Оксаночка трапила в самий курс, почавши його перекладати. Він пише досить нерівно, часом дуже гарно, часом тільки чудно, але таки частіше гарно. Він сам про себе писав одному своєму біографові (уже й біографів має), що він не заміряє триматись ніякої «школи», що навпаки буде якнайчастіше змінять літературні напрями, витворювати все нові genres [211] і сподівається завдати ще не одну несподіванку своїм критикам. Пишу се ad usum [212] перекладача, може, на що придасться. Саму

цю біографію (чи скоріш критичну замітку) Оксаночка, може б, могла прочитати, коли треба, в літніх №№ галицького журналу для молодежі, якщо він є в Києві.

Шкода, що я не знала раніш про ювілей Комарова, напишу хоч тепер йому скілька слів,— vont mieux tard que jamais [213], правда?

Тепер — «нам пишуть з Сан-Ремо»: погода змінилась до гіршого,— після цілого місяця ідеальної ясності й теплості почався вітер, а далі, як і слід було по такому початку сподіватись, дощ. Але дощ не безпросвітний. Вчора, наприклад], зовсім гарний і сухий був день (перед тим два дні мокруваті), сьогодні до полудня хмарно, але сухо (можна було гуляти і сидіти на дворі), а вже пополудні «заколодило» і оце до самого вечора ллє. При тому, однак, не холодно: навіть вночі не нижче +9°R. Приймаючи на увагу, що вся Франція і північна Італія до Рима в снігу, що в Мілані снігу на три метри завтовшки і навіть Генуя біла, то треба признати, що нас іще бог милує.

Вчора мене вислухував лікар, знайшов у досить доброму стані, тільки завважив маленькі приливи крові до легких (се виражається тільки легеньким рипом—часом — та. почуттям певної завади при диханні, а більш нічим), порадив мені горчишник, і справді те почуття завади зникло. Він уважає, що ті приливи були не з простуди і не від погоди (погода не така вже була погана), а скоріше з нервових причин. Може бути, я справді щось була pas dans шоп assiette [1] — і спала поганенько минулого тижня, але остатні дні ночі виспалась і якось врівноважилась, то се, певне, більше помогло мені, ніж горчишник. Взагалі ж почуваюсь нічого собі: жару нема, кашлю теж нема, принаймні нападів нема, так часом коли-не-коли кашляну раз та на тім і кінець.

Роздражнила я було собі перни більше всякими думками (певне, те й в остатньому моєму листі трохи відбилось), але ти не думай, що то з иудоти. Ні, справді, я вже тут значно звикла і так розложила час, щоб не нудитись, мені ж не вперше звикати до курортного життя, а на сей раз воно склалося для мене далеко ліпше, ніж звичайно.

Маємо ще одну товаришку, панлу Гассель з Орла (вона тут у Сад[овських] торік жила), я писала про неї Раді. Всі, і я в тім числі, вдоволені з її товариства.

Новина на нашій віллі та, що купили недавно корову і маємо своє молоко, се для С[ан]-Ремо новина не пуста, бо тут куповане молоко таки поганеньке.

Ще буде новина — карнавал (завтра починається),— Путя страх боїться, щоб дощ не попсував карнавалу. Про се італьянське

свято напишу Дорі згодом, коли цікаво.

А тепер треба кінчати, бо приказано мені не писати листів увечері.

Цілую міцно мамочку-голубочку і прошу знов писати.

Твоя Леся

Всі тобі кланяються.

197. ДО О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ

10 лютого 1902 р. Сан-Ремо 10.11 1902

Чому се хтось до когось пе пише? Хтось дуже тим зажурився. Може, хтось на когось нагнівався, то нехай не гнівається, бо хтось не знає навіть, що він лихого зробив, аби на нього гніватись? Хтось читав в «Ділі» про «Тов[ариство] русь[ких] дівчат в Чернівцях]» і що хтось до нього належить. Хоч би хтось написав, що там за промови були? Може, хтось промовляв?

Хтось, певне, дуже зайнятий, що вже й карточки не напише... Нехай хтось хоч одне слово напише своєю власною тонкою ручкою, а то тільки через нашу дитинку передав привіт, та більше нічого,— се мало.

Хтось дуже поправився, але ще не до кінця, може, до літа зовсім поправиться.

Як хтось напише, то і хтось напише більше, а тепер — па!

Всій родині мій привіт. Як там маються мої «Відгуки» і п. Сім[ович], мій видавець? Па, па! па!

Хтось

198. ДО М. І. ПАВЛИКА

15 лютого 1902 р. Сан-Ремо 15.II 1902

Шановний друже!

Засмутив мене досить Ваш лист і своїм настроєм, і поданими фактами, та що ж — словами на те не багато поможеш, а до діл «гріхи не пускають», то я мимоволі мовчала який час. Тим часом отримала відповідь з Києва про «Фат[альную] вдову», що тепер, за давністю літ, неможливо відшукати слід запропащеної рукописі, та й винуватців того запропащення теж «у ступі не влучиш». Як буду сама в Києві, то, може, чогось допитаюсь, хоч

і мала надія, бо патріотичні цензори зовсім не в щирих відносинах зо мною, хіба якось через люди доберусь.

Ви зле поінформовані, ніби мені тільки віршів не можна писати. Я то сама ніколи нічого подібного не зважила б, а зважили за мене лікарі, щоб я нічого не писала за сей час інтенсивної курації, через те я мусила покинути навіть таку, здавалось би, нешкідливу для нервів роботу, як критичні статті для зарібку. Навіть право на писання листів приходиться виторговувати, бо мій лікар кожний раз, коли, приходячи, застає мене з пером в руках, лається зо мною. Я, далебі, не знаю, чо-го-

то до мене так гостро беруться, бо я тепер маюся далеко ліпше, ніж минулої весни та осені, а тоді ж я писала і працювала. Лікар каже, що в мене нічого небезпечного нема, а трактує мене наче дуже хвору, не дає нічого робить, нападається за найменшу втому або простуду, так наче від нежитя мені не знати що загрожує. Я сеї політики не розумію, та вже мушу слухати, коли сюди заїхала. Може, згодом подарують мені вільнішу конституцію, то буду писати обіцяні мемуари, а зараз трудно, бо не дадуть (мої господарі в змові з лікарем), хіба малими уривками (а я, власне, не терплю роботи уривками). Власне, иайтрудніше «зважити» не писати віршів, бо то не робота, а так собі хвилеві імпровізації, певна форма нападів божевілля, за які людина здебільшого ручити не може; взагалі ж я в м и с не, з виразним заміром, ніколи не віршую,— як пе йдуть вірші самі на думку, то я їх ніколи пе кличу, хоч би й рік цілий,— обійдеться. Зовсім іпша робота писати спомини, там треба інтенсивного і більш-менш постійного напруження пам'яті, систематичного думання. Я вже не кажу про те, що писання споминів про таких близьких людей, якими були для мене і дядько, і Ков[алевський], не може вважатись спокійною роботою,— наперед застерігаю, що там, певне, не мало буде суб'єктивного. Сим я не хочу сказати, що я відкладаю сю роботу ad infinitum \ а тільки прошу «потерпіти мало-немного», поки визволюся трохи з кормиги лікарської, з неволі бусурменської... тоді вже визначу виразний термін і дотримаю його вірно.

Хоч які ми з Вами ссьмо хворі і т. і., а таки ми сю справу доведемо до кінця. Як витримаю «іскус» італьян-ський, то, може ж, таки наберуся потрібної енергії і сили, а тоді й матеріально стоятиму ліпше. Згодом і з товаришів дехто стане на свої ноги, то, знаю, поможе мені з охотою.

Тим часом не падайте духом, ще наше не загинуло!

Міцно і щиро стріскаю Вашу руку. Вашій мамі низенький поклін від мене.

Л. У.

' До безконечності (лат.).—Ред. 12 Леся Українка, т. 11 321

26 лютого 1902 р. Сан-Ремо San Remo. Villa Natalia.

Corso Cavallotti. 26.11 1902

Мій любий чорненький хтось!

Вчора хтось білий отримав від татарчатка і п. Могильн[ицької] картки, що у когось родичі хорі і що хтось все збирається до когось писати, та ніяк не може зібратись; отже, хтось саме замірявся сьогодні писати до когось сам, а тут принесли листа від когось чорненького! То тепер комусь ще ліпше буде писати. Натурально, і хтось білий не гнівався, що йому не

пишуть, тільки був неспокійний, бо думав, що, певне, комусь там дуже зле, коли так довго не обзивається. Правда, спасибі татарчаткові, воно часом подавало мені звістки про когось, та ще пару разів споминалося чиєсь ім'я в «Ділі», то хтось знав, що хтось живенький і не хорий фізично, то ще не досить знати комусь, аби міг бути спокійний. Тільки все ж хтось просить когось, щоб не робив над собою примусу та писав би листи, коли хоче і може, а тільки щоб карточки посилав частіше або хоч казав татарчаткові кар-точку написати, як там хтось мається, бо інакше хтось боїться. Хтось дуже-дуже радий з чиїхсь листів, хоч би й як вони були смутні (хтось на веселощі не дуже-то й звик!), а тільки все ж хоче, щоб хтось у листуванні з кимсь був зовсім вільний і щоб ніколи не гризся, отримуючи щирі листи від когось, бо хтось їх не на те пише, аби комусь додавати гризоти, вже ж її й так досить! Хтось хоче, аби чиїсь листи, коли вже не вміють розважати, то хоч би не журили когось дорогого.

Хтось не дуже радий, що хтось зайнявся тим спіритизмом, хтось того, признає по правді, не любить. Ще коли хтось тим тільки бавиться, то нічого, але коли трактує те поважно, то недобре, бо то дуже шарпає нерви і вже не одного допровадило до сильної нервової хвороби. Надто коли чиясь сестра «добре медіум», то їй би слід покинути ту забавку, бо то значить, що її нерви дуже вразливі і приходять на сеансах в дуже подразнений, ненормальний стан. Я знаю два випадки, коли такі медіум (обидві мої знайомі) мусили по якімсь часі такої «духовної служби» вдатися до лікарської помочі, бо дістали напади гострої істерії і не хутко від неї вибавились.

Отже, то -забавка д^же небезпечна, і нехай хтось дуже уважає, коли б хо не пошкодило і сестрі і комусь, бо і хтось тепер не дуже сильний нервами. В тому, що «дух» наказав не забувати когось, хтось не бачить нічого tiber-naturliches [214] — очевидно, чийсь дух і пам'ять навіть несвідомо бувають зайняті кимсь, але се хтось і без «духів» знає, і радий тому і вдячний за те, але вже ж не духам, тільки своєму вірному, дорогому приятелеві, комусь.

Коли хтось хоче, щоб хтось об'єктивно сказав, що думає про спіритизм, то хтось скаже так: я припускаю, що в спіритизмі не все шарлатаперія і самооблуда, можливо, що закони, ще дужо мало досліджені, але вже признані наукою, накоїш гіпиохинму, нервової енергії і т. і., відіграють тут значну роль і що спіритизм, управлений і досліджений експериментально людьми науки поважно і безсторонньо, з холодною науковою критико ю, може, колись так послужить для нової психології, чи скоріш нейроііатії, як в свій час середньовічна алхімія послужила новітній хімії. Але в такому виді як тепер, напівзабавки, напівхвороби,

напівшарлатанерії, спіритизм мене не інтересує,— я тільки раз в житті могла витримати один сеанс до кінця і то потім як заснула, то аж у другій годині дня прокинулась, так то мене знудило і змучило. Я гадаю, що якби такі духи, які звичайно показуються на салонових сеансах, і справді безперечно існували, то вони мене теж пе інтересували б, принаймні не більше, ніж інтересують звичайні, безперечно існуючі, але смішні люди, що до старих літ бавляться маскарадами та містифікаціями. Коли тії духи справді існують, то вони недобрі і не щирі; коли вони все знають, то чому не кажуть просто, без загадок, замилювання очей, при помочі якихсь дурних столиків, мисочок і т. і.? Коли не знають нічого, то чому так просто не признаються: не питайте, люди добрі, бо ми такі самі мудрі, як і ви? коли знають, та невільно їм щиро казати, то чому не мовчать, а кокетують з бідними людьми: а я щось знаю, а тобі не скажу!.. У всякім разі такі, якими вони показуються на сеансах, вони дуже подібні до sellout Masken und Domino [215] банальних маскарадів і мені особисто дуже несимпатичні. По-моєму, так поводитись, як вони, можна порядній людині тільки на 1-го Aprilis \— зрештою, може, у духів інша етика, і я до неї не доросла... Бачите, яка я невдячна,— духи мене протегують перед кимсь, а я так про їх! Отже, побачимо, чи дуже розсердяться.

Я собі подумала, що, може, хтось буде вражений отим, що тут написано? Нехай вибачить, я не хотіла його вразити ні насміятися над його вірою, коли то вже віра. Тільки ж хтось питав, як хтось думає, то хтось мусив щиро сказати, інакше було б негідно нас обох. Правда ж?

Я взагалі давно вже втратила віру в «духів» і спіритичних і всяких інших, добрих і злих, небесних і підземних (та, власне, свідомо й не мала ніколи тії Віри), а часом, в хвилини подразнення нервового, щось одзиває-ться, як, напр[иклад], страх дзеркал вночі, прикре почуття від темряви і т. і., певне, се якісь спогади фантастичного настрою мого дитинства, але я знаю, що то «пережитки»,— вірю ж я тільки в одного духа, того, що про нього співав Heine в своїй «Bergidylle»[216] і що йому служили всі найсвітліші душі людські. І з мене тієї віри досить. Той дух може замінити всіх духів, що грають на столиках, бо той дух грає просто на серцях людських

і що може, те творить просто, без містифікацій, і створив він найкращі діла людської штуки через своїх обранців. А що створили спіритичні духи, окрім нападів істеричних? «По ділах їх пізнаємо їх»,— сказано в Євангелії.

Чудний се лист, правда? Се, може, того, що сьогодні «урочистий» день моїх роковин. Сьогодні я скінчила 31 рік. Сей

день завжди якось неприємний, бо мимоволі оглядаюсь назад, «на путь минулу» і... зрештою, не варт розводитись на сю тему, бо все одно не поможе.

Тим часом за «високими матеріями» я нічого не сказала про дрібні справи світу сього, а спеціально про мої. Життя моє тут райськи монотонне, так що й описувати нема що. Живу головно сонцем, морем та ще листами. Коли дощ іде, море сиве і листів нема, то я сумна, коли погода і маю добрі звістки, то весела. Цілий січень була чудова погода і листів було багато; в лютому вже не так, хоч все-таки один тиждень (власне остатній) щодо погоди був ідеальний. Поправилась я настільки, що, мепі здавалось би, вже досить, та лікар каже, що треба ще, бо щось там ще не до кіпця вигоїлось в грудях, та мусить вже хутко вигоїтись. Може й правда, що не зовсім ще вигоїлось, бо як трошки застуджусь або роздражнюсь нервово, то зараз мені знов «стінка» стає з правого боку і рипить щось замітио, але остатнього тижня сього ні разу не було. Хтось буде знов здоровий, він вже знає.

Хтось не читав чиєїсь повістки, бо чомусь мені сей рік «Вісника» не прислали, не знаю чому. «Одержима» моя лежить в редакції що ізід грудня, а має чомусь аж в марці друкуватись. Чого лізти до мене, щоб я її скоріш присилала, то не знаю. Хтось тепер нічого не пише, бо лікар йому заборонив — хтось дуже з того не рад, але мусить слухати.

А хтось нехай би таки писав, коли може, то менше б про ті прикрості думав. Ст[оцький] не варт того, щоб на нього стільки енергії ненависті тратити — він мені завжди здавався нещирим і філістром до краю. То правда, що таке «приятельство» подле, але ж філістри звикли справи серця все «практично» рішати, то він, певне, в добрій вірі був, що то «розумна порада», та й годі. Але, звісно, заходити з такими «практичними» (на чужий кошт) людьми не варт.

А хтось у свій час, ще як тільки що криїхав до Чер-нівець і як бачив ведмедя з кимсь, то думав собі: «Хоч би хтось був і два рази старший од ведмедя, то таки ведмідь його не вартий» ... але хтось тоді не казав того, бо думав, що то комусь буде прикро. Тим часом хтось і тепер так думає і журиться тільки тим, що хтось так мучиться, а якби хтось не мучився, то було б усе добре.

Хтось не знає ще, коли виїде з Італії., Лікар радить лишитись до літа і їхати додому морем, навколо Італії і Греції просто до Одеси, аби зміцнити курацію пробув ванням в чистому морі. Але хтось не знає, чи могтиме так довго лишитись, бо все-таки життя тут досить дороге. І взагалі до літа ще далеко. От якби хтось міг з кимсь так навколо поїхати! А може б і міг? То коштувало б його 200 гульденів.. Тільки, чи не хорував би хтось на морі, ото тільки

страшно. А може б і ні,— літом море спокійне. От би славно було!!..

Нехай хтось скаже свЦятій] Анні, що хтось її хоро-шенько і ніжненько просить не хорувати і не тупати дуже і не шпортатись, аби не томитись. В[исоко]п[оважапо-му] таткові мій привіт і бажання здоров'я. Также і брат-тям привіт. Сестриці, і чорненькому, і Могильн[ицькій] посилаю картки на чиєсь ім'я, а хтось буде ласкав передати.

Хтось когось дуже жалує і любить, з охотою і сів би,

і ліг навколо когось, і розважив би ліпше, ніж ті духи (хтось на них eifersiichfcig !), духи не можуть любити, а хтось може і любить.

Хтось

200. ДО Є. Ю. УРИЦЬКОЇ

26 лютого 1902 р. Сан-Ремо

Дуже дякую високошановній пані за спогад і прошу вірити, що мені були дуже милі ті власноручно написані стрічки. Дозволю собі просити, аби Ви, пані, не давали Ользі дуже займатись спіритизмом, бо то небезпечно для первів,— музикою займатись далеко ліпше.

Я дуже рада нагоді виразити свою симпатію до Вас, дорога пані, і прошу й надалі не забувати мене.

З правдивого пошаною і симпатією

Л. Українка

San Remo, 26.11 1902

201. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

5 березня 1902 р. Сан-Ремо 5.1 II 1902, San Remo,

Corso Cavallotti, villa Natalia

Лілея моя лілейная!

Дуже ти впору мені написала, моя Ліліцька! Бо то тепер надто прикро не мати довго звісток від рідних та дорогих людей з того краю, де всі par excellence «під богом ходять». Сьогодні в газетах тривожні звістки з Москви... Коли б ти знала, як то здалека все ще прикріше впливає, ніж зблизька.

/ v Наші було устрої лд мед і «бенефіс», узяли та на цілих три тижні и .замовшш,, ніхто ні слова[4]! То я вже було просто «до чортаків.» дійшла і такі листи писала, що аж самій топшо, то нарешті вони схаменулись і обізвались. Ну, натурально, тендер і моя досада минула, а то, признаться, я таки була лиха зовсім «не голубим» способом. Ще якби-то в інші часи таке мовчання! Ні, правда ж, не статуїть так робити? Отже., ти так не роби,, а посилай мені «спасенні одкрдтки» частіше.

«Книга» твоя мене зовсім не втомила, адже я і довші книги читаю, навіть італьянські (правда, друковані), і то не томлюся.

Взагалі, не треба думати, що я тепер слаба і нещасна. Я тільки часом розкисаю, але пе часто, і не до краю, і ненадовго. Як я тобі в Київ остатній раз писала; то я тоді була дужо montee [217] і більше через те так утомилась, а взагалі я нічого, можу і читати, і писати довгі «книги».

То була «помилка стаїло,»., коли виходило так, ніби я тільки то б.і раджу бути щиріше і т. і., я вважаю, що інші ще більше повинні проявляти ту щирість до тебе. Та мушу признатись, іцо я ще більше «с детства не при-выкла» вдаватись, до них просто,, бо, треба сказати, з усіх дітей мене найменше до того привчали. Отже, я боялась, коли б ще гірше не попсувати справи, вдавшись просто до них. Я ще трошки вмію говорити з пими, але писати на певні теми зовсім їм но вмію, бо ніколи не певна, в яку хвилину настрою влучу, а се, як ти знаєш, в розмовах з ними (надто з мамою) дуже важно. Тоді ж мені найбільше хотілось, щоб ти поїхала до Львова, по можливості, без дрикростів і непорозумінь. І тепер я вважаю, що та подоріж була потрібна. І взагалі здається мені, .що відносини таки якось ліпші стали.

Ти, може, й права, що ми почасти підтримуємо традицію неодвертості з нашими меншими і що треба постаратись ту традицію зруйнувати. Тілька ж у нас то ніколи не виходило навмисне., ніколи не походило з байдужості, а скоріше в надміру discretion[218] (принаймі у мене). Все-таки між мною і тобою ся «традиція» досить хутко зникла; з Оксаною діло теж іде па лад — вона мені недавно зовсім «дорослого» і щирого листа написала; не знаю, як

їй сподобалась моя відповідь, але я писала її щиро і без жадних педагогічних штук. Мені шкода Оксаночку, що вона якось так нидіє. При її малоекспансивній і, треба сказати, не дуже альтруїстичній натурі ся обстановка може ще більше заставити її заховатись в собі і пагороїжи-тись проти всіх. Досадно теж, що у них з Дорою такі дурні відносини (хіба, може, тепер поправились?) — ота дрібна пікіровка, безцеремонність в виразах, все то так противно і понижає їх обох. Звісно, Дора ще мала, а все-таки се не найкращий спосіб виховання. До Микося я пробувала «приступатись», але то удавалось тільки проблисками і ненадовго. Та я мало бачила його остатній рік, а воно таке, що коло нього треба довго і неабияк походити. Писати ж він не любить. Зрештою, попробую йому написати, може, що з того вийде.

З Дорою, мені здається, легше буде. Ми й так з нею досить близькі, наскільки то можливо при такій вже дуже великій різниці літ. І взагалі її життя ліпше складається, ніж Оксанине, бо у неї є талан знаходити собі товаришів, а в Оксани його нема. До того ж

Оксана нездорова нервами, я в тім певна, бо в неї ненатурально пригнічений настрій... Ох, та всіх нас ненатурально пригнітили «с дет-ства»!.. Треба думати, що інакше не могли... У всякім разі, се трагедія, про яку вже краще не говорити, бо в т і м ми не поможем.

Ти даремне так боїшся розчарування в тобі твоїх приятелів. Вони самі мають очі і коли дссі не всі розчарувались, то можна думати, що й далі так буде. Чи не краще старатись заслужити чиюсь прихильність, ніж старатись впевнити, що ти не варта її? То ж тільки вносить гіркість і робить враження, мовби ти не хочеш тії прихильності. От, напр[иклад], Квіточка думає, що ти не хотіла посвя-щати його у свої справи і настрої, не хотіла, щоб він жалував тебе, хоч він готов був з дорогою душею. Певне, тому, хто «с детства привык», таки трудно зрозуміти так хутко тих, що «с детства не привыкли». Вони думають, що та «непривычка» не мучить нас, і в тому вони фатально помиляються... Ну, та в сьому трагедії нема, се можна побороти і перемогти, я се знаю з власного досвіду. А то правда твоя, що Квіточку слід би «взяти в руки», страх воно бідне тепер. Ще, як на злість, і матеріальні справи чортзна-як стоять. Та ще лікарі наговорили йому всяких дурниць — може навіть несерйозпо,— і то ще гірше смущає його. Колись тобі розкажу те «для негативного прикладу», яким лікарем не слід бути.

Коли ти статкуєш щодо твого здоров'я, то гаразд, беру свої слова назад або краще зоставляю їх «на всякий слу-чай», коли «аиглийская кошка» заслужить.

Ну, від загальної філософії переходжу до фактів і описів.

* Поправляюсь я тут видимо, товщаю в очах. Окрім трьох днів, коли я була зовсім хвора від мовчання наших (валялась з болем голови і грудей і кашляла), я малася увесь остатній місяць зовсім добре і не кашляла навіть зовсім. Бували маленькі приливи, але пусті і хутко піддавались горчишиикам (вчора один був та й сам пройшов). Повищеиня t° вже й не пам'ятаю коли було. Енергія збільшилась, я вже рідко лягаю (а перше по цілих днях валялась) і вже дуже скучаю без роботи, дурю себе то вишиванням, то читанням, то листами. Хоч в добру погоду (от як тепер) нудота не так-то почувається, дуже вже гарно навколо. Лікар кожний раз знаходить у мене прогрес при вислухуванні. Тепер уже тільки «жесткость дыхания» знаходить, а більш ніяких художеств. Я все не нарадуюсь, що попала не в готель і не в санаторіум, а до Садовських, все-таки маю завжди товариство симпатичних людей (типу наших тіток) і не почуваюся «овцою бес-предельною». У нас тепер живе орловська панночка Anna Федорівна Гассель; її сестра (Катерина) вата медичка першого

курсу — чи ти з нею знайома? Сестри Гассель — приятельки нашої кузини Маріанни Драгом[анової]. Чи ти стрічаєш там коли кузину? Інтересно було її «присвоїть» — вона, кажуть, порядна дівчина, не подібна до решти її сім'ї; Анна Фед[орівна] служить мені живим прикладом, як люди поправляються в Сан-Ремо, просто в очах і до непізнання! Отже, і я коли приїду в маї в Боярку, то ти спитаєш: «Ваше ймення, препишная пані?» А я відповім: «Sono una forestiera da San Remo»

Треба знати, що я тепер завзято говорю по-італьян-ськи, і якби тільки не проклята consequenza dei tempi[219] (пам'ятаєш consecutio temporum?[220]), отих всяких passato і trapassato '^то говорила б тоёканкаі. Навіть уже* звикг ла мужчин називати в очі «вона» (Iei), як т > т вимагає італьянська етикета. Мені же більш©' і більше подобаються італьянір, я зовсім; ве розчарувалась в них, як Людя після подорожі. Збісню, шхш мати діло тільки з отельними посіпаками, гідами,, аишкв аріями і т. і., тої можна розчаруватись в кожному народі. А так як я тепер бачу ї буржуа, й інтелігентів, і слуг, і робітників в звичайних обставинах, то вони мені подобаються: якkь вони нр&род-но гречні, і привітні, і веселі. Славні лшдаі£ Тільки могли б трошки більше гігієну хат признавати і шнщ%е білизни на вулиці розвішувати, тоді були, б ідеальним народом. Багато тут і англічан, та щось вони мені з погляду не подобаються (особисто знаю тільки одну, та яічоаго собі): щтивні, носа деруть; жінки _все страх негарні, нагадують вираз якогось юмориста: «при виде англичанки чувству-ется рыбья кость в горле». Росіян тепер тут сила! Не раз лаються на вулиці без сорома, впевняючись, що їх «ника-кая собака не поймет», хоча «собак» таких, як вони самі, тут повно ка кожному кроці. Бувають пресмішні сцени.

Однак, Лілея лілейная, чи не пора мені кінчати? Он Мартишоковий хлопчик, видно, розумний зроду і знає, що «во многоглаголании несть спасеиия». Кланяйся його мамі від мене і взагалі всім товаришкам, кого я знаю і хто мене знає. А що робить Хом'ячок?

. Бувай здорова, і да благословить бог линовище твоє.

Тобі всі тут кланяються, хто чув про тебе. Цілую тебе міцно і трощки трясу за плечі «з доброст і».

Твоя Леся

P. S. М[ихайло] В[асильович] мені писав, спасибі йому. Взагалі ми тепер досить часто переписуємось і дуже добре розуміємо настрої один одного...

Як тобі сподобалась моя «Одержима»?

М[ихайло] В асильович] пише, що ти її читала, «Сто, рукопись читал и содержание оной не одобрил»?..

Лапку твою стискаю.

Леся

15 березня 1902 р. Сан-Ремо 15.III 1902

Дорогая Дориночко!

Ти не дуже сердишся, що я тобі не хутко відповідаю? Але по два листи заразом в один дім писати, то трудно, а папі і мамі треба було де про що хутчій написати, от так і вийшло, що я спізнилася з листом до тебе, хоч моя Гуся і варта дуже скорої відповіді. Але від часу карнавалу не було так-то чогось цікавого до описання. Було тут «утро», що врядили приїжджі росіяни з Ніцци, але таке погане, що ле тільки акторам, а навіть публіці було сором і ніяково дивитись одним на других.,. І програма така, як я не люблю, все якісь уривки, qui n'avaient пі queue пі tete]. Ми всі дуже жалували, що пішли (нас затяг лікар і одна з актрис, ніяково було не літи), і ми з Иаташею дали урочисте слово перед лицем вічного моря, що більш ми за границею на жадні російські «благоглупости» не підемо, хоч би нас на ретязі тягли.

На mi-careme (середина посту) санремосці сподівались знов карнавальних розривок, але їх перенесли в Бор-дігеру (се маленьке місто коло Сан-Ремо, тепер воно вже так як передмістя, бо злилось віллами і садами з Сан-Ремо). Сьогодні там має бути balaille des Hours, але ми туди не поїдемо, пе хочеться, бо нового нічого не побачимо, а до того ж там, певне, будуть тільки квітки та конфетті, а не буде убраних сагго (возів з гротами, масками і т. і.), як було тут,— без їх уже не так гарно. Тут їздили цілі гори зелені з білим снігом зверху, і кораблі, і хати (кухня, звідки тарілки та городину кидали), і багато від коліс до верху убраних квітками ландо, а в Бор-дігері сього, певне, не буде, бо тільки приїжджі братимуть участь, а італьянцям сьогодні піст (mi-careme уже пропустили). Зрештою, й англічанам «піст»,— вони всі зажурені, що їх військо з Метуеном бури розбили, через те навіть на гонки яхт не ходять, а в самих гонках тільки дві англійські яхти беруть участь, і то, певне, ірландські (ірландці пе журяться англійською бідою). Гопки сі робляться зовсім не так, як я собі думала. Я думала, що всі яхти стають перше в ряд, а потім переганяються наввипередки, тим часом вони всі роблять круги по морю павколо різних значків, і котра більше кругів зробить в призначений час, та виграє. Круги ті широкі і значки поставлені зрідка, так що, з берега дивлячись, здається, іцо яхти так собі плутаються без мети і плану. Але й так воно дуже гарно, коли стільки різних кораблів на парусах (єсть яхти більші від дніпрових пароходів) бігають по морю. З нашої вілли, а надто з мого вікна, все те дуже добре видко. Я налічила 6 великих яхт і 18 менших, а три великі пароходи стоять увесь час напроти нас

нерухомо і щовечора наводять світло електричне на Сан-Ремо. Сьогодні ми компанією їздили на один з тих пароходів, великий військовий, що зветься «Dandolo» (по імені одного знаменитого дожа). їхали до нього човном мінут з 20, бо він стоїть досить далеко від берега. Хитало досить нашого човна, але ми всі того не боялись, і ніхто не був хворий, тільки Путя дуже боялася, і плакала, і тре-бувала вертатись з півдороги, а ще нам довго якийсь катер заважав лізти на трап парохода, то вона вже розкричалась, що кинеться в море, потім же, на пароході вже, заявила, що вона не поїде додому, поки не втихне море (сього в марті прийшлось би довго ждать!). Чиста біда була з нею! Моряки сміялись і частували її коньяком «для куражу». Ми оглянули весь пароход, бачили масу гармат, та револьверів, та мітральєз і т. і., аж прикро було дивитись, що стільки-то всього того видумано і нагромаджено, щоб стріляти людей... Взагалі ж пароход гарний, чистий дуже, великий (з трьома поверхами),— я тобі посилаю його портрет, що мені подарували на пароході ті моряки, що нас водили. Назад їдучи, Путя було знов заходилась плакати, але один панич, італьянчик, товариш її по гімназії (тільки вже кінчаючий), так смішно почав удавати, ніби й він плаче, що вона мусила засміятись, а далі й зовсім розвеселилась.

Путя взагалі чималий страхополох, певне, через те, що виросла без товаришів та під крилом у гувернанток. Але тепер вона, може, дедалі набереться одваги, бо вона ж «гімназист». Хоч, зрештою, у них в гімназії і хлопці часто плачуть, се у них в звичаї. Але гімназія у них славна, нема такої казьонщини, як в наших. Надто учитель іта-льянської мови, історії, латині і географії (все в одній особі) такий симпатичний, так просто і вміло обходиться

з учениками, що ми всі, хоч незнайомі з ним, дуже його любимо і завжди помагаємо Путі робити для нього букети (йому ученики часто дарують букети,— інших дарунків він не приймає, та й букети тільки некуповані бере). Звичаї в гімназії дуже прості і вільні, найбільша кара — заборонити на скілька днів приходити в гімназію. Нулі та 1 «з поведения» ставлять часто, але й зачеркують хутко, і ніхто того особливо не боїться, хоч не раз «для годиться» плачуть і просять зачеркнути. Свят тут менше, ніж у нас, але зате, наприклад], позавчора ні з того ні з сього всіх розпустили з 10 г[одини] рано, через те що «сьогодні гонки». Сьогодні, в суботу, директор хотів, щоб замість того пропущеного часу учились по обіді тепер (тут тричі на тиждень учаться ще й по обіді від 4 до 5, одпу годину, а ранішня наука іде 3V2 год[иии], від 8V2 до 12), але учитель італьянської мови сказав, що нехай директор «ловить», коли хоче, математика, а вігі (італ[ьянець]) на урок не прийде, бо й сам хоче в суботу гуляти. А математик

ранком так умовляв одного учепика, що не хтів тихо сидіти: «Та посидьте ж, Корраді, ще півгодинки тихо, а я вже вас сам на гонки поведу, їй-богу, поведу, тільки заспокойтесь». Сей Корраді знаменитий на всю гімназію своїм пустуванням. Путя його хутко в гості до себе запросить, тим часом до неї вже ходять дві товаришки і два товариші, спочатку церемонились, бо тут хлопці з дівчатами не дуже-го товаришують, а тепер звикли і остатнього разу таке виробляли, що Путя потім аж по сходах не могла ходити і в 9 год[ин] спати пішла. Ще тобі колись про їх звичаї иапишу, коли цікаво, а тепер вже годі, лист і так довгий.

Про себе не маю що нового писати, бо я зовсім здорова, як і всі ці остатні дні.

Пиши мені, Гусінько, а я буду відповідати завжди. Цілую міцно твою білу голову, а ти всіх поцілуй.

Твоя Леся

203. ДО В. Д. АЛЕКСАНДРОВОЇ

16 березня 1902 р. Сан-Ремо San Remo, 3—16.111 1902

Дорогая Вера Даниловпа!

Ваше письмо я получила сегодня утром... Так это и следовало. Не бойтесь, дорогая, что Вы увеличили мою печаль, нет, ее сегодня ішкто и ничто не могли бы еще увеличить. Я думала, что, собетвешо, годовщииа не долж-иа внушать больше или менызіе печали^ чш всякий дру-гой день после этого страшного события, а между тем нет, все-таки З.III чувств^ется тяжелее, чем 2 и пр., да, неизмернмо тяжелее. Много-много раз ггроходит в моей памяти все от начала и до конца, от первод минуты зна-комства и до последнего момента нашей жизни вме-сте, по на этом моменте мысль останавлнваеіся настойчиво и дол-го... Вам странным показалось моє выражение, что я «хочу/» помяить; я пѳютараюсь объясянть его, насколько в силах зго сделать при иомощи одних только сдов.

Виддте ли$_5$ у меня до сих пор всякое шспоминание о там связашэ с болью, все равно светлое ли само по себе или мр.ачное., а между тем, когда бывают дни, что я мало вспоминам отвлекаюсь чем-нибудь или меныне чувствую эгу божь, я по^ему-то готова упрекать себя точно в ка-кой-то измене. Отчего ото? Ведь он нросил памяти, а не мучевдш? Он лшбил мой «стюицизм» и не переносил «ма-лодушия». Думая об этом, я начинаю приучать себя думать без боли, уверяя себя, что это малодушие, недостой-ное его памяти, имендо эта болезпенная память,— так было сегодня, но это было еще больнее. Иногда я думаю, что это всегда будет так, и вот гогда я и говорю, что даже при условди отого мучення я х о ч у этой памяти не только потому, что он просил, не только потому, что ина-че я не могу (Вы совершенно

нравьт, что я и не могла бы забытъ, если бы и хотела), но именно сознательно хочу. Ведь если истинная любовь должна быть сознательна, то и память о ней должна быть такою. Разве нет?

Может быть, так больно именно потому, что последние картины особенно врезалдсь в память, а они страшны, да, не только печальны, но страшны, просто не поддаются описанню. Ведь болезпь подчас изменяла его так, как даже самая смерть не изменила, он подчас становился совсем другим, как будто даже чужим. Да, были моменты, которые даже я хотела бы забыть, если бы могла, так они нёвыносимы. А между тем, когда я интенсивно начну думать о нем, я непременно, против воли, и на них останав-ливаюсь, и эю так ужасно, как будто я с ума схожу,— я как-то вдруг теряю ясность мысли, мне почему-то все на-чинает казаться призрачным, и люди, и обстановка, и я сама... вот и теперь так, я даже не уверена, точно ли пишу Вам, а между тем, я же это вижу.,. О, простите, это ужасно,

зачем я это говорю? Да, да, я знаю, это, как часто было, даже беспрерывно, первое время, теперь реже, но все же возвращается...

Нет, не бойтесь, я уже взяла себя в руки и заставила думать нормальнеє. Видите ли, я не всегда такая как сегодня, так жить бьіло бы совершенно невозможно. Я даже бываю иногда весела, чувствую и свои и чужие радости и печали, но вот иногда надвигается вот эта какая-то туча, и тогда все такое странное и страншое. Но это не всегда, нет, не всегда. Вот в эту ночь мне снилось, что он воз-вратился и опять жив, что это я оживила его, что мы вместе живем, но очень больны оба, что ои все в чем-то упрекает меня, сердится, что у меня єсть и другме симпатин, интересы, привязаииости и мысли, кроме заботы о нем: все это так не нахожо на бывшую действитель-ность,— ои ведь никогда пе делал мне таких упреков и не заявлял таких требований, и мне тяжело бьхло видеть его таким. Потом Ваше письмо рассеяло это впечатление, я пошла к морю, вспомнила Ялту, Крым и все, что мы там видели вместе, и я вместе с Вами находила, что такая па-мять может быть светлой. Но над вечер опять мьісли пошли обычным порядком, и вот Вы видели...

Но об э т о м не надо говорить, если даже думается.

Иногда, даже долго-долго, я бываю совершенно нормальна и спокойна, даже бывают очень ясныс, даже счаст-ливые мипуты. Я говорю ото, чтобы Вы знали, что я не всегда так песчастпа, как теперь.

Я, кал^ется, тогда поточно написала о «враждебиости» моих близких. Я не думаю, что они сознательно враждеб-ны к его памяти вообще, только спедиально к м о е й па-мяти о нем, и в этом, м[ожет] б[ыть], невольио виповата отчасти и я сама, т[ак]

к[ак] первое время не всегда успе-вала скрыть резкие проявленія моей печали, пугала этим и заставляла жалеть их, зачем допустили меня до этой «жертвы», как опи это называют. Но, конечно, тут не было жертвы,— я же просто сама не могла бы иначе поступить, чем поступила. Некоторые, правда, не только не видят пикакой жертвы, но, напротив, видят эгоизм в том, что я, забывши о других своих обязанностях, о людях, которые мепя любят, поставила па карту своє здо-ровье «ради личного дела»,— может быть, эти больше пра-вы, но я хотела бы знать, сказали бьт они то же самое, если бы это был не друг мой, а муж, брат или отец?

Пожалуй, нет,— а если так, то они не правы, т[ак] к[ак] требуют от меня чего-то сверхчеловеческого.

Впрочем, все это я усмотрела из беглътх слов, полу-слов и т. д. и, м[ожет] б[ыть], наполовину ошибаюсь. Да и вообще я не думаю, что все мои близкие так относятся, напр[имер], моя сестра, которую Вы знаете, совсем не так относится, она ведь сама его знала и ценит память о нем. Вы правы,— кто его знал, тот не может думать теперь о нем дурно. Но даже и с теми, кто знал, я не могу так говорить, как с Вами теперь, я чувствую, что все-таки его память Вам ближе, чем им. Что касается его теток, то я под конец ближе узнала их, и мы были в хороших отно-шениях, особенно с Соф[ьей] Вас[ильевной], но я все же не очень близка с ними. Раныпе они были слишком не-справедливы ко мне и доставили нам обойм много-много тяжелых минут. Да просто, если бы не они, я прожила бы с ним всю последнюю зиму, а не два месяца только,— они примирились во мне с сиделкой, а не с другом, они почти до последней минуты не верили миє, я это видела. Бог с ними, они слишком песчастпы, чтобы сердиться на них; мне только больио, зачем ему стольно лишних страданий причинено, хотя это уже и копчено совсем. Его отец гораздо больше понимал нас, и если тоже бывал ви-новат против сына, то против меня никогда и ни в чем, да и випу против сына он искупил страданием — не мне судить его.

Если я говорила, что, пожалуй, я покажусь Вам стран-ной и мало симпатичной, то это потому, что много раз встречала у людей, вообще очень умных, хороших, отзьів-чивых, неумение или нежелание понимать такие отноше-ния, о каких я писала Вам; я слышала не раз, как подоб-ную дружбу называли ломаньем, самообманом, чудачест-вом или, в лучшем случае, ненормальностыо; и это говорили не пошляки, а люди, вообще достойные уважения. Впрочем, «особенная» — ото, пожалуй, недалеко от «ненормальною), но это меня не смущает.

Вы его сказали с хорошим чувством, другие говорят почти с

враждебным, а мне самой кажется, что если эта «ненормальность» никому не причинила зла и страданий (болезнь и смерть измучили меня, а не самое чувство, ко-торое давало только счастье нам обойм), то она не заслу-живает отрицательного отношения. Мне всегда казалось, что это лучшее чувство, на какое я способна, и я пе стала бы подавлять его в себе, если бы оио явилось в другої! раз. На этот раз я опять «разогиалась», т[ак] к[ак] знаю, что Вас нечего убеждать в этом, мы же с Вами в этом согласны.

По мере писания к Вам я как-то успокоилась и «прояснилась», а то в самом деле было как-то неладно. Вы пе принимайте этого близко к сердцу; я выносliва, и если уж не сломалась до сих пор, то выдержу еще долго. Да, я дажё поправилась теперь очень, особенно за последний месяц, даже кашлять перестала. Климат и природа ве-ликие врачи, особенно море la grande regeneratrice *, оио меня уже не раз спасало.

В следующий раз напишу Вам еще па другие темы, а теперь у ж довольпо. Я уже ио прошу прощення,— видно, иельзя ііеисіфеїшо писать к Вам. До свидапия!

Ваша Л. Косач

204. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

16 березня 1902 р. Сан-Ремо 16.III 1902

Лілея моя!

Спасибі за одкритку, я от теж одписую одкриткою, бо саме тепер багато «одписок» зібралось, то мушу полагодити. Я тепер почуваюся здоровою, ио кашляю і ие риплю. Настрій не завжди добрий, та то вже трудно... Отримала листа від Мані з Китаю, живеться їй пе зле, просить мене в гості, тобі кланяється.

У нас тепер тут гонки яхт, вчора ми їздили оглядати один італьянсышй броненосець. Оце і всі розривки. Наші сьогодні йдуть ще на велосипедні гонки, але я не піду, мене то взагалі не інтересує, а сьогодні я ще й пригнічена— се ж 3.III ст. ст. роковини смерті С[ергія] Костянтиновича], багато спогадів... Ну, бувай здорова та обзивайся одкритками. Цілую тебе міцно.

Твоя Леся

Поцілуй маму, коли вона ще у тебе.

19 березня 1902 р. Сан-Ремо 19.III 1902

Хтось до когось знов озивається! Хтось здоровий і робиться гладкий. Хтось просить когось в гості, щоб потім їхати на Україну морем. Нехай хтось справді про те подумає, бо когось можуть родичі не пустити восени знов їхати, коли він заледве літом додому приїде після півроку життя на чужині. Комусь ще лікарі не дають нічого писати, то хтось і не заробив нічого. Коли хтось хоче, то хтось напише, скільки би могла коштувати така подорож. А до С[ан]-Ремо хтось міг би з п. Трушем доїхати.

Хтось читав чиюсь повість в трьох книжках «Вісника». Комусь подобається, а більше уваг напише згодом в листі.

Хтось когось любить, а родину вітає.

Хтось (татарчаткові па!)

206. ДО О. П. КОСАЧ (матері) і О. П. КОСАЧ (сестри)

19 березня 1902 р. Сан-Ремо 19.111 1902

Любі мої мамочко і Лілея!

Думаю, що ви тепер вкупі, то й пишу обом разом. Листа твого, мамочко, я вчора отримала з описанням київської «гоголіади», та й згадала: «мало, душечка, одного Гоголя»... Але то вже завжди так буває, коли «всякое ды-хание» заходиться «хвалити господа»...

Я дуже рада, що мій план повороту через Грецію не зустрів опозиції у вас, а я чогось боялась, що зустріне. Я ж сей план «давно в уме держу, да только случая под-ходящего не было», а тепер уже случай самый «подходя-щий». За Каїр, далебі, даремне жалувати. Ну, нехай там пані Лев[ицька] поправилась, так і тут же не одна пані поправилась, та й, здається мені, я сама вже можу вважатись викоруваною. Щодо зарази, я таки не можу згодитись:

заражаються бацилами, ав мене їх не знайдено при аналізі,— заразитись же слабогрудістю і легким катаром не можна. Мінськ міг мати справді лихий вплив через втому і ті враження, що я там мала, і через те анемія та слабогрудість могли загостритись, але то могло все, одно і дока статись в той період... Не вірити в «гіред-расположение» через те, що воно досі різко не виражав лось, то 'даремне — про «ушютнение» чи там «отек» легких мені говорили ще після першого «витяження», коли мені було 16 літ, та тільки то відносили до наслідків довгого лежання і т. і. Я ж досі мала діло все з хірургами, а вони на такі речі не звикли звертати уваги. А ті болі в грудях, щоˆ було, тижнями тримали мене в ліжку, щ«-:трді як ми «в стареньком домике налево» жили,, може, то й плеврити були, то хто ж те знав? А кров у мене показувалась і тоді, як ми з Лілею вдвох в Києві жили (ти, Лілея, пам'ятаєш?),, і в Берліні раз, як напав кашель. Та вже здавна я задихаюсь,, ідучи в гору, і розкисаю восени й навесні, і фігура у мене розвита менше Дориної. Хіба ж се .все не ознака «иредрасположеиия»? Тільки того ніхто не боявся, поки не було безпосередньої зарази, а тепер кожний пустяк лякає. .Як же, маночко, в таких речах казати «вірю» чи «не вірю», коли тут можна просто бачити і знати і на основі того доказувати? Та, зрештою, тепер кажуть, що зарази чіпляються тільки там, де є «предрас-положение», інакше всі люди були б заражені при теперішній санітарії та гігієні. Сю тему, однак, можуть ліпше розвити в тому «медичному світі», де ви тепер обертаєтесь, а я, звісно, профан і говорю «по крайнему разумению», може, й даремне.

Тим часом, щоб там воно не було, але тут очевидно минає. Жару вже не буває, кашель дуже рідко і спорадично (се вже два тижні, третій, як зовсім не кашляю), приливи рідко бувають і хутко минають, тільки ще томлюся досить хутко, так що ні ходити багато, ні робити що-небудь довго не можу. Але се, може, я просто розлінувалась та од-викла від нормально роботящого життя, та мені лікар тим часом ще не позволяє робити проб моєї «роботоздатності», а наказує кидати зараз всяку роботу, як тільки почую втому. Треба слухати, хоч се досить марудно, такий режим.

Літературної роботи і заходів у мене через се зовсім нема, отже, й доручати нема що ні в Петербурзі, ні в Москві. Я тепер, як той grillon-cache dans l'herbe fleurie [1]. Так тільки прошу кланятись знайомим, які єсть у Петербурзі, а в Москві спеціально Кримському мій привіт і всякі complimenti[221] (не в російському, а в європейському значенні — compliments les plus sinceres [222]),„— та, може, нарешті виясниться справа, чи він отримав мій лист з Сен-Ремо і ще раніше з Буковини. Мені було б приємно, якби

Кримський навідався до нас літом (я в іюні, найпізніше в середніх числах, вже напевне буду дома, отже, в Зєл[еному Гаю]).

Ваганову і Рудченкам прошу кланятись, спеціально Пасі, коли вона там.

Розпитайся, мамочко, там, як будеш у «Герцога», про здоров'я панича Шавловського, тут про нього часто розмовляють і журяться, та й справді шкода хлопця. А щодо «герцогства», то й наша ж Оксаночка la duchesse de ko-mor [223], так що нам герцоги зовсім не в дивовижу!

Напишіть мені там удвох хоч картку з Петербурга, бо на лист, певне, не буде часу,— я знаю, що то єсть попасти в Петербург] на 10 днів — самі «конки» душу витягнуть!.. Певне, там у Петербурзі тепер саме паскудство в тій quasi-природі. А тут тепер зовсім блакитний рай. Без білого капелюха і не показуйся, бо голову пропече.

Ну, будьте здорові, мої любі-дві. Треба оце ще один лист написати та й піти на passegiata al mare [224] — море таке гарне сьогодні, що гріх не піти. Цілую міцно вас обох і вітаю всіх будучих «світил», яких знаю. Наші всі вам кланяються.

Ваша Леся

207. ДО Л. М. ДРАГОМАНОВОЇ-ШИШМАНОВОЇ 21 березня 1902 р. Сан-Ремо 21.III

Бідненька моя товстенька Лідочко!

Ти ж не сердишся, що я знов задержала свою відповідь? Та вже, певне, ти до моїх звичаїв звикла...

Тут життя таки досить монотонне, то так, що день минув, що місяць—«мальность разниці»... Та «разниця» тільки, що стало ще тепліше і всі вже викидають печі з хати. «Сезон» уже минає, англічан на улицях меншає,

скінчилась regate [225] на морі, відбулась остатня bataille des fleurs de la mi-careme [226], італьянці вже до великодня ладяться, а я вже починаю строїти плани повороту додому, хоч то ще не хутко буде, бо аж у маї думаю вирушити звідси. Ще не знаю добре, як їхатиму, може, перше одбіжу в Швейцарію і загляну на Рейн, але то навряд, краще не сідати на два стільці разом, щоб часом не провалитись. Я все-таки a la touriste[227] їздити ке можу без риску. Хоч я і дуже поправилась, роблюся навіть гладка і кашель минув, та воно й торік так було в горах, а ледве почала знов київський «режим», то й знов розклеїлась,— мушу се пам'ятати. Тільки у Флоренції й Римі, може, таки буду, коли доктор дасть permis de sejour[228], і, може, проживу по неділі в кожному місці, щоб не дуже a la diable оглядати. Через те прошу тебе, коли се тобі не трудно, пришли мені ті інформації (про отелі і т. п.), про які ти згадувала в листі, я хотіла б їх мати «на всякий случай». Ще, звісно, є час на

їх, бо ще місяців IV2 я тут пробуду, та як будеш відповідати мені, то не забудь про їх.

Може, і правда твоя, що я не зовсім справедлива була до Пол[ины] Ник[олаевны], то я з охотою беру всі різкі вирази назад. Впрочім, їй самій я ніколи нічого різкого не виражала, і ми з нею тепер в добрих відносинах. Вона оце була з тиждень в Ментоні, а тепер знов тут, здоров'я її так добре, як тільки може бути при її хронічній слабості.

Радочка і мама твоя пишуть мені досить часто, як не листи, то хоч cartes [229]. Зимою, як ти, певпе, знаєш, мама твоя часто слабувала, а тепер пише, що поправилась. П[ан] Труш збирається в апрілі в Італію, обіцав одвіда-ти мене тут, от, може, буде компанія мені до Флоренції й Рима. Та щось замовк остатнього часу, може, роздумав.

Ліля сьогодні прислала картку, що зайнята дуже, держить екзамени. Значить, їх інститут ще поки що бог милував, а я, признаться, боялась трохи за цілість Лілиних ребер в сі тривожні часи... Страх прикро отак здалека прислухатись до всяких страшних чуток з Росії, та ще й ті чутки завжди перебрехані наполовину в пресі...

Сьогодні, Лідочко «стаття» моя пе буде дуже довга, бо щось трохи болить голова (взагалі я тепер здорова, а се так щось, не знаю), то не хочу її томити. А від тебе жду хоч «аперстскго» [1] тільки скоренько — правда? Ти ж моя добренька товстенька Лідочка і не захочеш «око за око!» А я твоя «единственная старшая кузина» та ще й pour toute eternite [2].

Леся

P. S. Mille baci e saluti[3] тобі і мечкам.

208. ДО В. Д. АЛЕКСАНДРОВОЇ

2 квітня 1902 р. Сан-Ремо San Remo, villa Natalia,

Corso Cavallotti, 2.IV 1902

Дорогая Вера Даниловна!

Я все думаю, не слишком ли тяжелое впечатлеиие про~ извело на Вас моє последнее письмо? Забудьте о нем, дорогая, ведь оно писано все-таки в исключительном настроєний, я не всегда такая уже.

Кроме того, я вообще истеричка и наклонна к траги-ческим настроениям, но мои друзья могут этого не бояться, опасности в этом нет.

Недавно я уже от других причин (много всяких было) опять «вышла из берегов», несколько ночей не спала, по-худела почти на килограмм, да еще как-то угораздилась простудиться, несмотря на идеальную весну, схватила бронхит, да вот и теперь еще кисну с какими-то плеври-ческими болями в груди да спать

людям мешаю своим утренним кашлем. А то раньше уж так было хорошо: и кашель совсем прошел, и энергия возобновилась, я начала себя за человека считать. Теперь зато мне приятно, что доктор стал со мною дело начистоту вести и признался, что находит у меня верхушечный процесе в правом легком (затвердение и инфильтрация), ке разрушительный н вполне излечимый, но с которым года два придется повозиться (под страхом обострения опасного), т[о] [єсть] только на лето наведываться домой, а остальное время проводить на юге в соответственной обстановке и режиме.

[1] Огляд (зболгарщепе франц. aperˆu).— Ред.

[2] Навіки (франц.).— Ред.

[3] Тисяча поцілунків і привітів (італ.).— Ред.

Я, право, довольна его откровеішостыо, т[ак] к[ак] терпеть не могу неопределенностей и недомолвок и нахожу их вредными для всякого с.колько-нибудь нормального человека. Но домой я еще об этом не писала, лучше па словах скажу, а то на рассто;янии все кажется страш-иее.

G Вами же не знаю еще, когда придется встретитьея, зшитому я пишу Вам эту свою главную новость.' Доктор не может решить, туберкулезный ли это процесе или только катаралыгый$_{г}$ и находит зто практически неважним, т[ак] к[ак] и лечение и перспективы и в том и в другом случае одинаковы; на всякий случай рекомендовал мне меры предосторожиости, чтобы не заражать других.

Итак, еще два года скиталі > ческой жизни... Что ж, бы-вало и дольше. Жаль мне сѳмыо, ізсе-таки беспркойства и расходов будет за эти два года. А за себя только досадно, что работы настоящей нельзя будет предприиимать, а то пичего, я себя почти не чувствую больиой, иасморк го-раздо тяжелее, чем этот «процесе», это только слово гром-кое. Я даже очень сомневаюсь, так ли я больна, чтобы стоило два года по курортам елоняться, не'ошибка ли это? Еще эту неделіо я несколько похоя^а на больную, все же грудь болит и валяюсь на кушетке (пишу лежа, но оде-тая), а раньше бьтла вполне здорова, как и в преяшие годы не бывала.

Я собираюсь, если какой-нибудь бронхит и т. д. не по-мешает, недель через пять уехать отсюда и, заглянувши во Флоренцию и Рим, отправиться морем из Неаполя в Одес-$_{v}$су,— этот способ возвращения рекомендован мне доктором как средство укрепления нервов и общего состоояиия. Потом месяца три побуду дома на хуторе, да и опять в бе-га... еще не знаю, сюда ли опять или в другое место.

Вы мне пишите и не бойтесь расстроить меня. Эти по-следние

дни я как-то очень кротко и тихо настроєна, и, кажется, это надолго,— «трагическая» энергия уже исчер-пана и теперь у меня штиль.

Теперь еще более не предвижу, когда буду в Минске, боюсь, что меня туда не нустят в этом году, хотя мне и тяжела эта мысль.

Не соберетесь ли Вы как-нибудь на Украйну летом? Вот была бы мне радость!

Будьте здоровы. Мой привет Вашему мужу.

Ваша Л. Косач

2 квітня 1902 р. Сан-Ремо 2.IV 1902

Хтось комусь щось нового скаже: 1) що хтось когось любить (то найновіше!), а 2) що хтось та ще хтось таки зможуть восени на море поїхати, бо лікар комусь казав, що хтось може тільки літом побути дома, а з осені мусить таки знов виїхати десь на полуднє, бо хтось не зовсім ще вигоєний і мусить ще два роки триматись добре на осторозі, бо хтось таки має щось (так лікар каже) в правому легкому вгорі і теє щось не може за півроку життя в Італії минути, як того хтось надіявся. То нехай би хтось чорненький ладився так, щоб серпень побути з кимсь на Україні, а вересень в Криму або вересень на Україні, а жовтень у Криму, а потім хтось із кимсь розїдуться в різні сторони (хтось не хоче зиму в Криму сидіти, а поїде знов заграницю, в Криму зимою недобре і нудно). Тільки хтось білий не могтиме з кимсь і з татарчатком довше побути в самому Києві, як умовлявся давно, бо як буде літом в Гадячі, то вже йому краще їхати звідти просто у Крим, а не томитись переїздами у Київ та з Києва, а ще, крім того, лікар боронить йому мешкати у великому місті, поки праве легке зовсім загоїться.

Хтось тепер не дуже здоров, бо хорував на бронхіт (сам не знає, де застудився), а тепер має плевричний біль в грудях і не може багато сидіти, тільки трошки (і пише, лежачи на софі, як було не раз в Чернівцях), але гарячки не має, тільки кашель його знов мучить, найбільше ранком. І ще хтось був нервовий, і спати не міг, і напад мав досить прикрий, і схуд на ціле кіло, і нечічо було зовсім, тільки остатні три дні вже нічого, вже спить і не іритується. Нехай хтось за когось не боїться, бо комусь уже ліпше і когось тут доглядають добре.

Комусь чиясь повість подобається, окрім деяких фраз в розмовах, що здаються комусь трохи не селянськими по стилю. Але то хтось потім пагшіпе всі свої уваги, бо тепер невигідно довго писати лежачи, і хтось втомився, бо се не перший лист сьогодні.

Хтось хутко пришле татарчаткові картку, але тепер не має, як

одужає зовсім, то пришле, а тепер дякує так за листа.

Хтось хоч трошки слабий, але не бідний, і хтось нехай пе буде бідний. Хтось та ще хтось поїдуть собі на

море та й не будуть бідні. Хтось вітає св[яту] Анну і всю родину, а когось дуже ніжно цілує.

Хтось

P. S. Тільки що отримала чиюсь картку. Нехай хтось присилає нариси — залагоджу радо. Хтось на когось ніколи не гнівається.

210. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

11 квітня 1902 р. Сан-Ремо 11.IV 1902

Giglio d'oro!

Спасибі за повіншування в такій любій формі. Хочеш, поділимо; «найголубіше» мені, а «найзолотіше» тобі, еп notre qualite de blonde et de brune — morales ainsi que physiques [1]. Я вже киснути більш-менш перестала: бронхіт минув і плевр [ичні] болі теж, кашель малий, ну, катар грудний ще потиху триває, та то, каже лікар, ще довгенька пісня (років на IV2—2), зрештою, катар сам по собі «без осложнений» мене не мучить, бо я його сливе не почуваю (не болить, а тільки щось єсть Еиразно в грудній скрині, — що вона не порожня, се почувається тепер конкретно, а не знається теоретично, як було перше).

Буду тут ще з місяць, а там два тижні в морі (може,

з одскоком иа Рим і Флоренцію), а там скілька день в Одесі, а там скілька день в Києві (може, десь на дачі), а там в Зеленому Гаю, а там... ще не знаю де. Десь мусимо бачитись з тобою конечне.

Твоя Леся

К[оса]чі вже тут. С[адовсь]кі тебе вітають.

211. ДО О. 10. КОБИЛЯНСЬКОЇ

14 квітня 1902 р. Сан-Ремо San Remo, Corso Cavallotti,

villa Natalia. 14.IV 1902

Нехай мій хтосічок дорогий вибачить, що хтось не зараз йому відписав. Хтось був такий, що навіть одразу чиїхсь нарисів не міг прочитати, прочитав другого дня, а

[1] Оскільки ми блондинка і брюпетка морально і фізично (франц.).—Ред.

тільки третього (сьогодні) міг написати потрібного супровідного листа до Києва. Сьогодні «нариси» їдуть до Києва, до мами моєї, з моєю рекомендацією і всякими просьбами та вказівками, як їх провести в «Щиевской] стеарине]». Нариси мені сподобались обидва, пе знаю, котрий більше, і ред[акція] «Кпевской старины», коли не буде педанткою, то мусить їх прийняти. Я тільки дозволила собі викреслити олівцем одну фразу, а власне слова, що сказані про хвилі, «що гонять все вдаль,

все по дев'ять разом». Як хтось чорненький побачить море, то згодиться з кимсь, що хвилі ніколи ке біжать від берега в даль, то тільки легкі гребінці від берегового вітру можуть рябіти так, наче від берега біжать, а великі справжні хвилі все до берега прибувають, наче здалека звістку несучи, і дуже трудно пізнати, котра з них, власне, дев'я-т а, бо то на просторі не бидно, а тільки вже аж коло самого берега, перед тим, як розбитись, хвиля показує всю свою силу. Хтось не має претензії когось навчати, як треба описувати море, хтось чорненький далеко ліпше опише, коли побачить, але хтось білий дозволив собі вказати фактичпу помилку. Тільки, може, хтось так ие хоче, то нехай напише, можна олівець витерти гумою, а як хтось так хоче, то можна й атраментом перекреслити. Нехай про те напише або моїй мамі, або мені, як йому догідно, а нариси можуть собі їхати тим часом (вже їдуть, бо хтось дав на пошту).

Хоч ведмідь «Сліпця» не зрозумів, то ще то не значить, аби й ніхто не міг зрозуміти. Хтось думає, що зрозумів, а як з р о з у м і в, то видно з того нарису-реп-dant \ що чут приложепий до листа. Чи т а к? Хтось не міг утриматись, щоб того ие написати, і ліг і не встав, поки не написав. Може, і про меви (по-українськи чайки) щось напише, але но зараз. Тепер уже втомлений і йому взагалі пе слід би писати. Бо хтось був не дуже здоровий, тижнів зо три кис, двома паворотами на велике безсоння хорував, і бронхіт мав і плевричиий біль, і схуд на I¡I4 kilo і змарнів, і став нездалий. Тільки вчора вже виспався і поздоровшав, та й сьогодні вже добре, та й, може, вже буде добре далі.

Хтось ще, може, тут лишиться місяць, бо не хоче додому «вимоклим» їхати, мусить знов поправитись.

А тепер хтось скінчить, бо ще мусить один діловий лист написати зараз, хоч і втомлений вже.

Ой, мій хтось дорогенький! що ж би йому зробити, аби він не такий бідний був? Якби я тепер була щаслива, то мені було б сором за себе, бо хтось (мій хтось) більше вартий сонця, ніж я...

Па! — Комусь «па» і всім, хто мене згадує.

Картку з Шевченківського] вечора отримала. Спасибі всім підписаним, що не забули за мене,— я їх теж вітаю всіх.

212. ДО М. І. ПЛВЛИКА

15 квітня 1902 р. Сан-Ремо San Remo, villa Natalia,

Corso Cavallotti. 15.IV 1902

Шановний друже!

Не беріть мені за зле, що я мовчала, я не лежала три тижні, але й здорова не була, все нападали бронхіти, то сухі, то мокрі, мучили безсоння та плевричні болі, а до того і душа, і думка були до краю неспокійні, а далі й змучені через різні справи, про які

було б довго, та й пе-цікаво для Вас розказувати. Отже, писати не могла.

Я рада за Вас, що Ваші «добродії» хоч трохи схаменулися, а ще більше рада, що їдете до Соф[ії] — окрім всього іншого, Вам, може, так і на здоров'я ліпше буде, бо там сей сезон найкращий, ще не гарячий, але вже теплий.

Привітайте там від мене Ліду, Івана та Міку. Я й Ліді сього місяця тільки на картку здобулась, але нехай вибачить,— я не писала їй листа, з тих самих причин, що й Вам. Я тепер далеко не завжди в стані писати листи акуратно, і так ще, може, довго потриває (кажуть, я років за два тільки можу вигоїтись зовсім) — будьте вибачні, бо така нерівна психологія властива, здається, всім моїм товаришам по хоробі, певне, вона кореніться в фізіології, хоч мені завжди здається, що причини мого настрою зовсім не в тім, що в мене груди болять або кашель мучить, та, певне, то тільки здається. У всякім разі, два остатні дні і я фізично і психічно здаюся собі здоровою цілком (що від чого залежить, не тямлю), так що навіть рука до роботи поривається. Так чи інакше, ми ще поборемось, я ще бачу довгу путь перед собою і думаю, що найгірше для мене вже минуло. Моє серце «горі»,— а Ваше?

Напишу ще до Соф[ії], а тепер боюся розминутися з Вами, та ще до того спішуся. Бувайте здорові, шановний і дорогий друже.

Л. Косач

213. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

27 квітня 1902 р. Сан-Ремо 27.IV 02

Лілеєнько!

Гляди, не «переучись»!

Не пишу тобі листів з економії твого і мого часу: досадно ж тобі було б читати листа, а відповідати одкрит-кою?

Тепер я вже здорова, а то була трошки розкисла. Все то «иервы», кажуть, винні... Тепер тільки втомлена і трошечки схудла, та, думаю, хутко знов погладшаю. Медитую, чи не поїхати в Швейцарію порадитися з тамошніми лікарями «или я больпа, или я здорова», та ще не знаю, як то випаде. А додому таки морем їду, то має мені лерви «настроїти». Пиши маленьке-недовгеє слово! Па!

Леся

214. ДО М. П. КОСАЧА

27 квітня 1902 р. Сан-Ремо 27.IV 02

Любий Миша!

Я тебе, Річі, Анну Іванівну і Queen Mab [230] завжди люблю і щиро вітаю, все рівно сердечно, що в будень, що в свято, так і тепер. Твоя телеграма налякала Мал[анью] Фом[иничну] страх,—

вона боїться телегр[ам] з Росії, бо там у неї вдома хворі і взагалі діла неважні. Я було тобі написала листа, але потім подумала, іцо «письма пи-шут только аптекаря», і не послала. Як напишу більш відповідний аптекарським Bedingungen [231], то пошлю. Взагалі писати лінуюся, бо навіть рекомендовані листи пропадають — отже, шкода праці!

Мої бронхіти вже скінчились, забравши мене 1,3 kilo ваги, тепер треба вертати жир знову, а то лікар вилає. Але так почуваюся здоровою і ніщо не болить.

Бувай здоров. Цілую всіх вас.

Леся

215. ДО О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ

2 травня 1902 р. Сан-Ремо 2.V 1902

Хтось просить дякувати всім, підписаним на спільній великодній картці, а кождому зокрема пе пише, бо не знає адрес (і зрештою, unter uns sei gesagt *, не має що багато писати!). З тої картки з самими тільки підписами хтось однак цілу картину і сцену вичитав (викомбінував собі).

Хтось читав в «Ділі», що «Відгуки» його вийшли. Рад би їх дістати тут, бо навіть потрібні йому. Коли видавці не мають за що послати, то хтось їм верне за марки, але купувати власну книжку, далебі, встидається! Чей же хтось собі хоч Honoration-exemplar[232] заслужив.

Хтось не так щоб дуже здоровий (зле спить і в грудях поскрипує), але і не хворий, от собі так! Ще тижнів

зо два тут побуде, а там вже подумує майнути.

Хтось когось любить.

Хтось

P. S. Хто в Чернівцях зветься «Мотя»? Якась мені Мотя картку прислала, годилось би подякувати, та не знаю кому.

216. ДО О. П. КОСАЧ (матері)

6, 7 травня 1902 р. Сан-Ремо 6.V 1902

Люба мамочко!

Ото я тепер знов задумалась над своїми подорожами, та ще якось нічого рішучого не видумала. Оте тільки досить виразне для мене, що до Відня мені їхати пе при-ходиться. Тож, бачиш, морська подоріж корисна мені ие тільки еама по собі (лікар радить тижнів два, а то й довше побути на морі), а ще й тим, що скорочує час їзди залізницею. Мені тепер залізниця вадить-такн просто своїм димом, задухою, протягами серед спеки, тіснотою, неспанням, пересадками серед ночі і т. д... Якби можна було і до самого Гадяча водою їхати, то ще було б ліпше. Щодо курації Х-промінняии, то се і тут можна врядити, коли треба,— єсть і заклад для того спеціальний,— та мій лікар вважає, що то спосіб

рискований, бо часом він важкі форми вилічує, а початкові часом вперед посуває, що він частіше помагає ярк слабостях костей, а слабості легких — річ взагалі тонша, менше досліджена, то з ними треба обережніше. Єсть і така думка в лікарів, що той спосіб просто індиферентний, що звичайне сонячне проміння ліпше далеко. У всякім разі, жити скілька тижнів у такому великому місті, як Відень, та ще й серед літа (в Берліні вже в апрілі ледве можна було витримати), то се значить рискувати заслабнути ради курації. Я от ще наведу справки, чи пе збирається Нотнагель знов сюди приїхати (він сюди навідується часами), тоді пожду його тут, і то буде найкраще.

Зрештою, не думаю, щоб і «світила» могли мені щось нового сказати, бо в «середину» і вони пе «влізуть», а бацил під мікроскопом не знайдено, пропаснпць, ночного ноту і т. і* признаків туберкульозного процесу кема, то звідки ж вони можуть знати, чи є там тая «моти-лиця», чи нема її? Що ж до «віри», то я досі навчилась вірити тільки в кліматично-гігієнічну курацію (я й до Каїра відношусь непогано, тільки не фанатично) та в хірургію, а всяка терапія для мене річ непевна,

і я, хоч не боюся її, та й не надіюся на неї дуже.

Се дуже добре, коли тобі «зараза» менше страшна, ніж «предрасположение», і я зовсім нічого пе маю проти того, що ти щиро мені говориш про те, як ти дивишся на мій стан,— я взагалі не «мнительиа» і ніяких страшних слів (та й речей) не боюся. Мені тільки тяжко, що ти все когось винуватиш. Чи то від того легше? Ні, мамочко, ніхто не міг нічого від мене одвернути. Я не така безхарактерна, як часом здаюсь і як звикли мене вважати, і в рішучі хвилини тільки я сама можу собі помогти або пошкодити, а більше ніхто; се я говорю на основі певного досвіду. Хто міг би мене одвернути, щоб я не була з Дорого при її дифтериті? Хто був' би винен, якби я тоді заслабла? Я думаю, ніхто. Так і тепер. Коли вже хто винен, то тільки я сама, отже, тільки мене можна винуватити, але ж тоді ти візьмеш назад те страшне слово «проклинаю»? Правда ж, правда? Я зовсім щиро признаю, що я таки дуже була- винна, завдавши тоді всім стільки турботи (ще й досі не заспокоєної) за мене, та тільки ж я вже й так досить «проклята» тією Мойрою чи як там вона зветься, тая «Лесина богиня»... Ну, та годі вже про сю прикру тему, то все речі минулі.

А тепер я почуваюся добре, і нічого мені остатніми часами не робиться, знов почала ваги набувати, стала добре спати і в грудях нігде не болить, значить, остатні сліди бронхіту зникли.

7. V. Вчора мені перебили писання, закликавши поїхати в гори. Воно й варто було. Такої маси квіток, як там по дорозі в гори, я ще зроду не бачила, всі тини рожами залиті, а червоного

маку більше, ніж трави. Не знаю, чому то кажуть, що Італія суха, випалена, я досі її все зеленою бачу, що далі, то все зеленішою. Ти питаєш, чи тут тепло? Тут уже весна кінчається. Але ще не дуже гаряче, отак собі саме добре. Часом дощ переходить (але не часто); вітер от часом обридає, а то був би зовсім «Олімп»...

Ну, я ще хутко напишу, а тепер хочу послати сього листа та піти коло моря повалятись, поки сопце.

Ага, от що: моя нова книжечка віршів («Відгуки») вже вийшла і мені прислана, гарненько видана і в гарній оправі. Тепер вже всі «уліти з'їхались».

Цілую тебе дуже міцно. Лисаветі і гадячапам кланяюся.

Твоя Леся

217. ДО П. А. КОСАЧА

12 травня 1902 р. Сан-Ремо 12.V 1902

Любий папа!

Вчора я ще деякі справки попаводила, так що вже можу визначити точно свої плани. Я таки думаю поїхати в Швейцарію на два тижні, щоб порадитись там з лікарями. Мама помиляється, єсть і там лікарі не гірші віденських, і теоретики і практики, досить відомі в Європі, хоч, може, менше відомі в Росії. Коли мені там те саме скажуть, що тутешній лікар, то тим краще, я вже напевне знатиму свої перспективи на зиму та й восени вже пе буде того періоду нерішучості і надумування, що завжди так томить і мучить всіх. Літо я все-таки думаю дома провести. Тутешній лікар каже, що літо в Полтавщині не може бути небезпечним для мене при тих умовах, які я йому розказала. Може, в швейцарських горах і кращий клімат (але й там в горах тільки з іюля можна жити слабим), тільки ж приїхати звідти додому на осінь було б необачно, а жити без перериву 17г роки за границею, та ще самій, все-таки дуже тяжко, бо я, мушу признатись, і тепер вже дуже скучаю.

Тільки що був у мене доктор, і я ще раз радилася

з ним про свої подорожі. Він мені не радить їхати у Флоренцію й Рим, бо трудно сподіватись, щоб я могла там не втомитись, а втома може зруйнувати багато з того, що здобуто тут. Отже, не поїду. Може, будуть коли щасливіші часи, тоді поїду в Європу туристкою, а тепер уже буду їздити пацієнткою. В Швейцарії теж рекомендується мені в зайві екскурсії не пускатись. З лікарів-світил мій доктор рекомендував мені prof. Sali[233] в Берні (більше практик) і prof. Eichhorst'a [234] в Цюріху (теоретик і практик, рівний Нотнагелю по європейській славі),— про сих обох професорів я і раніше чула. Отож поїду і в Берн, і в Цюріх — два тижні часу буде досить для сеї подорожі. А їхати до Нотнагеля у Відень я не хочу — страшно далеко і втомно, до того ж пускатись

на море з Трієста до Одеси і дорожче, ніж з Генуї (я се напевне знаю), і менше інтересно (хоч я і не туристка, та все ж, коли можна вибрати щось інтересніше при інших, рівних умовах, то чом же й не вибрати).

Так я виїжджаю звідси 20(7) мая, перший тиждень буду в Берні, другий тиждень в Цюріху (відкинувши по 12 год[ин] дороги туди і звідти), 3 іюня (20 мая ст. ст.) вернуся в Геную і виїду на море, 4-го (я. ст.) буду в Лі-ворно, 6-го в Неаполі, коли там не застряну на тиждень, то 8-го буду в Палермо, 9-го в Мессіні, 11-го в Катаньї, а звідти вже дев'ять днів їзди до Одеси з остановками в Піреї, в Хіосі і в Смірні (або в Салоніках) і в Константинополі, тільки не знаю ще, на які числа прийдуться ті остановки. Вся подоріж морем займе 17 днів. Коли не задержусь в Неаполі, то буду в Одесі 20 (7) іюня, коли задержусь, то — 27-го (14-го), себто на тиждень пізніше, але не інакше, бо пароходи в Одесу виходять тільки раз на тиждень з усіх названих італьянських портів, а більш як на тиждень я не маю права переривати подорожі при білеті прямому (Генуя — Одеса), та й сама не хочу запізнюватись довіпе. Думаю, як не до 15-го, то до 20 іюня (ст. ст.) бути в Києві, а може, просто в Гадячі, не знаю ще як.

Інакше подорожі розміркувати я не могла, бо раніше ніж через тиждень від сьогодні не можу виїхати в Швейцарію (було б холодно, бо там пізня весна сього року), за тиждень там не справлюся без втоми, а пропустивши один вівторок, мені нема чого являтись в Геную раніш другого вівторка, бо тільки в сей день єсть пароход на Одесу.

Втоми за 17 днів на морі я не боюсь, бо пароход мене чогось не томить (досі так було), та, зрештою, то ж мав бути «лікарство». Те «лікарство» буде стоїти 230 франків (їзда і їда в 2-му класі). З другої половини мая на морі мусить бути добре, а тепер вітер хронічний — може, через

З тижні, нарешті, перевіє і заспокоїться.

Якби ти мені послав хоч одкритки в Берн, в Цюріх і в Неаполь, певне, днів 4—5 ідуть листи у всі ці три городи, то се б для мене дуже багато значило. Пиши просто M-lle Larissa Kossatch poste restante \ бо я ні в Берні, ні в Цюріху нікого знайомих не маю. З Генуї я напишу дальші дати моїх остановок.

Знаєш, любий папочка, я нікого не маю ні претензії, ні охоти перероблювати, але часом думаю, що занадто замовчувати і недоговорювати те, що можна зовсім просто і щиро сказати, теж не слід. От через те часом і пишу на такі теми, де вже нічого реально не можна помогти, от просто так, щоб було легше. Ну, а коли від того тяжче кому-небудь, так я мовчатиму надалі. Я себе'

ні в чому обиженою не вважаю, і волі моєї ні ти, ні мама не обмежили, я тільки старалась на всякий случ&й виставити резони, чого я куди їду і чому я так, а не інакше поступаю, бо я ж не вважаю себе недоступною для всякої моральної критики і ніколи не кажу «ндраву моєму не препятствуй», воно правда, що «натуру тяжко одмі-нити», але можна, не одміняючи, здержувати, коли треба. У всякім разі, я дуже рада, що ти так просто віриш мені і здаєшся на мій розум, який там він вже е; я нічого кращого і бажати не можу. Спасибі тобі за все, і я за все тебе міцно цілую, дуже міцно.

Твоя Леся

218. ДО Л. М. ДРАГОМАНОВОЇ-ШИШМАНОВОЇ 14 травня 1902 р. Сан-Ремо 44.V

Люба Лідочко!

Се я вже збираюсь виїздити з Сан-Ремо. Думаю виїхати 20.V (значить, поки сей лист до тебе дійде, я вже виїду). Не можу сказати, щоб я радикально вигоїлась,— доктор каже, прийдеться ще зими 80 дві по курортах поблукати, поки здобуду гарантію від слабості легких. Не дуже приємна перспектива, але бувають гірші. Все-таки я звідси ще не зараз додому, а перше буду в Швейцарії, попитаю у тамошніх професорів (Eichhorst і др.) провір-ки діагноза, може, й перспектива проясниться. Пробуду в Швейцарії] тижнів два, заїду по дорозі в Женеву (значить, там буду 21), а потім скілька днів буду в Берні, потім в Цюріху, потім вернусь в Геную і поїду морем в Одесу, се довгий шлях (17 днів на пароході), але мені його порадив доктор «для укрепления нервов», та мені се радили ще давно всі лікарі, до яких я вдавалась, коли істерія обридала мені. Та се й правда, що подоріж морем завжди була добрим способом на мої нерви; mal de тег [1] мене ніколи не бере, а їм і сплю я на морі за двох, отже, мушу вдвоє і поправитись проти сухопутного. Воно, властиве, я собі тепер не здаюся хворою: часом кашляну, часом в грудях трошки порипить, томлюся скоріш ніж би слід, а болить в грудях — рідко і то не сильно, нічогісінько надзвичайного не робиться* так що я таки думаю, чи не помиляється мій доктор, знаходячи у мене щось таке, від чого варто два роки лічитися. Восени в Києві я було справді розкисла (і то не до краю), а тут за зиму дуже поправилась, з марта, правда, ото було і бронхіт напав і плевричні болі, та й так деякі моральні прикрості були, то я з місяць знов було кисла, а тепер нічого, знов поправилась — людина як людина. От тільки нерви треба поправити, а то від кожної дурниці безсоння нападає і так різні прикрості.

Дехто з родичів нападається на мене, чого я додому їду, але ж доктор не боронить мені поїхати на літо. У мене ж mal de pays [1]

почався і просто таки mal d'en-nui[2], як не як, а я ж півроку просиділа на курорті, се хоч кому обридне. Природа тут гарна, а життя все-таки нудне і дуже чуже. Хоч я і в сім'ї, та все-таки не своїй. Відносяться тут до мене прекрасно, але «в гостях добре»..? А зрештою, я, може, взагалі нігде довго сидіти не можу, от мене й тягне геть.

В Рим і в Флоренцію не поїду, доктор не пускає, що втомлюсь і розкисну, се, може, й правда, бо я на втому тепер скора. В Швейцарію я теж не поїхала б навіть ради її краси, настільки мені тепер органічно противні залізниці і втома, зв'язана з ними, але вже мушу, щоб узброї-тись діагнозами віри достойних спеціалістів для моїх спорів з мамою: вона все доказує, що в мене «просто» чахот-ка, а я їй доказую, що ні, так от хочу мати більше авторитетів за собою. Слабогруда я, то правда, але з такою «чахоткою», як у мене, можна сто літ жити, то напевне. І взагалі ich habe zahes Leben, як всі Косачі, і хоч би й зовсім не лічилась, то таки б не хутко пропала, а буду лічитися не для того, аби не згинути (того я так хутко не боюся), а для того, щоб жити людиною, а не «скрипучим деревом, що два віки живе», та обидва без користі.

Може, тобі чи кому в твоїм домі треба що залагодити в Швейцарії], так я з охотою готова, поки там буду (до 1-го іюня нов. ст.). Пиши мені хоч на адресу Кузьми (rue Caroline, 11 [3]) або в Берн (W. Schitlowski, Ziegler-strasse, 35 [4]), або в Цюрих poste restante.

[1] Ностальґія (франц.) — Ред.

[2] Хвороба нудьги (франц.).— Ред.

[3] Вулиця Каролін, 11 (франц.).— Ред.

[4] В. Житловський, Ціглерштрасе, 35 (нім.).— Ред.

Окрім сих «скучних матерій» про мене, що тобі написати?

Пол[ина] Ник[олаевна] вже поїхала в Київ, вирвавшись від лікарів і від дочки (Ліди), що старались її за поли вдержати в Мерані; не знаю, як їй там тепер в Києві, а тут було досить добре на здоров'я. В Києві ж остатнього часу було холодно і погано, то коли б їй і не завадило часом. У нас тут мовби тепло, але вітер безконечний, часто в якийсь ураган переходить, обрид до краю і нагнав кашель на таких, як я і C°, се якийсь N[ord] 0st, містраль, чи що... Ну, та перевіє, поки мені на море.

Я мушу кінчати, Лідочко, бо, як завжди перед виїздом, всякий клопіт і листів чимало. Кланяйся приятелю-гостю, нехай вибачить, що не пишу йому окремо, та життя моє монотонне, такі ж і теми для листів — отже, нехай ся «скучная матерія» служить для всіх, хто інтересується мною в вашім домі. Цілую міцно тебе і мечок. Бувай здорова, моя бідненька і [нрзб] ЛідочкаІ

En toute eternit6 твоя Леся

219. ДО БРАТА МИКОСЯ

І СЕСТЕР ОКСАНИ ТА ІСИДОРИ

20 травня 1902 р. С ампір дар єна 20. V 1902

Любії мої!

Се вже їду в Швейцарію. Завтра або позавтрьому напишу. Плани мої всі ті самі, що в листі до папи. Почуваюся здоровою, інакше не поїхала б. Пишіть мені poste restante, бо нудно без звісток від вас. Цілую всіх. Лілі і мамі не пишу, бо не знаю, де вони.

Леся

Лілі таки написала, а мама не любить одкриток, листа ж тепер нема як писати.

Дуже прошу папу дійти ладу з нарисами Кобилянської. Чи їх прийняли в «К[иевскую] ст[арину]»? Автор допитується, а я не знаю.

20 травня 1902 р. Сампірдарена 20.V 1902, Sampierdarena

Лілеєнько!

Може, ти вже й не [в] П[етер]бурзі? Але все одно обізвусь. Се я вже виїхала з С[ан]-Ремо. їду в Берн і в Цюріх радитись з знаменитостями про дальші перспективи курації,[4] чи здоров'я. Почуваюся здорового. Але приливи ще бувають і кашель часом з'являється. Лікар в С[ан]-Ремо казав, що треба ще зими зо дві виїздити, а літом можна дома жити. Оце ж я тижнів зо два побуду в Швейцарії] (щоб не гнатись і не томитись), а потім верну в Геную і поїду морем в Одесу (морем їхатиму 17 днів). Буду в Києві між 7—15 ігоня, там не забарюсь і поїду в Зелений] Гай. Отже, через місяць — до побачення, Giglio bel-lissimo! [1] Леся

221. ДО М. ГАНКЕВИЧА

5 червня 1902 р. Середземне море, Статок «Entella», Navigatione пароплав «Ентелла» Gener[ale] Italiana[2], 5. VI 1902

Високоповажаний товаришу, посилаю Вам переклад новелки п. Розенбаума. Він просив, щоб йому потім оді-слали сей переклад, як тільки буде вже манускрипт непотрібний в друкарні, бо він хоче поробити зміни в російському] тексті відповідно моїм поправкам в перекладі. Його адреса: United States (America), New York, 171 E. Broadway (East), M. Rosenbaum [3]. Будьте ласкаві зробити так, як він просить. Коли б до «Волі» ся новелка не надалась, то автор просить віддати її «Молодій Україні».

Я пошлю Вам ще з дороги дальші переклади з де Амі-чіса. Писатиму на перестанках, а то для друкарів отаке тремтяче писання, певне, не дуже приємне. Та й Вас прошу вибачити мені сю дряпанину, але хочу завтра раненько з Неаполя відправити, бо вже й так спізнила. Хотіла в Швейцарії викінчити, але втома

подорожня і всякі клопоти не дали. Оце пишу на морі, доїжджаючи до Неаполя, статок трошки хитає і значно трясе, через те і писання таке хороше. Коли схочете щось написати мені, то хіба

[1] Найпрекрасніша лілея! (італ.) — Ред.

[2] «Ентелла», Головне судноплавство Італії (італ.).— Ред.

[3] Сполучені Штати (Америка), Нью-Йорк, 171 А. Бродвей (Схід), М. Розенбаум (англ.).—Ред.

на таку адресу: Constantinople, Navigatione Generale Ita-liana (C° Florio-Rubatino), bastimento «Entella», L. Kos-satch \

Тим часом моє поважання і привіт.

Л. Українка

222. ДО РОДИНИ КОСАЧІВ

7, 8 череня 1902 р. Палермо Piroscafo «Entella», Navigazione Generale Italiana, 7.VI 1902, Palermo

Любії мої!

Питала я скрізь листів: і в Генуї, і в Неаполі, і в Палермо, але нігде нічого не отримала. Дуже мені то сумно взагалі, а надто після звісток, що Оксана#недобре почувається. Ну, ще в Генуї і Неаполі я думала, що то я, може, збила тими бернськими сумнівами (чи не зостатись в Швейцарії і т. і.) та що то мені через те не пишуть або знов, що листи розминулись зо мною. Але тепер вже починаю турбуватись. Вже міг би бути лист в відповідь на мій з Цюріха... Може, ще завтра буде. Коли не отримаю нічого і в Катаньї, то пропаде до решти той веселий настрій, з яким я їхала до Неаполя. Я не прошу писати в грецькі порти, бо, кажуть, туди листи ніколи не доходять в свій час, а вже прошу просто в Константинополь писати на адресу парохода (в початку листа). Але таки в Константинополь], не в Одесу, бо то буде занадто довга пауза.

8.VI. Була знов на пошті, дістала листа, але не з Києва... Пожду, значить, до Катаньї — ке хочу думати, що й там не діждусь.

Се вже п'ятий день, що я їду. І, дивна річ, ще нігде не було мені дуже гаряче,— всі кажуть, що тиждень тому назад було б навіть холодно. В Неаполі було якось туманкувато, через те колорит і контури неясні і не такі гарні, як я сподівалась (а може, я вже занадто великого сподівалась!). По-моєму, наприклад], пейзажі Lago Mag-giore[235] кращі від неаполітанського; то правда, що я не була, може, в найкращих місцях (Castellamare [236], Sorrento[237]), а на Везувій і на Капрі де варт було, казали мені, їхати в такий не досить яскравий день; я багато часу потратила на руїни Помпеї, але не жалую, бо то, здається мені, річ єдина в світі і надзвичайно цікава. Ми таки мало стояли в Неаполі (від рана до

5-ї год[ини] по обіді), але, може, то й добре для мене, бо інакше трудно було б утриматись, щоб не бігати і не втомитись. Зрештою, я тепер вже не бігаю стільки, як тоді по дорозі в Сан-Ремо, бо вже навчилась їздити трамваями в незнайомих місцях, та ще, крім того, не ходжу по музеях, так що не томлюся.

Отож я тепер в тій Сіцілії, про яку Жевакіи розказував. Гарна сторона, загальний колорит рожево-золотий, він якось надто гармонізує з маврітапським стилем сливе всіх церков і більших будов у Палермо. Я чогось не сподівалась, що тут такі великі міста, у сій «країні бандитів і вендети». Тим часом сіцілійці (оті «бандити») показуються далеко гречніші і лагідніші від неаполітанців. В Неаполі так шарпають, ловлять за поли і набиваються з усяким поганим дріб'язком, що єдиний спосіб відчепитись, се бігтп, ні на що не дивлячись, махати руками і кричати: «No, no, по lasciami la pace!!» [238] В Палермо зовсім інакше, люди надзвичайно гречні, спитати їх дорогу, то ще й проведуть до самісінького пункту, куди треба, не чіпляються, не лізуть в очі. Тут я і мову розумію, а в Неаполі сливе нічого, такий там діалект. Компанія моряків на нашому пароході всі палермійці; я вже з усіма познайомилась, бо ми обідаємо за table d'hote усі разом — пасажири і паро-ходний персонал; зрештою, пасажирів мало: в 1-му класі ні одного, в 2-му, окрім мене, ще одна молоденька грекиня та двоє росіян (з росіянами мало знаюся, бо якісь несимпатичні) , ще двоє греків в 3-му класі — оце всі, що їдуть далеко, а то бувають італьянці на малі переїзди. Мені зовсім не нудно: розглядаючись на краєвиди (здебільшого ми їдемо ввечері і вночі, а стоїмо вдень до 5— 7-й годин), то знов сплючи (чогось страх багато сплю тут!), якось не завжди навіть маю час і охоту читати, та й до листів щось пе дуже охота бере, отак все більше dol-ce far niente [239] займаюсь, лежачи на верхнім помості. І ще дивна річ, скільки їм, а все трошки голодна, у всяку годину можу їсти *— се вже така форма морської хвороби, певне! Відколи на морі, не кашляю зовсім, ніщо пе болить, про безсоння і думати забула! Якби ще не Briefkrank-heitto було б ідеально добре, але вже, видно, па світі не бу)ває нічого ідеального... Мені з думки не сходить Оксана з її істерією, часом така турбота за неї бере, що і сі эолото-рожеві пейзажі темніють. Вже в тисячу раз краще, коли я сама слаба! Ах, та що вже говорити!..

Знов, певне, будете дорікати, що я нічого не вміла описати. Та справді, якось я того в листах не вмію, при-йшлось би хіба дуже довгий лист написати. Нехай уже розкажу, що кому цікаво буде. Хутко побачимось.

Ну, піду потрактую з моряками, щоб одвезли листа на берег, певне, одвезуть, бо ще дві години до відчалу, а ні, то вже завтра в

Мессіні відправлю.

Бувайте здорові та пишіть мені і в Константинополь], і в Одесу, на бога! Цілую міцно, міцно всіх.

Ваша Леся

223. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

11 червня 1902 р. Катанья Catania, 11.VI 1902

Люба Лілея, я не поздоровила тебе з іменинами, бо різні стилі календарні збили з толку. Прийми се поздоровлення. Бувай здорова! Спішусь одправити, поки ще не в «Азії». Па!

Твоя Леся

224. ДО О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ

3 липня 1902 р. Гадяч г. Гадяч, Полтавской губ.,

хутор Зеленый Гай, 20.VI 1902

Хтось любий, може, й зовсім уже нагнівався? Бо чиясь карточка застала когось у Києві, а хтось не відписав. Але то хтось був так заморочений у Києві, що навіть і на карточку не міг здобутись. Та ще й утомлений був дуже. Отож хтось як виїхав ще 20 мая (н. ст.) з Сан-Ремо, то тільки 20 іюня (н. ст.) приїхав в Одесу; бо він одбіг у Швейцарію, як хтось знає (via[2] Женева, Берн, Цюріх,

[1] Хвороба листування (нім.)— Ред.

[2] Через (лат.) — Ред.

Люцерн і потім вниз до Генуї через озера і Готарську дорогу), а потім у Генуї пустився на море та й плив

17 день. Набачив усякого дива: і снігові гори, і сині та зелені озера, і Рейнський водопад, і Неапольську затоку

з Везувієм, і мертве місто Помпею (то щось єдине на світі, таки справді), і золотисто-рожеву Сіцілію, і святий Акрополь атенський — престол вічної краси, і білу Канею, і безліч островів самоцвітних — цілий веселий світ, і Смір-ну — місто барвистих тканин, що виткані на взірець самої околиці, і фантастично гарний Константинополь... а поміж усім тим море, 'море і вічна пісня хвиль... Вражень було багато, та чогось не писалось про них, так що я тільки карточки з дороги посилала (половина їх, як тепер бачу, пропала), а то все було то втомлюся від біганини по якому місті, то спати хочеться від колисання на морі, то просто якось dolce far nienle не дає писати. В Одесі були прикрості: суворий огляд на границі, негода і те, що нікого з приятелів не застала вдома. В Києві застала з родини тільки татка (потім над'їхала братова і пробула зі мною три дні), їздила за місто до Драгома-нових (Рада при мені виїхала до Парижа складати іспити з французької мови і літератури, аби мати офіціальний учительський диплом), бачила Черняхівських, Стешенків, Старицьких, Лисенків, Матушевського і Квітку (обидва комусь

кланяються), та ще зо два знайомих і Труша теж, зрештою, мало людей, бо в Києві мало хто літом сидить. Татко мені сказав, що чиїсь нариси «Киевская старина» не може умістити, бо під її програму не підходить (татко багато сперечався проти того, але нічого не вдіяв). Досі хтось мусив отримати нариси, бо татко мав їх відправити комусь в день мого виїзду. Дуже мені прикро, що так воно випало, але що вже з ними робити?

У Києві хтось просидів цілий тиждень, хоч думав було спочатку всього два-три дні пробути, отак то за різними справами, то за братовою запізнилась. Але то, може, й ліпше, бо в Зеленому Гаю тільки за день до мого приїзду настала погода, а то все йшли дощі, вогкість і зимно діймали. А хтось і так уже трохи застудився, приїхавши, спочатку на Сирці (у Драгоманових),— то такий собі хутір в лісі, от як і Зелений Гай,— бо там увесь час ішов дощ і спати трапилось у вогкій хаті; а потім дорогою ще трохи простудилась на тих нічних пересіданнях, так що тепер кашляю і горло болить. Але то так собі, невеличка простуда і мусить хутко минути, а взагалі всі кажуть, що я дуже поправилась і поздоровшала, та я й сама те почуваю. Мені в Швейцарії лікарі казали, що мені дуже мало бракує до цілковитого видужання, що вже той процес катаральний, який був, минув, тільки ще деякі сліди лишились, так що треба уникати простуди, виїхати зимою знов десь на полуднє, та вже можна сподіватись, що буду цілком здорова. Дозволили мені працювати (не більше як 6 год[ин] в день, а ввечері не писати і нічого поважного не читати) — Є̀е дуже багато для мене значить, і я певна, .що так я далеко ліпше почуватимусь і фізично, і морально. А роботи маю досить, аби лише сила.

От як поїду знов на зиму, то, може, й Оксаночку візьму, бо вона щось розкисла. Весною було дуже захорувала на нерви (істеричні напади, безсоння і т. ін.)ч, та й тепер ще нездорова, якийсь пригнічений настрій і прикре відношення до всього і до всіх, але все-таки вже йде на поправку. Тільки я гадаю, що ліпше забрати її на зиму, бо я бачу, що їй київське життя не пасує.

Решта яашої родини здорова і добре мається.

Ліля вже тут, покінчила іспити і поправилась на здоров'я, а то теж трохи зимою хорувала. Ліля і всі наші когось вітають. Чекаємо в гості брата, Кривинюка і Квітку, татко теж, певне, на місяць приїде. У нас в новій, недавно збудованій, хатці мешкають Трегубови, а на долині якісь учительки найняли помешкання. Людей чимало, і нудно не буде, але мені бракує хтосічка. Нехай хтось пите, а хтось не буде мовчати. Як там у когось дома? А може б, хтось таки приїхав?

Нехай хтось вибачить за якийсь такий безладний лист, але я

ще не оговталась з дороги, та й спішуся, бо страх багато маю листів на черзі. Прошу привітати родину і знайомих.

225. ДО О. 10. КОБИЛЯНСЬКОЇ

16 жовтня 1902 р. Київ Київ, -■ 1902

X

Як мій хтось дорогий може думати, що хтось гнівається на нього? Сам — якийсь, та ще й гніватися мав би?! Хтось отримав обидві карточки від когось у Києві, та не відповів, бо саме збирається виїздити, то має клопоту багато і так якось час розірваний то людьми, то справами. Тепер однак, хоч до виїзду два дні лишилось, маю більше часу вільного, бо вже справ менше. А як чиясь перша картка прийшла, то хтось був дуже розшарпаний, бо ще тоді Оксаночка була дома, та саме радилась з лікарями, що з нею робити,— її нерви за літо не дуже-то поправи[и] лись і нам всім неможливо тяжко було витримати з її нервовими капризами. Отож ми з Лілею бігали до лікарів і вдома старалися все врядити, як вимагали лікарські приписи. Все те забирало часу й енергії багато, бо хтось собі здумати не може, що то за кара божа глядіти ва істеричними та ще розпещеними людьми, ми обидві, я і Ліля, самі вже мало не дійшли до такого або й гіршого стану, як Оксана. Нарешті лікарі порадили їй змінити оточення і виїхати на село в якусь родину, де був би порядок і де сама хвора узнавала б чийсь авторитет. На щастя, її запросила до себе на село наша старша тітка, що, власне, дуже добрий порядок в домі провадить і має авторитет перед Оксаною. Се вже тиждень як Оксана там, і пишуть, що там їй ліпше і що поводиться вона далеко нормальніше. То й гаразд! Хутко по Оксані виїхала Ліля до Петербурга. Бідна, дуже не хтіла їхати на північ! Мала охоту кудись до Австрії на університет вступити, та що ж, коли у Вас чужинок інакше як на госпітанток не приймають і докторату не дають, а без того Лілі не можна було б потім в Росії державні іспити складати. Отож забралося бідне та й поїхало в Петербург],— досі вже там. Не стільки вона відпочила за літо, скільки намучилася, не знаю, чи стане сили й на добру науку та*роботу... Се літо таки дорого нас всіх коштувало (не матеріально, звісно).

Я було думала раніш від сестер виїхати, але зосталася, щоб уже знати щось напевне, як буде, бо все-таки думала, що, може, візьму з собою Оксану (лікарі відрадили брати). А тепер уже випадкові причини затримали. Маю вже паспорта і все на дорогу, отже, в суботу (5— 18.X) виїду на Львів— Відень, знов до Сан-Ремо на. всю зиму. Не почуваюся тепер слабою, а таки поїду, бо лікарі радять, «для певності» ще й сю зиму перебути в Італії, бо таки мені там значно помогло. Сього року буде не так сумно на

чужині жити, бо я вже настільки здорова, що можу працювати. Маю роботу і «для душі», і «для хліба».

т

Власне, «для хліба» писатиму статті у великий російський] журнал «Мирˆ божий», статті такого характеру, як я до «Жизни» писала, і платитимуть мені за них по 80 рубл. від аркуша. Тільки писатиму не щомісяця, а може, на два місяці раз, бо воно і втомно було б, та й журнал той не має постійної рубрики критичної, але обіцяв «від часу до часу» охоче приймати мої статті.

От і всі новини про когось білого. А комусь чорненькому скажу, що його «За готар» хутко буде надруковане в «К[иевской] с[тарине]». Хтось те оповідання читав і дуже собі вподобав, а давано було комусь читати рукопис для того, щоб хтось пояснив деякі незрозумілі слова (гуцульські). Отож хтось чорненький має хутко отримати і гроші.

А тепер хтось когось щось просить. Чи не міг би любий хтось виїхати напроти когось днів на два до Львова? Може б, там родичі той час самі справились би. Хтось буде у Львові від неділі до середи, а там рушить до Відня і далі. Хтось би з охотою заїхав до Чернівець, та час і гроші не вистачають, бо треба ще буде у Відні та в Мілані забавити конечне для залагодження справ літературних (з огляду на нову роботу), а що вже й так виїжджаю не рано, то боюся, щоб знов така негода в дорозі не захопила, як торік, коли хтось ледве не застиг від студені у вагоні і приїхав до Сан-Ремо застуджений.

Чи хтось зможе приїхати? Як зможе, то нехай просто приїде і довідається про когось в Товаристві, а як ні, то нехай напише комусь до Товариства (Чарнецького, 26), щоб хтось даремне не ждав.

Комусь дуже прикро, що не може до Чернівець заїхати, але жне може.

Хтось уже далі не пише, бо пора знов до роботи. Але хтось комусь буде в Італії часто-часто писати, хтось побачить.

І хтось когось любить і ніколи на когось не гнівається,

і не гнівався, і не буде гніватись. Хтось кланяється св[ятій] Анні і всій шановній родині, а когось цілує і гладить і так, і так... і ще так...

Хтось

Чорненьку дітинку хтось цілує і дякує за пам’ять про когось.

23 жовтня 1902 р. Львів 10(23).X 1902\

Люба мамочко!

Оце ледве вибрала часинку, щоб написати, а то все то люди; то так що-небудь — бігти куди, абощо. Приїхала, звісно, зовсім добре, нічого мені не вкрали і ніяких слу-чаїв не було.

Тут довідалась адреси Кр[ивинюка] (Taborska ul., № 3, u Novacek Josa *). Дуже він запрошує мене листами до Праги, та я таки певне не буду, що досить воно вбік. У всякім разі сьогодні виїжджаю до Відня і якщо там так само хутко і дешево справлюсь, як тут, то може, таки буду на день або IV2 У Празі (туди з Відня 6 г[один] їзди Schnellzug'oM), тільки все ж навряд. Була у 0[льги] Ф[едорівни] (гроші віддала). Далеко дуже той дім, аж за містом. Місце гарне і хата нічого собі (я, звісно, суджу по виду, а чи практично збудовано, того не знаю), вони вже там живуть (ul. Poninskiego, 4[2]), ледве устроїлись, в хатах дуже порожньо. 0[льга] Ф[едорівна] не то щоб слаба, але й не робить враження здорової і говорити з нею дуже трудно, через її дражливість і несподіване стрибання з теми на тему. З її чоловіком ми говорили чимало, все в границях гречності, ні до чого, звісно, не договорились. Запевняє, що, незважаючи на критику д е т а л і в, він зостається все таким самим прихильником, як і раніш... Нехай і так, але й на тутешніх людей його виступи остатні роблять таке саме враження, як на нас. Ну, та про се потім, тепер дуже не маю часу.

Я не простудилась і не втомилась, взагалі маюся добре. Бувай здорова. Міцно цілую тебе, і папу, і Кунтю, і

Гусика.

Твоя Леся

227. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

24 жовтня 1902 р. Львів 24.X 1902

Лілея моя!

Пишу на вокзалі, ждучи поїзда до Відня. Ледве вибралась з Києва, все були перешкоди. Тут вже холодно до-

[1] Таборська вул. № 3, у Новачка Йозефа (чеськ.).— Ред.

[2] Вул. Понінського, 4 (польськ.).— Ред.

сить, треба спішитись. Позавчора в 3 г[одини] приїхала, сьогодні в 3 г[одини] виїжджаю. У Відні буду недовго, днів 2—3, — як покінчу справи, так і далі. Маю охоту до Праги, і дуже просять, але вже навряд. Будь здорова. Пиши.

Твоя Леся

228. ДО РОДИНИ КОСАЧІВ

2 листопада 1902 р. Сан-Ремо San Remo, villa Natalia,

Corso Cavallotti, 2.XI 1902

Любії мої!

Вчора ввечері (в 5 г[один]) приїхала я в С[ан-]Ремо, та вже не могла зараз написати, бо не випав час: поки роз-ложилась, повечеряла і т. і., то вже й спати схотілося з дороги. Та й тепер не писатиму довго, бо ще втома подорожня не минула. Хоч їхала я з чималими остановками, а все-таки поки людина не встановиться на стало, то щирого спокою немає. Як я писала зі Львова, так і

виїхала, пробувши тільки один цілий день і дві ночі. Там було холодно і сніг ішов, отже, хотілося скоріш утікати, тим більше що справ не було багато. Бачила я там Богдана Комарова, що вже ходить до Львівського] університету],— постаршав і споважнів так, що я аж не пізнала його. У Відні я жила у брата і братової Кобилянської. Пробула аж чотири дні, бо перший день через втому нікуди не ходила і півдня проспала (дуже тепер тісно в австрійських вагонах, так що спати зовсім неможливо), другого дня була неділя, отже, скрізь все було зачинене, навіть до Nothnagel'a [240] я даром проходилась. В понеділок записалась у Noth[nagel'a], але у чергу не попала, а попала тільки в середу. Nothnagel мені сказав, що я ще не зовсім видужала від катару і що добре роблю, їдучи в S[an]Piemo, бо все одно, певне, прийшлось би зимою виїхати, приписав мені tiocol[241] і другі ліки (що звичайне при слабостях в легких приписуються), розказав, де я можу гуляти в S[an]Remo (якраз там, де я живу, на східнім березі), а де ні, і дав записку до мого лікаря з якимись

настав леннями. Отож віденське світило дивиться на мене трохи менш оптимістично (хоч і каже, що я таки можу радикально поправитись), ніж швейцарські. Хто зна, котре 8 них має рацію, а може і всі, бо, може ж, я при виїзді звідси літом була в ліпшому стані, ніж тепер, після дощового, холодного літа і осені та після нервової втоми, на яку ми всі маємо чимале право сього року... Все-таки і Nothfnagel] каже, що стан мого здоров'я нічого собі (passable), тільки що на його ще не можна зовсім впевнятись, а треба таки ще стерегтись.

Справила я у Відні і всі літературні справи, записалась в бібліотеку (будуть сюди посилати книжки за

2 Gfulden'a]1 в місяць з пересилкою на мій щот), запевнила собі посилку безплатну газети «Zeit» 2 (куди мене запрошено співробітницею), була у писательки Delle Grazie 3, ну, словом, все, що треба, справила. Та ще і в Burgthe-atr'i4 на найновішій п'єсі була (буду про неї писати, то слід було піти). В середу рано виїхала з Відня. У Венеції на сей раз не спинялась (проїхала повз неї вночі), в Мілані спинилась на 5 год[ин] (від поїзда до п[оїзда]), щоб записатись в бібліотеці італьянській, і вже нігде там не бігала, нічого не оглядала, бо я вже й так там двічі була, та й цікавостей там мало. В Генуї переночувала, щоб не в'явитись до Садовських серед ночі та не збивати тривоги, а виїхала вдень і отож у 5 г[одип] вечора була тут. Тут літо ще куди не скінчилось і всі мешканці villa Natalia возяться в саду, копають, садять, поливають. Путя збирається сьогодні купатись в морі, бо гаряче (+ 25°), всі ходять в батистових блузках і солом'яних шляпах. Після віденської мокрості і туману се вдвоє приємно. Взагалі

проти Австрії мені Італія, а надто Сан-Ремо, здається «дома»: тут і тепліше, і привітніше і природа, і люди. Всі мене прийняли як рідну. Хата у мене та сама, що й торік, і все по-торішньому.

Всі вам кланяються. Кінчаю, пора. Цілую міцно, міцно всіх!

Леся

Як мається Оксана? Напишіть скоріше.

[1] Гульдени (нім.) — Ред.

[2] «Час» (нім.).— Ред.

[8] Делле Граціє (італ.) — Ред.

[4] Міськім театрі (нім.) — Ред.

4 листопада 1902 р. Сан-Ремо San Remo, villa Natalia,

Corso Cavallotti, 4.XI 1902

Лілеєнько моя!

Обіцяла я тобі одкритки з дороги посилати, але й того не дотримала. З моєю розтріпаністю то не завжди можна пам'ятати, щоб у свій час купити, написати і відправити одкритку. Розтріпаності помагало ще й те, що страх я була заклопотана увесь час (в дорозі я пробула більш тижня), хотілось як можна скоріше покінчити справи, щоб вибратись з австрійської мокрості, снігодощу і туману. У Львові було холодно, та хоч ясно, там я пробула всього один цілий день (а то ще вечір по приїзді і ранок перед виїздом), там справилась хутко, бо там все близько, при купі. Жила у діда,— він досі не може помиритись, що ти йе хотіла спинитись у нього, як приїздила. Я надіюсь перетягти знов на його сторону дядину, а то добрі приятелі таки чимало попсували їх відносини. Я ж думаю, що нам у львівські сварки нема рації встрявати, бо то здебільшого навіть не принципіальні, так собі «бабські» сперечки. Я трималась «межипартійного» станови-ська, через те всіх бачила і з усіма говорила. Гриць тобі кланявся. Він славний хлопець, і з ним добре мати до діла. Кланявся теж Богдан,— він ще трошки depayse [1] у Львові і при його тихості, певне, ще не хутко попаде в триб життя, але так на вид виріс (не стільки виріс, скільки обріс), що я його таки зовсім не пізнала, зустрівшись. Все-таки не жалує, що подався у Львів. Казав він (та й Люб[ов] Бол[еславівна] мені до Відня писала), що Марга-рита вже одужала (без операції), тільки анемія і нерви дуже її діймають; у Віри вже є другий син. Зрештою, ти про них, певне, знаєш.

У Відні я пробула 4 дні (жила у брата Кобилянської),

бо мала багато справ. Познайомилась де з ким з віденських літератів; попала між співробітники газети «Zeit»; була в театрі на новій п'єсі з артистичного життя (гарно грали, а п'єса неважна); записалась в бібліотеку, так що мені тепер сюди всякі книжки посилають (тутешні бібліотеки всі дуже нікчемні); купила собі

дуже порядний костюм для гуляння за 10 гульденів]; була, нарешті, у Noth-нагеля, і він мені сказав, що я зовсім недаремне їду в Сан-Ремо, бо мені таки ще треба коруватись, і до повної поправки ще, певне, з рік мине. Стан легких passable (нічого собі), але вимагає уваги й обережності. Працювати можна, але теж осторожно (я заміряю працювати не більш 6-й год[ин], з великими паузами, і не ввечері, і не в хаті).

їхала я з Відня з переривами. Спинилась на 5 год[ин] в Мілані (для бібліотечних справ) і на ніч в Генуї, 1.XI (нового стилю) була вже в Сан-Ремо. Тут мене прийняли по-рідному і взагалі після митарств подорожніх мені здалось, що се я «додому» приїхала. Я таки дуже рада, що маю тут таке добре пристановисько. Хата у мене торішня (найліпша в домі), надвірних робочих кабінети аж три (над морем, в саду і на найвищім балконі), сього року вони з більшим комфортом уряджені (понапинані брезенти і збудована альтанка, столів у мене три), так що я все могтиму робити надворі. Погода тепер чудова (+ 25° цілий день), я ходжу в літній хламиді (дуже рада, що її взяла), а на вулиці в літній шляпці і в самій сукні. Вчора був трохи вітер, а то всі ці дні не було і сьогодні нема, повітря м'яке, море ледве-ледве гуляє (в п'яти кроках від мене),— все як не може бути.

Почався лічебний триб. Я зважилась, і вийшло, що на 3 kilo менше важу, ніж до виїзду звідси (мама, значить, даремне казала, що я дома більше поправилась, ніж в Італії). Проте, вислухавши мене, лікар сказав, що в легких нема хрипу, тільки ще певна слабкість дихання, взагалі ж не гірше, навіть ліпше, ніж було весною. Значить, схудла я так собі, не в залежності від легких, та воно, правда, і було таки від чого, помимо легких...

Дорогою від негоди, протягів і найгірше від диму в тунелях напав мене кашель, але тепер вже минає. Зрештою, почуваюся добре і маю енергію, а се найголовніше. До роботи ще навсправжки не бралась, була втомлена з дороги і листів мала багато писати (та й тепер ще маю). Оце на перших порах понаписую-таки листи, а потім буду переважно одкритками відбуватись, бо інакше не ставатиме часу на роботу.

Ну, Ліцику, напиши, як маєшся, чи незгірше заморилася в Петербурзі, ніж дома. Страх досадно, що таке то

бі літо було... Хотіла я дуже заїхати в Прагу, та не випало через негоду і через кружність (прийшлось би ще днів

зо три в Австрії пробути). Може, вже на поворіт. Та то ще далеко.

Будь здорова!

Пиши одкритки, коли часу мало. Цілую тебе міцно, моя

рожево-золотая.

Твоя Леея

Тут всі тобі кланяються. Вони всі здорові, садять і поливають і маються незгірше. Тільки у М[аланьи] Ф[оми-ничньг] Митька знов слабий, і вона журиться.

230. ДО О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ

14 листопада 1902 р. Сан-Ремо San Remo, villa Natalia,

Corso Cavallotti, 14.XI 1902

Чи хтось на когось не гнівається, що хтось (натурально, білий) все такий подлий остатніми часами? і не пише і навіть адреси не шле! Нехай хтось дорогий вибачить. Хтось у Львові і в Відні все одно що в котлі кипів, такий був заклопотаний. Як не біг нікуди, то думав, куди ще має бігти і не мав часу нічим іншим зайнятись. Чиясь братова може посвідчити, що то так було. Чийсь брат і братова когось дуже гречно вітали і хтось справді чується їм обов'язаний за їх гостинність, п. Євгенія навіть в орудках помагала комусь, а то дуже багато значило, бо хтось в таких речах сам трохи безпорадний.

Хтось тепер має перед собою стільки всякої і літературної і хатньої роботи, що... аж майже нічого не робить через heilige Furcht[1] перед такою масою. А листів-лис-тів... БожЫ

Хтось у Відні справив собі все, що хотів, і бачив, кого хотів, тільки М. Е. Delie Gracie не застав дома, а дуже хотів з нею бачитись, бо то цікава і симпатична пмсателька. Оце згодом напишу до иеї. Був хтось і в професора Nothnagel'a, і той комусь сказав, що хтось таки ще пе зовсім здоровий і мусить пильнуватись, але все ж passable і, певне, за рік.видужає зовсім.

Комусь таки се літо трошки зле випало на нерви та й хтось трохи схуд (на 3 кіло), то тим і менше поправився, ніж би міг. А проте нічого, маю енергію і чуюся не зле, відколи той плевричний біль (пу> тут по приїзді когось 8 тиждень мучив) минув. Правда, що то тут тепер чудово гарно і ясно, і тепло, то сором було б матися зле. Мешкае хтось в тій самій хаті і в тих самих обставинах, що й торік. Товариство те саме, тільки що на місці матері господаря єсть його тітка, а панна, моя торішня сусідка, ще не приїхала. Тепер тут саме цвітуть хризантеми і вряджено їх виставу — я таких гарних ~ще в житті не бачила.

Як же там мені хтось мається? Чи всі здорові в родині? Чи хтось тропіки поліпшив настрій? Що хтось пише? Чи надрукований вже чийсь нарис в «Киевск[ой] старене]»?

От як хтось когось запитаннями засипав! А сам мусить на сей раз не дуже розписуватись, бо таки масу писання перед собою має, а дозволено йому працювати тільки 6 годин на день і то в трьох «ратах». Тільки мій хтось нехай не думає, що комусь уже не

буде часу відповідати, як йому напишуть. Вже довше чи коротше, а хтось таки все якесь слово знайде, бо любить когось і хоче з кимсь говорити. Комусь так жаль, так жаль, що когось у Львові не бачив... Нам би таки треба, та й треба, та й ще треба побачитись. Па! Чорненькому хтось хутко пошле картку, тільки от зараз не має, то так здоровить.

Св[ятій] Анні і всій шановній родині мій привіт. А комусь паси[...]

Хтось

231. ДО М. М. КОМАРОВОЇ-СИДОРЕІКО

16 листопада 1902 р. Сан-Ремо

...Тут і сором було б слабувати, так чудово тут і на землі, і на морі. Сади всіма квітками процвітають, небо синіє, зовсім безхмарне, сонце світить і гріє, як улітку, а море аж вабить — таке хороше. Я оце пишу надворі, на високім балконі, звідки всю затоку і все Сан-Ремо видко, і пальми, і вілли, і нагірні церкви, і всі гори. А господарі мої внизу в саду квітки поливають.

232. ДО В. М. ГИАТЮКА

17 листопада 1902 р. Сан-Ремо San Remo, villa Natalia,

Corsa Cavallotti, 17.XI 1902

Високоповажаний добродію, ось посилаю обіцяні вірші. Все ніяк не могла зібратись переписати їх. Згодом можу прислати ще, коли треба, а на сей раз, може, й досить?

При такій нагоді запитаюся, чому мені не посилають «Вісника»?

Чи забувають, чи я не заслужила? Як не заслужила, то, може, ще згодом заслужу, а тим часом прошу посилати «в кредіт». Буду жити, буду працювати, то відплачуся, а як ні, то — «остави нам долги наша, якоже и мы оставляєм должником нашим»...

Прошу передати мою велику подяку проф. Грушев-ському за прислану книжку.

Мій привіт редакції і адміністрації. Бувайте здорові!

З поважанням

Л. Українка

233. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

8 грудня 1902 р. Сан-Ремо З.Х11 1902

Giglio miol

Я здорова і благополучна, але теж зайнята, через те оце пишу картку. Тут тепло, страх. Я вже погладшала сливе на kilo. Addio e tanti saluti[242].

Леся

234. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

17 грудня 1902 р. Сан-Ремо 17.XII

Giglio carissimo! [243]

Писатиму хутко, а тепер саме кінчаю статтю для «М[и-ра] бож[ьего]», то ніколи. Оксані написала. Радуюсь за неї дуже, тільки боюсь, коли б її знов не затягло в Київ (мама тепер в Запрудді) — се було б ще зарані! Ну, та, може, тьотя надоумить поберегтись ще. Оксану сподіваюсь в гості і запрошую.

Я здорова і стережусь. Васі e saluti[244].

Твоя Леся

23 грудня 1902 р. Сан-Ремо 23.XII 1902

Cher Maitrel

Відсилаю Вам з подякою позичені книжки, бо вже ско-ристала з них,— саме оце викінчила статтю про Коноп-ніцьку до «Мира божьего» (ad panem et aquam [1] робота). Тепер який час можу собі дати спокій з російщиною та писатиму щось ad animae salutem [2]. Взагалі за роботою діло не стало, коби здоров'я, а воно в остатні дні взяло та й схибило трохи. Ну, та поправиться!

В яку Ви сумну струну вдарили в своєму «З дневни-ка»!.. Мала я навіть охоту щось Вам з того поводу написати та вже дам спокій, бо, може, Вам і не дуже потрібні мої «відгуки»...

Будьте здорові з європейськими святами. Щирий привіт всій Вашій родині.

236. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

29 грудня 1902 р. Сан-Ремо 29.XII 1902

Лільчику мій дорогий!

Оце ж я таки листа тобі пишу, а то що ж усе одкрит-ки! Се я, звісно, не для того кажу, щоб ти не мала мені одкриток посилати, ні, як не маєш часу, то краще не томися листами, а піди погуляй. Я ж не то що абсолютно, а тільки релятивно не мала часу — винен був «6-годинний робочий день», якого я старалась дотримуватись і хотіла помістити в нього всю щоденну писанину, з листами у compris [3] та з найтруднішим читанням (діловим). А чому вийшло так, що я деяким менше близьким людям писала, а тобі ні? Тому, що тобі все хотілось якось «настояще» написати, а як прихапцем, то, здавалось, уже все одно, що хватаний лист, що одкритка.

Се хутко два місяці, як я тут. Перших тижнів два більш того що невиразно прокалатались, без замітної роботи, тільки з прелімінаріями її в формі читання. Далі я взялась до писання, далі надійшло трохи редагування, далі

[1] Для хліба і води (лат.).-ˆед.

[2] Для спасіння душі (лат.)ˆ- Ред.

[3] Включно (франц.)Ред.

прийшов лист від «Мира божьего» з замовленням юбілей-ної статті про Конопніцьку, от я і взялась до тої статті, а для неї прийшлось перекласти масу віршів (з польського дуже трудно і неприємно перекладати!) і робота зайняла тижнів три і розтяглась на 50 стор. великого формату, а ще посеред роботи я було трошки розкисла (не з причини роботи, а з іншої, більш натуральної і незмінної), то про-калатала скілька день, так і не мала охоти навіть листів писати. Скінчивши статтю, справила всякі посилки до біб -ліотек з замовленнями нових матеріалів до моєї статті in spe про поетесу Делле Граціє, поперечитувала всякі «за-леглості» (у мене за час наглого писання нагромадилось маса всякого матеріалу, що конче слід було перечитати), понаписувала деякі листи, та й досі ще пишу (зрештою, переписка.— се ж робота данаїд!). А се маю знов писати дещо до австрійських, земляцьких і німецьких журналів, так всякі замітки, та ще коли дасть біг вмоститись, то, може, й в італьянську пресу попаду. Тільки все це в границях 6-ти го[дин] в день, далебі! Далі писатиму менше, але мені важно «положити лапки» в ті журнали, куди мене просили або куди я сама впросилась. Чим більше

поважних журналів стоятиме в моєму «формулярі» професіональному, тим легше буде мені надалі здобути собі повсякчас літературний зарібок (a propos, що з тими перекладами для фірми Малих?}, а я маю причини дедалі все більш ним інтересуватись, бо таки матеріальна незалежність єсть одна з поважних підвалин моральної незалежності. Та, крім сих матеріальних «видов», я маю ще й інші і через те «кладу лапки» не абикуди, а тільки на чисті місця, де мої лапки не тільки мені самій послужити мають. Воно таки погано, що укр[аїнський] літератор не може «в своїй хаті» ні шеляга заробити, і се справжній наш хрест — оте оббивання чужих порогів, ще ж слава богу, що я маю як перебирати та вибирати, а інші, то й в калюжу сідають, бо так мусять.

Мені досадно страх, що я все не скінчу своєї літньої роботи. Але я таки працюю і над нею, а се тепер, поки знов статтю до «М[ира] б[ожьего]» почну, може, таки викінчу її. •

Ти не бійся, що я перетомлюся. Я з норми не виходжу, та й лікар потачки не дає, он знов риб'ячим жиром заливає та tiocol'eM засипає, бодай його! І, зрештою, не можна рік у рік по-санаторськи бездільно жити, а треба навчатись «бути здоровою в умовах нормальних», себто в умовах не лежня, а людини. Так? Бо, звикнувши занадто бути лежнем, можна справді дійти до такого, що потім уже найменша робота буде шкодити.

Отримала вчора і я листа від Оксаночки, першого, відколи я тут. Мій лист до неї або розминувся, або пропав, бо вона скаржиться, що я не пишу їй (я їй, власне, двічі писала), і думає, чи не серджусь я3 просить забути «те все* що було літом», і вірити, що вона всіх нас любить. Натурально, я їй зараз написала, що і не сердилась, і не серджусь, а тільки рада за неї і за всіх і Т. і. Кличу її до себе в гості. Вона, можо, й приїде, бо і папа, і мама писали, що не від того, аби вона поїхала з т[ьотею] Єлею і в Мюнхен, і до мене. Тільки псе ж мав що бути «обсуждение вопроса», той фатальний період для нервів всеї нашої родини, що конечне мусить отруїти кожному з нас його най-щиріші бажання і радість від сповнення їх. Наскільки я хотіла, щоб Оксана їхала в Запруддя, настільки я тепер не рада, що вона їде на свята в Київ (боюсь, що не тільки на свята, а вже аж до виїзду за границю — коли він ще вийде з усіх тих «обсуждений»). Я писала і папі свою думку, і самій Оксані, і мамі, та, певне, то так само не матиме впливу, як і твої листи до їх. Оксана згадує в листі до мене, що ти противишся сій її подорожі до Києва, але що вона «не може не їхати» (kurz und gut! !), що хотіла, правда, остатись на ггерші дні свят в Запрудді рада ялинки для замрудських дітей, але мама (вона ж була в Запрудді) «обидилась» за такий замір, отже, «не

варт сваритись із-за пустяків», і Оксана вже поїде празнику-вати в Київ. «Історія нас учить, що вона нічого не учить!..» Знов ті самі «обиди», замість нормального відношення до здоров'я і волі своєї дитини! Знов, значить, будуть і ті самі «обсуждения» з вимотуванням жил обо-юдним, і всякі інші контраданси, а нерви, тільки що сяк-так наладжені,— кріпись! І тут же мама пише мені, що хоч вона несказанно рада за поправку Оксани (вона не могла не признати, що Оксана в Запрудді поправилась до непізнання!), але що вона «Хома невірний» і боїться за тривкість поправки. Раніш мама писала, що в Київ Оксану «тягти» не буде, тепер пише, що Оксана туди «сама хоче», але про свою «обиду» примовчала. O sancta --)г)

[1] Коротко і ясно! (нім.) — Ред.

hysteria! [1] І так робиться жаль при сьому всьому і тих, кого ніяка істерія не навчає, і тих, на кому вона окошає-ться. І чуєш своє безсилля що-небудь в сьому помогти. Ну, що, справді, ми з тобою можемо з далекого краю помогти, коли і зблизька приходилось мало не кров'ю своєю здобувати найпростіші речі для тії ж Оксани, коли і зблизька нам казали: «Не мішайтесь!..» Ще злить мене сей культ празникування, все одно як культ вінчання у людей, що нібито не вірять в те, во ім'я чого установлені і свята, і обряди. Далебі, я сумніваюсь, чи то щире те невір'я і те вільнодумство, бо, щоб не щадить нервів своєї дитини для якихось «культурных переживаний», я того не розумію, в мою логіку то не поміщається.

Властиве, що про се й говорити, коли все одно не по-можеться, та так уже на серці накипіло, що невидержка!

Мама писала мені пару разів (взагалі мені рідко пишуть з дому, а перший місяць і зовсім не озивались) листи з добрим настроєм і врівноважені, одно було мені прикро, що раз у мами пробилось якесь несправедливо напасливе відношення до Кльоні. Воно, власне, було замітне вже й в остатні дні перед моїм виїздом, уже тоді у мами був неприємно холодний вираз в його присутності, одвертання очей, відповіді крізь зуби, закривання себе газетою або книжкою і т. п. «симптоми», либонь, добре знайомі тобі. Се вже, я бачу, починається «ревность материнська», але все одно, може, тій ревності буде далі ще більше поживи, а свого відношення до Кльоні я не зміню, хіба що в напрямі ще більшої прихильності, у всякім разі, не мамині холодні міни можуть нас посварити. Тільки все-таки се прикро, і тяжко, і фатально, що ні одна моя дружба, чи симпатія, чи любов не могла досі обійтись без сеї отрутної ревності, чи що воно таке, з боку мами, ї властиве ж Кльоня як єсть нічим не завинив против мами, навпаки, спочатку він навіть дуже її ідеалізував, та й потім, коли

вже факти значно розбили ту ідеалізацію, то він завжди відносився з повагою і без найменшої прикрості.

Чи пише тобі Кльоня?

Мені він часто пише. Справи його в Тифлісі пішли дуже неважно, і йому знов приходиться дуже задумуватись про той «хліб насущний»., та добре, що здоров'я все немов трохи ліпше. Має він жаль до всеї нашої компанії в Києві, головно до Ради, Дори і Макс[има] Ів[ановича], що ні одно з них не провело його навіть на вокзал при виїзді і взагалі нічим не проявило якогось почуття перед такою справді «безсрочною» розлукою. Признаться, і на мою думку се «дерев'яно» з їх боку, невже ж таки нікому з наших і з Драгом[анових] не було часу хоч на вокзал напикнути, щоб провести приятеля (вони ж з ним ще й на «ти», Рада, і Дора, і М[аксим] Ів[анович]), коли він їде «на погибельний Кавказ»? Правда ж, ти б так не зробила? Я, напр [иклад], не розумію, як би я, бувши здорового, не провела Михаля або Френкеля, не відповідала на їх листи і взагалі «закинула гадку за грядку», раз вони з'їхали з моїх очей. Словом — «не статуїть» і навіть «середам»!..

Оце я пишу, а надворі світопреставлення — цілий день буря грає і дощ лупить! А так же було славно досі! Ну, та мусить же зима якось обізватись і на Рів'єрі, адже кругом сніги і всяке лихо, а в нас тут сади різним цвітом процвітають.

Я взагалі здорова і, головно, далеко енергічніша, ніж торік і ніж літом була, раз тільки три дні бронхіт був та нерви були трохи покапризували, коли-не-коли кашель обзивався, але так нічого особливого, і тепер я маюся добре. Лікар знаходить, що легке моє статкує, що тільки «дыхание слабее в правом легком, чем в левом, но хрипов нет, инфильтрации уже не замечается», взагалі що против торішнього багато ліпше. А все-таки тримає мене під ферулою. Що то якби він бачив мої літні «уклонения от спокойного образа жизни»,— як він своїм сукняним стилем виражається!..

Тут у нас гості: приїхав брат Садовського на поправку, «козерог-козерожейший», як називають його Наташа і Путя за його вдачу «з затоном», або, як сказали б у Ко-лодяжні, «здракувату». Але так він нічого собі чоловічина і проти чужих затону не показує. Пробуде тут 4 місяці. Наїхало в Сан-Ремо ще скілька землячок чернігівських і київських, та все люди розкислені, бо слабі, сливе всі лежать та дихають. Мал[анья] Фом[иничпа] все їх одвідує і, певне, скінчить тим, що сама заслабне, бо не вважає ні на яку втому, недомагання, негоду, а все бігає по отелях, де «страждущие и обремепенные». Наташа теж бігає, але менше, бо її чоловік теж трохи розкис, відколи негода

(він завжди так).

А тепер знаєш що? Пора скінчити та ще на другий раз лишити. Коли не буде трудно, то напиши мені, Giglio шіо, що нового в твоїх планах? Коли б ти не морилась так роботою,— я вже боюсь за тебе, цур і тій науції Цілую тебе.

. . Леся

Мій Лільчик золотий, і рожевий, і іскристий. Так!

Привітай від мене спільних знайомих. Сад[овські] тобі кланяються.

237. ДО О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ

ЗО грудня 1902 р. Сан-Ремо San Remo, villa Natalia,

Corso Cavallotti, 30.XII 1902

Мій хтосічок дорогий що про мене думає? Нехай не думає нічого лихого. Хтось був дуже зайнятий, писав статтю до російського] журналу (для зарібку) про поезії М. Конопніцької, спішився, щоб не спізнитись, і не мав вільного часу на справжні листи. Потім був трошки хорий, маленький бронхіт вчепився, тепер вже минув, тільки хтось ще кашляє, але вже не болить і гарячки немає, то, отже, здоров. Поки не видужав, не хотів писати, бо неприємно під таким враженням. А до того мав трохи ділової та іншої наглої кореспонденції, що зібралась, як «проценти» на довг, за час писання статті (за 2^{i}/% тижні). Хтось же знає, як хтось листи хронічно пише, і все їх винен, і ніяк не одпишеться. І тепер, натурально, має досить того писання в перспективі, але таки сьогодні комусь напише. Чорненькій дитинці хотів картку послати, але не мав картки, а до міста вже давно не ходив,— тут досить далеко від нас до склепів,— сусіди ж мої все люди або хорі, або зайняті коло хорих, то їм не дуже вигідно робити мої орудки. Але, може, сьогодні піду сама, тоді пошлю якесь «море».

До мене ніхто не писав про фотографію для карток, і то мені все-таки дивно, що вже моя «особа» десь в «збірці», а я про те й не знала б, якби хтось не написав. Се не дуже-то чічо з боку «збирачів», я тільки не знаю, хто вони такі, а то б дала їм догану, хоч воно вже тепер запізно для якихсь практичних наслідків.

Якось я читала в «Ділі» про депутацію чернівецьких русинів (в ній і наші спільні знайомі були) до о. Вороб-кевича з нагоди дарування йому цісарського ордера. Може, воно на австрійські звичаї інакше виходить, але нам, українцям з Росії, то дуже чудною і навіть прикрою здається така kaiserlich-koniglich-patriotisch-ruthenische Demonstration бо в скільки-небудь ліберальній пресі у кас навіть не споминають про всякі офіціальні «поступки» пи-сателів, та, правда, що у нас порядні писателі не дуже-то й отримують ордери. Та, здається мені, і австрійським]

українцям нема чого так уже тішитись, аж до урочистого святкування, коли те правительство, що, властиве, за ніщо їх має, кине якийсь там ордерчик «з ласки на потіху». Нехай би ще старіші ходили з такими депутаціями, то ще розумію, бо вони все ж виховані в дусі c[esarsko]-k[r6-lewskim}, а молодші, коли хотіли поздоровити і потішити старого і хорого поета, то могли знайти до того тисячу інших нагод, більше людських, а менше бюрократських. При нагоді хтось може чиюсь думку переказати Сімовичеві, що репрезентував «Молоду Україну» при тій урочистості. У всякім разі, молода Україна (не товариство, а покоління) по тім боці кордону не прилучилась би душею до такої урочистості, за се ручу.

Я не знаю, чи «К[иевская] старина» вже видрукувала чиєсь «За готар»,— перед моїм виїздом обіцяли видрукувати в найближчім числі, але я тут «К[иевской] ст[ариньф> не бачу, а з дому мені про те не написали. Чую, що в «К[иевской] ст[арине]» була «критика» на когось (чорненького), на Кримського і Хоткевича, яко на «декадентів». Мені обіцяють ту критику прислати сюди. Має бути що.сь не конче мудре. Моя мама збирається щось відповідати в чиюсь оборону, а може, і хтось (білий) щось напише.

Хтось пише тепер чимало всякого, бо йому позволеио більше працювати, ніж торік, тільки все хтось жалує, що не має стільки сили, як нормальні люди, а то б хтось так нагострив перо, що аж! Хтось послав скілька поезій до «Вісника», а не знає, коли умістять. Чи хтось не пише до віденської «Zeit»? А хтось, може, буде там писати, бо вже запрошений, тільки комусь тяжко по-німецьки писати. Хтось, якби міг, розірвався б па кавалки, стільки йому треба на всі боки писати.

Як же там мій хтосічок, мій чорненький живе? Чи не дуже він гризеться? Нехай пе журиться, нехай не буде

[1] Цісарсько-королівсько-патріотично-рутенська демонстрація (нім.).— Ред.

бідний. Хтось когось дуже хотів би забрати з собою на Україну, як буде вертати звідси. Хтось, певне, не буде тепер вертати морем, бо хоче на поворіт до Мюнхена і до Праги вступити і когось побачити як не в Чернівцях, то у Львові.

Хтось сього року дуже не хотів до Італії їхати, але тепер йому тут не зле, навіть легше жити, як торік, може, тому, що більше роботи має, а може, й тому, що хтось тут уже до людей і до хати звик за минулу зиму. Таки хтось, як приїхав до Сан-Ремо після подорожньої поневірки, то так, як би до родини. І таки море хтось любить. Коли б хтось бачив, що сьогодні діється на морі: хвилі так скачуть, що аж страшно дивитись, а гримають, як на баталії, тим

часом сонце світить і гріє і вітру нема. Се воно так після вчорашньої зливи розсердилось. Ой, якби хтось бачив!..

То тільки зле, що так ся сторона далеко від всіх, кого хтось любить. Ще від когось чорненького найближче, а є в мене такі приятелі, що до них по 9 днів мої листи йдуть. От, наприклад], Квітка (хтось його пам'ятає?) заїхав аж на Кавказ на службу, а то зовсім півсвіту від Сан-Ремо. До Лілі теж у Петербург півсвіту в другім напрямі. Се так прикро. Але ще добре, що тим часом ні з ким нічого лихого не робиться, то ще далечінь не так лякає. Наша Оксана одужала, пише, що вже має добрий настрій і вибирається до мене в гості. То вже комусь один камінь з серця скотився. Ліля страшно працює і мало до когось пише, з дому теж рідко пишуть, але недавно мала звістку, що всі здорові.

Хтось би так хотів до когось часто-часто писати, а чому не пише? от так часом і сам не тямить чому, бо хтось... якийсь!

Хтось здоровить св[яту] Анну з родиною і бажає веселих свят. А комусь, комусь так [...]

Хтось

238. ДО О. П. КОСАЧ (сестри)

Осінь 1902 р. Сан Ремо

(Сей листок aparte, для тебе тільки).

Хвалю тебе, Лілея моя славная, що ти не ставиш всього на карту для любові. Мені дивно, що т[ьотя] Єля міряє любов таким надзвичайним аршином [245], я думала, що і в неї аршин наш. Взагалі вона мене тепер де в чому здивувала, та про се колись потім, не так се важно. Тільки ж не вважай ти так занадто і на всі окодачності, бо знов же й у «жінок Косач» не раз буває, що вони приносять жертви таким людям або й околичностям, що зовсім того не варті. Не раз буває, що ми щадимо ті кошти, яких все одно ощадити не можемо і вони йдуть на справи, ще менше важні, ніж наші; не раз ми, щоб не зачепити чийого занадто дражливого почуття, ріжемо собі душу і завдаємо серцю повік незагойні рани. Але ж се вже «само-сожигание» і до нього допускатись не слід. Коли ти щаслива і маєш у всьому удачу, то не ображай своєї долі, не відпихай її дарунків, не марнуй їх. Що ти не переводишся до Львівського університету], се, звісно, так і слід, бо тепер українцям ганьба вступати до нього. Що М[ихайло] В[асильович] не їде до Києва, то теж розумно, бо міг би зруйнувати ледве-ледве налагоджену справу своєї загра-ничної науки. Але чому тобі не поїхати в гості до нього, то вже я не знаю. Вже ж од того нічого не завалиться і не пропаде, ні матеріально, ні морально. Се, звісно, ваше спільне діло, а не моє, тільки ж коли ви говорите зо мною на сі теми, то й я вимовляю свою думку. Trop de raison devient irraisonnable [1].

Взагалі, я, певне, менше розсудлива від тебе: я не завжди тямлю, «за що і через що я кого люблю», при-наймі, часто буває, що за те саме я одного люблю, а другого ні люблю, ні не люблю. Здається, я тільки те напевно знаю, за що я кого перестаю любити. Часто, люблячи когось, я думаю: якби він був отакий і такий, вчинив те і те, то я б його не любила (і се напевне), але якби хто інший мав усі ті добрі прикмети, що сей, то чи я б того іншого любила? не знаю... навряд. На мою думку, в кожному почутті єсть іще щось недослідиме, un je ne sais quoi[2], і то, власне, теє «щось» дає барву цілому почуттю. І тут «чад» ні до чого. Напр[иклад], тебе я безперечно люблю без чаду і Мишу теж (братерське почуття, кажуть, найчистіше в світі), я стрічала людей, об'єктивно говорячи, не гірших од вас, чому ж я їх не любила більше од вас?

Не знаю і, скажу правду, знати не домагаюсь. Люблю і вже. Любов абсолютної справедливості не знав, але в тім її вища справедливість. В світі стільки несправедливо-прикрого, що якби не було несправедливо-лагідного, то зовсім не варто було б жити. Не від нас залежить поправити більшу половину всесвітньої несправедливості безпосередньо, будем же поправляти її іншою несправедливістю — любов'ю!

Я не стою за абсолютну правду такої «теорії любові»,

з мене взагалі кепський теоретик, але ж «кожний Іван Іванович має свою філософію», то нехай і в мене буде своя...

Коли ти пересердилась на Мишу, то добре, але я ще не пересердилась на нього за тебе (за других взагалі трудніше прощати, ніж за себе,— правда?). Я не розумію його поводіння в сій справі. Видно, справді «історія нас учить, що вона нічого не учить» — се власне я бачу на Миші і Шурі. Кому-кому, а їм би не випадало дивитись на все Familienstandpunkt \ навіть от Philisterstandpunkt[246]. Я з ними ще поговорю про се.

Ніжності Квітки тобі нема чого боятись ні з якого погляду: ти найбільшої ніжності варта, а він така чудово чиста натура, що від нього варто її приймати. Я дуже-дуже рада за ваші відносини. Він мені теж писав на сю тему.

Нападись там на Квітку, щоб не відносився з легко-мисленим розпачем до свого здоров'я. То правда, що він дуже нещасний з тією неврастенією, і хто знає, що з нього буде з нею, але ж він тебе признав за Geistmedicus [247], то, може, ти якось його дух підтримаєш в сьому напрямі. Взагалі йому слід помогти. Папа обіцяв мені помогти найти місце «сиделицы» Квітчиній матері (не конче в Києві, можна в уїздах), та, здається, забув про сю справу. Нагадай йому якось (тільки не від мене, а від себе говори). Запитайˆ Квітку, як стоїть тепер та справа, то він тобі скаже. Lv матеріальний стан дуже поганий, ще ж до того вони всі більш-

менш хворі.

ПРИМІТКИ

Одинадцятий том Зібрання творів Лесі Українки у 12-ти томах охоплює 238 листів за 1898—1902 рр. До тому увійшли епістолярні матеріали, які друкувались у попередніх багатотомних виданнях творів письменниці, а також в окремих збірниках і періодичних виданнях. Понад 20 листів публікується вперше.

Переважна більшість автографів листів Лесі Українки зосереджена у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР: фонд Лесі Українки (№ 2); фонд О. Кобиляпської (№ 14); фонд М. Павлика (№ 101); фонд І. Франка (№ 3). У примітках до кожного листа вказуються лише номери фонду та автографа.

Частину листів подано за автографами, які зберігаються в Державному літературно-меморіальному музеї Лесі Українки (Київ), у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН УРСР та в інших сховищах, що також зазначено в примітках. Листи до сім'ї Драгоманових друкуються за копіями О. П. Косач-Кривинюк з рукопису Гл. Лазаревського, виготовленого

з оригіналу.

Деякі листи подаються за першодруками, оскільки їхні автографи не знайдені,

1898

1. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 13 січня 1898 р. Ялта

Вперше надруковано у вид.: Українка Л. Твори в 5-ти т., т. 5. К., 1956, с. 215—216. (Далі посилання па це видання дається за формою: Твори в 5-ти т., т...).

Подається за автографом (ф. 2, N° 282).

Л і л і ч к а (ще: Лілія, Лілея, Олеся, Пуц, Пуцик та ін.) — Ольга Петрівна Косач, в заміжжі Кривинюк (1877—1945), молодша сестра Лесі Українки, за фахом лікар. Відома як поетеса, перекладачка творів А. Доде, Жорж Сайд, Ч. Діккенса, Е. Ожешко, Джека Лондона, виступала під псевдонімом Олеся Зірка.

Уксусовий лист...— тобто лист від другої молодшої сестри Лесі Українки, Оксани Петрівни Косач (1882—1975), яку в сім'ї жартома називали «Уксусом».

Мама — Ольга Петрівна Косач (літературпий псевдонім Олена Пчілка\ 1849—1930), українська письменниця ліберально-буржуазного напряму.

Папа — Петро Антонович Косач (1841—1909), вихованець Петербурзького і Київського університетів, громадсько-культурний діяч, голова з'їздів мирових посередників у Новоград-Волинському, Луцькому, Дубенському та Ковельському повітах.

К о л о д я ж н е — маєток родини Косачів у селі Колодяжному за 7 км від Ковеля на Волині, де Леся Українка проживала в 1882—1907 рр. (з деякими перервами). 1949 р. тут відкрито Музей-садибу Лесі Українки.

...ся античність...— Леся Українка жила тоді в Ялті (вул. Виноградна, нині — Чехова), на віллі лікаря Мартироса Сергійовича Дерижанова (1870—1900) «Іфігенія», названій так по імені однієї

з героїнь давньогрецького міфу.

...як, певне, бувало у самої Іфігенії...— За грецькою міфологією батько Іфігенії, цар Агамемнон, мав принести доньку в жертву богам, але її врятувала богиня Діана (Артеміда) і перенесла в Тавріду (Крим), де Іфігенія стала жрицею храму Діани.

... як тому беранжерівському petit horn me...— Мається на увазі вірш видатного французького поета-демократа П'єра-Жана Беранже (1780—1857) «Le petit homme gris» (в російському перекладі В. Курочкіна має назву «Как яблочко румян»), У третій строфі цього вірша говориться про сірого чоловічка, який

Забился на чердак Меж небом и землею,
Свистит себе в кулак Да ежится зимою.
Его пе огорчит,
Что дождь сквозь крышу льется:
Измокнет весь, трясется...
«Да ну их!» — говорит,
«Да ну их!» — говорит,
«Вот, говорит, потеха!
Ей-ей, умру...
Ей-ей, умру,
Ей-ей, умру от смеха!»

Хом' якова А. П.— подруга Лесі Українки та Ольги Косач (Кривинюк), у 900-х роках — студентка Петербурзького жіночого медінституту. В радянські часи — професор медицини.

Михайло — Михайло Васильович Кривинюк (1871—1944) — давній товариш поетеси, наречений, а згодом чоловік її сестри Ольги, учасник соціал-демократичного руху на Україні.

Г а м б а р о в — Нестор Георгійович Гамбарашвілі (1871—»■ 1966) — у 90-ті роки студент Московського, потім Київського університетів. З 1895 р. жив дві зими на квартирі Косачів.

2. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 22 січня 1898 р. Ялта

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 216.

Подається за автографом (ф. 2, № 283).

Гуси — жартівливе прізвисько молодших сестер Лесі Українки — Ольги, Оксани та Ісидори.

Ти інтересувалась моїми новими віршам найдеться про цикл поезій «Кримські відгуки».

Бердяєв Сергій Олександрович (І860—1914) — український поет і журналіст ліберально-буржуазного напряму.

ν«У л і т и» — літературні задуми, твори, що пишуться дуже поволі, жартівлива назва від прислів'я: «Улита едет, когда-то будет».

ч Хотіла я написати тепер листа до п. М и -х а й л а — до Кривишока.

3. ДО О. П. КОСАЧ (матері). січня 1898 р. Ялта

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., і. 5, с. 217—218.

Подається ва автографом (ф. 2, № 175). в . Чорненьке х л о п' я - можливо, маленький брат лікаря Де-рижанова, Капрел.

' ...згадувалось оповідання Daudet «Le phare des S an guin a i v o s».— «Маяк Кровожерів» французького пи-сьменника-реаліста Альфонса Доде (1840—1897).

. Не чуй—Іван Семенович Иечуй-Левицький (1838—1918).

«Н о в о е слово» — щомісячний науково-літературний і політичний журнал, видавався d Петербурзі у 1894—1897 рр. спочатку ліберальними народниками, а з весни 1897 р. «легальними марксистами». В цей останній період тут друкували свої праці В. І. Лепіп і Ґ. В. Плеханов.

Руденко Іоїл Мефодійович (псевдонім Найда) — український актяр-комік, керівник драматичиих аматорських гуртків і української професіональної трупи, в якій 1898 р. режисером був М. П. Старицький.

Ліщинська — хазяйка квартири на Єкатерининській вулиці в Ялті, де жила поетеса до, того, як переїхала до Дерижанових.

Г о р в в а Єлизавета Миколаївна (1859—1917) — російська актриса і антрепренер. 1889 р. організувала в Москві «театр Горввої»^ який проіснував лише два роки і в якому виступали українські трупи. Пізніше 6. Горєва гастролювала в інших містах.

...послати «Троянду»...— Йдеться про п'єсу Лесі Українки «Блакитна троянда», яку вона хотіла поставити на сцені.

Л.і н и ц ь к а Любов Павлівна (1860—1924) — відома українська актриса, в 1892—1909 рр. грала в трупі П. Саксаганського.

-Про артисток Кроп[ивницьког о]...— Йдеться про театральну трупу Марка Лукича Кропивницького (1840—1910), в якій поряд з талановитими акторами були і посередні.

П'всу і листа я послала Вороному вчор а.— Вороний Микола Кіндратович (1871—1942) — поет, один з теоретиків українського декадансу. В 1920—1925 рр. перебував в еміграції. В 1898 р. був актором у трупі Кропивницького. Леся Українка надіслала йому

свою драму «Блакитна троянда», коли він з трупою Гастролював у Москві.

Настя— очевидно, служниця Дерижанових.

Афродіта не вийшла зовсім...— тобто статуя Афро-діти (за грецькою міфологів»* богині кохання і вроди), яка стояла на веранді вілли «Іфігенія».

О р л о в — ялтинський фотограф.

4. ДО О. П. КОСАЧ (матері). 2 лютого 1898 р. Ялта

Вперше надруковано в російському перекладі у вид.: ч Украин* ка Л. Собр. соч. в 3-х т., т. 3. М., 1950, с. 178—181. (Далі посилання нй. це видання дається за формою: Собр. соч. в 3-х томах, т. ...) Українською мовою вперше опубліковано у вид.: Твори в, 5-ти т$_{м}$ т. 5, с. 218-220.

Подається за автографом (ф. 2, № 176).

пані Разумова — хазяйка пансіону, в якої Леся Українка харчувалася під час перебування на віллі «Іфігенія».

Льоня — син Разумової.

Катюша — дружина лікаря Дерижанова.

«В мире о т в е р ж е н н ы х» — книжка нарисів російського письменника, революціонера-народовольця Петра Пилиповича Яку-бовича (псевдонім Л1. Мельїиин; 1860—1911), у якій змальовано життя каторжан.

Quartier Latin — латинський квартал у Парижі, де жили бідні студенти і художники. Леся Українка має на увазі їарасів-ську вулицю в Києві, де вона жила в 1889—1890 рр. поряд з братом Михайлом і його товаришами-студентами, які захоплювалися літературою і мистецтвом.

«Іфігенію», бачиш, п о с и л а ю...—тобто драматичну сцену з циклу «Кримські спогади» — «Іфігенія в Таврід і» (1898).

М и [х а й л о] Петр[ович] — Старицький (1840—1904).

Д р о з д и к (ще: Дора, Дроздишко, Біла Гусь, Гусиця) — жартівливе прізвисько наймолодшої сестри поетеси Ісидори Петрівни Косач (1888 р. народж.), в заміжжі Борисової.

5. ДО О. П. КОСАЧ (матері). 8 лютого 1898 р. Ялта

Sперше надруковано у вид.: Твори в 5 ти т., т. 5, с. 220—221, одається за автографом (ф. 2, № 177).

«Вісник літератури» — «Вестішк иностранной литера-туры», щомісячний журнал, що виходив у Петербурзі протягом 1891 р. Друкував переважно твори зарубіжних письменників у перекладі російською мовою.

...к упила собі вірші Елізабети Браунін г...— Елізабет Баррет-Браунінг (1806—1861) — англійська поетеса. Томик, її поезій (A selction from the poetry of Elisabet Barrett Browning, Copyright edition. With the portrait of the author. Leipzig, Bernhard Tauchnitz,

1872) зберігається між книжками Лесі Українки у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 2, № 1313).

Чому не посилаєш «Крейц[ерової] сонати»? — Йдеться про «Крейцерову сонату» Бетховена.

Чи роз[1] яснилася справа з Байроном? — Поетеса чекала на 3-й том творів Байрона. Зібрання його творів (The works of Lord Byron. Complete in five volumes. Second Edition. Vol. I. With the portrait of the author. Leipzig, Bernhard Tauchnitz, 1866) зберігається між книжками Лесі Українки (ф. 2, № 1314—1317).

6. ДО О. П. КОСАЧ (матері). 17 лютого 1898 р. Ялта

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 221—222.

Подається за автографом (ф. 2, № 178).

...з анятій з Капрело м...— Леся Українка займалася з братом лікаря Дерижанова, готуючи його до вступу в гімназію.

Миша —Михайло Петрович Косач (1869—1903), український письменник, виступав з перекладами та оповіданнями під псевдонімом Михайло Обачний. Старший брат Лесі Українки.

«Ж изнь и искусство» — щоденна літературно-політична і художня газета. Виходила в Києві з кінця 1892 до 1902 р. Обстоювала реалізм у літературі, театрі та образотворчому мистецтві.

...оновідання Сари Бернар...— Йдеться про твір «Різдвяна казка» французької актриси Сари Бернар (1844—1923), який у перекладі Сергія Мержипського був надрукований у газ. «Жизнь и искусство» (1897, № 356).

У Байрона єсть переклад Евріпідового «Промете я»...— Байроп пероклав лише невеликий уривок трагедії Есхіла «Прометей закутий».

Е в р і н і д (бл, 480 або 484—406 рр. до н. е.) — давньогрецький драматург.

Е с х і л (525—456 рр. до н. е.) — давньогрецький драматург.

Ну, комедія у вас з тим вечором Міцкеви-

ч а!..— За відзначення ювілейної дати Міцкевича Олена Пчілка т$ М. Старицький зазнали пападу з боку західноукраїнських націоналістів. «Мы же решили — нисала пізніше Олена Пчілка,— что поступили правильно... Мицкевич был «рыцарем без страха и упре-ка», наконец, следует же руководствоваться и тем принципом, что тот, кто любит своє родпое слово, должеп уважать и чужое» (Оле-на Пчилка, М. П. Старицкий. Памяти товарища. К., 1904).

Н ауменко Іван Олександрович (? — 1913) — український артист і антрепренер.

С о л о в ц я.— Йдеться про Миколу Миколайовича Соловцова

(справжнє прізвище Федоров; 1857—1902) — російського актора, антрепренера і режисера, засновника театру Соловцова в Києві.

...н е гаразд відкладати твою «Світову рі ч»...-^ Йдеться про комедію в 5-ти діях Олени Пчілки — переробку «Безприданниці» О. Островського. Вперше поставлена 1885 р. у Катеринославі трупою М. Старицького, ця п'єса потім неодноразово ставилась трупами М. Садовського, М. Кропивиицького і П. Саксаган-ського.

Що ж до моєї «Троянд и»...— Леся Українка тут і далі згадує про те, що вона надіслала свою п'єсу «Блакитна троянда» М. Вороному, але відповіді від нього не одержала.

7. ДО 0. П. КОСАЧ (сестри). 28 лютого 1898 р. Ялта

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 222—224.

Подається за автографом (ф. 2, № 284).

Згадай мої невдалі виступи на публіцистичному п о л і...— Маються на увазі статті «Безпардонний патріотизм» («Народ», 1895, № 9) та «Не так тії вороги, як добрії люди» («Житє і слово», 1897, № 3), до яких, як і взагалі до своєї публіцистичної діяльності, Леся Українка ставилася самокритично.

А все-таки краще жити в Астрахані, ніж на Л у к' я н і в ц і...— М. Кривинюк, заарештований 24 листопада 1896 р. у зв'язку із студентськими заворушеннями в Києві, сидів у Лук'я-нівській тюрмі (Київ). 7 січня 1898 р. його вислали до м. Астрахані.

т[ьотя] 6 л я — Олена Антонівна Тесленко-Приходько (1845—1920), рідна тітка по батькові і щирий друг Лесі Українки, активна учасниця революційного руху. 1879 р. була заарештована у зв'язку із замахом на петербурзького шефа жандармів Дрентельна і вислана до Олонецької губернії, потім до Сибіру. їй поетеса присвятила перший свій вірш «Надія». Після повернення з эаслапия Олена Антонівна шила постійно в Ризі.

8. ДО О. П. КОСАЧ (матері). 5 березня 1898 р. Ялта

Вперше надруковано в російському перекладі у вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 181—184. Українською мовою вперше опубліковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 225—226.

Подається за автографом (ф. 2, № 179).

Эапьковецькь береться за роль Люб и...— В першій виставі «Блакитної троянди» роль героїні твору виконувала артистка О. Ратмирова.

Лесбос — острів на сході Егейського моря. Належить Греції. Тут народилася давньогрецька поетеса Сапфо.

Леопарді Джакомо (1798—1837) — італійський поет, співець національно-визвольної боротьби італійського народу проти іноземного поневолення. Після поразки повстань 1820—1821 рр. в його творчості переважали песимістичні мотиви.

М а н я — донька М. П. Старицького, Марія Михайлівна (1865

— 1930), українська драматична актриса, режисер і педагог. Працювала в драматичних гуртках при Народних будинках, у Київському літературно-артистичному товаристві. М. Старицька мала намір зіграти роль Люби в «Блакитній троянді».

...к р і м «Віїв», «Пропащих г р а м о т» і т. п.— Йдеться про інсценізації творів М. Гоголя «Вій», «Пропаща грамота», які були зроблені на низькому рівні. Взагалі Леся Українка дуже критично ставилася до інсценізацій.

Садовський (справжнє прізвище Тобілевич) Микола Кар-пович (1846—1933) — український актор і режисер. У 1888—1889 рр. разом із М. Заньковецькою організував власну трупу, яка в 1889 р. злилась з «Товариством русько-малоруських артистів», керованим П. Саксаганським. 1900 р. до них приєднався і М. Кро-пивницький із своєю трупою.

...а ртистів нема, а єсть партач і.— Такий різкий відзив поетеси про трупу М. Садовського пояснюється, по-перше, тим, що в ній було чимало посередностей, по-друге, самим репертуаром трупи, в якому переважали розважальні, так звані традиційні касові п'єси та мелодрами, що мали успіх у невибагливого міщанського глядача.

«Сватання на Гончарівці» — комедія Г. Ф. Квітки-Основ'яненка.

«Наталка» — «Наталка Полтавка» І. П. Котляревського (музика М. В. Лисенка).

«Никандр Безщасний» — драматичний твір М. К. Садовського, перероблений з п'єси російського письменника О. Ф. Писемського «Гірка доля».

Без Заньковецької Садовський мусить провал и т и с ь...— У той час М. Заньковецька вийшла із трупи М. Садовського.

Базилевська — актриса трупи Садовського.

Ну, як же тая польська s o i r ë e de gala обійшлась?— Очевидно, йдеться про згаданий вище ювілейний вечір Міцкевича, влаштований Оленою Пчілкою та М. Сіарицьким.

Вперше скорочено надруковано в російському перекладі у вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 184—187. Повний текст листа вперше опубліковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 227— 230.

Подається за автографом (ф. 2, № 180).

Старицька Оксана (1870—1941) — дочка М. П. Старицько-го, в заміжжі Стешенко — українська письменниця, педагог, літературознавець.

...н е зміняючи «ні титли, н і ж е тії ком и».— Перефразовані слова з поезії Т. Г. Шевченка «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм...»:

Но минайте ані титли,

Ииже тії коми.

Б і л і> р о т Тоодор (1829—1894) — професор медицини Віденського університету, відомий хірург, до якого иоотоса 1891 р. їздила на консультацію.

...п ришли сюди XII шумку Западськог о...— музичний твір українського композитора і піаніста Михайла Адамо-вича Завадського (1827—1887).

Шумка — українська народна пісня-тапок, за характером виконання близька до коломийки. Виконавці шумки пританцьовують у такт пісні.

Трупа Кропивницького — мистецький колектив, створений 1882 р. в Єлисаветграді (нині Кіровоград). До складу трупи входили М. Садовський, М. Заньковецька, І. Карпенко-Карий.

Мержинський Сергій Костянтинович (1870—1901) —

близький друг Лесі Українки, член київської групи соціал-демократів, один з перших пропагандистів марксизму в Києві і Мінську.

...н ад лисячими виразами п справді дуже с м і я л а с ь...— Лисами Леся Українка називала галицьких «народовців».

Вірші мої і «І ф і г е п і ю» пошли у «Віспи к»...— У «Літературно-науковому віснику» були надруковані «Східна мелодія» і «Мрії» (1898, кн. 2), «Єврейська мелодія» і «Зимова ніч на чужині» (1898, кн. 5). «Іфігепія в Таврііді» там не публікувалась.

«Вісник» («Літературно-науковий вісник») — український художній, науковий і публіцистичний журнал. За ідейним спрямуванням історія журналу поділяється на три періоди: 1) демократичний (1898—1906, Львів), 2) ліберально-буржуазний (1907— 1914)—буржуазно-націоналістичний (1917—1919, Київ — Львів), 3) буржуано-націоналістичний, профашистський (1922—1933, Львів). З 1933 р. виходив під назвою «Вісник».

Я певна, що С т а р [и ц ь к і] своїм «Мазепою» не переважать твого «Орлового гнізд а»...— «Мазепа» — роман М. П. і Л. М. Сгарицьких російською мовою «Моло-дость Мазепы», один з варіантів роману «Руина», опублікованого 1899 р. в газеті «Московский листок» (№ 75—359); «Орлове гніздо» — поема Олени Пчілки, в якій вона памагалася відтворити боротьбу проти колонізаторської політики російського царизму. J

...а роман, певне, буде щось а 1а «Богд[а н] Хмельн[ицьки й]»...— Йдеться про роман «Руина», який мав кілька варіантів під назвами «Молодость Мазепы» і «Великая руина». Леся Українка вважає, що цей твір буде схожий на історичний роман-хроніку «Богдан Хмельницький» М. Старицького.

...т еми про Дорошенк а...— В центрі згаданого вище роману «Руина» стоїть образ Петра Дорофійовича Дорошенка (1627—

1698). Будучи в 1665—1676 рр. гетьманом Правобережної України, Дорошенко уклав союз з кримським ханом, а 1669 р. підписав ганебну угоду про перехід України під владу Туреччини. Після кривавої боротьби він у 1676 р. капітулював перед російсько-українським військом.

...щодо моєї драми...— тобто «Блакитної троянди».

Стешенко Іван Матвійович (1873—1918) — український письменник і громадський діяч ліберально-буржуазного напряму, чоловік Оксани Старицької. В період громадянської війни опинився в буржуазно-націоналістичному таборі.

«Nennt man die grossten Schmerzen, so wird auch das meine gennant» («Коли назвуть найтяжчі страждання, тоді і моє назвуть») — цитата з вірша Г. Гейне, що входить до вбірки «Heimkehr» («Знову на батьківщині»).

10. ДО О. П. КОСАЧ (матері). 22 березня 1898 р. Ялта

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вин. 3. К., Вид-во АН УРСР, 1960, с. 35—37.

Подається за автографом (ф. 2, № 181).

Може б, ти спитала у Антоновички...— тобто у Варвари Іванівни Антонович (1840—1901) — дружини В. Б. Антоновича (1834—1908)—українського буржуазного історика, археолога, етнографа, одного з ідеологів українського буржуазного націоналізму.

11. ДО О. П. КОСАЧ (матері). 23 березня 1898 р. Ялта

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вин. 3, с. 37—38.

Подається за автографом (ф. 2, № 182).

12. ДО О. П. КОСАЧ (матері). 3 квітня 1898 р. Ялта

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 230—231.

Подається за автографом (ф. 2, № 183).

Галя —Ганна Миколаївна Ковалевська (1870—1897), в заміжжі Деген, дочка відомих революціонерів Миколи Васильовича Ковалевського та Марії Павлівни Воронцової-Ковалевської (1849— 1889), подруга Лесі Українки.

«И н ы х у ж нет, а те далече» — рядок з роману О. С. Пушкіна «Євгеній Онєгін», Леся Українка натякає на арешт її друзів — членів Київського комітету Російської соціал-демокра-тичної партії, учасників першого з'їзду РСДРП, заарештованих у ніч з 11 на 12 березня 1898 р. Серед заарештованих були П. Л. Тучапський і В. Г. Крижанівська.

Пані Борецька — сусідка поетеси, яка 1894 р. жила в одному будинку з нею в Києві, на Стрілецькій вул., № 9.

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 2. $К_м$ Вид-во АН УРСР, 1956, с. 195—197.

Подається за машинописною копією з рукопису Гл. Лазаревського, виготовленого я оригіналу (ф. 2, № 1548).

Драгоманопа Людмила Михайлівна (1842—1918) — дружина М. П. Драгоманопа, дядина Лесі Українки, перекладачка.

В. И.— Токмакола, знайома Л. М. Драгоманової.

М - ш е і лі -11 о К [о й ч у] — софійські знайомі Драгоманової і Лесі Українки.

14. ДО А. М. ДГАГОМАИОВОЇ. 8 квітня JS9S р. Ялта

Вперше надруковано у вид.: Лося Українка. Публікації, статті, дослідження, лик. 2, о. 197—198.

Подається яа машинописною колією (ф. 2, № 1548).

Драгоманопа Аріадма Михайлівна (ще: Рада, Радік, 1877—1954) — молодша донька М. 11. Драгоманопа, двоюрідна сестра Лесі Українки, пізніше дружина українського художника І. І. Труша.

...d emoiselles Amman її — дочки двірцевого садівника в Софії, добрі знайомі Аріадни Драгоманової.

Зоря — Світозар Михайлович Драгомаиов (1884—1958), сип М. П. Драгоманова, двоюрідний брат Лесі Українки.

Лід а — Лідія Михайлівна Драгоманова-ІПишманова (1866—1937), старша донька М. П. Драгоманова, двоюрідна сестра Лесі Українки.

Б е л ч е в а Мара (1868—1937) — болгарська поетеса і перекладачка, з якою Леся Українка познайомилася у с. Владаї поблизу Софії під час свого перебування у Драгоманових.

15. ДО О. П. КОСАЧ (матері). 11 квітня 1808 р. Ялта

Вперше падруковапо у вид.: Твори у 5-ти т., т. 5, с. 231—233.

Подається за автографом (ф. 2, № 184).

...я переклала першу сцену з «Мак бета»...— Зберігся уривок перекладу першої, другої і більшої частипи третьої сцени першого акту цього твору В. Шекспіра (ф. 2, № 903). Див. т. 2 даного видання.

...п е р е к л а д у шматок «М а н ф р е д а» або «К а ї -н а»...— Поетеса переклала першу сцену першого акту містерії Дж.-Н.-Г. Байрона «Каїн» (ф. 2, № 880). Див. т. 2 даного видання.

«Москвичи в Гарольдовом плаще»...— змінений рядок з поеми О. С. Пушкіна «Євгеній Онєгін» (розділ 7, строфа XXIV).

П о л е в о й Микола Олексійович (1796—1846) — російський письменник, перекладач, історик.

...б уло жаль Мих[айла] П е т р [о в и ч а], що його чудовий переклад «Гамлета» м а р н у є т ь с я...—Гам-лет, принц Донський. Трагедія в V діях В. Шекспіра. Пер. на українську мову М. П. Старицький. З прилогою музики М. Лисен-ка. К, 1882.

...сонет Гейпо до його м а т е р і...—тобто сонет під назвою

«Моїй матері Б. Гейне». У перекладі М. Рильського починається такими рядками:

Я звик вибоко голову держати,
Бо маю честь і мужність без догани;
Хай сам король мені у вічі гляне,—
Не опущу я їх, кохана мати.

Микось (ще: Микунька) — Микола Петрович Косач (1884—1937) — молодший брат поетеси.

16. ДО О. П. КОСАЧ (матері). 13 квітня 1898 р. Ялта

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти Т.$_t$ т. 5, с. 233—235.

Подається за автографом (ф. 2, № 185).

Яворський Іван — український актор і режисер. Докладніших відомостей немає.

Мороз Іван (1869—1898) — український актор і антрепренер.

...я кийсь галичани н...— український актор і режисер Северин Федорович Паньківський (1872—1943). У 1897—1899 рр. грав у трупі М. Кропивницького, у 1899—1900 рр.—у трупі М. Стари-цького, з 1900 р.— в об'єднаній трупі корифеїв українського театру.

17. ДО О. П. КОСАЧ (матері). 19 квітня 1898 р. Ялта

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 235—236.

Подається за автографом (ф. 2, № 186).

Балевич — український актор з трупи М. Кропивницького. Докладніших відомостей псмає.

...оце в неділю ставитимуть «Jl и м е р і в н у»...— Йдеться про драму Панаса Мирного.

Завтра збираються йти на Надсонову дач у.— Російський поет-лірик Семен Якович Надсон (1862—1887) останні два роки свого життя жив у Криму поблизу Ялти. Леся Українка відвідувала його будинок. Вона присвятила пам'яті поета вірш «Надсонова домівка в Ялті» і переклала його поезію «О любвн твоей, друг мой, я часто мечтал» («Про любов твою, друже, я марив не раз»...).

18. ДО П. А. КОСАЧА. 19 квітня 1898 р. Ялта

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 236—237.

Подається за автографом (ф. 2, № 117).

Чукурлар — місцевість поблизу Ялти, де Леся Українка оселилась у червні 1897 р. і де познайомилася з С. К. Мержинським.

19. ДО О. П. КОСАЧ (матері). 22 квітня 1898 р. Ялта

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 237—238.

Подається за автографом (ф. 2, № 187).

Лист писаний напередодні від'їзду сестер поетеси з Криму, тобто 10 квітня ст. ст.

20. ДО О. П. КОСАЧ (матері). 1 травня 1898 р. Ялта

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 238—239.

Подається за неповним автографом і копією О. Косач-Кривинюк

(ф. 107, № А.7 Матеріали до хронології «Життя і творчість Л есі Українки»). V- ' '

Софія Віталіївна — Старицька (1850—1927), дружина М. Ц. Старицького; сестра М. В. Лисенка.

«Н а т а л к а» — «Наталка Полтавка» І. П. Котляревського.

«Ч о„р н о м о р ц і» — опера, лібретто М. Старицького за п'єсою Я. Кухаренка «Чорноморський побит на Кубані». Музика М. В. Ли-Сенка. Під назвою «Чорноморці» опера вперше поставлена в 187'2' р. на сцені київського аматорського театру в будинку Ліндфорсів.

«За Н і м а п іду» — популярна в 80—90-х роках оперета українського письменника Володимира Степановича Александрова (1825—1894). Муэшса Л. Александрової. Вийшла друком 1872 р. '

«Не ходи, Грицю...»— «Не ходи, Грицю, на вечорниці», оперета в 4-х діях В. С. Александрова. Вийшла друком 1873 р., згодом перероблена М. Старицьшш: «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці (Драма із давніх часів, народна, з музикою, співами-і танцями в 5-х діях)».

«1-І а й м и ч к а» — правильпо «Мати-иаймичка», п'єса І. Того-бочного (літературний псевдонім ІЦоголева Івана Андрійовича, 1862—1933), перероблена 8 поеми Т. Г. Шевченка «Наймичка».

, «Жидівка-вихрестка» — п'єса І. Тогобочного.

Балевич Дуже хтів грати Голуба в твоїй п'єс і...— роль студента у п'єсі Олени Пчілки «Світова річ».

Все вірші Беранже зг а д у ю т ь ся... — Мається на ува

зі вірш «Les etoiles qui filent» (в перекладі В.. Курочкіна — «Пан дающие звезды») з рефреном: v

Еще звезда блестит-блестит,

Блестит и исчезает...

...отримала я ноти Л е в и ц ь к о г о.—Очевидно, йдеться про Модеста Пилиповича Левицького (1866—1932), ковельського повітового лікаря, письменника, композитора, кулаьтурпого діяча, який поклав на музику поезію Лесі Українки «Колискова» і надіслав поетесі ноти.

Френкель Сергій Григорович — знайомий Лесі Украіши, студент Київського університету, учасник літературного гуртка «Плеяда >х.

...переказ про Моцарта і С а л ь є р і.—Мається на увазі

легенда[7] про те, нібито Сальєрі отруїв Моцарта із заздрості др його таланту.

21. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 4 травня 1898 р. Ялта

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 240.

. Подається за автографом (ф. 2, № 285).

...о тримала листа від М и х [а й л а] Вас[ильови-
ч а] — тобто від Кривинюка.

22. ДО МИКОЛИ та ІСИДОРИ КОСАЧІВ. 4 травня 1898 р. Ялта

Друкується вперше за автографом (ф. 2, № 439).

У нас у домі єстьхлопчи к...— Очевидно, мається на увазі брат лікаря Дерижанова, якого Леся Українка готувала до вступу в гімназію.

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 240—241.

Подається за автографом (ф. 2, № 118).

24. ДО О. П. КОСАЧ (матері). 14 червня 1898 р. Одеса

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вин. 3, с. 39—40.

Подається за автографом (ф. 2, № 189).

М а р г а р и т а — Маргарита Михайлівна Комарова (1870—1929), в заміжжі Сидоренко, приятелька Лесі Українки з дитячих літ, дочка Михайла Федоровича Комарова (1844—1913) — українського бібліографа, критика і фольклориста ліберально-буржуазного напряму.

25. ДО П. А. КОСАЧА. 17 червня 1898 р. Одеса

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 241—242.

Подається за автографом (ф. 2, № 119).

26. ДО Jl. М. ДРАГОМАНОВОЇ. ЗО червня 1898 р. Гадяч

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вин. 2, с. 198—199.

Подається за машинописною копією (ф. 2, № 1548).

Чи писала Вам Т...— Можливо, мається па увазі Ток-макова, знайома Драгоманових.

Рада думає зоставатись в Софії, щоб кінчать школу...— Аріадна Драгоманова вчилась у Софійській художній школі.

На чому стоїть діло з бібліотекою.— Після смерті М. П. Драгоманова його дружина, готуючись до повернення в Росію, намагалася продати велику бібліотеку М. П. Драгоманова.

Шишманови — Лідія Михайлівна Драгоманова, її чоловік Іван Дмитрович Шишманов (1862—1928), болгарський учений-історик, філософ, етнограф, професор Софійського університету, та їх син Міка — Дмитро Іванович (1889—1944).

27. ДО О. П. КОСАЧ (матері). 11 липня 1898 р. Гадяч

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вин. 3, с. 40—41.

Подається за автографом (ф. 2, № 190).

дядя Саша — Олександр Петрович Драгоманов, молодший брат матері, дядько Лесі Українки, лікар-невропатолог. Працював у психіатричній лікарні у Творках поблизу Варшави.

Привези теж который там примірник моєї драм и...— «Блакитної троянди».

Черняхівський Олександр Григорович (1869—1939) — лікар-психіатр і перекладач, чоловік Л. М. Старицької.

К а р о л ь — Русилович, майстер-тесляр із Колодяжного, який будував Косачам будинок у Зеленому Гаю.

28. ДО М. І. ПАВЛИКА. 14 липня 1898 р. Гадяч

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 242—243.

Подається за автографом (ф. 101, № 344).

П а в л и к Михайло Іванович (1853—1915) — український письменник, публіцист і громадський діяч революційно-демократичного напряму.

...з бірник в пам'ять Миколи Васильович а.— М. Павлик мав намір видати збірник, присвячений М. Ковалевсько-му, і Леся Українка, дізнавшись про це, запропонувала йому свій матеріал. Проте эадум М. Павлика не здійснився. Незакінчепі «Спогади про Миколу Ковалевського» Лесі Українки вперше були надруковані у вид.: Українка Л. Твори, т. 12. Київ — Харків. «Кни-госпілка», с. 27—33 (див. т. 8 даного видання).

Ковалевський Микола Васильович (1841—1897) — український громадський діяч ліберальпо-буржуазного напряму, перебував у дружніх стосунках я Т. Франком, М. Гавликом, М. Драгома-новим. Матеріально підтримував свою колишню дружипу, рсволю-ціонерку-народпицю М. П. Іороіщопу. За це в 1879 р. був заарештований і засланий до Сибіру. Після трирічного наслання знову жив у Києві, займався громадською діяльністю, ябіграи кошти для прогресивної украіпської нроси яа кордоном.

29. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 28 липня 1808 р. Гадяч

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 243—244.

Подається за автографом (ф. 2, № 286).

Наша група (в другій позі) вийшла дуже д о б р е.— Мається на увазі групова фотографія, на якій знято поетесу з родиною і С. К. Мержинським в Зеленому Гаю (ф. 2, № 571).

Т о с я — Антон Борисович Шимановський, молодший син Олександри Антонівни Косач-Шимановської (1846—?), сестри П. А. Косача.

Костецький Микола Данилович — товариш старшого сина О. А. Косач-ІПимановської, Павла, учепь Уманського сільськогосподарського училища.

д я д ь к о — О. П. Драгоманов.

ЗО. ДО М. І. ПАВЛИКА. 1 серпня 1808 р. Гадяч

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 3, с. 83—85.

Подається за автографом (ф. 101, № 345).

До цього листа додано вірш «Порвалася нескіпчеиа розмова» з приписко́ю: «Прошу знайти де-небудь місце сим моїм віршам, якщо вони не підійдуть до «Вісника», і підписать моє звичайне літературне ймення (інакше не хочу)».

...ч ия має бути укінчена редакція робот найдеться про задуманий збірник на пошану М. В. Ковалевського.

...як справа стоїть з друкуванням дядькової кореспонденції, що почалось у «Ж [и т і] і сілові]»?— Мається на увазі публікація М. Павлика «Із переписки М. П. Драгоманова»: «Житє і слово», 1897, ки. 1, с. 62—79.

Драгоманов Михайло Петрович (1841—1895)—дядько Лесі Українки, старший брат її матері, український публіцист, учений і громадський діяч буржуазно-демократичного, потім ліберально-буржуазного напряму.

«Житє і слово» — літерагурио-пауковий і громадсько-політичний журнал прогресивного напряму. Виходив у Львові в 1894—1897 рр. Видавець —О. Франко, редактор — І. Франко.

Дрепера хотілось би мат и...— тобто книжку американського вченого-соціолога Джона-Вільяма Дрепера (1811—1882) «Історія боротьби між релігією і наукою». (Пер. з 21-го англійського (лондонського) вид. Михайло Павлик. Вид. ред. «Жигє і слово». Львів, 1898).

31. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 20, 24 серпня 1898 р. Гадяч

Вперше надруковано в російському перекладі у вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 187—188. Українською мовою вперше опубліковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 244—246.

Подається за автографом (ф. 2, № 287).

...в травилася в переклад російський] «Блакитної троянди».— Робота над перекладом драми тривала

з 1896 р. до осені 1898 р., але автопереклад під назвою «Голубая роза» (ф. 2, № 774) не побачив світу і вперше був надрукований у вид.: Твори в 5-ти т., т. 2. К., 1951, с. 545—640.

«Об искусстве» Толстог о...— Йдеться, очевидно, про статтю Л. Толстого «Что такое искусство?», надруковану в журн. «Вопросы философии и психологии» (1897, кн. 5; 1898, кн. 1), у якій, зокрема, викладено погляди письменника на теорію драми.

І б с е н Генрік (1828—1906) — норвезький драматург, творець соціально-психологічної драми. П'єси Ібсена йшли па сцепах українських аматорських театрів і театральних труп.

Ф о т я — Фотій Степапович Красицький (1873—1944) —

український художник, внучатий небіж Т. Г. Шевченка, автор серії портретів українських письменників, у тому числі й Лесі Українки.

...поїхали в Броварки. дивитись на могил найдеться про село в Гадяцькому районі на Полтавщині, в околицях якого є давні могили-кургани. Збереглося фото — Леся Українка на вершку такого кургану (ф. 2, № 1096).

Цяцьчин хутір — оселя прадіда Лесі Українки Івана Цяцьки (батька Єлизавети Іванівни Драгоманової (1821—1895), Лесиної бабусі) поблизу Гадяча.

Лисавета — куховарка Є. Драгоманової.

А и я Не мирова — донька гадяцьких знайомих родини Косачів.

Лена — можливо, Олена Биковська, сестра подруги Лесі Українки Марії Биковської (в заміжжі Бєляєвої), дочка приятеля П. А. Косача М. Биковського.

Женя Кучинська — родичка Людмили Михайлівни Драгоманової.

Я, слава богу, не підходжу під Фотин сма к...— Насправді Ф. Красицький у 1904 р. написав портрет поетеси, який зберігається в Державному літературно-меморіальному музеї Лесі Українки (Київ).

Ковалевщина — хутір М. В. Ковалевського на Полтавщині, недалеко від Гадяча.

Садовські —далекі родичі Косачів.

Стоянов хутір —хутір знайомих родини Косачів Стояно-вих, які влітку 1883 р. були сусідами бабусі Лесі Українки Є. Драгоманової в Гадячі. Діти Стоянових, Віра і Марія, дружили з дітьми* Косачів.

32. ДО Л. М. ДРАГОМАНОВОЇ. 19 вересня 1808 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 2, с. 200.

Подається за машинописного копією (ф. 2, № 1548).

33. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 19 вересня 1898 р. Київ

Друкується вперше за автографом (ф. 2, № 288).

34. ДО Л. М. ДРАГОМАНОВОЇ. 27 вересня 1898 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 2, с. 201—202.

Подається за машинописною копією (ф. 2, № 1548).

35. ДО Л. М. ДРАГОМАНОВОЇ. 4 жовтня 1898 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 2, с. 202—204.

Подається за машинописною копією (ф. 2, № 1548).

...з хлопчиком Лисенкови м...— з Остапом Миколайовичем

(1885—1968), сином композитора.

Петр Иванович Добчинский — персонаж п'єси М. В. Гоголя «Ревізор».

36. ДО Л. М. ДРАГОМАНОВОЇ. Після 5 оісовтня 1898 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 2, с. 204.

Подається за машинописною копією (ф. 2, № 1548).

Датується за змістом і біографічними даними.

37. ДО І. П. КОСАЧ. 9 жовтня 1898 р. Київ

Друкується вперше за автографом (ф. 2, № 69).

Лист дописаний до листа Миколи Косача сестрі Ісидорі, датованого 27 вересня (9 жовтня) 1898 р.

М у с я — Мар'яна Лисенко, донька М. В. Лисенка.

Соня Борецька — донька київських знайомих і сусідів Лесі Українки.

38. ДО М. І. ПАВЛИКА. 16 жовтня 1898 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 247—248.

Подається за автографом (ф. 101, № 346).

Найперше про біографі ю...— Тут і далі йдеться про матеріали з життя й діяльності М. В. Ковалевського. •

Д е г е п и — Євген Вікторович Деген (1866—1904), знайомий Лесі Українки по Києву, студент Дерптського (нині Тартуського) університету, пізніше російський критик і публіцист. Є. Деген був одружений з Ганною (Галею) Ковалевською. Йою брат, Сергій Деген, учитель, був заарештований разом з ї. Франком іа іншими особами 1889 р. у Галичині.

...в датись до Людмили Михайлівн и...— Драгома-пової.

...щ о сталося з «фондом Драгоманов а»...— У 1894 р. М. В. Ковалевський на відзначення ювілею М. П. Драгоманова (30-річчя літературно-наукової діяльності) зібрав 1000 крб. і передав ї* у фонд М. Драгоманова в Галичину на видання прогресивної літератури для народу. Але після смерті Драгоманова М. В. Ковалевський забрав ці гроші, бо вони використовувались не за призначенням.

«Рай і поступ» — брошура М. Драгоманова (Львів, 1894).

Н. С. Ж.— криптонім, яким Леся Українка підписувала деякі свої твори. За усною традицією цей криптонім розшифровувався як «Наша спілка жіноча», за іншою версією — як «Наша славна жирондистка» (див. статтю Є. Кирилюка «Леся Українка — мислителька» в зб.: Леся Українка. Публікації. Статті. Дослідження. К., «Наукова думка», 1973, с. 19).

...п очала писати одну брошурк у...— Йдеться про брошуру «Державний лад», яка лишилась незакінченою (ф. 2, № 848). Вперше опублікована в зб.: Леся Українка. Публікації, статті,

дослідження, вип. 1. К., Вид-во АН УРСР, 1954, с. 23—31.

...час би вже мені видати другий збірник вірші в...— 1899 р. у Львові вийшов збірник «Думи і мрії».

...т ам і перший досить обрид книгарським полиця м...— Перший збірник творів Лесі Українки — «На крилах пісень» — вийшов 1893 р.

39. ДО О. П. КОСАЧ (матері). 20 жовтил 1898 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 3, с. 41—42.

Подається за автографом (ф. 2, № 191).

Лучицький Іван Васильович (1845—1918)—російський та український буржуазний історик.

Моргун О.— київський знайомий родини Косачів.

40. ДО І. Я. ФРАНКА. 21 жовтня 1898 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 1, с. 46.

Подається за автографом (ф. 3, № 187).

«Наші люди на селі» — збірка оповідань української письменниці Олександри Євгенівни Судовщикової-Косач (псевдонім Грицько Григоренко, 1867—1924), дружини М. П. Косача. Збірка видана 1898 р. в Юр'єві (нині Тарту). Рецензії на неї І. Франко не написав.

«Зів'яле листя» — збірка поезій І. Франка (Львів, 1896).

Спасибі за Вашу аж надто ласкаву відозву про мої вірші.— Йдеться про статтю Франка «Леся Українка» («Літературно-науковий вісник», 1898, кн. 7, с. 6—27), у якій подано характеристику творчості поетеси і високу оцінку її таланту.

...п аралелі між моїми і маминими віршами...— У згаданій вище статті «Леся Українка» І. Франко порівняв її поему «Самсон» з віршем Олени Пчілки «Дебора» (1887) і зробив висновок про «перевагу таланту дочки над талантом матері».

...п овіншую Вас з ю білеє м.— ЗО жовтня 1898 р. у Львові відзначено 25-ліття літературної діяльності Івана Франка.

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 3, с. 42—43.

Подається за автографом (ф. 2, № 192).

Афеньєва — подруга Ольги Косач.

...б ули у Щерби н...— очевидно, знайомих Ольги Косач.

Тарле Євген Вікторович (1875—1955)—тоді вчитель історії однієї з київських гімназій, пізніше видатний радянський історик, академік АН СРСР.

лисенята — Так Леся Українка жартівливо називала дітей М. В. Лисепка.

Афапасьєв Г. Є.— історик, у березні 1899 р. читав у Києві

лекції на тему «Відносини Франції та Італії за Наполеона III».

Л і ю д я — Людмила Михайлівна Старицька-Черняхівська (1863—1941), українська письменниця ліберально-буржуазного напряму, донька М. П. Старицького.

42. ДО М. І. ПАВЛИКА. Є листопада 1898 р. Київ

Друкується вперше за машинописною копією (ф. 2, № 920).

Датується за змістом і за поштовим штемпелем.

Ваша цитат а...— Леся Українка розшукувала в російських журналах праці М. П. Драгоманова для видання його творів, яке готував М. Павлик. Очевидно, М. Павлик подавав поетесі окремі цитати з статей, за якими вона встановлювала їх авторство, оскільки ці статті часто друкувалися без підпису або під псевдонімами чи криптонімами.

«Вестник Е в р о п ы» - російський журнал ліберально-буржуазного напряму. Видавався в Москві у 1866—1918 рр.

«Русская мысль» — російський щомісячний літературно-політичний журнал ліберально-буржуазного напряму. Виходив у Москві в 1880—1918 рр.

Пишіть мені за ініціалами Л., а не О...— Очевидно, М. Павлик надсилав свої листи на ім'я О. Косач, матері поетеси.

43. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 10 листопада 1898 р. Київ

Друкується вперше за автографом (ф. 2, № 289).

Пашкевич Феофан Олександрович (1870—1941) — лікар, брат учительки Пелагії Олександрівни Пашкевич (1855—1933), київської знайомої родини Косачів.

...щ об їхать на чум у...— Наприкінці XIX ст. у різних країнах спостерігались спалахи епідемії чуми. Туди виїжджало багато російських медичних працівників, які самовіддано лікували населення. Очевидно, тут йдеться иро один з таких загонів.

44. ДО М. І. ПАВЛИКА. 26 листопада 1898 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 3, с. 86—87.

Подається за автографом (ф. 101, № 347).

...друкуйте поки що те, що зібрано...— Мова йде про матеріали для видання творів М. П. Драгоманова. Поетеса до-

допомагала М. Павликові розшукувати статті М. П. Драгоманова, надруковані в російській та іноземній пресі.

Товариство імені Шевченка (Наукове товариство імені Шевченка у Львові) — наукове товариство ліберально-буржуазного напряму у Львові. Від 187.3 до 1893 р. існувало як Літературне товариство імені Шевченка.

...моє переписування (експедиції) дарма пропало...—Поетеса власноручно переписувала статті М. Драгоманова для видання його творів, яке готував М. Павлик. Одна з посилок загубилася.

«Киевская старина» — щомісячний історико-етногра-фічний і белетристичний журнал ліберально-буржуазного напряму. Видавався в Києві протягом 1882—1907 рр., в останній рік свого існування виходив українською мовою під назвою «Україна».

45. ДО Л. М. ДРАГОМАНОВОЇ. ЗО листопада 1808 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 2, с. 204—205.

Подається за машинописною копією (ф. 2, № 1548).

Завтра мають читати моє оповідання в Літературному обществ і...— У Київському літературно-артистичному товаристві 19 листопада (1 грудня за н. ст.) 1898 р. було прочитане оповідання «Над морем».

Київське літературно-артистичне товариство — ліберально-культурницьке об'єднання, існувало в 1895— 1905 рр.

...м а ю роботу для вечора юбілейног о...— Йдеться про написання вірша «На столітній ювілей української літератури», присвячений сотим роковинам виходу в світ перших трьох частин «Енеїди» Котляревського.

46. ДО М. І. ПАВЛИКА. 12 грудня 1808 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 349.

Подається за автографом (ф. 101, № 348).

Досі не подякувала Вам за Дрепера...— Виконуючи прохання поетеси, М. І. Павлик надіслав їй книжку Джона Дрепбра.

0[льга] Ф [е д о р і в н а] — Хоружинська (1864—1941), дружина Івана Франка, громадський діяч і Еидавець. В 1894—1897 рр. разом з Франком видавала журнал «Житє і слово».

Відсвяткували ми тут роковини століть я...— тобто 100-ті роковини виходу в світ «Енеїди» І. П. Котляревського. На цьому вечорі, що відбувся 25 листопада (7 грудня за н. ст.)

1898 р., М. П. Старицький прочитав вірш Лесі Українки, присвячений ювілею, який викликав захоплення публіки.

47. ДО Л. М. ДРАГОМАНОВОЇ. 18 грудня 1898 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 2, с. 205.

Подається за машинописпою копією (ф. 2, № 1548).

Бергман Ернст (1836—1907) — німецький хірург, професор Берлінського університету. В його клініці 1899 р. оперували Лесю Українку.

48. ДО Л. М. ДРАГОМАНОВОЇ. 23 грудня 1898 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 2, с. 205—206.

Подається за машинописною копією (ф. 2, № 1548).

Драма моя не на друкован а...— «Блакитпа трояпда» Лесі Українки була вперше опублікована 1908 р. в альманасі «Нова

рада».

...переклад «До с в і т л а»...—Про який саме переклад оповідання І. Франка йде мова — невідомо. Протягом 1892—1898 рр. це оповідання з'явилося в чотирьох перекладах. Можливо, що Л. М. Драгоманова також переклала його. \

49. ДО А. М. ДРАГОМАНОВОЇ. 23 грудня 1898 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 2, с. 207.

Подається за машинописною копією (ф. 2, № 1548).

50. ДО О. П. КОСАЧ (матері). 29 грудня 1898 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 250—251.

Подається за автографом (ф. 2, № 193).

Приїхавши з Уман і...— Леся Українка виїхала в м. Умань, до хірурга Е. Бергмана, який перебував тоді на Україні, але він оглянув її по дорозі в Умань, в м. Козятині, звідки поетеса відразу повернулася до Києва.

...д- ра Левицького брат...— тобто брат Модеста Пилиповича Левицького.

Починаю збирати відомості про Берлі п.— Під час зустрічі в Козятині з Бергманом Леся Українка домовилась

з ним про операцію хворої ноги в його берлінській клініці.

Орися — Ірина Антонович, подруга Лесі Українки та її сестри Ольги, донька В. Б. Антоновича.

П' є с у мою Пол. давно приніс, тільки я її ще не послал а...— Очевидно, йдеться про переклад «Блакитної троянди».

П о л.— можливо, Полонський, київський знайомий Косачів, юрист.

51. ДО М. І. ПАВЛИКА. 29 грудня 1898 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 249—250.

Подається за автографом (ф. 101, № 349).

Статті нем а...— поетеса продовжувала розшуки праць М. П. Драгоманова для видання, яке готував М. Павлик.

Ви, запевне, маєте право на свої 50 при м.— Йдеться про те, що Павлик як видавець праць М. П. Драгоманова мав одержати 50 примірників книжок свого видання.

Щодо обіц япої кимсь бібліотек и...— Очевидно, мається на увазі бібліотека М. П. Драгоманова.

...з аймаюсь ліквідацією літературних спр ав...— Готуючись до від'їзду в Берлін, поетеса закінчувала драму «У пущі», спогади про М. В. Ковалевського.

...ш вагер Ольги Федорівн и...— Єлисей Купріянович Трегубов (1849—1920), чоловік Антоніни Федорівни, сестри О. Ф. Франко, український літературно-громадський діяч і педагог, близький приятель П. А. Косача. Деякий час працював у журналі «Киевская

старина».

1899

52. ДО Л. М. ДРАГОМАНОВОЇ. 4 січня 1899 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 2, с. 207—208.

Подається за машинописною копією (ф. 2, № 1548).

Роботу свою я трохи спинил а...— Можливо, йдеться про відшукування поетесою матеріалів для видання творів М. Драгоманова.

53. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 26 січня 1899 р. Варшава

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 251—252,

Подається за автографом (ф. 2, № 290).

Коли завтра не забаримось у Творка х...— їдучи до Берліна через Варшаву, Леся Українка з матір'ю провідали у Твор-ках О. П. Драгоманова.

54. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 29 січня, 1 лютого 1899 р. Берлін

Вперше надруковано в російському перекладі у вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 189—192. Українською мовою вперше опубліковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 252—254.

Подається за автографом (ф. 2, № 291).

Гауптман Гергардт (1862—1946) — німецький драматург, найяскравіший представник натуралізму в німецькій літературі; його драмам властива соціальна спрямованість.

Феня — служниця Косачів.

55. ДО П. А. КОСАЧА. 2 лютого 1899 р. Берлін

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 254—255.

Подається за автографом (ф. 2, № 120).

56. ДО М. І. ПАВЛИКА. 3 лютого 1899 р. Берлін

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 255—257.

Подається за автографом (ф. 101, № 350).

...про Тарновського...— Можливо, йдеться про Василя Васильовича Тарновського-молодшого (1837—1899), українського поміщика (сина відомого мецената В. В. Тарновського), який свого часу збирав рукописи Т. Г. Шевченка і в 1897 р. подарував їх музеєві Чернігівського губернського земства.

...ч и приходив до Вас хто від мого ймення за популярними виданням и...— Свої поїздки за кордон Леся Українка використовувала для організації друкування революційних видань і транспортування їх у Росію. Очевидно, і цього разу поетеса надіслала якусь літературу М. Павликові.

Хотять вони видавати популярні книжеч-к и...— Йдеться про переклад «Маніфесту Комуністичної партії» та інших соціалістичних брошур, які Леся Українка пізніше переслала М.

Ганкевичу для видаппя в Галичині.

...т а ще нагодився рефера т...— Однібіо з форм соціалістичної пропаганди були реферати, що зачитувались у студентських підпільних гуртках. За спогадами сучасників, активпими доповідачами були G. Мержинський, А. В. Луначарський та ін. Очевидно, подібний реферат готувала і Леся Українка.

...н е покінчала, напр[иклад], одної популярної брошури, двох драм...— Маються на увазі брошура «Державний лад», що лишилася незакінченою, та твори «Іфігенія в Тавріді» й «У пущі».

57. ДО Л. М. ДРАГОМАНОВОЇ та Л. М. ДРАГОМАНОВОЇ-ШИШМАНОВОЇ.

25 лютого 1899 р. Берлін

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 2, с. 208—209.

Подається за машинописною копією (ф. 2, № 1548).

Спасибі за поздоровлення і всі любі слова...— Драгоманови поздоровили Лесю Українку з успішною операцією.

58. ДО А. М. ДРАГОМАНОВОЇ. 25 лютого 1899 р. Берлін

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 2, с. 209—210.

Подається за машинописною копією (ф. 2, № 1548).

m-m e і m-11 e К.— пані і панночка Койчу.

59. ДО П. А. КОСАЧА. 26 лютого 1899 р. Берлін

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 257.

Подається за автографом (ф. 2, № 121).

Датується за змістом і за попереднім листом до Л. М. Драгоманової (від 25 лютого), де написано, що «Миша сьогодні виїжджає». А тут згадується, що «Миша вже в Кельні».

Перешли мою п’ є с у в Київ Ліл і...— Можлйво, йдеться про «Блакитну троянду».

60. ДО М. І. ПАВЛИКА. 2 березня 1899 р. Берлін

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 257—259.

Подається за автографом (ф. 101, № 351).

«Громадський голос» — газета, орган Руссько-української радикальної партії в Галичині. Виходила з 1895 р. у Львові. Спочатку мала прогресивний характер. У кінці 90-х — на початку 900-х років тут друкували свої твори І. Франко, М. Павлик, В. Стефаник, Л. Мартович. Після 1917 р. перейшла на націоналістичні позиції.

Руссько-українська радикальна партія — прогресивна селянська партія, створена 1890 р. в Східній Галичині. Серед її організаторів були І. Франко, М. Павлик, М. Драгоманов. Програма партії мала демократичний характер. Пізніше, на

початку

XX ст. у зв'язку з проникненням у ряди партії сільської буржуазії вона перетворилася в буржуазно-націоналістичну партію.

Шкода, що в Галичині соц [і а л]-демократи] так і...— Українська соціал-демократична партія та польська со-ціал-демократична партія в Галичині займали опортуністично-націоналістичні позиції.

Українська соціал-демократична партія (УСДП) — дрібнобуржуазна націоналістична партія в Східній Галичині. Створена 1899 р. у Львові. До 1918 р. була в складі опортуністичної австрійської соціал-демократичної партії. В 1919 р. лідери УСДП увійшли до складу петлюрівської Директорії. В 1923 р. їх було виключено із УСДП і до її управи обрано комуністів, під керівництвом яких УСДП стала однією з легальних організацій Комуністичної партії Західної України. 1924 р. польський буржуазний уряд розгромив УСДП і більшість її організацій об'єдналась в КПЗУ.

«Историческая Польша» — твір М. П. Драгоманова «Историческая Польша и великорусская демократия» (Женева, 1882), у якому він з націоналістичних позицій оцінював російську революційну демократію, неправильно висвітлював польське повстання 1863—1864 рр. За це М. Драгоманова гостро критикував

В. І. Ленін (див.: В. І. Ленін. Повне зібр. творів, т. 25, с. 283).

...із статті Франк а_ про молодих польських поеті в...— Йдеться про статтю «Сучасні польські поети» («Літературно-науковий вісник», 1899, т. 5, кн. 3).

Яросевич Роман (1863—1938) — лікар, один із засновників Русько-української радикальної партії.

Що з радикалів певна частина виділиться в чисто соц[іал]-демократичну] фракцію, сього я давно ждал а...— Леся Українка вважала можливим створення соціал-демократичної фракції на основі лівого, прогресивного крила радикальної партії. Але українські буржуазно-націоналістичні елементи в Галичині зірвали створення такої фракції. 1899 р. була заснована Українська соціал-демократична партія.

...я к годиться тільки «непомнящим родств а».— Слова з твору М. Є. Салтикова-Щедріна «За рубежем».

«Хлопська бібліотека» — серія науково-популярних книжок для селян, що їх видавала у 90-х роках редакція газети «Громадський голос». У цій серії вийшли твори Франка «Свинська конституція», «Звірячий бюджет», «Історія кожуха», збірка «Хлопські пісні» та твори інших письменників.

...3 прим, моїх перекладів з Гейне, 3 наших перекладів з Гоголя («Пропаща грамота»); прим. «Першого вінк а»...— Маються на увазі книжки: Книга пісень Генріха Гейне. Пер. Лесі Українки і М. Стависького. Львів, 1892; М. В. Гоголь. Вечорниці па хуторі під Диканькою. І. Запропа-ща грамота. II. Зачароване місце. Пер. Михайла Обачного і Лесі Українки. Львів, 1885; «Перший вінок». Жіночий альманах. Виданий коштом і заходом Наталії Кобринської і Олени Пчілки. Львів, 1887; «Привіт ранкові» — «Привіт д-ру І. Франкові в 25-літній ювілей літературної діяльності». 36., Львів, 1898.

Стависький — літературний псевдонім Максима Антоновича Славинського (1868—1945), українського поета і перекладача. Згодом він ідейно деградував від ліберально-буржуазних до буржуазно-націоналістичних позицій. Після Великої Жовтневої соціалістичної революції — емігрант.

Чи нема видання хоч одного оповідання Б о р -д у л я к а? — Оповідання українського письменника Тимофія Гна-товича Бордуляка (1863—1936) вперше були видані 1899 р. збіркою «Ближні».

61. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 11 березня 1899 р. Берлін

Друкується вперше за автографом (ф. 2, № 292).

62. ДО М. П. КОСАЧА. 21 березня 1899 р. Берлін

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 259—260.

Подається за автографом (ф. 2, № 80).

Jl ю т р и — так Леся Українка жартівливо називала персонал клініки Е. Бергмана.

Ти питаєш, які я «зайці» ч и т а ю.— «Зайцями» поетеса для конспірації називала нелегальні твори.

«V o r w a r t s» — щоденна газета, центральний орган німецької соціал-демократичної партії. Виходила в Берліпі з 1891 по 1933 р.

З другої половини 90-х років, після смерті Ф. Енгельса, редакція газети опинилась в руках правого крила партії і систематично друкувала статті опортуністів. У роки імперіалістичної війни (1914—1918) газета була на позиціях соціал-шовінізму. Після Жовтня вела антирадянську пропаганду.

Чи пам'ятаєш «Третье письмо к тетеньке» Щедрі на? —У цьому творі («Отечественные записки», 1881, вересень), сконфіскованому цензурою, М. 6. Салтиков-Щедрін викривав терор, шпигунство і провокацію, що панувала у 80-х роках у Росії. Нагадуючи братові про це, Леся Українка застерігала його від необережних висловів у листах.

Річі — дружина Михайла Косача, О. G. Судовщикова.

63. ДО О. Є. СУДОВЩИКОВОЇ-КОСАЧ. 21 березня 1899 р.

Берлін

Вперше надруковано в російському перекладі у вид.: Собр. соч., т. 3, с. 193—194. Українською мовою опубліковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 260—261.

Подається за автографом (ф. 2, № 94).

...«Казка» краще, ніж «С о н»...— Йдеться про поему Лесі Українки «Давня казка» (1893) та вірш «Сон» («Був сон мені колись», 1891).

...май одвагу стати з нею (лірикою) вище «суд а г л у п ц а»... — Поетеса згадує тут вірш О. С. Пушкіна «Поету» (рядок «Услышишь суд глупца...»).

... один глупуватий роман Bourget... — Поль-Шарль-Жозеф Бурже (1852—1935), французький письменник і літературознавець, у своїх творах захищав традиції буржуазного суспільства, зокрема в питаннях сім'ї і становища жінки. Йдеться про його роман «Учень» («Le disciple», 1889).

...н е пишете нічого про Є в ц ю...— тобто про дочку М. П. Косача Євгенію (вона ж Імочка; парод. 1898 р.).

„.і маму т в о ю,..— Ганну Іванівну Судовщикову.

64. ДО Л. М. ДРАГОМАНОВОЇ, А. М. ДРАГОМАНОВОЇ І Л. М. ДРАГОМАНОВОЇ-ШШПМАНОВОЇ. 19 квітня 1899 р. Берлін

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 2, с. 210—211.

Подається за машинописною копією (ф. 2, № 1548).

«L£gendes» («Легенди») — видана 1896 р. в Парижі брошура Лідії Драгоманової-Шишманової «Legendes religieuses Bulga-res», що містила переклади болгарських релігійних легенд.

Мінцес Борис — професор Софійського університету, знайомий Драгоманових.

Що се так обідили Болгарію...— 1899 р. у Гаазі відбулась конференція миру, що встановила закони і звичаї війни, права та обов'язки нейтральних країн тощо. Болгарія не була запрошена на цю конференцію.

У нас в Росії таке робиться...— Йдеться про придушення студентського руху в лютому 1899 р.

65. ДО М. І. ПАВЛИКА. 9, 10 травня 1899 р. Берлін

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 263—264.

Подається за автографом (ф. 101, № 352).

Він був засланий в кінці 70-х р о к і в...—М. В. Кова-левського заслано до Сибіру (в м. Мінусінськ) 1879 р., звільнено 1882 р.

Я поет «v o n Gottes Gnade» (як казав Фран-к о)Можливо, мається на увазі стаття І. Франка «Леся Українка» («Літературно-науковий вісник», 1898, т. 3, кн. 7), де високо оцінено поетичний

талант Лесі Українки.

«Видавнича спі лка» — «Українсько-руська видавнича спілка», громадська видавнича організація, заснована 1898 р. у Львові, існувала до 1917 р. Здійснила понад 300 видань художньої і науково-популярної літератури. Головними засновниками і редакторами були І. Франко і В. Гнатюк. 1899 р. «Спілка» випустила вбірку поезій Лесі Українки «Думи і мрії».

...т ри книжки свого виданн я...— Йдеться про книжки:

С. Ковалів. Дезертир та інші оповідання; І. Франко. Поеми; О. Ко~ билянська. Покора і інші оповідання.

«Основи біблійної критики» — Можливо, мається на увазі книга французького вченого Моріса Берна, перекладена Лесею Українкою (Моріс Берн. Біблія, або книга Старого завіту. Пер. Л. У. З передмовою М Драгоманова. Львів, 1903).

...п ерешліть мого листа п. Кобилянські й...— Ользі Юліанівні Кобилянській (1863—1942). 25 травня 1899 р. вона відповіла Павликові: «Сердечно Вам дякую за надіслання листа Л[есі] У[країнки]. Я їй зараз відписала, вже по раз другий маю від неї письмо».

...прочитала я збірник її...— Йдеться про збірку оповідань О. Ю. Кобилянської «Покора і інші оповідання» (Львів, 1899).

...після творів «собственных Невтонов и б ы -стрых разумом Платоно в»...— неточна цитата з «Оды на день восшествия на всероссийский престол ее величества госуда-рыни императрицы Елисаветы Петровны 1747 года» М. В. Ломоно-сова (в «Оде»: «Что может собственных Платонов и быстрых разумом Невтонов российская земля рождать»).

їй треба се для перекладу оповідання К о б и -л я н с ь к о ї.— Ольга Косач перекладала на російську мову оповідання О. Кобилянської «Бапк руетикальний», «Жебрачка», «Impromptu phantaisie», «У святого Івапа».

Кузьма — конспіративне ім'я київського робітпика-друкаря, політичного емігранта з Росії, Антона Михайловича Ляхоцького (1853-1918).

Хотіла послати Вам одне виданнячко «1-го мая соц [і а л]-демократі в]...» — Очевидно, йдеться про одну

з першотравневих прокламацій.

...д ля видання якої роботи в стилі дядькових брошур? — Мається на увазі брошура «Державний лад», над якою Леся Українка тоді працювала, але пе закінчила. М. П. Драгоманов видав кілька подібних пропагандистських брошур, що були зразком для Лесі Українки.

66. ДО В. М. ГНАТІОКА. 10 травня 1899 р. Берлін

Вперше надруковано в журп. «Вітчизна», 1964, № 11, с. 174.

Подається за автографом, який зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаиика АН УРСР (фонд В. Гнатюка, № 34, од. зб. 566, арк. 1—2).

Г н а т ю к Володимир Михайлович (1871—1926) — український фольклорист і етнограф демократичного напряму, з 1902 р.— член-кореспондент Петербурзької академії наук, з 1924 р.— дійсний член АН УРСР.

...б ююся, щоб не умістити до нової збірки давнього.— Йдеться про нову збірку поетеси «Думи і мрії», друкуванням якої займався тоді В. М. Гнатюк.

67. ДО П. А. КОСАЧА. 18 травня 1899 р. Берлін

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 261—262.

Йодається за автографом (ф. 2, № 122).

...д есь так перед Лілиними роковинам и...— тобто перед 26 травня (7 червня за н. ст.). В метриці помилково зазначено, що Ольга народилася 20 липпя (1 серпня за п. ст.) 1877 р.

68. ДО І. П. КОСАЧ. 13 травня 1899 р. Берлін

Друкується вперше за автографом (ф. 2, № 70).

О л я — Ольга Язєва, донька власниці будинку в Києві по вул. Назар'ївській, № 21, в якому 1899 р. жили Косачі.

69. ДО О. 10. КОБИЛЯНСЬКОЇ. 20 травня 1899 р. Берлін

Вперше скорочено надруковано у вид.: Хрестоматія критичних матеріалів, т. 3. К., 1949, с. 101. Повний текст листа вперше опубліковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 1, с. 74—77.

Подається за автографом (ф. 2, № 869).

«Мати божа» —нарис О. Кобилянської («Зоря», 1895, «N*2 23),

...г алицька критика докоряв Вам німеччи-н о ю...— У деяких критичних статтях О. Кобилянській робилися закиди, що в її ранніх творах відчувається вплив німецької літератури (зокрема в статті О. Маковея «Ольга Кобилянська», надрукованій в газ. «Буковина», 7 травня 1896 р.).

...В и прийшли в нашу літературу через німецьку школу...— Мається на увазі те, що О. Кобилянська, добре знаючи німецьку мову, познайомилася з творами світової літератури через німецькі видання. Під галицько-польською школою далі розуміється ліберально-буржуазний напрям w українській і польській літературах Галичини з його націоналістичною тенденційністю і клерикалізмом.

...н е поділяю Вашого ніцшеанств а...— В ранній період своєї творчості, зокрема в 90-ті роки, О. Кобилянська виявляла інтерес до модних у той час афоризмів Ніцше, що відбилось в окремих творах письменниці. Згодом цей інтерес зник.

...я кщо Ви в серпні приїдете на Украіи у...— В серпні 1899 р.

письменниця дійсно приїхала до Києва.

...б ерусь переписувати свої пісні для нового видання...— для збірки «Думи і мрії» (1899).

...В аш знайомий літерат ...— німецький письменник-реа-ліст Людвіг Якобовський (1868—1900), редактор журналу «Die Gesellschaft», який видавав «Дешеву бібліотеку для народу», знайомлячи широкі кола німецьких читачів з творами світової літератури. Якобовський популяризував і твори українських письменників. Він домовився з О. Кобиляпською про видання німецькою мовою збірника новел І. Франка, Лесі Українки, О. Маковея, Л. Мартовича, О. Кобилянської та ін. Але видати цей збірник Л. Якобовський не встиг. Вже після його смерті 1903 р. перекладені О. Кобилянською новели були надруковані в журналі «Ruthenische Revue». Як письменник, Л. Якобовський був відомий на Україні і в Росії. Деякі його оповідання в перекладі на українську мову друкувалися в газеті «Буковина». Леся Українка переклала російською мовою два оповідання Л. Якобовського для журналу «Жизнь» («Духи», «Как я раз божеиьку забыл») і написала до них стислу характеристику творчості письменника (див. ф. 2, № 911). Але ці переклади тоді не були опубліковані і вперше друкуються в т. 7 даного видання.

«Die G e s e 11 s c h a f t» — літературно-науковий журнал, виходив у Дрездені протягом 1885—1902 рр. На його сторінках друкувалися переклади творів і статей українських письменників. В ньому був опублікований німецький автопереклад вірша Лесі Українки «To be or not to be?» (1900, жовтень, зошит 1, с. 46—47; український текст вміщено в т. 1 даного видання):

«To be or not to be?»

(Lessja Ukrainska)

Halt’ ein, mein Herz, halt’ ein! Schlag nicht so rasend! Bleib’ ruhig, mein Gedanke, flatt’re nicht Mit deinen Fltigeln ungestum und rastlos In leere Weite.— Meine stolze Muse,

Du Falkenaugige, blend’ mich nicht so Mit deinen Flammenblicken! Gib die Hand,

Nimm mich in deinen School Dir hab’ ich ja

Mein Leben ganz gewidmet, gib mir Rat!

Sieh da! os liegen ringsumher die Felder Und wiides Dickicht und die steilcn Felsen Und stille Eiclie mit den dunklen Wassern.

Auch Menschen seh ich, wenig, Felder ackernd,

Axthieb, horbar kaum, aus diesenl Dickicht,

Vom Felsen her erschallen Adlemife;

Nur stille Eichen bleiben immer stumm,

Bis von den Felsen fallt ein Stein herunter Ins Tiefe; dann erzittert wohl ein Kreis —

Doch bald verscbwimmt er--sag', Ratende,

Wo soli ich hin?.. Sag', soli ich nehmen Rot, Gold und Silber blank von meiner Lyra,

Und einen Pflug mir schaffen? — Mit den Saitcn, z Die Fliigel binden, dafl sie ihre Schatten

Nicht breiten konnen auf die schmalen Pfade,

Und soil ich fleiflig ackern mit den Menschen Und saen, um die Ernte zu bereiten,

Die nicht fiir mich? — Sag', soil ich dringen Durch jenes wilde Dickicht mit der Axt Und seiner Sage und den Weg mir freien,

Bis einst ein alter Stumpf, verfault, vermorscht Aufs Haupt mir fallt und also mich zertriimmert In der Waldeinsamkeit? — Sag', soli ich schwingen Mich adlergleich hoch iiber Felsenklippen Ins Himmelsfreie auf, ins Grenzenlos Dem Stern entreiften seine gold'ne Krone,

Der Wolke rauben ihren hellen Blitz

Und wie ein Licht der Mitternacht auflodern?

Doch wenn das Licht wie Meteore lischt Und Finsternis kommt finsterer als jc?

Wenn stolze Kraft mir fehlt, die Adlerfliigel Verbrannt von meiner eignon Flamme sinken,

Und wie ein Stein vom Fels herunlerfallt,

Ich in das dunkle Wasser da hinein In jene stille, stumme Tiefe falle?

Wohl wird im Wasser dann ein Kreis erzittern,

Doch bald verschwimmt er--Schweigst du stolze

Gottin!

Nur deine Falkenaugen spruhen Flammen

ч Und rauschend heben sich mit breitem Schwunge Die Regenbogenfltigel ... Zaub'rin, halt!

Nitnm mich mit dir! Wir wollen beide fliegen!

Aus dem Kleinrussischen von L. Ukrainska

«Буковина» — українська газета, що виходила в 1385— 1910 рр. у Чернівцях, пізніше — у Відні. З початку XX ст. стала виразником реакційної австрофільської політики.

70. ДО О. П. КОСАЧ (матері). 29 травня 1899 р. Берлін

Друкується вперше за автографом (ф. 2, № 194).

...к інець тій канітелі з Ярчевськи м.— У 189G р. драгунський офіцер, ротмістр Ярчевський взяв в орепду колодяж-нинський маєток родини Косачів. Олена ГІчілка та її діти були дуже незадоволені з цієї оренди, викликаної матеріальними не-статками.

...з святом Пушкін а...— Леся Українка обурювалась тим, що трупа М. М. Соловцова не взяла участі в підготовці ювілейного

Пушкінського вечора. Цей вечір, організований Київським літературно-артистичним товариством, відбувся 22 травня (ст. ст.) 1899 р. в приміщенні театру «Бергоньє».

Яворська — можливо, М. М. Старицька, яка виступала тоді в трупі М. Старицького під цим псевдонімом.

дом у Гаю — будинок на хуторі Зелений Гай.

... Мишиного коханого Bote побач у...— Можливо, маються на увазі картини Яна Бота (1618—1652) —голландського живописця-пейзажиста.

Рошгросс Жорж (1859—1938) — французький художник.

71. ДО В. М. ГНАТЮКА. 29 травня 1899 р. Берлін

Вперше надруковано в журн. «Вітчизна», 1964, № 11, с. 174.

Подається за автографом, який зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН УРСР (фонд В. Гнатюка, № 34, од. зб. 566, арк. 3—4).

«Східна мелодія» і «Мрії»...— Поезії були надруковані в журн. «Літературно-науковий вісник», 1898, кн. 2, с. 140-142.

«Поет під час облоги» — вірш Лесі Українки, надрукований у збірнику «Привіт д[октор]у Івану Франку в 25-літній ювілей літературної його діяльності» (Львів, 1898, с. 190—193).

72. ДО О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ. 29, ЗО травня 1899 р. Берлін

Вперше скорочено надруковано у вид.: Хрестоматія критичних матеріалів, т. 3, с. 101—103. Повний текст листа вперше опубліковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 268—271.

Подається за автографом (ф. 14, № 870).

...д ядька Драгоманова, якого вважаю своїм учителем, бо дуже багато завдячую йому в своїх п о г л я д а х...— Насправді поетеса пішла значно далі, ніж Драго-манов. її філософські, суспільно-політичні й естетичні погляди формувались під впливом ідей революційної демократії— Шевченка, Чернишевського, Герцена, класиків марксизму.

«W er den Dichter will verstehen, muss in Dichters Klinikgehen!» («Хто хоче зрозуміти поета, мусить піти в поетову клініку!») — перефразований вислів Й.-В. Гете: «Wer den Dichter will verstehen, muss in Dichters Lande gehen», тобто «Хто хоче зрозуміти поета, мусить пізнати його країну».

Оце отримала від нього картк у.. — тобто від Л. Якобовського.

...чи не було б для Вас вигідніше приїхати багато раніше вистави...— Леся Українка запрошувала О. Кобилянську приїхати до відкриття археологічної виставки, яка влаштовувалась з нагоди XI археологічного з'їзду.

«Січовик» — член студентського товариства «Січ», заснованого 1868 р. у Відні, що складалось із студентів-українців

Віденського університету. В 70—90-х роках, коли в товаристві панували демократичні ідеї, «Січ» відіграла значну роль у громадсько-політичному житті. До товариства входили демократично настроєні студенти, зокрема О. Терлецький, Марко Черемшина та іп.

...ті галичани, що приїздили «шукати жінки собі» на У кр а їні...— Можливо, йдеться про Р. Яросевича, що 1893 р. одружився з дівчиною, родом з Одеси.

Поступовці — тут назву «поступовці» вжито Лесею Українкою в розумінні «передові», «прогресивні».

73. ДО О. П. КОСАЧ (матері). 31 травня 1899 р. Берлін

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 3, с. 43—44.

Подається за автографом (ф. 2, № 195).

«Versunkene Gloke», «Einsame Menschen» — п'єси Г. Гауптмана «Затонулий дзвін» і «Самотні люди».

74. ДО Jl. М. ДРАГОМАНОВОЇ. 5, 6 червня 1899 р. Берлін

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 2, с. 213—214.

Подається за машинописною копією (ф. 2, № 1548).

«Подвиг силы беспримерной» — слова з арії Єлець-кого, персонажа опери П. І. Чайковського «Пікова дама».

75. ДО М. І. ПАВЛИКА. 7 червня 1899 р. Берлін

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 271—273.

Подається за автографом (ф. 101, № 353).

М[иколи] Васильовича] — Ковалевського.

Се робота більше белетристичн а....— Тут і вище згадується робота поетеси над спогадами про М. В. Ковалевського.

Коваленко — очевидно, мається па увазі Григорій Олексійович Коваленко (1868—1937) — український письменпик.

Катренко (Катрухін) Олександр — український письменник, видав збірку оповідань «Пан природа» (1901) та ін.

Ковалів Степан Михайлович (1848—1920) — український письменник-демократ, автор оповідань з життя галицьких робітників і селян. У полемічному запалі Леся Українка не оцінила належно творчості Коваліва, який зробив певний внесок в історію української літератури.

...в 1-й частині «Царівни», та й у всіх опо

віданнях в збірці...— Тут і далі названі твори, що склали збірку О. Кобилянської «Покора» (1899).

...п опрошу її зредагувати один мій німецький перекла д...— Йдеться про автопереклад оповідання Лесі Українки «Голосні струни» для збірника українських новел, який мав намір видати Л. Якобовський.

К[обилянськ]у збираюсь «в травить» ще й в російську літератур у...— Поетеса мала памір глибше ознайомити О. Кобилянську з творами російської класики.

Остатнє число «Громадського голос у»...— Мається на увазі стаття під заголовком «Нарешті!», надрукована в газеті «Громадський голос» 1 червня 1899 р. В ній повідомлялося, що від

Руcько-української радикальної партії відкололась група (Р. Яро-севич, М. Новаковський та ін.), яка оголосила себе українськими соціал-демократами. Ця група того ж року заснувала Українську соціал-демократичну партію. Після розколу відбувся з'їзд радикальної партії Галичини.

...с ей напрямок таки прокинеться, згодом вільний від решток національно-духовної неволі, від якої ще не визволився Яросевич і товариш і]...— Леся Українка надавала великого значення революційному соціал-демократичному рухові і підтримувала зв'язок з деякими членами Російської соціал-демократичної робітничої партії, створеної ,у березні 1898 р.

Се була б нова «Історична П о л ь ш а» — тобто «Історична Польща і великоруська демократія» М. П. Драгоманова.

Познайомилась недавно (листами) з Кузь-м о ю...— з А. Ляхоцьким. Листів Лесі Українки до Ляхоцького не знайдено.

...м єні хотілось би стати капіталістко ю...— Очевидно, в той час поетеса домовилась з Ляхоцьким про друкування революційної літератури, на що були потрібні гроші.

...п оп[улярні] видання дядьк а...— тобто видання типу «Рай і поступ» (Львів, 1894) М. П. Драгоманова.

Досада, що тепер не можу везти нічогі-с і н ь к о...— Леся Українка звичайно привозила з-за кордону нелегальну літературу, а коли не мала змоги цього зробити, перечитувала її, щоб переказати потім товаришам.

«Спілка», спасибі їй, прислала ще книжечку Мопассан а...— «Українсько-руська видавнича спілка» надіслала поетесі книжку «Дика пані і інші оповідання» (1899).

Пишіть, що і кому маю від Вас сказати на У к р [а ї н і]...— Цей абзац листа з метою конспірації вписаний олівцем між рядками попереднього абзаца так, що його дуже важко прочитати. Леся Українка як революційний діяч дотримувалася правил конспірації, зокрема заучувала напам'ять важливі доручення, прізвища й адреси.

В Росії тепер якийсь хао с...— У Росії, як і в Австро-Угорщині, почалась велика промислова криза. У зв'язку

з цим посилились робітничі страйки й урядові репресії.

...д обре, що я помалу, все життя привикала до «заключения» і «стеснения свободы»...— Як активний член соціал-демократичних

гуртків Леся Українка гадала, що її теж можуть заарештувати.

«Все это было бы смешно, когда бы не было так грустно» — рядки з вірша М. 10. Лєрмонтова «О. О. Смир-новій» (1840).

76. ДО М. І. ПАВЛИКА. 18 червня 1899 р. Берлін

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 274.

Подається за автографом (ф. 101, № 354).

Датується за поштовим штемпелем.

Я написала своїй ще молодшій сестрі в Киї в,,.— До розшуків праць М. П. Драгоманова в різних періо-дечних виданнях поетеса залучила не тільги Ольгу, а й Оксану.

...прислала виписку з «К и е в л я н и н а», «Письмо в р е д [а к ц и ю]»...—До III археологічного з'їзду в Києві 1874 р. М. Драгоманов разом з В. Антоновичем видав 1-й том «Исгорических песен малорусского народа», де порівнюються, зокрема, українські думи і російські билини. Ця праця була причиною наукової дискусії між М. Драгомановим, П. Житецьким і Орестом Федоровичем Міллером (1833—1889), російським ученим-літературознав-цем та фольклористом. Київська редакційно-монархічна щоденна газета '«Киевлянин» (1864—1919) фальсифікувала зміст дискусії, особливо виступів М. Драгоманова, перекрутила також його тост, виголошений на банкеті в честь гостей з'їзду, представивши М. Драгоманова ворогом існуючого ладу і «завзятим сепаратистом». Це викликало обурення М. Драгоманова, який надіслав до редакції газети листа. Його надрукували в супроводі уїдливих приміток і наклепницьких натяків. Навіть опонент М. Драгоманова —

О. Міллер — взяв його під захист від нападок «Киевлянииа».

«[Санкт]-Петербургские ведомости» — газета, виходила в Петербурзі в 1728—1917 рр., з 1914 р.— «Петроградские ведомости». В 60-ті роки мала ліберадыю-буржуазпий напрям, пізніше перейшла на реакційні позиції.

«И з в е с т и я» — «Известия Отделения русского языка и словесности», періодичний орган Російської академії наук, видавався в Петербурзі з 1896 по 1927 р.

«Русские ведомости» — газета ліберально-демократичного напряму, виходила в Москві з 1863 по 1918 р.

Арабажин Костянтин Іванович (1866—1929) — український і російський літературознавець, письменник. Був у дружніх взаєминах з М. Драгомановим, М. Павликом, І. Франком.

Мені ж тепер рискувати не випадає, тим більше що сим загородилась би сестрі дорога в медичний інститу т.— Оскільки в той час посилились репресії проти революціонерів, поетеса намагалася бути дуже обережною, щоб уникнути провалу. Проте вона боялася не так за себе, як за сестру Ольгу, яка збиралась

вступити до Вищих жіночих медичних курсів у Петербурзі.

В серйозність замірів Міхн[овського], скажу правду, не вір ю...— Йдеться про Міхновського Миколу Івановича (1873—1924) —київського юриста, громадського діяча буржуазно-націоналістичного напряму. Леся Українка застерігала М. Павлика від зв'язків з ним.

...добудьте мені адресу Павла Г р а б а...—тобто адресу Павла Арсеновича Грабовського (1864—1902), який у цей час був на засланні в Сибіру. Леся Українка стежила за його творчістю, бачила в його особі свого однодумця.

77. ДО П. А. та О. П. КОСАЧІВ. 26 черв)ія 1899 р. Берлін

Вперше скорочено надруковано в російському перекладі у вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 199. Українською мовою повністю вперше опубліковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 275. Подається за автографом (ф. 2, № 100).

Thiergarten — парк у Берліні.

Бачила я иа виставці знаменитого Беклі-н а...— Йдеться про швейцарського художника-символіста Арноль-да Бекліна (1827—1901), представника занепадницького буржуазного мистецтва другої половини XIX ст. Негативна, але вірна оцінка поетесою творчості Бекліна розходиться із загальним захопленням цим художником, яке панувало в той час у Європі і Росії. Цікаво, що в лютому 1899 р. журнал «Жизнь» надрукував статтю російського критика і публіциста, співробітника журналу П. Ге «Арнольд Беклин. Франц Штук. Саша Шнейдер», у якій гостро розкритиковано твори цих митців. Таким чином, думка Лесі Українки збіглася з думкою прогресивної російської критики.

Г е П. М.— російський публіцист, працював у відділі критики журналу «Жизнь». Листа Лесі Українки до нього не знайдено.

Штук Франц (1862—1928)—німецький художник-символіст.

78. ДО М. І. ПАВЛИКА. 1 липня 1899 р. Берлін

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 275—279.

Подається за автографом (ф. 101, № 355).

«Б у д у ч н і с т ь» — двотижнева суспільно-політична газета ліберально-буржуазного напряму. Виходила 1899 р. у Львові (вийшло всього 11 номерів).

Стефаника привітайт е...— Леся Українка високо цінувала творчість Василя Стефаника (1871—1936).

79. ДО О. 10. КОБИЛЯНСЬКОЇ. 21 липня, 4 серпня 1899 р. Гадяч

Вперше скорочено надруковано в російському перекладі у вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 200—201. Українською мовою повністю вперше опубліковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 1, с. 82—85.

Подається за автографом (ф. 14, № 871).

...в чора викінчила я свій перекла д...— переклад на німецьку мову оповідання «Голосні струни» для збірника Л. Яко-бовського. Воно було надруковане в журн. «Ruthenische Revue» (1903, № 9, 10) під назвою «Das Lied onhe Worte» («Пісня без слів»)

з підписом: переклала О. Кобилянська. Очевидно, Кобилянська здійснила тільки його редакцію.

«Ruthenische Revue» — український художній і громадсько-політичний журнал, видавався німецькою мовою у Відні з 1903 р. З 1906 р. мав назву «Ukrainische Rundschau». В суспільно-політичних питаннях не мав чіткої програми, загалом дотримувався ліберально-буржуазних позицій.

У мене хоч і є одна така повість...— Мається на увазі повість «Одинак» (1894).

Шуман Роберт (1810—1856)—німецький композитор і письменник, представник романтизму в німецькій музиці.

Ш о п е н Фридерик Францішек (1810—1849) — польський композитор і піаніст.

80. ДО В. М. ГНАТЮКА. 10 серпня 1899 р. Гадяч

Вперше надруковано у вид.: «Наукові записки Львівського державного університету ім. І. Франка», т. 19, вип. 1. Львів, 1951, с. 45.

Подається за автографом (ф. 2, № 922).

81. ДО В. М. ГНАТЮКА. 1 вересня 1899 р. Гадяч

Вперше надруковано в журн. «Вітчизна», 1964, № 11, с. 174—175. Подається за автографом, який зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН УРСР (фонд В. Гнатюка, № 34, од. зб. 566, арк. 5—6).

...н е хочеться мені, аби книжка скінчилася тим сумним «Поворото м».— Гнатюк виконав прохання Лесі Українки і вмістив останнім вірш «Забута тінь».

...н ехай його видасть чи «Спілка», чи «Віспи к»...—Переклад поеми Г. Гейне «Атта Троль» і його передмови до неї, зроблоиий поетесою, був надрукований у журналі «Літературно-науковий вісник» (1900, кн. 1-2). 1903 р. цей переклад разом з перекладом «Ратклiфа» та ін., зробленим М. Славинським (Ставиським), вийшов окремою книжкою: Генріх Гейне. Атта Троль. Ратклiф. Балади. Вид. ред. «Літературно-наукового вісника». Львів, 1903.

Байрон ще не готовий...— Йдеться про епіграф до «Невільничих пісень», узятий з «Шільйонського сонета» Байрона.

...о дно з них посилаю тепер хутко до «Вісник а»...— Можливо, оповідання «Над морем», яке було надруковано в «Літературно-науковому віснику» (1901, кн. 1).

82. ДО О. П. КОСАЧ (матері). 5 вересня 1899 р. Гадяч

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 279—280.

Подається за автографом (ф. 2, № 196).

Як же там наші п'єси? — Йдеться про п'єсу Олени Пчілки «Світова річ», поставлену 1899 р. трупою М. Кропивницького, та «Блакитну троянду» Лесі Українки, поставлену тією ж трупою в Києві 17 серпня (за ст. ст.) 1899 р.

Як там нашігост і...— Леся Українка запитує про гостей, що перебували в цей час у Києві з пагоди археологічпого з'їзду. Кого саме вона має на увазі, не встановлено.

Кобринська Наталя Іванівна (1855—1920) — українська письменниця демократичного спрямуваппя, творчість якої тісно пов'язана з ідеями жіночої емансипації.

«Общество драма тических п и с а т е л е й» — товариство російських драматичних письменників і оперних композиторів, створене 1874 р. в Москві. Першим головою його був О. М. Островський (1874—1886). У 1904 р. розділилось на московську і петербурзьку організації.

83. ДО В. М. ГНАТЮКА. 8 вересня 1899 р. Гадяч

Вперше надруковано у вид.: «Наукові записки Львівського державного університету ім. І. Франка», т. 19, вип. 1, с. 45.

Подається за автографом (ф. 2, № 923).

З друку я вдоволена...— Йдеться про видання збірки поезій «Думи і мрії».

...е піграф до «Н е в [і л ь н и ч и х] пісен ь»...— Йдеться про епіграф з «Шільйонського сонета» Дж.-Г. Байрона, надрукований у збірці «Думи і мрії» на окремій сторінці перед віршем «Мати-певільниця»:

Ти, вічний дух розкутого ума,
О Воля! найясніша ти в темниці,
Бо там в людських серцях твої світлиці,
В серцях, що полонила ти сама.

На с т о р. 81, с т р [о ф а] 7,— замість летить треба лез/сит ь. — Ця помилка зроблена у вірші «На вічну пам ять листочкові» з циклу «Невільничі пісні», де в рядку «Замість пісні лежить пожарина» надруковано: «Замість пісні летить пожарина». В останніх радянських виданнях цю помилку виправлено.

84. ДО О. П. КОСАЧ (сестри), 2 жовтня 1899 р. Київ

Вперше скорочено надруковано в російському перекладі у вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 201—202. Українською мовою повністю вперше опубліковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 281—282.

Подається за автографом (ф. 2, № 293).

Кінець листа не зберігся.

...д ва переклади, реферат і оповідапн неможливо, йдеться

про українські переклади драми Г. Гауптмана «Ткачі», брошури ІП. Дікштейна «Хто з чого жиє», оповідання «Над морем» та реферат-статтю «Два направлення в новейшей итальянской литературе».

Дікштейн Шимон Рафаїлович (1858—1884) — польський соціаліст, популяризатор марксизму.

Негрі Ада (1870—1945) — італійська поетеса. У ранній її творчості звучали соціальні мотиви (зб. «Буря», 1896).

Д'Апнунціо Габріель (1863—1938) — італійський письменник, поет і прозаїк реакційного напряму. У роки фашистської диктатури стояв на офіціозних позиціях, відверто проповідував шовінізм і містику.

Горощенко Леонтій Іванович (1864—?) — київський лікар-стоматолог, учасник нелегальних революційних гуртків, на квартирі якого відбувались таємні збори.

85. ДО О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ. 16, 17 жовтня 1899 р. Київ

Вперше скорочено надруковано у вид.: Хрестоматія критичних матеріалів, т. 3, с. 103—104. Повністю вперше опубліковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 1, с. 86—88.

Подається за автографом (ф. 14, № 872).

...т реба було хоч якось трохи куток собі в и б р а т и...— Косачі переїхали з вул. Пазар'ївської, 21 (нині вул. Вєтрова), у будинок № 97 на Маріїнсько-Благовіщенській вулиці (тепер вул. Саксаганського), де в 1960 р. відкрито Державний літературно-меморіальний музей Лесі Українки.

...в и їздила Ліля до Петербург а...— Ольга Косач поступила на Вищі жіночі медичні курси і десь 15 вересня ст. ст. виїхала з Києва.

...мала я відчит...— Доповідь «Два направлення в новейшей итальянской литературе» була зроблена ЗО вересня (за ст. ст.)

1899 р. і надрукована в журн. «Жизнь» (1900, № 7, с. 187—214) та в «Иллюстрированном сборнике Киевского литературно-артистическо-го общества» (1S00, с. 187—218).

...з аграла Вату наймилішу «Роото erotiqu е».— Йдеться про твір для фортеиіапо норвезького композитора Едварда Гріга (1843-1907).

...я кби Ви могли її чути там на своєму Новому світ і...— Новий світ — назва вулиці в Чернівцях, де в будинку . № 61 жила О. Кобилянська (тепер вул. Тараса Шевченка, № 83).

...я не забула про «Бретонську легенд у»...— Можливо, мається па увазі «Chanson Ьгеіоппе» Сесіля Шамінада (1857—1944), французького композитора і піаніста.

В а ш у «1-І е к у л ь т у р н у»...— оповідання Ольги

Кобилянської «Некультурна» (1897).

«Синя к н и ж е ч к а» — перша збірка новел В. Стефаника (вийшла у Чернівцях 1899 р.).

...я і з паном професором (антипатія п. К о б -р[инської]) преломилакопі є...— Йдеться про українського літературознавця і мовознавця Олександра Михайловича Колессу (1867—1945). Деякі праці О. Колесси 20—40-х років позначені буржуазно-націоналістичними тенденціями.

86. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 21 эіспвтил 1S99 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 284—287.

Подається за автографом (ф. 2, № 294).

К а т р я — донька М. Лисенка.

...народні спектаклі, що Маня сама уряджує...— Марія Старицька, зокрема, поставила 17 жовтня 1899 р. комедію М. Старицького «За двома зайцями».

Пипін Олександр Миколайович (1833—1904) — російський учений, історик літератури, академік Петербурзької академії наук.

«Ж и з н ь» — літературно-політичний журнал. Видавався в 1897—1901 рр. у Петербурзі, а в 1902 р.— в Лондоні і Женеві, фактично був органом «легальних марксистів». На сторінках журналу двічі виступав В. І. Ленін. У 1899 р. М. Горький об'єднав навколо журналу групу демократичних письменників-реалістів. У ньому друкувались твори передових українських літераторів —

І. Франка, М. Коцюбинського, О. Кобилянської, В. Стефаника, Л. Мартовича.

Воронцов Василь Павлович (псевдонім В. В1847—

1918) — російський економіст і публіцист, ідеолог ліберального народництва, виступав против марксизму.

Водовозов Василь Васильович (1864—1933)—російський прогресивний публіцист. Як кореспондент газет «Неделя» і «Русь» знайомив російських читачів з особливостями визвольного руху в Галичині. Зберігся лист Водовозова до Лесі Українки від 7 лютого 1901 р., в якому він дякував поетесі за одержані від неї інформаційні матеріали. Ще раніше, в 1897 р. у Водовозова під час обшуку були конфісковані рекомендаційні листи поетеси до М. Павлика, Т. Окуневського та ін.

Зудерман Гермап (1857—1928) — німецький драматург і романіст, відображував життя буржуазії. ГІа його творчості помітно позначився вплив патуралізму.

А нічко в Євген Васильович (1866 — бл. 1937)—приват-доцент Київського університету, історик зарубіжної літератури.

Соловцов розпочав сезон рівно ж повдал о...— М. М. Соловцов розпочав сезон 29 вересня 1899 р. комедією О. М. Островського

«Ліс». Перша вистава пройшла в напівпорожньому залі.

ГЇасхалова Анна Олександрівна (справжнє прізвище Чегодаєва; 1869—1944) — російська артистка, виступала в Алексаидрин-ському театрі в Петербурзі, з 1897 р.— в російських театрах па Україні, зокрема в Київському драматичному театрі Соловцова.

L'interet du scandaie (скандальний інтерес).— Йдеться про трагічну подію з життя Пасхалової: її чоловік, художник О. К. Малов, застрелив з ревнощів артиста М. П. Рощина-Інсарова (1861—1899). Пасхалова стала об'єктом наклепів обивательської публіки. На захист артистки виступили її товариші.

...ю білейний вечір Словацьког о...— вечір, присвячений 50-річчю з дня смерті Юліуша Словацького (1809—1849).

...приїздив Рудченко (старий).— Хто саме, пе встановлено, можливо, брат Панаса Мирного І. Білик.

Тиховський — очевидно, Ювеналій Тиховський (1848—1919), український педагог і письменник, співробітник журналу «Киевская старина».

Петров Василь Васильович (1872 — ?)—знайомий Лесі Українки та її сестри Ольги, студепт-медик Дерптського (нині Тартуського) і Київського університетів.

Попала я тепер в компанію перекладання наукових творі в... — Леся Українка належала до гуртка, члени якого перекладали наукові праці, в тому числі твори К. Маркса і Ф. Енгельса.

87. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 28 листопада 1899 р. Київ

Вперше скорочено надруковано в російському перекладі у вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 203—208. Українською мовою повністю вперше опубліковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 287—291.

Подається за автографом (ф. 2, № 295).

...д ає урок дітям Личков а...— Очевидно, мається на увазі Леонід Семенович Личков (1852 — ?), голова «Киевского общества грамотности».

...с ode Napoleon (Іаполеопівський кодекс) — фрапцузький цивільний кодекс, одним з авторів якого був Наполеон Бопапарт (Наполеон І, 1769—1821). За зразком цього кодексу складено кодекси у багатьох капіталістичних країнах.

Раутенделейн, Нікельман — персонажі твору Гаупт-мапа «Затоплений дзвін».

Наталочка — Вишииська (Гроздова), племінниця М. В. Лисепка, пізніше актриса.

Галя Л.—Галина Миколаївна Лисенко (1883—1964), донька М. В. Лисенка, тоді гімназистка.

Муне-Сюллі Жан (1841—1916) — французький актор-тра-гік,

розвивав традиції класицизму. З 1872 р. грав у паризькому театрі «Комеді франсез». 1899 р. був на гастролях у Київському російському театрі М. Соловцова.

Б а г р о в Михайло Федорович (справжнє прізвище Топор; 1864—?) —російський актор і антрепренер. У 1883—1898 рр. грав у Малому театрі і в приватних антрепризах. 15 жовтня 1899 р.

брав участь у спектаклі «Цар Федор Иоаннович», поставленім театром М. Соловцова.

Сливинський Юзеф (1865 — V) — польський піаніст, учень

А. Рубінштейна. Виступав у Києві з пагоди 50-ліття з дня смерті Ф. IIопена в залі «Купецького зібрання» 28 і 29 жовтня (ст. ст.)

1899 р.

Єсипова Аптіа Миколаївна (1851—1914) — піаністка, з 1893 р.— професор Петербурзької консерваторії. Виступала з концертом у Києві 2 листопада 1899 р.

Один четвер уряджувала мама і читала там про свою чигиринську подоро ж...— Див. лист № 84 до сестри О. П. Косач від 20 вересня (2 жовтня) 1899 р.: «... мама

з папою їздили в Чигирин і привезли звідти цікаві враження, гарні килими українського] стилю і всякі археологічні раритети».

Левитський Микола Васильович (1859—1936)—український громадський діяч, ліберальний народник, автор проектів створення ремісничих, землеробських та інших артілей, взаємного загального страхування селян. У 90-х роках організував серед селян Херсонської губернії землеробські кооперативні артілі, які швидко розпалися. Аитимарксистські погляди Левитського піддав критиці В. І. Ленін. Після Великої Жовтневої соціалістичної революції М. Левитський працював у кооперації, друкувався в радянській пресі.

Малания Фоминична — Байдаківська, родичка батька Лесі Українки.

Паша і То ся — Павло і Антон, сини О. А. Косач-Шимановської, двоюрідні брати Лесі Українки.

88. ДО Л. М. ДРАГОМАНОВОЇ-ШИШМАНОВОЇ. 11, 12 грудня 1899 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 2, с. 214—217.

Подається за машинописною копією (ф. 2, № 1548).

...м а ю знов conf егепс е.— Йдеться про доповідь «Малорусские нисатели на Буковине», яка була прочитана в Київському літературно-артистичному товаристві 9 грудня (ст. ст.) 1899 р.

Oedipe-Roi (цар Едіп)—герой одпоймеїіпої трагедії давньогрецького драматурга Софокла (бл. 495—406 або 405 рр.

до и. е.).

Gaston Paris (Гастон Парі, 1839—1903) — французький історик літератури, член Французької академії наук, автор праць «Легенди середніх віків», «Пісні XV століття» та ін. Одну з них Лідія Драгоманова радила видати на Україні.

89. ДО О. ІО. КОБИЛЯНСЬКОЇ. 13 грудня 1899 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 1, с. 89—90.

Подається за автографом (ф. 14, № 873).

Беруся до аналізи «Царівни».— Повість О. Коби-лянської «Царівна» (1895) поетеса розглянула у статті «Малорус-ские писатели на Буковине».

Хотіла б особисте подякувати д. Стефаника за його книжечку...— Спою збірку «Синя книжечка» (1899)

В. Стефаник передав поетесі через В. Морачевського.

Морачевський Вацлав Іполитович (1867—1950) — польський біолог, знавець зарубіжних літератур, друг В. Стефаника

і популяризатор його творчості.

90. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 16 грудня 1899 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: Творп в 5-ти т., т. 5, с. 292.

Подається за автографом (ф. 2, № 286).

...ч и отримала ти рукопис ь...— тобто статтю «Два направлення в новейшей итальянской литературе», яку Ольга Косач повинна була передати до журналу «Жизнь».

91. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 21 грудня 1899 р. Київ

Вперше скорочено надруковано в російському перекладі у вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 208—209. Українською мовою повністю вперше опубліковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, ,с. 293.

Подається за автографом (ф. 2, № 297).

1900

92. ДО О. ІО. КОБИЛЯНСЬКОЇ. 30 січня, 3 лютого 1900 р. Київ

Вперше скорочено надруковано у вид.: Хрестоматія критичних матеріалів, т. 3, с. 104—105. Повністю вперше опубліковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 1, с. 90—94.

Подається за автографом (ф. 14, № 874).

...ч екаючи так довго мого відчит у...— Йдеться про доповідь «Малорусские писатели на Буковине».

...п ро буковинське тризілл я...— тобто про трьох письмепників — Ю. Федьковича, О. Кобилянську і В. Стефаника. Оскільки В. Стефаник перші новели надрукував у чернівецькій газеті «Праця» (1897) і 1899 р. видав першу збірку новел «Синя книжечка» у Чернівцях, Леся Українка зарахувала його до буковинських письменників.

...з а міряю ся тижнів через три їхати на північ до брата...— тобто в Дерпт (Тарту) до Михайла Косача.

ще по дорозі маю одвідати того свого прия-т е л я...— С. К. Мержинського, який жив у Мінську.

старша тітка — Олена Антонівна.

...в же не ношу «кайдані в»...— тобто ортопедичний апарат, зроблений для хворої ноги у берлінській клініці.

...побачу й той «жіночий університет»...— Вищі жіночі медичні курси в Петербурзі, де навчалася Ольга Косач.

Я подаю його Вам скорочени м...— Доповідь «Малорусские писатели на Буковине» в українському перекладі скорочено надрукована в чернівецькій газеті «Буковина» (1900, 17(27), 16(29) квітня і 19 квітня (2 травня) під заголовком «Пп-сателі-русини на Буковині».

...п ослала через Лілю до «Вестника Евро-п ы».— Стаття «Малорусские писатели на Буковине» надрукована пе в цьому виданні, а в журналі «Жизпь» (1900, № 9).

Рейзенауер А.— учень угорського композитора Ференца Ліста (1811—1886); 1900 р. дав два концерти в Києві (16 і 19 січня ст. ст.).

М о ц а р т Вольфганг-Амадёй (1756—1791) — австрійський композитор, представник віденської класичної школи.

Бачила я недавно Ібсепову «Нору»..,— тобто

драму «Лялькова хатка, або Нора» (1879).

«Легенду», мушу признатись, ніяк по можу п р и с л а т и...— Йдеться про «Бретонську легенду» Сесіля Ша-мінада.

93. ДО В. М. ГНАТЮКА. U лютого 1900 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: «Наукові записки Львівського державного університету ім. І. Франка», т. 19, вип. 1, с. 46.

Подається за автографом (ф. 2, № 924).

...м ій «Атта Троль» вже друкуєтьс я...— Переклад поеми Г. Гейне «Атта Троль» вперше надруковано в «Літературно-науковому віснику», 1900, кн. 1, с. 102—112; кн. 2, с. 204—228.

...щоб книжку (переклад «Атта Троля») не випускали в світ... — 1903 р. згаданий переклад вийшов окремою книжкою: Генріх Гейне. Атта Троль. Ратклiф. Балади. Вид. ред. «Літературно-наукового вісника». Львів.

...я к же буде з перекладами Стависьког о...— Ставиському належав переклад «Ратклiфа» і «Балад», надрукований у тій же книжці.

94. ДО О. П. КОСАЧ (матері). 23 лютого 1900 р. Петербург

Вперше скорочено надруковано в російському перекладі у вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 211—213. Українською мовою повністю вперше опубліковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 298—299.

Подається за автографом (ф. 2, № 197).

познайом илась-таки з Чирикови м...— Євгеном Миколайовичем Чириковим (1864—1932) — російським письменни-ком-«знаньевцем», співробітником журналу «Жизнь», який рекомендував поетесу редакції журналу.

Тут, в інтернаті, вже бачила чимало панно ч о к...— Ольга Косач жила в студентському інтернаті, де зупинилась і Леся Українка під час приїзду до Петербурга.

95. ДО О. П. КОСАЧ (матері). 4 березня 1900 р. Тарту

Вперше надруковано в російському перекладі у вид.: Собр. соч. в 3-х томах, т. 3, с. 213—215. Українською мовою вперше опубліковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 299—300.

Подається за автографом (ф. 2, № 198).

...с ам редактор мені каза в...— У той час редактором журналу «Жизнь» був Володимир Олександрович Поссе (1864—1940) — російський журналіст, видавець і громадський діяч, друг О. М. Горького.

...у мовити Ігпатьєв а...— редактора «Иллюстрированного сборника Киевского литературно-артистического общества»,

«Над морем» — оповідання Лесі Українки (1900).

...х аіт почекає реферату про Гейн е...— 23 березня

1900 р. поетеса прочитала у Київському літературно-артистичному товаристві доповідь про творчість Г. Гейне з нагоди 100-ліття з дня його народження. Доповідь не була надрукована, текст її не знайдено, але виклад змісту доповіді друкувався, зокрема, в газеті «Киевское слово» від 25 березня 1900 р. (замітка «Вечер в память Гейне»),

...х ай обмежиться віршами і «Струнам и»...— Ні пірші, ні

оповідання Лесі Українки «Голосні струни» в «Иллюстрированном сборнике Киевского литературно-артистического общестза» не були надруковані.

Кістяківські — Богдан Олександрович Кістяківсыший (1868—1920), київський знайомий поетеси, один з перших пропагандистів марксизму, та його дружина.

Карташевські — відома па Волині родина, з якою дружили Косачі. Ще раніше у цій сім'ї бував Т. Г. Шевченко.

Френкелі — брати Сергій Григорович, Яків Григорович — один з найстаріших членів Київського комітету РСДРП — і Захар Григорович (1869—1970), однокурсник Михайла Косача, згодом лікар, член Академії медичних наук СРСР.

Цвітковський Юрій Юрійович (1843—1913) — український громадсько-культурний діяч ліберально-буржуазного напряму, київський знайомий поетеси.

Сластьон — Опанас Георгійович Сластіон (1855—1933), український художник, мистецтвознавець і етнограф.

Ф о т я — Красицький.

Струве Петро Бернгардович (1870—1944) — російський бур-;куазний економіст і публіцист, головний представник «легального марксизму», співробітник і редактор журналів «Новое слово» (1897), «Начало» (1899) і «Жизнь» (1900), пізніше один з лідерів кадетської партії, білоемігрант.

...д ума ю про вечі р...— про вечір Г. Гейне, на якому Леся Українка повинна була читати свій реферат.

Д ом б ерг — гора в Дерпті (Тарту), де був розташований парк з руїнами стародавнього собору. Там же знаходилась бібліотека Дерптського (Тартуського) університету.

96. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 13 березня 1900 р. Тарту

Вперше скорочено надруковано в російському перекладі у вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 215—216. Українською мовою повністю вперше опубліковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 301—302.

Подається за автографом (ф. 2, № 298).

Спасибі за пересилку коректури...— В. Гнатюк надіслав Ользі Косач для Лесі Українки коректуру окремої книжки її перекладів з Гейне.

Тут твій лист чимало завдав роботи Миші...— За дорученням Ольги М. Косач збирав серед громадськості кошти на допомогу бідним студенткам-медичкам.

Бах Йоганн-Себастьян (1685—1750) — німецький композитор і органіст.

Гендель Георг-Фрідріх (1685—1759) — німецький композитор, майстер опери, творець ораторій класичного типу.

...п опала я тут на роковини Шевченк а...— Мова йде про Шевченківський вечір, влаштований студентами Дерпта (Тарту) 26 лютого (ст. ст.) 1900 р., на якому Леся Українка прочитала свої вірші, захоплено зустрінуті присутніми.

Бачила «О р е с т и щ а»...— тобто Орсста Івановича Оетроградського (1868 — ?)—приват-доцента фінансового права Дерптського (Тартуського) університету.

...о дпого (Срезпевського) чула па публічній л е к ц і ї...— Йдеться про Всеволода Ізмайловича Срезпевського (1867—1936), російського літературознавця, з 1907 р.—члена-коре-спондєнта Петербурзької академії наук.

Хоч би вже та війна кінчалас ь...— Мається на увазі англо-бурська війна 1899—1902 рр.

97. ДО В. М. ГНАТЮКА. 16 березня 1900 р. Рига

Вперше надруковано в журн. «Вітчизна», 1964, № 11, с. 175—176.

Подається за автографом, який зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН УРСР (фонд В. Гнатюка, № 34, од. зб. 566, арк. 7—8).

98. ДО В. О. ПОССЕ. Березень — квітень 1900 р. Київ

Вперше опубліковано в жури. «Вопросы литературы», 1975, № 1, с. 315-316.

Подається за автографом, який зберігається в Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС у Москві (ф. $170_{г}$ оп. 1, од. зб. 2, арк. 11—12).

Лист пе має початку.

Датується за змістом.

Две мои, уже известные Вам, стать и...— Взимку 1900 р. Леся Українка була в Петербурзі і віднесла до редакції журналу «Жизнь» рекомендаційного листа від Є. Чирикова. Редактор журналу В. О. Поссе ознайомився з її статтями «Два направлення в новейшей итальянской литературе» та «Малорусские писатели на Буковине», прийняв їх до публікації в «Жизни» і домовився про постійне співробітництво поетеси в журналі.

Ближайшая моя статья будет о немецких поэтах-модернистах...— Такої статті Леся Українка не написала.

...какая судьба постигла переводы из О. К о -былянско й...— Йдеться про переклади, зроблені Ольгою Косач. Вони були вміщені в «Жизни» — у тому ж номері, де й стаття Лесі Українки «Малорусские писатели на Буковине» (1900, № 9, с. 132— 142), за винятком перекладу оповідання «Valse melancolique», надрукованого пізніше («Жизнь», 1900, № 12, с. 24—276).

99. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 10, 13 квітня 1900 р. Київ

Вперше скорочено надруковано в російському перекладі у

вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 218—219. Українською мовою повністю вперше опубліковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 302-304.

Подається за автографом (ф. 2, № 299).

Спасибі за поздоровленпя...—13 (25 лютого за н. ст.) був день народження поетеси.

23 - г о ми з дядиною обидві виступал и...— На вечорі Г. Гейне Леся Українка виступала разом з Людмилою Михайлівною Драгомановою.

Гольденвейзер А. С.— київський літератор, член Літературно-артистичного товариства. Докладніших відомостей немає.

Малює тепер з мене один галичанин портрет а...— Йдеться про українського художника і художнього критика Івана Івановича Труша (1809—1941), який малював портрет Лесі Українки на замовлення Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. Цей портрет зберігається у Львівському державному музеї українського мистецтва.

...сидить він аж у новому музеї...— Мається на увазі Київський художньо-промисловий і науковий музей, заснований 1899 р. на кошти громадськості. Тепер в його приміщенні Державний музей українського образотворчого мистецтва УРСР (вул. Кірова, 6).

«Б о р ь б а за жизнь» — драма «Боротьба за існування» французького письменника Альфонса Доде (1840—1897).

...ся компанія має грати «Р а т к л і ф а»...— постановка цієї драми Г. Гейне не відбулась.

100. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 26, 27 пвітня 1900 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 304—307.

Подається за автографом (ф. 2, № 300).

«О д и н о к и е люди» — п єса Г. Гауптмана*

101. ДО В. М. ГНАТЮКА. ЗО травня 1900 р. Гадяч

Вперше надруковано у вид.: «Наукові записки Львівського державного університету ім. І. Франка», т. 19, вип. 1, с. 47—48.

Подається за автографом (ф. 2, № 925).

Посилаю оце для «Вісника» два свої віршик и...— «Як Ізраїль дістався ворогам у полон», «Єреміє, зловісний пророче» (надруковані 1900 р. в кн. 8 «Літературно-наукового вісника»).

...п ришлю свій переклад одноактної драми Ме-терлінка «L' і n t r u s e»...— Крім цього твору (надрукованого

1900 р. в кн. 9 «Літературно-наукового вісника»), поетеса переклала ще філософсько-моралізаторське есе М. Метерлінка «Оливне гілля» (ф. 2, № 908).

Метерлінк Моріс (1862—1949) — бельгійський письменник, один з основоположників символізму, декадентства в

європейській драматургії.

102. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 6 червня 1900 р. Гадяч Друкується вперше за автографом (ф. 2, № 301).

103. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 14 веремія 1900 р. Гадяч

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 1, с. 308. Подається за автографом (ф. 2, № 302).

Пересилаю тобі листа Е л і а с б е р г а...— У листі мінського лікаря С. С. Еліасберга йшлося про погіршепня стану здоров'я С. К. Мержипського.

104. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). ЗО вересня 1900 р. Мінськ

Вперше надруковано в російському перекладі у вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 218—219. Українською мовою вперше опубліковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 308—309.

Подається за автографом (ф. 2, № 303).

...окрім філософії Купер'яна нічого не видумає ш...— Купер'яп — герой жартівливої народної пісні — у складних обставинах потішає себе й інших приповідкою: «Якось воно буде».

105. ДО М. І. ПАШТИКА. 17 жовтил 1900 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 309—310.

Подається за автографом (ф. 101, № 356).

...р о с [і й с ь к и й] к о р о с и о и д о її т...— В. Водовозов, який у той час був у Берліні.

Eppnr si muovel (А все-таки крутиться!) — слова Галілео Галілея (1564—1642) після його вимушеного зречепня від учення Коперніка про рух землі навколо сонця.

...п ри шліть мен і... оповідання Мартович а...—

1900 р. «Українсько-руська видавнича спілка» видала збірку оповідань «Нечитальпик» Леся Мартовича (1871—1916), українського письменника і громадського діяча.

Бердяєва Олена Григорівна — російська письменниця, знайома Лесі Українки, дружина С. О. Бердяєва.

Коли побачите Ф р [а н к а], передайте йому моє вітання і мій великий жал ь...— Мається на увазі тяжка хвороба дружини І. Франка. В липні 1900 р. Франко писав

А. Кримському: «Моя жінка тяжко недужа. У пеї літом була руптура (запалення сліпої кишки.— Ред.), яку оперовано щасливо, а тепер проявилося божевілля...»

106. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 17 жовтня 1900 р. Київ

Вперше скорочено надруковано в російському перекладі у вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 220. Українською мовою повністю вперше опубліковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 310—313.

Подається за автографом (ф. 2, № 304).

...книжки Федьковича і Нечуя...— Очевидно, Оксана мала намір перекласти твори цих письменників російською мовою.

...як стоїть справа з Кр[ивипюко м].— Після повернення із заслання М. Кривипюк мав намір виїхати за кордон для продовженпя навчання, бо в Росії його в жоден учбовий заклад не приймали як «політично неблагонадійного». Поетеса пропонувала Кривинюкові грошову допомогу для виїзду за кордон.

...н а цілковите написаппя статті маю тільки три тпжпі...— В цей час Леся Українка почала працювати над статтею «Новые перспективи и старые тени» (надрукована в журналі «Жизнь», 1900, № 12).

Маня — Биковська (Бєляєва).

107. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 31 жовтня 1900 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 313—315.

Подається за автографом (ф. 2, № 305).

Є в г.— очевидно, якась близька Кривинюкові людина.

Часто пишу я тепер тільки С[ергію] Костянтинович у]...— Листів поетеси до Мержинського не знайдено.

Льоня Б[орецький] — син київського знайомого Лесі Українки.

108. ДО В. О. ПОССЕ. 10 листопада 1900 р. Київ

Вперше надруковано в журн. «Вопросы литературы», 1975, № 1, с. 316-317.

Подається за автографом, який зберігається у Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС у Москві (ф. 170, оп. 1, од. зб. 2, арк. 7—8).

Тема статьи — «новая женщин а...» — Повна назва статті — «Новые перспективы и старые тени («Новая женщина» западноевропейской беллетристики)». Надрукована в журналі «Жизнь», 1900, № 12.

...в очерках г-жи Гуреви ч...— В журналі «Жизнь» (1900, № 1, 2, 4, 5, відділ «Iювости иностраішой литературы») публікувався цикл статей Любові Яківни Гуревич (1866—1940) —російської журналістки, редактора-видавця журналу «Северный вест-ник» (з № 6 1891 р. по 1898 р.).

...д рама Ібсен а...— «Ляльков хатка, або Нора».

Следующая моя статья будет о польской ли-т е р а т у р е...— «Заметки о новейшей польской литературе» (надрукована в журналі «Жизнь», 1901, № 1).

109. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 26 листопада 1900 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 315—316.

Подається за автографом (ф. 2, № 306).

Д а в о с — курортне місто в Швейцарії, поблизу австрійського кордону.

110. ДО О. IО. КОБИЛЯНСЬКОЇ. 26 листопада 1900 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті,

дослідження, вип. 1, с. 96—97.

Подається за автографом (ф. 14, № 875).

...свою подоріж на північ описувала...— Цей лист не знайдений.

Розсердив мене «Вісник»...— В «Літературно-науковому віснику» були надруковані лише короткі уривки з статті Лесі Українки «Малорусские писатели на Буковине» під назвою «Письменпики-русиии на Буковині» (1900, кн. 11, с. 127).

«Під голим небом» — оповідання О. Ю. Кобиляпської, надруковапе в «Літературно-науковому віснику» (1900, кн. 9, с. 225-267).

...в ідбитки моїх «буковинці в...» — тобто статті «Малорусские писатели на Буковине».

...о ригінали її «Соловьиной песн и»...— оповіданпя Олени Пчілки «Соловйовий спів» (1888).

111. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 17 грудня 1900 р. Київ

Вперше надруковано в російському перекладі у вид.: Собр. соч. в 3-Хо т., т. 3, с. 224. Українською мовою вперше опубліковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 318.

Подається за автографом (ф. 2, № 307).

112. ДО В. О. ПОССЕ. 21 грудня 1900 р. Київ

Вперше надруковано в журн. «Вопросы литературы», 1975, № 1, с. 317-319.

Подається за автографом, який зберігається у Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС у Москві (ф. 170, оп. 1, од. зб. 2, арк. 9—10).

...з а п о з д а л а со своей статьей о польской ли-т е р а т у р е...— «Заметки о повейшей польской литературе» («Шизнь», 1901, № 1).

Спасович Володимир Данилович (1829—1906) — російський буржуазний юрист і літературознавець. У листі згадується, очевидно, його огляд історії польської літератури, що увійшов до «Історії слов'янських літератур» (1881), написаній у співавторстві з О. М. Пипіним.

...очень типичной вещи Ст. Пшибышевского...— вірша в прозі «Памяти Юлия Словацкого». Переклад має таку назву: «Апострофа к Королю-Духу на пороге Нового Столетия. (Поэма в прозе Станислава Пшибышевского). Памяти Юлия Словацкого».

Пшибышевский Станислав (1868—1927) — польський критик і письменник-декадент. Для його творчості характерний індивідуалізм, ворожість до демократичних ідей.

Перевод сделан не мно й...— Під перекладом, текст якого зберігся у фонді редакції журналу «Жизпь», стоїть підпис «М. К.». Можливо, що автор перекладу — М. Кривинюк. Переклад має

редакторські поправки, зроблені рукою поетеси, та її примітку до заголовка: «Это заглавие имеет отношепие к известной поэме Юлия Словацкого под заглавием «Король-Дух» (Krol-Duch), в которой отразилась идеалистическая теория о поочередном призвании разных рас и народов к выполнению предназначений Духа — Идеи; на этой теории, между прочим, основьтвались в своє время славяно-филы, потом отделившееся от них направление Герцена, а теперь основываются итальянские мессианисты вроде д'Аннунцио.

Внешним образом иастоящая поэма Пшибышевского приурочена была к пятидесятилетпей годовщине смерти Словацкого, ко-торая пришлась на 1899 год. JI. У.» (Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС у Москві, ф. 170, оп. 1, од. зб. 299, арк. 1).

...м ой автограф па юбилейпом подарке Ми-хайловском у...— В листопаді 1900 р. мипуло сорокаліття літературної діяльності Миколи Костянтиновича Михайловського (1842—1904)— російського публіциста, соціолога, літературного критика, одного з теоретиків народництва. Який це був подарунок — не встановлено.

113. ДО О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ. 26 грудня 1900 р., 2 січня 1901 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 1, с. 95—97.

Подається за автографом (ф. 14, № 876).

...с мутну новину написали...— О. Ю. Кобилянська сповістила про смерть Л. Якобовського.

...про долю того нещасливого збірника українських] нове л...— Йдеться про збірник, який мав видати Л. Якобовський.

Оце хочу зладити: видання своїх віршів...— збірку «На крилах пісень», яка вийшла в Києві тільки 1904 р. і була спотворена цензурою.

...якось чудно виходить, що я поет тільки за кордоном, а на Україні — російський журналіст...— Три збірки поезій, видані Лесею Українкою у Львові та Чернівцях малими тиражами («На крилах пісень», «Думи і мрії», «Відгуки»), були майже невідомі на Наддніпрянській Україні. Вони не могли сюди потрапити через царську цензуру.

Чи там вже вийшло моє «Над море м»? — Оповідання надруковане в «Літературно-науковому віснику», 1900, кн. 1, 2.

Дуже шкода, що справи д. Стефаника так зле с т о я т ь...— В. Стефаник за браком коштів мусив залишити навчання в університеті.

Якось була на новій драмі Кропивницького «Зайдиголова» та

й дуже лиха вернулася...— Суб'єктивна оцінка Лесею Українкою твору Кропивницького пояснюється, очевидно, тим, что поетеса висувала перед українським театром дуже високі вимоги. Крім того, вона не любила побутових п'єс, віддаючи перевагу історичним і романтичним сюжетам.

«La dame aux camelias» («Дама з камеліями») — роман і п'єса французького письменника Олександра Дюма-сина (1824— 1895).

...«декадентську» повість Л е в [и ц ь к о г о]...— твір І. С. Нечуя-Левицького «Без пуття (Оповідання по-декадентсько-му)», надрукований в «Літературно-науковому віснику» (1900, кн. 11, 12).

...в ишліть мені нову книжечку Стефаника і ту брошуру Франк а...— В. Стефаник. Камінний хрест. Студії і образки. Львів. Накладом М. Яцкова і С-ки, 1900; /. Франко. Русько-українська література. Накладом редакції «Буковини». Чернівці, 1898.

...м аго тему — «Нова соціальна драм а»...— Йдеться про статтю «Новейшая общественная драма». (Цервісна назва — «Современная общественная драма»). Вперше була надрукована у вид.: Українка Л. Твори, т. 12. [Київ — Харків], «Книгоспілка», [1930].

114. ДО О. ІО. КОБИЛЯНСЬКОЇ. 22 січня 1901 р. Мінськ

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 1, с. 100—101.

Подається за автографом (ф. 14, № 877).

Датується за поштовим штемпелем (9 січня 1901 р.).

Снішуся Вам скоріше в і д п о в і с т и...—О. Ю. Кобилянська просила дізнатись, чи можна опублікувати в журналі «Киевская старина» її повість «Земля».

Чого я тут, про се напишу згодо м.— Поетеса приїхала в Мінськ доглядати тяжко хворого С. К. Мержинського.

115. ДО О. П. та ГІ. А. КОСАЧІВ. 28 січня 1901 р. Мінськ

Вперше надруковано в російському перекладі у вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 225—228. Українською мовою вперше опубліковано у вид.: Твори в 10-ти т., т. 10, с. 7—10.

Подається за автографом (ф. 2, № 108).

...м о є лих о...— хвороба С. К. Мержинського.

...с пішилась кінчати свою статт ю...— «Новсйшая общественная драма».

Брокгауз — німецька видавнича і книготорговельна фірма, заснована 1805 р. в м. Амстердамі Фрідріхом Брокгаузом. Задумавши писати статтю про народництво в Німеччині, поетеса замовила у Брокгауза цілий ряд німецьких книжок і чекала на них.

116. ДО О. ІО. КОБИЛЯНСЬКОЇ. Р.9 січня 1901 р. Мінськ

Вперше надруковано в російському перекладі у вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 228—229. Українською мовою вперше опубліковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 324—325.

Подається за автографом (ф. 14, № 878).

117. ДО А. ІО. КРИМСЬКОГО. 8 лютого 1901 р. Мінськ

Вперше надруковано в російському перекладі у вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 229—331. Українською мовою вперше опубліковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 325—326.

Подається за автографом (ф. 2, № 447).

Кримський Агатангел Юхимович (1871—1942) — український радянський учений-філолог, сходознавець, академік АН УРСР.

Черняхівська — Л. М. Старицька-Черняхівська.

118. ДО В. Г. КРИЖАНІВСЬКОЇ-ТУЧАПСЬКОЇ. 11 лютого 1901 р. Мінськ

Вперше надруковано у вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 232—234.

Подається за автографом (ф. 2, № 445).

Листу передує записка С. К. Мержинського, яку він продиктував Лесі Українці:

«Мой друг Вера Григорьевна! Как видите, я пишу рукой другого человека, а именно Л[арисы] Щетровны], которая в опасное

и тяжелое для меня время не оставила меня и неотлучно проводит время у моей постели. Лично я так ослаб после шестимесячного лежанья при высокой температуре, не оставляющсй меня и теперь, что в данный момент почти не могу слова начертать. Мссяца три тому назад я лишился окончательгіо голоса, и хотя врачи го-ворят о излечении, но ведь это их profession de foi, поживем, увидим. Меня преследует какая-то неудача в переписне с Вами. Вашего большого письма, о котором Вьі пишете в письме при кар-точке, я до сих пор не получил. В сентябре я Вам писал, но также не получил ответа. Доходили до меня слухи, что Вы мне писали,— ничего не получил! Выражаясь Вашим же символиче-ским языком, я могу сказать, что розы дружеского отношения к Вам никогда у меня не увядали, а потому им нечего воскресать. Очень хотел бы, чтобы Вы не замедлили ответом на моє письмо.

Дружески жму Вашу руку Сергей Мержинский

P. S. Мой поклон Павлу Лукичу».

Крижанівська-Тучапська Віра Григорівна (1866— ?) — учасниця революційного руху, член Російської соціал-демократичної робітничої партії, друг С. К. Мержинського.

Павло Лукич — Тучапський (1869—1922), чоловік В. Г. Крижанівської, член Російської соціал-демократичпої робітничої

партії, знайомий Лесі Українки ще з юнацьких років. Після 1905 р. П. Л. Тучапський відійшов від революційного руху.

119. ДО О. 10. КОБИЛЯНСЬКОЇ. 11 лютого 1901 р. Мінськ

Вперше скорочено надруковано в російському перекладі у вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 231—232. Українською мовою повністю вперше опубліковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 328—329.

Подається за автографом (ф. 14, № 879).

Не давайте свого товариша на поталу н е д у -

з і.— Йдеться про українського письменника Осипа Маковея (1867—1925).

120. ДО В. О. ПОССЕ. 27 лютого 1901 р. Мінськ

Вперше падруковано в журн. «Вісник АН УРСР», 1954, № 6, с. 23.

Подається за автографом (ф. 2, № 1420).

Зверху частина автографа відірвана. Відновлені за контекстом слова подаються в квадратних дужках.

...я решительпо пе в состоянии в ы слать в о -время работ у... — статтю про народництво в німецькій літературі.

Материалов я набрала с собою сюда на две статьи впере д...— Маються на увазі статті про народництво в німецькій літературі та про драму Г. Гауптмана «Михаель Кра-мер». Перша, можливо, не була написана, другу відшукано тільки в 1974 р. серед матеріалів редактора журналу «Жизнь» В. Поссе і надруковано вперше в журналі «Всесвіт» (1976, № 3) в перекладі українською мовою, зробленому М. Шумилом. У російському оригіналі вперше надруковано в даному виданні, т. 8.

Вперше надруковано у вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 234—237.

Подається за автографом (ф. 2, № 1531).

122. ДО О. П. КОСАЧ (матері). 4 березня 1901 р. Мінськ

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, внп. 3, с. 45.

Подається за автографом (ф. 2, № 199).

Датується за поштовим штемпелем (19 лютого 1901 р.).

123. ДО О. 10. КОБИЛЯИСЬКОЇ. 25 березня 1901 р. Київ

Вперше надруковано скорочоло в російському перекладі у вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 238. Українською мовою повністю вперше опубліковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 33.

Подається за автографом (ф. 14, № 880).

Сьогодні якраз дев'ятий день по смерті мого друга...—С. К. Мержипський помер 3 (16) березпя 1901 р.

124. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 8 квітня 1901 р. Київ

Друкується вперше за автографом, (ф. 2, № 308).

...старий Мержинський...— очевидно, батько С. К. Мержинського.

125. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 11 квітня 1901 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 334.

Подається за автографом (ф. 2, № 309).

126. ДО С. М. ЧИРИКОВА. 12 квітня 1901 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 238—239.

Подається за автографом, який зберігається у відділі рукописів бібліотеки ім. М. Є. Салтикова-Щедріпа в Ленінграді (ф. 248, од. зб. 391).

. ...в то у ж а С II о е врем я...— в дні смерті і похорону С. К. Мержинського.

\ Вот прошу Константина Васильевич а...— батька С. К. Мержинського. Він мав передати фото, на якому зображені Леся Українка з родиною і С. К. Мержинським (ф. 2, № 1442).

...рукопись забракованной статьи...— Йдеться про статтю «Иовейшая общественная драма», заборонену цензурою. Цю статтю В. Поссе повернув Лесі Українці (див. т. 8 даного видання) .

Я'бьі хотела все-таки напечатать эту работу п о - м а л о р у с с к и...—Збереглась частипа авторського перекладу цієї статті під назвою «Європейська соціальна драма в кінці XIX ст.» (див. т. 8 даного видання).

...известпой Вам «темы»...— Є. М. Чириков, очевидно, використовував для своїх фейлетопів «Провинциальные картинки», які постійно друкувалися в журналі «Жизнь», факти, що їх повідомляв йому М. В. Кривипюк.

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 336. Подається за автографом (ф. 2, N° 200).

«Урядження» п. Т р у ш а...— художня майстерня І. І. Труша.

128. ДО РОДИНИ КОСАЧІВ. 28 квітня 1901 р. Чернівці

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 336—338.

Подається за автографом (ф. 2, № 102).

А[нтоніна] Ф[едорівна] — Трегубова, сестра О. Ф. Франко.

Житецький Павло Гнатович (1837—1911)—український філолог, автор праць з мовознавства, літератури і фольклору, член-кореспондент Петербурзької академії наук з 1898 р.

...ч ому Ж[итецький] так пізно оглядівс я...— У розмові з І. Франком Леся Українка передала йому, що П. Житецький висловив незгоду з рецензією І. Франка на свою працю «Энеида» И. II. Котляревского и древнейший список ее» («Киевская старина», 1899, т. 10—12; 1900, т. 1—3). Ця рецензія надрукована в «Записках Наукового товариства ім. Шевченка», 1900, т. 38, кн.

6.

Про свої переклади з Гейне довідалас ь...— про переклад поеми «Атта Троль».

...с вій портрет, мальований в Київ і...— портрет роботи І. І. Труша.

Шухевич Володимир Осипович (1850—1915)—український етнограф, фольклорист та культурно-громадський діяч ліберально-буржуазного напряму, засновпик і редактор журналу «Дзвінок», ілюстрованого журналу для дітей і молоді (виходив у Львові в 1890—1914 рр.).

п [а н н а] Ольга — О. Кобилянська.

...н аписав оце драм у...— Йдеться про драму «Палій», написану В. Стефаником на основі однойменного оповідання. Драма до нас не дійшла.

...т ут тепер трупа Гриневецьког о...— театральна трупа, організована Іваном Гриневецьким (1862—1929), знайомим Лесі Українки з 1891 р. по Відню, за фахом лікарем.

Макове й... багато розказував з своєї редакторської практики...— О. Маковей працював у редакції львівського журналу «Зоря» (1894—1895), редагував чернівецьку газету «Буковина» (1895—1897) і був одним з редакторів «Літературно-наукового вісника» (1898—1899).

Білінський — співак, знайомий Лесі Українки.

Івасюк Микола Іванович (1865—1930)—український художник, організатор першої художньої школи в Чернівцях (1899 — 1908).

...п овість п. Ольг и...— «Земля».

129. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 11 травня 1901 р, Чернівці

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 339—341. Подається за автографом (ф. 2, № 310).

...о статні події в Росі ї...— Можливо, маються па увазі революційні виступи в березні 1901 р. у Петербурзі, зокрема демонстрація молоді біля Казанського собору.

Старший брат, учител ь...— Юліан Юліапович Кобилян-ський (1859—1922), викладач класичних мов у гімназії, автор першого «Латинсько-українського словника» (1912) та кількох підручників з латинської мови.

...молодший б р а т...— Володимир Юліапович (1877—1909).

«С о ю з» — найстаріше просвітянське студентське товариство в Чернівцях, яке існувало в 1875—1922 рр., з перервою у 1902 р. Заходами товариства вийшли деякі альманахи і збірники.

Євгепія Пігуляківна — донька Юстина Григоровича Пігуляка (1845—1919), українського художника, викладача малювання у Вищій реальній школі в Чернівцях, з якою Леся Українка

познайомилась у Кобилянських.

К и м п о л у н г — містечко на Буковині (тепер у Румунії). В Кимполунзькому повіті, в м. Гура-Гуморі народилася О. Ю. Кобилянська.

...повість п. Ольги...— «Земля» О. Кобилянської.

130. ДО М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО. 11 травня 1901 р. Чернівці

Вперше надруковано в журн. «Україна», 1924, кн. 1-2, с. 169. Подається за автографом, який зберігається в Чернігівському літбратурно-меморіальному музеї М. М. Коцюбинського (№А—2278).

...о тримала я від п. Чернявського запросини до участі в Вашому Чернігівському збірник у...— Микола Федорович Чернявський (1868—1946), український. письменник і перекладач, був одним із упорядників літературно-художнього збірника «Дубове листя», який вийшов 1903 р. у Києві. Леся Українка вмістила в ньому два вірші «Сфінкс» і «Ра-Менеїс» (під спільним заголовком «Єгипетські фантазії») і поему «Роберт Брюс, король шотландський».

...треба вже помалу братись до переписування для того видаппя віршів мої х...— Йдеться про друге, доповнене видаппя збірки «На крилах пісень» (1904).

131. ДО М. П. КОСАЧА. 11 травня 1901 р. Чернівці

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 312. Подається за автографом (ф. 2, № 82).

132. ДО П. А. КОСАЧА. 21 травня 1901 р. Чернівці

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 342—343.

Подається за автографом (ф. 2, № 123).

Не дуже се добра звістка...— Лист П. А. Косача не зберігся. Відомо, що батько сповістив Лесю Українку про загрозу закриття журналу «Жизнь». І дійсно, незабаром, 8 червня 1901 р., він був заборонений. Формальним приводом для заборони послужив арешт редакторів і співробітників «Жизни» за вміщення «Пісні про Буревісника» М. Горького.

Венгерова Зінаїда Опапасівна (1867—1941) — російський літературний критик, літературознавець, перекладач, автор статей із зарубіжної літератури XIX—XX ст.

Johanna Niesner (Йоганна Нізнер) — насправді хазяйку пансіону в Кимполунзі, сестру лікаря Нізнера, звали Сусапна.

133. ДО О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ. 6 червня 1901 р. Кимполунг

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 1, с. 105—106.

Подається за автографом (ф. 14, № 882).

...х тось бродив по Магур і...— У листуванні з

О. Ю. Кобилянською Леся Українка називала себе і свою

подругу «хтось» («хтось біленький» — тобто сама поетеса і «хтось чорненький» — Ольга Кобилянська).

Магур а, Рунг — гірські шпилі в Карпатах біля Кимпо-лунга.

Vale S a c a (Суха Долина) — провалля між горами, в 7 км від Кимполунга.

Р е в п а — село поблизу Чернівців, куди Леся Українка з

О. Кобилянською 11(23) травня 1901 р. приїздила до старшої сестри

О. Кобилянської — Євгенії Урицької (?—1917). Через два дні, 14(27) травня, обидві письменниці відвідали село Стрілецький Кут і гостювали там у священика С. Федоровича. Вчитель І. Карбулицький згодом писав про це у своїх «Споминах про Лесю Українку з її побуту на Буковині в 1901 р.» (Див.: Спогади про Лесю Українку. Вид. 2-е, доп. К., 1971, с. 182—184).

татарчатко — Євгенія Пігуляк.

134. ДО А. М. ДРАГОМАНОВОЇ. 7 червня 1901 р. Кимполунг

Подається вперше за автографом (ф. 2, № 1602).

Р а р е в — гора в Карпатах біля Кимполунга.

135. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 9 червня 1901 р. Кимполунг

Вперше надруковано в російському перекладі у вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 240—243. Українською мовою вперше опубліковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 344—347.

Подається за автографом (ф. 2, № 311).

...я б зважила вчинити так, як т и.— Ольга Косач врешті вирішила вийти заміж за М. В. Кривинюка.

...часи, що ми вкупі з ним пережили в Мінськ у...— М. В. Кривинюк приїздив до Мінська і разом з Лесею доглядав С. К. Мержинського.

А спитай лишень там мого братик а...— Леся Українка жартівливо натякає на те, що М. В. Кривинюк один час збирався емігрувати в Америку, думаючи, що Ольга байдужа до нього.

Юрко — Юрій Петрович Тесленко-Приходько (1884—?), двоюрідний брат Лесі Українки.

Галя К[омарова] (1877—1938) — дочка М. Ф. Комарова, українська поетеса, подруга Лесі та Ольги.

...т р е б а... покінчити деяку літературну роботу...— В цей час поетеса закінчувала статтю «Михаэль Крамер». Последняя драма Г. Гауптмана» і український переклад драми Г. Гауптмана «Ткачі». (Драму вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 4. К., 1954, с. 210—259. Зберігся неповний автограф — ф. 2, № 90).

...в початку іюля (ніяк не пізніше 1-го) буду в Колодяжному. Скорішусьогобуду після 20 і ю -н я...— Оскільки весілля Ольги відклали, поетеса виїхала з Буковини до Києва тільки 20 вересня, проживши перед цим деякий час у Буркуті.

...в ід рання до вечора писала вірш і...— 7 червня

1901 р. Леся Українка написала три вірші, присвячені пам'яті С. К. Мержинського: «Ти не хтів мене взять», «Квіток, квіток, як можна більше квітів», «Уста говорять: «він навіки згинув!».

George Sand (Жорж Санд або Занд, справжнє прізвище та ім'я Дюдеван Аврора, 1804—1876) — французька письменниця, авторка творів, у яких порушується так зване жіноче питання, активний громадський діяч періоду революції 1848 р.

136. ДО В. Г. КРИЖАНІВСЬКОЇ-ТУЧАПСЬКОЇ. 10 червня 1901 р.

Кимполунг

Вперше надруковано у вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 243—246.

Подається за автографом (ф. 2, № 446).

...к одной своей приятельниц е...— до О. Ю. Кобилянської.

...о сенью у меня будет большой портре т...— І. Труш збирався зробити з фотографії портрет С. К. Мержинського, але не виконав своєї обіцяпки.

...доктор (его приятель)...— С. С. Еліасберг.

...о дин мой приятель из Киев а...— М. В. Кривинюк.

137. ДО О. ІО. КОБИЛЯНСЬКОЇ. 11 червня 1901 р. Кимполунг

Вперше скорочено надруковано в російському перекладі у вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 106—107. Українською мовою повністю вперше опубліковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 350.

Подається за автографом (ф. 14, № 881).

Звістки не сумні і по страшні, навпак и...— Йдеться про заручини Ольги Косач і М. В. Кривинюка.

Нехай би мені хтось добренький прислав книжки і рукопис і... — У О. Кобилянської в Чернівцях лишились рукописи творів і статей поетеси, зокрема рукопис «Одержимої».

...н е може описати рухів своїх ру к...— тобто гіпнотичних рухів — пасів.

Дами Нізне р...— Мальвіна і Сусапна, дружипа і сестра лікаря Нізнера.

138. ДО І. Я. ФРАНКА. 11 червня 1901 р. Кимполунг

Вперше надруковапо у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 1, с. 47.

Подається за автографом (ф. 3, № 1635).

...як стоїть справа з нашим каталогом? — Леся Українка мала намір скласти каталог перекладів на українську мову кращих творів світової літератури. Франко мав його доповнити і переглянути. Каталог пе зберігся. -

Мої твори, призначені до «Віс[ник а]»...— окремі поетичні цикли творів Лесі Українки — «Ритми», «Хвилини», «Легенди».

Перші два були надруковані в «Літературно-науковому віснику» (1901, кн. 9; 1902, кн. 1)., третій там не публікувався.

139. ДО О. 10. КОБИЛЯНСЬКОЇ. 17 червня 1001 р. Кимполунг

Вперше скорочено надруковано в російському перекладі у вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 247. Українською мовою повністю вперше опубліковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 351. Подається за автографом (ф. 14, № 883).

...с таттю для «Ж и з н ю>...— «Михаэль Крамер». Послед-няя драма Г. Гауптмапа».

...ч ужий манускрип т...— рукопис драматичної поеми «Одержима», яку переписала О. Кобиляиська для «Літературно-наукового вісника». Леся Українка виправляла цей рукопис, готуючи до друку.

...п рийдеться «просити помочі згор ш>...— тобто у батьків.

...ц єн зурні каприз и...— Мова йде про заборону цензурою в 1901 р. статті «Новейшая общественная драма».

Фотографій замовте, будьте ласкаві, б...— Маються на увазі фотографії Лесі Українки і О. Кобилянської, зроблені в Чернівцях. Пізніше коломийський видавець Яків Орен-штейн на основі цих фотографій випустив поштові картки.

...м из фрейліціко ю...— з Мальвіною Нізнер.

Св[ятій] Анні цілую ручки...— тобто матері Ольги Кобилянської, Марії.

140. ДО О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ. 23 червня 1901 р. Кимполунг

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 1, с. 109.

Подається за автографом (ф. 14, № 804).

«М і р і а м» не п р и ї х а л а...— Так Леся Українка називала свою поему «Одержима» (за іменем головної героїні твору).

Г а т н а — залізнична станція між Кимполунгом і Чернівцями.

П у т н а — місцевість у Румунії, де знаходиться монастир.

...в едмідь з Рунг у...— жартівливе прозвисько О. Маковея.

...с импатизуючий йому професо р...— Йдеться про Степана Осиповича Смаль-Стоцького (1859—1938), професора Чернівецького університету, філолога, культурно-громадського діяча на Буковині буржуазно-націоналістичного спрямування.

141. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 26 червня 1901 р. Кимполунг

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 352.

Подається за автографом (ф. 2, № 312).

В и ж н и ц я — місто над Черемошем (тепер Чернівецька область).

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 353.

Подається за автографом (ф. 101, № 357).

Спомини Ков[алевського]...— Йдеться про мемуарні згадки М. В. Ковалевського «Зі споминів засланого без суду» («Літературно-науковий вісник», 1901, кн. 11-12).

Лозинський Михайло (1880—1941)—український публіцист і громадський діяч, професор міжнародного права Празького університету. З 20-х років жив і працював на Радянській Україні.

Про листи Кон[ись кого] відповіді ще пе ма ю...— Очевидно, йдеться про листи О. Кониського до Драгоманова, які розшукував М. Павлик.

Кониський Олександр Якович (псевдоніми Жук, Дрозд та ін.; 1836—1900)—український письменник-публіцист, громадський діяч і педагог ліберально-буржуазного напряму. В окремих публіцистичних творах виявилися буржуазно-націоналістичні тенденції.

Я лишила Гапкевичу скілька рукописів моїх товариші в...— Маються па увазі переклади па українську мову марксистських творів.

Ганкевич Микола (1869—1931) — публіцист, один з лідерів дрібнобуржуазної Української соціал-демократичної партії націоналістичного напряму в Східній Галичині, редактор газети «Воля». Він обіцяв сприяти надрукуванню перекладів марксистських творів, але зволікав виконання своєї обіцянки.

143. ДО М. П. КОСАЧА і О. П. КОСАЧ (сестри). 5 липня 1901 р. Чернівці

Друкується вперше за автографом (ф. 2, № 313).

Квітка Климент Васильович (1880—1953) — український радянський музикознавець і фольклорист, професор Московської консерваторії. З 1907 р. чоловік Лесі Українки.

...т ема остатнього лист а...— У цьому листі Ольга сповіщала про свій памір одружитися з Кривинюком.

...о дне місце в руській Буковин і...— Буркут, курортна місцевість Жаб'ївського (тепер Верховинського) району нинішньої Івано-Франківської області.

144. ДО М. І. ПАВЛИКА. 6 липня 1901 р. Чернівці

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 353—355.

Подається за автографом (ф. 101, № 358).

...с е була страшпа трагеді я...— Мова йде про хворобу і смерть С. К. Мержинського.

145. ДО О. 10. КОБИЛЯНСЬКОЇ. 14 липня 1901 р. Вижниця

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 1, с. 110.

Подається за автографом (ф. 14, № 885).

[...] — Тут опущено риски і хвилясті ліпії, якими Леся Українка жартівливо зображувала гіпнотичні паси.

Друкується вперте за автографом (ф. 2, № 314).

Я це тут на перепутті...— Леся Українка зупинилась у Вижниці, їдучи до Буркута.

147. ДО П. А. КОСАЧА, 14 липня 1901 р. Вижпиця

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т.7 т. 5, с. 355—357*

Подається за автографом (ф. 2, № 124).

О л ь г а — О. Кобилянська.

п. Москва — Ганна Москва (? — 1928), жителька Вижниці, гостинністю якої користувалося багато українських письменників. Леся Українка присвятила її чотиривірш «В інші гори я полину» (див. т. 1 даного видання, с. 273).

...є сть ще якась друга Вижниц я...— Можливо, мається на увазі Верхня Вижниця (с. Виженка), за 3 км від Вижниці*

Яворів — село недалеко від Криворівні (нинішня Івано-Франківська область).

Окуневські — родина Іполита Даниловича Окуневського (1834—1902), священика в Яворові, в якого було два сини — Ярослав (1860—1929), лікар, і Теофіл (1858—1937), адвокат, посол галицького сейму, та дві дочки — Ольга (1875—1960ˆ, піаністка, учениця М. Лисенка, педагог, і Наталя (?—1935).

148. ДО І. Я. ФРАНКА. 20 липня 1901 р. Вижниця

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 1, с. 47.

Подається за автографом (ф. 3, № 1635).

Криворівня — село в Івано-Франківській області, куди приїздили на літо І. Франко, В. Гнатюк та інші письменники. У Криворівні бували й письменники з Наддніпрянської України: Леся Українка, М. Коцюбинський, Г. Хоткевич та ін.

149. ДО П. А. КОСАЧА. 20 липня 1901 р. Виоісниця

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 358. Подається за автографом (ф. 2, № 125).

Ж а б' є — село на березі Чорного Черемошу (тепер с. Верховина Івано-Франківської області).

150. ДО А. МОСКВИ. 22 липня 1901 р. Криворівня Друкується вперше за автографом (ф. 2, № 460).

151. ДО О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ. 23 липня 1901 р. Жаб'е

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 1, с. 110—111.

Подається за автографом (ф. 14, № 886). п. Ольга — Ольга Окуневська.

,..п ередмову до німецького] видання у к р [а ї н -

ських] п о в [е л]...— Йдеться про видапня, яке мав здійсниш Л. Якобовський. Передмову Фрапко не паписав.

...п. Волод[имирові] і чорненькому посилає при-в і т...—

тобто брату Кобилянської та Свгепії Пігуляк.

152. ДО И. Л. КОСАЧА. 25 липня 1901 р. Буркут

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 159—360.

Подається за автографом (ф. 2, № 126).

Е р і к л і к — гірська місцевість у Криму, вкрита сосновим лісом, з якої відкривається чудовий краєвид Ялти.

153. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). Між 25 і 30 липня 1901 р. Буркут

Друкується вперше за автографом (ф. 2, N° 316). '

Листівка, на якій зображено двох буковинських селянок в національному одязі з підписом «Rumanische Bauerinen». Примітка рукою Лесі Українки: «Тобі вже куплений такий костюм».

154. ДО О. ІО. КОБИЛЯНСЬКОЇ. 29 липня 1901 р. Буркут

Друкується вперше за автографом (ф. 14, № 887).

...п обрати мов і...— очевидно, брату Кобиляпської, Володимиру.

[...] — Тут опущено риски і хвилясті лінії, якими Леся Українка жартівливо зображувала гіпнотичні паси.

155. ДО І. Я. ФРАНКА. 29 липня 1901 р. Буркут

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 1, с. 48.

Подається за автографом (ф. 3, N° 1624).

«Одержиму» все-таки ще при т рима ю...— Ця поема була опублікована в «Літературпо-пауковому віснику» тільки у 1902 р. (т. 17, кн. 3, с. 167-178).

...розправа про драм и...— Мається на увазі стаття «Новейшая общественпая драма», яку поетеса мала намір перекласти на українську мову для «Літературно-наукового вісника». Переклала тільки початок, відомий під назвою «Європейська соціальна драма в кінці XIX ст.» (див. т. 8 даного видапня).

...п. Квітка нагадує про брідську адрес у...— Йдеться про Броди, прикордонне місто між Росією і Австро-Угорщиною, яке було конспіративною адресою для пересилки книжок у Росію. Тут Леся Українка одержувала книжкові посилки.

Волянські — родина Олекси Волянського (1862—1941), священика с. Криворівня, в будинку якого зупинялись І. Франко та інші українські письменники, а також і Леся Українка.

156. ДО О. ІО. КОБИЛЯНСЬКОЇ. 1 серпня 1901 р. Буркут

Вперше скорочено надруковано в російському перекладі у вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 247—248. Українською мовою повністю вперше опубліковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 361—364.

Подається за автографом (ф. 14, № 888).

Н і м ч и ч — гора поблизу Вижпиці.

Розтоки — село поблизу Вижпиці, на березі Черемошу (тепер Чернівецької області).

Б о б н к е в и ч і — родина вижницького священика Олекси Христофоровича Бобикевича (1865—1902), українського иисьмонника-«народовця».

Д у н ь ц я — Клавдія Миколаївна Бобикевич (1896 — ?), онука Миколи Устияновича, писала художаі твори. Згодом переїхала до Румунії, де й померла вкінці 50-х років.

Кути — місто над Черемошем поблизу Косова.

К о с і в — місто на річці Рибниці (тепер Івано-Франківської області).

Ясенів Горішній (або Верхній) — село над Черемошем (тепер Іваио-Фрапківської області).

М а р к е с — лісник у Криворівиі.

...з буслят бачили тільки оди о.,.— Буслятами Леся називала синів Марксса.

«Під голим небом» — оповідання О. Кобилянської, надруковане в «Літературно-науковому віснику» (1900, кн. 9).

...«с лов' янофіли» галицької формаці ї...— тобто «москвофіли».

Ко брянський Володимир Васильович (1873—1958) — лікар, український культурно-громадський діяч, організатор музею «Гуцульщина» в м. Коломиї.

Куль чи ц ь ки и — Лесь (Олександр) Кульчицький (1858—1938), український громадський діяч, економіст.

Драми скульптурної теж не з а ч і п а в.— Йдеться про драматичну поему «У пущі», яка спочатку мала назву «Скульптор». Робота над нею, що почалася в 1898 р., була скінчена лише 1909 р.

157. ДО ІІ. А. КОСАЧА. 2 серпня 1901 р. Буркут

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 364.

Подається за автографом (ф. 2, № 315).

158. ДО І. Я. ФРАНКА. Між 4 і 14 серпня 1901 р. Буркут

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 1, с. 49.

Подається за автографом (ф. 3, № 1635).

Датується за змістом і зіставленням з листами до О. Кобилянської та від неї.

Пересилаю Вам спис повел...— Лист написано на рукописі О. Кобилянської: «Спис українських новел, переложений па німецьке О. Кобилянською». В списку (німецькою мовою) нараховується 9 новел: «Мільйонер (Яць Зелепуга)» І. Франка; «Камінний хрест» і «Сама саміська» В. Стефаника; «Клопоти Сав-чихи» О. Маковея;

«Мужицька смерть» Л. Мартовича; «Чудовище»

Н. Кобринської; «Пісня без слів» («Голосні струни») Лесі Українки; «Соловйовий спів» Олени Пчілки; «Битва» О. Кобилянської.

...один з трьох знаменитих туристів...— І.Франко приїхав разом з Міхновським і Кульчицьким.

...В аших пстругі в...— І. Франко був завзятим рибалкою і під час перебування на Гуцульщині ловив форель (народна назва — пструги).

Кобринські — родина лікаря Кобрпнського.

Рибаки — знайомі Лесі Українки, які разом з нею відпочивали в Бурку ті.

159. ДО О. 10. КОБИЛЯНСЬКОЇ. 15 серпня 1901 р. Буркут

Вперше скорочено падруковапо в російському перекладі у вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 248—249. Українською мовою повністю вперше опубліковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 365—367.

Подається за автографом (ф. 14, № 889).

...щоб хто женився з досади...— Тут і далі йдеться про наступне одруження О. Маковея з Ольгою Кордубівною та його взаємини з О. Кобилянською.

160. ДО А. МОСКВИ. 21 серпня 1901 р. Буркут

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 367—368.

Подається за автографом (ф. 2, № 461).

Може, шановні краяни будуть ласкаві відсунути концер т...— Гапна Москва запрошувала поетесу па концерт, який влаштовували на її честь громадяни Вижниці. Концерт відбувся 12 (25) серпня. Доход з нього пішов па будівництво бурси у Вижниці.

161. ДО В. М. ГНАТЮКА. 27 серпня 1901 р. Буркут

Вперше надруковано в журн. «Вітчизна», 1964, № 11, с. 176.

Подається за автографом, який зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АІІ УРСР (фонд

В. Гнатюка, № 34, од. зб. 566, арк. 9—10).

...п одаю список книжо к...— Цього списка пе виявлено, про які книжки йде мова — невідомо.

Довгополе (Довгопілля) — село нинішнього Путилівського району Чернівецької області.

...до о. П о п е л я...—Йдеться про Івана Йосиповича Попеля (1850—1921), священика у Довгопіллі, знайомого Лесі Українки, І. Франка, В. Стефаника, О. Маковея.

162. ДО О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ. 27 серпня 1901 р. Буркут

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 1, с. 119.

Подається за автографом (ф. 14, № 890).

163. ДО В. С. СТЕФАНИКА. 27 серпня 1901 р. Буркут

Вперше надруковапо у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 369.

Подається за автографом (ф. 2, № 1036).

164. ДО О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ. 6 вересня 1901 р. Довгопілля

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 1, с. 119—122.

Подається за автографом (ф. 14, № 891).

Грипява — село в Карпатах па берегах Білого Черемошу і Пробійнівки (тепер Івано-Франківської області).

...м ушу зложити візиту п. Стефанопичеві й.— Йдеться про дружину кутського священика Володимира Стефано-вича. Леся Українка особливо заприятелювала з 12-літньою донькою Стефановичів, Стефанією, яка пізніше тепло згадувала про поетесу.

...в они вряджували «в честь» когось вечеро к...— тобто концерт, що відбувся у Вижниці 12(25) серпня.

[...] — Тут опущено риски і хвилясті лінії, якими Леся Українка жартівливо зображувала гіпнотичні паси.

165. ДО О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ. 11 вересня 1901 р. Виоісниця

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 1, с. 122—123.

Подається за автографом (ф. 14, № 892).

166. ДО І. Я. ФРАНКА. 14 вересня 1901 р. Чернівці

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 1, с. 50.

Подається за автографом (ф. 3, № 1635).

Новоселиця — прикордонний населений пункт за 36 км від Чернівців, де проходить залізниця.

167. ДО М. І. ПАВЛИКА. 15 вересня 1901 р. Чернівці

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 372—373.

Подається за автографом (ф. 101, № 359),

...к аза в, що переписки пошук а є...— Йдеться про листи М. Драгоманова, які Леся Українка розшукувала.

...м ожу й через «прірву» листуватис я...— тобто через кордон, який розділяв Східну й Західну Україну.

168. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 15 вересня 1901 р. Чернівці

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 372.

Подається за автографом (ф. 2, № 319).

...л агоджу новий збірник вірші в...— «Відгуки» (Чернівці, 1902).

Се ті г о р и...— На листівці зображено буковинський гірський пейзаж (Устє-Путилів).

...с ама федьковичівщип а...— тобто батьківщина

ІО. Федьковича, який народився у с. Сторонець-Путилів (нині селище Путила Чернівецької області) та місцевості, змальовані в ного творах.

169. ДО І. Я. ФРАНКА. 16 вересня 1901 р. Чернівці

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 1, с. 51.

Подається за автографом (ф. 3, № 1635).

Грушевський Михайло Сергійович (1866—1934) — український буржуазний історик, один з лідерів і ідеологів буржуазно-націоналістичної контрреволюції.

Ольга — Кобиляпська.

170. ДО М. І. ПАВЛИК А. 18 вересня 1901 р. Чернгвг^і

Вїгерше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 3, с. 87—88.

Подається за автографом (ф. 101, № 360).

Посилаю вам те, що здобула від Буч[инсь-к о г о]...— тобто листування М. Драгоманова.

Бучинський Мелітон Йосипович (1847—1903) — український етнограф, громадський діяч ліберально-буржуазного напряму, «народовець», один з кореспондентів М. Драгоманова.

Купчапко Григорій Іванович (1849—1902)—український буржуазний етнограф і фольклорист, «москвофіл», один з кореспондентів М. Драгомапова.

...п ро справу з М а л [и ц ь к о ю]...— Можливо, мається на увазі Костянтина Іванівна Малицька (псевдонім Віра Лебедова; 1872—1947), українська письменниця демократичного напряму, перекладачка і видавець, педагог за професією. Про яку справу йдеться — не встановлено.

171. ДО І. Я. ФРАНКА. 20 вересня 1901 р. Чернівці

Вперше надруковапо в російському перекладі у вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 250—252. Українською мовою вперше опубліковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 373—374.

Подається за автографом (ф. 3, № 427/VIII).

«В о л я» — суспільно-політична газета, орган дрібнобуржуазної Української соціал-демократичної партії у Східній Галичині. Виходила у Львові в 1900—1907 рр. 1901 р. в № 13—19 тут був надрукований переклад брошури Ш. Дікштсйна «Хто з чого жиє», яка через рік вийшла окремою відбиткою за підписом «С. Д.» («Соціал-демократ»).

Лабріола Антоніо (1843—1904) — літератор і філософ, пропагандист марксизму, активний діяч італійського і міжнародного робітничого руху. Перекладена була, очевидно, одна з його най-популярніших праць «Нариси матеріалістичного розуміння історії».

Решту перекладі в... Енгельс а...— Йдеться про переклад твору Ф. Енгельса «Розвиток соціалізму від утопії до науки». 1902 р. у Львові цей твір вийшов українською мовою (в перекладі С. Будовою).

Сімович Василь Семенович (1880—1943) — український мовознавець, у той час був студентом, видав третю збірку поезій Лесі Українки «Відгуки».

Уваги з поводу Ваших статей у «Віснику»...— «З останніх десятиліть XIX в.» («Літературно-науковий вісник», 1901, кн. 7, 8, 9). Цих уваг Леся Українка Франкові не надіслала.

Вперше частина листа, датована 11 вересня ст. ст., скорочено надрукована в російському перекладі у вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 249—250. Українською мовою повністю вперше опубліковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 374—377.

Подається за автографом (ф. 2, № 317).

...в одного попа-радикал а...— у І. Попеля.

...т ри вечори в мою честь дал и...— У Чернівцях

4 травня (за н. ст.) відбувся вечір студентського товариства «Союз», 22-го— вечір у Народному домі; 25 серпня у Вижниці — концерт на честь поетеси, організований Анною Москвою (див. газ. «Діло», 6 травня 1901 р.; «Буковина», 26 травня 1901 р., 23 серпня 1901 р.).

...с писуватись з тітко ю...— з Оленою Антонівною, яка теж виїздила до Сан-Ремо і мала намір по дорозі зустрітись з Лесею Українкою.

...т а к мене вкупі з «Ж изнью» посадил и...— закриття царським урядом журналу «Жизнь» позбавило Лесю Українку постійного заробітку.

«Мир божий» — російський щомісячний літературний та науково-популярний журнал ліберального напряму. Виходив у Петербурзі в 1892—1906 рр. Друкуватись у ньому поетесі не довелось: редакція повернула їй статтю про польську демократичну письменницю М. Конопніцьку (1842—1910), яка нібито не відповідала напрямові журналу.

...й ого матер і...— К. Квітка виховувався в сім'ї Карпових. Коли вчився в університеті, Карпов вийшов па пенсію, а його дружина відкрила пансіон для гімназистів. Заборона тримати цей пансіон була тяжким ударом для всієї сім'ї, оскільки подружжя Карпових допомагало ще й рідній матері Квітки.

173. ДО М. І. ПАВЛИКА. 28 вересня 1901 р. Київ

Друкується вперше за автографом (ф. 101, N° 361).

174. ДО І. Я. ФРАНКА. 28 вересня 1901 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 378. Подається за автографом (ф. 3, № 1624).

...слухача львівської або празької... політехнік и...— М. Кривинюк мав намір вступити до Львівського або Празького політехнічного інституту, і Леся Українка просила

І. Я. Франка та М. І. Павлика допомогти йому в цьому.

175. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 7 жовтня 1901 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 377—378. Подається за автографом (ф. 2, № 320).

...т ам будуть читати мій рефера т...— «Новейшая общественная драма».

...м аю до нього доточити новий хвости к...— Кінець автографа реферату не зберігся, тому невідомо, які твори аналізувала поетеса.

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 378.

Подається за автографом (ф. 2, № 321).

Датується за змістом, а також па основі попередніх листів.

Вечір одложил и...— Йдеться про вечір, який мав відбутися 9 жовтня 1901 р.

177. ДО О. П. КОСАЧ (матері). 14 жовтня 1901 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 3, с. 46—47.

Подається за автографом (ф. 2, № 201).

...діло відложене з 6-го десь па 19 - т е...—Про яке «діло» мовиться — невідомо.

Невже справді над тими малярами конечне треба самій сидіти? — У цей час Косачі ремоптували дім у Зеленому Гаю і Олена Пчілка особисто наглядала за роботою майстрів.

...з Общества раз у раз допитуються...— тобто з «Общества драматических писатслеіі».

...і з статті, тобі відомо ї...— «Новейшая общсствепная драма».

478. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 28 жовтня 1901 рґ Київ

Вперше скорочено надруковано в російському перекладі у вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 252—254. Українською мовою повністю вперше опубліковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 379—381.

Подається за автографом (ф. 2, № 322).

«Вестник всемирной истории» — щомісячпий журнал історії літератури і пауки. З № 7 — нової літератури та історичної науки. Виходив у Петербурзі в 1899—1902 рр., у 1903— 1908 рр.— під назвою «Всемирный вестник». Займав об'єктивістські позиції.

«Ж изнь» вос кресла в обложці «В е с т н [и к а] всемірно й] истори и».— Ці відомості виявилися невірними.

...коли я неможу дати просто гроші на справу, мені дорогу... — Кошти, які збирались під час подібних вечорів з рефератами, часто йшли на поліпшення становища політичних в'язнів. Завдяки

участі громадськості, що зібрала значну суму грошей, була, наприклад, влаштована втеча десяти революціонерів-іскрівців з київської тюрми, заарештованих у Києві в ніч з 8 на 9 лютого 1902 р.

la Mascotte (Маскотта) — героїня однойменної опери Ші-во та Дюрю, музика д'Одрана. Маскотта приносить щастя всім, хто з нею зустрічається.

Яновський Федір Гаврилович (1860—1928)—український радянський терапевт, професор, з 1927 р.— дійсний члеп АН УРСР.

179. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 3 листопада 1901 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 382.

Подається за автографом (ф. 2, № 323).

Лист написаний на звороті листа П. А. Косача до Ольги, датованого 21 жовтня (3 листопада) 1901 р.

180. ДО О. 10. КОБИЛЯНСЬКОЇ. 12, 18 листопада 1901 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 1, с. 123—126.

Подається за автографом (ф. 14, № 893).

...довідався від українця...— Можливо, йдеться про М. І. Павлика.

...старша сестра таткова...— Олена Антонівна.

...м ій старший бра т...— Михайло Косач тоді вже працював у Харкові.

Масленіков (Масляников) Віктор Леонідович (1877— 1944) — український художник-нейзажист.

М і р і а м — героїня драми Лесі Українки «Одержима».

[...] — Тут опущено риски і хвилясті лінії, якими Леся Українка жартівливо зображувала гіпнотичні паси.

...щ о там робиться з моїм збірником вірші в.— Йдеться про збірку «Відгуки».

...м ій товариш зі Львов а...— очевидно, М. В. Кривинюк.

181. ДО О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ. 27 листопада 1901 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 1, с. 126—127.

Подається за автографом (ф. 14, № 894).

182. ДО О. П. КОСАЧ (матері). 29 листопада 1901 р. Львів

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 383.

Подається за автографом (ф. 2, № 202).

...в Ольги Фед[орівни]щенебула...— у О. Ф. Франко.

183. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). ЗО листопада 1901 р. Львів

Друкується вперше за автографом (ф. 2, № 324).

184. ДО М. І. ПАВЛИКА. 24 грудня 1901 р. Сан-Ремо

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті,

дослідження, вип. 3, с. 88.

Подається за автографом (ф. 101, № 362).

Посилаю ті листи, які тут ма ю...— Поетеса продовжувала збирати листування М. П. Драгоманова для М. Павлика.

185. ДО О. П. КОСАЧ (матері). 28 грудня 1901 р. Сан-Ремо

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 383—385.

Подається за автографом (ф. 2, № 203).

V ...ти дуже «ся розірвала», тільки не в галицькому значенні сього с л о в а...— Галицьке «розривна» означає розвагу, а поетеса, навпаки, дорікає матері за те, що вопа багато працює і має безліч клопоту.

Нестроєва Поліна Миколаївна — знайома Л. М. Драгоманової.

Садовські — далекі родичі Косачів, в домі яких жила поетеса в Сан-Ремо.

...наші «м а л ю т ки»...— Микось і Дора Косачі.

...н айдовшу малютк у...— Микося.

186. ДО А. МОСКВИ. 28 грудня 1901 р. Сан-Ремо

Друкується вперше за автографом (ф. 2, № 462).

...о сь у які пальмові ліс и...— На листівці зображено куточок Сап-Ремо з пальмовим лісом.

1902

187. ДО О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ. 1, 2 січня 1902 р. Сан-Ремо

Вперше скорочено надруковано в російському перекладі у вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 254—255. Українською мовою повністю вперше опубліковано у вид: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 386—389. Подається за автографом (ф. 14, № 895).

Молода господиня...— Наталя Садовська (з роду Байдаківських).

...с мерть дорогих люде й...— спогад про смерть

С. К. Мержинського.

...р о б о т у про італьянську літератур у...— Цієї праці Леся Українка, очевидно, не здійснила.

...п ознайомився з одною італьянською літера т к о ю...— з Альбіною Бізі.

Чи там друкується чиясь велика повість? — «Земля» О. Кобилянської була надрукована 1902 р. в «Літературно-науковому віснику» (кн. 1, 2).

...щ е один маленький драматичний етю д...— драматична поема «Вавілонський полон».

188. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 2 січня 1902 р. Сан-Ремо Друкується вперше за автографом (ф. 2, N° 325).

189. ДО Л. М. ДРАГОМАНОВОЇ-ШИШМАНОВОЇ. 4 січня 1902 р. Сан-Ремо

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 2, с. 217—220.

Подається за машинописною копією (ф. 2, № 1548).

...я кий був для мене сей недавно минулий р і к...— Леся Українка згадує хворобу і смерть С. К. Мержинського у 1901 р.

...в се жалує, що «Людмилочки» нем а...— тобто Л. М. Драгоманової.

...що б ти помістила папер и...— документи і матеріали М. П. Драгоманова.

190. ДО А. ІО. КРИМСЬКОГО. 5 січня 1902 р. Сан-Ремо

Подається вперше за автографом (ф. 2, № 1579).

...В аші товариські дарунк и...— можливо, збірка поезій: Пальмове гілля. Екзотичні поезії (1898—1901). Львів, 1901.

...писала до Вас раз ще зимою з Міпська...— лист від 26 січня (за ст. ст.) 1901 р.

...р аз уже літом з Буковин и...— Цього листа не знайдено.

...н едавно минулий рік приніс мені стільки л и х а...— Мається на увазі хвороба і смерть С. К. Мержинського.

...ч ас агітації в справі українського] університет у.— 1901 р. прогресивна студентська молодь західноукраїнських земель вела боротьбу за перетворення Львівського університету у вищий учбовий заклад з викладанням українською мовою.

191. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 10 січня 1902 р. Сан-Ремо

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 389—391.

Подається за автографом (ф. 2, № 326).

П у т я — жартівливе прозвисько доньки Садовських, па той час школярки.

Живеться тут, як в раю Котляревського: «не холодно й не душно, не весело й не скушно»...— Перефразовані рядки з третьої частини поеми «Енеїда» І. П. Котляревського:

Ні холодно було, ні душно,
А саме так, як в сіряках,
І весело, і так не скучно,
На великодніх як святках.

...ч асом не вадить «людина з паличко ю»...— У третій частині «Мандрів Гулівера» англійського письменника-сатирика Джонатана Свіфта (1667—1745) «Подорож до Лапути» зображені люди, настільки заглиблені у свої думки, що їх треба бити паличкою з пухирцем по роту або по вухах, щоб вони говорили чи слухали.

192. ДО І. П. КОСАЧ. 17 січня 1902 р. Сан-Ремо

Друкується вперше за автографом (ф. 2, № 71).

193. ДО К. ГОЛОТИ. 19 січня 1902 р. Сан-Ремо

Друкується вперше за автографом (ф. 2, № ЗО).

Голота Катерина (1878—1953)—рідна сестра буковинської знайомої Лесі Українки Анни Москви.

194. ДО М. І. ПАВЛИКА. 19 січня 1902 р. Сан-Ремо

Подається вперше за автографом (ф. 101, № 363).

З G [о ф і ї] мала я тільки маленьку картк у...— М. І. Павлик через Лесю Українку чекав звісток від Л. М. Драго-манової-Шишманової, яка лишилась у Болгарії, а Я. М. Драгоманова шила вже в Києві, на Сирці.

Мій побратим...— очевидно, М. В. Кривинюк.

195. ДО М. І. ПАВЛИКА. 29 січня 1902 р. Сан-Ремо

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 3, с. 88—90.

Подається за автографом (ф. 101, «№ 364).

«Фатальная вдова» — стаття М. П. Драгоманова «Фатальная вдова в украинских народных песнях» (1888).

196. ДО О. П. КОСАЧ (матері). 3 лютого 1902 р. Сан-Ремо

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 391—392.

Подається за автографом (ф. 2, № 204).

...б ула вам «не до солі» за тими концертам и...ˆ Олена Пчілка брала участь у «добродійних» концертах у Києві.

...«ж ечь сердца люде й»...— перефразована цитата з вірша О. С. Пушкіна «Пророк» (1826):

...и, обходя моря и земли, глаголом жги сердца людей.

...хоч матеріальна користь для інституту ви-йшла.— Гроші за концерти відраховувались на допомогу студентам медінституту.

...р еферату для галицького вечор а...— в Київському літературно-артистичному товаристві мав відбутися вечір, присвячений творчості українських письменників з Галичини. Але доповідь про них доручили зробити комусь іншому.

«Левад а» — тут відбиток літературної частини «Літературно-наукового вісника», який вийшов 1902 р. під такою назвою. В «Леваді» (1901, т. 9, с. 233—237) були надруковані перші шість віршів з циклу «Ритми» Лесі Українки.

...б уде надрукована моя «Одержим а»...— Драматич-па поема надрукована в «Літературно-науковому віснику» (1902, кн. 3).

. Яцків Михайло Юрійович (1873—1961)—український радянський письменник.

... галицького журналу для молодеж і...— Йдеться про «Молоду Україну», український студентський журнал ліберально-буржуазного напряму, який видавався у Львові в 1900—

1902 рр. Леся Українка надрукувала в ньому кілька своїх творів і перекладів, зокрема вірші «Епілог» (1901, № 5-6) та «Віче» (1901, № 8-9).

...ю вілей Комаров а...— 40-ліття громадської та літературно-

наукової діяльності М. Ф. Комарова.

197. ДО О. ІО. КОБИЛЯНСЬКОЇ. 10 лютого 1902 р. Сан-Ремо

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 1, с. 132.

Подається за автографом (ф. 14, N° 897).

Хтось читав в «Ділі» про «Т о в [а р и с т в о] руських] дівчат в Ч е р н [і в ц ях]»...— власне, «Кружок українських дівчат в Чернівцях», відкритий 9 лютого 1902 р. Гурток мав на меті організацію жінок для самоосвіти і боротьби за національні права. Головою гуртка була обрана О. Кобилянська. Про це сповіщалося в газеті «Діло» 14 лютого 1902 р. (рубрика «Рух в руських товариствах») в замітці «Перші загальні збори товари с т в] а «Кружок українських дівчат в Чернівцях».

«Д і л о» — газета ліберально-буржуазного, згодом буржуазно-націоналістичного напряму. Виходила у Львові з 1880 до 1939 р.

...ч ерез нашу дитинку передав приві т...— очевидно, в листі Є. Пігуляк.

198. ДО М. І. ПАВЛИКА. 15 лютого 1902 р. Сан-Ремо

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 393—394. Подається за автографом (ф. 101, № 365).

...п атріотичні цензор и...— У листі до Лесі Українки від. 25 січня 1902 р. Павлик писав: «Треба конче роздобути такі статті Михайла Петровича, знищені урядом і «патріотичною» цензурою! Куди подітись від патріотичних цензорів...» Тут маються па увазі буржуазно-націоналістичні видавці, які виправляли, скорочували і загалом фальсифікували твори М. П. Драгоманова.

...буду писати обіцяні мемуари...— очевидно, спогади про М. П. Драгоманова і М. В. Ковалевського.

199. ДО О. ІО. КОБИЛЯНСЬКОЇ. 26 лютого 1902 р. Сан-Ремо

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 1, с. 132—137.

Подається за автографом (ф. 14, № 898).

п. Могильницька — чернівецька знайома О. Кобилянської і Лесі Українки.

...вірю ж я тільки в одного духа, того, що про нього співав Heine в своїй «В е r g i d y 11 е»...—Йдеться про вірш Г. Гейне, перекладений Лесею Українкою, в якому є такі слова:

Я в святого духа віру Щирим серденьком прийняв.

Цей «святий дух» — насправді дух Свободи.

...н е читав чиєїсь повістк и...— очевидно, повісті Кобилянської «Земля».

сестриця — Є. Ю. Урицька.

200. ДО Є. ІО. УРИЦЬКОЇ. 26 лютого 1902 р. Сан-Ремо

Друкується вперше за автографом (ф. 14, № 899).

Листівка репродукує картину італійського художника Гвідо Тьєполо «Свята Віргінія». Адресовано листівку О. Ю. Кобилянській — «для в[исоко]п[оважаної] пані Євгенії Урицької». .

...аби Ви, пані, не давали Ользі дуже займатись спіритизмом...— У листі до О. Кобилянської від того ж числа (26 лютого 1902 р.) поетеса рішуче заперечувала проти захоплення Ольги Юліанівни спіритизмом.

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 398—401.

Подається за автографом (ф. 2, № 328).

...в газетах тривожні звістки з Москв и...— звістки про арешти серед студентів Московського університету, що були учасниками революційних заворушень.

«Книга» твоя — тобто довгий лист Ольги Косач.

Квіточка — К. В. Квітка.

...п риїду в маю в Боярк у...— Ліля жила тоді в Боярці під Києвом.

Х о м' я ч о к — А. Хом'якова.

202. ДО І. П. КОСАЧ. 15 березня 1902 р. Сан-Ремо

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 401—403. Подається за автографом (ф. 2, N° 72).

Н а т а ш а — Садовська.

...ї х військо з Метуеном бури розбил и...— Йдеться про один з епізодів англо-бурської війни 1899—1902 рр.

203. ДО В. Д. АЛЕКСАНДРОВОЇ. 16 берез)ія 1902 р. Сан-Ремо

Вперше надруковано в українському перекладі в журн. «Вітчизна», 1970, № 9, с. 177—179. Російською мовою вперше опубліковано у вид.: Леся Украинка в воспоминаниях современников. Пер. с укр. М., 1971, с. 471—473.

Подається за автографом, який зберігається в Державному літературно-меморіальному музеї Лесі Українки у Києві (кн. 1338, арк. 264).

Александрова Віра Данилівна (1855—1933) — дочка письменника Д. Л. Мордовцева (1830—1905), приятелька С. К. Мер-жипського. Будучи членом «Общества изящных искусств» у Мінську, вона влаштовувала лекції з мистецтва, організовувала вечори, на яких обговорювалися новини політичного життя, мистецтва і літератури, виступала на аматорській сцені.

...с обственно, годовщин а...— поетеса одержала лист від Александрової саме в річницю смерті G. К. Мержинського.

204. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 16 березня 1902 р. Сан-Ремо

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти $т_м$ т. 5, с. 404. Подається за автографом (ф. 2, N° 327).

Маня — Биковська (Бєляєва).

205. ДО О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ. 19 березня 1902 р. Сан-Ремо

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 1, с. 137—138.

Подається за автографом (ф. 14, N° 900).

...ч июсь повість в трьох книжках «Вісник а».—« «Земля» О. Ю. Кобилянської.

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 404—403.

Подається за автографом (ф. 2, № 205).

...«м а л о, душечка, одного Гогол я»...— Леся Українка згадує улюблений вислів своєї бабусі Є. J. Драгоманової про різні події в житті, гідні гоголівського сатиричного пера.

...коли мені було 16 літ...— насправді у 1886 р. Лесі було 15 років.

П а с я (Параска) — племінниця Панаса Мирного, дочка

І. О. Рудченка (Білика).

«Герцог» — жартівливе прізвисько троюрідного брата П. А. Косача — Миколи Олексійовича, який займався генеалогією роду Косачів і запевняв, що їх предки були герцогами з Герцеговини (Сербія).

207. ДО Л. М. ДРАГОМАНОВОЇ-ШИШМАНОВОЇ.

21 березня 1902 р. Сан-Ремо

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 2, с. 220—222.

Подається за машинописною копією (ф. 2, № 1548).

П[ан] Труш збирається в апрілі в Італі ю...—

І. Труш побував у Римі, але в Сан-Ремо не заїхав.

...ї х інститут ще поки що бог милува в...— Згадка про студентські заворушення, які відбувалися у всій Росії в 1902 р. і жорстоко придушувалися царським урядом.

208. ДО В. Д. АЛЕКСАНДРОВОЇ. 2 квітня 1902 р. Сан-Ремо

Вперше надруковано в українському перекладі в журн. «Вітчизна», 1970, № 9, с. 179. Російською мовою вперше опубліковано у вид.: Леся Украинка в воспоминаниях современников, с. 471—473.

Подається за автографом, який зберігається в Державному літературно-меморіальному музеї Лесі Українки у Києві (кн. 1399, арк. 265).

209. ДО О. ІО. КОБИЛЯНСЬКОЇ. 2 квітня 1902 р. Сан-Ремо

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 1, с. 138—139.

Подається за автографом (ф. 14, № 901).

...і печічо було зовсім...— тобто недобре.

210. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 11 квітня 1902 р. Сан-Ремо

Друкується вперше за автографом (ф. 2, № 329).

Спасибі за повіпшуванн я...— очевидно, за поздоровлення з днем народження.

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 1, с. 193—140.

Подається за автографом (ф. 14, № 902).

...ч иїхсь нарисів пе міг прочитат и...— рукописів нарисів О. Кобилянської «Через море», «Сліпець» («Літературио-науковий вісник», 1903, кн. 10, с. 109—110).

...х вил і, «що гонять все вдал ь»...— Це місце в па-рисі «Через море» О. Кобилянська виправила.

...видно з того нэрису-pendant...— з психологічного етюду, створеного Лесею Українкою як своєрідний відгук на твір

О. Кобилянської. Цей етюд був надісланий Кобилянській разом з листом від 14 квітня 1902 р. Вперше надрукований 1938 р. у львівському журналі «Життя і знання» (№ 10, с. 303—304). Вміщений у т. 7 даного видання.

Картку з Шевченківського] вечора отрима-л а.— У березні 1902 р. у Чернівцях відбувся черговий Шевченківський вечір, деякі його учасники надіслали вітання Лесі Українці.

212. ДО М. І. ПАВЛИКА. 15 квітня 1902 р. Сан-Ремо

Вперше надруковано у вид.: Леся Украіпка. Публікації, статті, дослідження, вип. 3, с. 90—91.

Подається за автографом (ф. 101, № 366).

213. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 27 квітня 1902 р. Сан-Ремо

Друкується вперше за автографом (ф. 2, № 330).

214. ДО М. П. КОСАЧА. 27 квітня 1902 р. Сан-Ремо

Друкується вперше за автографом (ф. 2, № 83).

Queen M a b [королева Маб] — героїня однойменної поеми англійського поета П.-Б. Шеллі (1792—1822). її іменем жартома називали доньку М. П. Косача Євцю.

«Письма пишут только аптекаря» — слова Попри-щіна, персонажа твору М. В. Гоголя «Записки божевільного».

215. ДО О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ. 2 травня 1902 р. Сан-Ремо

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 1, с. 140—141.

Подається за автографом (ф. 14, № 896).

Хтось читав в «Ділі», що «Відгуки» його в и -й ш л и.— В газеті «Діло» 26 квітня 1902 р. була вміщена бібліографічна замітка про вихід збірки віршів Лесі Українки «Відгуки».

216. ДО О. П. КОСАЧ (матері). 6, 7 травня 1902 р. Сан-Ремо

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 408—409,

Подається за автографом (ф. 2, № 206).

Нотнагель Карл (1841—1905) — віденський лікар.

Коли вже хто винен, то тільки я сам а...— Олена Пчілка

вважала, що Леся захворіла внаслідок перебування біля тяжко хворого на туберкульоз С. К. Мержинського.

217. ДО П. А. КОСАЧА. 12 травня 1902 р. Сан-Ремо

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 409—411. Подається за автографом (ф. 2, № 127).

Sal і — Герман Салі (1856—1933), відомий швейцарський лікар-клініцист, професор Бернського університету.

218. ДО Л. М. ДРАГОМАНОВОЇ-ШИШМАНОВОЇ.

14 травня 1902 р. Сан-Ремо

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 2, с. 222—224.

Подається за копією (ф. 2, № 1548).

Пиши мені хоч на адресу Кузьм и...— тобто на адресу А. Ляхоцького в Женеву.

Кланяйся приятелю - гост ю...— Певно, йдеться про М. Павлика, який саме в той час виїхав до Софії.

219. ДО БРАТА МИКОСЯ і СЕСТЕР ОКСАНИ та ІСИДОРИ.

20 травня 1902 р. Сампірдарена

Друкується вперше за автографом (ф. 2, № 440).

Лист написано на звороті фотокартки, яка зображує поетесу на весь зріст.

Сампірдарена — залізнична станція поблизу Генуї в Італії.

220. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 20 травня 1902 р. Сампірдарена

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 411.

Подається за автографом (ф. 2, № 331).

221. ДО М. ГАНКЕВИЧА.

5 червня 1902 р. Середземне море, пароплав «Ентелла»

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 411—412.

Подається за автографом (ф. 2, № 921).

Розенбаум Моріс (Мендель) Абрамович (1872 — ?)— київський знайомий М. В. Кривинюка і Лесі Українки, згодом політичний емігрант. Його новела «Великдень у тюрмі» була надрукована в журналі «Молода Україна» (1902, № 4) без підпису перекладача. Цей переклад Лесі Українки вміщено в т. 7 даного видання.

Де Амічіс Едмондо (1846—1908) — італійський письменник, учасник національно-визвольної війни 1866 р. проти Австрії. Леся Українка переклала його ранні твори, пройняті патріотичними ідеями, зокрема уривок з прозового твору «Першого мая» («Воля», 1902, № 10-12).

222. ДО РОДИНИ КОСАЧІВ. 7, 8 червня 1902 р. Палермо

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 412—414.

Подається за автографом (ф. 2, № 103).

Ж е в а к і н — персонаж п'єси М. В. Гоголя «Одруження» (1842).

223. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 11 червня 1902 р. Натапья

Друкується вперше за автографом (ф. 2, № 332).

...н е поздоровила тебе з імопипам и...— 7 червня був день народження Ольги Косач.

224. ДО О. 10. КОБИЛЯНСЬКОЇ. ,3 липня 1902 р. Гадяч

Вперше надруковано уривок з листа н російському перекладі у вид.: Собр. роч. в 3-х т., т. 3, с. 250. Українською мовою повністю вперше опубліковано у вид.: Лося Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 1, с. 141 — 143?

Подається за автографом (ф. 14, № 903).

Акрополь а т с и с ь к и й (афіпський) — укріплепа части-па стародавніх Афін, де знаходились най важливіші будівлі і храми, в тому числі Парфепон — визначний архітектурний пам'ятник, споруджений у 447—432 рр. до н. о.

...с уровий огляд и а границ і...— На вимогу начальника Київського жандармського управління генерал-майора Новицького поетесу на кордоні затримали й обшукали.

...б ачила Матушевськог о...— Йдеться про Федора Павловича Матушевського (1871—1919), співробітника «Киевской ста-рины», українського літератора, який очолював заснований восени 1898 р. нелегальний гурток українських студентів «Українська громада». Пізніше Ф. Матушевський став діячем буржуазно-націоналістичного напряму.

...ч и ї с ь парис и...— «Через море» і «Сліпець» О. Кобилянської, надіслані до «Киевской стариины» з рекомендаційним листом Лесі Українки.

братова — О. Судовщикова-Косач.

якісь учительки найняли помешканн я...— учительки Полтавської ткацької школи Селіхова і Коляновська.

225. ДО О. 10. КОБИЛЯНСЬКОЇ. 16 жовтня 1902 р. Київ

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 1, с. 143—145.

Подається за автографом (ф. 14, № 904).

...н аша старша тітк а...— О. А. Тесленко-Приходько, яка жила тоді у селі Запруддя поблизу Ковеля на Волині.

...п исатиму статті у великий російський] журнал «Мир бо ж и й»...— Цей намір не здійснився.

«За г о т а р» — парис О. 10. Кобилянської. Вперше надрукований 1903 р. в журналі «Киевская старина» (т. LXXX, кн. 1).

Товариство — Наукове товариство ім. Шевчепка.

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 417—418.

Подається за автографом (ф. 2, № 207).

227. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 24 жовтня 1902 р. Львів

Друкується вперше за автографом (ф. 2, № 333).

До листа додано приписку рукою Богдана Комарова: «Вітаю дорогу Ділю. Богдан».

Богдан — Комаров Богдан Михайлович (1882—1975), син українського бібліографа М. Ф. Комарова, вчений-біолог і ботанік.

Маю охоту до Праги...— у Празі тоді жив М. В. Криви-пюк, який запрошував поетесу відвідати його.

228. ДО РОДИНИ КОСАЧІВ. 2 листопада 1902 р. Сан-Ремо

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 418—419.

Подається за автографом (ф. 2, № 104).

...ж ила у брата і братової Кобилянсько ї...— у Степана Юліановича Кобилянського (1866—1940), офіцера австрійської армії, художника.

«Die Z e i t» — громадсько-політичний і науково-мистецький тижневик ліберально-буржуазного напряму. Видавався у Відні у 1894—1904 рр.

Delle Gracie — Марія-бвгенія Делле Граціє (1864—1931), австрійська письменниця демократичного напряму, про яку Леся Українка позитивно відгукнулась у своїй статті «Новейшая общественная драма». Письменниці були особисто знайомі, листувалися, але доля цих листів невідома.

229. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 4 листопада 1902 р. Сан-Ремо

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 420—421.

Подається за автографом (ф. 2, № 334).

Жила у дід а...— Так поетеса називала з конспіративних міркувань М. І. Павлика.

Я надіюсь перетягти знов на його сторону дядин у...— Л. М. Драгоманова, підбурювана ідейними противниками М. І. Павлика, була проти наміру М. Павлика перевезти архів М. Драгоманова до Львова, де він знаходився б у більшій безпеці,

і обмежила його в користуванні архівом свого чоловіка, творчу спадщину і листування якого М. Павлик заходився видавати. В силу цих несприятливих обставин М. І. Павлик зміг видати лише частину цієї спадщини — «Розвідки про українську народну словесність і письменство», т. 1—4 (Львів, 1899—1907) та «Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом», т. 1—8 (Чернівці, 1901-1912).

Гриць — Гарматій, український громадсько-культурний діяч, знайомий Лесі Українки.

Богдап — Б. М. Комаров.

Л іо б [о в] Б о л [е с л а в і в н а] — Комарова-Грабовська (1854— 1924), мати Богдана, дружина М. Ф. Комарова.

Маргарита — Комарова-Сидоренко.

Віра — Комарова, молодша сестра Маргарити.

230. ДО О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ. 14 листопада 1902 р. Сап-Ремо

Вперше надруковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 1, с. 145—146.

Подається за автографом (ф. 14, № 905).

...м оя торішня сусідк а...— А. Ф. Гассель.

231. ДО М. М. КОМАРОВОЇ-СИДОРЕНКО. 16 листопада 1902 р. Сап-Ремо

Уривок листа вперше надруковано у вид.: Музичка А. Леся Українка, її життя, громадська діяльність і поетична творчість. К., 1925, с. 43.

Подається за першодруком.

232. ДО В. М. ГНАТІОКА. 17 листопада 1902 р. Сап-Ремо

Вперше надруковано у вид.: «Наукові записки Львівського державного університету ім. І. Франка», т. 19, вип. 1, с. 50—51. Подається за автографом (ф. 2, № 926).

...п ос-илаю обіцяні вірш і.— Цикл поезій «Осінні співи» (надрукований 1903 р. у «Літературно-науковому віснику», кн. 1).

233. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 3 грудня 1902 р. Сан-Ремо Друкується вперше за автографом (ф. 2, № 335).

234 ДО О. П. КОСАЧ (сестри). 17 грудня 1902 р. Сап-Ремо

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 423. Подається за автографом (ф. 2, № 336).

...к інчаю статтю для «М[ира] б о ж [ь е г о]»...— статтю про польську демократичну письменницю Марію Конопніцьку.

235. ДО І. Я. ФРАНКА. 23 грудня 1902 р. Сан-Ремо

Вперше надруковано в російському перекладі у вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 256—257. Українського мовою вперше опубліковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 423—424.

Подається за автографом (ф. 3, № 427/VIII).

«З дневп и к а» — дві поезії І. Франка: «Опівніч. Глухо. Зимно. Вітер виє» та «Як голова болить», що були надруковані в «Літературно-науковому віснику» (1902, кп. 11). Згодом вони увійшли до збірки «Semper tiro» (Львів, 1906).

Будьте здорові з європейськими святам и...— тобто з різдвом.

Вперше скорочено надруковано в російському перекладі у вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 257—259. Українською мовою повністю вперше опубліковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 424—427.

Подається за автографом (ф. 2, № 337).

...моєї статті in spe про поетесу Делле Г р а -ц і є...— Стаття, очевидно, не була написана.

...се ж робота данаїд! — тобто тяжка і марна праця. За грецькою міфологією, дочки царя Даная наповнюють у пеклі діряві діжки, спокутуючи свій злочин — вбивство женихів.

...що з тими перекладами для фірми Малих? — Марія Олександрівна Малих (1879—1967) —видавець революційної літератури в царській Росії. Створене нею в 1901 р. видавництво випускало окремі праці К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна. Малих зазнавала переслідувань царських властей, багато її видань конфісковувалось. 1909 р. вона була засуджена до тюремного ув'язнення. Втікши за кордон, продовжувала видавничу діяльність у Цюріху (Швейцарія), видавала атеїстичний журнал «Авангард» (1911—1913) для розповсюдження в Росії. Після Жовтня брала участь у роботі радянських видавництв. Леся Українка підтримувала через сестру Ольгу зв'язки з «фірмою Малих», діяльність якої була схвалена В. І. Леніним.

Кльоня — К. В. Квітка.

Справи його в Тифліс і...— В пошуках заробітку К. В. Квітка виїхав у Тифліс (Тбілісі) і там влаштувався на роботу.

Максим Іванович — Мережинський, лікар, учасник революційного соціал-демократичного руху 900-х років, добрий знайомий Косачів.

М и х а л ь — очевидно, М. В. Кривинюк.

Френкель — Сергій Григорович.

237. ДО О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ. ЗО грудня 1902 р. Сан-Ремо

Вперше надруковано скорочено в російському перекладі у вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 259—260. Українською мовою повністю вперше опубліковано у вид.: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, вип. 1, с. 147—149.

Подається за автографом (ф. 14, № 406).

...ф отографію для карто к...— Видавництво Я. Орен-штейна в Коломиї випустило фотографію Лесі Українки з Ольгою Кобилянською як поштову картку.

Якось я читала в «Ділі» про депутацію чернівецьких русинів до о. Воробкевич а...— Група чернівецьких інтелігентів, серед яких були й письменники, привітала Є. Воробкевича з нагородою — цісарським орденом.

Воробкевич Сидір Іванович (псевдонім Данило Млака; 1836—1903) — український письменник і композитор, що жив на Буковині.

...у нас порядні писателі не дуже-то й отримують ордери.— Можливо, натяк на те, що 1902 р. цар Микола II скасував ухвалу Російської академії на^к про обрання

М. Горького її почесним членом. На знак протесту А. Чехов і

В. Короленко склали з себе звання почесних академіків.

...в «К[иевской] с т [а р и н е]» була «критика»...— У кн. 10—12 цього журналу за 1902 р. була надруковапа наклепницька стаття С. бфремова «В поисках повой красоты», в якій А. Кримського і Г. Хоткевича звинувачено в декадентстві. Єфре-мов намагався дискредитувати також творчість О. ІО. Кобиляп-ської та Лесі Українки.

Єфремов G. О. (1876—1937) — український громадсько-політичний діяч, літератор буржуазно-націоналістичного напряму. У 1917—1919 р.— один з ватажків контрреволюційної Центральної ради і Директорії. В 1926 р. очолив націоналістичну «Спілку визволення України». Автор публіцистичних праць, монографій про українських письменників та «Історії українського письменства» (1911), написаних з буржуазно-націоналістичних позицій.

Хоткевич Гнат Мартинович (1877—1938)—український радянський письменник, критик, історик театру, композитор.

Моя мама збирається щось відповідати в чиюсь оборон у...— Такої відповіді па статтю бфремова Олена Пчілка не написала.

Хтось послав с кілька поезій до «Вісник а»...— цикл віршів «Осінні співи» (надруковано 1903 р. в «Літературно-науковому віснику», кп. 1, с. 1—3).

[...] — Тут опущено риски і хвилясті лінії, якими Леся Українка жартівливо зображувала гіпнотичні паси.

238. ДО О. П. КОСАЧ (сестри). Осінь 1902 р. Сан-Ремо

Друкується вперше за автографом (ф. 2, N° 435).

Датується за біографічними даними.

Що ти не переводишся до Львівського університету, се, звісно, так і елі д...— 1902 р. частина українських студентів на знак протесту проти політики австро-угорського уряду демонстративно залишила Львівський університет і виїхала на навчання за кордон (так звана «сецесія»).

«Авангард» 460 Агапов 147 Агне 139
Александров Володимир Степанович 395
Александрова Віра Данилівна 333,
342, 453, 454 Александрова Л. 395 де Амічіс Едмондо 357, 456 Амман 37, 393
Анічков бвгеп Васильович 145,
438
д'Аннунціо 139, 141, 159, 166, 191,
418, 429
Антонович (Антоновичка) Варвара Іванівна ЗО, 392 Антонович Володимир Боніфаті-йович 146, 316, 392, 403, 415 Антонович Ірина Володимирівна (Орися) 82, 130, 403 Анхаух 291
Арабажин Костянтин Іванович
129, 415
Афанасьєв Г. 6. 74, 401 Афеньєва 74, 76, 401
Багров Михайло Федорович 150,
420
Базилевська 24, 390 Байдаківська Меланія Фоминична 151, 298, 313, 348, 370, 377, 421 Байдаківські 449
Байрон Джордж-Ноель-Гордон 17,
18, 32, 34, 39, 43, 135, 388, 389, 393,
417
Балевич 43, 47, 49, 394, 395 Банг 12
Вах Йоганн-Себастьян 169, 424 Беклін Арнольд 130, 131, 416
Белчева Мара 37, 94, 393 Беранже П'ер-Жан 48, 386, 395 Бергман Ернст 79, 80, 83, 84, 86,
87, 89, 90, 91, 93, 97, 98, 101, 107,
108, 112, 115, 122, 130, 402, 403 Бердяев Сергій Олександрович 11,
174, 204, 386, 427
Бердяєва Олена Григорівна 184,
201, 427
Бернар Сара 18, 389 Бетховен Людвіг ван 48, 388 Биковська (Бєляєва) Марія Михайлівна 188, 337, 398, 428, 453 Биковська Олена (Лена) 61, 398 Биковський М. 398 Бізі Альбіна 299, 304, 449 Білінський 224, 434 Більрот Теодор 26, 391 Б лом (Blohm) 87, 88, 90 Бобикевич Клавдія Миколаївна (Дуньця) 261, 442 Бобикевич Олекса Христофорович 442
Бобикевичі 261, 442 Богдана 154
Бордуляк Тимофій Гнатович 97, 184, 407

Борецька 34, 392 Борецька Соня 70, 399 Борецький 70, 73 Борецький Леонід 190, 203, 428 Бот (Bote) Ян 114, 412 Браунінг Елізабет (Баррет-Брау-нінг) 17, 388 Брокгауз 204, 229, 431 Будовий С. 445 «Будучність» 131, 416 «Буковина» 278, 410, 411, 422, 434, 446
Бурже Поль-Шарль-Жозеф 100,
407
Бучинський Мелітон Йосипович 276, 445
Ваганов 340
Венгерова Зінаїда Опаиасівна 229, 436
Берн Жюль 50 Берн Моріс 408
«Вестник всемирной истории» 286,
287, 289, 447
«Вестник Евроиы» 75, 77, 144, 152,
161, 229, 280, 401, 422 «Вестник иностранной литерату-ры» 17, 388
«Вісник АН УРСР» 432 «Вітчизна» 409, 412, 417, 425, 443, 453, 454
Водовозов Василь Васильович 145,
184, 288, 419, 427 «Воля» 277, 357, 445, 456 Волинський Олекса 441 Волинські 260, 261, 441 «Вопросы литературы» 425, 428,
429
Воробкевич Сидір Іванович 378, 460
Вороний Микола Кіндратович 13,
19, 23, 27, 387, 389 Воронцов (В. В.) Василь Павлович 144, 419
Воронцова-Ковалевська Марія Павлівна 392, 397 «Всесвіт» 432
Галілео Галілей 427
Гамбарашвілі (Гамбаров) Иестор
Георгійович 10, 386
Ганкевич Микола 245, 274, 277,
278, 357, 405, 439, 456
Гарматій Гриць 368, 458
Гассель Анна Федорівна 311, 319,
329, 371, 459
Гассель Катерина 329
Гауптман Гергардт87,110,123,149,
280, 404, 413, 418, 420, 426, 432, 437
Ге П. М. 286, 287, 416
Гейне Генріх 28, 40, 97, 116, 152,
164, 166, 168, 171—174, 179, 180,
222, 324, 392, 393, 406, 417, 423,
424, 426, 434, 452

Геидель Георг-Фрідріх 169, 424
Герцен Олександр Іванович 298, 412, 429
Гете Йоганн-Вольфганг 412 Гіберман 82, 144
Гнатюк Володимир Михайлович
105, 115, 134, 135, 137, 138, 163, 168, 170, 180, 185, 260, 269, 371, 408, 409, 412, 417, 426, 440, 443, 459 Гнатюки 255, 260, 262 Гоголь Микола Васильович 18, 97, 338, 390, 399, 406, 454, 457 Голота Катерина 315, 450 Гольденвейзер А. С. 174, 426 Горева Єлизавета Миколаївна 13,
387
Горощенко Леонтій Іванович 133,
140, 418
Горький Максим 419, 423, 461 Грабовський Павло Арсенович (Павло Граб) 129, 415 Гриневецький Іван 224, 434 Гріг Едвард 143, 419 Гроздова (Вишинська) Наталя Іванівна 145, 150, 179, 420 «Громадський голос» 95, 126, 127,
250, 275, 405, 406, 413 Грушевський Михайло Сергійович 276, 372, 445 '
Гуревич Любов Яківна 191, 428
Деген Євген Вікторович 399 Деген Сергій Вікторович 399 Дегени 70, 399
Делле Граціє Марія-Євгеиія 367,
370, 374, 458, 460 Дерижанов Кагірел (чорне хлоп'я) 12, 17, 18, 44, 50, 65, 387, 388,
395
Дерижанов Мартирос Сергійович 12—17, 19, 20, 22, 24—27, 29, ЗО—
35, 37-44, 48, 50, 51, 53, 54, 65, 165, 386—388, 395
Дерижанова (Катюша) 14, 15, 17, 18, 24, 26, 27, 40, 42-44, 58, 65, 165,
388
Дерижанови 9, 16, 25, 26, 40, 44,
51, 54, 65, 387
«Дзвінок» 223, 434
Діккенс Чарлз 385
Дікштейн ІІІимон Р. 277, 418, 445
«Діло» 320, 322, 349, 378, 452, 455$_т$
460
Доде (Daudcl) Альфонс 12, 385,
387, 426
Домна 37, 94, 145
Дорошенко Петро Дорофійович 28,
392
Драгоманов Олександр Петрович (дядя Саша) 55, 58, 86, 396,

397, 404
Драгоманов Світозар Михайлович (Зоря) 37, 40, 44, 46, 50, 55, 63— 69, 72, 75, 78, 80, 85, 122, 123, 144,
145, 155, 158, 226, 233, 393 Драгоманова Єлизавета Іванівна (бабуся) 398, 454
Драгоманова Людмила Михайлівна (дядина) 34, 37, 54, 63—67,
69, 70, 78—81, 85, 93, 94, 101,
122, 138, 140, 143, 145, 150, 155, 156, 173, 179, 201, 233, 306, 308, 341, 368, 393, 396, 398, 402—405, 408, 413,
426, 449—451, 458 Драгоманова Маріанна 329 Драгоманова Ніна 86 Драгоманова-Труш Аріадна Михайлівна (Рада, Радік, cousine) 34-36, 54, 55, 64, 67, 69, 80, 81, 94,
101, 123, 124, 139, 140, 145, 147, 148,
436
Драгоманова-Шишманова Лідія Михайлівна 37, 54, 61, 66, 67, 93,
94, 102, 124, 138, 145, 153-155, 162, 306, 317, 347, 354, 393, 396, 405, 408,
449, 451, 454, 456
Драгоманови 112, 133, 158, 195,
205, 294, 361 Дрентельн 389
Дрепер Джон-Вільям 59, 79, 398, 402
Дюма Олександр (син) 430 Дюрю 447
Евріпід 18, 389
Ейхгорст (Eichhorst) 352, 354 Еліасберг С. С. (доктор) 181—183, 192, 193, 202, 205, 206, 209, 214,
240, 427, 437 Емма 114, 115
Енгельс Фрідріх 277, 278, 424, 445,
460
Есхіл 389
Єсипова Анна Миколаївна 151,
162, 421
бфремов С. О. 461 Жанна 37
Житецький Павло Гнатович 222,
415, 434
«Житє і слово» 59, 389, 397, 402 Житловський В. (Scliitlowski W.) 355
«Жизнь» 144, 152, 165-167, 185, 187, 191, 194, 195, 197-199, 206, 212, 220, 229, 242, 280, 281, 286, 364,
410, 418, 419, 422—425, 428, 429,
432, 433, 435, 438, 446 «Жизнь и искусство» 18, 34, 389 «Життя і знання» 455
Завадський Михайло Адамович 27, 391

Заньковецька (Адасовська) Марія Костянтинівна 23, 27, 34, 38, 42, 47-49, 200, 390
«Записки наукового товариства ім. Шевченка» 434 Зіна 150 «Зоря» 434
Зудерман Герман 145, 419
Ібсен Генрік 60, 145, 162, 191, 398,
423, 428
Івасюк Микола Іванович 224, 434 Ігнатьєв 166, 167, 423 «Известия Отделения русского языка и словесности» («Известия») 129, 415
«Иллюстрированный сборник Ки-евского литературно-артистичес-кого общества» 159, 166, 167, 418, 424
Калмикова 38
Карбулицький Іларій Іванович 436
Карпенко-Карий (Тобілевич) Іван 391
Карпови 446 Карташевські 167, 424 Катрепко (Катрухін) Олександр
126, 413
Квітка Климент Васильович (Кльоня) 246, 251-256, 258-265, 268, 270—272, 274, 276, 278, 279,
281, 282, 297, 328, 361, 362, 376, 380, 382, 439, 441, 446, 453, 460 Квітка-Основ'яненко Григорій Федорович 300
Київське літературно-артистичне товариство 78, 113, 132, 137, 139,
141, 145, 146, 150, 151, 153, 154, 156,
158, 159, 166, 167, 178, 200, 283, 402,
412, 418, 421, 423, 426, 451
Кирилюк бвген ІТрохорович 400 «Киевлянин» 128, 129, 4І5 «Киевская старина» 77, 79, 83, 185,
195, 198, 202, 224, 227, 346, 356, 361,
364, 371, 379, 402, 404, 420, 431, 434,
457, 461
«Киевское общество грамотности» 420
«Киевское слово» 424 Клименко 151 Кістяківська 82
Кістяківський Богдан Олександрович 424
Кістяківські 167, 424 Кобилянська Євгенія 366, 370, 458 Кобилянська Ольга Юліанівна 104—106, 109, 116, 125,126, 131,135, 140, 151, 156, 159, 160, 173, 185, 193,
345, 349, 356, 360, 362, 368, 370, 378, 385, 408—410, 412, 413, 416, 418, 419, 421, 422, 425, 428, 430—445,
448, 449, 451—455, 457—461 Кобилянська (мати, свята Анна) 223, 226, 243, 244, 268, 274, 294, 305, 326, 345, 364, 371, 380, 438. Кобилянський (батько) 223, 226, 326
Кобилянський Володимир Юліа-нович 223, 226, 256, 259, 263,

268, 274, 326, 435, 441
Кобилянський Степан Юліанович 366, 368, 370, 458
Кобилянський Юліан Юліанович 223, 226, 274, 326, 435 Кобилянські (родина) 223, 226, 227, 231, 243, 244, 268, 274, 294, 295, 305, 338, 345, 362, 364, 371, 380
Кобрипська Наталія Іванівна 135,
137, 142, 406, 417, 419, 442 Кобринський Володимир Васильович 258, 263, 442, 443 Кобринські 265, 443 Ковалевська-Деген Ганна Миколаївна (Галя) 33, 57, 392, 399 Ковалевський Микола Васильович
57, 59, 60, 70, 71, 77, 92, 103, 125,
234, 245, 321, 392, 397, 398, 400, 403,
408, 413, 439, 452
Коваленко Григорій Олексійович
104, 126, 413
Ковалів Степан Михайлович 126,
Комаров Михайло Федорович 52,
318, 396, 451, 458
Комарова Віра Михайлівна 368,
459
Комарова Галина Михайлівна 236, 436
Комарова (Грабовська) Любов Болеславівна 368, 459 Комарова-Сидорепко Маргарита Михайлівна 51—53, 368, 371, 396,
459
Комарови 52, 53
Кониський Олександр Якович (Жук, Дрозд) 245, 439 Конопніцька Марія 373, 374, 378, 446, 459 Коперник 427 Коржинські 262
Короленко Володимир Галактіопо-вич 461 Корради 333
Косач Євгенія Михайлівна (Євця, Імочка) 101, 113, 138, 146, 168, 170, 348, 407, 455
Косач Микола Олексійович (Герцог) 340, 454
Косач Микола Петрович (Микось, Микунька) 19, 40, 42, 44, 46, 48,
49, 52, 63, 65, 75, 85, 89, 122, 123,
138, 140, 143, 145, 149, 150, 176, 235, 236, 283, 284, 296, 300, 356, 365, 394, 395, 399, 449, 456
хайло Обачний) 18, 22, 48, 57, 58, 60-62, 72, 85, 86, 89, 90, 93—95, 98, 102, 113, 114, 138, 144, 146, 159,
168, 169, 170, 181, 190, 200, 218,228, 245, 246, 292, 293, 348, 362, 381, 382,
388, 400, 405—407, 412, 422, 424, 435, 439, 448, 455
Косач Оксана Петрівна (Уксус) 9, 16, 17, 19, 25, 29, 30, 37-43,

45, 49-52, 62, 65, 68, 72, 74, 76, 82, 83, 86, 89, 98, 108, 122, 123, 128, 133,
135, 137, 140, 141, 143, 145, 149, 150,
380, 385, 386, 414, 427, 456 Косач Ольга Петрівна (Олена Пчілка, мама) 9—13, 16, 18, 22, 25, 29, 31, 33, 35-37, 40, 42, 45, 46, 49-51, 53-55, 60, 63-66, 69, 72—
74, 76, 80, 82, 85-87, 9Q, 91. 93, 94, 97—99, 104, 108, 112, 113, 117,
461
Косач Петро Антонович (папа) 9,
11, ЗО, 34, 38, 40, 42, 44, 45, 50, 52,
57, 58, 63, 65, 66, 69, 70, 76, 82, 85, 86, 89, 95, 98, 102, 106, 118, 122, 123,
130, 133, 137, 138, 140, 144, 145, 147,
149, 156, 157, 166, 176-179, 187, 190, 202, 229, 246, 249, 252,
255, 257, 265, 278, 280, 284, 289, 290-292, 296, 297, 300, 311, 331, 351, 356, 361, 362, 365, 375,
382, 385, 394, 396, 398, 404, 405,
409, 415, 421, 431, 435, 440—442, 448, 456
Косач-Борисова Ісидора Петрівка (Дора, Дроздик, Біла Гусь, Гусп-ця) 11, 16, 17, 19, 40, 44, 46, 48—51, 52—55, 65, 69, 72, 76, 83, 85, 86,
98, 99, 108, 133, 135, 137, 139, 140,
409, 449, 450, 456
Косач-Кривинюк Ольга Петрівна (Ліля, Олеся Зірка, Лілея, Пуц, Пуцик) 9, 11, 13, 17—19, 22, 24,
25, 32, 34-43, 45-55, 57, 60, 63,.
64, 66—69, 72—74, 76, 80, 81, 85,
86, 89, 90, 95, 97, 99, 102, 104, 105, 107—109, 113, 114, 118, 120—123,
386, 389, 395—399, 401, 404, 405,
409, 415, 418, 419, 420, 422, 423—
429, 433, 434, 436, 438-441, 444, 446-449, 450, 453, 454—461 Косач-Шимановська Олександра Антонівна (тітка Саша) 76, 137, 151, 159, 200, 218, 219, 292, 302,
329 397
Косачі 222, 345, 355, 358, 366, 386, 397, 398, 400, 403, 418, 434, 447,
457, 458
Костецький Микола Данилович
58, 397
Котляревський Іван Петрович 28,
78, 79, 81, 311, 390, 395, 402, 434,
450

Коцюбинський Михайло Михайлович 227, 419, 435, 440 Красицький Фотій Степанович (Фотя) 60, 61, 63, 74, 143, 167,
398
Крииіишок Михайло Васильович
10, 11, 21, 49, 62, 146, 174, 178, 185—
189, 193, 217, 21.8, 221, 234-237,
240, 259, 280—283, 287—289, 296,
297, 300, 315, 316, 330, 362, 365,
377, 381, 386, 389, 395, 427—429,
433, 437, 446, 448, 451, 456, 458,
460
Крижанівська-Тучанська Віра Григорівна 208, 213 238, 392, 433, 437
Кримський Агатангел Юхимович 207, 309, 339, 340, 379, 427, 431, 450, 461
Кропивницький Марко Лукич 13,
27, 200, 387, 389, 391, 394, 417,
430
Кузьміни 58
Кульчицький Лесь (Олександр) Григорович 264, 442 Куп^анко Григорій Іванович 277, 445
Курочкін В. 386, 395 Кухаренко Яків Герасимович 395 Кучинська Женя 61, 398
Лабріола Антоніо 277, 278, 445 Лазаревський Гліб 385, 393 «Левада» 318, 451 Левитський Микола Васильович 151, 421 Левицька 338
Левицький Модест Пилипович
48, 82, 146, 151, 395, 403 Ленін Володимир Ілліч 387, 406, 419, 460
Леонардо да Вінчі 226 Леопарді Джакомо 23, 390 Лєрмонтов Михайло Юрійович 414 Лисавета 61, 351, 398 Лисенко Галина Миколаївна 150, 420
Лисенко Катерина Миколаївна
143, 144, 292, 419
Лисенко Мар'яна Миколаївна
(Муся) 69, 70, 109, 399 Лисенко Микола Віталійович 48,
73, 162, 253, 292, 390, 393, 395, 401,
419, 420, 440
Лисенко Ольга Олександрівна 142 Лисенко Остап Миколайович 68,
399
Лисенки 69, 73, 143, 361 Лисенята 74, 401
Личков Леонід Семенович 148,
420

Ліндфорси 395
Ліницька Любов Павлівна 13, 387 Ліст Ференц 162, 422 «Літературно-науковий вісник» («Вісник») 28, 70, 73, 95, 116, 135,
438, 439, 441, 442, 445, 449, 451,
453, 455, 459, 461 Ліщинська 12, 13, 17, 24, 387 Лозинський Михайло 245, 249,
439
Ломоносов Михайло Васильович
408
Лондон Джек 385 ді Лоренцо Тіна (di Lorenzo Tina) 200
Луначарський Анатолій Васильович 405
Лучицький Іван Васильович 73,
75, 400
Ляхоцький Антон Михайлович (Кузьма) 105, 127, 355, 409, 414,
456
М. Д. Т. 11
Маковей Осип Степанович («ведмідь») 211, 224, 226, 228, 230, 243, 262, 264, 266, 294, 325, 346, 410, 432, 434, 438, 442, 443 Малих Марія Олександрівна 374,
460
Малицька Костянтина Іванівна (Віра Лебедова) 277, 445 Малов Олександр Костянтинович
420
Марі 115 Маркес 261, 442 Маркс Карл 460
Мартович Лесь 184, 405, 410, 419, 427, 442 Маруся 284
Маслеников (Масляников) Віктор Леонідович 292, 448 Матушевський Федір Павлович 361, 457
Матушевські 361
Мережинський Максим Іванович 377, 460
Мержинський Костянтин Васильович 209, 214, 218, 220, 240, 336, 433 Мержинський Сергій Костянтинович 27, 58, 60, 137, 146, 158, 159,
450, 453, 456
Метерлінк Моріс 180, 181, 426 Метуен 331, 453
Мирний Панас (Панас Якович Рудченко) 394, 420 Михайловський Микола Костянтинович 197, 429, 430 «Мир божий» 280, 287, 364, 372, 373, 378, 446, 457, 459 Мікушевський 99 Міллер Орест Федорович 129, 415 Мінцес Борис 102, 124, 408 Міхновський Микола Іванович
129, 264, 415
Міцкевич Адам Бернард 18, 389, 390
Могильницька 322, 326, 452 «Молода Україна» 318, 357, 379,
451, 456

Мопассан Анрі-Рене-Альбер-Гі де 128, 414
Морачевський Вацлав Іполитович 422
Моргун О. 73, 400
Мордовцев Данило Лукич 453
Мороз Іван 42, 394
Москва Анна 256, 261, 268, 270, 271,
300, 440, 443, 446, 449, 450
Москва, пан 252
Мотя 349
Моцарт Вольфганг-Амадей 48, 162, 395, 423
Музичка А. 459 Мумма 1І5
Муне-Сюллі (Жан-Сюллі Муне)
150, 151, 154, 420
Н. Ж. 79, 400
Н. С. Ж. 71, 400 Надсон Семен Якович 43, 394 Наполеон І Бонапарт 148, 420 «Народ» 389 Настя 13, 24, 41, 387 «Наукові записки Львівського державного університету ім. І. Фрап-ка» 417, 423, 426, 459 Науменко Іван Олександрович
18, 43, 389 «Начало» 424
Негрі Ада 139,141,159, 166,299,418 «Неделя» 419 Немирова Аня 61, 398 Немирови 62
Нестроєва Поліна Миколаївна
298, 302, 307, 308, 341, 356, 449 Нечуй-Левицький Іван Семенович
12, 185, 200, 387, 427, 430
НІзнер (дами) 241, 243, 244, 437 Нізнер Мальвіна 232, 243, 437, 438 Нізнер Сусанна 229, 232, 234, 238,
241, 436
Ніцше Фрідріх 111, 410 «Нова рада» 403 Новаковський М. 414 Новицький 457 «Новое слово» 12, 387, 424 Нотнагель Карл 350, 352, 366, 367,
369, 370, 455
«Общество драматических писа-телей» 138, 285, 287, 417, 447 д'Одран 447 Ожешко Еліза 385 Окуневська Ольга 253, 256, 261, 276, 440
Окуневський Іполит 440 Окуневський Теофіл 419, 440 Окуневські 253, 261, 440 Оренштейн Яків 438, 460 Орлов 13, 387
Островський Олександр Миколайович 389, 417, 420 Остроградський Орест Іванович
170, 425
Павлик Михайло Іванович (українець, дід) 56, 58, 70, 75, 77, 78,
83, 90, 95, 103, 118, 119, 125, 128,
131, 160, 183, 244, 249, 275—277,

282, 297, 308, 315, 316, 320, 347,
356, 368, 385, 396, 397, 399, 401—
405, 408, 413—415, 419, 427,
439, 446, 448, 450, 452, 455, 456 Паньківський Северин Федорович
42, 72, 394
Парі Гастон (Paris Gaston) 155,
421
Пасхалова (Чегодаєва) Анна Олександрівна 146, 420 Пашкевич Пелагія Олександрівна 401
Пашкевич Феофан Олександрович
76, 115, 401
«Перший вінок» 97, 406 Петров Василь Васильович 146, 169, 420
Пипін Олександр Миколайович
144, 167, 419, 429 Питляр 269
Писемський Олексій Феофілакто-вич 390
Пігуляк Євгенія (татарчатко, чорненька дитина) 226, 231, 243, 256,
259, 268, 274, 295, 301, 322, 326,
338, 344, 364, 371, 378, 435, 436 Пігуляк Юстин Григорович 265, 435
Плеханов Георгій Валентинович 387
«Плеяда» 395
Полевой Микола Олексійович 39,
393
Поліна Ізраїлівна 178, 193 Поллі (Polly) 98 Пол[онський] 83, 403 Попель Іван Йосипович 269, 271,
279, 443, 446 Попова 166
Поссе Володимир Олександрович
166, 167, 172, 185, 190, 196, 211,
220, 423, 425, 428, 429, 433 «Праця» 422
«Привіт д-ру І. Франкові в 25-літ-ній ювілей літературної діяльності» 97, 116, 406, 412 Протасьєв 146
Пушкін Олександр Сергійович
113, 119, 392, 393, 407, 412, 451 Пшибишевський Станіслав 197, 429
Разумов Льоня 14, 17, 18, 26, 35,
43, 50, 388
Разумова 14, 17, 18, 43, 388 Ратмирова О. 390 Рафаель 157 Рейзенауер А. 162, 422 Рибаки 265, 443
Рильський Максим Тадейович 394 Розенбаум (Мендель) Абрамович
357, 456 Романова 144

Російська соціал-демократична робітнича партія 414 Рошгросс (Rochegross) Жорж 114, 412
Рощин-Інсаров М. П. 420 Рубінштейн Антон 421 Руденко (Найда) Іоїл Мефодійо-вич' 12, 13, 41, 42, 43, 45, 47, 48, 387 Руденки 12, 17 Рудченки 340
Рудченко Іван Якович (Іван Білик) 146, 420, 454
Рудченко Параска (Пася) 340, 454
Русилович Кароль 56, 396 «Русская мысль» 75, 77, 83, 401 «Русские ведомости» 129, 165, 415 «Русь» 419
Руссько-українська радикальна партія 405
Садовська Наталія 295, 297, 302,
313, 331, 377, 449, 453 Садовська (Путя) 311, 313, 314,
319, 332, 333, 367, 377, 450 Садовський (Тобілевич) Микола Карпович 23, 389—391 Садовський (родич) 302, 313, 371, 377
Садовські 61, 62, 299, 303, 305, 307,
311, 312, 314, 319, 321, 329, 345, 367,
371, 378, 398, 449
Саксаганський Панас Карпович
387, 389, 390
Салі (Sali) Герман 352, 456 Салтиков-Щедрін Михайло Євграфович 99, 406, 407 Сальєрі 48, 395
Санд Жорж (Sand George) 237, 385, 437
«Санкт-Петербургские ведомости»
128, 129, 415
Свіфт Джонатан 312, 450 «Северный вестник» 432 Сейіхова 362, 457
Сімович Василь Семенович 278, 294, 295, 320, 379, 445 «Січ» 412, 413
Славинський (Стависький) Максим Антонович 116, 135, 152, 163,
164, 167, 168, 171, 174, 180, 185,
406, 417 Славинські 167
Сластіон Опанас Григорович 167.
424
Сливинський Юзеф 151, 421 Словацький Юліуш 146, 420, 429 Смаль-Стоцький 243, 275, 276, 325 438
Соловцов (Федоров) Микола Миколайович 18, 113, 145, 389, 412,
420, 421 Софокл 421 «Союз» 226, 435, 446 Спасович Володимир Данилович
196, 429
Срезневський Всеволод Ізмайло-вич 170, 425
Старицька Марія Михайлівна 23,

46, 48, 49, 72, 139, 144, 145, 150, 175,
179, 285, 390, 412, 419 Старицька (Стешенко) Оксана Михайлівна 25, 391, 392 Старицька Софія Віталіївна 4G,
140, 395
Старицька-Черняхівська Людмила Михайлівна (Людя) 28, 75, 76, 137, 142, 143, 150, 151, 161, 174,
207, 208, 294, 295, 330, 391, 401,
431
Старицький Михайло Петрович
16, 28, 39, 45, 48, 72, 114, 149, 150, 151, 174, 175, 179, 195, 200, 387— 393, 395, 401, 402, 412, 419 Старицькі 143, 150, 162, 195, 284, 361
Стефаник Василь Семенович 131,
142, 156, 157, 161, 185, 194, 197, 199, 201, 211, 224, 270, 405, 416,
419, 421, 422, 430, 434, 442, 443 Степанович Стефанія 444 Стефановичева 271, 444 Стетенки 361
Стешенко Іван Матвійович 28, 43,
288, 316, 392 Стояпови 398
Струве Петро Бернгардович 167, 424
Судовщикова Ганна Іванівна 101. 348, 407
Судовщикова-Косач Олександра Євгеніївиа (Грицько Григоренко, Річі, Шура) 73 99, 100, 142, 146,
168, 169, 170, 348, 361, 382, 400, 407,
457
Сушкевич 51
Тарле Євген Вікторович 74, 401 Тарновський Василь Васильович 404
Тарновський Василь Васильович (молодший) 91, 404 Терлецький Остап Степанович 413 Тесленко-Приходько Олена Антонівна (тьотя Єля) 22, 58, 61, 159,
167, 169, 182, 200, 204, 218, 219,
236, 280, 292, 298, 300, 305, 307, 311—313, 329, 363, 375, 380, 389, 422, 446, 457
Тесленко-Приходько Юрій Петрович 236, 436
Тиховський Ювеналій 146, 420
Товариство ім. Шевченка («Наукове товариство ім. Шевченка»)
77, 308, 364, 402, 426, 457 «Товариство руських дівчат в Чернівцях» 320, 452 Токмакова (Т) В. І. 35, 54, 393,
396
Толстой Лев Миколайович 60, 398 Трегубов Єлисей Купріянович 84, 227, 404
Трегубова Антоніиа Федорівна

222, 404, 434 Трегубови 362
Труш Іван Іванович 174, 180, 195,
199, 216, 221—223, 227, 239, 245,
281, 316,338,341, 393,426, 434,454 Тургенєв Іван Сергійович 126 Тучапський Павло Лукич 210, 215,
240, 392, 432 Тьєполо Гвідо 452
«Україна» 435
Українська соціал-демократична партія 406
«Українсько-руська видавнича спілка» 104, 106, 116, 128, 132, 135,
138, 408, 414, 417, 427 Українсько-руська радикальна партія 405, 406
Урицька Євгенія Юліанівна 322, 323, 326, 436, 452 Устиянович Микола 442
Федорович Єротей 436 Федорченко Анна Семенівна 144 Федькович Осип-Юрій Адальбер-тович 119, 156, 185, 276, 422, 427, 444
Феня 88, 404
Франко Іван Якович 70, 73, 74, 83,
96, 97, 104, 111, 116, 184, 201, 222,
405, 406, 408, 410, 412, 415, 419, 427,'
430, 434, 437, 438, 440—442, 444— 446, 459
Франко (Хоружипська) Ольга Федорівна 79, 84, 222, 227, 253, 255,
260, 276, 296, 365, 398, 402, 404,
427, 434, 448 Франки 262 Френкелі 167, 424 Френкель Захар Григорович 424
Френкель Сергій Григорович 4.8,
72, 73, 167, 176, 177, 370, 398, 424,
460
Френкель Яків Григорович 424
«Хлопська бібліотека» 96, 105,
406
Хом'якова А. IL 10, 65, 152, 217,
330, 386, 453
Хоткевич Гнат Мартинович 379,
440, 461
Цвітківський Юрій Юрійович 167,
404 ‘
Цяцька Іван 60, 61, 398
Чайковський Петро Ілліч 413 Черемисинова 286, 288 Черемшина Марко 413 Чернишевсыий Микола Гаврилович 412
«Чернігівський збірник» («Дубове листя») 227, 228, 435 Чернявський Микола Федорович

227, 228, 435
Черняхівський Олександр Григорович 55, 144, 162, 396 Черняхівські 162, 361 Чехов Антон Павлович 73, 461 Чириков Євген Миколайович 165,
212, 219, 423, 425, 433 Чирикова Валентина Георгіївна 219
Шавловський 340 Шамінад Сесіль 419, 423 Шевченко Тарас Григорович 48,
169, 347, 391, 395, 398, 404, 412,
424, 455
Шекспір Вільям 154, 393 Шеллі Персі-Біші 455 Шимановський Антон Борисович (Тося) 58, 76, 147, 151, 219, 397,
421
Шимановський Павло Борисович
151, 219, 397, 421
Шишмапов Дмитро Іванович (Міка, Міцікато) 94, 102, 124, 156, 308, 342, 347, 356, 396 Шишманов Іван Дмитрович (Баня) 94, 102, 123, 124, 153, 155, 156, 308, 342, 347, 356, 396 Шишманови 55, 144, 396 Шіво 447
Шнейдер Саша 416
Шопен Фредерик Францішек 133,
162, 416, 421
Шуман Роберт 133, 416 Шухевич Володимир Осипович
223, 434
Штук Франц 416
Щербини 74, 284, 401 Щоголев Іван Андрійович (І. Того бочний) 395
Яворська 114, 412 Яворський Іван 41, 42, 46, 394 Язева Ольга 109, 409 Якобовський Людвіг 113, 118, 132,
134, 198, 410, 412,, 413, 416, 430, 441 Якубович Петро Пилипович (Мельшин) 388
Яповський Федір Гаврилович 289, 290, 447
Яросевич Роман 96, 119, 126, 129,
406, 413, 414
Ярчевський 113, 411
Яцків Михайло Юрійович 318, 430,
451
«Die Zeit» 367, 379, 458
«Gesellschaft» 204, 410
«Jugend» 114
«La revue bleue» 204
«Le literarisches echo» 204
«Ruthenische revue» 413, 416
«Vorwarts» 99, 407

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

Леся Українка з матір'ю Оленою Пчілкою серед знайомих. Зелений Гай. Фото. 1904—1905. . . . 112—113

Титульна сторінка журналу «Жизнь», 1900, № 12 112—113

Леся Українка. Єгипет. Фото. 1912.....128—129

Автограф листа до І. Я. Франка від 21 жовтня 1898 р.....: 128-129

ЗМІСТ

1898
63. До О. Є. Судовщикової-Косач. 21 березня 1899 р. Берлін 100 407
64. До Л. М. Драгоманової, А. М. Драгоманової і Л. М. Драгоманової-Шишманової. 19 квітня 1899 р. Берлін 101 408
69. До О. Ю. Кобилянської. 20 травня 1899 р. Берлін . . 109 409
70. До О. П. Косач (матері). 29 травня 1899 р. Берлін . . 113 411
71. До В. М. Гнатюка. 29 травня 1899 р. Берлін 115 412
72. До О. Ю. Кобилянської. 29, ЗО травня 1899 р. Берлін 116 412
82. До О. П. Косач (матері). 5 вересня 1899 р. Гадяч , . 136 417
124. До О. П. Косач (сестри). 8 квітня 1901 р. Київ . . 217 433
125. До О. П. Косач (сестри). 11 квітня 1901 р. Київ . . 218 433
126. До Є. М. Чирикова. 12 квітня 1901 р. Київ 219 433
127. До О. П. Косач (матері). 22 квітня 1901 р. Львів . . 221 434
128. До родини Косачів. 28 квітня 1901 р. Чернівці . . . 222 434
129. До О. П. Косач (сестри). 11 травня 1901 р. Чернівці 225 434
130. До М. М. Коцюбинського. 11 травня 1901 р. Чернівці 227 435
131. До М. 11. Косача. 11 травня 1901 р. Чернівці . . . 228 435
132. До П. А. Косача. 21 травня 1901 р. Чернівці 229 435
133. До О. Ю. Кобилянської. 6 червня 1901 р. Кимполунг 230 436
134. До А. М. Драгоманової. 7 червня 1901 р. Кимполунг 231 436
135. До О. П. Косач (сестри). 9 червня 1901 р. Кимполунг 234[x] 436
136. До В. Г. Крижанівської-Тучапської. 10 червня 1901 р. Кимполунг..... 238 437
137. До О. Ю. Кобилянської. 11 червня 1901 р. Кимполунг 241 437
138. До І. Я. Франка. 11 червня 1901 р. Кимполунг . . 241 437
139. До О. Ю. Кобилянської. 17 червня 1901 р. Кимполунг 242 438
140. До О. Ю. Кобилянської. 23 червня 1901 р. Кимполунг 243

438
141. До О. П. Косач (сестри). 26 червня 1901 р. Кимполунг 244 438
142. До М. І. Павлика. 3 липня 1901 р. Чернівці 244 439
143. До М. П. Косача і О. П. Косач (сестри). 5 липня
172. До О. П. Косач (сестри). 20, 24 вересня 1901 р. Київ 278 446
173. До М. І. Павлика. 28 вересня 1901 р. Київ 282 446
174. До І. Я. Франка. 28 вересня 1901 р. Київ . » . . 282 446
175. До О. П. Косач (сестри). 7 жовтня 1901 р. Київ . . 283 446
176. До О. П. Косач (сестри). Міоїс 7 і 16 жовтня 1901 р. Київ.....284 447
177. До О. П. Косач (матері). 14 оісовтня 1901 р. Київ . . 284 447
178. До О. П. Косач (сестри). 28 жовтня 1901 р. Київ . 286 447
179. До О. П. Косач (сестри). 3 листопада 1901 р. Київ . 289 447
180. До О. Ю. Кобилянської. 12, 18 листопада 1901 р. Київ 291 448

Академия наук Украинской ССР

ЛЕСЯ УКРАИНКА

СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ В ДВЕНАДЦАТИ ТОМАХ
ТОМ 11
ПИСЬМА
(1898-1902)
(На украинском языке)
Редактор В. А. Зіпа Художній редактор Р. К. Пахолюк Оформлення художника В. М. Дозорця Техиічний редактор Б. М. Кричевська Коректори Я. М. Зубко, JI. В. Малюта, О. С. Улезко
Інформ. бланк № 1707 Здано до набору 05.05.78.
Підп. до друку 16.11.78. Формат 84Х108'/з2. Папір друк. № 1. Зв нов. гарн. Вис. друк.
Фіз. друк. арк. 15 + 2 вкл.
Ум. друк. арк. 25,41. Обл.-вид. арк. 26,51.
Тираж 100 000 пр. Зам. 8—1127. Ціна 3 крб.
Видавництво «Наукова думка», 252601 Київ, МСП, Рспіна, 3
Головне підприємство республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР. 252057, м. Київ-57, вул. Довженка, 3.

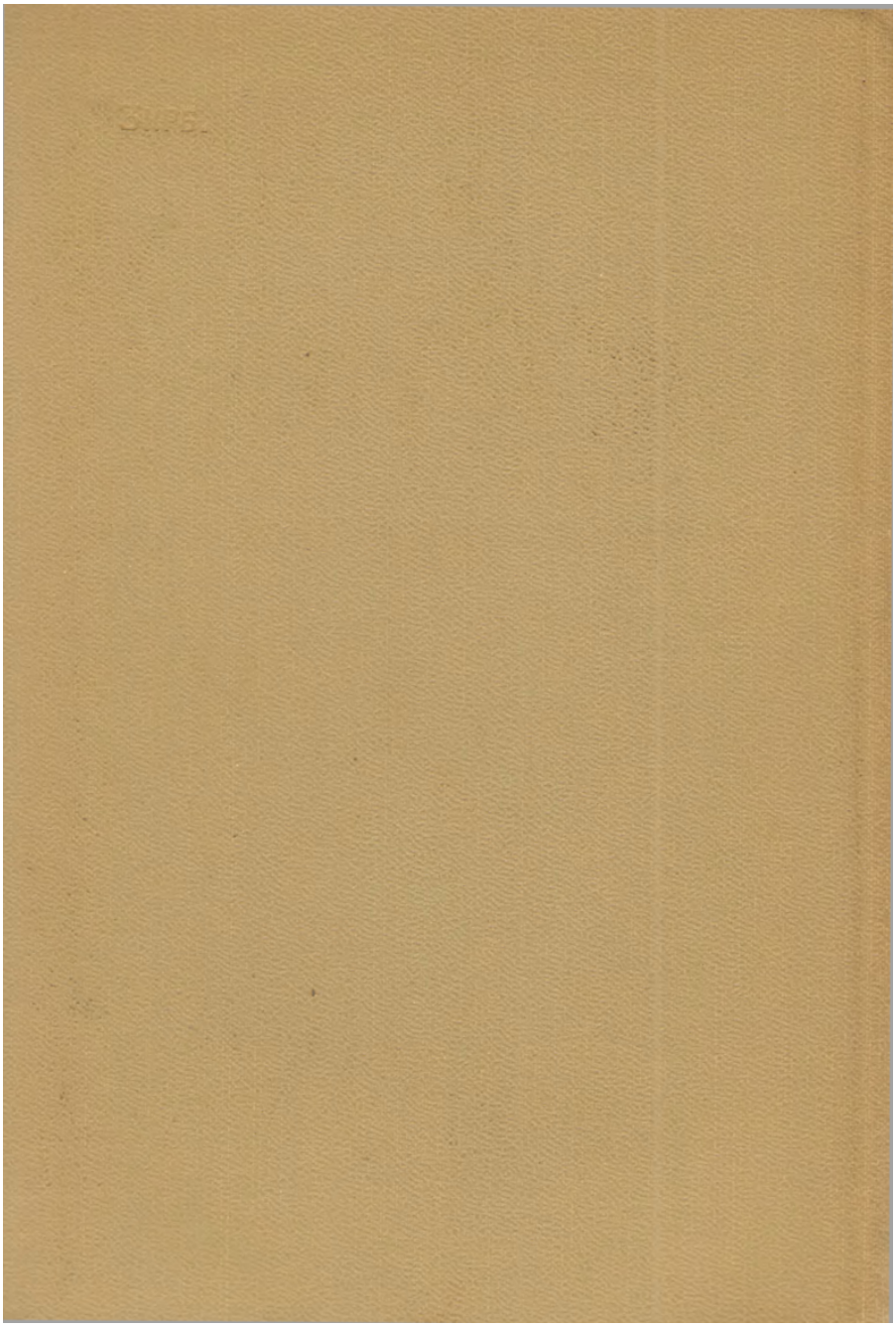

notes

1

Неймовірйі речі (польськ.).— Ред.

2

Маленькій людині в сірому одязі (францРед>

З

З минулого (нім.).-Ред.

Весняна арія (франц.).— Ред.

5

Щодо (франц.).— Ред.

Амплуа — роль (франц.).—Ред.

* А все-таки краще жити в Астрахані, ніж на Лук'яновці! Принаймні перше мов почуття після сеї звістки було скоріш радість, ніж смуток.

Се мав свої підстави (кім.).—Ред.

Смітне вбиває трагічне (франц.).— Ред.

Гвоздем (франц.).— Ред.

Уособлений нуль (франц.).— Ред.

11

Гучна вечірка, гала-вечір (франц.) — Ред.

Наче (франц.).— Ред.

Право першого використання (лат.).— Ред.

Манію величностіі (суч. лат.) —Ред.

15

«Коли назвуть найтяжчі страждання, тоді і мов назвуть» (нім.).— Ред.

Моя маленька Радо! (франц.) — Ред.

Але, зважившись, що і так далі (франц.).— Ред.

Товариств (франц.).— Ред.

19

Чотири качури... казали своїми вірним качкам: коли ж закінчаться наші муки (франц.).— Ред.

20

В зв’язку з чотирма качурами (франц,).— Ред,

21

Про панночок Амман (франц.),— Ред,

Жанна (франц.).—Ред.

Підліток! (нім.)—Ред.

Ні, це даремно! (франц.)ч)— Ред.

І всю родину (франц.).— Ред.

26

Ліля не лає Оксану ні за подоріж, ні за що взагалі, принаймні я не чую того.

[1] Світового болю (нім.).— Ред.

Перший коханець (франц.).—Ред.

28

Людина передбачає, бог визначає! (франц.) —Ред.

Чорт робить навпаки (франц.).— Ред.

30

Чим більше змінюється, тим більше лишається те саме (франц.).— Ред.

Лікування водою (нім.).— Ред.

32

Тут зо мною тим часом тільки Ліля, а мама з Дорою хутко приїдуть, всі інші будуть літо в Колодяжному.

Здичавіння (франц.).— Ред.

* А ще надвечір почав малювати Женю Кучинську, малює він тепер багато краще.

Я пишу, отже, я існую (лат.).— Ред.

35

Зрештою, думаю, що ногу треба відтяти... (лат.) — Ред.

По-перше (лат.).— Ред.

По-друге (лат.).— Ред.

Друковані матеріали (нім.).— Ред.

Раутів (англ.).— Ред.

Вечірок (франц.).— Ред.

Все гаразд (англ.) — Ред.

Посол наче осел (полъсък.).— Ред.

43

Чого не оздоровлять ліки, оздоровить залізо (лат.).— Ред.

[8] Вогню (лат.).— Ред.

Німецький театр (чім.).— Ред.

«Візника Геншеля» (нім.).— Ред.

Приватну клініку (нім.).— Ред.

Йоганнесштрасе, 11, пані Блом (нім.).— Ред.

49

Тільки що мені казали, що не будуть безконечно чекати, а днів через 2—3 різатимуть, незважаючи на те, чи буде нога боліть, чи ні.

Пан асистент (ній.).— Ред.

Без палки, без чого-небудь (нім.).— Ред.

Сподіваймось на краще (італ.).— Ред.

Моя славна дівчипко (нім.).— Ред.

Братів і сестер (нім.).— Ред.

В надії (лат.).— Ред.
* Мама в одній хаті зо мною мешкає.

Наперед (лат.).— Ред.

[8] Писання (нім.).— Ред.

Тепер можна отвезть.

[1] Гіршого сорту (польськ.).— Ред.

«Іди до біса!» (польськ.) — Ред.

Знаєш (старосл.).— Ред.

61

22—10.III. Плакать зовсім не треба. Сьогодні отримала листа, що Колодяжне не продане дякуючи телеграмам!!!

[1] Вісті (нім.).— Ред.

[2] Брак листів (нім.).— Ред.

[3] Таємний радник (нім.).— Ред.

[4] Перев'язку (нім.).— Ред.

Манію самотності (лат.) — Ред.

Про становище в Росії (пій.)— Ред.

«Вперед» (нім.).— Ред.

Півень, і лебідь, і кінська голова (нім.) — Ред.

Бурже (франц.).— Ред.

Прощай! (франц.) — Ред,

68

І все це чортовиння, дослівно — диявольська аптека (франц.). — Ред.

Поступово (нім.).— Ред.

Жалібні листи (нім.).— Ред.

Майже (франц.).— Ред.

і, «З божої ласки» (нім.).— Ред,

І всі інші (італ.).— Ред.

«Затонулому дзвоні» Гауптмана (кім.).— Ред.

«Ні, мій твір був невдалий — я це знаю, я це відчуваю!» (нім.) — Ред.

Пізніше (лат.).— Ред.

Вступ (нім.).— Ред.

Між нами кажучи (франц.).— Ред.

В голубу далечінь (нім.).— Ред.

Надлюдини (нім.).— Ред.

[6] Білявої бестії (звір) (чім.).— Ред.

82

Адреса моя буде: г. Гадяч, Полтавской губ., «Нарисе Петровне Косач.

Два тижні цілком певно (нім.) .— Ред.

Бота (нім.).— Ред.

Щорічній виставці (нім.).— Ред.

На першому поверсі (франц.).—Ред.

Сецесіоністів (франц.).—Ред.

* Модерністів (нім.).— Ред.

«Молодь» (нім.).—Ред.

90

Бридко, гидко, жахливо. Ось! Хіба це можливе? Не вистачав слів! (нім.) —Ред.

Триста марок (нім.) — Ред.

Старовинний музей (нім.) — Ред.

Ранкові блузи (нім.).— Ред.

В ранковому платті (нім.).— Ред.

«Самотніх людей» (нім.).— Ред,

Іспанець (нім7).— Ред.

[8] Регулярно прогулюватись (нім.ˆ.— Ред.

Курсу лікування (нім. р—Ред.

Відплата (франц.).— Ред.

Пані-природа (франц.).— Ред.

101

Пише звідти довгі листи, дуже вдоволена зі свого життя там, і робота, пише, цікава. Я дуже рада за неї, хоч без неї мені багато бракує.

Ешафотом (нім.).— Ред.

[8] Імпровізованого (франц.).— Ред.

Нічний птах (нім.).— Ред.

[6] «Любовну поему» (франц.).— Ред.

Це трохи смішно (нім.).— Ред.

«Моя провина» (лат.).— Ред.

О горе, о горе! ти добрий боже (нім., баварський діалект).— Ред.

Нічого не шкодить (кім.).— Ред.

Сутінки (польськ.).— Ред.

В голубу далечіньї (нім.) — Ред.

[8] Люба далека приятелько (нім.) — Ред,

Хай буде божа воля! (лат.) —Ред.

Вигаданих (лат.),— Ред.

Скандальний інтерес (франц.).— Ред.

Це було дещої (нім.)—Ред.

«Будьмо веселі», перші слова студентської пісні (лат.).— Ред.

Окремо (італ.).— Ред.

Наполеонів кодекс (франц.).—Ред.

Хвала Аполлонові і музам (лат.).— Ред.

У співробітництві (франц.).— Ред.

«Розповідай про те, про що хочеться знати!» (нім.) — Ред.

Хист на деталі (франц.).— Ред.

Публічну (франц.) — Ред.

На французький лад (франц.).— Ред.

[8] Едіпа-царя (франц.).— Ред.

Спосіб життя (франц.).— Ред.

128

«Пані Шишманова має честь запросити своїх друзів на чашку свіжої води» (франц.).— Ред.

Кому що до вподоби (лат.),—Ред.

Природний лід (франц.).— Ред.

Розуму (франц,).— Ред.

«Пані ІПишманова має багато розуму» (франц.) — Ред.

Дотепи (нім.).— Ред.

Висока буржуазія (кім.).— Ред.

Гастона Парі (франц.).— Ред.

Середньоєвропейська душа (нім.).— Ред.

Люба ранкова душе (нім.).— Ред.

«Хай живе мистецтво! Хай живе свобода!» (нім.) — Ред.

Добре виховані (польськ.).— Ред.

Фортіссімо (італ.).— Ред.

«Меланхолійний вальс» (франц.)— Ред,

Ординарних і екстраординарних професорів (тут гра слів, нім. unordentlich — непорядний).— Ред.

Я хотіла, щоб вони були видані вкупі з «Атта Тролем».

По-товариськи (франц.),— Ред.

Виправдання (франц.) — Ред.

Собаче життя (нім.).— Ред.

День покути (нім.).— Ред.

Вільнодумець (франц.).— Ред.

«Єврейські мелодії» (чім.).— Ред.

Люба далека (нім.) — Ред.

Паливо, горюче (нім.) — Ред.

Другорядна справа (нім.) — Ред.

Головна справа (пім.).— Ред.

Тіна ді Лоренцо (італ.).— Ред.

«Даму з камеліями» (франц.).—Ред.

Мій любий чарівний квіте (нім.)— Ред.

«Лене» (нім.).— Ред.

«Суспільство» (нім.).— Ред.

«Літературний відгомін» (нім.) — Ред.

«Синій журнал» (франц.).— Ред.

161

Ви, певне, не будете сердитись на вашого бідного лебедя (нім.).— Ред.

Сильний дух (нім.).— Ред.

Що я живуча (нім.).— Ред.

Він оце посилає тобі різні речі, що давно збирався послати, але писати рішучо не в стані. Лист з Одеси ми з ним розпечатали, отже, не читали.

165

Австрія, Чернівці, вул. Новий світ, 61, у п. Ольги Кобиляїіської (нім.).— Ред.

Гарячковим станом (лат.).— Ред.

Учений /нім.).— Ред.

За звичаями українськими (франц.).— Ред.

За звичаями галицькими (франц.).— Ред.

Надвечір (нім.).— Ред.

Сухої Долини (рум.).— Ред.

Цілком певно (нім.)Ред.

Дорога моя (лат.).— Ред.

Ти бачиш, що я не пропускаю можливості наслідувати добрі приклади (франц.).—Ред.

175

Нехіть (лат.) — Ред.

Сумно, як дощовий день у горах (франц.).—Ред.

177

Яке нещастя... (франц.) — Ред.

Барометр піднімається (нім.)Ред.

Сподіваймося на краще (італ.).— Ред.

Кажуть (франц.).— Ред.

Ні більш, ні менш (франц.) — Ред.

[6] Це найменша перешкода (франц.).— Ред.

На цьому розмову закінчено (франц.).— Ред.

Зухвальства (франц.).— Ред.

Моя найдорожча (лат.) .— Ред.

До чорта (франц.).— Ред.

Мандрівних колобків (франц.).— Ред.

Нарешті (франц.).— Ред.

Шорж Занд (франц.) — Ред.

І от все це чортовиння знов розпочинається!., (франц.) —

Может бытъ, это предрассудки, по они и мне свойственны.

[1] Смертельний удар (нім.) — Ред.

Любий, найлюбіший чарівний кЙте! (нім.) — Ред.

Комусь, певно, не щастить! (нім.) — Ред.

Захистив дисертацію на вчений ступінь (нім.) — Ред.

Що власне сталось? (нім.) — Ред.

Спокій в країні (польськ.).— Ред(.

Спочатку (лат.).— Ред. \

Лікарні для всіх (нім.).— Ред.

Невеличкий катар (нім.).— Ред.

Надто слабка (нім.).—Ред.

Ніякої грудної недуги (нім.).— Ред.

Тільки нахили видно (нім.).— Ред.

Швейцарських будиночків (франц.) — Ред.

204

Дуже дякую за гроші, я думаю, що їх буде занадто багато.

205

Поки що пиши сюди, в Вижн[ицю], а мені перешлють.

206

Вій іщїхав за тиждень раніше.

Загальний обідній стіл (франц.) — Ред.

До побачення (італ.).—Ред. 10* 259

На курорті (нім.).— Ред.

Нічого підходящого (франц.) — Ред.

Жанри (франц.).—Ред.

Для вжитку (лат.).— Ред.

[8] Краще пізно, ніж ніколи (франц.).—Ред.

Надприродного (чім.).— Ред.

Гарних масок і доміно (чім.).— Ред.

«Гірська ідилія» (нім.).— Ред.

Збуджена, в підпесеиому настрої (франц.).— Ред.

Скромності (франц.).— Ред.

Послідовність часів (італ.).— Ред.

[8] Послідовність часів (лат.).— Ред.

Компліменти (італ.).— Ред.

Найщиріші компліменти (франц.).— Ред.

[8] Герцогиня з комори (франц.).— Ред.

Прогуляпку до моря (італ.).— Ред.

225

Гонки човпів (франц.)Ред.

Бої квітів під час посту (франц.).— Ред.

Як туристка (франц.).— Ред.

Дозвіл на проживання (франц.)Ред.

Листівки (франц.).— Ред.

Королеву Меб (анг.).— Ред.

Умовам (нім.).— Ред.

Авторський примірник (англ.)— Ред.

Професора Салі (нім.).— Ред.

Професора Ейхгорста (нім.).— Ред.

Лаго Маджоре (італ.).— Ред.

Кастелламаре (італ.).— Ред.

Сорренто (італ.).— Ред.

«Ні, ні, лишіть мене в спокої!!» (італ.) — Ред.

Солодким неробством (італ.).— Ред.

Нотнагеля (нім.).— Ред.

Тіокол (лат.).— Ред.

Прощавай і маса привітань (італ.).—Ред.

243

Найдорожча Лілея! (італ.) — Рдд.

Поцілунки і привітання (італ.).— Ред.

Мені дивно взагалі, як то можна міряти чужу любов — хто був в чужій душі?

[1] Забагато розуму призводить до нерозумного (франц.).— Ред.

[2] Щось, чого я не знаю (франц.) — Ред.

Філістерського погляду (нім.).— Ред.

Духовного лікаря (нім., лат.).— Ред.